

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV

**SEÇİLMİŞ
İ Sİ RLİ Rİ**

**"Şİ RQ-Qİ RB"
BAKI-2005**

Bu kitab "Süleyman Sani Axundov. Seçilmiş əsərləri. İki cildə " (Bakı, Gənclik, 1968) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edənini və

ön sözün müəllifi:

Nadir Vəlixanov

Redaktoru:

Şamil Vəliyev

894.3613 - dc 21 AZE

Süleyman Sani Axundov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 448 s.

Maarifpərvər və dənə Süleyman Sani Axundovun bədi əsərlərində, pedaqoji-elmi fəaliyyətinə və vətəndaşlıq məlləri ilə zəngin olan ictimai həyatında işıqlı fikirlərin təsdiqi, nurlu, xeyirxah məllərin təbliği onun başlıca yaradıcılıq idealları kimi meydana çıxmışdır. Müəllimlərə maarifçilər, xeyirxah ziyalılarla nə cib tələbələr, məsum uşaqlarla müdrik qocalar - Süleyman Saninin məktəbi, elmə və təhsilə çağırən əsərlərinin əsas, nümunəvi qəhrəmanları olmuşdur. Həyatdakı fənalıq və əyəcərliyə qarşı mübarizədə təmiz fikirlərin, saf və xeyirxah hisslərin ziyasını təsirli mənnəvi vasitə hesab edən yazıçının nəsr əsərlərinin çoxusunda, eləcə də müəyyən qisim səhnə əsərlərində bir-biri ilə daima mübarizə edən və rəmzi şəkildə mənalandırılan iki qüvvə mövcuddur: qaranlıq və işıq.

Bu kitabda ədəbin zəngin ədəbi irsində seçmələr - müəllifin maarifçi ideallarının təsdiqi olan bədi nəsr əsərləri (hekayələr) və pyeslər toplanmışdır.

ISBN 9952-418-39-3

© "Şərq-Qərb", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Azərbaycan realist nəsrinin böyük nümayəndələrindən olan maarifçilər yazıçı Süleyman Sani Axundov 40 illik yaradıcılıq yolu keçmişdir. M.F.Axundovla başlanan nəsr və dramaturgiya yolunu davam etdirən N.Vəzirov, İ.Haqverdiyev, C.Məmmədquluzadə kimi böyük yazıçılar sırasında Süleyman Sani orijinal bir yer tutur. Həmin ictimai, həmin döndəbi fəaliyyəti ilə o, böyük demokrat, yorulmaz maarifçi, istedadlı sənətkar kimi XX əsr Azərbaycan döbiyyəti tarixində şöhrət qazanmışdır.

Süleyman Sani Rzaqulu bəy oğlu Axundov 1875-ci il oktyabr ayının 21-də Şuşa şəhərində bəy ailəsində doğulmuşdur. Həmin körpə ikən atasız qalan Süleymanın təlim-tərbiyyəsi ilə bilavasitə dayısı, görkəmli maarif xadimi Səfərlili bəy Vəlibəyov (1861-1902) məşğul olmuşdur. Süleyman Sani 1885-ci ildə Qori müəllimlər seminariyasına daxil olmuş, burada milli, klassik rus və dünya döbiyyəti ilə dərindən tanışlıq onun dünyagörüşünün faydalı təsir göstərmişdir.

1894-cü ildə seminariyanı bitirən Süleyman Sani Bakıdakı III dərəcəli rus-tatar məktəbinə müəllim təyin edilmişdir. Həmin ildən o, tələqqipəvər maarifçilərlə birlikdə xalq cəhətdən qurtarmaq, gələncə nəslə mütərəqqi ideyalarla tərbiiyəndirmək işində var qüvvəsi ilə çalışmışdır. Süleyman Sani döndəbi-ictimai, pədaqoji fəaliyyətinin bütün dövrlərində xalq mənafeyini müdafiə etmişdir.

1906-cı ildə Bakıda çağırılan müəllimlər qurultayında fəal iştirak edən Süleyman Sani ərəb əlifbasını islah etmək üçün faydalı təşəbbüs göstərmiş, həmin qurultayda ana dilində proqram tərtib etmək üçün ayrılan komissiyaya seçilmiş, 1908-ci ildə A.Şaiq, M.Mahmudbəyov və başqa qabaqcıl maarif xadimləri ilə birlikdə Azərbaycan pədaqoji fikri tarixində mütərəqqi bir hadisə olan məşhur "İkinci il" dərsliyini tərtib etmişdir. Dərsliyin müəllifləri yenicə oxuyub yazmağa başlayan azəri balalarına çatdırmaq istədikləri tərbiiyəvi fikirləri sadə, aydın, usaq təfəkkürünün tez dərk edilə biləcəyi bir üslubda qələmə almışdılar. Bununla həmin dilimizin alınmalarla doldurulmasına qarşı çıxaraq azəri dilinin saflığını qoruyub saxlamışlar.

Süleyman Sani olduqca həssas, şagirdlərin qələbinə yol tapa bilən ustad müəllim idi. Bu keyfiyyət onun geniş psixoloji, pədaqoji biliyə malik olmasından irəlilə gəlirdi. Bakıdakı yoxsul ailələrdən olan yüzlərlə uşaq

onun dostu idi. O özünün yüksək mədəniyyət keyfiyyətləri, qabaqcıl fikri, ensiklopedik biliyi, ciddiliyi, səmimiyyəti, etibarlılığı ilə ictimaiyyətin dərin hörmətini qazanmışdır. Təsəffüf deyildir ki, Süleyman Saninin direktor olduğu məktəb onun adı ilə çağırılırdı.

1918-ci ildə Bakıda sovet hakimiyyəti qurulanda o, Azərbaycanada ilk maarif komissarı kimi maarif sahəsində böyük həvəslə çalışmışdır. Xalq maarifi işində Süleyman Saninin xidməti onun ictimai-pedaqoji fəaliyyətinə parlaq, şərfli hadisədir. O, tərcümeyi-halında yazır: "1918-ci ildə mənim cəlb olunmuş üzv sifəti ilə xalq maarifi işində işləmişəm... Buradakı əsas işim - zəhmət məktəbləri üçün proqram düzəltmək, məktəbləri avadanlıqla təchiz etmək, Bakı şəhəri və rayonlarındakı maarifçilərin bütün həyatını siyahıya alıb yoxlamaqdan ibarət idi".

1920-ci il mayın 25-də Gəncə qiyamı yatırıldıqdan sonra həmin il iyun ayının əvvəlində belə bir qiyam Qarabağda baş verir. Qiyamı yatırmaq üçün ciddi tədbirlər hazırlanır. XI Ordu hissələri Qarabağa gəlir. AK(b)P MK və Azərbaycan İnqilab Komitəsi Dadaş Bünyadzadə və Çingiz ildırım Qarabağa göndərir. Azərbaycan İnqilab Komitəsi tərəfindən göndərilən nümayəndələr sırasında Süleyman Sani də vardı.

1920-ci ildə Qarabağ İnqilab Komitəsinin qərarı ilə Süleyman Sani bir sıra partiya və dövlət tapşırıqlarını yerinə yetirir. Həmin il avqustun 9-da Qarabağ vilayəti maarif şöbəsinin müdür təyin edilir. O, maarif işində həvəslə işləyir; Qarabağ və Zəngəzurda məktəb, uşaq evi, klub, qiraətxana və başqa mədəni-maarif ocaqlarının açılmasında fəal iştirak edir. Azərbaycanda mədəni maarif işlərinin möhkəmlənməsinə çalışır.

1922-ci ildə S.Sani M.Mahmudbəyov, S.Əbdürrəhmanzadə, F.Ağazadə, A.Şaiq, Ə.Əfəndizadə ilə birlikdə "Yeni türk (Azərbaycan - N.V.) əlifbası" dərsliyini yazır. Həmin ildə o, "Azərbaycan ədəbi və şairlərin ittifaqının sədrliyini seçilir və ədəbi gəncliyin tərbiblənməsi üçün böyük əmək sərf edir. 1923-cü ildən nəşrə başlayan "Maarif və mədəniyyət", "Şərq qadını" jurnallarında dövrün tələbləri ilə səsləşən bir sıra hekayələri nəşr etdirir.

S.S.Axundov Azərbaycan teatrının illi illiyi münasibəti ilə Ə.Haqverdiyev, N.Vəzirov, T.Şahbazi, S.Qənizadə, Ə.Cəfərzadə ilə birlikdə "Azərbaycan-türk teatrosunun müxtəlif tarixçəsi"ni yazır. 1923-cü ildə Bakıda Azərbaycanın nəzdində məktəbdən kənar oxu kitabları tərtib edən komissiyanın işində fəal çalışır. Bütün bu və başqa dəlillər göstərir ki, 20-ci illərdə Süleyman Sani xalqın ictimai-mədəni inkişafı üçün böyük əmək sərf etmiş, ictimai xadim kimi xalqın etimadını qazanmışdır.

Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi 1932-ci ildə Süleyman Sani Axundovun pedaqoji-dəbi, həmçinin ictimai-mədəni fəaliyyətini nəzər alaraq ona məhkəmə rəhbərliyi adı vermişdir.

Süleyman Sani Axundov 1939-cu il mart ayının 29-da Bakıda vəfat etmişdir. Onun qəbri Bakıda Fəxri dəfn xiyabanındadır.

Süleyman Saninin yaradıcılığı zəngin və çoxcəhətlidir. M.F.Axundov realist dəbi məktəbi zəminində yetişən Süleyman Sani ictimai-bədii fikir tariximizdə hekayə ustası, görkəmli dramaturq, komediograf, məşhur xalq müəllimi, mədəniyyət xadimi kimi də tanınmışdır.

Süleyman Sani dramaturgiyamıza M.F.Axundovun məşhur "Hacı Qara" əsərinin təsiri ilə yazdığı "Tamahkar" (1899) komediyası ilə gəlmişdir. Bu pyesində o, dövrün bir sıra mənfiliklərinə, o cümlədən xəsisliyə, tamahkarlığa, qadın əsarətinə qarşı çıxmış, feodal adət, ənənələrinə nifrət edən İmran, Gülzar, Şərf xanım kimi müsbət surətlər yaradaraq, yeni nəslə həqiqət, fədakarlığa sövq etməyi, oxucu və tamaşaçılarda gözəl həyat arzuları oyatmağa çalışmışdır.

"Tamahkar" sadə, aydın dildə yazılmış realist komediya. Bu əsərdə müəllif gülüşün müxtəlif təsvir vasitələrinə təbii şəkildə istifadə edir. Oxucu və tamaşaçı burada yazıçının real surətlər arxasında onun müsbət idealarını aydın görür. Gənc dramaturq, M.F.Axundovun realizmində yaradıcı şəkildə faydalanaraq feodal cəmiyyətinə ki "həyatı hadisələrə həyatın mahiyyəti və mənası arasında olan təzad" (Belinski) duymuş, ictimai komizmin bir sıra orijinal nümunələrini yaratmışdır.

Əsərin mənfə komik mərkəzini Hacı Muraddır. Dramaturqun realizminin qüvvətli cəhətlərindən biri Hacı Muradın yadda qalan səciyyəvi xüsusiyyətlərini - xəsisliyini, tamahkarlığını, qorxaqlığını, ikiüzlülüynü, hiyləgərliyini və sair çirkin sifətlərini onun sözləri ilə hərkətlərinin vəhdətində əks etdirmişdir. Yazıçı, satirik obrazının mənfə, eynicə sifətlərini nümayiş etdirib ona güləklə kifayətlənmir, xəsisin mənfiliyini, məni boşluğunu, gülünlüyünü, onun mənsub olduğu zümrəyə də şamil edir. Bu cəhəti ümumiləşdirmək üçün o, Hacı Muradla ikinci xəsis Məhərrəm bəyi qarşılaşdırır. Qarşılaşdırma prosesində hər iki mənfə tipin varlanmaq üçün bir-birinə hiylə gəlmələri, xəsis və tamahkarlıqla, fərdiyyətçilikləri aydın nəzər çarpır. Məsələn, Hacı Murad 18 yaşlı, gözəl, ağıllı, ismətli qızı Gülzarı qoca Məhərrəm bəyə satmaq niyyəti ilə özü kimi heç bir təqdirə layiq olmayan bu xəsisə aslana, tərslə, gənc və sədaqətli İmranı isə tülküyə, sara bənzədir. Dramaturq, bununla tamahkar Hacı Muradın nifrətə layiq gülənc

qayısını, böhtançı sıfını onun öz sözləri ilə ifşa etmişdir. Müəllifin xsisləri nifrəti onların varlanmasına şərait yaradan cəmiyyəti nifrət siyyəsinə qalxır. Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, Süleyman Sani ilə dostluq, yaradıcılıq əlaqələri olmuş Nəriman Nərimanov "Həftə fəryadı" adlı felyetonunda (Bax: "Həyat" qəzeti, 19 may 1906-cı il) "Tamahkar"dakı realizmin bu cəhətinə yüksək qiymət vermişdir. Yazarı realizminin qüvvətli cəhətlərindən biri də feodal adət-nənələrin nifrətinin işıqlı gələcəyi olan gənclərin məhəbbətindən doğduğunu əks etdirməyi çalışmasındadır. Bu da onun mütləqki demokratizm humanizmi ilə bağlıdır.

1906-cı ildə Süleyman Sani burjuva cəmiyyətini və əxlaqını ifşa edən kiçik formalı komediyalarını - "Dibdat bəy" və "Türk birliyi"ni yazır. Bu pyeslərdə o, duma seçkilərinə molla nəsrəddinlər mövqeyindən baxmışdır. Hər iki komediya ilə S.S.Axundov dramaturgiyamıza ictimai-siyasi mövzu gətirmişdir.

S.Saninin bədiə yaradıcılığının yeni yüksəliş mərhələsi 1920-ci illərdən başlayır. O, sovet dövrü Azərbaycan dramaturgiyasında ilk dramın - "Laçın yuvası" (1921) müəllifi olduğu kimi, inqilabi mövzulu pyeslər; "Çərxi-fələk" (1921), "Qaranlıqdan işığa" (1921), realist faciə- "Eşq və intiqam" (1922) və komediya janrının ilk nümunələri də - "Molla Nəsrəddin Bakıda" (1921), "Şahsənəm və Gülpəri" (1921), "Bir eşqin nəticəsi" (1922), "Yeni həyat" (1923) onun qələməndən çıxmışdır.

S.S.Axundovun Azərbaycan dramaturgiyası tarixində novatorluğu ondadır ki, o, zamanın yeni tələblərini, yeni inqilabi məsələlərini 1921 -ci ilin aprelində yazıb qurtardığı "Laçın yuvası" dramında və bir sıra başqa pyeslərində göstərən bilmişdi. Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz səhnə əsərlərində S.Saninin realizmi yeni keyfiyyətə kəsb edir.

Bu keyfiyyətin sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında ilk nümunəsini "Laçın yuvası"nda görürük. Yazarı bu əsərində dramaturgiyamıza qəhrəmanlıq pafosu, xalq mənafeyini hər şeydən üstün tutan Cahangir kimi bir surət gətirmişdir. Akademik M.Arif "Laçın yuvası" haqqında yazır ki, bu dram, eyni zamanda, ədəbiyyatımızın böyük bir qələbəsi idi.

Sərdar inqilabi qüvvələrin əksinqilabçılarla apardığı mübarizə barışmaz toqquşmalarda təzahür edir. Mülkdarın miraslan ağa ilə Cahangirin mübarizəsi daban-dabana zidd olan ideyaların çarpışmasıdır. Yeniliklə köhnəliyin, sosialist şüuru ilə bəy, mülkdar şüurunun mübarizəsi sərdar əsas konflikt kimi sakitləşməyən, hadisədən-hadisəyə gərginləşən situasiyalarda verilir. Belə barışmaz konflikti dramaturgiyamıza gətirməklə Süleyman Sani böyük bir sənətkarlıq istedadı nümayiş etdirmişdir.

"Laçın yuvası"nda ı miraslan ağanın intiharı, Cahangirin ailəsinin başına gələn faciə, Cahangir üçün bir növ nikbin faciə xarakteri daşıyır ki, bu da ısrın mövzusu ilə əlaqədar olaraq Süleyman Saninin dramaturgiyamıza gətirdiyi yeni keyfiyyət idi. Dramın finalında yeniliyin köhnəliyi qalib gəlmişsi ısrı nikbinlik, qəhrəmanlıq ruhu aşılayır. Bununla da Cahangirin ailə tragizmi kölgədə qalır. Bu tragizm yeniliyi zidd olan qüvvələrin faciəsinə çevrilir.

"Laçın yuvası" kamil ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə seçilən sovet dövrü ilk Azərbaycan dramıdır. Sovet hakimiyyətinin qurulmasının ildönümü münasibəti ilə pyes yazmaq üçün elan edilən dövlət müsabiqəsində bu ısrı birinci mükafata layiq görülmüşdür. "Laçın yuvası"nın əlyazmalarının biri üzərində böyük yazıçımız ı .Haqverdiyev bu ısrının "ı nama layiq" olduğunu göstərmişdir.

"Eşq və intiqam" isə beş pərdə, yeddi şəkildə realist faciədir. ısrının mövzusu bolşevik inqilabından əvvəlki Azərbaycanda insanları fəlakətə salan vəhşi adət-ənənələrdən, mustəbid mülkədar və bəylərin törətdiyi qanlı faciələrdən, gəncliyin bu müsibətlərdən xilas olmaq cəhdlərindən, onların azad məhəbbətindən, haqsızlığa qarşı mübarizə edənlərin həyatından bəhs edir. Professor Məmməd Cəfər sovet dövrü ilk Azərbaycan dramları haqda məqaləsində yazır: "Deyirlər ki, "Eşq və intiqam" faciəsi səhv olaraq bir-birini sevmə bacı-qardaşın faciəsidir. Ona görə də guya süni, uydurma bir hadisədir. Bu, əlbəttə, yanlış, dərinləndirilmiş düşünülənmiş söylənin bir fikirdir. ı sil həqiqəti axtarsaq, bu ısrı iştirak edən adamların hamısının faciəsi bir yerə toplanaraq ümumi bir faciə, müəyyən bir dövrün, zamanın, məişət tərzinin, bir üsulidarının faciəsidir".

ısrı qanlı adət-ənənələri davam etdirən bəy-mülkədar zümrəsinin nümayəndəsi Şahbaz bəydir. O, pul gücünə Həcər xanımı özünə arvad etmişdir. Şahbaz bəy və Həcər xanım xətində dramaturq, feodal-burjua ailəsindəki ziddiyyətləri olduqca real, bədii boyalarla qələmə almışdır. Həcər xanımın simasında qadının günahsız müqəssir, həquqsuz kölə vəziyyətini, mənləvi iztirablarını, Şahbaz bəyin şəxsində isə pulun, çirkin feodal əxlaqının ailəni necə dağıtdığını görürük.

Realist dramaturq S.Sani göstərir ki, feodal-burjua cəmiyyətindəki əxlaqsızlıq çox təbii olaraq Çingiz və Zöhrə xanım kimi günahsız müqəssirlər doğurur. Buna görə şahbaz bəylərin özbaşınalığı, ancaq çingizlərin, zöhrələrin müsibətinə bais olmaları ilə məhdudlaşmır. Bu nöqteyi-nəzərdən Çingiz intihardan əvvəl üsyankar bir dillə: "Məni öz bacıma aşıq yetirməkdə

fikrin nədir, ey çərx-i-fəlak?" deməsi çox mənalıdır. Çingiz realist, tragik qəhrəmandır. O, ağır dəqiqələrdə olçaatmaz gözəl arzularla yaşamaq istəmir. Bacısına aşiq olduğunu bilib intihar etməsi, xəstə mülkdar-burjuva əxlaqının məişətə törətdiyi faciəni ümumiləşdirir, digər tərəfdən insanların sevgi hisslərinin yüksək əxlaqi prinsiplərini ləkələməkdən qoruyur, saf ailə-məişət normalarının müqəddəsliyini təsdiq edir.

"Eşq və intiqam" ilhamla yazılmış əsərdir. Burada surətlərin intellektual aləmi, fərdi xüsusiyyətləri İvan realist boyalarla təsvir olunmuş, öz xarakteri, ədəsi, hərəkət və düşüncə tərzilə bir-birindən fərqlənən surətlər yaradılmışdır. Əsərdəki obrazlar canlı, dolğun və təsirli verilmişlər. Faciə həmişə gözəl insani sifətlərin qabarıq verilməsi baxımından 20-ci illərin dramaturgiyasında yeni hadisə idi.

S.S.Axundovun "Tənqid və təbliğ" teatrında tamaşaya qoyulan pyesləri də o dövrün tələblərinə cavab verən əsərlər idi. "Çərx-i-fəlak" (1921) pyesində dramaturq, istismarçı sinfin inqilabi mübarizə yolu ilə devrildiyini simvolik şəkildə əks etdirir, fəhlə sinfinin bu mübarizədə hegemonluğunu Bahadır surətində göstərməyi çalışır.

Yazıcının maraqlı pyeslərindən biri də "İki yol" (1922) əsəridir. Pyesin konfliktini yeniliklə köhnəliyin mübarizəsi üzərində qurulmuşdur. Əsərin qəhrəmanı gənc ziyalı, aktyor Məmməddir. O, azad, saf məhəbbətin tərəfdarıdır, eyni zamanda teatrı kəsərlə, həmişəyi təbii vasitəsi hesab edir və təbliğ etdiyi bu qayəyə qarşı duranlarla mübarizə aparır.

Keçmişdən qalma mənfəadət-nəfəslərin tənqidi, yeni əxlaq normalarının köhnə mühafizəkar əxlaqi normalar üzərində qələbəsi, komediyada müsbət surətlərdən cəsarətlə istifadə etməklə meyli Süleyman Saninin "Molla Nəsrəddin Bakıda", "Şahsənəm və Gülpəri", "Bir eşqin nəticəsi", "Yeni həyat" məzhəklərinin ideyabəddi xüsusiyyətlərini təşkil edir.

Sovet dövrü Azərbaycan dramaturgiyasında bioqrafik formada yazan ilk sənətkar Süleyman Sanidir. Onun "Molla Nəsrəddin Bakıda" məzhəkəsi böyük inqilabçı-demokrat C.Məmmədquluzadəyə həsr edilmişdir. Burada o, Molla Nəsrəddin surətini ilk dəfə şəhəriyə çıxarır, onun köhnəliyə qarşı çevrilən satirik gülüşünün ictimai məzmununu açır, Cəlil Məmmədquluzadənin bir şəxsiyyət kimi bəzi xarakterik sifətlərini göstərir.

"Şahsənəm və Gülpəri"nin konfliktini hüququnu anlayan, ictimai həyata atılmaq istəyən qadınlar ilə yeniliyə qarşı çıxan köhnə fikirlərlərin mübarizəsi üzərində qurulmuşdur. Komediyanın finalında ərlər öz səhvlərini başa düşüb arvadları ilə barışır, mədəni həyata qədəm qoyurlar.

"Bir eşqin nəticəsi" komediyasının konfliktini də yeniliklə köhnəliyin mübarizəsi təşkil edir. Dramaturq, azyaşlı qıza evlənmək istəyən qoca Kərbəlayı Nəbi kimi tufeyliyə gülüş hədəfi edir. Dramaturqun yeniliyi ondadır ki, o, feodal əxlaqının gülüncüyünü, ölüm məhkumluğunu komik vəziyyətlərdə göstərmişlə yanaşı, yeni insanın qələbəsinə də əks etdirir.

Ailə və məişətdə yeniliklə köhnəliyin mübarizəsini təbii situasiyalarda, bitkin süjet xəttində göstərən məzhəklərdən biri də "Yeni həyat"dır. Bu əsərdə qaldırılan məsələlər də çox aktual, ictimai-siyasi həmiiyyətlə malikdir. Dramaturq burada usta imanların dindarlığını tənqidə tutur, yeniliyi qəbul etməyənləri acı yumorla tənqid edir.

Süleyman Sani həmişə orijinal nasirdir. Bizə məlum olan ilk hekayələri bunlardır: "Qonaqlıq" (1905), "Kövkəbi-hürriyyət" (1905), "Yuxu" (1905). Azərbaycan ədəbiyyatında məzmun, forma, üslub etibarını ilə yeni olan bu klassik əsərləri ədib, 1905-ci il inqilabının təsiri ilə yazmışdır. Professor Mir Cəlil Paşayevin dediyi kimi, bu hekayələrdə inqilabi nəğmə ruhu, tərənnüm üsulu əsasdır. Bunlarda qanadlı bir qələbə çırpınır... Burada bir xətir, bir işarə və bəzən ildırım kimi yanıb-söndən bir işıq verilmişdir. Lakin yeni işıqda biz bir aləm, böyük gələcəyi görürük. Süleyman Sani "Tutu quşu" (1909) hekayəsində də aktual məsələləri toxunmuşdur. Ədib təxminən bir səhifə həcmində olan bu hekayəsində təqlidçiləri, ana dilin xor baxanları Tutu quşunun simasında ifşa etmişdir.

XX əsr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında, inkişafında Süleyman Saninin böyük xidməti vardır. Ədib, "Qorxulu nağıllar" (1912-1914) başlığı altında yazdığı "Əhməd və Məleykə", "Abbas və Zeynəb", "Nurəddin", "Qaraca qız" əsərləri ilə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına forma, məzmun, üslub yenilikləri gətirmişdir.

"Qaraca qız" (1913) ədibin nəsr yaradıcılığının şah əsəridir. Yazıçı Qaraca qızın simasında ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq zəhmətkeş ailəsində olan uşağın bitkin, çox təsirli, parlaq, eyni zamanda tragik, unudulmaz surətini yaratmış, onda nəcib arzular təcəssüm etdirmişdir. Bu əsərin meydana çıxmasına qədərki Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında belə bir keyfiyyət müşahidə etmirik. "Qaraca qız" klassik Avropa və rus uşaq ədəbiyyatı nümunələri arasında belə özünəməxsus bədi, ictimai-əxlaqi, estetik dəyəri ilə seçilən, fərqlənən sənət əsəridir.

"Qorxulu nağıllar" başlığı altında yazdığı hekayələrindən biri də "Şərəf"dir (1914). Bu hekayəni ədib, Şərəf adlı şagirdin ithaf etmişdir. Hekayənin süjet xəttində balaca Şərəfin ata-anasından didərgin düşdük-

dən sonra Nikolay İvanoviç adlı bir rus müəlliminin himayəsinə alınmasını göstərən canlı, maraqlı bədii lövhələr, müəllifin, uşaq psixologiyasına dərininə vəqif olmasının əks etdirən epizodlar oxucunun yaddaşında uzun zaman qalır.

Süleyman Saninin yazmış olduğu "Qan bulağı" (1923), "Ümid Çırağı" (1923), "Cəhalət qurbanı" (1923), "Nə üçün?" (1925), "Təbrik" (1925), "Sona xala" (1926), "Namus" (1926), "Mister Qreyin köpüyü" (1927), "Son ümid" (1927), "İki dost, iki düşmən" (1927), "Gənc maşinistka və qoca yazıçı" (1935) hekayələri sovet dövrü Azərbaycan nəsrinin ilk nümunələrindənndir.

Sağlam qayətli, eyni zamanda aydın, sadə üslubda İvan boyalarla yazılan bu hekayələrə ədəb, gənc sovet nəsrinin ideya-estetik tələblərinə cavab verən bir sıra aktual məsələlər toxunmuş və onların bədii həllini verməyi çalışmışdır. Zərərli adət-ənənələrin ifşası, dini xurafatın qalıqlarına qarşı mübarizə, azəri qadınlarının ictimai həyata atılması, yeniliyin köhnəlik üzərində qələbəsi - bu hekayələrə qabarıq şəkildə əks etdirilmişdir.

Ədəbin hekayələrini mövzuca iki qismə ayırmaq olar: bunlardan bir hissəsi keçmiş, ikinci qismi isə müasir həyatdan alınmış əsərlərdir. İstər keçmişdən, istərsə də müasir həyatdan aldığı mövzuları işlərkən o, həmişə xəlqiliyi sadıq idi. Keçmiş dövrəndə yazdığı hekayələrində oxucunu düşündürən, mühakimə yürütməyi sövq edən həzin lirika qabarıq şəkildə nəzərə çarpır.

S.S.Axundov nəsrindəki lirizm surətin hissələrini, fikirlərini, vəziyyəti, təsvir etdiyi həyatın konkret nöqtələrini, çox yığcamlıqla əks etdirməyi yönəldilmişdir. "Cəhalət qurbanı", "Ümid çırağı" hekayələrində hadisələr lirik tərzə hissiyyatla əks etdirilir. Bu əsərlərdəki lirizmdə ictimai fikirlərin hissini ahdəngdarlığı bir məziyyətdir. Lirizm S. Sanin eyni zamanda estetik, tərbiyəvi qayə daşıyır. Yazıçı lirikanın həmişə məhəbbət, həmişə də siyasi formasına müraciət etmişdir. Qan intiqamının, nəsil davətinin ifşasına, səf məhəbbətin tərkənənümünə həsr edilən "Qan bulağı"nda məhəbbət, zəhmətkeşlərin dözülməz həyatını əks etdirən "Nə üçün?" hekayəsində siyasi lirizmin ünsürləri qabarıq şəkildə görünür. Bu əsərlərdə ədəbin təsvir üsulu lirika ilə bağlıdır.

Süleyman Saninin keçmiş həyatdan aldığı mövzular əsasında yazdığı hekayələrinin bədii metodunun spesifikasiyasının mühüm bir cəhəti vardır. Ədəb "Qaraca qız", "Cəhalət qurbanı", "Ümid çırağı" hekayələrində ağıllı,

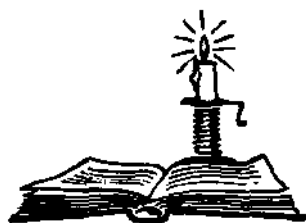
nəcib, gözəl arzularla yaşayan Qaraca qız, Tamam, məktəbli surətlərinin faciələrində belə bir fikri də açıq ki, adlarını çəkdiyimiz gözəl insanlar ölənlər də, öz zəngin mədəniyyəti, insani keyfiyyətləri, xoş niyyət və arzuları ilə onları müsibətlərdən düşər edən ədalətsiz quruluştan, bu mühitin çirkin niyyətli adamlarından yüksəkdə dururlar.

Obraz və hadisələrin təsvirindəki yığcamlıq, bitkin xarakterlər, hadisələrin təbii inkişafını ustalıqla əks etdirmək, oxucunu düşündürüb müəyyən əxlaqi-tərbiyəvi nəticəyə gətirmək, kompozisiyada xalq ədəbiyyatı nümunələrində mənəvi həvalətçılıqdan istifadə etmək, lirik-publisist rəqəmləri müəyyən yer vermək, əhvalatçılıqdan qaçmaq, sadə, aydın, lakonik dil - S.S.Axundov nəsrinin əsas məziyyətlərindəndir.

"İctimai rəyin klassik saydığı" qüdrətli şəxslərdən olan Süleyman Saninin ədəbiyyatımızın inkişafı tarixində böyük xidməti vardır. Onun əsərləri bütün oxucular kimi, məktəblilər tərəfindən də sevilir-sevilir müəllim edilir. Ədəbi irsinin təcrübəsi, ictimai-tərbiyəvi, bədii, estetik məzmunu solmayan bu sevimli yazıcının parlaq xatirəsi xalqın qəlbində yaşayır.

Nadir Vəlixanov

PYESLƏR

TAMAHKAR

Beş pərđəli məzhək

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Hacı Murad - 60 yaşında.

İmran - 25 yaşında.

Gülzar – Hacı Muradın qızı, 18 yaşında.

Məhərrəm bəy - 55 yaşında, xəsis bir mülkdar.

Hacı Saleh - 48 yaşında, tacir.

Şərfxanım - Hacı Muradın həmişisi¹.

Əhməd - Şərfin oğlu, 10 yaşında.

Nabat - Hacı Muradın xidmətçisi, 25 yaşında.

Qulu - Hacı Muradın nökrü.

Əliqulu - Məhərrəm bəyin sabiq nökrü.

Qurban Qulunun yoldaşları.

Niyaz

BİRİNCİ PƏRDƏ

Hacı Muradın otağı. İki qapısı və iki pəncərəsi var. Otaq fərşə döşənmiş. Sol tərəfdə Hacı Muradın paltarı, sağ tərəfdə pul və cavahir sandıqları qoyulmuş. Qapı tərəfdə bir dolab. Yanında bir əl ağacı. Pərdə açıldıqda Qulu otağı süpürək öz-özünə söylənir.

Qulu. Deyən gərək, a qoca kaftar, bu pulları kimə yığarsan, niyə yemirən? Arvadın yox, oğlun yox, bir qızın var, o da bu gün-sabah çıxıb allah bəndəsinin birinə gedər. Yenidən evlənməyi ömrün yox; çünki yaşın altmışdan ötmüşdür. Bəs bu pulları kimə yığarsan? Adam pulu qazanar ya bu dünya üçün, ya axirət üçün. Bu dünyada yeyir, içir, aşna-dosta xərclər, kef edər. Axirət üçün də məscid-mədrəsə tikdirir, fağıra pul verir, yetim paltar alıb qarnını doydurur. Amma bu zalım oğlunda bunların heç biri yoxdur. Nə deyim, allahın sirrinə təccüb qalmalıdır... Pulu götürüb belə xəsis verir ki, sandığa doldurub

¹Bacısı

gec-gündüz keşiyini çkir v mnim kimi bazburudlu oğlanı da ona nökr edir, yni bel malınyemzin malını yemk haramdır? Vallahi, mn gör halaldan da halaldır. Ancaq açarları lim sala bilmirm v özü d n duyursa, mni otağına qoymur. İndi glib mni burada görs hşirimi qatacaqdır. (Pncrdn baxır.) Odur, glir, ddmin evi yıxıldı.

Süpürgni yer atıb tez qaçır, Hacı Murad o biri qapıdan daxil olur.

H a c ı M u r a d. Bu süpürg burada n glzir? Yoxsa yen zalım oğlu Qulu burada imiş. Qulu! Qulu! Kar olsun. Nabat! Nabat!..

Nabat daxil olur.

N a b a t. N buyurursan, ağa?

H a c ı M u r a d. Qulu haradadır? Bu süpürg burada n glzir?

N a b a t. Qulu indic lind süpürg buraya girdi.

H a c ı M u r a d. Kafir uşaqları kafir, min dff demişm ki, mnim otağıma, ta özüm çağırmasam girmyylsiniz. Sizin linizd rahat bayıra da çıxa bilmirm. Bls Qulunun özü haradadır?

N a b a t. Ağa, bilmirm.

H a c ı M u r a d. Get bu saat harada is tap buraya göndr. (Nabat gedir.) Axırı bu zalım oğlu Qulu mnim başıma bir iş gltirckdir. Murdar oğlunu görmk istmir. Üzündn-gözündn oğurluq yağır. (Qulu daxil olur.) Qulu, harada idin? Sni çağırıram heç sds vermirs.

Q u l u. Ağa, bağçada çarhovuza su buraxmışdım.

H a c ı M u r a d. Bu süpürg burada n glzir?

Q u l u. Ağa, gldim, sındn izin alıb evi süpürm, gördüm evd yoxsan, çıxdım. Özün buyurubsan ki, izinsiz snin otağına girmyim.

H a c ı M u r a d. Yaxşı, itil get. (Qulu çıxır.) Durum sandığı yoxlayım. Yoxsa Quluya etibar elmk olmaz. Xoş o adamın halına ki, pulu lçatmaz v möhk m yerddir. O gün d Mhrrm b y deyir ki, mn pullarımı bang verir m. A kişi, adam da gözü gör-gör pullarını özgy verirmi? Bu dünya el dünyadır ki, adama bir qpik d etibar etmk olmaz. Yaxşı, birdn o bangd pullar itdi, ya vermdilr, onda mn kimdn alım? Yox, sfih işdir. (Papağının içindn sgiy düynlü açarları çıxardır, dörd trfin baxa-baxa sandığın içindn mücrünü

çıxardıb pulları sanayır.) Gərək burada illi min manat ola. Dünən də Məşədi İsmayıl istədi ki, müamilədən kəs, gördü ki, xeyr, mən o adamlardan deyiləm. (Bu halda Nabat daxil olur. Hacı Murad cəld mücrünü altına qoyub üstünü çuxası ilə örtür.) Yenən var?

Nabat. Hacı ağa, Gülzar xanım hamama gedəcəkdir, pul istəyir.

Hacı Murad. Hamama gedəcəkdir? Çox qətiyyətlidir. Evdə su da var, od da var, qab da var, qazan da var. Su qızdırın çimsin. Gələniniz ilini açır pul ver, gələniniz pul ver. Pul, pul, pul! Haradan alım? Deysən xəzinə üstə oturmuşam. Niyə dayanmısan? İtil get.

Nabat (ged-gedənə). Qoca kaftar, pulları sandıqlarda gizlədib bir tük balasına da qıymır.

Hacı Murad (yalqız). Yox, evdə bu qədər pulu saxlamaq olmaz. Heç olmasa mücrünü bir başqa yerdə gizlədim. Yoxsa sandıq elə şeydir ki, oğru əvvəl onun üstə yürür. (Fikir edir.) Tapdım. Hacı Saleh də pulu gətirsin, onu da bunlara qatıb basdırım. (Mücrünü yenə sandığa qoyur.) Görənsən nə oldu ki, Hacı Saleh gec gəlirdi? Şəhərdə bərk səs var ki, Hacı Saleh banqurotdu.

Bu halda Hacı Saleh pərişan bir halda daxil olur.

Hacı Saleh. Salamıleyküm.

Hacı Murad. İleykümssalam. Hacı, buyur əyləş. Nə var? Çox pərişansan, xeyir ola?

Hacı Saleh. Hacı əmi, dünyanın hansı işin bəxş pərişan olmayım? İnsanda insaf, rəhm, sədaqət qalmayıbdır. Vaxtı ki, işin sazdır, sənə ehtiyac var, hamı sənə qulundur. Amma elə ki, işin bir balaca əydi, hamı üstünə ayaq basıb, sənə qılınc vuracaqdır. Sənə məlumdur ki, bu şəhərin sövdəgərlərinin əksərini mən pullu etmişəm. Neçələri dar günündən qurtarmışam. Neçələrinin veksillərini cırıb atmışam. İllər il müamiləsiz pul borc vermişəm. Xülasə, hansını deyim? Özün bilirsən.

Hacı Murad (kənara). Bu müqəddimədən heç gözüm su içmir.

Hacı Saleh. Hacı əmi, Moskvadan gətirdiyim mal tamamilə satılmamış durur, barama da zərər çıxartdı. Alish-veriş belədir ki, beşin sən borclu olursan, beş də sən. Mal satılıb qurtarar, borclar verilir. İndi mənə işim bir az dolaşıqdır, dövlətli etdiyim adamlar mənə macal vermir. Sənin beş min manatını hazır etmişəm, ancaq altı yüzünə bir həftə möhlət ver, çünki onu Məşədi Niyazquluya verəcəyəm. O

gözlüyü bilmir. Doğrudan da, əlində heç zadı yoxdur. Yoxsa onun pulunu nə qədər saxlasam, istəyən adam deyil.

Hacı Murad. Yox, Hacı Saleh, düz söz, gözlüyü bilməyəcəyəm. Pul özüm çox lazımdır.

Hacı Saleh. Hacı, sən şəhərimizin birinci dövlətli rindən hesab olunursan. Sən niyə pula möhtac olasan?

Hacı Murad. Elə orada evim yıxılıbdır ki, xalq məni dövlətli qələmin veribdir. Hansı borclunun üstün gedirəm, deyir, Hacı, sən dövlətli sən, gözlə. Baba, haradan dövlətli oldum. Qırx il külüng çalıb bir cüzi pul əlim almışam. O da onda-bunda.

Hacı Saleh. Hacı, buyur bu dörd min dörd yüzü al, yerdə qalan altı yüzü də bir həftə vaxta, kağızı tələyib, mənə möhlət ver. Eybi yoxdur, müamili ni də artır.

Hacı Murad. Xeyr, xeyr, heç vaxt qəbul edə bilmərəm. Gərək beş mini tamam qabağıma qoyasan, bax kağızın vaxtından iki gün də keçibdir. Mən təccüb edirəm ki, niyə mənim pulumdan kəsib Məşdi Niyazquluya verirsən, çünki mən yumşaq tanıyırsan.

Hacı Saleh. Hacı Murad, bu sözləri mənə deyirsən? Mənə bir həftə vaxt vermirsən? Neçə dəfə səni dar gündən qurtarmışam, a biin-saf kişi? Səni ilan ağzından qurbağa kimi, borclulardan xilas etmişəm. İndi mənə aman vermirsən?

Hacı Murad. Onlar keçmiş əhvalatdır. Mən də sənə az etmişəm. Köhnə palan içi açmaq lazım deyil. Daha bir gün də gözlüyü bilmərəm. Dünya ölüm-itimdir və bundan əlavə də Kərbəla ziyarətinə gedəcəyəm. Pul lazımdır.

Hacı Saleh (rişxəndlə). Hacı Murad, ziyarətin qəbul olunsun, ancaq soruşmaq eyib olmasın, hansı məhlil ilə gedirsən?

Hacı Murad. Niyə? Mən nə pis məhlil etmişəm ki, ziyarətim də qəbul olmasın?

Hacı Saleh. Hələ cürət edib soruşursan da? Sənin yediysin, içdiyin it qanından da mürdardır, çünki oğurluqla, qaçaqlıqla, yetimin malını mənimləklə yığılıbdır. Hansı məhlili deyim. İmranın atasının pulu ilə mal-dövlət sahibi olduğunu hamı bilir və yetim İmranı nə tövr saxladığın cümlüyü məlumdur. Amma onun atasının sən çöldə qalmış öz oğlu kimi, xəz paltolu saxladığı hamıya məlumdur.

Hacı Murad. Babam, mənimlə davaya gəlmişən? Bir qəbih iş görmürəm ki, öz pulumu istəyirəm də.

H a c ı S a l e h. Kağızı ver buraya, bihəya kimi! Buyur, bu sənin beş min manatın. (Pulları verir.) Sən elə zalım deyilsən ki, adama rəhm edəsən. Boynuma torba salıb dilənməyi hazıram, nəinki sən kimi adamdan minnət götürməyi. (Veksili Hacı Muraddan alıb çıxır.)

H a c ı M u r a d (pulları sayarkən). Yaxşı çıxartdım. Hacı Saleh az qalmışdı ki, İmranın qıyyumu olub Şeyx Əlinin malını məndən iddia eddi. Dünyada qərib adamlar var. Bir də görürsən ki, səndən iddia edir ki, mənim babam sən babanı filan qərinədə əsirlikdən azad edibdir. İndi gərək sən də mənə qul olasan. Durum mücrüyi yer qazım. Qulu! Qulu!

Qulu gəlir.

Q u l u. Nə buyurursan, ağa?

H a c ı M u r a d. Get mətbəxdə bir xəncər tiyişi var, onu buraya gətir. (Qulu gedir.) Bu döşəkənin altını qazaram və basdırıb üstündə oturaram. Ancaq Quludan və Nabatdan həmişə sərvaraqla olmalıyam. Əll-xüsusi o şeytan Quludan. Hər bir şeyi diqqət edir. İndi soruşacaqdır ki, bu xəncər tiyisini neynirsən?

Qulu daxil olur.

Q u l u. Ağa, bunu neynirsən?

H a c ı M u r a d. Camına dərd edəcəyim, səfihoğlu səfihi! İndi durub mənə silist edəcəkdir. Nə edəcəyim, dırnaqlarımı kəsəcəyim.

Q u l u. Ağa, bunnan mənə də döyürəm. Bu dırnaq kəsmez.

H a c ı M u r a d. Sarsaq oğlu sarsaq, itil cəhənnəmə.

Q u l u. Ağa, niyə ağığın tutur. Bu elə kütdür ki, heç yer də qalmaz.

H a c ı M u r a d. Nə dedin? (kənara) Allah, divarların da qulağı var. Bu zalım oğlu haradan bildi ki, mən tiyişi üçün istəyirəm.

Q u l u (kənara). Bəli, məlum oldu ki, tiyişi nə üçündür.

H a c ı M u r a d. Qulu, indi başımı sandığaqoyub yuxuyagetmişdim, yuxuda gördüm ki, sən surətdə bir adam evə girib istəyir ki, mənə pul sandığımı yarıb... belə boşub mənə o boş sandığa saldı. Çox vaxt yuxu doğru olur. İndi onun üçün bunu səndən istədim ki, yanımda silah olsun.

Q u l u. Bəli, ağa, adam gərək ehtiyatlı olsun. Yanında silah saxlasın. (kənara) Amma necə inandım, mənə heç şeytan da aldada bilməz,

istəyir bu aldatsın. (*Hacı Murada*) Ağa, mən getdim, yoxsa toyuq ocaqda yanar.

H a c ı M u r a d. Ay gəldi, toyuq nədir? Nə deyirsən? Kim səni izin veribdir ki, toyuq kəşirsən. Bu zalım uşaqları axırı mənə dilənçi edəcəklər, elə bu saat da dilənçi halındayam. Kafir oğlu kafir, bu dəqiqə o toyuğu mənə dirildərsən.

Q u l u. Ağa, mən neyləyim. İmran ağa buyurdu ki, axşama plov bişir, iki toyuğu da kəş qoy aşın altına, qonağım var.

H a c ı M u r a d. A kafir oğlu, mənə mənənin ağa, yoxsa İmran? O haradan ağa oldu. Bir yetim gəldi idi. Rəhmim gəlib saxlamışam. İndi mənə evimi dağıdır? Get bu saat onu buraya çağır. (*Qulu gedir.*) Evin yıxılsın, İmran. Yaxşı evimi dağıdırsan. Heyf sən, çil toyuq. Hamı toyuqlardan yumurtlayan idi. (*İmran daxil olur.*) Atam, belə ki, sən başlamışan, tezliklə mənə boynuma torba saldırıb diləndirəcəksən.

İ m r a n. Nə olmuş?

H a c ı M u r a d. Atam, bu nə qonaqlıqdır? Bu nə toyuqplovdur? Atam, yağ, düyü müftə deyil. Hamısına pul vermişik. Axır mənə deyən gərək, ay axmaq, niyə evə yağ, düyü alırsan ki, gəldi-güdə hər gün aş bişirib yesin? Bu xərçə heç Süleyman padşahın xəzinəsi də davam edə bilməz.

İ m r a n. Sən evə nə yağ alarsan, nə düyü. Bu günkü plovun xərci də mənə ilədir. Budur, on iki ildir ki, mən bu evdə oluram, burada bir qonaq üzü görməmişəm və özüm də sənə qorxundan çağırمامışam. Amma indi bazardan gəlirdim, bir fağır qəribə rast gəlirdim. Bu gecəliyi qonaq olmağı rica etdi, nələcə qalıb razı oldum. Bir də, qəribə kömək etməyi allah, peyğəmbər buyurmuşlar.

H a c ı M u r a d. İndi də durub mənə şəriət öyrəldicəkdir. De görüm, ağa İmran, o hansı tətbiq kitabındadır ki, toza, torpağa batıb min əziyyət ilə pul qazanasan. Verilsən toyuqplova, onu da gəlib-gedən lotu-potu yesin. Özü də çil toyuğun tətbiqi il.

İ m r a n. Daha mənə sənə nə deyir? Sənə üçün allah, peyğəmbər, quran, şəriət hamısı puldur ki, yağasan sandıqlara, nə özün xərcəliyəsən, nə də başqasına verərsən.

H a c ı M u r a d. Kəş sənə, nadürüst, namərbut. Budur, on iki ildir ki, sən atasız yetimi öz oğlum kimi bəsləyib, paltar, çörək verib bu boya çatdırmışam. Onun əvəzində mənə dedişi sözə bax. Çörəyim sənə haram olsun.

İ m r a n. Sənin mənə heç bir haqqın yoxdur, mənə sənə var. Hələ atam Şeyx əli sənə elədiyi yaxşılıq və qoyduğu dövlət dursun kənarda. Mən özüm gec və gündüz çalışıb sənə pul qazanmışam. Amma bu vaxta kimi heç bir şeyə ixtiyarım yoxdur ki, əl vuram. Yığ, yığ görək kim qalacaqdır... (Çıxır.)

H a c ı M u r a d. Ümid ol, sən qalacaqdır. Çox tələssimən. Yox, dəxi dayanmaq yeri deyil. Lazımdır tezliklə Gülzarı bir dövlətli yerə verib İmranı qovmaq. Baxaq görək, şəhərimizdə arvadsız dövlətli kimdir. Kərəbalayı Cəfər. Yaxşı dövlətli var. Amma irəliki arvaddan beş oğlu var, dörd də ayı kimi qızı. Heyf, bunlardan mənə heç şey düşməz. Hacı İmanqulu. Malı-dövlətli çox, özünün də sill azarı var. Bu gün-sabah təşrif aparacaqdır. Amma bu bədbəxt də molla, seyidin kəlini düşüb cəmi dövlətini məscidə vəqf etmiş. Bəs kim qaldı? (Fikirlişir.) Tapdım, Məhərrəm bəy. Yaxşı pulu, mülkü var. Qapısında nökr-qulluğunun sayı-hesabı yoxdur. Heç bir övladı da, qohum-qərəbası da yoxdur. Sinni də mənə yovuqdur. Qulu! Qulu!

Qulu daxil olur.

Q u l u. Nə buyurursan, ağa?

H a c ı M u r a d. Qulu, bir az naxoş kimiyyəm, tezdən yatacağam, heç kəsi buraya qoymazsan. Gələn olsa, deyərsən ki, ağam azarlıdır, yatıb. Di get.

Q u l u. Ağ, bəs plov yeməyi cəksən?

H a c ı M u r a d. Xeyr, ağan İmran yesin. (Qulu çıxır.) Durum mücrü üçün yer qazım. (Durub qapıları bağlayır, tiyini götürüb yeri qazır.) İndi, oğrular, tapın görüm Muradın pulu haradadır? Heç şeytanın da ağılna gəlməz ki, mən burada pul basdırmışam. Qulu demiş, tiy elə kütdür ki, yeri də qazmır. (Mücrünü basdırıb üstünü torpaqla örtür.) Daha təşvişdən qurtardım. Gör ürəyim necə atdanır. (Bu halda Qulunun papağı şüşəni sındıraraq pəncərədən içəri düşür, Hacı Murad diksinib qalxdıqda ayağını tiyə kəsir. Bərkdən qışqırır. Sonra Qulunun papağını görür.) Bu yenə zalım oğlu Qulunun işidir. (Durub qapını açıq və çağırır.) Qulu! Qulu!

Qulu başı açıq daxil olur.

H a c ı M u r a d (papağı göstərir.) Bu nədir, a kafir oğlu?

Q u l u. Ağa, vallah, tıqsir mındı deyil, Nabatdadır. Aydınliq gecdir, hıyıtı süpürməy başladım. Nabat glib birdən başıma bir qapaz salıb qaçdı. Mənim d elim bir şey düşmədi, papağı dalınca atdım, glib pncrındən içəri düşdü.

H a c ı M u r a d. Kafir uşaqları kafir. Yeyin mənim yağlı-yağlı xörklərimi, sonra qızışıb şıllağa durun. Görün sizin başınıza nə gətirəcəyim. Elə indicə yuxuya getmişdim, şüşənin sındırən diksini bə qalxdıqda tiyə ayağımı kəsdi.

Q u l u (kənara). A... indi basdırdığı yeri də bildim.

H a c ı M u r a d. Get, zirzəmidə divarın çatlağında pambıq gizlətmisəm və küncdə əsgir var. Tap buraya gətir.

Qulu gedir.

H a c ı M u r a d. Bu zalım uşaqlarının əlində bir saat da rahatlığım yoxdur. Gərək adamın arvadı ola ki, canı rahat ola yoxsa arvadsız kişinin günü it gündür. Yəni bir tərfdə baxanda arvada da etibar yoxdur. Evin baş oğurları onların ələridir. (Qulu axsaya-axsaya daxil olur.) Tez gəl, tənəli oğlu tənəli. Məni görüb ayağı da axsamağa başladı.

Q u l u. Ağa, mən də sənin düşən günə düşdüm. Ayağıma mıx batdı.

H a c ı M u r a d. Çox yaxşı oldu. Əlbəttə, ağasına xeyanət etməni Allah elə edir. İndi gəl ayağımı sarı.

Q u l u (Hacı Muradın ayağını bağlarkən kənara). Xəsis kaftar. İt sümük yığan kimi, anbarı doldurubdur mıx ilə, nal parçası ilə, kəndir qırığı ilə, əsgir ilə, əlinə hər nə düşübdür, siçan kimi yuvasına yığıbdır.

H a c ı M u r a d. İndi həkim olsaydı, bir parça pambıqdan ötrü əpteyib göndərmiş mənə xeyli pul çıxartmışdı. Adam belə olmasa pul yığa bilməz.

Q u l u. Ağa, vallah mən belə pul yığsaydım, indi mənim də sənin kimi dövlətim vardı.

H a c ı M u r a d. Sənin niyə zəhmət çəkirsən? Ağanın min əziyyətlə qazandığından yeyib eşşək kimi şıllaq atırsan. Mən olmuşam bir leş, siz olmusunuz bir ac qurd. Hər nə bir tərəfdən soxulub cəmdəyimi didirsiniz. Hə, qurtardın? İndi get orda dur. (Çağırır.) Nabat, Nabat! (Nabat daxil olur.) Xanım, indi də papaqaldıqça oynuyursan?

N a b a t. Ağa, vallah, Qulu yalan deyir, nəhaq yerdən glib məni sənə çuğullayır.

Q u l u. Yəni gündü hür səhər-axşam samovarı tənəyə yib xanım kimi altı-yeddi istəkan salma çay içdiyini də yalan deyirəm.

N a b a t. Ağa, vallah, yalan deyir, inanma Quluya. Mən də sənin kimi gizlin, gündü ocaqda yumurta bişirib yeyirəm?

Q u l u. Ağa. Nabat qəndi doğrayanda ciblərinə doldurur.

H a c ı M u r a d. Dayanın, kafir usaqları, siz mənim evimə quldurluğa gəlmişiniz, mənim evimi tar-mar etmişsiniz. Mənim xəbərim yoxdur, bu saat sizin divanınızı edəcəyəm.

Qalxıb istəyir ki, ağacına tərəf getsin, Qulu və Nabat qaçırlar. Hacı Murad da ayağının ağrısından ufultu ilə yerə yıxılır.

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Səhnə İmranın otağını göstərir. Otağın divarları pəhləvanlar rəsmi ilə müşəvverdir, otağın pəncərəsi bağçaya baxır. Ortada bir masa, üstündə kitablar, yanında bir neçə kürsü. Gülzar pəncərəyə söykənib. İmran isə gəlir.

İ m r a n. Yox, Gülzar, daha səbir edə bilmirəm. Bu on iki ildə atan məni etdiyi zülmə davam edib səbir etdim, amma indi səni etdiyi sitmə tab gətirə bilmirəm. O günü yadımdadır, göz ağrısından nalın ərşə çıxmışdı. Gedib deyirəm, Hacı Əmi, pul ver həkim gətirim. Deyir həkim zad lazım deyil. İkicə gün ac qalsın sappasağ olsun ayağa dursun. Hamı azar, deyir, yeməkdəndir. Az yesin, qanı da az olsun. Onda heç vaxtı gözəlri ağrımaz. O vaxtı mən də pul yox idi. Gedib özgədən borc alıb həkim gətirdim. Sən də demədim ki, ürəyin sıxılar. Nə deyim, allahın belə bir həmə ata yaratdığına təccüb edirəm.

G ü l z a r. İmran, bir ata ki qızını bu mal-dövlətlə on iki il bacı evində qoya ki, xərçə çıxmasın, daha ondan nə ummaq olar?

İ m r a n. Gülzar, bəs yerə indiyə kimi ümid bağlamışq.

G ü l z a r. Necə, atam səni nə deyib?

İ m r a n . Nə deyəcəyəm? Vaxtı ki, karvansaramı və dükanları satmamışdı, oğlumsan və qızım da sənindir deyə məni ələndən buraxmırdı, amma elə ki, onların hamısını satıb pul ələdi və sandıqlara doldurdu, daha məni ehtiyacı qalmadı. İndi sözünü dəyişdirib deyir ki, mən heç vaxt öz qapımdakı nökrim qızımı vermərəm.

G ü l z a r. Yəni bu sözləri özü dedi?

İ m r a n. Xeyr, sən azarlı olan vaxtı bazarda Hacı Qəhrəmanın dükanında oturubmuş. Hacı Qəhrəman mənə tərif edirmiş: deyirmiş ki, Hacı Murad, sən çox xoşbəxtsən ki, İmran kimi kürəkənin var. O vaxtı, o da həmin cavabı vermişdi. Bundan əlavə, özüm də görürəm ki, mənə çox incidir ki, tənqidi gəlib gedəm.

G ü l z a r. Xudaya, ata-anaya ehtiram edib sevməyi övlada vacib etmişən. Mənin belə atam necə sevim?

İ m r a n. İndiyədekə mənənim adım sənənin üstündə olduğuna görə hər kəsin qabağı alınmışdı. Bundan sonra buradan elçilərin ayaqları keçilməz.

G ü l z a r. İmran, sənəhv edirsən. Belə iş olmaz. Cəmi şəhər bilir ki, mən sənə ad olunmuşam, heç kəs cürət edib bu qapıya gəlməz.

İ m r a n. Gülzar, o səni mənə heç vaxt verməyəcəkdir. Onun fikri odur ki, səni bir dövlətli adama verə ki, ondan nəfərdar ola.

G ü l z a r. İmran, buna heç inana bilmərim. Yəni atamın fikri odur ki, mənə alış-veriş edib qazanc ələsin?

İ m r a n. İnanmamağa haqqın var, çünki sən atanla az olmusan. Onu yaxşı tanıya bilməzsən.

G ü l z a r. İmran, atam o qədər zalım ola bilməz. Bizim məhəbbətlimiz rəhmi gəlib bir-birimizdən ayırmaz.

İ m r a n. Gülzar, özün bilirsən ki, mənəni burada saxlayan məhz sənə olan məhəbbətimdir. Amma bunu atana qandırmaq mümkündürmü? Onun müşuqəsi puldur. Onun namazı sandıqdır ki, gündə beş dəfə durub baş çəkəsin. Onun Kəbəsi mücrüddür ki, gündə yeddi dəfə başına dolansın. Gülzar, çox çekməz ki, atan səni bir dövlətliyə verməyi aşkar edərsən heç bir qanlı göz yaşı onun qəti etdiyini poza bilməz. O vaxtı mənənim ilə getməyi razısanmı?

G ü l z a r. Əlbəttə razıyam. Sənsiz mənim dirilik yoxdur.

Nabat daxil olur

N a b a t. Xanım, Dürrə xanım gəlib səni görmək istəyir. Gülzar və Nabat çıxırlar.

İ m r a n (yalqız). Zavallı qız, çox böyük müsibətdir ki, atan ola, özün yetim sayılasan. Dövlətin ola, kasıb kimi hər şeyə möhtac olasan.

Hacı Murad əlində əsa daxil olur.

Hacı Murad. Əhvalın necədir, İmran ağa? Nə qədim dəryasına batmışan?

İmran. Sizdən rica edirəm ki, mənlə rişxənd ilə danışmayasınız. Mən ağa olsaydım, sənin üçün nökr, dalandar olmazdım.

Hacı Murad. Acığın niyə tutur, adam özü üçün pul qazanmağa çoban da olar, arabaçı da olar, hətta hambal da olar. Görmürsənmi mən qoca kişi necə çalışıram? İndi bu saat bazardan gəlirəm. Ac-susuz, altı saatdır o tacirin, bu tacirin dükanının qabağını kəsdirib borc yığırım. Bunların hamısı sənindir. Lakin sən əlini ağdan qaraya vurmaq istəmirsən. Deyirsən, qoy Hacı Murad zəhmət çəkib qazansın, axırda mənimdir. Əlbəttə, sənindir. Mənim daha kimim var. Amma yenə də lazımdır ki, özün də çalışıb qara gün üçün pul qazanasan.

İmran (kənara). Görəsən yenə nə kəlləyi var. Xeyr, hiyləsinə aldanmam. (Hacı Murada) Xeyr, məni əfv edəsiniz. İndiyə kimi çalışdığım bəsdir.

Hacı Murad. Oğlum, ağlını başına cəməl, yenə irəliliyi kimi iş-gücə get. Yoxsa sənəni danlayıb nəsihət etdiyimdən inciyirsən? Mən sənənin xeyrindən ötrü çalışıram. İstəyirəm ki, ağıllı, kamallı adam olasan ki, mən də öləndə bu dünyadan arxayın gedim.

İmran (kənara). Ay ilan, dilin baldır, dişin zəhər. (Hacı Murada) Təccüb edirəm ki, bazarlarda mənlə nökr adı verib dükanlarda danışsən. Amma evdə olduğ da oğlumsan, malum, canım hamısı sənindir deyirsən.

Hacı Murad. Nökrəyirsən? Əstəğfərulla, belə söz mənim ağzımdan çıxmamış. İnanma, oğlum, bunlar düşmənin böhtanıdır. Onlar istəyir ki, ata-oğul arasına inciklik salıb ondan nəfərdar olsunlar.

Bu halda Məhərrəm bəy daxil olur.

İmran (kənara). Zalım oğlu nə pis yerdə gəlmişdi.

Məhərrəm bəy. Salam əleyküm, hacı. Kefin necədir? İmran oğlan, xoş gördük.

Hacı Murad. Salam əleyküm, Məhərrəm bəy. Buyur, buyur, nə işlə bizi tərflər də qədimi-şərifinizi basdınız. Qədim dostunuzu yada saldınız?

Məhərrəm bəy. Ay hacı, işlər olub çox, özüm də tək, qədr gəldi-güldü ümidin qoyursan, həmişə bir tərəfi çəkib evimi dağdır. Hanı keçən vaxtlar, hanı qədim adamlar? Etibar, hörmət, izzət, insaniyyət, hamısı onlarnan getdi.

İmrən (kənara). Yaxşı tapışmışlar. Xəsislikdə bir-birlərindən qalmazlar.

Hacı Murad. Bəli, bəli, çox yaxşı buyursan. Zəmanəmiz çox pis zəmandır. Qocalar ömür çürüdür, pul qazanırlar, cavanlar isə onları bellərini qoyub ver yeyim, ört yatım deyirlər.

Məhərrəm bəy. Ay hacı, sən nənə dərdin var? İmrən kimi işləyən, can yandıran köməkçi var. Dərd mənim dərdimdir ki, heç kəsə yoxdur. Özüm də gün-gündən geri gedirəm, kənd-kəsəyi dolandıra bilmirəm.

Hacı Murad. Doğru buyursan, İmrən çox canyandıran oğlandır. Ancaq bu axır vaxtlarda onları ağdan-qaraya vurmaq istəmir. İndi sən gələndə onun üstə danışmaq edirdik. İmrənin atası rəhmətlik Şeyx Əli çox yaxşı, rəhmətli adam idi. Öləndən zaman Təbrizdə çox pulları batdı. Əli bir şey gəlmişdi. Çox adama pulu kağızsız vermişdi. Kağızı olanlar da fağır adı ilə yedilər getdi. Tacirbəsi Hacı Əlinin o zaman bir pırkeşiyi vardı. Məmməd Sadıq adlı. Şeyx Əli vəfat edəndə iki min manatı o şəxsə qalmışdı; pulu olmadı ki, versin. Ondan bəri, o pul onda qalıbdır. Öldü-qaldısından da xəbərim yoxdur. İndi istəyirəm İmrəni onun dalınca İrana göndərirəm, həmişə özü üçün səyahət etsin, həmişə pulları alıb gətirsin.

İmrən (kənara). Hə, indi bildim ki, mənə etdiyi bu qılıqlar nə üçün imiş. Məni Gülsərdan ayırmaq fikrindədir.

Məhərrəm bəy. Çox yaxşı fikirdir. (kənara) Deyəsən işim əvvəldən yaxşı gətirir. (Hacı Murada) İndi, ay hacı. Evdə sandığı açıb köhnə kağızlara baxırdım. Atamın siyahı dəftəri əlimə düşdü. Baxıb gördüm ki, cümlə borcların üstünə öz xətti ilə qələmə çəkmişdir. Ancaq mərhum atanıza yüz manat borcu var imiş. Onun üstə qələmə çəkilməmişdir. Dərhal durub gəldim ki, o borcu sizə verib atamın boyundan sağıt edəm. Buyurunuz.

Hacı Murad alıb sayır.

İmrən (kənara). Burada bir sır var. Onsuz deyil, yoxsa xəsislikdə bu ondan qalmaz.

H a c ı M u r a d. Mərhəbə, mərhəbə, a kişi, bu zamana adamı belə iş elərmə?

M ə h r r m b y. Ay hacı, indiki adamlarda halal, haram nədir? Borc vermək nədir?

H a c ı M u r a d. Doğru buyurursunuz, bu saat bazardan gəlirəm. Səhərdən o dükanın, bu dükanın qabağını kəsdirib, müamilə-siz-zadsız verdim borcları ala bilmirəm. (İmrana) İmran, qadan alım, zəhmət çək Quluya de çay gətirsən.

İmran çıxır

M ə h r r m b y. İndi de görüm, qardaş sən nə tövr gün keçirirsən?

H a c ı M u r a d. Heç soruşma, mənim günüm it günü. Adamın bəşirib-düşürni gərkdir, qulluq edni gərkdir, yoxsa nökr-qulluqçudan nə rahatlıq olacaqdır?

M ə h r r m b y. Hacı, niyə evlənmirsən? Bir az ömrün var, evlən, günün rahatlıq ilə keçsin.

H a c ı M u r a d. Ay sağ olmuş. Mənim ömrüm keçmişdir, qocalıqda nə yorğalıq. Mən sənə təccüb edirəm ki, indiyə kimi nə üçün evlənməmişən? Allaha şükür, nəyin əskikdir? Altı-yeddi mədaxil gətirən göyçək qız al, gətir evinə qoy, gec-gündüz başına dolansın.

M ə h r r m b y. Hacı, doğru buyurursan. Özümündə xahişimdən keçir, ancaq hanı elə qız?

H a c ı M u r a d. Qıza nə gəlibdir. Ancaq sən mənə vəkil elə, gör sən necə qız alıram?

M ə h r r m b y. Mən hazıram və sənə də o işə vəkil edirəm. Ancaq bayzadlırdən olmasın. Özün bilirsən ki, mənim onlardan qədimdən aram yoxdur.

H a c ı M u r a d. Yaxşı, bəylər qəlməçəkdik. Qaldı sövdəgər sinfi. Onlar da neçə qisimdər. İndi, de görüm, üzümü hansı tərəfə tutum?

M ə h r r m b y. Sövdəgər qismində hamıdan artıq həqiqi dostum sənsən. Mən özümü çox xoşbəxt hesab edərdim ki, sənə qohumlaşmaq mümkün olardı. O da ki, mənim bəxtimdən mümkün deyil. Xülasə, birdəfəlik sənə vəkil edirəm nə tövr istəyirsən elə.

H a c ı M u r a d. Çox əcəb. İndi ki, sən xahişin mənə qohum olmaqdır, dəxi nə üçün öz gəpəsinə gedək? Əvvəl evin içi, sonra bayırı.

Məhərrəm bəy. Hacı, hərgah öz qızınızı buyurursunuzsa, mən onu İmrana nişanlı bilirəm.

Hacı Murad. A pir olmuş, aslan meydanına tülkü çıxıb bilirmi? Tərlən yerini sarı tuta bilirmi? Bir də öz qapımdakı gəldiyi qız vermək mənə eyib gətirir.

Məhərrəm bəy (kənara). Kəməndimə yaxşı düşdü, bu gün-sabah təşrif aparar, pulları da mənə qalar. (Hacı Murada) Ancaq, hacı, bir iş var, bəlkə qız mənə gəlmək istəmədi?

Hacı Murad. Ne danışarsan, a kişi? Atanın xahişi olanda qızın nə ixtiyarı var razı olmaya (kənara). Yaxşı düşdü toruma, bu gün-sabah təşrif aparar, pulları mənə qalar.

Məhərrəm bəy. Hacı mənə, indi işi qət olunmuş hesab edək?

Hacı Murad. Bəli, bəli. Ancaq özünüz bilirsiniz ki, mənə heç zadım yoxdur, gərək hər bir xərc sizinlə ola və sonra da mənə qocanı nəzərdən salma.

Məhərrəm bəy. Əlbəttə, hər bir xərci öhdəmə götürürəm və sonra da mənə evimin və qeyri şeyimin ixtiyarı sənə olacaqdır.

Hacı Murad. Çox gözəl, çox yaxşı. Allah bu qohumluğu qayim-qədim etsin. (Qulu podnosda üç stəkan çay gətirir. Verəndə birini salıb sindirir.) Ay ayı oğlu ayı, üsullu tərpinə bilmirsənmi, istəkan niyə üçdü? Biz ki iki adamıq.

Qulu. Ağalə bildim ki, İmran ağa da buradadır.

Hacı Murad. Çox qətiyyətlə etdin. Adam gəlib əvvəl qonağın hesabını bilir. Sonra da ona görə çay gətirir.

Qulu. Baş üstə, ağa, bundan sonra buraya qonaq gəlsə, çayı qonağın sayına görə gətirirəm.

Hacı Murad. Bəs niyə qənd gətirməmiş?

Qulu. Ağalə salmışam.

Hacı Murad. Yenə də qətiyyətlə etmişən. Bəlkə biri çayı şirin içməyicəkdir. Dışım içicəkdir.

Qulu. Ağalə, dedim yanında qonaq var, bəlkə salma içicəksiniz.

Hacı Murad. Zalımoğlu, hər şeyə cavab verməsə olmaz. Deyil get.

Qulu (gedirən kənara). Deyəsən Məhərrəm mənə də ova çıxıbdır.

Hacı Murad. Görürsən bu zalım uşaqları mənə başıma nə iş gətirir?

Məhərrəm bəy. Bəli, yaxşı nökrə adamın canını rahat edər, amma pisi ömrünü azaldar. Hacı, bu günlərdə əlimə bir həmişəri düşübdür,

nökr tutmuşam, bir düzgün, yaxşı qulluq yetirən fağırın biridir. Göndərim gəlsin pulsuz-zadsız sizə qulluq etsin.

Hacı Murad. Çox sağ olun. Mərhəmətin artıq olsun. Göndər gəlsin, ta Qulunun murdar üzünü görməyim. Məhərrəm bəy, buyur çay iç, ağzını şirin et. Çay özü də şirin kimi bir şeydir. A kişi, deyirlər ki, çayın əsl yerində ki, ibarət olsun Çindən, çayı qəndsiz içirlər. Amma bizim adamlar müəllimlərinə ağıllı çıxmışlar. Qəndi istəkəna doldurub doşab edirlər. Nədi, nədi, mən çay içirəm. Yeni əslində bir şey deyil. Artıq xərcdir də...

Məhərrəm bəy. Ondan əlavə bədən də zərərdir, ürəyi bişirib tərk edir. Bəli, bir çox bu kimi izafə xərclər aramızda adət olmuşdur. Məsələn: toy işində, vay işində məsrəf olan xərclər kimi.

Hacı Murad. Yox, onlar da dədə-babadan qalma adətdir. Tərk etmək lazım deyil. Ancaq bu kürsü, çəngəl-bıçaq və qeyri-izafə şeylər ki, yenilə adət etmişlər, qızın cehizində verilsin, bax bu bir şey deyil. Allah əl veribdir yeməyi, diz veribdir yiləşməyi.

Məhərrəm bəy (kənara). Bəli, işarəsini anladım. (Hacı Murada) Hacı, indi qulluğunuzdan mürtəxxis olum və özüm də tədarükdə olum.

Hacı Murad. Çox əcəb, get mən də vaxtında sənə məlum edərdim.

Məhərrəm bəy (qalxır.) Hacı, xudahafiz.

Hacı Murad. Xudahafiz. Get, allah amanında olasan. (Məhərrəm bəy çıxır.) Afərin sənə Hacı Murad, işi elə tutdum ki, Məhərrəm bəy özü gəlib qızıma elçi düşdü, amma o da hərifdir, özünü o yerə qoymuşdu ki, guya heç bir zaddan xəbəri yoxdur. İndi qaldı İmranın bir cür başını kəlib İrana göndərmək. (Çağırır.) Qulu, Qulu!

Qulu (daxil olur.) Nə buyurursan, ağa can?

Hacı Murad. Canına dərd buyururam. Məni Məhərrəm bəyin yanında biyabır etdin.

Qulu. Ağa, mən nə elədim?

Hacı Murad. Hələ nə elədin? O nə cavab idi verirdin? Çay verməkdə də qabiliyyətin yoxdur.

Qulu. Ağa, adam gərək doğru danışsın, sən soruşursan, mən də düzünü deyirəm. O ki qaldı çayın tökülməyi, onda da təqsirim yoxdur, çünki padnos elə köhnədir ki, ortası qozbel adamın beli kimi qalxıbdir. İçində istəkan da durmur.

H a c ı M u r a d. Səsinin kəs. Ayı oğlu ayı, hər şeyə bax belə cavab verirsən. Daha mənə tənqidi gətirmisən. Sən sözə kar eləmir. (*Ağacı götürür.*) Ayını, bax, bunnan öyrədirlər.

Döyür, Qulu da qışqırır.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə Hacı Muradın otağını göstərir.

H a c ı M u r a d (*yalqız*). Hərçəndi Məhərrəm bəy söz verdim ki, qız mənim itaətimdən çıxma bilməz, amma görürəm çətin olacaqdır, çünki Gülzarın könlü İmrandır. Görüm, Məhərrəm bəyin mal-dövlətinə aldada bilərəmmi? Hərgah bu mümkün olmasa, atalıq ixtiyarımı əlimə alaram.

Q u l u (*daxil olur.*) Ağ, bir həmişəri gəl lib səni soruşur.

H a c ı M u r a d. De gəlsin. Məhərrəm bəy göndəribdir. Mən qulluq edərkədir. Daha bu gündən murdar üzünü hər saat görməyəcəyəm.

Q u l u. Ağ, mənim üzüm heç olmasa ağdır, amma onunku qap-qaradır.

H a c ı M u r a d. Di itil get. Yenə çərrənməyə başlama. (*Qulu çıxır.*) Görək Məhərrəm bəy göndərdiyi nökr necə adamdır. O da Qulunun tayı isə heç çörək vermək lazım deyil. (*liqulu daxil olur və illərini düşünə qoyub qayda ilə Hacı Murada əzim edir.*) Buyur yəlləş.

liqulu. Cənabınızın hüsurunda yəlləşməyi bəndə özünə cürət edə bilməz.

H a c ı M u r a d (*kənara*). Bax, nökr belə olar, nəinki Qulu kimi, zalım oğlu üç saat çərrənməmiş, adamdan əl çəkmir. (*liquluya*) Buyur yəlləş, izin verirəm.

liqulu dənbanə diz üstə yəlləşir.

liqulu. Bəndənizi sərkar Ağ Məhərrəm bəy göndəribdir ki, cənabınıza xidmət edəm.

H a c ı M u r a d. Pulsuz-zadsız, dün n b y özü bel buyururdu.

l i q u l u. B l i, m vacibim M h r r m b y d n çatacaqdır.

H a c ı M u r a d. De görüm, yem k d p l r garsan ya yox?

l i q u l u. Xeyr, ağa, çox k m x ö r y m. Bir neç xurma il dolanmış adamam.

H a c ı M u r a d. Çox yaxşı. M nim çox yey n adamdan acığım g l i r, çünki adamın g r k heyvandan f r q i olsun. O da ancaq az yem k l olar. İndi de görüm, l i n - z a d ın t m i z d i r m i ? .

l i q u l u. Ağa, b n d u ş a q l ı q d a n b ö y ü k l r e v i n d t r b i y a l m ı ş d ır. Üst-başım h m i ş t m i z o l a r.

H a c ı M u r a d. O m n a d a d e m i r m. Y n i o ğ u r l u q - z a d l i n d n g l r m i ?

l i q u l u. Ağa, l h m d ü l l a h, m n m ü s l m a n a m, m ü s l m a n o l a n ş x s d o ğ u r l u q e d r m i ?

H a c ı M u r a d. B s o n d a b i z i m Q u l u d a n x b r i n y o x d u r. İndi qulaq as, gör işin n olacaqdır. Bu otağı ki, görürs n, buraya s n d n başqa qeyri nö k r, qulluqçu g i r m y c k d i r. Ocaqları qalamaq, samovarı qoymaq, nahar bişirm k, bunların hamısı s n i n iş i n d i r. X ü l a s, qulluğuna baxaram, yaxşı olsan evimin h r i x t i y a r ı n ı s n n v e r c y m.

l i q u l u. Ümidvaram ki, can-dill qulluq edib m r n i z i y e r i n y e t i r m.

H a c ı M u r a d. A d ı n n d i r ? Ö z ü n h a r a l ı s a n ?

l i q u l u. H a c ı M u r a d. A d ı m l i q u l u d u r, ö z ü m d T e h r a n h l i y m.

H a c ı M u r a d. S n i b u ş h r d t a n ı y a n v a r m ı ?

l i q u l u. Xeyr, buraya iki h f t d i r k i, g l m i ş m v M h r r m b y d n başqa heç k s i t a n ı m ı r a m.

H a c ı M u r a d. Çox c b. Bu günd n s n ö z iş i n d o l. (Çağırır.) Qulu! Qulu!

Qulu daxil olur.

Q u l u. N buyurursan, ağa?

H a c ı M u r a d. Qulu, bu günd n s n i n e v iş i n q a r ı ş a c a ğ ı n o l m a y a c a q d ır. Onların hamısını l i q u l u g ö r c k d i r. S n i n iş i n s u d a ş ı m a q, bağçanı sulamaq, h y t i s ü p ü r m k, bazara getm k olacaqdır. X ü l a s, bayır iş i s n n n d i r, e v iş i i l l i q u l u m ş ğ u l o l a c a q d ır. Daha bundan

sonra qab-qacaq il, qənd-çay il, pendir-çörəkl, mətbəxlə bilmərrə işin olmasın, qandın, ya yox?

Q u l u. Bəli, ağa, qandım.

H a c ı M u r a d. Elə deyirsən ki, başa düşdüm, amma işi tutanda tərsinə edirsən. Təkrar et görüm, nə edəcəksən?

Q u l u. Məsələn, elə ki, gördüm it girib içəri çörəyi yeyir, gərək gedib əliqulu mini tapam gəlsin onu qovsun. Ya da ocaqda süd daşır...

H a c ı M u r a d. Dayan, kafir oğlu kafir. Demədimmi ki, hər şeyi tərsinə anlayırsan. A məsləhət gətirən köpək, bunu bir balaca uşaq da başa düşər ki, gördün it çörəyi yeyir, qov getsin. Burada nə əliqulu, nə Vəliqulu. Daha nə?

Q u l u. Məsələn, elə ki, gördüm oğru evə girib sandıqları yarıır, gərək gedib əliqulu mini durquzam ki, gəlib onu tufəngləsin.

H a c ı M u r a d. De eşit, a kişi, yeddi ildir ki, bu höcət ayımı saxlayıram. Gör mənə sənəbrim əyyub peyğəmbərin səbrindən artıqdımı, daha sənə nə deyim? Axırda o misal gətirdiyin oğru özün olacaqsan. Get şölə-şüləni yığışdır, bundan sonra bir saat da səni burada saxlamaram. Niyə dayanıbsan?

Q u l u. Ağa, getməyi hazıram. Ancaq bu neçə ildə mənə qəpik də verməmişən. Haqqımı ver, baş üstə, gedim.

H a c ı M u r a d. Sənə nə verəcəyəm. Heç bir qara qəpik də verməli deyiləm. Haqqın tamamilə sənə çatıbdir. Əslinə baxsan, sən mənə borclusan.

Q u l u. Bəli, müftə qulluq etdiyimiz bəs olmadı, hər borclu da çıxdıq. İndi ki, belə oldu, ya sənənd içəri çək, ya mənənd içim haqqımı ver.

H a c ı M u r a d. İndi də saqqalımın ağ vaxtında durub sənənd içəcəyəm. İtil cəhənnəmə. Yoxsa durub səni qolu bağlı qazamata göndərərəm.

Q u l u. (Çıxarkən). Hacı Murad, xüdəhafiz. Sənə göstərərəm mənə Qulu deyirlər. (Çıxır.)

H a c ı M u r a d. Axırı zalım oğlunun əlindən qurtardım. Kişi, mənəni təngə gətirmişdi. Özün görürdün ki, mənə nə tövr cavab verirdi. İndi dur get mətbəxlə, çay-zad hazırla və özün də hər şeydə qənəlt gözlə. Hər vaxt çay-qənd lazım olsa gələrsən özüm verərəm. (Əliqulu gedir.) Hər bəsəndən düz adama oxşayır. Amma yenə insanı tanımaq olmaz.

Yaxşısı budur ki, el bu saat imtahana çəkdim. Yoxsa sonra peşmançılığını çəkərdim. Yaxşısı budur ki, yer pul atım. Qızıl pul atım ya gümüş? El bu abbasını ataram. Aza tamah edən çox da edər. (*Abbasını yerə atır.*) liqulu! liqulu!

liqulu daxil olur.

liqulu. Nə buyurursan, ağa?

Hacı Murad. Mən bağçaya gedirəm, gələn kimi bu otağı süpür.

liqulu. Baş üstü, ağa can.

Hacı Murad çıxır

liqulu. (*yalqız*). Çox çalışdın ki, Məhərrəm bəy mənə kəndə göndərsin, orada ona bağban, ya bostançı olum, razı olmadı. Dedi gərək sən şəhərdə qalasan. Burada da mən qulluq edəsən, ev işində qabilsən. Amma mən də şəhərdə qalmaqdan qorxuram, çünki burada çox İran əhli var. Məni tanıyıb konsula məlum edər, tutdurar, onda qolu bağlı Tehrana sürgün olub, həbsxanada çürüyəcəyəm. Yox, burada yaşamaq mənim üçün qorxuludur. Tezliklə puldan-şeydən əlimə salıb qaçmaq lazımdır. (*Abbasını götürüb*) Bu kimin ola? (*Fikir edir.*) Hə, bildim. Yəqin Hacı Murad mənə imtahana çəkib, onda da bu abbası ilə, ay qoca kaftar, mən Tehran lotusu Səfər deyirələr, belə abbası ilə mənim əlimdən qurtara bilməzsən. Pulların, qızılların yerini göstər. Allah mənimkini yetiribdir. Hacı Murad, Qulunun əlindən qurtarıb liqulunun çənginə düşdün.

Hacı Murad. (*daxil olur.*) Otağı təmiz etdinmi?

liqulu. Bəli, ağa, süpürəndə bunu tapdım, buyurunuz. (*Abbasını verir.*)

Hacı Murad. Mərhəbə, mərhəbə, görürəm, sən düz adamsan, sən arxayın ola bilərdim. Bunu Qulu tapsaydı, heç vaxt verməzdi.

liqulu. Ağa, bayaq ərz etdim ki, mənim dünya malında tamahım yoxdur.

Hacı Murad. Çox yaxşı. Get Gülzar xanımı buraya çağır. (*liqulu çıxır.*) Heç bu zamana adamına oxşamır. Amma Gülzar tərəfdən ürəyim rahat deyil. Görkən təhər olacaqdır. Bu gec də pis yuxu görmüşəm, allah axırını xeyir etsin. Məni o gördüyüm şeytanın şərindən

hifz etsin. (Gülzar qorxa-qorxa içəri girir.) Qızım, niyə qorxa-qorxa girirsən? İrəlilə gəl, əyləş. Bir az ata-bala dördləşək. Heç, qızım, gəlib əhvalımı soruşmursan. Demirsən ki, bir qoca atam var, qoy gedim dərdi nədir, səri nədir.

Gülzar (kənara). Xudaya, görəsən nə var. Bu məni bəhs yerə çağırmaz.

Hacı Murad. Qızım, səni həmişə qəmgin, bikef görürəm, niyə dinmirsən? Danışmırsan? Nəyin əskikdir. De alım.

Gülzar. Ağa, hər şeyim var, şükür allaha, heç bir zaddan kəsirəm yoxdur.

Hacı Murad. Bəs niyə heç qaşqabağın açılmır? Elə bil ki, gəmilərin dərçayaya batıb, qırq olubdur. Allaha şükür, mənim kimi atan var, sən niyə qəmkəssən?

Gülzar. Xeyr, ağa, bir qəmmim yoxdur. Hərگاه danışmıram, ona da səbəb yoldaşsızlıqdır.

Hacı Murad. Doğru deyirsən. Yoldaş lazımdır. Can yoldaşı. Axirət yoldaşı. Bəs elə bilirsən, atan sənin fikrini çəkmir? Sən yoldaş axtarmır? Bu qoca atan səni bir elə yoldaş tapıbdir ki, چراغ götürüb cəmi dünyanı axtarsan, tayıbrabəri tapılmaz.

Gülzar. Xeyr, ağa, mən elə yoldaş demirəm.

Hacı Murad. Bilirəm, qızım, atan bir o qəddər də qoca deyil ki, cavan qızına tənəhər yoldaş lazım olduğunu bilməsin. Ah qızardın. Ha-ha-ha! İndi tap görüm, kimi deyirəm. Tapa bilmirsən? Əlbəttə, elə şəxsdir ki, yatsan yuxuna da girməz. Dövləti, pulu həddən aşıbdir. Qapısında xidmətçinin sayı-hesabı yoxdur. Özü də şəhərimizin birinci bəyidir. Yenə tapa bilmirsən? Nökəri də qapımızda xanıma müntəzirdir.

Gülzar (təşvişlə). Məhərrəm bəy?

Hacı Murad. Afərin, qızım, yaxşı tapdın, heç belə nişanlı ağılna gəlirdimi? Özü gəlib məni elçi düşdü.

Gülzar. Ağa, mən heç kəsə rəqəm getməyə istəmirəm.

Hacı Murad. Bilirəm, qızım, məni çox istəyirsən. Məndən ayrılmaq istəmirsən. Doğrudur, mənim üçün də çətinidir, ancaq görürsən ki, mən də günü gündən geri gedirəm. Bir ayağım burdadır, bir ayağım gorda. Səni belə qoyub getsəm, qəbrdə rahat olmaram. Amma indi arxayınam. Bilirəm ki, qızımı bir elə şəxs vermişəm ki, hər böyük məclisdə hamı xanımlardan başda əyləşəcəkdir. Zərif paltarlar geyib, cavahirləri üstünə taxıb, yanında qul-qaravaşla qonaqlığa gedəndə,

cəmi arvadlar ona həsrət aparacaqlar. Hə, qızım, görürəm ürəyin tənəsiyir, Məhərrəm bəy bu saat tənəkdədir. Deyir ki, gərək elə toy eləyən ki, misli bu şəhərimizdə olmamış ola.

Gülzar. Ağa, hərgah bunları mən deməkdən qəsdin odur ki, mən onun malına, puluna aldadasan, onda səhvən var. Mənim dünya malında tamamım yoxdur.

Hacı Murad. Qızım, sən hələ cavansan, dünya görməmişən. Xoşbəxtlik ibarətdir maldan, dövlətdən.

Gülzar. Ağa, gəl mənə xoşbəxtliyimi istəyirsən, bu fikirdən daşın. Mən heç vaxt Məhərrəm bəyi getməyəcəyəm.

Hacı Murad. Qızım, deyərsən şadlığından dəli oldun. Sən xeyir-şərini anlamırsan. Uşağa ata-anası acı dərman verəndə, onu özünə zəhər, ata-anasını da zalım hesab edər, vəhəlonki, onlar balasını istədiyindən edirlər.

Gülzar. Yenə təkrar edirəm ki, zəhər içib özümü öldürürəm, Məhərrəm bəyi getmərim.

Hacı Murad. Bu sənənin axıncı sözündür?

Gülzar. Bəli.

Hacı Murad. Çox qəribə, mən sənə xoşbəxtliyini istəyirəm. Məhərrəm bəydə könlün yoxdur, bəs İmranla necə?

Gülzar (*sevinc*). Ağa, mən sənədən utanırdım, mənə ondan başqa bir kəsdə könlüm yoxdur. Amma İmran inanmayırdı ki, sən mənə ona verərsən. Mənim məhəbbətim ondadır.

Hacı Murad. Paho, siz mənsiz söz verib qurtarmışsınız, mənə xəbərim yox imiş! (*Rişxənd*) Xeyir işiniz mübarək olsun, Gülzar xanım. Siz, mənə Hacı Muradı yaxşı tanımamısınız. Daha bəsdir, mən elə bilirdim ki, sən öz xeyrini başa düşə bilərsən. Qanmazı qandırarlar. Sözsüz-zadsız dur get. Özün də tənəkdə ol.

Gülzar (*atasının dizlərinə qucub ağlaya-ağlaya*). Ata, yazığın gəlsin, mənə bədbəxt etmə. Bu tökülən göz yaşına rəhmən gəlsin. İki cavanın ahından qorx.

Hacı Murad. Yox, yox, mən dediyimdən dönmürəm. Arvadın göz yaşı, ya bir şəh, gün çıxar, qurudar.

Gülzar. Ata, allahdan qorx. Məhəbbət yolunda tökülən göz yaşını heç zad quruda bilməz.

Hacı Murad. Çəkil. Məhəbbət nədir, zad nədir? Sən hələ hökm edirmən, mən gətir.

G ü l z a r (*ayağa qalxıb*). Məhbəbbət nədir? Məhbəbbət oduna yanmayana onu qandırmaq mümkün deyil. Məhbəbbəti dünya malına almaq olmaz. Məhbəbbət hökm yoxdur.

H a c ı M u r a d. Məhbəbbət odur ki, adamı dəli, axmaq edib, allah göndərdi nənəti ləndən buraxır. Görürəm sən dəli olmusan. Amma dəlini də ağıllı etmək mümkündür. Sən üç gün möhlət verirəm. And olsun allaha, heç bir şeylə dediyimdən dönmürəm. Di get, yaxşı fikir el.

G ü l z a r. İndi ki, belə oldu. Mən də and içirəm o məhbəbbət ki, daşı yumşaldıb rəhmət gətirirdi, sənə gətirmədi, ya İmran, ya ölüm.

H a c ı M u r a d. İmran! Bir o qalmışdı ki, cəmi şəhərdə biyabır olub öz nökrim qız verim. Get, İmrandan bilmərrə ləlini üz.

G ü l z a r. Yaxşı, dünyadan bilmərrə ləlimi üzürəm. (*Çıxır.*)

H a c ı M u r a d (*tək*) Bilirdim ki, belə olacaqdır. Yox, İmranı qovmasam, iş düzəlməyəcəkdir. İmran gedəndən sonra ümidi kəsilib razı olar. Qızın dediyinə bax! Məhbəbbət dünya malına aldanmaz. Məhbəbbət hökm yoxdur. Məhbəbbət, bax, budur ki, üstündə oturmuşam. Bunsuz nə məhbəbbət? Bu məhbəbbət-məhbəbbət deyənləri verirlər dama salam, ağzını da bağlayam. Görəsən necə acından, suzundan bir-birinin tətini yeyib qanını içərlər.

N a b a t (*təngnəfəs içəri yüyürüb*). Ağa, mustuluğumu ver, Şərəf xanım gəlidi.

H a c ı M u r a d. Səfeh qızı səfeh. Elə yüyürür ki, deyəsən yanğın var. Çox böyük iş olubdur. Gələndə deyəsən mənə quş başı gətiribdir.

N a b a t. Ağa, doğrudan da dörd dənə qırqovul gətiribdir.

H a c ı M u r a d. Tək gətiribdir, ya uşaqlarını da gətiribdir.

N a b a t (*kənara*). Zalım oğlu qabaqca adamın hesabına gedir. (*Hacı Murada*) Yanında bir oğlu həməddir, bir də nökrə Cəfər.

H a c ı M u r a d (*kənara*). Öz yeyib-içənimiz az idi, bunlarda artdı. (*Nabata*) Sənin mustuluğun odur ki, göz-qulaq olasan, o nökr şeydən-zaddan oğurlamasın. Di get, dayanma.

N a b a t (*gedərəkən kənara*). Mənə deyən gərək, ay axmaq qızı, bundan sən nə istəyirsən? O öz hayındadır ki, onlar burada qalıb çörək yeyəcəklər.

H a c ı M u r a d (*tək*). İndi də işlər tərsinə gedir.

Şərəf xanım, həməd və Gülzar daxil olurlar. Şərəf xanım
Hacı Muradın boynunu qucaqlayır.

Şərif xanım. A qardaş, nə zəif düşmüşün, nə qocalmısan?

Hacı Murad. Niyə qocalmayım, niyə zəif düşməyim. Bu günü ki, mən çəkirəm, hər kəs olsaydı yeddi kəfən çürütmüşdü.

Şərif xanım. A qardaş, sən niyə pis gün çəkirənsən, nəyin əskikdir? Malın var, pulun var. Gülzar kimi qızın, qapında da xidmətçilərin. Sən otur, qoy sənə qulluq eləsinlər.

Hacı Murad. Elə ki onlar mənə qulluq edirlər, etməsələr ondan yaxşıdır. O ki İmrandır, əlini ağdan-qaraya vurmur. Az qalıbdır ki, məndən xanlıq iddiası etsin. Gülzar xanım da atam yoxdur deyir. Ağsa, xanım belə olanda, nökr-qulluqçudan nə ummaq.

Şərif xanım. İmran gərək elə oğlan olmasın. Onun tərifi hər yerdə söylənir. Gülzardan narazı olmağına təccüb edirəm. Mən ona elə tərbii verməmişəm ki, atasının əmrindən çıxsa, zəhmətinə incin.

Hacı Murad. Görürəm, çox yaxşı tərbii vermişən.

Şərif xanım. Heç vaxt inanmaram, sənənin xasiyyətin pisdır. Mənim özüm də qız vaxtı nə qədər sənə yaxşı qulluq edirdim, yenə razı qalmırdın. Gülzar, bu nə işdir? (Gülzar başım aşağı salıb ağlayır.) Qızım, ağlayırsan? (Hacı Murada) Görürəm qızı nə hala salmısan. Saraldıb heyvaya döndürmüşsən, on səkkiz yaşında cavanı qocaldıb qarı eləmişən.

Hacı Murad. Mən ona nə edirəm ki, sarala. Durub təzədən ona nə nəlik edib bilmərim ki. Nökrü var, qulluqçusu var, yesin, içsin, geyinsin, gəzsin. O ki qaldı qocalmasına, ona da bəis özüdür. Məhərrəm bəy kimi adam özü gəlib mənə elçi düşüb, qızımı istəyir, Gülzar xanım deyir ki, özümü öldürürəm, ona getmərim. Daha mən nə deyim. Adam da bu dərəcədə dəli olub elə mal-dövlətinə qəldirmə?

Şərif xanım. A qardaş, nə danışırısan? Sən bizim ağlını itirmişsən. Dünya malı gözəlirini pərdələmişdir. Məhərrəm bəy nədir, zad nədir? Qızının nişanlısı on iki ildir sənə zəhmət çəkib pul qazanıb. İndi nə olubdur ki, əhdindən dönüb qızını öz yaşında yoldaşına verirsən? Eşidənlər nə deyirlər?

Hacı Murad. Buyur, bu da ağıllımız. Yaxşı deyilərkə, arvadın ağılı olmaz. Eşidənlər mənə dəli deyər ki, qızımı İmrana verib Məhərrəm bəy kimi adamı əlimdən çıxaram.

Şərif xanım. Eşidənlər sənə ağıllı deyirlər ki, qızını İmrana verib ata yurdunu abad edirsən.

H a c ı M u r a d . Ə cəb buyурсan, Şərf xanım. Məhərrəm bəy mənim atamın yurdunu tar-mar edə, amma gələnin biri abad edə. Arvadların ağı belədir. Mənin qızımın xoşbəxtliyini istəyirəm.

Şərf xanım. Yaxşı, hərgah qızın könülü Məhərrəm bəy yoxdur, onun malına tamah etmir, onda o necə xoşbəxt ola bilər?

H a c ı M u r a d . Qız heç yediyini-içdiyini başa düş bilmir. O xoşbəxtliyini nə anlayacaqdır? Arvad mal-dövlətin qədrini onda anlayır ki, uşaqları artıb, ana, məni cərk ver deyəndə, tənə olma.

Şərf xanım. A kişi, sən puluna, dövlətin nə gəlir ki, qızın İmranda çərkəzsiz qala? Bundan əlavə İmran elə oğlandır ki, öz əlinin zəhməti ilə arvadını xandan, bəyən yaxşı saxlar.

H a c ı M u r a d . Pulum haradadır, malım haradadır? Zurna çalıb alım salsamınız ki, Hacı Muradın pulunu sandıqlar tutmur. Bilmirəm pulu mən kim qoyubdur. Atam qoyubdur, babam qoyubdur.

Şərf xanım. Sənin ağlamaq qədim xasiyyətidir. Bir şeydən kəsirin olmaz, amma özünü dilənçi yerinə qoyarsan. Xülasə, Məhərrəm bəy fikrindən bilmərdə daşınarsan. Mən heç razı ola bilmərdə ki, Gülzarı bədbəxt edib altmış yaşında qocaya verəsin.

H a c ı M u r a d . Buyur, bu da ağbərək bibisi. Ağıl öyrətməkdən ağzına dil verir. Ay qız ey, raen dediyimdən dönmərdə, İmranı bilmərdə unudarsan. Bilmirəm bu mənə nə İmran oldu. And olsun allaha onu bundan sonra bir saat da evimə qoymaram, qoy getsin, gör onu da necə Qulu kimi qovaram.

Şərf xanım. Elə bil o qalmışdı ki, qızını bir qoca, xəsis kaftarın puluna satsan.

H a c ı M u r a d . Bilmirəm bu hardan gəlir çıxdı. Niyə qoca olur? Nökrə daldı, qızılquş əlində atdanıb ova çıxanda elə bil ki, bir laçındır. Daha bəsdir. İndi de görüm, sən özün necə dolanırsan?

Şərf xanım. Nə deyim. Allah dər-qəm yaradanda bizim üçün yaradıbdır. Uşaqlar artıbdır. Kişinin də əli aşağı düşmüşdür. Gecə-gündüz işləməkdən əllərim qabar olmuşdur.

H a c ı M u r a d . Buyur, bu da sən öz başına gələn. Daha Gülzara niyə razı olursan? Rəhmətlik atama dedim ki, kişi, Şərfi bu kasıba vermə, neçə dövlətli istəyir, onların birini ver. Dedi yox. Bu ağıllı, kamallı adamdır. Bunda Şərf xoşbəxt olar.

Şərf xanım. Xeyr, atam səhv etməyibdir. Mən ərimdən çox razıyam. Özüm də çox xoşbəxtəm ki, allah mənə bu cür adama qismət

edibdir. Dünya malı bir puç şeydir. Gedir d, gıdır d. r odur ki, qara gündü arvadla yoldaş olub, bir-birin can deyib, can eşidır.

h m d. Ana, bıs sın deyirdin ki, dayın sını qınfet verçkkdir, bıs niy vermir?

H a c ı M u r a d. Oğlum, qınfet pis şeydir. Adamın boğazını ağrıdır. Sın yek oğlansan. Qınfeti neynirsın.

h m d. Ana, Gülzar bacımğilin bağçasında el çox alma var ki, gındı gördüm.

H a c ı M u r a d. Yox, oğlum, dıym, yetişndı yığb sını göndrçyım.

h m d. Mnim özüm burada olacağam. Dıyındı yığaram.

H a c ı M u r a d (kına). Bunda yaxşı xıbr var. Deysın Şırf çox qalacaqdır.

Ş ı r f x a n ı m. Sizin dırdiniz öz dırdimi dı yaddan çıxartdı. hmıd böyüyübdür, oxumaq vaxtı keçir, dedim gıtırım sizdı qoyum, hm mıktıbı getsin, hm dı Gülzara hayan olsun.

H a c ı M u r a d (kına). Mazandaranda çaqqal az idi, biridı gımi ilı gıldı. (Şırfı) Yox, yox, saxlaya bilmırm. Özgı uşasını saxlamaq bir xata şeydir. Bunun korluğı var. Azarlaması var. Ağacdı yıxılması var. Anasız ona kim baxacaqdır.

Ş ı r f x a n ı m. hmıd dinc uşaqdır. Heç kısı korluğı olmaz. O ki qaldı azarlamağı, ondan da arxayın ol. Gülzar ona analıq edı.

G ü l z a r. Bibi, arxayın ol. Onu özümdı yaxşı saxlaram.

H a c ı M u r a d. Yox, yox, Gülzar bilmir. Uşanın tarpına dözmık olmaz. İmranda görmüşm. Mıni qocaldı o olmuşdur. Evimi dağıdı o olmuşdur.

G ü l z a r (kına). Allah, xıcalımdı bibimin üzünı baxa bilmırm.

Ş ı r f x a n ı m. A qardaş, bir uşanın yemıy, içmıy nı olacaqdır ki, bu sını evini dağıda.

H a c ı M u r a d. Xülası, mını razı deyilmı.

Ş ı r f x a n ı m. A qardaş, bacının ılı aşığı dışndı kömıy qardaşı üstı yüyür. İndı mını dı qardaş adı ilı evimi yiyısız qoyub yanına gılmışm. Eybi yoxdur. Uşaq sını incidır, apararam. Ancaq sındı bir tıvıqqım var, mını ondan naümid qaytarma. rımin beş yüz manat borcı var, borc sahibi pis adamın biridir. Gündı qapımıza gedib-gılmıkdı bizi tıngı gıtırıdır. Kışiyı dedim ki, qardaşı

görməyi gedirəm, amma əsil fikrim o idi ki, sənə alıb aparıb verim. Abrımız açılmasın.

Hacı Murad. A bacı, sən ki, özğisi deyilsən, məgər mənə var-yoxumu bilmirsən? Məndə pul hardandır ki, sənə verim?

Şərif xanım. Qardaş, burada xəsislik yeri deyil. Burada bacı namusu var. Razi olma ki, bacının paltarları bazarlarda tökülüb satılsın və bir də mən sənə borc istəyirəm. Sən gözəl yə bilərsən. Amma özğisi gözəl yə bilmir.

Hacı Murad. Axı nə üçün inanmırsan, sənə deyirəm ki, özüm pul üzünə həsrətəm.

Şərif xanım. Atamdan qalan pul və özün qazandığın pullar necə olmuşdur ki, mənə beş yüz manat tapılmaz. Sandıqların ağzını bərk bağla.

Hacı Murad. A kişi, bu zalım uşaqlarını inandırmaq olmaz ki, buyur, bu mənə ciblərim, bu da mənə sandığım. (*Durub paltar sandığını açır.*) Di gəl bax, gör burada əsg-i-üşgüdə nə başqa nə var. (*Qorxa-qorxa o biri sandığa baxır.*)

Şərif xanım. O biri sandığın ağzını aç.

Hacı Murad. Sən mənə evimə pristav gəlmişən? Asmotr edirsən? Çox da var, niyə verim. Çöldən tapmışam?

Şərif xanım (*ayağa gəlir.*) Daha sən nə deyim? Qarğış etməyi də yerim yoxdur, çünki bura mənə atam evidir. Cəfər! Cəfər!

Cəfər daxil olur.

Cəfər. Nə buyurursan, xanım?

Şərif xanım. Cəfər, bu saat faytonu qoşdur, gedəcəyəm.

Cəfər. Xanım, gün keçibdir, gedib çatmaq olmaz.

Şərif xanım. Eybi yoxdur, harada gecəlik, orada qalırıq, burada qala bilmərdim. Gərək gedək.

Cəfər. Baş üstü, xanım. Ancaq faytonçunun pulu qalıbdır, istəyir.

Şərif xanım. Özündə varsa ver, yox isə ala bu üzüyü apar sat ver. (*Barmağından üzüyünü çıxarıb verir.*)

Cəfər. Xanım, lazım deyil, məndə var, verərdim. (*Çıxır.*)

Gülzar (*ağlaya-ağlaya*). Bibi, başına dönüm, bu gecə vaxtı getmə.

Şərif xanım. Yox, Gülzar, qala bilmərdim. Bu ev mənə üçün cəhənnəmdir. Dur, oğlum, gedək.

G ü l z a r. Bibi, mənə apar. Burada qoyub getmə.

Ş ə r f x a n ı m. Səni hara qoyub gedirəm. Belə zalımın evində bir saat da qoymaram. Dur gedək.

H a c ı M u r a d (*Gülzarın əlində n tulub özünə tərəf çəkir.*) Haraya aparırsan? Qoymaram.

Ş ə r f x a n ı m. Çəkil kənara. Hörümçək kimi yazıq qızın qanını sorub bu hala salmışan. Belə kafir ataya gözəl balanı vermərim.

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə Hacı Muradın bağçasını göstərir. Aydınlıq bir gecə,
İmran gəzinrkən söylənir.

İ m r a n. Ay zalım, ey biinsaf kişi, əhdində dönüb səni dövlətli edən evində nə qovursan. Dünya malından ötrü Gülzar kimi qızı bir qocanın puluna satırsan? Yox, zor ilə də olsa, gərək bu gecə aparam. Nabatdan bir xəbər çıxmadı. Yoxsa qoca kaftar güclü Gülzarın nigahını oxutdu? Ya Gülzar nələc qalıb razı oldu? Yox, yox elə iş ola bilməz. Gülzar özünü öldürər, Məhərrəm bəy getməz... Deyəsən, qaraltı görünür. Arvaddır.

Nabat gəlir.

N a b a t. İmran ağa, başına dönüm, yavaş danış, hamı oyaqdır. Qoca kaftar yenə sandıqlarını yoxlayır. Qara köpək də səni gedəndən bəri hacının hökmünü görən mənə, nə də Gülzar xanıma göz verib, işıq vermir. Bir az səbir elə, görək bir yerə gedərimi ki, Gülzar xanımı qaçırdam.

İ m r a n. Yox, Nabat, daha tənə gəlmişəm. Səbir edə bilmərim. Bu saat zor ilə də olsa, aparacağam.

N a b a t. Qurbanın olum, İmran ağa, mənə xataya salma. Bu gecə nə tövr olsa, Gülzar xanımın əlini əlində görəcəksən. Ancaq bir az səbir elə. Gülzar xanım əliquludan fürsət tapan kimi buraya qaçacaqdır...

İ m r a n. Dayan, xışıldı gəlir...

N a b a t. Odur, odur, Gülzar xanımın özüdür.

Gülzar qaçaraq gəlir.

İ m r a n (tez onun lindən tutub).Gülzar, sənən?

G ü l z a r. İmran, daha dayanmaq vaxtı deyil, qaçaq. Nabat, ala bu üzük mənə sənə yadigar olsun (verir.)

İ m r a n (Nabata pul verir.) Ala, Nabat, allah qoysa yenə bir yerdə olacağıq. Gülzar gedək. Nabat, xudahafiz.

N a b a t. Gedin, Allah sizi salamat etsin, xoşbəxt olasınız.

İmran və Gülzar gedirlər

N a b a t (tək). Qocanın murdar üzündən yaxşı qurtardılar. Qaldım mən bədbəxt. Bundan sonra şeksiz mənə də qovacaqdır. İndi bir allah bəndəsi tapılırdı, mənə də bu ilanın ağzından qurtarırdı.

Qulu ağacın dalından çıxır.

Q u l u. Bu allah bəndəsi mən.

N a b a t. Uy, kimsən?

Q u l u. Nabat xanım, deyəsən mənə tanımırsan. Paltarımın dəyişilməsinə baxma. Ürəyim yenə sənəndir.

N a b a t. Qulu, sənən? Nə heybətlə olmusan. Lap quldura oxşayırsan. Bu xəncər nədir?

Q u l u. Səfeh qızı hələ soruşur da. Görmürsən ki, sənəni götürüb qaçmağa gəlmişəm.

N a b a t. Heç zarafatdan əl götürməyəcəksən? Burax, gedirəm. Gülzar xanıma mənə axtarar.

Q u l u. A hıl mətlən, mənə kəlk gəlirsən? İndi Gülzar xanıma İmranla qaçırmadınmı? Mən gözləyirdim, əvvəl yol xanıma, sonra qulluqçunun. Ancaq mən onlar kimi səfeh deyiləm ki, tədarüksüz gedəm. Gərək qabaqca gedib Hacı Muraddan yeddi illik məvacibimi alam, sonra sənəni aparam.

N a b a t. Qulu, sən allah doğru deyirsən, yoxsa mənəni aldadırsan?

Q u l u. Vallah, doğru deyirəm. Mən gedəndə sənəni demişdim, niyə yadımdan çıxarmısan? Tez get, nə şeyin varsa yığ. Uçuq hamamın yanına get. Mənəni orada gözlə.

N a b a t. Bəs sənəni edəcəksən?

Q u l u. Mən də gedib Hacı Muradı qorxudacağam, pullarımı alacağam. Dİ vaxtı itirmə, tez get. (*Nabat qaçaraq gedir.*) Arvadın ağı, ya uşağın ağı, hər şey o saat inanır.

Fit il yoldaşlarımı çağırır. Bu səsi Niyazla Qurban, üstlərinə silah¹ gəlirlər.

Q u r b a n. Qulu, nə çox ləngidin?

N i y a z. Bir şey bildin, ya yox?

Q u l u. Yoldaşlar, işimiz çox rast gətiribdir. Evdə bir Hacı Muraddan və bir də ləquludan başqa heç kəs yoxdur. Qızı bu saat İmrana qoşulub qaçdı. Qulluqçunu da mən aldatmışam ki, səni götürüb qaçaçağam. İndi gedib yolumu gözləyir.

N i y a z. Bəs ləquluya nə tədbir çəkmişən? Qulu, doğrusu, mənim ondan gözüm su içmir. Çox usta, hiyləgər adama oxşayır. Qorxuram bizi aldadıb, divana məlum edər. Hamımızı tutdura.

Q u r b a n. Niyaz doğru deyir, çox şübhəli adama oxşayır.

Q u l u. Yoldaşlar, mən el iş tutmaram ki, ondan biz xəftə gəlir. ləqulu divandan el qorxur, necə ki, it dəyənəkdən. Bu barədə arxayın olun. ləqulu bu işdən qaça bilməz.

N i y a z. Söylə görək, onu haradan bildin?

Q u r b a n. lələttir, söylə, yoldaşımızın necə adam olduğunu gərək biz də bilək.

Q u l u. Yoldaşlar, indi onun vaxtı deyil. Sonra siz danışaram.

N i y a z. Bəs niyə dayanmışıq? Hacı Muradın qulluğuna gedək də.

Q u l u. Yox, gərək gözləyək. ləqulu özü buraya gəlmişdir. Odur gəlir.

ləqulu gəlib çatır.

l i q u l u. Hacı Muradın əziz qonaqları, xoş gəlmişsiniz. Ancaq Qurbanın bir balaca nəqahəti var. Sizi qəbul edə bilməyəcəkdir.

Q u l u. ləqulu, zarafatı burax. Niyə belə gec gəldin. Bir şey var?

l i q u l u. Yoldaşlar, gərək işi sabaha qoyaq.

Q u l u. Nə səbəb?

l i q u l u. Çünki Hacı Murad Məhərrəm bəygilə gedəsi olmadı. Özü Məhərrəm bəyi gözləyir və evdəkilərin hamısı da oyaqdır amma

¹Silah

sabah axşam Məhərrəm bəy qonaqdır. Otağın açarı da məndə olacaqdır.

Q u r b a n. Yoldaşlar, nəhaq yerə vaxt itiririk. İndi Məhərrəm bəy gəlincə mən min ev yarmışdım. O ki qaldı Hacı Murada, boğazından elə basaram ki, bir də qıyamtdə oyanar.

Ə l i q u l u. Xeyr, mən buna razı deyiləm. İş gərək tədbirlə ola. Yoxsa içindən xata çıxar.

N i y a z. Görünür, Ə liqulu işdən baş qaçırır. Amma Qulu bizə özünə cürdemişdi.

Q u l u. Niyaz doğru deyir, Ə liqulu əmi başqa fikrə düşübdür, amma bilsin ki, baş tutası iş deyil. Onun fikri bu gecə Hacı Muradın pullarına yaxşıca qulluq edib Araz çayını aşmaqdır. (Üzünü Ə liquluya tutur) Belədimi, Səfər əmi?

Ə l i q u l u (dixsinmiş). Nə dedin, mən Səfər...

Q u l u. Bəli, Tehran həbsxanasından qaçmış oğrubaşı Səfərsən. Mən də Quluyam. Yaxşı tanı. Məni aldatmaq olmaz.

N i y a z, Q u r b a n. Oğrubaşı?!

Q u l u. İndi, Tehran lotusu Səfər, bizə yoldaşsanmı?

Ə l i q u l u. Yoldaşam, hərdən buyursanız əmrinizə tabəyəm.

Q u l u. Hə beləcə, Ə liqulu əmi, yoldaş yoldaş ilə tən gərək, tən olmasa, gen gərək. İndi də görüm, Gülzarın İmran ilə qoşulub qaçmağından xəbərin varmı?

Ə l i q u l u. Bəli, var.

Q u l u. Bəs Nəbat haradadır?

Ə l i q u l u. Göndərmişən gedib yolunu gözləyir.

Q u l u. Oda düzdür. Hərif olmağını bəyənirəm. İndi bir sual qaldı. De görüm. Doğrudanmı Hacı Murad Məhərrəm bəyi gözləyir?

Ə l i q u l u. Bəli, gündüzdən mənə göndərmişdi ki, Məhərrəm bəyi bu axşama məsləhət çağırım. Ancaq bəy dedi ki, Hacıya də qonaqlarım var, gec gələcəyəm.

Q u l u. Bu daha yaxşı oldu. İndi, yoldaşlar, hazır olun, Hacı Muradın qulluğuna gedək. Ə liqulu əmi sən ağsaqqalsan, qabağa düş.

Gedirir.

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Səhnə Hacı Muradın otağını göstərir.

Hacı Murad (*yalqız*). İmranı qovdum getdi, amma qız yenə də razı olmur. Məhərrəm bəy gəlsin, görək iş nə necə çəkirik. İmran da istədi ki, atası Şeyx Əlidən qalan malı məndən istəsin, gördü ki, xeyr o gəlin kol deyil. Elə hesab verdim ki, papağını da götürüb qaçdı. Durum Şeyx Əlidən qalan cavahir və qızılları yoxlayın. (*Durub sandığı açır.*) Pəh, pəh, pəh... almazların şifqi gözəlrimi qamaşdırır. Bu irilikdə mirvari, bu rəngdə yaqut heç Xətə padşahının xəzinəsində də tapılmaz.

Qulu, Niyaz, Qurban daxil olurlar.

Qulu. Sənin kimi xəsis, tamahkar da dünyada tapılmaz.

Hacı Murad (*sandığın qapağını salıb*). A zalımlar, siz kimsiniz? Məndən nə istəyirsiniz?

Qulu. Hacı Murad, nökrin Qulunu tanımırsan? Nə tez yadından çıxartmısan?

Hacı Murad. Qulu, sən sən? Buyur gəl, yoldaşların da xoş gəlibdir. Mən gör nə qulluğun var? Yəqin məvacibinin dalınca gəlmişən, mən özüm də sənə axtarırdım ki, haqqını verim.

Qulu. Haqqım çox ağırdır, qorxuram öz ixtiyarın ilə verməyəsən. (*Sandığa tərfgedir.*)

Hacı Murad (*onun əlindən tutub*). Nə istəyirsən? Qoymaram!

Qulu. Demədimmi, öz ixtiyarınla verməyəcəksən. Qurban tut, Niyaz, qollarını bağla!

Hacı Murad. Ay aman, qoymayın! Məni öldürürlər!

Qurban (*xəncəri sivirib*). A kişi, səni kəs, yoxsa qarnına soxaram. (*İlənini bağlayır.*)

Hacı Murad. Ay haray! Ay aman! Ay əliqulu!

Əliqulu (*daxil olur.*) Nə buyurursan, ağa can?

Yoldaşları gülüşürlər.

Hacı Murad. Tez get divana məlum elə!

Əliqulu. Ağa can, indi sənin hakimi-şərin bunlardır, bu saat divan edəcəklər. Cəza-fəza etmək artıqdır.

Hacı Murad. Əliqulu, sən də bunların yoldaşı imişsən? Ay aman, qoymayın!

Q u r b a n. A kişi, qoysanız xıncıri soxum rıdd olsun.

Q u l u. Yox, öldürmə. O gərək ölümdən artıq cəza çək. Ağzını bağlayın, sıs çıxarmasın. (*Hacı Muradın l-ayağını bağlayıb yerə qoyurlar.*) Qurban, gəl sandığın qapağını tut. (Qurban tutur, Qulu mücrünü çıxarıb Niyaza verir.) Niyaz, bunu al. İndi, yoldaşlar, gəlın buraya, əliqulu əmi, de görüm bundan xəbərin var idi, ya yox? Niyaz, o döşəkcəni, palazı qaldır. (*Niyaz qaldırır.*) Qurban, gəl xıncırlı bu yeri qaz. (*Qurban qazır, Qulu bir başqa mücrü çıxardır.*) əliqulu əmi bu sirri bilirdinmi?

ə l i q u l u. Bəli, duymuşdum ki, orada bir şey var, çünki Hacı Murad oranı tez-tez yoxlayırdı.

H a c ı M u r a d (*başını qaldırıb xırıltılı sısı deyir.*) Evim yıxıldı.

Q u r b a n. Sus!..

Q u l u. Yoldaşlar, daha dayanmaq yeri deyil. İndi o biri kaftar da gəl lib çıxar.

N i y a z. Eybi yoxdur, onu da hacının gününə salırıq.

Q u l u. Hacı Murad, xudahafiz. Hərgah Ağə Qulunu axtarsan, Şama gəl. Siz ölsüz, nəinki Şama, hətta Hindistana da gəl lib çıxar.

Hamı gedir, pərdə bir müddət açıq qalır, sonra Məhərrəm bəy daxil olur.

M ə h ə r r ə m b ə y. Evdə, həyətdə heç kəsə tapmadım, bunlar necə olmuşlar? Bu palazı, döşəkcəni niyə buraya çəkiblər? Yoxsa, evə oğru gəlmişdir. Elədi ki, var. Bəs Hacı Murad haradadır? (*Bucaqdan Hacı Muradın xırıltısı gəlir.*) Budur burada. Bunun l-ayağını kim bağlamış? (*Açır.*)

H a c ı M u r a d. Məhərrəm bəy, evim yıxıldı...

M ə h ə r r ə m b ə y. Hacı əmi, de görüm, sən nə olub? ə l-ayağını kim bağlayıb?

H a c ı M u r a d. Qulu zalım oğlu. əliqulu da ona yoldaş idi. Evim yıxıldı, tarmar oldu. (*Gedir sandığa baxır.*) Hanı şəfəqin, gözəl cəvahir, haradasan zərif qızıllar?! Məhərrəm bəy, tez get divana məlum et. O quldurları tutdurub, mənim pullarımı qaytar.

Nabat tənngəflə daxil olur.

N a b a t. Ağə, İmran Gülzar xanımı götürüb qaçdı.

Məhərrəm bəy və Hacı mat qalırlar.

M ə h ə r r ə m b ə y. Əlimdən mal-dövlət çıxdı.

Pərdə

DİBDAT BƏY

Bir pərdəli, iki şəkilli məzhəkə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Səfərqulu bəy - mülkdar bəy. Ucaboylu, dolubdənlə, üzükqırıq, çirkəz libasında, elli yaşında sadə dil bir şəxs. Danışanda tez-tez "vot tebe na" sözünü təkrar edir.

Mehdi bəy

Vəli bəy } Səfərqulu bəyin qumar yoldaşları.

Rüstəm bəy

Saşa bəy

Məşdi Səməd - dükançı.

Azadbəy - doktor.

Nəbi - Səfərqulu bəyin nökrü.

Cəbi - Mehdi bəyin nökrü.

Ovanes - Şaşa bəyin nökrü.

Rəhim - tarzən,

Kərim - oxuyan.

BİRİNCİ ŞƏKİL

Səhnə Səfərqulu bəyin otağını göstərir. Otaq yarı Asiya, yarı Avropa qaydası ilə bəzənmiş. Ortada girdə stol. Üstə şamdan, kart və qeyri qumar şeyləri. Sandalyalar qaydasız halda durmuş. Açıq qapıdan yemək otağı görünür, Pərdə qalxdıqda, Nəbi otağı qaydaya salarkən öz-özünə söylənir.

Nəbi. Vay sizin evinizi allah yıxsın, a belə ağalar. Bir belə də qumar oynamaq olarmı? Hər gün səhər kimi oynayırlar. Çox vaxt gecəni gündüzə qatıb, o biri gün kimi kart vururlar. Vallah, mən nökr belə rahatsızlığa davam edə bilmərim. Amma bizim bu nəcib bəylərimiz davam edirlər. Özgə vaxt "o yana dur" üstə xəncər, tapan-çaya çıxırlar. Amma qumarda bir-birlərinə itə deyilməz sözləri deyirlər. Yenə də keçir gedir. Amma lotular mənim bu səfəh ağamı yaxşı tovlayıb tapıblar. Gecə-gündüz çörəyini yeyib, çayını içib özünü də,

qumarda sağmal inək kimi sağırlar. Ha-ha-ha... (Bir az dayanıb yenə də) Ha-ha-ha... A kişilər, bu lotuların hər kəllərini qurtarmışdı, qalmışdı elə bu. İndi də tutublar ki, Səfərqulu ağa, səni cəmi bəylər tərəfindən dibdat seçəcəyik. Gedib Fitolbörgdə dum deyirlər, nə deyirlər, orada vəzirələr yanında danışasan. Ha-ha-ha... Səfərqulu bəy vəzirələr yanında danışacaq? Vay o yazıqların halına. "Vot tebe na"dan başqa bir şey başa düşə bilməyəcəklər. (Cəbi daxil olur.) Xoş gördük, a Cəbi ləll. Mənim qulluq.

Cəbi. Gecə ağamın papiros qutusu burada qalıbdır. Ona gəlmişəm.

Nəbi (papiros qutusunu stolun üstündən götürüb verir.) Cəbi, sən öləsən bu gecə, ağam Mehdi bəyi təmiz süngü çəkiblər. Yaxşı ki, hələ papağını da yaddan çıxartmayıb.

Cəbi. Mənim ağam kartın höcətini gedəndir.

Nəbi. Odur ki, bu gecə on bir il dalbadal onluğa vuruldu. Axırda hirsindən kartı cırıb atdı.

Cəbi. Mən Mehdi bəyin yerinə olsaydım, onluğa vurulanda qaçardım doqquzluğa. Ona da vurulanda səkkizliyi qoyardım. Getdikcə bir xal azaldardım.

Nəbi. Ha-ha-ha... afərin sənə, Cəbi ləll. Sən lap qart qumarbaz imişsən. Onda mənə bir il qonçuna oynamaqda necəsin.

Cəbi. Çox yaxşı, oynaram. Bəs Səfərqulu ağa evdə deyil?

Nəbi. Qorxma, elə yatıbdır ki, top da atsan xəbəri olmaz.

Cəbi. Bu gecə udubdur, yoxsa uduzubdur?

Nəbi. Heç görünməz iş!.. Udubdur! Cəbi, yaxşı yadıma saldın, ağa tapşırırmışdı ki, onu tezdən durquzam. Günorta olubdur, amma o hələ yatıb. Cəbi, bu gecə bizdə böyük qonaqlıq var. Oxuyanlı, çalanlı, içgili.

Cəbi. Səfərqulu ağanı vəkil seçəcəklər. Onun üçünmü?

Nəbi. Bəli. Bunu sən haradan bilirsən?

Cəbi. Bu bəylərin kəlləyidir. Onu elə salırlar. O günü bəylərin hamısı bizdə idi. Gülməkdən qışş edirlər. Mehdi bəy də deyirdi: Nə var, zəhməti mən çəkim, qonaqlığı Səfərqulu bəyin boynuna mən qoyum, hamı kəlləyi mən qurum, kefi siz çəkin.

Nəbi. Bunun bəylərin kəlləyi olduğunu mən də duymuşam. Ancaq nə işim var, ağa mənə bir çuxa vədə edibdir. Təki o çatsın.

Cəbi. Gərək qabaqcan alasan. Sonra kəllə açılarda verməz. Bəlkə yadına salanda səni də köləkləyər.

N b i. El m n d onun fikrind y m. Gedim durquzum. Amma daş kimi b rk yatandır. Bilmir m heç durquza bil c y mmi? (*Gedib yataq otağının qapısından çağırır.*) S fd rqulu ağa, S fd rqulu ağa! İndi g l bunu oyat. Paltarlı, taxta yıxılıb, xoruldayır. (*S sini ucaldır.*) S fd rqulu ağa, S fd rqulu ağa, st g f rulla, g r v cin is .

C b i. d , gedib lin il durquzsana.

N b i. Yaxşı buyurursan, C bi ağa. S n ö l s n durub atama od vurur. O günü el etmişdim. Diksinib atlandı v m n el sill ç kdi ki, göz l rimd n od parladı. Dedi ki, bundan sonra m ni heç vaxt linl durquzma. (*Qışqırır.*) S fd rqulu ağa! S fd rqulu ağa! Allahü kb r, m n n edim? A C bi, s n d köm k el , gör k bu dibdat b yi oyada bil rikmi?

C b i. A balam, m n n köm k edim? Bel ki, S fd rqulu ağa yatıbdır, heç "Koroğlu" da çalsan duran deyil.

N b i. Vay, sağ ol C bi, yaxşı yadıma saldın. (*Çırtıq vura-vura o biri otaqdan bir qaval v bir tar g tirir.*) İndi durarsan. S n bir el meymun havası çalım ki, sıçrayıb dik atılasan. Al qavalı, köhn lotu. (*Qavalı C biy verir v özü çalıb oxuyur.*)

M n bu d r d n keçm r m,
Çadramı yell tm r m,
Ağ saqqala getm r m,
G l, g l ay evi yıxılmış,
Tez g l, ay evi yıxılmış.

(*Gedib qapıdan baxır.*) C bi, s n ö l s n, heç halına t favüt etmir.

C b i. İndi s n bir sallama bayatı çal, gör m n nec oyadıram.

N bi çalır.

C b i.

zizim ulu dağlar,
Çeşm li, sulu dağlar.
Burda bir q rib ölmüş,
Göy kişn r, bulud ağlar.

N bi gedib qapıdan baxır.

N b i. Xeyr a.

C b i. Ad , b lk , kişi ölüb?

N b i. Hardan ölübdür, xorultusunu eşitmirsən? Ay Cbi, nə edək? (*Fikr gedir.*) H tapdım, yaxşı tapdım.

C b i. De görüm, nə tapdın?

N b i. Qumarbazı qumar oyadar. Cbi lll, indi gəl bəylərin qumar oynamaqlarının tqlidini çıxarda. Onda görürsən necə durar. Kürsünü çək otur. (*Otururlar.*) Bax, mən Vli bəyləm, sən ağan Mehdi bəy. Ah, bir adam da olsaydı, işimiz düzəlirdi.

Ovanes daxil olur.

O v a n e s. Nbi, Saşa bəyin ağacı burada qalıb. Ona gəlmişəm.

N b i. Kirv, yaxşı vaxtda gəlmişən, bir adamımız çatmırdı. (*Durub onun lindən tutub stola tərçəkir.*) Hll buyur otur.

O v a n e s. Yox, kirv, mən qumar oynamıram.

N b i. A kişi, otur.

O v a n e s. Mən qumarı toba etmişəm.

N b i. Otur, pul ilə oynamırıq. Zarafat edirik.

O v a n e s. Kela, qabaqda da mənə o cür öyrədib evimi yıxdılar.

N b i. Ad, qumar oynamırıq, oyun çıxardırıq. Sən otur, bu saat deyim. (*Ovanes oturur.*) Bax, sən Saşa bəy...

O v a n e s. Mən Ovanesəm.

N b i. Ad, a qanmaz ayı, mən bilirəm ki, sən Ovanes kirvəsən. Biz ağaların qumar oynamalarının tqlidini çıxardırıq. Bax, Cbi Mehdi bəydir, mən Vli bəy, sən də ağan Saşa bəy... İndi başa düşdünmü?

O v a n e s. Kela, başa düşdüm, ancaq bu nə üçündür?

N b i. Sonra deyirəm.

C b i. Bax, Ovanes, Saşa bəy kimi oyna.

O v a n e s. Arxayın ol, kela, lap özü kimi oynayacağam.

C b i. Nə oynayaq?

N b i. Ştos (*gedib Sfdqrulu bəyin otağının qapısını açır, sonra glib bir kalod kartı linə götürür. Vli bəy rolunda*). Bax, qospoda, bu yüz manat bankdır, kart deyil.

C b i (*Mehdi bəy rolunda*). Xeyr, olmaz, gərək tuz vuraq, kim çıxsa o, bang qoysun.

O v a n e s (*Saşa bəy rolunda*). Mehdi bəy düz deyir, gərək tuz vuraq.

N b i. Pəh, yenə Mehdi höcətə saldı. Yaxşı tuz vururam. (*Kartı bir-bir üç yerə paylayır, tuz Nbiyə çıxır.*) Gördünüz, tuz mənə çıxdı. Yamanlıq özünüzlə qaldı.

C b i. Pravilo belədir, zizim.

N b i. İndi kart qoyun.

C b i (*stolun üstü ki basqa kaloddan kart çəkib üzü üstü qoyur.*) Xalı beş manat.

O v a n e s. Kartı on manat.

N b i (*kartı çevirir.*) Beşlik üzündür, kartınızı açın. Vəli bəy səninki üzündür. İyirmi manatı bang at, qadını alım. Saşa bəy, bu saat sənün üçün də bir onluq getirirəm (*kartı sağa və sola paylayır.*) Sən vurdun, buyur, Saşa bəy, bu da sənün on manatın.

O v a n e s. Qoy bangda dursun. Uqol gedəcəyim.

N b i. Çox yaxşı, get (*kartı çalır.*) Buyurun kəsin. (*Ovanes kəsir.*)

C b i. Xalı üç manat.

O v a n e s. Uqol, kela, xalına da on manat.

N b i. Pəh, Saşa bəy yenı azartını elədi. Xeyr, vermirəm. Sən xalı üç manatdan artığa xod yoxdur.

O v a n e s. Kartın təpədir.

N b i. Onda eybi yoxdur. Mehdi bəy, şahid ol ki, Saşa bəyin kartı təpə olmasa, pul verməyəcəyim. (*Kartı çevirib sağ-sola paylayır.*) Saşa bəy, bu da təpə.

O v a n e s. O deyil, eybi yoxdur, o olmasın, bu olsun. Xalı üç manatdan edər altı manat. Bangdan istərsən dörd manat. Vəli bəy kartının üzünü aç.

C b i. Surət gətir.

N b i (*sağa və sola paylayır.*) Bu da surət.

C b i. O deyil.

N b i. Buyur, bu da surətin o birisi.

C b i. O da deyil.

N b i. Mehdi bəy, kartını aç, yoxsa getmərim.

C b i. Nə, kartın dalını çək deyim.

N b i (*səsinə ucaldır.*) Vallah çəkəmərim. Canım, surətin ikisi çıxıbdır.

C b i. Sən öl, o kartın dalını çək, göstərim.

N b i. Pəh, Vəli bəy, yenı höcətə saldın? İbişin canına çəkəmərim. Di inan...

Səfərləyən bəy (*o biri otaqdan*). Vəli bəy, tuz gətir. Mehdi həmişə onu qoyar.

N b i. Ha beləcə... Zalım kartın gücünü gördünüz mü? Uşaqlar, cəld kürsüləri kənara qoyun. Kartı gizlədin, indi siz bayıra çıxın, mənə gözləyin.

C   b i, O v a n e s çıxırlar.

S   f d   r q u l u b   y (başıaşağı cibindən pul çıxarıb). V   li b   y, qız da! Bu on manat (başını qaldırır.) N   bi!

N   b i. B   li.

S   f d   r q u l u b   y. A g   d   , b   y l   r hamı?

N   b i. A     , b   y l   r yoxdur.

S   f d   r q u l u b   y. Ay g   d   , n   deyirs   n? Vot tebe na. İndic   s   s l   ri g   lirdi. Qumar oynayırdılar.

N   b i. A     , b   l k   , yuxunda g   rm   s   n?

S   f d   r q u l u b   y. Ay g   d   , n   deyirs   n? Vot tebe na. Başına at t   pibdir n   dir? İndic   buradan V   li b   yin, Mehdi b   yin s   s l   ri g   lirdi. Piyan saldat kimi, vot tebe na, ev   g   lib ged   nd   n d   x   b   rin yoxdur. O biri ota     bax. G   r oradadırlarmı?

N   b i. Bu saat oradan g   l i r   m, he   k   s yoxdur.

S   f d   r q u l u b   y. Allah     kb   r, vot tebe na. Ay g   d   , m   n d   li olmamışam ki, indic   bu qulaqlarımla e   sitdim ki, vot tebe na, V   li b   y Mehdi b   y   deyirdi ki, kartımı a   masan getm   r   m.

N   b i. A     , and i   kin   n ki, s   n   acı     m tutmayacaq, d   z   n   deyim.

S   f d   r q u l u b   y. Yaxşı, acı     m tutmaz, de g   r   m.

N   b i. Xeyr, M   l   knisa xanımın goruna and i   , deyim.

S   f d   r q u l u b   y. And olsun M   l   knisa xanımın goruna. Vot tebe na! Acı     m tutmaz. İndi de.

N   b i. A     ,   z   n buyurmuşdun ki, m   ni tez oyat, axşama qonaqlarım var, g   r   k bazarlıq ed   m. M   n d   n   q   d   r         rdım, qışqırdım, oyanmadın. Axırda na   lac qalıb C   bi v   Ovanes il   b   y l   rin qumar oynamaq t   qlidini çıxartdım ki, b   l k   onların s   s l   rin   oyanasan. D   z   budur.

S   f d   r q u l u b   y. Ha-ha-ha... Ay g   d   , N   bi, s   n n   lotusan. B   s C   bi, Ovanes hamı?

N   b i. A     , onlar s   sini e   itc   k qorxub bayıra qa   dılar.

S   f d   r q u l u b   y.       r buraya g   lsinl   r.

N   b i (qapını a             r.) C   bi, Ovanes, buraya g   lin, a           r. C   bi v   Ovanes daxil olurlar, baş eyirl   r.

S   f d   r q u l u b   y. Ad   , siz n   bicsiniz, indi d   bizim t   qlidimizi     xırdırsınız? Vot tebe na. C   bi, de g   r   m Mehdi b   y n   t   vr karta gedir?

C b i (sini dıyır.) Doqquzluq napi pee... Yen üz düşdü. Atanti.
S f d r q u l u b y. Ha-ha-ha... Siz ölüniz lap Mehdi bın özüdür. Adı,
Ovanes, sn de görüm, Saşa bın nı tövr oynayır?
O v a n e s. Altılıq uqol, xalina da üç manat.
S f d r q u l u b y. Ha-ha-ha... (Barmağı il qorxudur.) lbıt Saşa bını,
vot tebe na, görüm. Bıs sizdn kim uddu?
C b i. Ağa, pulumuz haradaydı ki, puldan oynayaq.
S f d r q u l u b y (onlara pul paylayır.) Ala, bu snin, bu snin, bu da
snin. (hrsin bir manat verir.)
Ü ç ü d . Sağ olsun Sfdırlu ağa!
S f d r q u l u b y. Bu gün mni seçsır, hrniz bir xıt vercyım.
C b i. Ağa, sizdn artıq kim var ki, onu seçsır.
N b i. Bu doğrudur, bizim ölkde ikinci Sfdırlu ağa tapılmaz.
O v a n e s. Ağa, çox sağ ol, kela allah sizi bizim üstümüzdn skik etm sin.
C b i. Ağa, izin ver gedk.
S f d r q u l u b y. Yaxşı, gedin.

C b i v O v a n e s baş endirib çıxırlar.

S f d r q u l u b y. Nbi, biz d gedk, bıylır üçün içkidn-zaddan alım,
gtır. Aşpazın hr şeyi hazırdırmı?
N b i. Bli. Sfdırlu bıy. Onda gedk.

Çıxırlar.

Prd

İKİNCİ Ş KİL

Birinci prdnin snnsi. Prd qalxdıqda Sfdırlu bıy görünür.

S f d r q u l u b y. (saata baxır.) İndi seçki grk qurtara. Nbi! Nbi!..

Nbi daxil olur.

Nəbi. Nə buyurursan, ağa?

Səfərqulu bəy. Əd, oxuyan-çalanlara xəbər vermişəm?

Nəbi. Bəli, vermişəm.

Səfərqulu bəy. Bəs niyə gəlmişlər? Bu saat bəylər gələcəklər, vot tebe na. Get gör nə üçün gecikmişlər.

Nəbi çıxır, sonra Mehdi bəy. Vəli bəy. Rüstəm bəy. Məşdi Səməd, Şaşa bəy səsküylə daxil olurlar.

Həm i. Urra... Urra... Sağ olsun Səfərqulu bəy! Sağ olsun bizim deputat!

Səfərqulu bəyi götürüb yuxarı atıb-tuturlar.

Səfərqulu bəy. Qospada! Bir dayanın, vot tebe na, nəfəsimi alım.

Vəli bəy. Əd, bu oxuyan, çalanlar harada qaldılar?

Rəhim və Kərim daxil olurlar.

Mehdi bəy. Yaxşı vaxtda gəlmişsiniz, tez bir "Uzundır" çalın.

Çalırlar.

Vəli bəy. Mehdi bəy, Səfərqulu bəyin havası o deyil.

Mehdi bəy. Vəli bəy, rica edirəm, iki dostun arasına girmə. (*Oynayır, sonra Səfərqulu bəyin əlində tutur.*) Gəl oynayaq, vəfalı dostum.

Oynayırlar, qeyriləri də çırtıq çalırlar, sonra oturlar.

Rüstəm bəy. Qospada, səhər kimi buradayıq. Yeyincə, içincə, oynayacağıq. Qumar vuracağıq. Ancaq gərək qabaqca işimizi qurtaraq. Ruslarda bir məsəl var, deyirlər: Kuy, jelezo poka qoryaco.

Məşdi Səməd. Rüstəmbəy, mənasını deyinizki, məndə başa düşüm.

Rüstəm bəy. Yəni dömiri qızgın ikən yastıla. Məşdi Səməd, indi başa düşdünmü?

Məşdi Səməd. Bəli, çox yaxşı başa düşdüm. Siz deyirsiniz ki, Məşdi Səməd, belə fürsət əldə düşməz, Səfərqulu bəydən Qırx manat dükan borcunu almaq vaxtı gəlmişdir.

R ü s t m b y. R hm t diyin oğlu, s n Nuhin binin borcundan d m vurursan. M n hal-hazırdan danışiram. Bu adamlar şahiddir ki, m n S f d r qulu b yin deputat seçilm si yolunda n q d r çalışmışam. Qospada, doğrudurmu?

H a m ı. Doğrudur.

R ü s t m b y. Ona-buna m n ölüm demiş m. Cürb cür hiyl qurmuşam, axırı özümü onun seçki qutusuna n zar tçi t yin etdirmiş m. Qospada, doğrudurmu?

H a m ı. Doğrudur.

R ü s t m b y. Özünüz bilirsiniz ki, bizim adamların ks ri seçki işin b l d deyil r. Bundan istif d ed r k xam adamları bel aldatmışam: mi, heç seçki görmüs n? - xeyr, oğlum, görmüş m. Al bu yumru şeyi özün sal. - Xeyr, mi onu el m k olmaz, ancaq s n köm k el r m, - onun lind n tutub qutunun p r d sini qaldıraraq, - bax, mi, şarı bel salarlar, dey kişinin li il ağ şar saldırmışam. Bax, imanımı bel satmışam. (Gülüşür l r.) Bu üsul il n q d r şar salmışam, özüm d hesabını itirmiş m.

M e h d i b y. S n dediyind n bel çıxır ki, hamı iş l ri s n görmüs n?

R ü s t m b y. Xeyr, Mehdi b y, m n haqqı itir n adam deyil m. Hamınız iş l misiniz. Xüsüs n siz, Mehdi b y.

S a ş a b y. Rüst m b y, kela çox uzun danışmaq lazım deyil. Borcunu de görüm.

Gülüşür l r.

R ü s t m b y. H r ağ şara bir manat ist m y haqqım var, onu da dedim ki, hesabını itirmiş m, ona gör 80 manata iktifa¹ edir m.

V l i b y. Çox insaf l adamsan, m n çalışmağımı hesab etmir m, çünki dost, dost yolunda canımı qoyar. Lakin S f d r qulu b y d n halalca altmış manat qumar borcunu ist yir m.

M e h d i b y. Qospada, siz d n sual edir m, bu işin banisi kimdir v bu yolda hamıdan artıq çalışan kim olmuş?

H a m ı. Siz.

M e h d i b y. V l i b y, s n v kils n, bel iş l rd m har tin var, m s l n, bir bel işi götürüb sudda udsan neç alardın?

¹Kifay t l nm k

Vəli bəy. İki mindən az almazdım.

Mehdi bəy. Mənciyəz yüzçə manat istəyirəm.

Səfərqulu bəy. Qospada, hamınızı razı edəcəyəm, hələ kef zamanıdır.

Rüstəm bəy. Yox, yox, şərti belə kəsdi ki, əvvəl borc, sonra kef. Qospada, belə dirmi?

Həmi. Bəli, bəli... (Onu *hatı* edir.) Tez ol ver.

Səfərqulu bəy. Qospada, bir dayanın, vot tebe na.

Həmi. Tez ol ver.

Səfərqulu bəy. Görünür, bir Şaşa bəy borcum yoxdur.

Şaşa bəy. Kela, necə yoxdur. Ağlamayan uşağa süd verməzlər? Dünün gecə özün demədinmi, Şaşa, bu bəngi aparsam, sən illi manat dənəşə verəcəyə. Apardın, amma vermədin. Kela, kişinin sözü bir olar.

Gülüşürlər.

Mehdi bəy. Şaşa bəy doğru deyir, hamımız şahidik. Dünün bizdən dörd min manat pul aparmısan.

Səfərqulu bəy. (cibindən portmonetini çıxardır.) Ala, bu sən, bu sən, bu sən, bu da sən.

Nəbi (yemək otağından qaçaraq gəlir.) Ağsa, mən qaldım.

Səfərqulu bəy. Ala, bu da sən.

Həmi. Sağ olsun Səfərqulubəy! Sağ olsun bizim deputat! Urra...

Məşədi Səməd. Rüstəm bəy, ura-ura deməkdən boğazım qurudu. Yaşlamaq lazımdır.

Şaşa bəy. Məşədi Səməd, kela lap ürəyimdən dəm vurdun.

Doktor Azad bəy paltolu, lində sa daxil olur.

Azad bəy. Qospada, bu nə ura-uradır. Yoxsa Səfərqulu bəy toy edirsiniz?

Mehdi bəy (kənara). Nə pis vaxtda gəldi.

Səfərqulu bəy. Həkim, xoş gəlmişən, buyurunuz. Nəbi, Nəbi... (Nəbi yemək otağından gəlir.) Adı, doktorun paltosunu tut.

Azad bəy. Xeyr, xeyr, gedəsiyəm. Küçədə Nağı bəyin oğlu gözəyir. Atası ağır xəstədir, dalımcə gəlmiş, vaxtım yoxdur.

Səfərqulu bəy. Mənim sağlığıma bir stəkan şampanski içməyə də vaxtın yoxdur? Vot tebe na!

M e h d i b . y. Yox, yox, mən razı deyiləm. Doktoru yoldan eləməyin. Nağı bəy ölür, cavabdeh biz olarıq.

R ü s t . m b . y. Mehdi bəy doğru deyir, qoy Azad bəy gedib naxoşuna baxsın, sonra gəlib bizimlə səhər kimi kef edər.

A z a d b . y. Mən özüm Zeynal bəyin qonaqlığından gəlirəm. Orada mənə buraxmırdılar. Söz verdim ki, Nağı bəyi baxıb qayıdaram. Səfərqulu bəy, doğrudan da, bu nə qonaqlıqdır? Hələ orada Zeynal bəyi padşahlıq dumasına vəkil seçmək münasibəti ilə şampanski içib ura-ura qışqırırlar. Buradakı ura-ura kim üçündür?

S ə f d r q u l u b . y. Qospoda, bu nə deyir? Vot tebe na! Mənim deputat, yoxsa Zeynaldır?

V ə l i b . y. Həkim səhv edir, vəkil sənə.

R ü s t . m b . y. A pir olmuş, azarlı orada can verir. Sən burada bizə leksiya oxuyursan.

M e h d i b . y. Azad bəy, Rüstəm bəy doğru deyir, yolunla düz gedə bilmirsən? Sənə nə borcdur ki, burada nə qayıırıq.

A z a d b . y. A lotular, bu nə kəldir? Nə üçün kişini aldadırsınız?

M e h d i b . y. Rica edirik ki, bizlə Səfərqulu bəyin arasına girməyiniz, vəssalam.

A z a d b . y. Mən də sizdən rica edirəm ki, sabah Səfərqulu bəy həqiqi tələb baş-gözünüzü əzdiyə, mən həkimin üstə yürüyürəm siz, vəssalam. (Çıxır.)

S ə f d r q u l u b . y. Qospoda, bu nə işdir? Vot tebe na!

M ə ş d i S . m . d. Səfərqulu bəy, əslinə baxsan bizim işimizin hamısı vot tebe nadir.

Gülüşür.

M e h d i b . y. Dostum, diqqət! mənə qulaq asmağını rica edirəm. Əgər mən deyən fikrə şərik olmasan, Azad bəy buyurduğu kimi, qol-qabırğamızı qır. İndi qulaq as, Zeynal bəy və qeyri bəyin bu işə girişməkdə məqsədi nədir? Məncə bir şeydir: ona diktat bəy desinlər, vəssalam. Madam ki, iş belədir, mən öz tərəfimdən və bu dostlarım tərəfindən sənə söz verirəm ki, elə bir tədbir görüm ki, bu diktat bəy ləqəbi sən olən kimi, xeyr, yüz illərcə, daha doğrusu, min illərcə üstündə qalsın. Şübhə edirsən? Qospoda, bu 52 vərəqdən düzəlmiş kart nə vaxt məhv olacaqdır?

R ü s t m b y. Bütün bşriyyt m hv olanda.

M e h d i b y. Doğru.

V l i b y. Kart, bşriyyt, dibdat b y... anlamıram.

M ş d i S m d. S n anlamırsansa, m n çox göz l anlayıram. Mehdi b y, dalım söyl.

M e h d i b y. Qospada, bu andan bizim aramızdan valetsaldat fzl ri götürülür...

M ş d i S m d. Yerin bir dibdat b y qonur.

R ü s t m b y. Bravo!

V l i b y. A... indi başa düşdüm. M nc şahın yerin dibdat b y qoyaq.

M e h d i b y. Xeyr, xeyr, şahların yerl ri möhk m deyil. Saldat h r zaman olacaqdır.

S a ş a b y. S fd rqlu b y, s n kela, o qarlı, şaxtalı Peterburqda n işin var?

V l i b y. Bundan lav padşahlıq dumasının v kili olmaq çox xatalı işdir.

R ü s t m b y. Doğrudur, bird n artıq-şşik söz söyl din, b laya düşdün. Zarafat deyil, h miş v zirl r qabağında, b z n padşah hüsurunda danşacaqşan.

M e h d i b y. Ağızdır, bir xatalı söz buraxdı, içind n q mb rqlu çıxdı.

M ş d i S m d. Biriniz soyuqdan d m vurursunuz, o biriniz danışq qorxusundan, lakin heç biriniz sli m tlb yaxın düşmürsünüz. S fd rqlu b y bir gün plovşuz olmaz. H bunun turşulu qovurması, dolması var.

V l i b y. Küft si var.

R ü s t m b y. Dovğası var.

S a ş a b y. Bozbaşı var.

S f d r q u l u b y. Sizin dem yiniz gör o yek likd ş h rd bunları bişir n tapılmayacaqdır?

Gülüşürl r.

M e h d i b y. G ls n aşpaz Qolubyakin s n bir piti d qoysun. Ya şam kababı da bişirsin?!

S f d r q u l u b y. Zakaz ver r m, bişir r. Vot tebe na.

M e h d i b y. O da s n d y r: m n qovurmaçı C bi deyil m, vot tebe na.

Gülüştür.

V l i b y. Rusiyada bir bişmiş tapmazsan ki, ona donuz ti qatmasınlar. Canım, allahın k m suyu borşu ist yirs n, içind n sosiska çıxır.

S f d r q u l u b y. Siz öl siniz, şoq ribin adını ç k nd ür yim bulanır. N yaxşı m ni secm yibl r. Vsyo k çortu. Vot tebe na. N bi, aşpaza de plovu ç ksin.

H a m ı. Sağ olsun bizim deputat b y!

M e h d i b y. Qospada, cüm axşamı bu günkü kefin mab di bizd dir. R him, K rim, siz d g l rsiniz.

R h i m. Mehdi b y, m n d siz söz verir m ki, ona kimi bir r ng (hava) icad edin, orada çalaram, xoşunuza g l s, adını "R ngi-dibdat b y" qoyarıq.

R ü s t m b y. Ay sağ ol!

K r i m. M n d bir t snif düz ldr m, oxuyaram. B y ns nız, adını "T snifi-dibdat b y" qoyarıq.

M e h d i b y. Dostum, eşidirs nmi, daha s nın üçün ölüm yoxdur. Zeynal b y müv qq ti deputat b ydir, s n is dünya durunca... Sağ olsun S f d r q u l u b y!

H a m ı. Sağ olsun S f d r q u l u b y! Ura...

N b i. Ağa, süfr hazırdır.

S f d r q u l u b y. Qospada, süfr y buyurunuz.

R him çalır, K rim qaval vurur, hamı yem k otağına keçir.

P rd

TÜRK BİRLİYİ

Bir pərdə, mən işimizdə bir şəkil

İŞTİRAK EDƏNLER

Heydərqulu ağa
Cəfər bəy
Nəcəf bəy } Bəylər
Səfir bəy
Firidun bəy - tibb.
Səməd bəy - mühəndis. } Ziyahılar
Rəsul bəy - vəkil.
Mirzə Kərim - müəllim.
Əlibəy - student.
Hacı Cəbrayıl
Kərbəlayı Hüseyn } Tacirlər
Məşdi Xudaverdi

Əhvalat Qafqaz şəhərlərində birində vəqə olur. Cəfər bəy axşam saat 7-də qonaqlarını gözləyərək Heydərqulu ağa ilə söhbət edir.

Cəfər bəy. Heydərqulu ağa, mən bu işi boynuma çəkmişəm və ümidvaram ki, yürüdüm, ancaq rica edirəm ki, özünü bir az saxlayasan. Xasiyyətin tündür, heç zad üstə barıt kimi partlayırsan.

Heydərqulu ağa. Cəfər bəy, sən öləsən, hərgah mənə padşahlıq dumasına vəkil seçməsələr - cəmi mülkümü, evimi, eşiyimi satıb Fərganə deyib birbaşa gedəcəyəm. Mən belə xalqı, töhmətə yeyib bilmərəm.

Cəfər bəy. İndi mən bu məclisdə məsələnin başını açacağam və sənə də dövlət dumasına vəkil seçməyi işarə edəcəyəm.

Heydərqulu ağa. Nə üçün işarə edirsən? Açıq-aşkar de ki, Heydərqulu ağadan layiqli heç kəs yoxdur. Gərək onu seçək.

Cəfər bəy. Odur ki, tədbirin yoxdur. Əvvəl camaatın xahişini duymaq lazımdır. Sonra da ona görə iş görmək.

Bu halda Nəcəf bəy, Səfir bəy, Fəridun bəy, Rəsul bəy, Hacı Cəbrayıl, Mirzə Kərim və sair qonaqlar daxil olurlar.

Cəfər bəy. Ya allah. Xoş gəlmisiniz. Buyurunuz, buyurunuz. Nəcəf bəy, Səfir bəy, siz buraya buyurunuz. Hacı Əmi, Mirzə Kərim buyurunuz buraya, divanın üstə oturun.

Qonaqlar oturlar.

Heydər qulu ağa (Əli bəy). Qardaşoğlu, kefin necədir? Görünür student paltarını çox sevirsiniz.

Əli bəy. Əmi, işarənizi başa düşürəm, ancaq təqsir məndə deyil. Özünüz məlumdur ki, bu son illərdə Rusiyada elm təhsil etmək çox çətindir.

Heydər qulu ağa. Məncə təqsir özünüzdədir, mənim təşvvürüm görə studentlərdən birini buraxıb padşahlıq işlərinə qarışmaqları eyni səfəhtir. Bunlar tətil edib dənrs oxumamaqdan dövlətə nə zərər toxunacaqdır. Məni görən hökumət dəxi də şad olur ki, universitetlərlə bağlanıb padşahlığın xərcləri azalar.

Səməd bəy. Xeyr, Heydər qulu ağa, səhv edirsiniz. Darülfünunların bağlanması dövləti neçə il geriylə salıb böyük zərərlərə bəis olur. Bu saat mühəndislər böyük ehtiyac vardır.

Fəridun bəy. Həkimlər də həmişin.

Mirzə Kərim. Doğrudanda, studentlərin hürriyyət uğrunda çalışıb böyük qurbanlar verirlər. Bunu inkar etmək olmaz.

Rəsul bəy. Biz də student vaxtında az çalışmamışıq, padşahlıq dumasının açılmasında bizim də payımız var.

Nəcəf bəy. Onlar hamısı cavanlıq Əlamətidir. Mənim kimi sinnə dolanda unudulub gedir.

Hacı Cəbrayıl. Bunu Nəcəf bəy doğru deyir. Mənim oğlumda göy dəni gedir. Deyirəm oğul, sənənin Germaniyada aldığı təhsil mənə qızıl xəzinəyə dərubdur. İndi çalış pul qazan. Bu gün, sabah evlənin arvad-uşaq sahibi olacaqsan. Pulsuz adamın nə dili var, nə hörməti. Hamıya gərək bəli, bəli, deyəsən.

Cəfər bəy. Camaat, şair deyir ki:

Məsudimiz nə qəhvə və nə qəhvəxanədir,
Didari-yarı görməyi bunlar bəhanədir.

İndi əzizlərim, sizləri buraya yığmaqdan mənim də ümdə məqsədim nəinki qırqavulplovdur, bəlkə, bir böyük mətləb üçün bunlar bir bəhanədir. O mühüm mətləb budur: dövlət tərəfindən elan olunur ki, padşahlıq duması aprel ayının 27-də açılır. Ona görə hər yerdə üzvlər seçməyi hazırlıq gedir. İndi biz lazımdır ki, toplaşib bu barədə məsləhət, məşvərət edək. Fikirlərimizi birləşdirib bir layiqli şəxs üzərində dayanaq. Elə olmasın ki, aramıza nifaq düşüb hər bir tərəf çəkə. Belə olursa, bəşək və şübhə bir nalayiqin biri seçilib bizi cəmi Rusiyada rusvay edə bilər...

Heydər qulu ağa. Cəfər bəy,bağışla sözünü kəsirəm. Deyirlər ki, Motal Qurbanlının oğlu Ayı Kərim bərk deputatlıq şevqinə düşübdür. Özü də harada otursa deyir ki, şəhər dumasında məndən yaxşı danışan yoxdur. Siz ələsiniz istəyir onu zarafat üçün seçsən və dövlət dumasının vəkili rəknəzlərə, qraflara belə rekamandasiya (təvsiyə) edəsən; rica edirəm tanış olasınız, Qafqaz vəkil Motal Qurbanlının oğlu Qalayçı Məhəmməd Cəfərin nəvəsi Ayı Kərim. Ha... ha... ha...

Cəfər bəy. Heydər qulu ağa doğru buyurur. Dövlət dumasının üzvlüyü nə dərcəddə böyük mənsəb olduğunu cümləniz bilirsiniz. Bu дума şəhər duması deyil ki, hər itar, baqqal başmaqlarını taqıldada-taqıldada gəlib iclasda filan küçdə neçə fanar asılsın, filan adama çayxana açmağa izin verilsin, ya yox deyər boşboğazlıq edib vaxt keçirsinlər. Bu дума padşahlıq dumasıdır. Oraya seçilən vəkillər də gərək padşaha layiq şəxslər olsunlar. Belə ki, hər bir şeydən artıq gərək əsli, nəcabəti olsun, taki adı, familiyası çəkildəndə deməsinlər ki, bu cür adam eşitməmişik. Sonra qədd-qamətli olsun ki, gözə görünüb secilsin. Uca, gür səsi olsun ki, danışdığı sözün qulaq asıb fikir versinlər: mənim təşəvvürüm görə seçilən vəkil gərək bu sifətlərə sahib olsun. Səhv edirsiniz, buyurunuz, səhvimi deyiniz.

Fəridun bəy. Bəli, səhv edirsiniz. Özü də artıq dərcəddə. Siz vəkilliyə ləyaqətli bu üç sifətdə görürsünüz. Nəcabət, qədd-qamət, uca səsi. Məyri padşahlıq duması cəyib adamlar yığınağıdır ki, elə adam göndərək? Xeyr, Cəfər bəy, biz qədd-qamətli adam lazım deyil. Biz elmi, tadbirli, zakondan, siyasətdən, vətənimizin keçmişindən və həli-hazırdan baxbər şəxs lazımdır.

Mirzə Kərim. Məncə bu sifətlərdə kifayət etməz. Gərək elə şəxs olsun ki, vətənin, millətin uğrunda pulundan, malından, hətta canından

da keçə bilsin. Burada bəylik, xanlıq, rəiyyətlilik bilmərkə gərək müləhiz olunmasın.

Səməd bəy. Parlamənlər məhkəməyə bənzər. Orada Rəsul bəy kimi vəkillər artıq mənfəət gətirə bilərlər. Firidun bəy düz buyurur. Gərək zakon bilsən, bu da vəkili işidir. Nəqlik də onların sənətidir.

Kərbəlayı Hüseyn. Mən ticarət üçün bir neçə dəfə zağranitsaya getmişəm. Orada çoxdan parlamənlər işləyir. Zağranitsada oxumuş cavanlarımız o üsula yaxşı biləddirlər. Məsələn, bacının oğlu Əli Heydər parlamən zakonlarını yaxşı bilir. Özü də üç xarici dildə danışır.

Məşədi Xudavərdi. Kərbəlayı düz deyir. Çox layiqli oğlandır. Fikir etməyiniz ki, bacım oğlu olduğuna görə tərifi edirəm. Xeyr, doğrudan da başlı oğlandır.

Əlibəy. Bu işdə qohumluq, dostluq, aşnalıq gözləmək lazım deyil. Məhz vətənimizin xeyrini müləhiz etmək lazımdır. Bizim ölkədə nəcabətdə, mal dövlətdə hamıdan artıq Heydərqulu ağadır. Mənim özüm də üç ildir ki, onun pulu ilə təhsil edirəm, lakin bununla belə o da seçkiyə qutu qoya Firidun bəy də, mən insafımdan keçib Firidunu qoyub Heydərqulu ağaya şər salmaram.

Heydərqulu ağa (*tez ayağa qalxıb*). Necə? Necə? Nə deyirsiniz? A gədi Firidun, bir gör onun ağzından çaxır iyi gəlirmi? Yəqin o buraya içib gəlmiş.

Firidun bəy. Mən sizin nökriniz deyiləm. Təvəqqe edirəm dedib illə danışasınız.

Heydərqulu ağa. Kəs səni gəda oğlu, gəda! Atan ölənə kimi mənim qapımda nökr idi. Baban da atamın nökrü. Buyur görək, Ağa Firidun bəy mən sənənin nə tövr rəftar edirəm. Sən gərək minlərcə şükür edəsən ki, mənimlə bir məclisdə oturub söhbət edirsən.

Firidun bəy. Siz hələ qəflət yuxusundasınız, ayılmamısınız. O zaman ki, siz ağalar dilsiz, ağsız rəiyyətin malının, canının, namusunun sahibi olub nə istəmişsiniz? etmişsiniz - getdi. İndi hürriyyət zamanıdır. İndi insan mülk-maşağı ilə yox, elm, dədəblə şərif qazanır.

Heydərqulu ağa. Ha-ha-ha. Camaat, eşidirsiniz nə deyir? Daha biz Motal Qurbanlının oğluna nə üçün rixənd edirik. A gədi, mən qəflət yuxusundayam ya sən. Ayl, gör nə fikrə düşmüşsən. Məyər padşahlıq duması sənənin kimi köpəklər yeridir?

Səməd bəy, Rəsul bəy, Mirzə Kərim, Əlibəy (*hamısı birdən*). Eyib olsun siz, Heydərqulu ağa.

Heydər qulu ağa. Xeyr, eyib siz olsun ki, bu kibi eşşiyi meydana çıxarıb vəkil seçməyi təklif edirsiniz.

Firidun bəy. Bimərifət, nadan.

Heydər qulu ağa. Ağda, mən bimərifətim? Mən nadanam? Ayı oğlu, ayı!

Kürsünü ilin götürüb Firidun bəyin üstü hücum edir. Qonaqlar ayağa qalxırlar. Cəfər bəy Heydər qulu ağanın ilindən tutur.

Cəfər bəy. Heydər qulu ağa, sən qurban olum, sakit ol. Heydər qulu ağa. Çəkil kənara, görüm bu pota oğlu nə cür təbib o sözləri mən deyir?!

Kürsü ilə vurub Firidun bəyin başını yarıır. Küy, qalmaqal qalxır.

Pərdə

LAÇIN YUVASI

Drama 3 pərdə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Ə miraslan ağa - 50 yaşında, böyük mülkdər.
Cahangir ağa - onun oğlu, 22 yaşında, bolşevik.
Pəricahan xanım - onun qardaşı qızı, Cahangirin nişanlısı, 20 yaşında.
Gövhər xanım - Ə miraslan ağanın arvadı.
Ə dilbəy - Cahangir ağanın dayısı, bolşeviklərin tərəfdarı.
Hadi ləli - Cahangirin ləli.
Səlimbəy
Heydərbəy } Bəylər.
Muxtarbəy
Məhrəlibəy
Hacı İmanqulu - tacir, 60 yaşında.
Molla Sadıq - axund.
Cəfərqulu - qolçomaq,
Sənəm
Səfər } Ə miraslan ağanın xidmətçiləri.
Əhməd
Bir neçə qoşun əhli, bir neçə kənd əhli.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Hadisə ilk baharda, böyük mülkdər Ə miraslan ağanın dağ döşündəki kəndində vəqə olur. Kəndin üst tərəfində hasarlanmış əski bir köşk (*qala*), onun yaxınlığında Ə miraslan ağanın evi. Səhnə Ə miraslan ağanın otağını göstərir. Otağın divarları və səqfi Firdovsinin "Şahnamə" əsərinin qəhrəmanlarının rəsmi ilə müsevver, pəncərələrin şüşələri rəngləndir. Açıq pəncərələrdən dağlar, çay və qala görünür.

Gövhər xanım (tək). Xudaya, mən nə günahın sahibiyəm ki, mənə belə böyük bir bəlaya giriftar etdin? Tam üç ildir ki, gözəlrimin nuru, ciyərpərim, yurdumun çırağı, tək bir övladımın həsrətini çəkirəm. Cahangirim, gözəl oğlum, cavan oğlum, başına nə bəla gəldi ki, bu uzun müddətdə gəlib əziz vətəninə çıxıb bilmədin? Söyləyirlər ki, Rusiyada inqilabdır. Orada su yerinə qan axır. İnsanlar acıdan

tıll olurlar. Ya rıbbi! Bu tökülın göz yaşına rıhmin gılsin. Ey uca tanrı! Ey böyük allah! Ey cımi yaranmışın pınahgahı! Oğlumu sındın istıyırım. Cıyırparımı tezlik mın yetir (Hadi ıllı daxil olur. Gövhır xanım ızırab ılı.) Hadi ıllı, nı xıbbırıl gılmısın? Oğlumdan bir şey bildinmi?

H a d i l ı l ı (mıyus bir hal ılı). Xeyr, xanım, şıbbırıl bir adam qalmadı ki, ondan Cahangir ağanı soruşmamış olam. Lakin bir şey hasil olmadı. Rusiya yolu hır tırrıfdın bağı, bir gediş-gılış yox...

G ö v h ır x a n ı m (ağlar sıslı). Demık,heç ümid yox, çar yox...

H a d i l ı l ı. Xanım, birc çar var...

G ö v h ır x a n ı m. On çardır? Tez ol, de, ürıyım tab etmir!

H a d i l ı l ı. Xanım, sınd mılumdur ki, Cahangir ağanı bu ıllırim üstı böyütmüşm. Gecılır nağıl deyib yatırtmışam. Gündüzıl gıldirib muğayat olmuşam. Mın bilirdim ki, onun ayrılığına döz bilmıyıcıyım. Onun üçün dı Rusiyaya gedın zaman ı miraslan ağanın ayaqlarına yıxılıb yalvardım ki, mını Cahangir ağadan ayırma, onunla Rusiyaya getmıyı, mın dı izin ver, razı olmadı. Bu ıhvalat yadındadırmı?

G ö v h ır x a n ı m. Bılı, yadımdadır. Sının dı yadımdadırmı, mın onun ayaqlarına düşüb yalvardım ki, mını bıdbıxt etmı, bu sıkkız il oxuduğı kifayıt edır. Bir bel mal-dövlıt sahibidir. Daha nıy ehtıyac var ki, cavan ömrünü qırbıt ölkedı çürüd. Mınim dı sözü mı qulaq asmadı. Dedi: "Gırk mınim oğlum universitet qırtara!" Özün de bilirsın ki, ıtır dünya alt-üst olsun, ı miraslan ağa dediyındın dönmız.

H a d i l ı l ı. Ağanın o xasıyyını mın dı bilirım. İndi fikrim budur ki, Bakıya gedım, oradan bir xıbbır bilım. Bu da mümkün olmasa, Rusiyaya gedırım, ağanı axtarıb taparam.

G ö v h ır x a n ı m (tıccüblı). Sınmi?

H a d i l ı l ı. Bılı, mın. Gecılır yata bilmırım, xıyalıma cırbıcır fikirlır gılır. Deyırım, bılık, o tıhlükdıdır, mını imdada çağırır, mınsı burada ıstırahıt edırım. Yox, xanım, daha sıbir ed bilmırım, getmılıyım.

G ö v h ır x a n ı m. Hadi ıllı, ı miraslan ağa sıni buraxarmı?

H a d i l ı l ı. Bilirım, buraxmaz, lakin mın ondan izinsiz gedcıyım vı bir dı ağanın mın nı ehtıyac var? Qulluğunda duran xıdmıtçılır çoxdur. Mınim getmıyımındın xıbbırı olmayacaqdır. Sizin dı bu sirri kimsıyı demıyıcıyiniz ıminım.

G ö v h ı r x a n ı m. Ondan arxayın ol, ancaq m ı n i t ı ş v ı ş salan bir t ı r ı f d ı n Rusiya yollarının bağlanması, orada v ı Qafqazda t ı r ı n ı n vuruşma, çarpışma, o biri t ı r ı f d ı n d ı s ı n i n qocalığıdır. A kişi, bu sinnind ı haraya gedib çıxacaqsan?

H a d i l ı l ı . Bunların hamısı düzdür, lakin allahı da unutmamalı, h ı r bir şey onun ı l i n d ı d i r. Ya m ı r a m ı m a n a i l o l a c a ğ a m, ya da bu yolda fot olacağam.

G ö v h ı r x a n ı m. Hadi l ı l ı , s ı n i n bu f ı d a k a r l ı ğ ı n m ı n i b i r t ı r ı f d ı n ş a d e d i r, o biri t ı r ı f d ı n q ı m g i n. Şadam ki, bel ı qorxulu üsyan zamanında s ı n i n kimi f ı d a k a r, ı m ı k d a r x i d m ı t ı c ı l ı m i z v a r. Q ı m g i n ı m k i, b u s i n n i n d ı i s t i r a h ı t ı v ı z i n ı , b e l ı qorxulu v ı a ğ ı r s ı f ı r ı g e d i r s ı n. N ı d e y i m? G e t, a l l a h s ı n ı y a r o l s u n. H ı r g a h o ğ l u m u t a p ı b m ı n ı y e t i r s ı n, s ı n i l a z ı m ı n c a r a z ı e d i b ı l ı n ı k i m i y a d ı m d a n ı x ı a r m a m. Y o l a g ı t ı r ı m ı y ı l a z ı m ı n d a n a r t ı q p u l v ı q ı z ı l v e r ı c ı y ı m k i, b ı l ı k ı o n l a r ı n g ı c ı ü i l ı b i r i ş g ı r ı b ı l ı s ı n.

Bu halda ı m i r a s l a n a ğ a d a x i l o l u r.

ı m i r a s l a n a ğ a. Y e n ı b a ş - b a ş a v e r i b n ı p l a n ı k i r s i n i z?

H a d i l ı l ı . A ğ a, G ı v h ı r x a n ı m ı l ı m ı n i m, C a h a n g i r a ğ a d a n b a ş q a n ı ş ı h b ı t i m i z o l a c a q?

ı m i r a s l a n a ğ a. G e r ı k d ı n, C a h a n g i r d ı n b i r x ı b ı r y o x d u r. Ö z ı m d ı m a t q a l m ı ş a m.

G ö v h ı r x a n ı m. ı l b ı t t ı , m a t q a l a r s a n. S ı n i n t ı r s l i y i n d ı n i n d i m ı n b ı d b ı x t a n a, ı a r ı s i z q a l m ı ş a m.

ı m i r a s l a n a ğ a. G ı v h ı r, s u s, y e n ı o v q a t ı m ı t ı l x e t m ı !

G ö v h ı r x a n ı m. X e y r, b a ğ ı ş l a, b u u z u n m ı d d ı t s u s d u ğ u m k i f a y ı t e d ı r! D a h a b ı s d i r! S ı b i r k a s a m d o l u b d a ş m ı ş. M ı n i a r v a d y e r i n d ı , x a n ı m y e r i n d ı q o y m u r s a n s a, ı v l a d ı n ı n a n a s ı y e r i n d ı q o y. O n u d a i s t ı m i r s ı n s ı , b i r y a d q a d ı n, b i r m ı z l u m i n s a n y e r i n d ı q o y. Q a p ı n d a k ı n ı k ı r q o r x u d a n s ı n ı s ı z q a y t a r m ı r s a d a, h e ı o l m a s a ü z ı n ı b a x a b i l i r, l a k i n m ı n o n a d a c ı r ı t e d ı b i l m i r ı m. (A ğ l a y ı r.)

ı m i r a s l a n a ğ a. G ı v h ı r, m ı n d ı n n ı i s t ı y i r s ı n?

G ö v h ı r x a n ı m. S ı n d ı n ı v l a d ı m ı i s t ı y i r ı m!

ı m i r a s l a n a ğ a. M ı n n ı e d i m? R u s i y a y o l u b a ğ l ı, p o ı t, t e l e q r a f d a i ş l ı m i r.

G ö v h ı r x a n ı m. B ı s b u n u n ı ü ı ç ı n ı z ı l d ı n f i k i r e t m ı d i n? N i y ı m ı n i m m ı s l ı h ı t i m ı q u l a q a s m a d ı n? S ı k k i z i l o x u d u ğ u b ı s i d i. P ı r i c a h a n h a ı a n a k i m i o n u g ı z l ı s ı n?

— m i r a s l a n a ğ a. Bəs sən in istədiyin o idi ki, baqqal Səfərqulunun nəvəsi Həsənli məktəb qurtarsın, amma Hidayət ağanın nəvəsi Cahangir ağa yarım təhsildə qalsın? O ki qaldı Pəricahana, o özü gimnazıyanı qurtarmış bir qızıdır. — mizadının ali məktəbə getməsin çox şad idi.

Gövhər xanım. Yaxşı, ona razı olmadın, bəs Hadi ləlli ni nə üçün Cahangirdən ayırdın? İndi belə zamanda sən də, mən də arxayın olardıq.

— m i r a s l a n a ğ a. Elə bu ağillamı mənə işlərim qarışmaq istəyirən? 19 yaşında cavana ləlli mi lazım idi? Bundan əlavə Hadi ləlli bu sinnində Rusiyada necə yaşaya bilirdi? Getmiş olsaydı, indi o da qırılanların biri idi.

Gövhər xanım (iztirabla). Demək, Cahangirin də diriliyini ümid yoxdur?

— m i r a s l a n a ğ a. Onu demədim. O onun fərasətinə baxır: hərgah başında bir şey varsa, başqaları kimi xarici məmləkətdə qaçıb canını qurtarar və bir də mənə oğlum rusların knyaz, qraf, baron və qeyri nüfəz övladlarından artıq və zəifdir? Onlar necə olar, o da onlar kimi.

Hadi ləlli. Ağa, Cahangir ağa dinc, rəhmdil və hamı ilə mehriban rəftar edin bir cavandır. Onunla kimin işi ola bilər?

— m i r a s l a n a ğ a. Belə hərc - məclikdə onun kimi dilsiz - ağsızlar tələf gedə bilərlər. Cahangir mənə və mənə nəsliyə əsla oxşamayıbdır. Bax, buna və bunun nəslinə oxşayıbdır. (Barmağı ilə Gövhər xanımı göstərir.) Mənə əcdadım atan, kəsin, vuran, yıxan, hökmdar bir nəsil olmuş. — bəs yerə fəmiliamız "Şirzadə" deyildir. Bax, bizim nəslə layiq mərhum qardaşımın qızı Pəricahandır: at minməkdə, tüfəng atmaqda cümünü heyrətə gətirir.

Bu halda Pəricahan xanım çərkdirli libasda, əlində qırmıncı daxil olur və qaçaraq

— m i r a s l a n a ğ a n ı n b o y n u n a a t ı l ı r .

Pəricahan xanım. — m u c , s ə n b i r y a x ş ı x ə b ə r g ə t i r m i ş ə m !

Gövhər xanım. Qızım, Cahangirdənmi?

Pəricahan xanım. Xeyr, — m u c m u ş t u l u ğ u m a n ı v e r c ə k s ə n ?

— m i r a s l a n a ğ a. Qızım, hərdən istəsən.

Pəricahan xanım. Xəldar dayca mənə.

— m i r a s l a n a ğ a. Sən, ingilis tüfəngin də üstü.

P r i c a h a n x a n ı m. Hadi l l l , s n n ver c k s n ?

H a d i l l l . Xanım, m n i m n yim var ki, n d verim?

P r i c a h a n x a n ı m. S n d bu gec m n M l k z a d nağılı kimi göz l bir nağıl söyl r s n.

m i r a s l a n a ğ a. İndi söyl görüm n x b r g t i r m i ş s n ?

P r i c a h a n x a n ı m. v v l m n bir q z i y y üz verdiyini söyl yim, sonra g t i r d i y i m x b r i. m u c , qaşqa at altumda qoruqdan g l i r d i m. Qarşıma bir k n d l i çıxdı. Qaşqa atı çamura salmağa heyfim g l d i. Oğlana dedim: "Yoldan çıx!" K n d l i m n a c ı q l ı b a x ı b d e d i : "H e y v a n ı m n d n z i z m i t u t u r s a n , m n n i y çamura girim?" Bu cavabdan qan başıma sıçradı. Qaşqa atı t r k i m l y i b k n d l i y bir e l q ı r m a n c ç k d i m k i , ö z ü n ü q u r b a ğ a k i m i ç a m u r a a t d ı .

m i r a s l a n a ğ a. A f r i n , q ı z ı m , c b e t m i ş s n . G r k q a b a ğ ı n a s a l ı b b u r a y a g t i r y d i n . C z a s ı n ı m n v e r d i m . K n d l i n i t a n ı d ı n m ı ?

P r i c a h a n x a n ı m. B l i , d i l d a y ı n ı n s a b i q r i y y t i H s n q u l u i d i . D a l d a n q ı ş q ı r d ı k i , "D a y a n ı n , a y a ğ a l a r , v a x t ı n ı z y a x ı n l a ş m ı ş d ı r " .

m i r a s l a n a ğ a. E l i t a t s i z l i k a n c a q d i l b y ı n r i y y t l r i n d n b a ş v e r i r . İ x t i y a r v e r i b k n d l i l r i b a ş ı n a ç ı x a r t m ı ş d ı r .

H a d i l l l . H s n q u l u i l a t a s ı C n n t l i d b a c a r m a y ı r . D a v a k a r , s r t d l i q a n l ı n ı n b i r i d i r .

P r i c a h a n x a n ı m. S o n r a M i r z S a l e h r a s t g l d i m . D e d i k i , q u b e r n a t o r d a y ı n a t e l e q r a f g l m i ş k i , Ş i m a l i Q a f q a z d a d a ğ ı s t a n l ı l a r b o l ş e v i k l r i e l p o z m u ş l a r k i , o ş i ş p a p a q l a r ı n ı d a q o y u b q a ç m ı ş l a r .

m i r a s l a n a ğ a. N göz l x b r ! N ş a d l ı q m ü j d s i ! S a ğ o l s u n q h r m a n d a ğ ı s t a n l ı l a r ! İ n d i b a r o n V r a n g e l d a r x a l a r ı n ı k s i b o n l a r a e l b i r ü s u l t u t s u n k i , d a h a b i r d R u s i y a d a b o l ş e v i k a d ı ç k i l m s i n .

S f r d a x ı l o l u r .

S f r . A ğ a , b y l r g l i b s i z i g ö r m k i s t y i r l r .

m i r a s l a n a ğ a. D e , g l s i n l r .

m i r a s l a n a ğ a d a n b a ş q a q e y r i l r i ç ı x ı r l a r . S o n r a M e h r l i b y , S l i m b y , H e y d r b y v M u x t a r b y d a x ı l o l u r l a r .

M e h r l i b y . Ç o x t c c ü b l ü i ş d i r !

H e y d r b y . A ğ l a s ı ğ ı ş a n i ş d e y i l .

◻ miraslan ağa. Çox gözəl xəbərdir!

Səlim bəy. ◻ miraslan ağa, nə deyirsən? Çox gözəl xəbərdir?!

Mehrli bəy. ◻ miraslan ağa, haçandan bolşevik tərəfdarı olmuşsunuz?

◻ miraslan ağa. Səndə haçandan ağlını itirib məndən belə səfeh sual edirsən?

Mehrli bəy. Doğru buyurursan, bu xəbəri eşidəndən bəri ağlını itirmişəm.

◻ miraslan ağa. Doğrudanda, biz bir-birimizi anlamırıq. Oturun görün, bu xəbər sizi nə üçün belə çaşdırmış? Qəhrman dağıstanlılar düşmənimiz bolşeviklərə elə bir toy tutmuşlar ki, ta həşrədən yadlarından çıxarmazlar.

Bəylər (*gülüşür*lər.) Ha-ha-ha...

◻ miraslan ağa. Nəyi gülürsünüz?

Mehrli bəy. Öz halımıza gülürük. Görünür, əhvalatdan müxbir deyilsiniz. Qubernator Nadir bəyi Bakıdan teleqraf vasitəsi ilə xəbər vermişlər ki, müsavət hökuməti bolşeviklərə təslim olmuşdur. İndi orada Şura hökuməti qurulmuşdur.

◻ miraslan ağa. Bu xəbər səhihmidir?

Muxtar bəy. Bəli, doğrudur, teleqrafı Nadir bəydən alıb özüm oxumuşam.

◻ miraslan ağa. Teleqraf nə vaxt gəlmiş?

Muxtar bəy. Bu gün səhər.

◻ miraslan ağa. Bəs nə üçün Nadir bəyi məni məlum etmiş?

Muxtar. ◻ dil bəy orada idi. Yəqin onunla xəbər göndərəcəkdir. O da gələcəkdə, ancaq mən onu gözəlyə bilmədim, tez çıxdım. Odur özü gəlir.

◻ dil bəy daxil olur.

◻ dil bəy. Yoldaşlar, salamı leyküm.

◻ miraslan ağa. Ah, yeno qulağıma bu söz düşdü!

◻ dil bəy. ◻ zizim, nə üçün ovqatım təlx edirsən? Yoldaş, yəni birlikdə yola çıxan adam, məsələn: Muxtar bəyi məni gözəlməyib qaçdı, yoldaşlıq etmədi. İndi hansınızdan muştuluq almışsa, ona şükür.

◻ miraslan ağa. ◻ dil, zarafatı burax, mən Nadirdən nə xəbər gətirmişəm?

◻ d i l b ◻ y. Buyur, öz mübarək dēsti-xēttilē yazılmış mēktubu. (Mēktubu verir.)

◻ m i r a s l a n a ğ a. (mēktubu oxuyarkēn). Biqeyrētlēr! Binamuslar, vētni satanlar! Görēsnēn hērēsi nē qēdēr rüşvēt almış. Bēs batmış müsavat ēsgērlēri harada qalmışlar? (Hirsē mēktubu cırīb atır.)

◻ d i l b ◻ y. Hansı ēsgērlēri deyirsēn? Xan, bēy, tacir övladlarından toplanmış ēsgērlērimi?

M e h r ◻ l i b ◻ y. ◻ d i l b ◻ y, biz buraya bir-birimizē tēnē, mēzēmmēt etmēyē yığışmamışq. Sēnin dē oğlun olsaydı, hamıdan tez İrana, Turan qaçirtmişdin. Biz buraya, ◻ miraslan ağanın mēslēhētinē toplaşmışq. Nē tēdbiri varsa, buyursun.

◻ m i r a s l a n a ğ a. Müsavat hēkumēti bolşeviklērē tēslim olmuşdur, fēqēt mēn Hidayēt ağanın oğlu ◻ miraslan elē dinsizlērē tēslim olmaram. Buyursunlar, zor ilē tabe etdirlsinlēr. Bu mēnim cavabım! Hansınız mēnimlē hēmrēydir, buyursun, gözüm üstē yeri var. Hēr kēs papaq ēvēzinē başına arvad yaylığı örtmēk istēyirsē, ona da yol açıqdır. Getsin, bolşeviklērē qul olsun. Bu mēnim sizē deyēcēk axırncı sozüm. O babalarım tērēfindēn tēmir olunmuş "Laçın yuvası" adlı qalanı görürsünüzmə? (Barmağı ilē açıq pēncērēdēn görūnēn köşkū göstērir.) İdiyēdēk bir düşmēnē tēslim olmamış, nē qēdēr dē mēn sağam tēslim olmayacaqdır.

◻ d i l b ◻ y. Babaların onu kimin qüvvēsi ilē saxlamışlar?

◻ m i r a s l a n a ğ a. Doğrudur. İndi hēmin kēndilēr daha siz ağalara qul olmaq istēmirlēr. İndi onlar "Cēmi insan birdir" deyē haqlarım tēlēb edirlēr.

M u x t a r b ◻ y. Haqlarını tēlēb etslēr, dērd yarıdır. İndiyē kimi yerlēri bizim üçün becērmışlēr, qoy indi dē özlēri üçün becērsinlēr, lakin onların fikri hēkumēti özlērindēn qurub, bizlērē ağılıq etmēkdir.

◻ m i r a s l a n a ğ a. Ha-ha-ha... Hēsnēnqululardan, cēnnētlēlērdēn, fatmanisalardan hēkumēt! Dünya dēli olmuşdur? Dayanın, bu saat o hēkumēt üzvlērini sizē tēqdim edēcēyēm. (Qışqırır.) ◻ hmēd, Sēmēd, Sēfēr. (Nökērlēr cēld daxil olurlar.) A gēdēlēr, bu saat cēmi xidmētçilēri buraya toplarsınız, deyin ağa çağırır. Gec gēlēnin dērisi qırmancımın altında çıxacaqdır.

N ö k ◻ r l ◻ r. Baş üstē, ağa.

◻ m i r a s l a n a ğ a. Haydı!

Nökērlēr cēld çıxırlar.

S ə l i m b ə y. Bu axır vaxtlarda kəndlilər lap yollarından çıxmışlar. Biz ağalarına əsla itaət etmirlər.

H e y d ər b ə y. Bizlərin cümləsindən ağıllı ə dil bəy çıxdı. Vaxtında cəmi mülkünü satıb, pullarını ciblərinə doldurdu. İndi asudə yeyib-içib gəzir. Nə mülk və nə də övlad dərdi çəkir. Bir arvadı var, o da özündən qocadır.

Ə d i l b ə y. Mən kəndlilər tərəfindən heç vaxt xata toxunmaz, çünki mülküm də olan zamanı, indi də onlarla ədalətli rəftar etmişəm. Dar günlərinə onlara kömək etmişəm. Onlarla bərabər hər fəsilə qan-tər içində işləyib torpaq becərmişəm, kəndlilər ilə dostluq edib evimə çağırmışam, evlərinə qonaq getmişəm. Mən onlarla belə rəftar edib mülkədar olmuşam. Siz nə cür rəftar etmişsiniz? Kəndlilər qırmancdan başqa sizdən bir mehriban söz eşitməmişlər...

Ə m i r a s l a n a ğ a. Çünki sənin baban kəndli olmuş. Nə cəbətdə sənənin haqqın yoxdur.

Ə d i l b ə y. Oraya əl atsaq, çoxlarınızın babalarının xanların qapısında nökrər və mehtər olduğu meydana çıxar.

M e h r ə l i b ə y. Ə dil bəy, mənim silsiləmdə kimsənin qapısında nökrər və ya mehtər olmuş şəxs yoxdur. Mənim ulu babam, Nadir şahın müqərrəb sərkərdələrinə olmuşdur.

M u x t a r b ə y. Mənim əcdadım da elə alçaq və zifə sahibi olmamışdır. Mənim nəslim şanlı, şərfli Turanın cahangiri Teymur xanın nəslindəndir. Şübhənin var isə tarixə bax.

Ə d i l b ə y (rişxəndə). İnanıram, əzizim, tarixə baxmağa lüzum yoxdur. Ancaq bilmirəm nə üçün Teymur xanda dayandın? Yuxarı qalxmadınız? Odu, Heydər bəy qurcalanır. Bu saat əcdadının ululuğunu aparıb Nuha çıxardacaqdır.

H e y d ər b ə y. Necə? Yoxsa mənim nəslimin qədimliyini şübhə edərsən?

Ə d i l b ə y. Xeyr, Əstəğfərullah! Sənin fəmilian İranın əski Keyan mülkünün nəslindəndir. Səlim bəyinki daha qədimdir. Pişdadyan sülaləsində Cəmşidin doğmaca nəvəsindənin törəyi bədir. Ə miraslan ağa isə o, Tütəng xanın övladından törəmədir, Tütəng xan da Nuh Nəbinin doğmaca nəticəsidir.

Bu halda əhməd, Səməd, Səfir, Sənim və bir dəstə arvad, uşaq, kişi qorxa-qorxa daxil olurlar.

İ miraslan ağa. İrli gliniz! Qulaq asınız. Bax bu gündn bly, xan, ağa, nökr, qulluqçu aradan götürülür. İndi cümlmiz bərabər olduq. Daha siz il mnd heç fərq yoxdur. Buyurunuz, ylyşiniz. Biz blyr il söhbət ediniz. Yeyiniz, içiniz, kef ediniz. Niyə dayanmısınız? Oturunuz (*xidmətçilər durduqları yerdə diz üstə çökürlər*.) Orada yox, buyurunuz bu divanlar üstə, bu sandalyalarda ylyşiniz! (*Heç kəs yerində qalxmır*.) A gəldi hmə! Qalx, buraya gəl. Sənəm sən də. (*Qorxa-qorxa gəlirlər*.) Sən burada, sən də orada oturunuz.

hmə d. Ağa, mən ona cürət edə bilmərim. Məni başına çevir, azad et. Mən ağaların hüzurunda necə ylyşim?

Sənəm (*ağlar səslə*). Ağa, mən o qırmancın il döy, amma bu işə mır etmə.

İ miraslan ağa. (*İlini xidmətçilərlə tərifi uzadaraq*). Bu dilsiz-ağızsız heyvanlardanmı hökumət qurulacaqdır? Deyirm dünya dli olub, mən inanmırsınız. (*Ayağını yerə çırpır*.) Durun! Sürünün!

Xidmətçilər qaçırlar. Bir qəddər sükutdan sonra.

İ dil bly. Sizin bu imtahanınız mənə bir şey vermədi. İ miraslan ağa, siz kəndli, işçi, yoxsul kütləsi il heç bir zaman oturub-durmadınız, ona görə də təcürəbəniz yoxdur. Qırmızı Ordu Bakıdan bu tərifi yürüş edərsə, etməsinə də şübhə yoxdur, çünki Azərbaycan bir Bakıdan ibarət deyil, o vaxtı indi hüzurunuzda qoyun kimi diz üstə çökən xidmətçi hmdlər, smdlər, səflər və qeyri-ri bolşevik tərfinə keçib sizə düşmənin olacaqlar; çünki sizin zülmünüzün xilas olmaq yolu yalnız odur. Mənfəti də oradadır.

İ miraslan ağa. Heç vaxt! Kəndli-ri bolşevik tərfinə keçməzlər. Sübutum on səkkizinci il.

İ dil bly. O başqa zaman və başqa hal idi. İndini onunla müqayisə etmə, yeni hökumətə tabe olmaqdan başqa yol yoxdur.

İ miraslan ağa. Heç vaxt! Onları Kürdən bu tərifi keçməyi qoymaq. Gürcüstan və Ermənistanı da unutma.

İ dil bly. Baxarıq.

Çıxır, blyrə mlyus, başlarını aşağı salıb sükuta gedirlər.

İ miraslan ağa. Nə sükuta getmişsiniz. Yoxsa gopçu İ dilin sözündən xofa düşmüşünüz?

H e y d ər b ər y. Xofa düşməy haqqımız var, çünki Şura hökumətinin qanununda torpaq kəndlinindir.

miraslan ağa. O niyə? Yer kəndlinin dənəsində qalıb, ya babasından? Bu torpaqların üstündə babalarımız su yerinə qan axıtmışlar. Onun bir addımını kimsə verməmiş.

M u x t a r b ər y. Şura hökumətinin qanunda nəinki torpaq, heç xüsusi mal-mülk yoxdur.

miraslan ağa. Deməli, bu ev də mənə deyil?

M u x t a r b ər y. Bəli.

miraslan ağa. Daha kifayətdir. Bəs beləmi hökumətə tabe olmaq istəyirsiniz. Mülkümüzü, ev-eşiyimizi alıb özümüzü də Rusiya mülkdərləri kimi güllə qabağına qoyub tənəffüs etdikdə biz nə yol qalır? Tabe olmaq mı?

M e h r ə l i b ər y. Xeyr, mən bu ana kimi şərəflə yaşamışam. İndi də lazım gələrsə, qeyrətli ölürəm.

miraslan ağa. Qəhrəman bəyin nəvəsində başqa cavab gözlənmək olmazdı. Siz necə?

M u x t a r b ər y, S ə l i m b ər y, H e y d ər b ər y. Bizdə bu fikirdəyik.

miraslan ağa. Sağ olunuz! Ümidvaramki, sizlərin köməkliliyi ilə babalarımızın yurdunu düşməndən müdafiə edə biləcəm. Qırmızı Ordudan əsla xof etməyin. O, nizami qoşun deyil, əlsiz-ayaqsız, aciz, kasıb-kusublardan toplanmış dəstədir. Bizim igid dəliqanlıların müqabilində əsla durmazlar, fəqət səy və qeyrət lazımdır. Siz bu gündən iş şüru ediniz. Dəstələri toplayınız, əvəzimat cəmlədiniz. Kəndliləri hər vasitə ilə olmuş-olursa öz tərəfinizə çəkiniz. Onları bolşeviklərin vəhşiliyi ilə qorxudunuz. Deyiniz ki, bolşeviklər dini, məzhəbi, şəriəti aradan götürürlər. Nigahı ortadan qaldıraraq, arvadlar hamıya məxsus olur. Ruhaniləri, ticarət əhlini köməyi çağırınız.

Bu halda Hacı İmamqulu və Molla Sadıq daxil olurlar.

H a c ı İ m a m q u l u, M o l l a S a d ı q. Salam əleykum.

miraslan ağa. Əleykum əssalam. Buyurunuz əyləşiniz. Yaxşı vaxtda gəlməmişsiniz.

H a c ı İ m a m q u l u. miraslan ağa, Bakıdan gələnin xəbər səhihdirmi?

miraslan ağa. Hansı xəbər, hacı?

H a c ı İ m a m q u l u. Bolşeviklərin Bakını almaq xəbəri.

İ miraslan a ğ a. Bəli, doğrudur.

Molla Sadıq. Hacı gördün ki, mən yalan deyən adam deyiləm?

Hacı İmamqulu. Bəs onda fikriniz nədir?

Muxtər bəy. Nə olacaq? İrana qaçmaq.

Molla Sadıq. Hacı eşitdinmi? Gördün ki, mən mənimsəhət bizi düşməndən xilas edir. Bəylər də mən deyən gəlmişlər, şərit də bunu əmr edir, hifz-bəddəni vacib buyurmuş, bəla gəlmiş, fərar et demiş.

Mehrli bəy. Molla Sadıq, sizin buyurduğunuza görə şəritimiz: "Düşməni vətəniniz üstə gəldikdə qoy qaç, canını qurtar" demişdir?! Bəs onda peyğəmbərimizin buyurduğu hübbil-vətin¹ harada qaldı.

Molla Sadıq. Orası səhih, lakin bolşeviklər bizim üçün bir bəlayi-əzizdir ki, xudavəndəlmə dutduğumuz əməlin cəzası üçün göndərilib.

Səlim bəy. Bəs o cəza İran əhli üçün göndərilmişdir? Yoxsa oradakıların hamısı əmli-saleh insanlardır? Əgər cəza varsa, bizi İranda da tutacaqdır, Turanda da.

Heydərbəy. Molla Sadığın fikri budur ki, nə mənimsəhət olacaq iş olsun, fəqət içində Arazi keçməklə olsun. Hacı, sizin fikrinizi də bilmək istəyirik.

Hacı İmamqulu. Mən qalsa, hökumət itaət etmək. Biz hökm quluyuq, başda kim duracaqsız dursun.

İ miraslan a ğ a. Hec dediyni anlayırsan, ağılı itirmiş kişi? Məgər bilməyirsən ki, bolşeviklərin ən böyük düşmənləri biz xanlar, bəylər, siz sərvətdarlar və Molla Sadıq kimi ruhanilərdir? Onlar bu üç sinfi yer üzündən götürməklə fikrindədir. Yoxsa fikrin odur ki, bolşevik zamanında da malı beşə alıb yüz beşə satacaqsan? Onlar alış-veriş bilmərlər aradan götürürlər. İndi anladınmı? Xəsis, malını yeməyən kişi?

Muxtər bəy. Hacı, bundan əlavə pul da aradan qaldırılır.

Hacı İmamqulu. Elə iş olarmı? Pulsuz da dünya yaşarmı?

Muxtər bəy. Hacı, onu get bolşeviklərdən soruş.

İ miraslan a ğ a. Daha bitdi. Hacı İmamqulu və Molla Sadıq, hər birinizin fikrini bildik. İndi bizim də fikrimizi bilin. Biz bəylər qəti

¹Vətən sevgisi

etmişik ki, bolşevik hökumətinə tabe olmayaq. Bizim üstümüzə gəlsələr, müharibə edib babalarımızın yurdunu müdafiə edə bilməyəcək. Bu bizim qətnaməmiz! Buna siz də tabe olmalısınız. Molla Sadiq, siz Mehri bəyin itaətində olacaqsınız, hər nə əmr etsə, fori bitirəcəksiniz. Hacı İmamqulu, siz də Muxtar bəyin əmrinə tabesiniz. Millətənin topladığınız paramı millət yolunda məsrəf edəcəksiniz.

Hacı İmamqulu. Başınıza dönüm, mən miraslan ağa, mənənim param harada idi ki, məsrəf edim?

Miraslan ağa. Onu Muxtar bəy bilir. O, onun vəzifəsidir.

Muxtar bəy. O, bizim xüsusi işimizdir. Əmrinizin dalını buyurunuz.

Miraslan ağa. Molla Sadiq, siz də ofisə, bələğət qapısı olan ağzını açıb camaatı bizim itaətimizə çağıracaqsınız. İndi cümləniz mürəxxəssiniz. Gediniz, iş dalınca olunuz. (Ayağa qalxırlar.) O da məxfi qalmasın ki, hər kim mənənim əmrimdən baş qaçırsa, güllə qabağına qoyulacaqdır.

Muxtar bəy. Hacı İmamqulu, eşitdinmi?

Mehri bəy. Molla Sadiq, anladınmı?

Bəylər. Mənə miraslan ağa, xudahafiz.

Miraslan ağa. Xudahafiz, qeyrətli bəylərim.

Çıxırlar.

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Birinci pərdənin səhnəsi.

Pəriçahan xanım (yalqız). Ah! Nə dəhşətli xəbərlər! Nə fənabir hal! Qırmızı Ordu tərəfindən kəndlər tutulmuş. Kəndlilərdə bolşeviklər qarışıb bəylər üzərində üsyan edirlər. Bizim rəiyyətdə də etibar yoxdur. Bu axır vaxtlar xidmətçilərimizin rəftarı bizə büsbütün dəyişilib. Xanədanımızda ən müti, ən fədakar sayılan Hadi ləvə də yox olmuşdur. Yəqin o da bolşeviklər tərəfinə keçibdir. Daha bundan sonra kimə ümid bağlamalı? Kimdən nicat gözləməli? Ah, harada qalmışsan ey sevgili əmizdəm! Gəl, gəl, meydanda tək qalmış zavallı əmucənin

imdadına çat! Uğrunda göz yaşı tökməkdən kor olan xəstə qəmmənin fəryadına yetiş!

Hadi ləllə daxil olur.

Hadi ləllə. Uğurlar olsun, Pəricahan xanım.

Pəricahan xanım Ah! Hadi ləllə! A kişi, haraya getmişdin? Bir aydan artıqdır ki, yox olmuşsan.

Hadi ləllə. Bakıya getmişdim.

Pəricahan xanım. Nə iş?

Hadi ləllə. Cahangir ağadan xəbər bilməyi. De görüm Gövhər xanımın xəstəliyi nədir?

Pəricahan xanım. Nə olacaqdır?! Cahangirin qəm-qüssəsini çəkməkdən biçar qəmməm şam kimi əriyir.

Hadi ləllə. Gətirdiyim xəbərdən dirilir.

Pəricahan xanım. Cahangirdən xəbərmi gətirmisən?

Hadi ləllə. Bəli.

Pəricahan xanım. Ah! Ürəyim necə atlanır, Hadi ləllə, tez ol, söylə. Mənin sənə barındırdığım fikirdəydim! Əfv et.

Hadi ləllə. Yəqin fikir etmişsən ki, mən bolşevik tərəfinə keçmişəm, beləmi?

Pəricahan xanım. Bəli, mən nə edim. Sən yox olmuşdun. Əlbəttə, şübhəyi düşməklə olardı.

Hadi ləllə. Xanım, fikriniz səhv deyil.

Pəricahan xanım. A kişi, nə deyirsən? Doğrudanmı onlar tərəfinə keçmişsən?

Hadi ləllə. Bəli.

Pəricahan xanım. Yox, yox, inanmıram. Sən mənə imtahan edirsən. Sən elə qaniçici, dünyanı oda tutub viran edənlər tərəfinə keçməzsən. Sən istəməzsən ki, belə gözəl yurdumuz tarmar olub qızıl qana boyana.

Hadi ləllə. Bu son sözlərin mənə də şərəkəm. Lakin bolşeviklər qaniçici deyillər. Bunlar düşmənlərin iftirasıdır. Bolşeviklər məzlumlar, yoxsullar, fəqareyi-kasiblər tərəfdarıdır. Onların fikri işçi-kəndli sinfini azad etməkdir. Bu yolda öz qanlarını tökürlər. Məgər bu pis bir hərəkətdir? Pəricahan xanım, istəyirsən ki, doğrudan da, qəddarın gözəl mülkü və belə binası sən deyən hala düşməsin, sənə həvalə olunan bir təklifi qəbul et. Mən onun üçün buraya göndərilmişəm.

Pəricahan xanım. Onu tüküldür? Səni kim göndərmişdir?

Hadi ləllə. Sənə məlumdur ki, Azərbaycanca Şura hökuməti qurulduqdan sonra bir neçə mülkədar, bəylər itaətdən boyun qaçııb tabe olmaq istəmirlər. Ona görə də Qızıl Ordu hissələri bu tərəfdən gəlib çıxmışdır. Hər yerdə kəndlilər Qırmızı Ordu tərəfinə keçirlər. Tüküf budur ki, mənə miraslan ağa qovğasız təslim olsun. Səndən başqa da onu bu yola gətirən şəxs tapılmaz. Bizə məlumdur ki, bu saat mənə miraslan ağa Nadir bəygildən bəylərlə birlikdə məşvərət edir.

Pəricahan xanım. Mənə bu tüküfi kim edir?

Hadi ləllə. Cahangir ağa.

Pəricahan xanım. Kim? Cahangir, mənim sevgilim, nişanlım mizadım? Yox, yox el iş ola bilməz, inanmıram.

Hadi ləllə. Buyur, öz dəst-xətti ilə sizə yazdığı məktub. (Verir.)

Pəricahan xanım (məktubu açıb oxuyur.) Ah! Doğru. Cahangir bolşevik olub. Ordu başında durubdur, əcdadının yurdunu da tutmaq istəyir. Ah, ağlım çadır! Otaq başıma fırlanır. Cahangir, Cahangir, hansı şeytana aldanıb belə alçaq, gədiyə yaraşan vəziyyəti öhdənə götürmüşən?! Məni də, sevgili mizadını, məhəbbətin uğrunda atışan yanan nişanlı da belə yola dəvət edirsən? Yox, yox, mən sənə kimi alçaq olmaq istəmirəm. Əcdadımın yurdunu, şərafətini sənə kimi düşməndən müdafiə etməyi hazıram. Onun uğrunda canımı fəda etməyi hazıram. Hadi kişi, ağa Cahangir məndən cavab istəyir. (Məktubu cırıb Hadi ləlləyə atarkən.) Bu mənim birinci cavabım. (Sonra boynundan qızıl medalı, içindəki Cahangirin rəsmi ilə bərabər çıxarıb Hadi ləlləyə atır.) Al, tam üç ildir ki, bu rəsmi ürəyim üstə sevə-sevə saxlamışam. Gecələr onu bağrıma basıb əzizləşmişəm, öpmüşəm. Ta hicran oduna dözüb təslimi tapmışam. Hadi kişi...

Hadi ləllə. Pəricahan xanım, kifayətdir. Məni oda yaxma. Mən sənə ləllənəm. Səni də Cahangir ağa kimi bu ləllərim üstə bəsləmişəm. Mən Hadi kişi demə.

Pəricahan xanım. Bolşevik tərəfinə keçmiş ləlləni mən istəmirəm. Dinlə, üçüncü verəcəyim cavab qaldı. Bilirsənmi onu?

Hadi ləllə. Xeyr, xanım.

Pəricahan xanım. İndi görürsən, çıx, ey itlərə qəlbimdə məskən etmiş ilan! Çıx, ey zəhərli, məni atışan məhəbbət. Orada indi başqa məhəbbət, başqa eşq aşıyan edəsidir. Hadi kişi, Cahangir də ki, Pəricahanın ürəyi onun üçün daha qapanmışdır. Açımaq istəsən xələklə gəlsin. İndi gedə bilərsiniz.

H a d i l l l . Pəricahan xanım, belə etmə, gəl, sən qoca lələnin məsləhətinə qulaq as. Bu xanədanın dağılıb pərakəndə düşməyini bəis olma.

P ə r i c a h a n x a n ı m . Bəis olan sənənin ağa Cahangirdir. Bu nəsihəti ona et. Daha bitdi. Gedə bilərsən!

H a d i l l l . Cahangir ağa, Cənnət ləlinin evində sənənin cavabına müntəzirdir. Onda buyurunuz gedək, mənə verdiyin cavabı onun özünə ver, yoxsa, mən bu ağır məsuliyyəti öhdəmə götürməkdən qorxuram.

P ə r i c a h a n x a n ı m . Hə, indi başa düşdümki, Cənnət ləlinə oğlu Həsənqulu nə üçün yoldan çıxmayıb, mənə elə sərt cavab verirdi. Demək, Cənnət ləlinin ailəsinin Cahangir ağa ilə əlaqəsi varmı.

H a d i l l l . Bəli.

P ə r i c a h a n x a n ı m . Mən, başına qırmanc çəkdiyim Həsənqulunun evinə getmərim. Ağa Cahangirin cürəti varsa, buyurub buraya gəlsin.

H a d i l l l . Cahangir ağanın cürətini sən məndən yaxşı bilirsən. Buraya gəllərsən, ona heç bir xəta toxunmaz, çünki sizi xətdən lərin hamısı onun tərəfdarlarıdır. Başından bir tük düşməy qoymazlar. Ə miraslan ağanın bu saat harada olduğu və atdığı hər qəddim bizə məlumdur. Baş üstə, cavabını Cahangir ağaya deyərəm, lazım bilsən gəllər, bilməsən qoşuna hücum etməni verər. Daha başqa mənim yoxdur ki?

P ə r i c a h a n x a n ı m . Yoxdur.

H a d i l l l (gedərkən). Pəricahan xanım, fikirləş. Son peşmançılıq fayda verməz. (Çıxır.)

P ə r i c a h a n x a n ı m (tək). Ah! Bu gün başlanacaq müharibənin xatırıma gətirməkdən qorxuram. Bütün bəddənim titrəyir. Ə məcəm yanında təslim adını çəkənmə mümkünmü? O öz lələri ilə cəmi evini-eşiyini atış tutub yandırar, fəqət təslim olmaz. (Çağırır.) Ə həmd! Ə həmd! (Sənsə vermirsən.) Səməd! Səməd! Bunlar harada batmışlar? Səfər! Səfər!

Sənəmə daxil olur.

S ə n ə m . Nə buyurursan, xanım?

P ə r i c a h a n x a n ı m . A qız, nökrərlər haradadır? Heç səsimə səs verən yoxdur.

S ə n ə m . Xanım, evdə heç kəs yoxdur.

P ə r i c a h a n x a n ı m . Haraya getmişlər? (Sənəmə başını aşıya salıb cavab vermirsən.) Niyə cavab vermirsən?

Sənəm. Xanım, qorxuram.

Pəricahan xanım. Kimdən?

Sənəm. Ərim həməddən!

Pəricahan xanım. Nə üçün?

Sənəm. Xanım, xidmətçilərin hamısı bolşevikləri gözəl yirir. Onlar tərəfi keçicilər. Nökrələri Cənnetliyi getmişlər. Onun oğlu Həsənqulu bolşevikdir.

Pəricahan xanım. Sənəm, sən də onların tərəfdarısan?

Sənəm. Mən yox... Ancaq qorxuram. Əhməd deyir ki, bizim sirrimizi ağalara versən, səni öz ilimlə boğub öldürəcəyəm. Xanım, bir Hadi lələdən başqa, heç kim bel bağlamayın. O da burada yoxdur.

Pəricahan xanım. Ah, safqılıbli, sadədil Sənəm, indi heç özümə də inanmıram. Qorxma, sirrini bir kəsə demərim, ancaq əhmədi buradan rədd etməklə lazımdır. Başqalarını da o yoldan çıxarıbdır. Onu özüm kəndə göndərəcəyəm. Əmməm necədir?

Sənəm. Müdam böhran içindədir. Ayılarda da su istəyir. Xanım, izin ver məni gedim.

Pəricahan xanım. Yaxşı, sən get, yanında ol, bir azdan sonra məni də gələcəyəm. (Sənəm gedir.) Ey zavallı ana, heç bilirsənmi ki, yolunu gözəl diyin oğlun nə fikirdədir? Baba yurdunu tapdayıb, sən xəstə anasının başına güllələri yağdıracaq! Yox, yox, gəl indi buraya gəlsən, sağ buraxmaram. (Divardan asılmış zinətli xəncəri əlinə alır.) Babamın bu şanlı silahı ilə onun xain qəlbini yırtmalıyam. (Cahangir ağa daxil olur.) Ah, gəldi! (Xəncəri sıyırıb ona tərəf yönəlir.)

Cahangir ağa (düşünü qərib). Vur!

Pəricahan xanım. Sən nə ixtiyarla buraya qədəm basdın?

Cahangir ağa. Bura mənim yurdum deyilmi?

Pəricahan xanım. Yox. İrəliddə sən bu sarayın, bu yerlərin sahibi Hidayət ağanın nəvəsi, əmiraslan ağanın vahid varisi Cahangir ağa idin, fəqət indi vətən və millət xaini - bolşevik, yoldaş Cahangirsən.

Cahangir ağa. Dediklərinin hamısı düzdür, lakin bir şeydən həvə edirsən. Pəricahan, məni sən deyən kimi şanlı-şöhrətli bir ağa idim. Lakin indi qırmancın ilə döydüyün Həsənqulu kimi zəhmətkeş yoldaş Cahangirəm. Bəli, burası doğrudur, fəqət məni vətənimin, millətimin düşməni deyiləm. Onun məzlum, miskin, səfil, çılpaq əməkçilərini ən səmimi qəlbə sevən yoldaş Cahangirəm. Onları əsrlərce zülm və cəhəllətdə saxlayan zalımlardan azad etməklə yoldaş çalışan yoldaş Cahangirəm.

Pəricahan xanım. Vətənin o zalımları kimdir?

Cahangir ağa. Birincisi, belə saraylar sahibi ağalar.

Pəricahan xanım. Xeyr, sən kimi vətəninə xəyanət edənlər alçaqlar.

Cahangir ağa. Pəricahan, alçaq o şəxs deyil ki, başqalarının zəhmətini yaşaya, zalım o kəsdir ki, öz mənfəəti üçün başqalarını sıxa, əzə, məhv edir. Bu saat orada, bir azdan sonra burada tökülən qan, kimin üçündür?

Pəricahan xanım. Millət vətənin üçün.

Cahangir ağa. Yalan! Mənim atamın miraslan ağa kimi mülkədarın ağalığını saxlamaq üçün. Torpaqlarını mühafizə etmək üçün. Məgər millət yalnız bəylərdən ibarətdir? Bəs bu milyonlarla kəndli, işçi, yoxsullar? Yoxsa onlar vətənin övladları deyil? Pəricahan, ağalıq daha bitdi, çünki onu mühafizə edən, onun yolunda qanlarını sel kimi axıdan kəndli vətənlər indi hüququnu daha anlamış. Buna sübut kəndlilərin bizim tərəfə keçməsidir. Bu gün iki qüvvə bir-biri ilə toqquşur. Biri haqqı müdafiə edir, digəri zülmü. Pəricahan, sən bu haqq yola dəvət edirsən.

Pəricahan xanım. Mən sən tərəfdər haqq görmürəm. Kəndlilərin sizin tərəfə keçmələri buna sübut ola bilməz. Onlar bəylərin torpağına, belə gözəl saraylarına sahib olmaq istəyirlər.

Cahangir ağa. Doğrudur. Buna da haqları var.

Pəricahan xanım. Hansı qanunla?

Cahangir ağa. Təbii qanunu ilə. İşləməyin yeməz. Torpaq, onu becərrib zəhmət çəkənlərindir.

Pəricahan xanım. Mən el qanun eşitməmişəm.

Cahangir ağa. İrəlilərdən mən də sən kimi eşitməmişdim. Bu torpaqların sahibi olmağımı göylər təsdiq etmiş sanırdım. Rəiiyyətləri özümüzün qulu hesab edirdim. Fəqət Karl Marksın əsərlərini oxuduqdan sonra anladım, haqq yolunu tapdım.

Pəricahan xanım. Sonra da bolşevik oldun. Özün kimi zalımlara qoşulub böyük Rusiyanı tarmar etdiniz. İndi də bu gözəl ölkəni o hala salmaq istəyirsiniz.

Cahangir ağa. Pəricahan, zülm yuvaları dağılmasa, məzlumlar azad olmazlar. İndi yıxarıqsa, sonra tikəcəyik. Nə etməli? Mənim miraslan ağalar öz ixtiyarları ilə tabe olurlar. Pəricahan, atamın bizim tərəfə gəlməyini ümidim yoxdur, çünki həmişə buyurmada, vurmada,

kəsməddi ömür sürmüş, qartlaşmış ağa bunların hamısından da çox kəb işçi-kəndli tərfdarı olmaz, fəqət bizim müqabilimiz çıxıb qovğa etməsin niyyəti ilə sən Hadi ilə o məktubu göndərdim. Cavabın da söylədi.

Sən niyə zülm tərfdarı olursan? Biz o zülmü insanlar arasından götürməyə istəyirik. Bax, gör bu nə böyük, nə yüksək bir idealdır ki, mənə öz əlimlə bu mülkümüzü tapdayıb məhv etdirməyi məcbur edir, atamın müqabilini çıxardır. Mehriban anamı unutturur, tam üç il həsrətini çəkdiyim sən sevgili məzadımı mənə düşməni etdirir. Pəricahan, sevgilim, gəl mənə birlikdə vətənimizin məzlumlarını cəlladlar ələndən xilas edək.

Pəricahan xanım. Cəlladları mən, sən tərfdı görürəm.

Cahangir ağa. Son sözümü dinlə, fikirləş, cavabını ver. Bax gör, bizim cəlladıq, yoxsa siz ağalar? Milyonlarla işçi-kəndliyə, əsrlərce sitməkarlar ələndə didilir, çeynənir, ayaqlar altında tapdalanıb əzilir. Hamısı ac, çıpaq zillətdə, ziyyətdə, fəryadları flaka çıxmış. Əsarət zənciri altında bədənliyi incəlib üzülür. Bax bu biçarələr indi bizdən nicat gözləyirlər. Pəricahan, gedək, onların fəryadına çataq. Əsarət zəncirlərini kəsib xilas edək. Pəricahan, bu şərfi başqasının öhdəsinə atma. Şərq aləminin pərisi ol ki, əsrlərce adın dünyada baqi qalsın. Qırmızı Ordu içində nə qəddər nəcib qəhrəman qadınlar var. Sən də Şərq məzlumlarının qəhrəmanı ol.

Pəricahan xanım. Elə böyük vəzifəni, elə yüksək şüarı özün üçün bəslə. Mən isə bu gün ufaq bir vəzifə qəbul edirəm. O da "Laçın yuvası"nın sənə ordundan müdafiə edib, onun "Orlean xanımı" olmaq istəyirəm.

Cahangir ağa. Daha bitdi. Sən də atam kimi belə saraydan, belə cah-cəllaldan öz ixtiyarınla əl çəkmək istəmərsən, fəqət mən zor ilə çəkdirirəm. Bu zülmə bina olmuş saraydan bir əsər qoymaram! (Çıxır.)

Pəricahan xanım (təki). Ah! Cahangirdə nə böyük təğyir! Sabiqdə mənim kimi, babalarımızın şan-şöhrəti ilə fəxr edirdi, ancaq indi isə, onlara zalım deyib, nifrət edir. Mənim də qəlbimə şübhə saldı. Görəsən hansı yol doğrudur... (Miraslan ağa daxil olur.) Ah, məcəm gəlirdi.

Miraslan ağa. Qızım, bolşeviklər üzürümüzə hücumə başlamış. Bu saat Mehrli bəyin dəstəsi ilə vumşurlar. Ümidim budur ki, igid

böylər onları pozub bu tərəfi keçməyi qoymayacaqlar. Pəricahan, bu gün oğlum burada olmalı idi. Qəhrəmanın müharibə edib, "Laçın yuvası"nı düşməndən müdafiə ediydi. Onu fəlakətə qaldırdı. Yerində sən qalmısan. İgidlikdə heç bir oğlandan geri qalmırsan. Qəhrəman qızım, babalarımız yurdunun müdafiəsini sənə həvalə edirəm. Bu gün bizim üçün başqa yol yoxdur. Ya zəfər, ya ölüm. Qızım, səni məyus görürəm, yoxsa düşməndən xof edirsən? Ona əsir olmaq istəyirsən?

Pəricahan xanım. Heç vaxt. Məni məyus edən şey başqadır. Ah, Cahangir...

Miraslan ağa. Qəm etmə, qızım, inşallah düşməni qalib gələcək. Get hərbi libasını gey, hazır ol. (Pəricahan xanım çıxır.)

Miraslan ağa. (fək). Pəricahan anadan olanda mərhum qardaşım Kamran çox məyus oldu ki, oğlan deyil, lakin mən bu igid qızı min oğula verməmişəm.

Mehrli bəy sol əli sarınmış daxil olur.

Mehrli bəy. Məmiraslan ağa, sol cəbhəni düşməni aldı.

Miraslan ağa. Nə deyirsən? Məgər sən əmr etməmişdim ki, onu möhkəm saxla? Bir adamın qalincaya qədr vuruşmada davam et?

Mehrli bəy. Mən nə edim? Tərəflərlərimiz kəndlilərlə fürsət tapdıqca bolşeviklər tərəfini keçirdilər. Bir də baxıb gördüm ki, ətrafımda az bir qüvvə qalıb. Yenə də vuruşmadan çəkilmədim. Bu vaxt güllə düşdü. O az qüvvə də pozulub dağıldı. Ancaq onu qənimət bildim ki, arvad-uşağı götürüb buraya qaçdım.

Miraslan ağa. Qorxuram ədilbəyin dediği doğru ola. Kəndlilərin cümləsi bolşevik tərəfini keçdi. Sol cəbhənin alınması Səlim bəyin halını ağırlaşdırdı. Bu saat Kollu dərənin üstünü tutmaq lazımdır. Yoxsa qırmızılar Səlim bəyin arxasına keçib onu pozacaqdır.

Heydər bəy təngnəfəs daxil olur.

Heydər bəy. Məmiraslan ağa, qırmızılar Kötüklü kəndini aldı. Bizimkilər qaçurlar.

Miraslan ağa (qəzəblə). Siz onlardan geri qalmırsınız. Dovşan kimi, bir səs çıxdıqda qoyub qaçırsınız.

Heydər bəy. Mən nə edim? Allah arvad tayfasını müsəlman üçün bir böyük bəla yaratmışdır. Ağlaşma qurub, ərllərinin itkiyəndən

yapışb davaya getmıy qoymurlar. Başqa millıtin qadınları tufıng götürüb ırlrı ilı bırabır düşmınlı vuruşur, bizimkilır isı şaxsey deyı üzlırini cırır, saçlarını yolurlar.

ı m i r a s l a n a ğ a. Bu onların tıqsiri deyil. Siz kimi ırlrı, ataların tıqsiridir. Lızgi qadınları düşmın ilı müharibıdı ırlrıındın geri qalmır. Pıricahana mın tırbıy vermişım, hansınızdan qoçaq deyil?

Sılim bıy daxil olur.

S ı l i m b ı y. ı miraslan ağa, Güllücı kındini düşmın zıbt etdi.

ı m i r a s l a n a ğ a. Nı pis xıbır! Onun alınması ilı yol buraya açıldı. Heydır bıy, mınim adamlarımdan otuz tufıngli götürüb Uçurum dırsinin keçidini kıs. Daha durma!

H e y d ı r b ı y. (Cıld çıxır.)

ı m i r a s l a n a ğ a (Sılim bıy). Söylı görüm. Nı tövr olduki, elı möhkım yeri boşladın?

S ı l i m b ı y. Heydır bıyin dıstısi pozulduqdan sonra sol cıbhı açıldı. Mın Muxtar bıydın kömkı istıdim. Cavab verdi ki, özüm iki tırfdın ıhatı olunmuşam, tez ı miraslan ağadan hım özün üçün vı hım dı mınim üçün kömkı istı. Bu vaxt düşmın arxama keçib mını pozdu.

ı m i r a s l a n a ğ a. Kollu dırdı qıvvı qoymuş olsaydın, qırmızılar arxana keçı bilmızdılır.

S ı l i m b ı y. Necı qoymamışdım? Qoymuşdum. Onlara ümid bağlayıb geri çıkımdı. Atışmada davam etdim. Bir dı xıbır tutdum ki, onlar da qaçıb dağılmışlar, düşmın dı arxama keçmişdir.

ı m i r a s l a n a ğ a. Sılim bıy, onda dayanma, mınim athılarımdan lazım bildiyin qıdır götürüb Muxtar bıyin kömıyinı get. Onu tıhlıkıdın qırtar, sonra Qayadibi kındinı çıkıliniz.

S ı l i m b ı y. Baş üstı. (Çıxır.)

ı m i r a s l a n a ğ a. Mınim Qaya dibi kındim nı qıdır davam edırsı, buranın qorxusu yoxdur. Onun dar vı gizli yollarını, ancaq oranın ıhli bilir. Bıldı olmasa, qoşun bir şey edı bilmız.

Molla Sadıq vı Hacı İmamqulu daxil olurlar.

H a c ı İ m a m q u l u. Bu nı bıladır? Bu nı tufandır?

M o l l a S a d ı q. Tutduğunuz ımılın cızasıdır ki, xudavındı-alım verir. Biz ruhanılır qulaq asmayıb övladlarınızı rus mıktıblırın

qoydunuz. İndi dindən, mən zəhdən çıxıb öz vətənlərini, ata-analarını atışdı tutub qırırlar. Dünyanın axırındır. Ümmə buyurmuşlar ki, vay o zamandan ki, aradan şəriət, din, böyük-küçüklük, ağa-nökrlük götürülüb. Bax, indi həmin zamandır ki, gəlmişdir.

– M iraslan ağa. Molla Sadıq, sən bizə nəsihət verməyi mi gəlmişsən?

Molla Sadıq. Xeyr, mən miraslan ağa, mənə nə fəvqət, ürəyim yanır, onun üçün danışram. Mən arvad-uşağımı götürüb sizə pənah gətirmişəm.

– M iraslan ağa. Çox xoş gəlmişsən. Gözüm üstün yerin var. Bu gün mənənimlə bərabər tufəng götürüb o dediyin dinimizi, şəriətimizi düşməndən mühafizə edə bilərsiniz. Yoxsa, boş yerə nə vəz edirsiniz?

Mehrəli bəy. Mən miraslan ağa düz buyurur.

Molla Sadıq. Mən ömrümdə əlimə silah almamışam.

Hacı İmamqulu. Mən də arşından başqa əlimə heç zad götürməmişəm.

– M iraslan ağa. İndi götürürsünüz.

Molla Sadıq. Başına dönüm, mən miraslan ağa, mənə o tək balan Cahangir ağanın başına çevir, azad et. Mən də bu yolda ölənlərimizi dəfn edərkən ki, allah onların günahlarından keçsin.

Hacı İmamqulu. Mənə də arvad-uşaqların keşiyini çəkməyi təyin et.

Bu halda Səlim bəy və Heydər bəy daxil olurlar.

– M iraslan ağa. Səlim bəy, nə üçün qayıtdın?..

Səlim bəy. Heydər bəy qayıtdı.

– M iraslan ağa. Heydər bəy? Nə üçün?..

Heydər bəy. Muxtar bəyin döstü qırmızılar tərəfindən hələ olunub təslim məcbur olmuşdur.

– M iraslan ağa. Ah, nə fəna xəbərlər?! Bəs Muxtar bəyin özü necə olubdur?

Heydər bəy. Bir rəvayət görə əsir düşüb, başqa rəvayət görə nökriləri onu yaralı halında Qayadibi kəndinə aparmışlar. Xülasə, onun barəsində heç bir düz xəbər yoxdur.

– M iraslan ağa. Uçurum dərəcəsini boşaltmamısan ki?

Heydər bəy. Xeyr, lakin qırmızılar cəmi qüvvəsini Qayadibi kəndinə atmış. Mənə müqabilimdə heç kəs yoxdur.

◻ m i r a s l a n a ğ a. Ona baxma,vaxt ki,qırmızılar Qayadibini almaq fikrindədir, Uçurum dərşinin böyük ◻h◻miyy◻ti var. İndi s◻nin qüvv◻ni daha da artırmaq lazımdır. Uçurum dərşini möhk◻m saxlamağı ◻mr edir◻m.

H e y d ◻ r b ◻ y. ◻mrini bitirm◻y◻ hazıram. Uçurum dərşindən özümü atıb h◻lak ed◻r◻m, f◻q◻t geriye ç◻kilm◻r◻m.

◻ m i r a s l a n a ğ a. El◻ d◻ lazımdır. Daha durmaq yeri deyil. Mehr◻li b◻y, s◻n yaralısan burada qal. Arvad-uşaqları "Laçın yuvası"na topla. S◻lim b◻y, biz d◻ Qayadibinin köm◻yin◻ ged◻k.

Qalxırlar. Bu halda C◻f◻rqulu daxil olur.

C ◻ f ◻ r q u l u. Ağa, Qayadibi k◻ndini bolşevik◻r aldı.

Qorxurlar.

M o l l a S a d ı q. Buradan qaçmaq! İndi buraya g◻ll◻rl◻r.

H a c ı İ m a m q u l u. Durun, arvad-uşaqları götürüb dağlara qaçaq.

◻ m i r a s l a n a ğ a. Sakit! Qorxaq yassarlar! C◻f◻rqulu, Qayadibi çox möhk◻m, yolları da s◻rt qayalıq, onu nec◻ aldılar? Yoxsa, dönüklük olmuşdur?

C ◻ f ◻ r q u l u. Xeyr, ağa, bizimkil◻r çox m◻rdan◻ vuruşurdular, ancaq iki s◻b◻b t◻slim◻ bais oldu. Biri, k◻ndin qaya t◻r◻fi tutulub at◻ş açılması...

◻ m i r a s l a n a ğ a. Qoşuna b◻ll◻dçi olmasa, o yolu kims◻ bilm◻z. Y◻qin k◻ndçil◻rd◻n bir binamus çıxmışdır.

C ◻ f ◻ r q u l u. Xeyr, ağa, el◻ ş◻xs bizd◻n çıxmamış.

◻ m i r a s l a n a ğ a. B◻s kimd◻n çıxmış?

C ◻ f ◻ r q u l u. Orduya yol göst◻r◻n Hacınn oğlu bolşevik H◻s◻n olmuşdur.

B ◻ y l ◻ r. Ay binamus!

M o l l a S a d ı q. Hacı, gördünmü, dediyim nec◻ düz oldu? S◻n◻ dem◻dimmi, bu uşağı Rusiyaya gönd◻rm◻? Sözümm baxmadın.

H a c ı İ m a m q u l u. Ah, oğlum sağ imiş, g◻lib çıxdı.

M e h r ◻ l i b ◻ y. El◻ biqeyr◻t oğul heç g◻lib çıxmıaydı.

◻ m i r a s l a n a ğ a. İkinci s◻b◻b?

C ◻ f ◻ r q u l u. Ağa, soruşma, dem◻y◻ cür◻t etmir◻m.

◻ m i r a s l a n a ğ a. S◻n◻ ◻mr edir◻m, de!

C   f   r q u l u. İkinci s bb qırmızıların başında duran şəxs...

  m i r a s l a n a ğ a. O kimdir?

C   f   r q u l u. Cahangir ağa!

H a m ı. Ah!

  m i r a s l a n a ğ a ( l i n i x  n c  r i n d  s t  s i n   q o y u r) Sus! Qorxudan g zl riniz  qaranlıq çöküb, kimi isə mənim oğluma oxşatmışsınız. Mənim n slimd n Həsən kimi  z vətəninə xain çıxmaz.

  d i l b  y v  Hadi     daxil olurlar.

  d i l b  y. Bu partıltım, gurultunu   itmirsiniz? Bu nə toplaşıb söhbət etm kdır?

M e h r   l i b  y. Biz sənin kimi millətə xain olub, vətəni satmamışq. Onun uğrunda canlar f da etməyə yığışmışq.

  d i l b  y. Mehrəli bəy, bu yalançı sözləri burax. Mən sizin  sil m qs dinizi g zl lc sin  bilirəm. N  üçün "vətən, millət" dey  bağıraraq, bu məzlum k ndli ri qırdırırsınız? Onların çoxu h    z m nf  t rini anlamamışlar, onun üçün də qırmızılarla müharibə edirlər. Fəqət tezlik  anlayacaqlar. Onda s ng n  bolşevikl r  yox, sizin üzərinizə  evir c kl r. Siz, qəhrəman, tac-taxtları zəlzələyə salan Qırmızı Ordunun m qabilind mi durmaq istəyirsiniz? Necə oldu kol aqlar, yuden  r, denikin r?

Məni b l k komandiri axırıncı dəfə olaraq sizin yanınıza g nd rmış. Qan t k lm miş t slim olmağınızı t  b edir.

S   l i m b  y. Bizə birinci dəfədir ki, t slim təklif olunur. Amma siz axırıncı dəfə olaraq, deyirsiniz.

  d i l b  y. Birinci dəfə bu Hadi-    t slim əmrini gətirmişdir.

  m i r a s l a n a ğ a. E  təklif olmamış, ola da bilməz.

  d i l b  y. Pəricahan vasitəsi ilə, bel dirmi, Hadi    ?

H a d i    . Bəli.

  m i r a s l a n a ğ a. Pəricahan mənə bir şey dem mişdir.

H a d i    . Xanım m ktubu oxuduqdan sonra cırıb atdı.

  m i r a s l a n a ğ a. Ah, n  gözəl cavab! Yaşasın qəhrəman qızım! (Qışqırır.) Pəricahan!

Pəricahan xanım   rk s libasında,  st   slih li daxil olur.

P   r i c a h a n x a n ı m. Məni  ağırırsan,  m c m?

İ miraslan ağa. Bəli, səni, qeyrətli qardaşımın igid qızı! De görüm cürdün məktub kimdən idi? (Pəricahan xanım başını aşağı salıb dinmir.) Qızım, niyə dinmirsən?

Pəricahan xanım. Məktub qırmızılardan komandiri Cahangirdən idi.

İ miraslan ağa (yerindən cəld qalxıb). Ah! Cəfərqulu doğru deyirmiş! Ağalar, bu divarda çəkilmiş rəsmləri baxınız. Bu, Rüstəm zalın, o da oğlu Söhrabın rəsmidir. Rüstəm müharibədə övladını tanımamış, onun sinəsini paralamışdır. Mən isə bu gün mənə xain olmuş ciyərlərimi bu xüncər ilə qətl etmişəm. İndi Qırmızı Orduya hücumu mən başlayıram. Qalxın, haydı, ardınca!

İ dilbəy və Hədi lələdən başqa qeyriləri çıxırlar.

İ dilbəy. Bacım Gövhər əhvalatı biliirmi?

Hədi lələ. Xeyr, xəstəliyi cəhətcə deməyi məsləhət bilmədim və başqalarına da tapşırıbmışam ki, dənəsinlər.

İ dilbəy. Yaxşı tədbirdir. Sən get vəziyyəti Cahangirə söylə, mən də bacımı yoxlayıb gəlirəm.

Çıxırlar.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

İkinci pərdənin səhnəsi.

İ miraslan ağa, Məhrəli bəy, Səlim bəy, Muxtar bəy, Heydərbəy, Cəfərqulu, Pəricahan, Molla Sadiq, Hacı İmamqulu oturub müşavirə edirlər.

İ miraslan ağa. Qeyrətli bəylər, bolşevik Cahangir bu məktubla bizi təslimə təklif edir. Yazır:

"Sizdən, aldanmış kəndlilərin qanları daha tökülməsin məqsədi ilə, təslim olmağınızı tələb edirəm. Biz məlumdur ki, o biçarələri "gürcü, erməni və türk köməkləri gətirəcəkdir" deyərə aldadıb qırdırırsınız. Onu da bilməlisiniz, təslimi rədd edib qovğada davam etsəniz,

sabah qala alındıqdan sonra, siz üsyançı bəylər güllə qabağına qoyulacaqsınız.

İmza: Cahangir"

Bəylər başlarını aşağı salıb fikrə gedirlər.

Miraslan ağa. Mehrli bəy, fikrinizi bilmək istəyirik.

Mehrli bəy. Məncə, düşmənin hiylə gəlməli. Guya təslim hazırıq, lakin iki gün möhlət istəyirik. Düşmənin buna razı olarsa, gecikən bir neçə adam qaçıdırıb tərfdən kömək toplanır. Sonra iki tərəfin hücumu başlanır. Birini burdan, o birini düşmənin arxasından.

Muxtar bəy. Mən bu fikrə şərik deyiləm. Vəla, düşmənin bizə möhlət verməz. Versə də bu az vaxtda düşmənin gözü qabağında kimdən qüvvə toplayacağıq? Məncə, özümüzün başqa qeyri köməyi ümid bağlamamalı.

Heydər bəy. Əlimizdə olan qüvvə ilə qalanı saxlaya bilməyəcəyik. Gec-tez onu boşaldıb çəkməyi məcbür olacağıq. Belə olan surətdə mən qalanı vermək tərəfdarıyam.

Səlim bəy. Cahangir ağanın təlbi aydındır. O, təsüm olunuz deyir, qalanı veriniz demir. Bizi buraxıb bu boş qalanı ne edəcəkdir? Lakin testim şərtindən bir şey yazmır, təslim olarsaq, bizlə ne cür rəftar olunacaq? Məlum deyil.

Cəfər qulu. Səlim bəy doğru buyurur. Təslim şərti aydın deyil. Məncə, biz də yazıb şərtimizi məlum etməliyik. Bəlik, istədiyimizi qəbul edəcəkdir.

Miraslan ağa. Qızım, sənin fikrin nədir?

Pəriçahan xanım. Cahangir hərbi toxdadıb ortalığa təslim məsələsini atmışdır. Bu iki şeydən xali deyildir: ya budur ki, doğrudan da qan tökülməsini istəmir, ya da əlində olan qüvvə ilə "Laçın yuvası"nı almaqdan acizdir.

Miraslan ağa. Afərin, qızım, bu son sözün düzdür. Cahangir təslim məsələsi ilə bizə hərbi hiylə gəlir. Mən məlumdur ki, o, mərkəzdə qüvvə vətənpəşidir, çünki, doğrudan da, əlindəki qüvvə ilə qalanı almaqdan acizdir. Bu fürsətdən istifadə etməli. Təslim tərəfdarları bilsinlər ki, istər zor ilə, istərsə öz ixtiyarımızla bolşeviklərə tabe olarıqsa, heç bir təfavütü yoxdur, hər iki halda güllə

qabağına qoyulacağıq. Onlardan bizə nicat yolu yoxdur. Belə olan surətdə öz öllərimizlə başlarımızı qurbanı verməliyik?

Bəylər. Heç vaxt!

Miraslan ağa. Təslim tərəfdarı varmı?

Bəylər. Xeyr.

Molla Sadıq. Məmiraslan ağa, mən də, hacı da sülh tərəfdarıyıq.

Miraslan ağa. Siz bizim işimizə qarışmayın. Sizin vəzifəniz buraya qoyun sürüsü kimi tökülən arvad-aşaqları sülh ilə saxlamaqdır.

Hacı İmamqulu. Biz də onu istəyirik ki, qurdlar gəlib bu sürünü yırtmasınlar.

Miraslan ağa. Qorxmayın, o canavarların müqabilində belə aslanlar durmuşlar. *(Kağız götürüb yazır, sonra oxuyur.)* Qulaq asın, yazdığım cavabı oxuyum.

Bəylər. Buyurunuz.

Miraslan ağa. "Laçın yuvası"nı almağa laçın kimi igidlər lazımdır. Sizin kimi bayquşların hünəri deyil".

Bu cavabı bəyənirsinizmi?

Bəylər. Bəyənirik.

Miraslan ağa. Cəfərqulu, al, elçiyə ver.

Cəfərqulu alıb gedir.

Miraslan ağa. İndi planımızı çəkək. Bolşevik Cahangir sabah qırmızı bayrağını "Laçın yuvası"na taxmaq arzusundadır. Bu işi sabaha qoymaqdan belə məlum olur ki, o, sabah kömək gözləyir. Bu fürsəti ona verməməli, onu qabaqlamalıyıq. Biz hücumu bu gün başlamalıyıq.

Mehrəli bəy. Məmiraslan ağa, madam ki, bu fikrə gələcəkdiniz, mənim təklifimi rədd etməməliydiniz.

Muxtar bəy. Necə?

Mehrəli bəy. Düşmənin hücumu qəfil tələ, onun gözləmədiyi bir vaxtda etməli. Biz bunun əksinə eməl etdik. Düşmənin xəbərlər verdik ki, hazır ol, üstün gəlirik.

Heydər bəy. Biz elə cavab yazmamışıq.

Mehrəli bəy. Mənası elə çıxdı.

Səlim bəy. Sizin fikriniz möhlət istəməkdir. Ondan da vaz keçdiniz.

Mehrəli bəy. Doğru, çünki bu gün hücum edə bilmirdim.

Muxtar bəy. Bilsəydin nə təklif edərdin?

M e h r ı l i b ı y. Sabaha kimi möhl ı t ist ı yib bu gün q ı fl ı t ı n hücum ed ı rdik.

ı m i r a s l a n a ğ a. Heç t ı favütü yoxdur. Bolşevikl ı r biz t ı r ı fd ı n hücum gözl ı mirl ı r. Onlar inanmıřlar ki, biz hücumdan qorxub qaladan çıxmıyacağıq. H ı r halda cavab vermiřik.

M e h r ı l i b ı y. Doğru. İndi hücum planını buyurunuz.

ı m i r a s l a n a ğ a. C ı mi qüvv ı dörd yer ı bölün ı c ı kdir. Bir qismi Mehr ı l i b ı y ı P ı ricahanın ixtiyarında olub "Laçın yuvası"nı müdafi ı ed ı c ı kdir. Yerd ı qalan üç hiss ı nin birinin başında Muxtar b ı y, o birinin başında S ı lim b ı y v ı üçüncüsünün başında Heyd ı r b ı y duracaqdır.

Muxtar b ı y, s ı nin d ı st ı n ı böyük ı h ı miyy ı t verir ı m. ı g ı r m ı n ç ı kdiyim planı ı m ı ı g ı tir ı bils ı n, ř ı ksiz düşm ı n ı qalib g ı l ı c ı yik. O da budur: d ı st ı nı "Laçın yuvası"nın arxasında duran "Keçi dağı"ndan endirib, "Yaşıl orman" deyil ı n meř ı y ı keçirs ı n. Sonra orman içi il ı gizli yürüş edib, Qayadibi k ı ndinin arxasında pusquya yatarsan. O zaman S ı lim b ı y Uçurum d ı r ı sind ı n, m ı n d ı Heyd ı r b ı y ı Qayadibi keçidind ı n hücumu başlaram. Düşm ı n qüvv ı sini bizim üstümüz ı atar. S ı n, Muxtar b ı y yen ı d ı pusquda qalıb müharib ı y ı girm ı zs ı n. El ı ki, gördün düşm ı nın arxasında qüvv ı qalmadı, cüml ı si hücumu başladı, q ı fl ı t ı n arxadan soxularsan. Bu plana etiraz varmı?

B ı y l ı r. Xeyr.

M e h r ı l i b ı y. Plan yaxşıdır. Lakin "Laçınyuvası"nda qalan qüvv ı ni d ı hücumu atmalı.

ı m i r a s l a n a ğ a. Yox. O qüvv ı ehtiyat üçün olub, t ı hlük ı zamanı h ı rb ı atılmalı. Daha nöqsanı varsa deyiniz.

M e h r ı l i b ı y. Xeyr, yoxdur.

ı m i r a s l a n a ğ a. İndi son sözümü din ı yiniz. Cüml ı niz řir-j ı yan kimi hücumu atmalısınız. Geri ç ı kilm ı ni bilm ı rr ı unutmalı, beyninizd ı , fikrinizd ı , x ı yalımızda bu olma: - İr ı li, ir ı li, ir ı li. Belo olursa, düşm ı ni bu dağlardan, bu qayalardan geri ı atıb mülkl ı rimizi ı limizd ı saxlaya bil ı c ı yik. ı g ı r bu taleyimizd ı yox is ı , ı rl ı r ı yarařan m ı rdlik ı ölüm ř ı rb ı tını iç ı rik. Bizim üçün başqa yol yoxdur. (Ayağa qalxır.) Haydı, igidl ı rim, ged ı k.

Molla Sadıqdan v ı Hacı İmamquludan savayı hamı gedir.

M o l l a S a d ı q. Hacı, bu divan ı ı rin oduna biz n ı üçün yanaq?

Hacı İmamqulu. Molla Sadıq, nə demək istəyirsən?

Molla Sadıq. Bolşeviklər bizə qalib gələcəklər, buna mənim şübhəm yoxdur.

Hacı İmamqulu. Mənim də şübhəm yoxdur.

Molla Sadıq. Onda bizim halımız necə olacaqdır?

Hacı İmamqulu. Yəqin bolşeviklər cümləmizi qətlam edəcəklər.

Molla Sadıq. Etməyi də haqları var, çünki bu miraslan ağanın tərsliyində hər iki tərəfdən çox qan tökülmüşdür, o indi bu uçq qalaya pənah gətirmişdir.

Hacı İmamqulu. Xeyr! O cəngavərlərin müqabilində belə qalalar davam etməz.

Molla Sadıq. Cahangir ağa ədalətli bir hakim kimi qan tökmək tərəfdarı deyil, lakin ağlını qayıb etmiş kişi, görmürsənmi, eşitmək belə istəmir. Hacı, bunların içində bir özümə səni ağıllı görürəm. Aqıl olan şəxs canım bihudə yerə güldürmə?

Hacı İmamqulu. Xeyr, verməz, fikrin nədir?

Molla Sadıq. Bolşeviklər tərəfi keçmə.

Hacı İmamqulu. A kişi, nə deyirsən? Dəli olmusan nədir?

Molla Sadıq. Nə üçün dəli oluram? Biz öz ixtiyarımızla bolşeviklərə təslim oluruq. Qan tökməkdə də iştirak etmirik. Bundan əlavə mən Cahangir ağanın şərit müəllimi olmuşam. Sənin də oğlun Həsən onun köməkçisidir. Onlardan bizə nə xəta yetiş bilər?

Hacı İmamqulu. Bu doğru, fəqət nə yol ilə bu zalım ağalardan xilas ola bilərik? Qaladan çıxmaq imkanı varmı?

Molla Sadıq. Var. Mən ancaq sənin razılığını gözləyirəm.

Hacı İmamqulu. Mən razıyam. Bəs arvad-uşaq necə olsun?

Molla Sadıq. Nə arvad-uşaq? Ölüm zamanı arvad-uşaqları yada düşür? Gedək öz canımızı xilas edək.

Hacı İmamqulu. Doğru deyirsən, gedək:

Çıxırlar, sonra Gövhər xanım Sənin köməkliyi ilə alt qatdan bu miraslan ağanın salonuna gəlir. Divanın üstündə oturur.

Gövhər xanım. Gör nə zəif düşmüşəm. Bir mərtəbəni çıxmağa məndə təqə qalmayıbdır. Sənim, Pəriçahanın otağından bir yastıq gətir, bir az uzanıram rahat olum.

Sənim yastıq gətirib divana qoyur, Gövhər xanım uzanır.

G ö v h ı r x a n ı m. S ı n ı m, qaladan n ı x ı b ı r var?

S ı n ı m. H ı l ı davam edir.

G ö v h ı r x a n ı m. Allah, s ı n ı p ı nah aparıram. Bizi bu qan içici düşm ı n ı lin ı verm ı ! S ı n ı m, deyir ı r bolşevikl ı r körp ı uşaqları da qırırlar.

S ı n ı m. Xanım, hamısı yalandır. M ı n onlardan heç qorxmuram. Onların böyükl ı ri çox r ı hmlı adamdır. Neç ı d ı f ı t ı klif etdi ki, m ı n ı qan tökdürm ı yin, t ı slim olun. Hayıf ki ı miraslan ağa qulaq asmur. Bu gün yen ı t ı klif etmişdi, bilmir ı m ağa razı oldu, ya yox.

G ö v h ı r x a n ı m. Olmaz. M ı n onun t ı rslıyini bilir ı m, heç k ı s ı qulaq asan deyil. S ı n ı m, canım x ı st ı olmasaydı, gedib o böyüyün ayaqlarına yıxılıb öp ı rdim, yalvarardım, iş ı qansız ı nc ı m ed ı rdi. O, böyük Rusiyadan g ı lmiş. Gör ı s ı n, m ı nim oğlumdan bir x ı b ı r bil ı rmi?

S ı n ı m. Onu bilmir ı m, ancaq Cahangir ağanın sağ olduğunu söyl ı yir ı r.

G ö v h ı r x a n ı m. Ay qız, onu kim deyir? B ı s niy ı m ı n ı x ı b ı r vermirsiniz? O adamı tapdırıb doğru x ı b ı r bil ı rdim.

S ı n ı m. O gün ı ı hm ı dgil deyirdil ı r ki, Bakıda bir adam söyl ı yirmiş ki, Cahangir ağa Rusiyada qoşun böyüyü olubdur.

G ö v h ı r x a n ı m. H ı r n ı olursa-olsun, ta ki, sag-salamat olsun. S ı n ı m, p ı nc ı r ı ni aç, kürsü qoy, oturub bir az özümü havaya verim, n ı f ı sim t ı ngil ı şir.

S ı n ı m p ı nc ı r ı ni açır, kürsü qoyur. Sonra Gövh ı r xanımın qoluna girib aparır.

S ı n ı m. Qoy yastığı da qoyum, yumşaq olsun.

Yastığı qoyur, Gövh ı r xanım oturur.

G ö v h ı r x a n ı m. N ı göz ı l hava! H ı r yan gül, çiç ı k! N ı üçün bu insanlar bir-birl ı rini qırırlar?

S ı n ı m. Xanım, izin ver, gedim, xör ı yini hazırlayım.

G ö v h ı r x a n ı m. Yaxşı, get.

S ı n ı m (gedir ı n). D ı rmanını g ı tirimmi, iç ı s ı n?

G ö v h ı r x a n ı m. Yox, lazım deyil. D ı rmandan heç bir xeyir görmür ı m.

S ı n ı m çıxır. S ı hn ı bir müdd ı t sükutda qalır. Sonra tüf ı ng, top s ı sl ı ri gurultu salır. Gövh ı r xanım qalxır ki, p ı nc ı r ı ni örtsün, bu zaman ayaq üst ı dura bilm ı yib yıxılır, Top, tüf ı ng s ı si k ı silir. "Ura!" s ı dası qalxır. Bir azdan sonra o da k ı silir, S ı n ı m daxil olur. Gövh ı r xanımı yıxılmış görüb c ı ld üstünü alır.

Sən m. Vay, xanıma nə oldu?

Gövhər xanım. Sənə mənə qaldır. Divanın üstü apar...

Sənə onu qaldırıb divanın üstü uzadır.

Gövhər xanım. Sənə, ölürəm, amma bu dünyadan nakam gedirəm... Oğlumu görməyib gedirəm... Onun toyunu etməyib gedirəm... Ah, Cahangirim, bir sənəni gördüydim... Axirətə rahat gedəydim.

Sən m (kənara). Ah, ürəyim davam etmir. İstəyirəm sirri açıb deyim. Yox, qoy bilməsin.

Gövhər xanım. Sənə, gözlərim qaranlıq çökür... sənə, Pəricahana de ki, mənən vəsiyyəti etdi... Cahangiri axtarıb tapsın... Ona getsin. Nəslimiz kəsilməsin.

Səsi kəsilir.

Sən m. Ah, yazıq arvad öldü. Müsibətli öldü. Dördli-qəmli öldü. Yaxşı insan idi, heç kəsi incitməzdi. Bu uzun müddətdə ondan bir acı söz eşitmədim. Başqa xanımlar kimi olmayıb, bir kəsə vəsiyyəti verməzdi. Çox cəfəkədin, indi rahat yat.

Gedib yorğan gətirib üstünə salır. Pəricahan daxil olur.

Pəricahan xanım. Sənə, qala alındı. İndi buraya gələcəklər, qaçmaq lazımdır. mənə də yatmış. Onu durqutmaq lazımdır. Sənə (ağlar səslə). O daha durmaz... Pəricahan xanım. Nə deyirsən? mənə nə olmuş?

Sənə ağlayır.

Pəricahan xanım. Ah, yazıq mənə! (Gedib divanın önündə diz çökür.) Yat, rahat ol! Sən bizdənin xoşbəxtsən, sən bəhlələri görməyi cəksən.

Sən m. Xanım vəsiyyəti etdi ki, Pəricahan Cahangiri tapıb-ona getsin. Ondən ayrılmasın.

Pəricahan xanım. Ey biçarə mənə! Pəricahan onu tapdı, Sözlərinə baxmadı, yenidən itirdi. Nə etməli? Qəzanın istədiyi bu imiş.

ə miraslan ağa başı açıq, tükələri pərişan, dəli halda daxil olur.

İ miraslan ağa. M'n haradayam?.. H, bildim. Bayquş yuvasında. M'n Rüstəm Zalam... Ey igid b'yl'irim! İr'li! Vur! At!

P'ricahan xanım. Ah, b'la üst' b'la! İ müc'm d'li olmuş.

İ miraslan ağa. Yen' qırmızı! Ora qırmızı, bura qırmızı. (P'ricahana.) S'n kims'n? H, s'n d' qırmızı, o yatmış da qırmızı, c'mi cahan qırmızı!.. M'n qırmızı sevmir'm. (Divara baxır.) Ç'kil, s'n' deyir'm, ç'kil, ç'kil! (Tavana baxır.) Oradan ilan sallanmışdır. Ah, düşdü! Nec' oldu? Haraya girdi? (Arayır.) A, budur, girdi (Döşünü cırıb baxır.) H... ür'yim' girm'k ist'yir... Qoymaram... (Q'm'sini çıxarib ür'yin' soxark'n.) Öl, müzür heyvan!..

P'ricahan xanım. Ah! İ müc'm özünü öldürdü!.. Cahangir, Cahangir! Şan-şöhr'tli xan'danın viran etdin, g'l tamaşaya.

Cahangir 'lind' qırmızı bayraq, İ dil b'ly, Hadi 'l'İ, H's'n, bir d'st' qoşun 'hli v' bir d'st' arvad-uşaq'la daxil olur.

P'ricahan xanım. Bax, güll'nd'n ölmüş anana! Bax, d'li olub x'nc'ri il' özünü öldürmüş atana, tutduğun 'm'İ' tamaşa et! Ür'yin şad olsun!

Cahangir ağa. Poricahan, zülm il' qurulmuş bina, ziilm il' qurulmuş xan'dan - axırda fot olar. Heç k's önünü ala bilmoz. Mane olanlar bel' fot oiarlar. İndi yeni dünya zühur etmiş. İ ski dünya İski qanunları il' gerek yıxılsın. Poricahan, n' üçün bu İski, zülmkar, tökdüyü qanın içind' boğulan dünyadan 'l ç'kmirs'n? Bu Öliil'r için-de qalmaqmı ist'yirs'n?

P'ricahan. Yox, ist'mir'm.

Cahan'gir. Bu inqilab bayrağı altına g'lirs'nmi?

P'ricahan. B'li, g'lr'm! (Onun t'r'fin' keçir.)

Cahan'gir. Bu şanlı bayrağı al, ona and iç.

P'ricahan (ahr.) Ey qırmızı inqilab bayrağı! Bu günd'n bütün ömrümü s'nin yolunda çalışmağa, qurban verm'y' and içir'm.

Hama. Yaşasın P'ricahan!

P'rd'

MOLLA NƏ SRƏ DDİN BAKIDA

Bir pərəli, dörd şəkilli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Molla Nəsrəddin.
Pinçi Qafar.
Mirzə Fərc.
Vəlibəy - sabiq mülkdar bəy.
Ağa Saleh - zavod sahibi.
Ağa Şirli - burjua.
Erməni keşisi.
İvanova - rus qadını.
Cavad
Rəcəb }spekulyantlar
Milisioner.
Memar - rus.
Şahsənəm - Qafarın arvadı.
Gülperi - Mirzə Fərcin arvadı.
Çörəkçi.

BİRİNCİ ŞƏKİL

Səhnə bir karvansara qapısını göstərir. Qapının sağ tərəfində Mirzə Fərc əlliəri qoynunda qəmgin oturub məktub yazdıran gözləyir. Onun qabağında bir balaca masa, üstü kağız, qəlmədən və bir balaca kasa içində məktub qurulamaq üçün qum. Digər tərəfdə Pinçi Qafar çust yamayır.

Pinçi Qafar (oxuyur.)

Pinçi mənim, işləmə mədarım keçməz mənim.
Bu qışı burada qışlamasam mədarım keçməz mənim.

(Mirzə Fərcə) Kişi keyfin olsun! Səndə mənim kimi oxu, gül, de, danış.

Mirzə Fərc. Sənin keyfin kökdür, onun üçün də oxuyursan. Məni niyə oxuyum? Gündəlik çörək pulumu qazana bilmirəm.

Molla Nəsrəddin daxil olur.

Molla Nəsrəddin. Salamleyküm, ey bitli-sirkəli qardaşlarım! Çoxdan bəridir sizdən xəbərim yoxdur. Gəldim, görüm ruzigarınız necə keçir?

Pinçiqafar. Vəleykümssalam, Molla əmi! Sən buraya xoş gəlmişən. Dayan, sənin üçün bu saat bir hava da oxuyacağam. (Oxuyur.)

Molla dayı sən bura xoş gəlmişən,
Harada idin bəs niyə gec gəlmişən?
Ağaları əski haldan salmışıq,
Mülklərini itirərindən almışıq.

Molla Nəsrəddin. Mirzə Fərrəc, Pinçiqafarın keyfi ulduza hürür. Sən niyə gəlməyini bolşeviklər almış xozeyinlər kimi qəlmədiyəsinə batmışan?

Mirzə Fərrəc. Molla dayı, Pinçiqafarın keyfi ulduza hürür. Kommunxoz yoldaşın dövlətindən mən də dilənçi halına düşmüşəm. Tovarış Narkomprosun məmləkətidir.

Molla Nəsrəddin. Hə, başa düşürəm, yəqin Pinçiqafara amerikalı yoldaşı kommunxozdan böyük pul çatıbdır. Onun üçün də keyfi kökdür.

Pinçiqafar (gülür.) Molla əmi, yoxsa badi-buduçu Məşədi Məhəmmədləni deyirsən?

Molla Nəsrəddin. Hə, hə, onu deyirəm, sənin dostunu. Tiflisdə badi-budu satardı. Şəhərdən axşama kimi səsi küclərdən kəsilməzdi. Oylar çağırardı: badi-buduya, sibindiyya, ay badi-budu!

Gülüşürlər.

Pinçiqafar. Məşədi Məhəmmədlə bir yerdə oturmağı sevməzdi. Badi-budu sata-sata, gəzməmiş şəhər qoymamışdı.

Molla Nəsrəddin. Bir gün Məşədi Məhəmmədlə idarəyə gəlib dedi: Molla əmi jurnalında yaz ki, badi-budu satan Məşədi Məhəmmədlə Amerikaya badi-budu satmağa gedir. Şəklimi də çək. Məni də bərk tərif et. Yaz ki, dünyada birinci badi-buduçudur. Hər kəs onun noğul kimi badi-budusunu yesə, ömrü uzun olar, özü də cavanlaşar. Dedim, a lotu, kəlləyin nədir? Dedi: Molla əmi, xozeyin

olmaq istəyirəm. Deyirlər Amerikada adamlar çox tez pullanır. Sənin jurnalın da dünyanın hər yerinə gedir. Qoy amerikalılar oxuyub mənim pişvazıma çıxsınlar. Onda işim xod olar. Bir az müddətdən sonra eşidərsən ki, Məşədi Məhəmməddəli Amerikada milyonçu olubdur.

P i n ç i Q a f a r. Amerikaya gedəndə mənə yazmışdı ki, səni Molla Nəsrəddin əmiyə tapşırıbmışam ki, Ağa Şirəli kirayə üstə incitsə onu jurnalında hədəlləsin.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Doğru deyirsən, gedəndə tapşırıbmışdı. İndi de görüm, tapmışam mı? Məşədi Məhəmməddəli Amerikada kommunist olubdur, sən də pul göndəribdir.

Gülüşürlər.

M i r z ə F ə r ə c. A Molla əmi, indi tap görüm mənə bu bəlləyə salan tovarış Narkompros kimdir?

M o l l a N ə s r ə d d i n. Zənnimcə Bakıda "Tovarış Narkompros" adında bir cənabı şirkət məmurları gəlir. Savadsız adamlara məktublar yazıb ciblərini pul ilə doldururlar. Sən yazığın da çörəyini kəsirlər.

M i r z ə F ə r ə c. Molla əmi, bəli, doğrudur. Mənin zavallının çörəyini kəsən o evi bərhad olmuş Narkomprosudur. Lakin o, şirkət deyil, məktəblər baxan böyük müdirdir.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Hə, başa düşdüm. Görünür o Narkompros Bakıda savad fabriki açıbdır. Məmməd Cəfərləri, tükəzbanları orada oxudub savadlı edir və sənin də çörəyini bəis olur. Yaxşı iş deyil! İranda da bir zaman istədiklər dəmiryol salsınlar. Müctəhid ağa mane oldu ki, o, şeytan əməlidir. İslam övladı gərək bu fani dünyada zillət, əziyyət, məşəqqət çəksin. Ta ki, axırtda huri, qılmanlara nail olsunlar.

P i n ç i Q a f a r. Molla əmi, kommunist bilirmisən nədir? Belə irəliləşmələrə də dum olardı. Yadındadır mı?

M o l l a N ə s r ə d d i n. Yaxşı yadımdadır. Xozeyinlər yığıncığı. Onlara qlasni deyirdilər. Başda durana da qalava.

P i n ç i Q a f a r. Odu, odu, indi o dum işini kommunist baxır.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Qafar, yaxşı yadıma saldın. Buraya gəlincə küçələrə igirmi iki dəfə səcdəyə getmişəm. Oylar ayaq atmışam, başmağım çuxura düşüb yıxılmışam. Onun qulluğuna getməliyəm. Öz aramızdır, deyərsən, bu kommunist da köhnə xozeyinlər kimi işi kəmə baxır.

P i n ç i Q a f a r. Molla Əmi, o kommunistlərin dövlətində Bakıda gön-zad tapılmayır. Ayaqqabı da o qədər bahadır ki, yaxına düşmək olmayır. Onun üçün də mən Pinçi Qafarın işi xoddur. Başım nə ağradım, hər çustun yamağına yüz mindən az almıram.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Hə, indi başa düşdüm ki, sən nə üçün kommunistlərlə edirsən, Mirzə Fəxrəddin de narkompros qarşı.

M i r z ə F ə r ə c. Molla Əmi, burada mənim çörümüm kəsildi. Vətəni getmək istəyirəm. Nə məsləhət görürsən?

M o l l a N ə s r ə d d i n. Məbad oyl fikrə düşsən. Hər kəs Azərbaycan İrana qədər qoyur - bolşeviklərin deyil dəyərləri. Amma bolşeviklər də yaman adamlardır. İran nədir, Turan nədir - hər desən Hindustana gedib çıxacaqlar. A balam, bir də deyin görüm, bu kommunist, narkompros - nə dilidir ki, sizlər danışsınız? Mən bu qarğa dilini necə öyrənirəm? Mən gedən vaxtı burada belə dil yox idi. O zaman bizim abrazovanın cavanlarımız belə danışdılar: Mən sizi sənətim panimat etmirəm. Mollalar da deyirdilər; - Şəhəri-nəcinin zilli-təhtində istirahət üçün nüzul etdikdən fərsi-münnəsin qürbi-təmindən liqam münqəte olmuş amı buldunmu?

Gülüşür.

P i n ç i Q a f a r. Molla Əmi, bu bolşevik dilidir, gərək öyrənəsən, yoxsa, köhnə dil ilə danışarsan, səni başa düşməzlər, tutub çəkaya salarlar.

M o l l a N ə s r ə d d i n. A Qafar, çəka nə deməkdir?

P i n ç i Q a f a r. Orada müqəssirlərin işini baxırlar.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Demək, əski zamanın okrujnoy sudu.

M i r z ə F ə r ə c. Yox, çəka ondan çox-çox böyükdür.

P i n ç i Q a f a r. Molla Əmi, bu axşam məni qonaq gəlirsin. Özüm də səhər tezdən yağlı ot alıb Şahsənəm göndərmişəm ki, piti qoysun. Şahsənəmin də səliqəsin görmüsən. Sən bir ləzzətli piti verəcəyəm, yanında sumax, tuz qatıq, ağ kağız kimi lavaşa, Cırco qovunu, Bakı üzümü. İçəri vuraq. Mən də sənə bu tuz bolşevik dilini öyrədim. Molla Əmi gəlir?

M o l l a N ə s r ə d d i n. Şahsənəmin pitisində keçmək olmaz. Gəlir... Mən də durum Quba meydanını yoxlayım, görüm əski dostlarımla halı necədir? İşlərim çoxdur. Gərək cəmi idarələri gələm, Haqq-hesablarına baxam. Görüm bunlar nə cür iş aparırlar? (Qalxır.)

P i n ı  i Q a f a r. Yaxşı, get, amma Molla ımi, ehtiyatlı ol. Düşm ınl ırın çoxdur, sabiq ağaların çoxunu Quba meydanında tapacaqsan. M ınd ın s ın ıman ıt, müs ılman ıl ı danışanda "yoldaş" de, urus it ı "tovariş".

M o l l a N ı s r ı d d i n. A Qafar, bird ın yanılıb urusa yoldaş des ım m ın ı acığı tutmaz ki?

P i n ı  i Q a f a r. Bolşevik olsa, acığı tutmaz. H ıqıqi urus olsa, c ımd ıgin ı kopuyacaqdır: Kakoy çort ya tebe yoldaş?

M o l l a N ı s r ı d d i n. Qafar, y ını o h ıqıqıl ırd ın gen ı d ı var?

P i n ı  i Q a f a r. Molla ımi, n ı q ıd ır ist ıs ın.

M o l l a N ı s r ı d d i n. Görünür, onlarla bolşevikl ır bacara bilm ıyır ır. H ıı ki, xudahafiz.

P i n ı  i Q a f a r. Molla ımi, bir dayan, yaxşı yadıma düşdü. Kişi, başbiletin varmı?

M o l l a N ı s r ı d d i n. Xeyr, Qafar, yoxdur. İrandan bu gün g ılmış ım. H ıı başbilet çıxartmamışam.

Q a f a r. B ıs hara düşmüş ın?

M o l l a N ı s r ı d d i n. T ıbriz mehmanxanasına.

Q a f a r. Molla ımi, ehtiyat üçün m ınim udestaverenimi götür, adresim d ı orada var. Bir iş olsa, m ını o adres ıl ı çağırtdır. (Kağızı verir.)

M o l l a N ı s r ı d d i n. A Qafar, bu baş biletidir, n ıdır?

P i n ı  i Q a f a r. B ılı, başbiletidir, adına udestaverenni deyir ır.

M o l l a N ı s r ı d d i n. Qafar, görünür, bolşevikl ır d ı başbilet d ın ı ç ık ı bilm ıyır ır, ancaq adını d ıyışdırıbl ır. M ın getdim. (Gedir.)

P ırd ı

İKİNCİ Ş ı KİL

S ıhn ı Quba meydanının bir guş ısını göst ırir. V ılı b ıy qovurulmuş şabalıd, Ağa Şir ılı qovurma, Ağa Saleh d ı halva satırlar.

A ğ a S a l e h. Halvası, halvası! Slatki halvası! Nastayaşı malmalat!

V ılı b ıy. Jrinni kaştan! Kaştan!

A ğ a Ş i r ılı. Qavurma, qavurma! Yağlı qavurma!

A ğ a S a l e h. Şir ılı, malıyın ısil adını des ın?

A ğ a Ş i r ılı. Ay onun adı batsın! Qavurma, qavurma! Adı yaman, özü dadlı!

V ə l i b ə y. Hey, get ey fərk, hey! Keçmişdə o hadim vaxtında bir axşamçağı küçə ilə gedirdim. Qəfətdən bir şey partladı. Dedim yəqin mənə atdılar. O vaxtı düşmənlərim çox idi. Baxıb gördüm ki, bir həmişəri şahbalut partıltısı imiş. Şahbalutu ayağımla vurub küçə ilə bir elədim. İndi qəzanın işini bax ki, özüm şahbalut qavurub satıram. Hanı keçmiş dövrən! Dəmlər o dəmlər idi, zaman o zaman idi!

Ağa Şirəli. Vəli bəy, mən də keçmişdə, o gözəl vaxtda bir gecə restoranda yoldaşlarımla (*indiki yoldaşlarımı demirəm ha*) kef edirdim. Hər cür içki içib sərxoş olan zaman həmin indi bu halva satan dostumuz Ağa Saleh gəlib çıxdı. Dedi: sizin hamımızı ştraf edəcəyim, nə üçün mənsiz kef edirsiniz. Görək bu saat stol təzədən! Konyak, vodka meydana gəlir. Qavurmaçı Mehrinin də adı yaman, özü dadlı qavurması da burada hazır ola. Ağa Salehin də bir sözü iki olmazdı. Bəli, qavurma hazır oldu. Biz də təzədən lül qənbərqulu olduq. Ah, dəmlər o dəmlər idi, zaman o zaman idi!

Ağa Saleh. Düzdür, dəmlər o dəmlər idi. Fəqət biz də müdüm məst olub, biz dərin quyu qazan bolşeviklərə kömək edən molla nəsrəddinləri vaxtında tələf etmisdik.

V ə l i b ə y. Bunu Ağa Saleh doğru deyir. Molla Nəsrəddinin jurnalından kəndli-fəhlə məsələsi düşməyirdi.

Ağa Şirəli. Onda mənim də yanıgım var. Ah! Bir gəlib buraya çıxaydı, onun o uzun hənalı saqqalında bir tük qoymazdım!

V ə l i b ə y. Mən də onun ala-bula İmmamısını bu saca salıb şahbulat kimi qavurardım.

Ağa Şirəli. Aman! Ya rəbb! Odur, Molla Nəsrəddin gəlir.

Molla Nəsrəddin daxil olur, onlara diqqətli baxır.

Molla Nəsrəddin. Salaməleyküm, ey sabiq ağalar, xozeyinlər, indi qavurma, halva satan fəqərayi-kasibo!

Ağa Saleh. Əleykümssalam, ey bizləri bu günə qoyan fitnə fücür Xacə Nəsir, qoca Nəsir!

Molla Nəsrəddin. Hə! İndi mən deyənə gəlmişiniz!

V ə l i b ə y. Oyl ki, sən biz bəyləri külüng vururdun, axırda bu günə düşəcəkdir. Müdam biz mülkdarların əleyhinə yazdın:

Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmış,
Toxum əkməyi dəhqanları neylərdin, ilahi,

İş rıncbırin, güc öküzün, yer özününkü,
Bıyzadıırı, xanları neylırdin, ilahi.

A ğ a S a l e h. Fıhlııri dı bizim üstümüzı qaldırmağa yazırdın:

Fıhlı, Özünü sıın dı bir insanımı sanırsan?
Pulsuz kişı, insanlığı asanımı sanırsan?

O qıdır belı yazdın ki, axırda onlar da üsyan edib bizlırı bu günı saldılar.

M o l l a N ı s r ı d d i n. Hı, başa düşürım. Siz ağa xozeyinlırı mını sud qurmuşsunuz. Onda mın müqıssirin dı danışmağa haqqı varmı?

A ğ a Ş i r ı l i. Var, söylı görık nı deyıcıksın?

M o l l a N ı s r ı d d i n. Ağa Şirli, mın siz dövltlilrı belı nısiht etmıdimmi?

Dövlıtlı, amandır! Özünü salma bılaya
Fıhlı sözü haqq olsa da, baxma o sıdayı.

A ğ a S a l e h. A hiylıbaz molla, sıın bu kılıyini biz dı duymuşduq. Fıhlıdı sıın sözlrini tırsın anlamaq lazımdır.

M o l l a N ı s r ı d d i n (kılara). Doğrudan da, kılıyimi duymuşlar. Görüm bunların lındın necı xilas oluram? (Onlara.) indi mınim barımdı fikriniz nıdır?

V ı l i b ı y. Mın ıhd elımişım ki, sıın o ımmamını bu şahbalut qazanında yandırım.

A ğ a Ş i r ı l i. Mın dı sıni xurd-xıl edib bu qavurma qazanında Molla Nısrıddin qavurması bıırım.

A ğ a S a l e h. Mın dı Molla Nısrıddin halvası yoğuram.

Vılı bıy şabalıd çömcısını, Ağa Şirli qovurma çömcısını, Ağa Saleh halva bıçağını götürüb Molla Nısrıddinin üzrinı hücum edirler.

M o l l a N ı s r ı d d i n. Qaradavoy, qaradavoy!

V ı l i b ı y. Sizlirin dövltindın köhnı hökumıt öz qaradavoyları ilı tışrif apardılar...

M o l l a N ı s r ı d d i n (qoltuğundan Qafar verdiyi kağızı çıxarıb göstırir.) Mını döymık olmaz! Bu möhürlü kağızı görürsünüzmü? Hünriniz var mını bır çırtma vurun, hamınızı tutub çekaya salarlar.

Onlar kağızın nə olduğuna fikir verməyib möhürdən qorxurlar.

Ağa Saleh. Molla Əmi, biz səni zarafat edirdik.

Vəli bəy və Ağa Şirli. Buyurunuz bizə qonaq olunuz. Molla Nəsrəddin. Görürəm mənim gəlməyimdən ovqatınız təlx olubdur. Çox şadıq. Keçmiş günahlarımızı boynumuza alırıq.

Ağa Şirli. Xeyr, xeyr. (Oxuyurlar.)

Söylədik aldatmıyalım fəhləni, fəhləni,
ləldə oynatmıyalım fəhləni, fəhləni.
Yer verin azad eliyək kəndlini, kəndlini
Dəhridə dilşad eliyək kəndlini, kəndlini
Biz vəli bunlara qulaq vermədik, vermədik
Bu gələcək işləri biz görmədik, görmədik.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Səhnə bir küçə göstərir, Molla Nəsrəddin sabiq ağaların əlindən xilas olduqdan sonra kommunox idarəsinə getmək istəyir. Lakin o sözü unudub küçədən gedən adamlardan soruşmaq istəyir. Rəcəb ilə Cavadı dayandırır soruşur.

Molla Nəsrəddin. A yoldaşlar, bircə dayanın, sizdən bir soruşmalım var.

Rəcəb. Bizim molla ilə yoldaşlığımız tutmaz. Bizim sənin timiz başqa şeydir.

Cavad. Rəcəb, qoy kişi sözünü desin. Kim bilir, bəlkə yoldaşlığımız tutdu. Görmürsən ki, bura adamına oxşamır. Bəlkə molla libasında... o söz.

Rəcəb. Doğru deyirsən. Molla Əmi, buyur görək, bizdən nə soruşmaq istəyirsən?

Molla Nəsrəddin. Sizdən bir söz soruşmaq istəyirəm. Ancaq yadımdan çıxıbdır. Nə edim, qoca kişiyəm, hafızəm yoxdur. Pinçiqə Qafar ilə Mirzə Fərəc öyrətdilər, yenidən unutdum. Belə qozdur, xozdur, buna oxşayan bir sözdür.

Cavad. Molla dayı, bizdən çəkinmə, məhəmməd sil adını de.

Rəcəb. Molla Əmi, biz də aramızda sövdə edəndə guya qoz alırıq, kişmiş satırıq, deyirik. Lakin sil alış-verişimiz başqa şeydir... o söz.

M o l l a N s r d d i n. A balam, m n sizi başa düş bilmir m, açıq danışın.

C a v a d. Düzü, biz qızıl alış-verişi edirik. Biz speklyant dey r l r. S n, dey s n, İrandan g l m i ş s n. Qrandan, lir d n, dollardan n yin var is qiy m t i n i de, sövd n i başlayaq.

M o l l a N s r d d i n. Düzdür, m n İrandan g l m i ş m, lakin siz dey n şey l r m n d yoxdur.

R c b. S n dem dim ki, bizim molla il yoldaş l ı m ı z ı tutmaz. Onlardan kim xeyir görmüş ki, biz d gör k.

C a v a d. R h m t l i y i n o ę l u, bizi i ş d n, güc d n qoyubdur ki, n var, siz d n söz soruşacaęam.

R c b. G l ged k. İndi malakan bağında r q i b l r i m i z i ş l r i n i dü z l t d i l r.

C a v a d. İndi allah bilir, bu qoca kaftar biz neç milyon z r r vurdu!

Gedir l r.

M o l l a N s r d d i n. Bolşevik l r i n d m ö h t k i r l i k l r l b a c a r m a d ı q l a r ı n ı görür m! (*Erm ni keş i ş i n i görüb.*) Axper, bir dayan!

K e ş i ş. Kila niy dayanmıram, dayanaram. Görür m s n d m n d r d l i s n. G l i k i b a d b a x t ü r y i m i z i b i r - b i r i m i z b o ş a l d a x. Kila, a Molla! Gördün ki, bu şeytan bolşevik l r b i z r u h a n i l r i n b a ş ı n a n g t i r d i l r?

M o l l a N s r d d i n. N g t i r d i l r, axper?

K e ş i ş. Daha n g t i r c k l r? Kila, bu evi b r b a d o l m u ş b o l ş e v i k l r ç ö r y i m i z i k s d i l r.

M o l l a N s r d d i n. Nec?

K e ş i ş. İndi heç k s g l l i b b i z k b i n k s d i r m i r. H a m ı d i n d a n, m a s a p d a n ç ı x ı b d ı r. Kila, indi o ę l a n q ı z a d e y i r: Bana g l l r s n? Kila, qız da o ę l a n a d e y i r, g l l r m. İ ş b u n l a q u r t a r ı r. D a h a b i z i ş l r i y o x d u r.

M o l l a N s r d d i n. Axper, burada t q s i r k i m d i r?

K e ş i ş. K i m d o l a c a q? l b t t, b o l ş e v i k l r d d i r.

M o l l a N s r d d i n. Xeyr, axper, b i z d d i r. B i z d i n, m z h b i l alış-veriş edib cib l r i m i z i p u l i l d o l d u r u r d u q. M o l l a i l k e ş i ş i n c i b i n i n b ö y ü k l ü y ü d z r b - m s l o l m u ş d u r.

K e ş i ş. B a n e l b i d i m k i, m o l l a d a n b o l ş e v i k o l m a z. S n, kila, b o l ş e v i k l r i n a t a s ı s a n m ı ş. B a n ı m s n l s ö h b t i m t u t m a z. Kila, x u d a h a f i s. (*Gedir.*)

M o l l a N ə s r ə d d i n. Bizim mollalara həqiqəti söyləyində ya kafirlən, ya da babısan deyirdilər. İndi onların əvəzinə bolşeviklərin deyirlər. (*Memar keçir.*) -
Tovariş, bacalıska...

M e m a r. Kakoy çort ya tebe tovariş. Stolka let trudilsiya, okonçil vıssəye uçeбноye zavıdeniye i vdruq tovariş kakomuto staromu mulle! (*Gedir.*)

M o l l a N ə s r ə d d i n. Mənin acığı tutdu. Görünür Qafar deyən həqiqi ruslardandır. (Çörəkçi başında çörəklə dolu tabaq oxuya-oxuya gəlir.) A çörəkçi qardaş, bir dayan!

Ç ö r ə k ç i. Baş üstü! (*Tabağı başından endirib yerə qoyur.*) Molla əmi, indicləndirdən çıxartmışam. Gör nə ağ çörəkdir. Xalis sarıbuğda unundan bişibdir. Deyicəksən gırvınlısi otuz min manata bahadır. Vallahi, kişi, baha deyil! İndiki otuz min köhnə pul ilə üç köpik edir. Bahadır?

M o l l a N ə s r ə d d i n. A balam,mənin çörək alınıram. Səndən köhnə dumun yolunu soruşuram. Oraya gedəcəyəm.

Ç ö r ə k ç i. Rəhmətliyin oğlu, işdən-gücdən avara edibdir ki, mənin köhnə dumun yolunu göstər. Bilirəm bizdən şikayət etmək istəyirsiniz. (*Tabağı başına qaldırır.*) Biz çörəkçilərlə nə köhnə dum, nə tazə dum, nə sovnarkom, nə kommunxoz, nə refkom, nə uçkom, nə domkom heç kəs bacara bilməz. Çörəyi gündə beş min artıracaq. (*Gedir.*)

M o l l a N ə s r ə d d i n. O dediyin sözlərin içində mənin axtaran da var idi. Amma zalım oğlu öylə tez-tez dedi ki, bir kom, komdan başqa heç biri yadımda qalmadı. (*İvanova gəlir.*) Bacalıska, madam. Dom mini bakacı, baydom domoy...

İ v a n o v a. Çto? Ax tı stany çort! Menya domoy priqlaşayeş? Ya tebe seyças pokaju.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Bunun da acığı tutdu.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Milisioner!

Milisioner gəlir.

M i l i s i o n e r. Çto skajite tovariş?

İ v a n o v a. Etot stany çort priqlaşayet menya k sebe domoy. Ponimayete.

M i l i s i o n e r. Da ponimayu.

İ v a n o v a. Tak vozmite yeqo v rayon.

Milisioner. Molla, gedek!

Molla Nəsrəddin. Haraya?

Milisioner. Rayona!

Molla Nəsrəddin. Nə üçün?

Milisioner. Sən bu arvada sataşmısan.

Molla Nəsrəddin. Mən ona sataşmamışam. Söz soruşmuşam. Görünür mənə başa düşmüş.

İvanova. Çto ye qo sluşayete? Vozmite v rayon, tam razberut.

Milisioner. Molla, gedək, orada məlum olar.

Molla Nəsrəddin. A balam, vallah, mənim təqsirim yoxdur.

Milisioner. Çox danışma. Orada məlum olar.

Üçü də gedir.

Pərdə

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Səhnə Pinçiqi Qafarın otağını göstərir. Otaq palaz ilə döşənmiş. Divar içində iki dolab. Birisi qab-qacaq üçün. O biri yorğan döşək üçün. Rəf üstündə stəkan, nılbək, qəndqabı, piyalə, çaynik və qeyri. Buxarı. Onun sağında Mirzə Fərc, solunda Qafar, döşəkcə üstə oturmuşlar. Pərdə qalxdıqda Gülpəri ilə Şahsənim samovarın yanında oturub biri qənd doğrayır, o biri stəkan yuyur.

Qafar. A Mirzə Fərc, Molla əmi gəlib çıxmadı. Görəsən, kişinin başına nə iş gəlirdi?

Mirzə Fərc. Adə Məşdi Qafar, olmaya ağalar Molla əmini dolaşdırıb tutdurdular. Kişinin başbiletidi yoxdur.

Qafar. Bəs mən verdim udestaverenni nədir?

Mirzə Fərc. O kağız senin adınadır, Molla əminin adına deyilki?

Qafar. Molla əmi deyir ki, Məşdi Qafar mən özüməm.

Mirzə Fərc. Molla əmi onu deməz, desə də inanmazdılar. Çünki molla libasında başı əmmamli pinçiqi olmaz. Mənim udestaverennim olsaydı inanardılar. Çünki o da oxumuş adamdır mən də. O da abalı, qurşaqlıdır mən də.

Qafar. A Mirzə Fərc, yenə oxumaqdan dəm vurursan? Mən sənin kimi oxumuşlara bir qara köpük də vermərdim. Kişi sən düz kağız yazmağı da bacarmırsan.

Mirzə Fərəc. Adı, mən düz yazı bilmirəm? Mənim kimi məktub yazmağı heç sən baban da bacarmaz!

Qafar. Mənim babam İranda molla imiş. Rəhmətlik sağ qalsaydı, indi müctəhid olmuşdu.

Mirzə Fərəc. Mənim də babam fərqaş imiş. Rəhmətlik ölməmişmiş indi Həmədanda hakim idi.

Şahsənəm. A Gülpəri, görəsən bizi bu külbaşlara necə verən zaman ağulları harada imiş?

Qafar. A Mirzə Fərəc, bu dünya gözəl bir elçi gedib bəyənən vaxtı analarımızın gözəri harada imiş?

Bayırda avtomobil fit verir.

Şahsənəm (pəncərədən baxarkən). Qafar, qapımıza avtomobil gəlir. Bu nə işdir?

Qafar (baxır.) Nə mən? Molla əmidir?! Avtomobildə gəlir?!

Mirzə Fərəc. Kişi nə deyirsən? (Durub baxır.) Doğru.

Molla Nəsrəddin daxil olur.

Molla Nəsrəddin. Axşamın xeyir, a Şahsənəm! Gülpəri, kefin necədir?

Şahsənəm. Aqibətin xeyir, a Molla əmi. Mənim bu evim, eşiyim sən qurban olsun! Bu döşəkcənin üstə otur.

Molla Nəsrəddin oturur.

Qafar. Arvad, mütəkkəni qoy, Molla əmi söykəlib rahat olsun. Şahsənəm. Bu saat.

Mütəkkəni gətirib qoyur.

Mirzə Fərəc. Molla əmi, sənə çox nigəran idik. Dedik görəsən kişinin başına nə iş gəlirdi ki, bu vaxta kimi gəlib çıxmadı.

Molla Nəsrəddin. Mirzə Fərəc, başıma çox qəzavü-qədr gəlir. Söyləyəcəyəm.

Şahsənəm çay töküb onun qabağına qoyur.

Şahsənəm. Molla əmi, bilirəm, Təbriz çayına öyrəşmişəm, bizim bu payok çayı xoşuna gəlməyəcəkdir. Kişi bazardan gec gəlirdi. Yaxşı çay ala bilmədik.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Şahsınm, susuzluğum var, hər nə cür çay olsa, içəcəyəm.

Güləri çay tökür, Şahsınm də paylayır.

Q a f a r. Molla əmi! Mənim kağızım iş göldü?

M o l l a N ə s r ə d d i n. Çox yaxşı!

Q a f a r. Mirzə Fərc eşidirsənmi?

M i r z ə F ə r c. Molla əmi, demək mollalığı atıb Pinçi Qafar oldun?

M o l l a N ə s r ə d d i n (*gülür*.) Xeyr, Mirzə Fərc hiyləyişlər qurdum. Səbiq ağalar mənə bihörmətlik etmək istədilər. Üstümə hücum etdikdə Qafarın kağızını əlimə alıb dedim: - Hər kəs bu möhürlü kağızın sahibinə qaldırsa, özünü çekada görür. Ağalar qorxudan özlərini itirib - xeyr, Molla əmi biz səninlə zarafat edirik dedilər.

Gülüşür.

Q a f a r. Mirzə Fərc, mənim kağızımın gücünü gördün?

M i r z ə F ə r c. Sənin kağızın yox, Molla əminin ustalığı, bəli.

Q a f a r. Sənin deməyinə görə kommunxozun kağızı sənin narkomprosunun kağızından alçaqdır.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Necə? Qafar o sözü bir də de!

Q a f a r. Kommunxoz.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Kommunxoz! Qoca Nəsirin başına bəla gətirən kommunxoz! A kişilər, öylə ki, ağaların əlindən xilas oldum, bazan bir qəddər dolandım. Küçələri çox natəmiz gördüm. Kommunxozun qulluğuna getmək fikrinə düşdüm. Lakin kommunxoz sözünü unutdum. Qocalıq əlaməti, hafizsizlik bəlası.

G ü l p ə r i. Molla əmi, onda Mirzə Fərcdən xəbərin yoxdur. Üç həftə bundan irəli kişi Qızxanım və Şahpəri üçün İrana kağız yazır. Qızxanımın kağızını Şahpərinin paketinə, Şahpərinin kağızını Qızxanımın paketinə qoyub başlarını bağlayır. Arvadlar poçta salırlar. Kişi onların davalarını indi də çəkir.

Gülüşür.

M o l l a N ə s r ə d d i n. Hə, hər kəsdən köhnə dumun yolunu soruşdum, cavab əvəzinə məzəmmət aldım. Bir rus arvadından soruşdum, cavab əvəzinə qaradovoy çağırdı. Məni özü ilə çəsta apardı.

Mirzə Fərc. Molla Əmi, qaradovoy yox, milisioner.

Qafar. A kişi, sözü yenə qılıt deyirsən, "milisner".

Şahsənəm. Daha bədsir, yenə mübahisəni başlamayın. Qoyun kişi sözünü desin.

Molla Nəsrəddin. Qoyun əhvalatı nəql edim, sonra ikinizin də qəlinizin tutacağam. Mən çəstə gedəsi Azərbaycanın daxili komissarı, orada olası. O mənim əski dostumdur. Məni görçək dedi: A Molla Əmi, sən bura xoş gəlmişin! Dedim: Ay oğlum, xoş ilə gəlmişəm, məni zor ilə gətiriblər. Əhvalatı nəql etdim. Çox güldü, dedi: Sən həmişə fəhlə-kəndli tərfdən olmuşsan. Biz sənənin qədrini bilirik. Sonra mənə bir sizinki kimi, bir də başqa kağız verdi. Dedi: Molla Əmi, indi hansı idarəyə istəsin, gedə bilərsiniz, qüsurlarımızı da göstərə bilərsiniz. Biz tənqiddən qorxmırıq. Sonra öz avtomobili ilə buraya göndərdi. Yolda ağaların üçün də bir yerdə gedən gördüm. Mənə elə bellərini büküb baş əydilər ki, heç keçmiş vaxt kəndli, fəhlə də onlara öylə baş əyməmişdi.

Gülüşürlər.

Mirzə Fərc. Molla Əmi, gərək mənim də işimə bir əncam çəkəsin.

Molla Nəsrəddin. Hansı işin, a Mirzə Fərc?

Mirzə Fərc. Narkomprosa deyəsən məni şkola müəllim təyin etsin.

Şahsənəm. Elə bir o qalmışdı ki, sənə kimi qocalara uşaq tapşırsınlar!

Qafar. Arvad, sən bu işlərdə qarışma...

Molla Nəsrəddin. Mirzə Fərc! Şahsənəmə doğru deyir. Sən ilə mənim mollalıqım keçdi. İndi cavan adamlar lazımdır.

Mirzə Fərc. Molla Əmi, başına and olsun mənə çox qoca adamları müəllim təyin ediblər. Heç olmasa, mən də gecə kurslarına dərslər deyirəm.

Molla Nəsrəddin. İndi sənəni imtahan edərəm. Bu təzə dili bilsən, mən də təvəqqüf edərəm. *(Qoltuğundan dəftərçəsinə çıxarıb baxır.)*

Molla Nəsrəddin. De görüm, idarələrin ən böyüyü hansıdır?

Mirzə Fərc. Sovkom.

Molla Nəsrəddin. Qafar, belədir?

Qafar. Xeyr, Molla Əmi, Narsovkom?

M i r z ı F ı r ı c. Adı, sən get pinçiliyini el! Belə şeyləri bilməzsən. Molla
mi, sən ona qulaq asma, mən deyənə bax.

Q a f a r. Mirzə Fırc, bir mənə qulaq ver. Kişi, bu yeni dildə "kom", "sov",
"nar" sözləri çox işlənilir. Mən bunların mənəsini bilmirəm. Bunu boynuma alıram.
Ancaq onu bilirəm ki, "nar" böyüklük göstərir. Hansı komun başına qonursa onu
böyük edir. İndi anladınmı?

M o l l a N ı s r ı d d i n. A Şahsənəm, deyəsən bunların heç biri bu tənzi dili
yaxşı bilməyir.

Ş a h s ı n ı m. Molla mi, yaxşı başa düşmüşsən. Bunları qoyasan oylar
mübahisə edərlər. Mən də, Gülpəri də bunların sözləşməsindən tənzi gəlmişik. Kişi,
belə söyüşməyi, davaya çıxırlar. Həftələr kəs baxılırlar.

M i r z ı F ı r ı c. A Molla mi, sən özün bizə həkəm ol. Mən deyirəm bu
"dankom sözü bizim "dam" sözündür. Qafar deyir xeyr, urusun "dom"
sözündür. Hansımız düz deyirik?

M o l l a N ı s r ı d d i n. Hansınız düz deyirsiniz mən də bilmirəm. Ancaq bu
gün mənə bəlaya salan o "dom" sözü oldu. Oylar ki, o matışkaya dedim: - madam,
bacalıskə poydom domoy - mənə üstüm qışqırıb rayona apardı. O dostum böyük
idarələrin adlarını dedi mən də bu dəftərimə yazdım. Hə, tapdım "sovnarkom"
gördünüz ki, ikiniz də qəti deyirsiniz.

Q a f a r. Molla mi, sənə dostun səhv edir. Kişi, "nar" gərək başda dursun.

Ş a h s ı n ı m. Aley, kül sənə o höcət başına. O hökumət adamı bilmədi, sən
Pinçi Qafar bildin?

M o l l a N ı s r ı d d i n. Burada ən böyük idarənin adını yazmışam, amma
özüm də oxuya bilmirəm. Tərs kimi zirzəbinə qoymamışam.

Q a f a r. Molla mi, sən ora-burasından de, mən düzəldərim.

M o l l a N ı s r ı d d i n. Baş kəlməni aydın oxuyuram. "Az"tsik...

Q a f a r. Hə, Aztsika.

M o l l a N ı s r ı d d i n. Yox, Qafar, sən də düz demirsən. Qoy qalsın. Bu dili
yaxşı biləndən öyrənərik. Ay uşaqlar, dil bəlasını çəkdiyimiz zaman ortalığa əlifba
bəlası gəlirdi. Deyəsən, bu rəb əlifbasının dəyişilmə zamanı gəlib çatmışdır.

M i r z ı F ı r ı c. Kişi, nə danışsan?

M o l l a N ı s r ı d d i n. İran durur, sən durursan.

Ş a h s   n   m. Molla  mi, izin ver süfrəni salım.

M o l l a N   s r   d d i n. Çox gözəl  lar.

Ş a h s   n   m ilə G   l p   r i süfrə salmağa məşğul  lurlar.

M i r z   F   r   c. Molla  mi, bolşeviklər hər şeyə  l atırlar. Qorxuram, sən demiş, bu əlifbaya  l atalar.

M o l l a N   s r   d d i n. Mirzə Fərəc, əlifba m s  si  oxdandır. D yi ilm si əski hökumətlərə s rf  deyil idi. Onun üçün də qoymayırdılar.  ndi  ura h kum ti latın h rf rin  ke  c kl r.

Q a f a r. Molla  mi, bu bədbəxt heç indikini yaxşı bilməyir. O t z ni necə  yr n c kdir?

M i r z   F   r   c. Qafar! Sən pin  i adamsan, n  üçün al m i in  qarışrsan?

Ş a h s   n   m. Molla  mi, süfrə hazırdr. Buyur.

Qalxıb süfrə tərəfə gedirlər.

Molla  mi, g l irəli.

 ahs n min can pitisi

G r nə pi ib lap yeməli

D rdin  dərman pitisi.

Pərdə

Çİ RXİ-Fİ Lİ K

İki pırdıli, dörd şıkilli pyes.

İŞTİRAK EDİ NLİ R

Piri-Fani-uzun, ağsaqqallı vı saçlı bir qoca. Libası uzun ağ lıbbadı, üstün qurşaq.
Vıli ağa-mülkdarby.
Ağa Saleh-zavod sahibi.
Ağa Şirli-mülkdar.
Musa bıy-Ağa Salehin zavod müdiri, mühndis.
Bahadır-gıclı bir işçi.
Qıhrman
Fırmann } Bahadının yoldaşları
Nadır
Qurbanlı-kındli.
Gülsnım-onun arvadı.
Qafar-pinçi.
Sandro-restoran xidmtçisi (lakey).
Lida
Zina
Marusya } çıngılır
Marqo
Allahqu lu-işçi.
Bir neç işçi arvad vı kişilır.

BİRİNCİ Pİ RDİ

BİRİNCİ Şİ KİL

Sıhnı pırdı ilı iki hissıyı bölünür. Bir hissısi restoran otağını vı digır hissısi Piri-Faninin komasını vı hıyıtini göstırır. Komanın yanında bir qurmuş ağac kıtıyü; hır iki mınzil qapılar açılır. Pırdı qalxdıqda Piri-Fani komanın ağzında oturmuş vı bir carx hırkılt halında görünür. Çarxın pırlıri hım otaqda, hım dı hıyıtdı görünür. Qurbanlı vı Gülsnım Piri-Faninin hıyıtini daxil olurlar.

Qurbanlı. Ey pir, daha sıbrim tüknmış, bir ilimin zıhmıtini bir gündı itirdim. Qan-tır içindı kıb becırdiyim mıhsulu Vıli ağ

zor illə imdın aldı. Uşaqlarımı ruzisiz qoydu. Bu qış günündə gözlləri yaşlı çöllər saldı. (Ağlayır.)

G ü l s ı n ı m. A kişi, qızıl inəyi demədin.

Q u r b a n ı l i. Onu da sən söylə, mənənim damışmağa taqətlim yoxdur.

G ü l s ı n ı m. Ay pir baba, belə sənə bu Gülsənmin camı qurban olsun. Mal-qaradan təkə bir inəyimiz qalmışdı. İnk demə, bir maral, buynuzları göylə gedirdi, yelini yer ilə sürünürdü. Kənddə qızıl inəyin tərifi dillərdə söylənildirdi. Üç gün bundan irəli ağanın naxırçısı inəyimi damğalayıb bəyin naxırına qatmış. Səbbəbi guya qızıl ink ağanın qoruğuna girmiş. Ey pir baba, o ağaya biz nə edə bilərik? Səndən başqa bizim imdadımıza yetən yoxdur. Bizə bir çarə qıl.

P i r i - F a n i. Əyləşin, cavabımızı alarsınız.

Əyləşirlər. Pınçı Qafar daxil olur, pırə təzim edib ərz eləyir.

Q a f a r. Ey pir, bu qabarmış ərərimin zəhməti ilə Ağə Şirəlinin karvansarasının qarşısında pınçilik edib yeddi baş külfət ruzisini bir tövr ilə qazanıram. Bu gün xozeyindən ərər çıxmış ki, Pınçı Qafar ya tutduğu yerə kirə versin, ya da tutduğu yeri azad etsin. Hər iki hal mənə üçün müşküldür. Bu qış zamanı mən haraya gedim? Nə qazanıram ki, uşaqlarımın boğazından kəsib ona kirə verim? Məgər sansız evlərinin kirəyi ona kafi deyil ki, mən zavallı kasıb küçülər buraxır. Ey pir, səndən İmdad istəyirəm.

P i r i - F a n i. Əyləş, cavabımı alarsan.

Allahqulu və bir neçə işçi daxil olur, pırə təzim edirlər.

A l l a h q u l u. Ey Piri-Fani, Ağə Saleh xozeyin bu gün bizləri zavoddan çıxarıb, küçüyə atdı. İndi biz nə edək? Arvad-uşaqlarımız acından fəryad edirlər.

P i r i - F a n i. Səbbəb nə olmuş?

A l l a h q u l u. Gündəlik muzdumuz çox az idi. Aldığımız pul külfətimizi ödəmirdi. Bir qəddər artırılmasını xozeyindən rica etdik, qəbul etməyib dedi: İndiyə kimi gündə on saat işləmisiniz, bu gündənin həmin məbləği on iki saat işləyəcəksiniz. Bu şərtə biz razı olmadıq.

P i r i - F a n i. Əyləşiniz, cavabınızı alarsınız.

Əyləşirlər, bu halda Bahadır qolları çirməkli, döşü və başı açıq, dalınca Qəhrəman, Fərman və Nadir daxil olurlar.

P i r i - F a n i . Şikayətmi gəlmisiniz?

B a h a d ı r (İllərini belinə qoyub.) Xeyr, siz Piri-Faninin bu məzlumlara verəcəyi cavabı gözləyirik.

P i r i - F a n i . Əyləşiniz, eşidərsiniz.

Bahadır yoldaşlarını başına cəm edib ayrı-ayrılıqda.

P i r i - F a n i . Ta cavablarınızı alınca sükutda olmalısınız. Piri-Fani başını aşağı salıb fikrə gedir, sairləri də sakit, ona müntəzir olurlar.

Pərdə

İKİNCİ ŞƏKİL

Sandro otağıntı qapısını açır. Vəli ağa, Ağa Saleh, Ağa Şirvanlı və Musa bəy daxil olurlar.

V ə l i ağa. Sandro!

S a n d r o . Padano.

V ə l i ağa. Qatso! Dünya nədən ibarətdir?

S a n d r o . Ağa, şərabdan, qızdan, qruzinski düdükdən.

V ə l i ağa. Malades, Sandro, keçmişləri unutمامısan, hamı Tiflisdə sizin qəsdində keftədiyim günlər? Hamı Tamara, hamı Marqo?..

S a n d r o . Ağa, Marqo dünən Tiflisdən gəlmişdir.

V ə l i ağa. Sandro, bu müjdə iləməni diriltədin. Al. (Pul verir.) Bu sənənin məşəvəti, qoy başqa lakey padavat etsin. Sən Marqonun dalınca get.

S a n d r o . Ağa, xəbərlə etmişəm, gələcəkdir.

A ğ a S a l e h . Sandro, bizim qızlara da xəbərlə vermisinmi?

S a n d r o . Bəli, xozeyin, vermişəm.

A ğ a Ş i r v a n l ı . Sandro, stolu düzəlt, mən acından ölürəm.

S a n d r o . Ağa, bu saat. (Çıxır.)

A ğ a Ş i r v a n l ı . Ağa Saleh, eşitdim bu gün raboçilərin zabastovka ediblər?

A ğ a S a l e h . İstədirlər mızdlarını artırırlar, öz yerlərini də itirtdirlər.

M u s a b ə y . Xozeyin, gərək bir qəddər artırıb ağızlarını yumaydın. Gündə on iki saat zəhmətə heç bir fəhlə dözməz.

A ğ a S a l e h. Niy dözməz, qoy bir-iki gün ac qalsınlar, hamısı gəlib, ayaqlarına yıxılıb yalvaracaqlar. Allah onları bizlər üçün işləməyi yaradıbdır.

V ə l i a ğ a. Bizləri də şampanski içməyi.

Sandro daxil olur, stola içki və yemək qoyur.

A ğ a Ş i r ə l i. Ay sağ ol, Sandro. Şampanskini buza qoymusanmı?

S a n d r o. Bəli, qoymuşam.

V ə l i a ğ a. Sandro, qızlar necə oldu?

S a n d r o. Ağa, bu saat gəlirlər.

A ğ a S a l e h. Vəli ağa, tamada və zifəsi siz ilədir.

V ə l i a ğ a. Oğul deyirəm, bu gün mənimlə içə bilsin. Hamınızı şəhid edəcməm.

Bu halda Lida, Marusya və Zina daxil olurlar.

Q ı z l a r. Ura!

X o z e y i n l ə r. Ura!..

L i d a. Şiroçka! (Ağa Şirəlinin üstü yüyür.)

M a r u s y a. Sali! (Ağa Salehin üstü yüyür.)

Z i n a. Musiçka! Musiçka! (Musa bəyin üstü yüyür.)

V ə l i a ğ a. Sandro, evimi yıxdın. Marqo harada qaldı. Məni xanımsız qoydun.

S a n d r o. Ağa, bu saat gedim gətirim. (Gedir.)

A ğ a S a l e h, Tamada, nə yatmışan? Xanımlar yemək istəyirlər.

V ə l i a ğ a. Bu saat, kim nə içmək istəyirsən desin: konyak var, zubrovka var, benedektin var, nastoyaşsiy smirnovka var.

A ğ a Ş i r ə l i. Mən konyak içəcəyəm. Ağa Saleh, Mən də.

M a r u s y a. Mən vodka içəcəyəm.

V ə l i a ğ a. Sağ olsun Maruska xanım, mən özüm də vodka içəcəyəm.

Bu halda Marqo və çalğıçılar daxil olurlar.

M a r q o. Valya! Valiçka! (İstəyir Vəli bəy tərəfi gəlsin.) Vəli ağa. Marqo, yerində dur. Ustalar çalınız! Marqo, oradan süz-süz gəlib mənlə görüşürsən.

Çalğıçılar çalırlar. Marqo da oynaya-oynaya gəlib Vəli ağa ilə görüşür.

A ğ a Ş i r ı l i. Sağ olsun Marqo, n ı göz ı l oynayır.

A ğ a S a l e h. Sağ olsun bel ı Gürcüstan tavadı. Qospada, Marqo xanımın sağlığına iç ı k.

İ ç i r ı r.

A ğ a Ş i r ı l i. Dövrən bizimdir, bizim.

A ğ a S a l e h. Mülki-Süleyman bizimdir, bizim.

V ı l i a ğ a. Marqo xanım da m ı nımdır, m ı nım.

A ğ a Ş i r ı l i. Ç ı r x i - f ı l ı y i dönd ı r ı n olmaz.

A ğ a S a l e h. Biz ağaları bu büsatdan endir ı n olmaz.

V ı l i a ğ a. Sandro, şampanski v ı meyv ı g ı tır.

S a n d r o. Bu saat, ağa. (Gedir.)

M a r u s y a. Sali, pul var?

A ğ a S a l e h. Var, var.

L i d a. Şiroçka, ev var?

A ğ a Ş i r ı l i. Var, var.

M a r q o. Valiçka, mülk var?

V ı l i a ğ a. Duşoçka, var, var.

Z i n a. Musiçka, b ı s s ı n i n ı y i n var?

M u s a b ı y. M ı n i m d ı s ı n i sev ı n ü r ı y i m var.

Z i n a. Fu! O, hammalda da var. Dil ı n ç i d ı d ı var.

S a n d r o şampanski v ı meyv ı g ı tırır, ağalar yem ı k-ıçm ı y ı m ı ş ğ u l olurlar, s ı s s i z bir-birinin sağlığına iç i r ı r, söhb ı t edir ı r.

P ı r d ı

İ K İ N C İ P ı R D ı

Ü Ç Ü N C Ü Ş ı K İ L

ı v v ı l i n c i s ı h n ı .

P i r i - F a n i. Ey m ı n d ı n d ı r d ı l ı r i n ı ç a r ı i s t ı y ı n f ü q a r ı y i - k a s i b ı ! Siz o vaxt bu ı z i y y ı t d ı n , bu z i l l ı t d ı n x i l a s o l a r s ı n ı z k i , ç ı r x i - f ı l ı k s i z ı ç ö n ı . O zaman bu q u r u m u ş a ğ a c k ö t ü y ü g ö y ı r ı r , ı l v a n ç i ç ı k l ı r i l ı b ı z ı n ı r , y a r p a q l a n a r , b a r v e r ı r . Onun ç i ç ı k l ı r i , y a r p a q l a r ı v ı m e y v ı l ı r i a d i n ı b a t a t k i m i o l m a z . H ı r ç i ç ı y i n b a ş q a b i r r ı n g d ı y a r p a q l a r ı v ı m e y v ı s i , h ı m ç i n i n y e r ü z ü n d ı g ö r d ü y ü n ü z v ı e ş i t d i y i n i z

cavahir, qızıl və gümüş kimi ziqiymət daşlı o maddən şeyləri bu ağacda qəməldikdə, Simürq adında bir quş uçub gəlir, bu ağacda məskən edər, onu qoruyar. Sizlərdən hər biriniz özünüz üçün nə istəsəniz Simürq qağası ilə dərib atar.

Al l a h q u l u. Ey pir baba, sən canım qurban. O zaman haçan olar?

P i r i - F a n i. Onun vaxtını bilmək olmaz. Fəqət sə bir edib zəhmətinizdə davam edərsinizsə, elə nemətə nail olarsınız.

Bahadır ucadan qəhqəhə ilə gülür.

P i r i - F a n i. Nəyə gülürsən, ey cavan?

B a h a d ı r (*ayağa qalxıb ona tərəf gəlir.*) Sənin belə dediyin fəsanəyə gülürəm. Ey ağlımı qayıb etmiş qoca, nə üçün bu avam zavallıları belə xurafat ilə aldadırsan. Bu qurumuş, çürümüş, qurtlanmış kötük yenidən göyərirmi? Çiçəklənirmi? Belə fəsanə ilə məzlumları aldatdığın yetər. Al! (*Ayağı ilə vurub ağac kötüyünü Sındırır.*)

Hamı. Ah...

P i r i - F a n i (*ayağa qalxıb*). Nə etdin! Ey dəli qanlı? Bu biçarələrin ümid çirəğini söndürdün.

B a h a d ı r. Elə yalançı چراqlar çoxdan sönməli idi.

P i r i - F a n i. İndi nə etmək istəyirsən?

B a h a d ı r. İndi çarxı döndərmək istəyirəm.

P i r i - F a n i. Bacarmazsan, çoxları bu yolda fot olmuşlar.

B a h a d ı r. Qəhrəman, Fərman, Nadir, yoldaşlar, heç bir fikir dünyada qurbansız yeriməmiş. Hər gah çarx məni vurub fot edərsə, Qəhrəman dalımcə sənin gələrsən, sonra Fərman, dalınca Nadir tə çarxı saxlayıb tərsə çəndərməyincə ol çəkəyin. Haydı, igid yoldaşlarım.

Q ə h r ə m a n. Yoldaş Bahadır, toxda, sən bizim rəhbərimizsən, sənin sağ qalmağın bu məzlumlara lazımdır. Əvvəl mən qurban olmaq istəyirəm. (*Atılıb çarxın pərinə tutur, çarx onu kənara atır.*)

H a m ı. Ah, zavallı! Öldü!

Qurbanlı özünü atır, çarx onu da vurur.

P i r i - F a n i. Dayanın, divanlır. Bahadır çarxdan tutub saxlayır. Nadir kömək edir, çarxı döndərir.

Pərdə

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

İkinci şəkiləki şəhnə.

Ağa Şirəli (qışqırır.) Aman, toxdayın, qər q olduq, tufan, tufan...

Ağa Saleh. Əd, Musa bəy, qoyma, qoyma. Çarx dönmüş, tormazla, tormazla.

Musa bəy. Ay xozeyin, bu fəlakət çarxıdır. Ona tormoz vurmaq olmaz.

Vəli ağa. Vay bizim halımıza, çərxi-fəlakət indi tərsinə dönmüş.

Bahadır və yerdə qalanlar otağa girirlər.

Bahadır. Ay ağalar, indi çərxi-fəlakət sizlər üçün tərsinə dönmüş. Piri-Faninin komasına buyurunuz. Biz söyləyən kimi, siz də gözəl-gözəl nağıllar söyləsin. Qurumuş ağacda sizin Üçün cavahir bitirsin. Qızıl meyvələr dərib versin.

Ağalar müyus, başlarını aşağı salıb Piri-Faninin komasına tərf gedirlər.

Bahadır. Xanımlar, siz də ağalarınızın qulluğuna təşrif aparınız.

Mərqo. Biz burada, siz ilə qalmaq istəyirik.

Bahadır. Bizim nə pulumuz var, nə də şampanskimiz. Buyurun gedin. (Qızlar gedirlər.) Sandro, bu içkiləri-zadı buradan götür.

Sandro. Ağa, bu saat.

Bahadır. Biz ağa deyilik. Yoldaşq.

Sandro. Bəli, bəli, yoldaş, yoldaş.

Bahadır. Ustalar, internasional çalınız.

Onlar da çalırlar.

Pərdə

QARANLIQDAN İŞİĞA

Bir pərdəli pyes.

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Oğuz - qoca bir türk.
Uluğ - onun oğlu.
Bəddüsləm - qoca birərb.
Qasım - onun oğlu.
Zeynəb - onun qızı, Uluğun namizədi.
Cəmşid - qoca bir fars.
Qubad - onun oğlu.
Firngiz - onun qızı.
Bahadır - qoca bir hindli.
Kəkr - onun oğlu.
Lixun - cənab - qoca birçinli,
Xunxuz - onun oğlu.
Marzavan - cinn jandarması.
Curan - cinn komandanı, Daxnaşın pəhləvanı.
İkimur.
Bir təqım cinn qoşunu.

Səhnə qaranlıq bir mağara içini göstərir. Pərdə qalxdıqda cavanlar ayaq üstə və qocalar oturmuş görünür.

Bəddüsləm. Ey Oğuz oğlu Uluğ, bizi buraya toplamaqdan məramın nədir? Bilmək istərik.

Cəmşid. Ey Oğuz oğlu, qəlyanımın vaxtıdır, deyəcəyini tez söylə, dözmə bilmirəm.

Lixun - cənab. Ey Oğuz oğlu, tiryakim qaldı. Mətləbini cəllə söylə.

Uluğ. Ey əhli zülmət! Bu qaranlıq dünyada əsrərcə yatdığın yetər, bu qədr sərşolub alçaqlara qul olduğun yetər, həşrat kimi ayaqlar altında süründüyünüz yetər. Qəflət yuxusundan ayıl. Acizliyi, zəifliyi burax. Kim olduğunu düşün. Səni işıqdan məhrum edib bu qaranlığa salan divləri, cinləri yıx, qır, özünü onların zülmündən xilas et. Bu zülmət aləmindən işıqlı dünyaya çıx!..

B a h a d ı r. Ey Oğuz oğlu, nə söyləyirsən? Məyri bu zülmət aləmindən başqa bir qeyri dünya da var?

U l u ğ. Bəli, var. Onun adı işıqlı dünyadır. Onu yüksək intəhasız fəzadan günəş işıqlandırır. İşıqlı dünyanın gözəlliyi vəsfi gəlməz. Yaşıl mənşəli dağlar, üzərindən şıqqıltı ilə axıb mühitlərdə tökülən nəhlər, qayalardan fıvvarılan ucan şlalələr, çiçəklərdə bəzənmiş çəmənlər, seyrəngahlar, gülşənlər, onlarda ötüşən quşlar, uçuşan rəngbəreng pərvanələr, müxtəlif heyvanlar işıqlı dünyanı zینətləndirir...

Ə b d ü s ə l a m. Ey Oğuz oğlu, toxda, cəbə fəsanıyı söyləməyə üçünmi bizi buraya toplamısən.

L i-x u n-c a n ğ. Ey Oğuz oğlu, elə nağılları bu çocuqlara söylə, biz qocaları belə xürafat ilə aldada bilməzsən.

C ə m ş i d. Ey sükuta getmiş Oğuz! Oğlun dəli olmuş, başına çarə qıl.

Ə b d ü s ə l a m. Oğuz, bu gündən əhdimiz pozulur. Mənin qızım Zeynəbi belə sərəsəriyə verməyir.

O ğ u z. Ey Əbdüsləmə, əhdini tez pozursan. Uluğ sərsəm olmuşdur, - bu doğru, fəqət onu qəllə gətirmək asandır.

U l u ğ. Ey məni cünun nami verən əhli-zülmət! Mən söylədiyim fəsan deyil, həqiqətdir. Mən o işıqlı dünyanı bütün vücudumla hiss edirəm, görürəm, eşidirəm. Sizlər isə paslanmış, qabarlanmış əqlinizlə qüvvətdən düşmüş, zəifləşmiş hissinizlə onu dərk edə bilməyirsiniz.

Səhnə dalından kamança səsi gəlir.

Ah... Yenə qulağıma o dünyanın musiqi sədası gəlir... Dinləyin, dinləyin... Eşidirmisiniz?

Q o c a l a r. Eşitmirik.

U l u ğ. Eşitməyirsiniz, çünki karsınız...

Yuxarıdan ağ işıq görünür.

Bax... bax... o səmadəki nuri görülmüsünü?

Q o c a l a r. Görmürük.

U l u ğ. Görmürsünüz, çünki korsunuz. Ey əhli-zülmət! Mən Oğuz oğluna inanırsınız. Bu divlər tərəfindən hörülüş sədləri yıxıb, bu qayaları dəlib dəşdirəm, sizi bu zülmətdən işıqlığa çıxardaram. Hər kəs mənə inanırsa, bu qırmızı inqilab bayrağı altına gəlsin.

Qırmızı bayrağı qaldırır.

Zeynə b. Sən inanıb bayrağın altına gəlirəm. (*Gəlib bayrağın altında durur.*)

Firəngiz və Qubad. Biz də sənə inanırıq.

Onun tərəfinə keçirir.

Cavanlar. Sən inanıb bayrağın altına gəlir. Uluğ tərəfə keçirir.

Qocalar. Ey divanlır, nə edirsiniz?

Oğuz. Məyər Daxnaş divan cinnə qoşununu unutmuşsunuz?

Uluğ. Xeyr, unutmamışıq. Onlarla qovğa etməyi hazırıq. İndiyə kimi biz mane olduğunuz yetər. Çəkiliniz, daha bədsir. Səbir kasamız dolub daşmış. Ya hamımız bu yolda öləcəyik, ya da divlər qalib gəlib işıqlı dünyaya çıxacaırıq.

Marzavan iki nəfər məmur ilə daxil olur.

Marzavan. A! Gizli yığıncaq! Qırmızı bayraq! Oğuz, bu nə işdir? Söylə.

Oğuz. Cənab Marzavan, bu gün bizim bayramımızdır. Cavanlar bir qəddər sadlıq etmək istəyirlər.

Cənab Marzavan, bu gün bahar günüdür. Qədim zamandan bəri bu gündə baharı yad edərkən, qırmızı libas geyib bayram etmək rəsmidir. Bu qırmızı bayrağa başqa məna verməyiniz.

Uluğ. Cənab baba doğru deyir. Bu gün bizim üçün tarixi gündür. Bu gün biz inqilab bayrağını qaldıraraq siz zalimlərdən xilas olmaq istəyirik. Bəxtiyar, azad insanlar sırasına girmək istəyirik.

Cavanlar. Bəli, istəyirik!

Marzavan. A!.. Üsyan! İnqilab! Bunu alın! (*Uluğa göstərir.*)

Qasımlar Qubad (*qılınclarını sıyraraq*). Qoyun!

Kəbək (*qılını çıxaraq*). Hər kəs Uluğa əl qaldırırsa, başını boynundan ayırayam.

Xun-xuz. Görünür, Xun-xuzun əyri moğol qılıncının gücünü bilmək istəyirsiniz.

Bahadır. Cənab Marzavan, bu qilsiz cavanların sözlərinə fikir verməyiniz, əfv ediniz. Biz vətənimizə olan həzrət Daxnaşın ən sadıq, xalis, məhkəmə bəndəliyik. Onun mərhəmətli sayəsində sadiqlər yaşayırdı. Ona itaət etmək bizim üçün vacib bir əmrdir.

L i-x u n-c a n ğ. Tanrı  dal t, s xav t sahibi olan Daxnaş h zr td rin  əmri-tulani¹ baxş etsin. Bizl r   z evladı kimi nəzər yetirir. Tiry kimizi bol-bol verir.

U l u ğ. Ey azadlıĝım, irz-namusunu, istiqbalını tiry k , ş raba, qızıla satan qocalar! Daha yetər.   kiliniz, yoxsa, sizi də bu zaliml r  qatib inqilaba qurban eder m. Qubad, Qasım, Xun-xuz, bunları tutunuz, həbs ediniz!

Marzavanın v  məmurların  st  hücum edirlər.  arpışma d ş r. Marzavan və bir məmur q td  yetir. O biri məmur qaçır.   kb r onun dalınca gedir.

Q o c a l a r. Vay bizim halımıza!

C   m ş i d. Bu saat Daxnaşın qoşunu buraya t k l c kdir, qaçmaq lazımdır.

Q o c a l a r. Qaçaq, qaçaq.

Gedir r.

U l u ğ. Yoldaşlar, durmayınız. Div rin h rm ş olduĝu bu daĝları u urdalım.

Balta, külüng, s nb , çəkic və qeyri götürüb daĝı s km y  başlayırlar,   kb r daxil olur.

  k b   r. Daxnaşın qoşunu gəlir.

U l u ğ. Yoldaşlar, hazır olun! Kişil r birinci sırada, qadınlar ikinci sırada durunuz!

Uluĝ dəstənin başında durub. Curcan bir taqım əcinnə qoşunu ilə daxil olur.

C u r c a n. Yahu! Sizsiniz inqilab qaldıran? Üsyan edən? T slim olunuz!

U l u ğ. Siz al aqlara t slim olmaq! (*Qılincını sıyırb.*) Mübariz istəyirəm. Curcan, c r tin var isə meydana  ıx!

C u r c a n. Ha... ha... ha... Ey yazıq  ocuq! G r kimi mübarizəyə  aĝırırsan. Daxnaşın birinci pəhləvanı Curcanı!

U l u ğ. Qılinc meydanında söz lazım deyil. Buyur, meydan a ıqdır.

C u r c a n. Ay... ay... belə... Al gəldi!

¹ Uzun  m r

Uluğ il vuruşur. Uluğ Curcanı öldürür, qoşun qaçır.

U l u ğ. Yoldaşlar, indi iş dalınca olmalı.

İki hissə olub dağı uçururlar, dal pərdədə bir sərdabə görünür. Onun üç tərəfində üç böyük hərfli yazılmış: ELM

Q a s ı m. Uluğ, yenə zülmət. Bəs vətəndətiyin işıqlı dünya hamı?

F i r ı n g i z. Uluğ, o gözəl dünyanı ver.

Ə k b ər. Uluğ, səndən cavab gözəl yirik.

U l u ğ. Yoldaşlar, şübhəyə düşməyiniz. Bizi qaranlıqdan işıqlığa üç şey çıxarar. Qüvvət, zəhmət, bilik. İkisini mənim gətirmişik, qalıbdır biri. Zənnimcə, bu sərdabə zülmətdən işığa qapıdır. Onu açmaq lazımdır. Xun-xuz, üst qarmağı aşağı çək.

X u n - x u z (E hərfini çəkir.) Açılmır.

U l u ğ. Qasım, sağ qarmağı çək.

Q a s ı m (L hərfini çəkir.) Açılmır.

U l u ğ. Ə k b ər, sol qarmağı çək.

Ə k b ər (M hərfini çəkir.) Açılmır.

U l u ğ. İndi kənara çəkilin!

Üç hərfi bir-birinə yapışdırın. Sərdabə üzərində qırmızı işıq ilə böyük bir "ELM" yazılır. Sərdabədən ağ işıq görünür.

C ü m l ər i. Ah açıldı.

Zeynəblə Firingiz öpüşürlər.

U l u ğ. Xun-xuz, inanmayan babalarımızı çağır, gəlib görsünlər, taki inansınlar.

Xun-xuz gedir.

Z e y n ər b. Ah, ürəyim dözməyir. Işıqlı dünyanı tez görmək istəyirəm.

Xun-xuz daxil olur.

F i r ı n g i z. Ah! O dünyanı işıqlı edən günəşi bircə tez gör idim.

Qocalar danışa-danışa gəlirlər.

C ər m ər i d. Elə şey ola bilməz.

L i-x u n-c a n ğ. Heç vaxt inanmam.
B a h a d ı r. Elə şey mümkün deyil.
İ b d ü s s ə l a m. O müşkül işdir, inanmam.

İşıqı görürür.

C ü m l ə s i. Ah! Doğru. Işıq gəlir.
U l u ğ. Ey əhli-zülmət, hazır olun, işıqlı dünyaya çıxırıq.

Səhnə qaranlıq olur. Həzin-həzin musiqi səsi gəlir. Dal pərdə qalxır. Mənzərəli dağlar, çiçəklərlə bəzənmiş çəmənlər və sular görünür. Bir taqım qız, çiyinlərində cürdək bulağın başına toplanıb, kimi su doldurur, kimi səhbət edir. Bu halda dağın arasından cərgə ilə Uluğ, İkbər, Zeynəb, Firəngiz, Qasım, Qubad, Xun-xuz çıxırlar.

Z e y n ə b. Ah, işıqlı dünya nə gözəldir!
F i r ə n g i z. Ah, nə yüksək, nə işıqlı göylər!
Q a s ı m. Sən baxdıqca göz doymayıb, ey çeşməli, həmişə yaşıl dağlar.
Q u b a d. Nə xoş mənzərənin var, ey çiçəkli çəmənlər.
İ k b ə r. Ey göydə süzən azad şahin! Məni qaynağına alıb da qaldır. O yüksək səmada bir qəddər seyr edim. Bu təzə cahana doyunca baxım.
X u n-x u z. Ötünüz, ey xoş avazlı, qəlbə zövq verən quşlar!
C ü m l ə s i. Əhsən sən, əhsən sən, ey həqiqət işığı.
U l u ğ (al bayrağı qaldırıb). Məhv ol bu cahandan dənizə ey dənizli-zülmət!

Pərdə

ŞAHS N M V GÜLP Rİ

Bir pərdəli, üç şəkilli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Pinçi Qafar.
Şahsın m - onun arvadı.
Mirzə Fəric-küçməktub yazanı.
Gülpəri - onun arvadı.
Axund Molla Qası m.

BİRİNCİ ŞƏKİL

Pinçi Qafarın otağı. Yoxsul, zəhmətkeş otağı mənzərəsi. Pinçi Qafar başmaq yamayarkən oxuyur, Şahsın m də tikiş tikir.

Pinçi mənim, işləməsəm, mə darım keçməz mənim.
Bu qışı burda qaşlamasam, mə darım keçməz mənim.

Şahsın m. Qafar, bircə oxumağı kəs, məni qulaq as.
Qafar. Buyur, kəsdim, nə deyirsən?
Şahsın m. Onu deyirmə ki, məni kimdən əskigim?
Qafar. Arvad, nə demək istəyirsən? Başa düşürəm.
Şahsın m. Çox yaxşı başa düşürsən. Ancaq özünü anlamazlığa qoymusan.
Qafar. A nadürüst balası, sən nə dedin ki, məni də başa düşmə.
Şahsın m. Deyirmə ki, kimdən əskigim?
Qafar. Allahu əkbər, a Tıntın Həsənin qızı, Teleqraf Güllünün balası. Axı sən nə deyirsən ki, məni başa düşüm.
Şahsın m. Bəli, məni deyirmə ki, kimin arvadından əskigim?
Qafar. Əstəğfərullah. Lənət şeytana. A mürtədin qızı, elə tutuquşu kimi təkrar edirsən ki, məni kimdən əskigim, məni kimdən əskigim. Bunu keç, bunu eşitdim, sözünün dalını söylə.
Şahsın m. Belə sözümün dalı da budur, qabağı da. Məni kimdən əskigim?

Q a f a r. Lənət sən, kor şeytan. Arvad, aydınca de görüm, məndən nə istəyirsən? Səni başa düş bilmirəm.

Ş a h s ə n m. Qafar, görürəm, illərin qabar olan kimi, beynin də qabarlayıbdır. Başına söz girmir.

Q a f a r. Axır sən mənə nə deyirsən ki, mənim də beynim girməsin.

Ş a h s ə n m. Belə mən onu deyirəm ki, mən kimdən əskigəm. Məşdi İbadın arvadı Keçli Püstədənmi? Kərbəlayı Qulamın arvadı Cızdalan Nabatdanmı? Yoxsa dillək Kərbəlayı Cəfərin arvadı ağzıyri Fatmadanmı? Di cavab ver.

Q a f a r. Hə, beləcə, indi başa düşdüm. Sən mənə paltar davası eləyirsən, eləmi?

Ş a h s ə n m. O da var. Amma indiki davam başqa şeydir.

Q a f a r. Onda başla gəlsin.

Ş a h s ə n m. Yaxşı, a Qafar, niyə mənə "Şah İsmayıl", "Eşq və intiqam", "Hacı Qara" ya aparmırsan?

Q a f a r. Ay rəhmətliyin qızı, bəri ziyarətin birini de, mən də görüm başıma nə çarə qılıram. Bu kasadlıq vaxtda mən səni üç ziyarət necə aparım, arvad, Şah İsmayılın qəbri uzaq ölkədədir. O ki qaldı "Eşq və intiqam", "Hacı Qara" ziyarətgahlarına, onların nə adlarını eşitmişəm, nə də müqəddəs qəbir-şriflərini görmüşəm.

Ş a h s ə n m. Yaxşı, a Qafar, bəs bilmirsən, onda hər axşam sən də, dostun Mirzə Fəxrəddin evdə çıxıb bir də gecə yarısı gəldirsiniz. De görüm, haradan gəldirsiniz?

Q a f a r. Arvad, sən min dəfə demişəm, minbir dəfə də deyirəm: biz hər gecə Məşdi Əlibalanın çayçı dükanına yığıyıq. Orada dərviş baba şirin-şirin hekayələr, maraqlı nağıllar söyləyir, biz də qulaq asırıq. Sonra da qəsid oxuyur. Dinləyib axırı üçün savab qazanırıq. İndi gələrkən haradan gəldiyimizi bildinmi?

Ş a h s ə n m. Bu şirin dil ilə mənə aldada bilməzsən. O günü mən də, Gülpəri də hamamda idik. Trətirdən (teatr.) söhbət açıldı. Məşdi İbadın arvadı Püstə illərini belinə qoyub bizə fors atırdı. Loğa-loğa danışdı deyirdi ki, ay yazıqlar, allah sizi piti bişirməyi, cəhəni yirməyi yaratmışdır. Siz evdə qalıb gecə-gündüz işləyirsiniz, ərilləriniz də trətirlərdə keçərkilər. "Şah İsmayıl" oyununa getdim, Mirzə Fəxrəddin Usta Qafarı orada gördüm. "Eşq və intiqam", "Hacı Qara" oyunlarına getdim, yenə də onları orada gördüm.

Q a f a r. O Püst arvad xırp yalan deyir. Buna birinci və axırıncı sübut odur ki, yalan dediyin gör qurban olduğum imam Cəfər Sadiq onun ağzını yibdir. Bu imam özü düz danışan adam olduğuna gör, yalan deyini sevmir. O arvad görünsən, kimi görübsən biz oxşadıbdır.

Ş a h s n m. A Qafar, yəni sən bilmirsən ki, mən haraya getmək istəyirəm?

Q a f a r. Ziyarət.

Ş a h s n m. Hə, o ziyarəti də tratirdə göstərilir?

Q a f a r. Nə mən? Səni teatra aparım? Oyunbazxanaya? O möhtərim axund-mollalarımızın təqlidini çıxaran yer?

Ş a h s n m. Hə, nə var? Nə üçün gözünü bərlədirsən. Belə tratira getmək istəyirəm.

Q a f a r. Arvad, görürəm ağlın çaşıbdır. Bu axşam vaxtı bizi günaha batırma. Dur, ağzını suya çək. Dur, lüleyin eşikdə doludur. Arvad nədir, teatra getdi nədir? Arvadlar gərək evdə otursun, pitisini bişirsin, cəhrəsini yirsin, vəssalam.

Ş a h s n m. Qafar, mən özgə şey bilmirəm. Bu saat durub mənə "Eşq və intiqam" tratrına apararsan.

Q a f a r. Arvad, görürəm, sən dilli olmusan. Mən necə səni eşqbazlıq teatrına aparım. Orada bacı qardaşa aşiq olur. Axırda da hər ikisi ölür... Onu görən gündən bəri az qalmışam on yeddi rükət namaz vəvəzin, yüz on yeddi rükət qılam.

Ş a h s n m. Bax, Qafar, adamın boynuna beləcə qoyarlar ha. Bəs sən deyirdin ki, oraya getmirəm. Dur bu saat dinməz-söylməz mənə tratrıya apar.

Q a f a r. Arvad, yaxşısı budur ki, sən qol-qabırğanı sındırmamış buradan gedim.

Geyinib gedir.

Ş a h s n m. Cəhənnəmə get, gora get. İndi mən də tratira gedəndə görüm sən nə deyəcəksən.

Güləri daxil olur.

G ü l p r i. Salam leyküm, ay Şahsənəm bacı. Şahsənəm. Leyküm ssalam, ay Güləri. Arvad, çarşafını yerə qoy, otur, Qafardan söyləyəcəyəm.

G ü l p ı r i. B ı s ö z ü h a n ı? Teatra getdi?

Ş a h s ı n ı m. Ay arvad, onu haradan bildin?

G ü l p ı r i. D ı n ı n Q a f a r b i z d ı y d i. M i r z ı F ı r ı c ı i l ı s ı z q o y d u l a r k i, b u g e c ı t e a t r a g e t s i n l ı r. M ı n i m k i ş i m s o r u Ő d u k i, Q a f a r, h a n s ı t e a t r a g e d ı k, o d a d e d i: b u l v a r ı n y a n ı n d a k ı... Ő o q ı r ı b ı n a d ı y a d ı m d a n ı x ı d ı. H ı, s a t ı r - a l ı r.

Ş a h s ı n ı m. Ay q ı z, e l ı d e y i l. M ı n i m y a x Ő ı y a d ı m d a d ı r k i, o n d a b i r i t s ı z ı d ı v a r. H ı, y a d ı m a d ı Ő d ı. S a t ı r a ğ ı t. (*Satiragit*).

G ü l p ı r i. H ı d e y ı s ı n, s ı n d ı z d e y i r s ı n. D u r o r a g e d ı k.

Ş a h s ı n ı m. Q a f a r g ı l b i z i g ı r s ı l ı r n e c ı o l s u n?

G ü l p ı r i. Ç a r Ő a f a b ı r ı n ı r ı k, t a n ı y a b ı l m ı z l ı r. D e y i r l ı r o t e a t r a ı o x a r v a d - u Ő a q g ı l ı r, o n l a r ı n ı ç ı n d ı b i z i h a r a d a n t a n ı y a b ı l ı r l ı r.

Ş a h s ı n ı m. İ n d i k i, b e l ı o l d u, q o y t a n ı s ı n l a r. B ı s b a Ő ı a a r v a d l a r n ı ı ç ı n g e d i r l ı r?

G ü l p ı r i. D o ğ r u d e y i r s ı n. O g ı n ı N a b a t d e y i r d i k i, ı r ı m i l ı o r a y a g e t m ı Ő d i m. O r a d a c ı n l ı r y e r ı n ı ç ı n d ı n ı x ı b Ő Ő e y t a n i l ı d a n ı Ő ı r l a r.

Ş a h s ı n ı m. Ay arvad, n ı ı c ı b q o r x m a m ı Ő?

G ü l p ı r i. N e c ı q o r x m a m ı Ő, b ı r k q o r x u b d u r. H ı t t a i s t ı y ı b d ı r d u r u b q a ı Ő ı n, ı r ı ı l ı n d ı n t u t u b s a x l a y ı b d ı r. D e y ı b d ı r k i, q o r x m a, o n l a r c ı n d e y i l, a d a m l a r d ı r, o n l a r ı n o y u n l a r ı n ı ı x ı a r d ı l a r.

Ş a h s ı n ı m. D a h a d u r m a, v a x t k e ı r, g e d ı k. Y o x s a o y u n u b a Ő l a r l a r.

G ü l p ı r i. G e d ı k.

Gedirlı.

Pırdı

İKİNCİ Ő KİL

ı h v a l a t S a t i r a g i t t e a t r ı n ı n z a l ı n d a v a e o l u r. T e a t r ı n Ő h n ı s ı p ı r d ı i l ı q a p a l ı. S ı r a l a r t e a t r a g ı l ı n l ı r i l ı d o l u d u r. M i r z ı F ı r ı c ı d a l s ı r a d a o t u r m ı Ő. Q a f a r b ı r ı n c ı s ı r a d a b a x a - b a x a M i r z ı F ı r ı c ı a x t a r ı r.

Q a f a r. A d ı, g ı r s ı n, m ı n i m y o l d a Ő ı m h a r a d a o t u r u b d u r. (*B ı r d ı n g ı z ı a r v a d ı n a s a t a Ő ı r.*) A r v a d, s ı n s ı n?

Ş a h s ı n ı m. Bəli, mənəm.

Q a f a r. Burada nə qayırsan?

Ş a h s ı n ı m. Trətira gəlmişəm.

Q a f a r. Çox qəddətmisən, səfeh qızı, səfeh. Əl-ayağın qırılmamış qalx, qabağıma düş.

Ş a h s ı n ı m. Ölsəndə getməyəcəyəm. Bəs bir belə arvad burada nə qayırlar.

Q a f a r. Canına dərd qayırlar, Düş qabağıma.

G ü l p ı r i. A Qafar, Şahsənəm doğru deyir. Bəs bu qəddər arvadların ərləri yoxdur. Yoxsa elə qeyrətli bir tək siz çıxmısınız.

Q a f a r. Allahu əkbər, bu papaqdır, yoxsa sizin başınızdakı yaylıq. (*Papağını yerə vurur.*) Əd, bura bax, müsəlman arvadı, teatr? Bəs bizim namusumuz, qeyrətimiz harada qaldı?

M i r z ı F ı r ı c. Adı, Qafar, Qafar buradayam.

Q a f a r. A kişi, buraya gəl.

M i r z ı F ı r ı c. Adı, yerimiz burdadır. Sənin bilitin də məndədir.

Q a f a r. Adı, bilit cəhənnəmə, arvadlar buradadır.

M i r z ı F ı r ı c. Adı, hansı arvadlar?

Q a f a r. Şahsənəm ilə Gülpəri.

M i r z ı F ı r ı c. Gülpəri də?

Q a f a r. Hə, hə, tez ol gəl.

M i r z ı F ı r ı c (*onlara tərifi gəlir*). Ey dad-bidad ərdəbil. Gülpəri, nadürüst qızı nadürüst. Hərgah sabah açılar, səni paraxoda qoyub birbaş ərdəbil göndərməmə, mənə atama, babama, yeddi qat əcdadımın ərvaheinə lənət olsun. Qalx, köpəyin qızı köpək.

G ü l p ı r i. Ölsən də getməyəcəyəm. Bəs bir belə arvadların ərləri yoxdur. Yoxsa kişi tək siz çıxmısınız?

M i r z ı F ı r ı c. Bəli, müsəlman ancaq bizik. Arvad nədir, teatr nədir?

Arvadların əllərindən tutub dartırlar, sıradan qırağa çıxadırlar. Onlar da dartınıb əllərindən çıxırlar. Zalda qaçırlar. Qafar ilə Mirzə Fırcı onları qovurlar.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ Şİ KİL

Pinçi Qafarın evi

M i r z ı F ı r ı c. Qafar, sən bunlardan muğayat ol, məndə gedib axund Molla Qasım ağanı çağırım, gəl lib bu binamusların talağını versin.

Q a f a r. Yaxşı get. (Mirzə Fırc çıxır.) Bax, bura da teatr deyil. And olsun atamın ırvahın, bir balaca o yan-bu yan eləsəniz, elə bir sille çəkərəm ki, yerinizə qalarsınız.

Ş a h s ı n ı m. Allah vurub sən, hünəndir əlini qaldır.

G ü l p e r i. Yaxşı, siz bizi boşayarsınız, biz də o siz bəyənədiyiniz kişilərdə gedərik. Onlar da tez-tez bizi teatra apararlar.

Q a f a r. Allahü-əkbər, lənət sənə kor şeytan. İndi durub ikisini də boğub öldürəcəyəm, ha.

Ş a h s ı n ı m. Allah vurub sən. Durub sənə o qəddər döyərək ki, arvad boşamaq da yadından çıxar.

Q a f a r. Arvadın hünəri nədir ki, kişiyə əl atsın.

Ş a h s ı n ı m. Bax, hünəri belədir.

Durub onunla tutaşır. Gülpəri də köməyə gəlir. Qafarın ayağından çəkir, Qafar yıxılır, onu yumruqlayırlar. Bu halda Mirzə Fırc vətəninə dalınca Molla Qasım daxil olurlar.

Q a f a r. Əh, Mirzə Fırc, qoyma, arvadlar heyimi kəsdi.

Arvadlar Qafarı buraxıb Mirzə Fırcın üstə düşürlər, yumruqlayırlar. Molla aralaşdırır, ona da bir-iki yumruq dəyir.

M o l l a Q a s ı m. Ay bacılar, bir toxtayın. (Arvadlar dayanırlar.) Bəs molla belə ehtiram edərlər?

Ş a h s ı n ı m. Bir molla ki, gecə yarısı bu iki səfehlin sözünə baxıb biz biçarələrin talağını verməyə gələn, elə axundun ehtiramını saxlamazlar.

Q a f a r. Arvad, bəsdir, bizi biabır etdin.

M o l l a Q a s ı m. Usta Qafar, bir arvad ki, biz ruhanilərdə, biz şəriət qədrinə bəhtirəmlik edədi, onu boşə getsin. Şəriət də belə buyurub.

Q a f a r. Düz buyurursan, ağa.

Ş a h s ı n ı m. Kül sənənin başına a belə ər! A qanmaz kişi, görmürsən bu molla nə deyir. Mən sənənin arvadınam, yoxsa bu şərgöz molla nə?

M o l l a Q a s ı m. Usta Qafar, bu sözdən sonra bu arvadın nigahı pozuldu. İndi canın azaddır.

Ş a h s ı n ı m. Belə kül molla başına.

M o l l a Q a s ı m. İndi bu arvaddan sual-cavab edin. A bacı, sən bilirsən ki, biz ruhanilərin müsəlman arvadlarına teatra getməyi haram buyurmuşuq?

G ü l p ər i. Bilmirəm.

M o l l a Q a s ı m. Bilmirsən, indi bil.

G ü l p ər i. Bəs kişilərin necə?

M o l l a Q a s ı m. Onlara da nəhy etmişik.

G ü l p ər i. Bəs niyə gedirlər?

M o l l a Q a s ı m. Gərək getməsinlər, günah da etməsinlər. Lakin arvad ilə kişidə fərq vardır. Şeytan həzrət Adəmi aldada bilmədi. Amma Həvvanı aldatdı. Behiştənin hər ikisini çıxartdı. Kişini, o oyun çıxardanlar yoldan çıxara bilməzlər. Arvad isə naqisüqlərlər. Tez aldadarlar.

G ü l p ər i. Ay molla, bilirəm, sən bizim nigahımızı geri oxumağa gəlmişən. Sən heç zəhmət çəkmə. Mən kəbinimi halal edib canımı azad edirəm. Elə rəhmətlik atam mənə, gözəlri yaşlı bu qoca kaftara vermişdi.

M i r z ı F ər c. Nəməni? Qoca kaftar? İndi ki, bele oldu daha sənə boşamıram.

G ü l p ər i. Ölsən də boşanacağam!..

M i r z ı F ər c. Mən də boşamayacağam.

Q a f a r. İndi ki, iş bu məqama çatdı, Şahsənəm, mən də səni boşamalı olmadım.

Ş a h s ı n ı m. Ölsən də boşanacağam!

M o l l a Q a s ı m. Bir məni də qulaq asın. Görürəm siz arvad boşayan deyilsiniz. Mənim zəhmət haqqımı veriniz, çıxım gedim.

Q a f a r. Nəməni? Sən nə qayırdın ki, zəhmət haqqı da istəyirsən?

M i r z ı F ər c. Rəhmətliyin oğlu, bu gecə yarısı gəlib arvadlarımızı əlimizdən almaq istədiyin bəs deyil, bir də zəhmət haqqı istəyir.

Q a f a r. Biz arvadlarımızı boşamaq istəmirik.

M o l l a Q a s ı m. Cəhənnəmə boşayınız. Mənim zəhmət haqqıma nə deyirsiniz?

M i r z ı F ər c. Uzun müşərrəf eləmə, dur rədd ol!

Q a f a r. Bas bayıra!

M o l l a Q a s ı m. Allah sizin bərəkətinizi kəssin. Bu gecə vaxtı mənə avara etdiniz.

M i r z ə F ə r ə c. Sən deyirm, uzun müşərrəf etmə! Dur rədd ol!

Molla söylən-söylən gedir.

Ş a h s ə n ə m. Ay qız Gülpəri, dur biz də bunların acığına dəniz kənarına gəzməyi gedək.

G ü l p ə r i. Dur gedək.

Qapıya tərff gedirlər, Qafar ilə Mirzə Fərc qabaqlarını kəsirlər.

M i r z ə F ə r ə c v ə Q a f a r. Hara gedirsiniz?

G ü l p ə r i v ə Ş a h s ə n ə m. Bulvara, gəzməyi.

Vuruşurlar.

M i r z ə F ə r ə c v ə Q a f a r. Biz də gedirik.

Onlara qoşulub gedirlər.

Pərdə

BİR EŞQİN NƏ TİCƏ Sİ

Bir pərdəli, iki şəkilli

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Kərbəlayı Nəbi - elli yaşında, şişman.

Şövkət - on iki yaşında, qaçqın bir qız, Kərbəlayı Nəbinin xidmətçisi.

Pəricahan - 35 yaşında, Kərbəlayı Nəbinin qulluqçusu.

Molla Rəhim

Məşədi Səfərqulu - Kərbəlayı Nəbinin kirayənişinləri.

Qızxanım - Məşədi Səfərqulunun arvadı.

Məralxanım - kommunist.

Əli - onun oğlu, səkkiz yaşında.

Şirəli.

İki milis nəfəri.

BİRİNCİ ŞƏKİL

Səhnə Kərbəlayı Nəbinin qonaq otağını göstərir, otaq bəzəkli bir otaqdır. Üç tərfdən qapı açılır.

Pəricahan (*otağı nizama salarkən söylənir.*) Kişilərdən heç vəfa olmazmış. Xanım ölənə heç bir ay olmaz, ağa evlənmək fikrindən düşübdür, yaşı da elli beşdən yuxarıdır. Xanımın vəfatından bəri şadlığından bilmir ki, nə etsin. On beş yaşında cavan kimi gah oxuyur, gah oynayır, gah güldənənmə vurur, gah büləldən. Bir söz, eşq başına vurmuş. Ancaq başa düşə bilmirəm ki, bu eşq kimdir. Məndən başqa burada arvad yoxdur. Ağa əvvəllərdən də mənə mazaqlaşardı, mənə çimdiklərdi, mənə söz atardı. Yəqin bu eşq mənədir. Nə yaxşı iş olardı ki, birdən ağa mənə alaydı, bu evə xanım edəydi. Odur oxuya-oxuya gəlir.

Kərbəlayı Nəbi (*Əlinə daxil olur.*)

Məzəlim, ay məzəlim,

Gözəlim, ay gözəlim.

Mən səni çox sevərdim.

Mən səni çox sevərdim.

Ay qız ey, irəli gəl. (Pəricahan irəli gəlir, saqqalını göstərək.) De görüm, bu nədir?

Pəricahan. Buy, ay ağa, nə deyirsən? Saqqaldır, dayna.

Kərbəlayı Nəbi. A kişilər, bu qız düz iyirmi beş ildir ki, mənim evimdə qulluqçudur. Mən bu "dayna" sözünü buna türk etdirə bilmədim. A mürtd qızı, mürtd! Xeyr, saqqal deyil.

Pəricahan. Ağa bəs nədir?

Kərbəlayı Nəbi. Nə bilim nədir? Süpürgə çöpüdür. Koldur, kosdur, qanqaldır. Hər nə zibil isə, ancaq saqqal deyil.

Pəricahan. Ay ağa, nə danışsan? Üzdə də qanqal bitirmiş?

Kərbəlayı Nəbi. Elə mənə onu sənənin soruşmaq istəyirdim. Bu gün mənə, sənə kafir qızı, taytuşlar yanında biabır etmişən. Hər kəs görür, deyir ki, Kərbəlayı Nəbi, nə bərk qocalmışan. Balam, mən haradan qoca oldum? Çox olsa, çox olsa, otuz beş sənəm var.

Pəricahan. Vaxsey, ay ağa, nə deyirsən? Demək, mən bu evə qulluqçu gələnə sən on yaşında uşaq idin?

Kərbəlayı Nəbi. Kəs səni, kafir qızı kafir. Dəli şeytan deyir bu saqqalı, bıqı qırxdır tök yer, 25 yaşında cavan ol. Onda da söyəcəklər ki, Kərbəlayı Nəbi komsomol olubdur.

Pəricahan. Ağa, Maral xanım, belə bizim qonşumuz hər gün küçdə nə gedənə mənə deyir ki, gəl səni də kluba yazım.

Kərbəlayı Nəbi. Ay qız, nə deyirsən? Kluba!

Pəricahan. Ağa, vallah, doğru deyirəm. O axşam Məşdi Səfərqulu yeni piyanə gəlib yazıq Qızxanımı döyməyi başladı. Onun qışqırığına Maral xanım gəlib çıxdı. Vallah, ağa, Məşdi Səfərqulunun üstə elə qışqırdı ki, kişi qorxusundan piyanlıqından lap ayıldı. Maral xanım dedi ki, bir də eşidim sən arvadını döyürsən, ya incidirsən, tutub çekaya salacağam.

Kərbəlayı Nəbi. Çekaya?

Pəricahan. Bəli, çekaya!

Kərbəlayı Nəbi. Bilmirəm, bu kafir qızı haradan gəlib mənə qonşu oldu? Pəricahan, bolşeviklər kafirdirlər, onlar allahı inkar edirlər. Peyğəmbərlər, imama, müctəhidə, pirə inanmırlar. Birdən aqlını unudub onlara qoşularsan, onda inkir-minkirə nə cavab verəcəksən. Məgər cəhənnəmin odundan qorxmursan?

Pəricahan. Xeyr, ağa, mən elə dinsizlərə qarışmaram, arxayın ol.

K r b l a y ı N b i. Bilmirəm, bu şeytanı sən haradan mənim yadıma saldın. Lap ovqatımı tılx etdin. Xülasə, xalasına lənət, gələk saqqal məsələsin. Bir de görüm, mənim bu saqqalım vvvllrd n tövr olardı?

P r i c a h a n. Ağa, qapqara şv kimi.

K r b l a y ı N b i. Belə atan oldu rəhmətlik. Onu şv kimi edən kim olardı?

P r i c a h a n. Belə mən. Həftədə iki dəfə, üç dəfə xına qoyub yuyardım, saqqalın da qapqara kömür kimi olardı.

K r b l a y ı N b i. Bəs onu indi niyə etmirsən, a zalım qızı?

P r i c a h a n. Ağa, dedim yəqin xanımın yasını saxlayırsan, onun üçün də saqqalına xına qoymursan.

K r b l a y ı N b i. Xub, biri ölçək, biri dünyaya gələcək, burada saqqalın günahı nədir ki, bu gün düşsün?

P r i c a h a n. Ağa, buyurarsan, elə bu gecə saqqalına xına qoyaram.

K r b l a y ı N b i. Gecə nədir? Elə indicə bu xınanı suya qoyarsan, bir azdan sonra da saqqalıma qoyarsan. Bu gecə xeyir işim var.

P r i c a h a n. Ağa, o necə xeyir işdir?

K r b l a y ı N b i. Sən bilmirsən ki, o necə xeyir işdir? Görmürsən ki, eşq topuğuma vurubdur?

P r i c a h a n. Ay ağa, eşq adamın başına vurur.

K r b l a y ı N b i. Eşq mənim başıma da, döşümə də, belimə də, əlimə də, ayağıma da, həttə bağırsaqlarıma da vurubdur, cəmi vücudum eşq oduna yanır. Bu dəmdə mənə bir spicəka vursan, şam kimi qırıb tökülürəm. Mən qabaqda eşq-məşqə inanmazdım, deyirdim, elə şey yoxdur, onu şairlər icad ediblər. Demə, kişilər doğru deyirmiş. Nədir eşq? "Məhbəbbət bir bəla şeydir, giriftar olmayan bilməz". Vallahi ki, belədir. İndi Pəricahan, iş sənə qalıbdır.

P r i c a h a n. Ağa, mən razıyam.

K r b l a y ı N b i. Ay sağ ol, mənim ağıllı Pəricahanım.

P r i c a h a n. Ancaq, ağa, gərək bir az səbir edək, el bizə nə deyir? Bir aydır ki, xanım ölübdür, heç olmasa qoy qırxı çıxsın.

K r b l a y ı N b i. Xeyr, xeyr, eşq məni yaman hala salıbdır. Davam edibilmirəm. Gərək bu gecə nə tövr olsa iş bitsin. El özü çox yaxşı bilir ki, müsəlman olan şxs, heç bir gün də arvadsız dura bilməz.

P r i c a h a n. Ağa, bəs mən bu otuz ili necə ərsiz qalmışam?

K r b l a y ı N b i. O da s n n s f e h l i y i n. M ü s l m a n q ı z ı e l k i, d o q q u z - o n y a ş ı n a ç a t d ı, v e r g e t s i n r .

P r i c a h a n. A ğ a, s n n f i k r i n o d u r k i, e l b u g e c k b i n k s i l s i n ?

K r b l a y ı N b i. B l i.

P r i c a h a n. A x ı m n i m v k i l i m y o x d u r.

K r b l a y ı N b i. S n v k i l i n e y l i r s n ?

P r i c a h a n. B s q ı z t r f i n d n v k i l l a z ı m d e y i l m i ?

K r b l a y ı N b i. A s f e h q ı z ı s f e h, n d a m ı ş ı r s a n ? M g r m n s n i a l ı r a m ?

P r i c a h a n. B s k i m i a l ı r s a n ? M n e l b i l i r m m n i a l ı r s a n.

K r b l a y ı N b i. S n i ? H a - h a - h a ... D ü n y a n ı n ç o p u r u e l m n q a l m ı ş d ı. S n e l ç o p u r s a n k i, b a ş ı n d a n b i r ç u v a l d a r ı t ö k s n, b i r d n s i d e y e r d ü ş m z. B i r P r i c a h a n a b a x, k ü l o l s u n o c a h a n ı n b a ş ı n a k i, s n n k i m i p r i s i v a r. A k i ş i l r, m n b u a d q o y a n a t a - a n a y a l a p m t t l q a l m ı ş a m. G ö r ü r s n m e y m u n a o x ş a y a n q ı z l a r a a d q o y u r l a r: D ü r n i s, M l k m n z r, M a h t a b a n.

P r i c a h a n. Y a x ş ı, m n i a l m ı r s a n, b s k i m i a l ı r s a n ?

K r b l a y ı N b i. B e l g ö z l i n i, m z l i n i.

P r i c a h a n. M z l i k i m d i r ?

K r b l a y ı N b i. B e l Ş ö v k t, m n i m c a n ı m o n a q u r b a n o l s u n.

P r i c a h a n. V a x s e y, g ö r b u q o c a k a f t a r n f i k r d ü ş ü b d ü r. ş ö v k t i n h e ç o n b i r y a ş ı t a m a m d e y i l, o h l g l i n o y n a d ı r.

K r b l a y ı N b i. E l m n d o n u n i l g l i n - g l i n o y n a y a c a ğ a m. B i r d b a x ı b g ö r c k d i r k i, d ü n y a y a b i r b a p b a l a c a b b g l i b d i r. O y n a t s ı n n q d r k e f i i s t y i r.

P r i c a h a n. M n b u i ş h e ç v a x t r a z ı o l a b i l m r m.

K r b l a y ı N b i. S f e h q ı z ı s f e h, s n m n q y y u m s a n k i, r a z ı l ı q i s t y i m. E l s n c h n n m r a z ı o l m a.

P r i c a h a n. İ n d i k i, b e l o l d u, m n b u i ş i p o z a c a ğ a m.

K r b l a y ı N b i. N e c p o z a c a q s a n ?

P r i c a h a n. O m n i m i ş i m d i r.

K r b l a y ı N b i. Y e n b i l k d e ...

P r i c a h a n. B e l M a r a l x a n ı m a d e y c y m, o d a s n i b u i ş i n ü s t t u t u b ç e k a y a s a l a c a q d ı r.

K r b l a y ı N b i. A b a l a m, M a r a l x a n ı m a n d x l i v a r ? Ş r i t t r i q i l e v l n i r m. D o ğ r u d e y i b l r k i, a r v a d ı n h e ç a ğ l ı o l m a z, ö z x e y r i n i a n l a m a z. G l, s n m n i m i ş i m i d ü z l t, - m n d s n n i ş i n i ... O

günü Məmmədli mənim yanıma gəlmişdi, mən başsağlığı verəndən sonra, dərini açıb dedi: kərbəlayı, mən Pəricahanı bəyənmişəm, izin versən, elçi göndərərəm.

Pəricahan. Ay ağa, sən allah, doğru deyirsən?

Kərbəlayı Nəbi. Məndən heç yalan eşitmişən? Gör sən nə cür cehiz verəcəyən? Səni istəyən adam bir el gözəl oğlandır ki, görən kimi eşq mənim kimi topuğuna vuracaqdır. İndi de görün razısanmı?

Pəricahan. Əlbəttə, razıyam.

Kərbəlayı Nəbi. Onda gedək, sən saqqalıma xına qoy, mən də nə edəcəyimi söyləyim.

Gedirlər, Sonra Şövkət ilə Əli Əlində kukla daxil olurlar.

Əli. Nə oynayacağıq?

Şövkət. Hələ qoy, laylay çalım gələnimiz yatsın, sonra bacı-qardaş oynarıq,

Əli. Yaxşı.

Şövkət.

Laylay dedim yatasan,
Qızıl gül batasan,
Qızıl gül bağın olsun,
Gölgündə yatasan.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay.

Əli. Mənim bəbəm yatdı.

Şövkət. Beşiyə qoy, uzun də cuna ört. Mənim bəbəm hələ yatmayıbdır.
Qoy laylay çalım, o da yatsın:

Laylay dedim yatınca,
Gözlerim ay batınca,
Canım zinhara gəlirdi,
Sən hasil çatınca,
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay.

İndi bu da yatdı. Qoy, ikisi də bir yerdə yatsın. (Qoyur.)

İ i. Gəl, indi bacı-qardaş oynayaq.

Ş ö v k t. Yaxşı.

İ i. A Şövkət bacı, mən bir nağıl söylə.

Ş ö v k t. Yaxşı, qardaşım İ i, mən sən bir qəmgin nağıl söylərm. Qardaşım, biri varmış, biri yoxmuş, bir Səlim adında kənd müəllimi varmış. Bunun Gövhər adında bir arvadı, yeddi yaşında İ hmd adında bir oğlu, səkkiz yaşında Şövkət adında bir qızı varmış.

İ i. Vay, onun da adı Şövkət imiş?

Ş ö v k t. O vaxt qırğın düşür, bunların kəndinə düşmə təkülür, adamları qırılır. Səlim külfətini götürüb qaçır, gecə meşədə onların üstünə tökülüb gülləy tuturlar. Şövkət qaçıb ağacların arasında gizlənir. Səhər olanda Şövkət gəlib görün ki, atasını, anasını və balaca qardaşını öldürüblər. Şövkət özünü onların üstünə salır, zar-zar ağlayır.

İ i. Bacım, nə üçün ağlayırsan? Sən allah ağlama, yoxsa, mən də ağlaram.

Ş ö v k t. Necə ağlamayım? O balaca Şövkət mən özümə, atasız-anasız bir yetiməm. Məni üç il kəndli Cəfər baba öz uşaqları ilə bir yerdə saxladı. Mən onları çox istəyirdim, onlar da məni. Sonra məni Kərbəlayı Nəbi qulluqçu gətirdi.

İ i. Mən elə bilirdim, sən o qoca kişinin nəvəsisən.

Ş ö v k t. Yox, qulluqçusuyam. Onun arvadı məni çox istəyirdi, bir aydır ki, ölübdür.

İ i. Bacım, mən belə nağıl istəmirəm.

Ş ö v k t. Gəl tapmaca deyim, sən də tap.

İ i. Yaxşı.

Ş ö v k t. Tap görüm, atdan hündür, itdən alçaq.

İ i. Yəhər.

Ş ö v k t. Tapdın, bildin. O yanı çəpər, bu yanı çəpər, içində atlı çapar?

İ i. Onu bilmirəm.

Ş ö v k t. Nəhr.

İ i. İndi sən tap görüm, biri bizə yağıdır, biri cənnət bağıdır, biri yağar gətirir, biri vurur dağıdır.

Ş ö v k t. İlin fəsiləri.

İ i. Bacım, mən o gündü tapır-tupuru de.

Ş ö v k t. Yaxşı.

Tapır-tupur atdılar,
Qolları bazbındlır...
Şah evin gedırsiz,
Siçan bıyı deyırsiz:
Pıspısa xanım.
Dabancığı xıstı xanım,
Düşüb dıvı gölünı,
Boğulur xıstı xanım.

Gülüşürır.

İ i. Axşam biz gılcıksnmi?
Ş ö v k t. Gılcıyım, hım snin dırsini öyrıdıcıyım, hım dı Maral xanımdan dırs alacağam.
İ i. Anam deyirdi ki, Şövkıti mıktıbı qoyacağam.
Ş ö v k t. Ah, nı yaxşı olardı. Atam yazıq mıni oxudurdu.
İ i. Mın gedim.

Şövkıt ilı öpüşür, bu halda Krbılayı Nıbi saqqalı bağılı daxil olur.

K r b l a y ı N b i. İ dı sn kimsn? Burada aşnabazlıq edirsın? Snin qulağını elı çkırım ki, yerindın qopar. Qurumsağın biri.

İ i. Mın Maral xanımın oğluyam.

K r b l a y ı N b i. Maral xanımın oğlu? Bala mın snnn zarafat edirdim. Mın snni çox istıyırım. (*Cibindın konfet çıxarıb ona vı Şövkıtı verir.*) Alın, gedin hıytdı oynayın. Oğlum, birdın mın dediyim sözü anana deyırsın ha. Mın snnn zarafat elıyirdim. Dedim görüm, qorxaq uşaq deyilsın ki?

İ i. Mın heç ksdın qorxmuram.

K r b l a y ı N b i (*kınara*). Niyı qorxasan, Maral xanım kimi kommunist anan var. (İ i. *liyı.*) İndi, balalarım, gedin oynayın, buraya qonaq gılcıkdır.

İ i vı Şövkıtı gedirır.

K r b l a y ı N b i. O şeytan qızı Maral xanımdan çox qorxuram.

Molla Rıhim vı Mışdı Sıfdır qulu daxil olurlar.

M o l l a R ı h i m. Sılamünıleküm.

Kərblayı Nəbi. Lekümsslam.

Məşdi Səfərqulu. Kərblayı, biz gör qulluq?

Kərblayı Nəbi. Qulluq deyil, buyruqdur. Atam, siz mənim ilə bu xarabaya şəriksiniz? Sən Molla Rəhim üç aydır ki, kiray vermirsən, bu da beş aydır.

Molla Rəhim. Kərblayı, and içirmə o hərimi möhtərinizin pak olan ruhuna, heç gəlirim yoxdur. Tükəzbanı satıb paltarını çılpaq qoymuşam.

Səfərqulu qəhqəhə ilə gülür.

Kərblayı Nəbi. Də bu nə deyir? Tükəzbanı satıb paltarını çılpaq qoymuşam.

Məşdi Səfərqulu. Kərblayı, biyol bil ki, Molla Rəhim çox səhv vurandır. O demək istəyirdi ki, paltarını satıb Tükəzbanı çılpaq qoymuşam. O gecə evin bir qonaq gəlib gedəndə deyib, arvad, tez ol başmağı tut qonaq lampasını.

Gülüşür.

Kərblayı Nəbi. Yazıq nə etsin, kitaba baxmaqdan başı xarab olubdur. Xub, deyək ki, molla'nın işi xod deyil, gəliri yoxdur. Bəs, Məşdi Səfərqulu, sən nə deyirsən? Özün görürsən ki, bir gün ev naloqunu kassaya gec verəndə kommunkoz adamın atasını yandırır. Sənin arvadın Qızxanım səhərdən-axşama kimi o evdə, bu evdə çörək bişirib, paltar yuyub, pul qazanır; hamısını gətirib sənə verir. Sən də onun hamısını şərəbə verirsən, heç mənzil kirayəsi dərdinə qalmırsan. Yəni bu zəhrimarı içməsin olmaz? A kişi, sən niyə buna nəsihət etməirsən?

Molla Rəhim. Etməkdən yorulmuşam, tərki etmə bilmir.

Məşdi Səfərqulu. Ay kərblayı, biyol bunu bil ki, hər kəs bir şeyə eşq bağlar. Biri arvada, biri ata, biri quşa, biri qoça, biri nə bilim nəyə. Mən başı daşlı da bu şərəbə eşq bağlamışam.

Molla Rəhim. Mən də pula aşıqəm, amma onun üzünü heç görmürəm.

Məşdi Səfərqulu. Sil aşıq sənəsin. Aşıq gərək məşuqəni az-az görsün.

Kərblayı Nəbi. Molla Rəhim, sən mənə işimi düzəlt, mən də sənin o məşuqəni belə ciblərinə doldurum. Həmişə kirayə pulunu da bağışlayım.

Məşədi Səfərqulu. Kərəllayı, bəs bu xeyir işdən mənim xeyirim nə olacaqdır?

Kərəllayı Nəbi. Sənin kirayni bağışlayıb, o qəddər pul verəcəyimi ki, o məşuqun şərəbin küpünü girib nə qəddər istəsən içsən.

Məşədi Səfərqulu. Ay sağ ol kərəllayı, mən də bu yolda başımdan keçirəm.

Molla Rəhim. İndi əmrinizi buyurun.

Kərəllayı Nəbi. Mən istəyirəm qulluqçum Şövkəti alam. Qız hərcəndi kiçikdir, amma on iki yaşı var, şəriət ilə kəbin düşər. Mən bilirəm ki, qız öz ixtiyarı ilə mənə gəlməyəcəkdir. Ona görə gərək burada hiyləyi-şər oluna. Onun da yolunu, Molla Rəhim, siz bilirsiniz.

Molla Rəhim. Madam ki, qız razı deyil, nə etmək olar?

Kərəllayı Nəbi. A Molla Rəhim, bunu mən deyirsən? Hansı qızın razılığı ilə kəbinini kəsmisən? Hansı qızı özünüz danışdırıb razılığını almısınız? Yalançı şahid də dünyada çox.

Məşədi Səfərqulu. A kişi, kərəllayı düz deyir, şahidin biri də mən.

Kərəllayı Nəbi. Ay sağ ol, Məşədi Səfərqulu, fikrimi anlamasan.

Molla Rəhim. Məncə qızın yanında nə nigah, nə kəbin sözü açılmamalı, nə qəddər kiçik olsa da bu sözləri anlar. Gərək onu çağırıb deyə ki, kərəllayını sənə siğə edirik, çünki şəriətimizdə qız xeylağı gərək gizlənsin, o da qulluqçu üçün çətinidir. Ancaq Pəricahan da təsdiq etsin ki, o da kərəllayıya siğədir.

Kərəllayı Nəbi. Çox gözəl fikirdir. Pəricahandan arxayın olunuz. Onun ilə bu barədə danışmışam. Molla sonra?

Molla Rəhim. Daha bunun sonrası yoxdur. Kəbini kəsərək, başqa razılığını almaq, o sizin xüsusi işinizdir.

Kərəllayı Nəbi. Çox əcəb, Pəricahan! Pəricahan!

Pəricahan (daxil olur.) Nə buyurursan?

Kərəllayı Nəbi. Şövkəti buraya çağır, özün də gəl.

Pəricahan gedir.

Məşədi Səfərqulu. Kərəllayı, neçə gündür ayıqlıqdan başım lap çatlayır.

Kərəllayı Nəbi. A kişi, sən nə səbirsiz adamsan, elə bu gecə sənnən məxsusi kefedəcəyimi. Ancaq gərək qız üçün də bir vətəkil hazır edəsən.

Məşədi Səfərqulu. O barədə arxayın ol.

Şövkət ilə Pəricahan daxil olurlar.

Kərbəlayı Nəbi. Qızım, Şövkət, bizim şərimizdə arvad tayfası naməhrəm kişiləri üzə açıq görük bilməz. Mən sənə naməhrəmə, belə açıq mənim yanıma girib çıxanda həm sən, həm də mən günah edirik. İndi gərək bu molla bizə siğə oxuya ki, biz bir-birimizə məhrəm olaq.

Şövkət. Siğə nədir?

Kərbəlayı Nəbi. Siğə bir duadır ki, bu molla oxuyacaq, onda biz bir-birimizə r-arvad kimi olacağıq.

Şövkət. R-arvad? Yox, mən onu istəmirəm.

Molla Rəhim. Qız, kərbəlayı səhv dedi, yəni sən r-arvad kimi kərbəlayının yanına üzə açıq girib-çıxa bilərsən.

Şövkət. Pəricahan, sənə də belə dua oxuyublar.

Pəricahan. Bəli.

Şövkət. Onda mən də razıyam.

Kərbəlayı Nəbi. Ay sağ ol, mənim gül balam, bülbül balam. A kişilər bilirsinizmi, necə bu mənim məzəlim, gözəlimdir. İndi get, Pəricahan sənə aldığım paltarları qeyri şeyləri göstərsin.

Gedirlər.

Molla Rəhim. İndi vətənlər vətənlər lazımdır.

Məşədi Səfərqulu. Onların hamısını mən bu gecə hazır edərdim.

Kərbəlayı Nəbi. A kişi, sən nə yaxşı adamsan. Ala bu pulu cibinə qoy. (Pul verir.) Əgər birdən, evi bərbad oğlu, gedib içib məst olarsan, işləri xarab edərsən.

Məşədi Səfərqulu. Xeyr, arxayın ol, içməyin də vaxtı var.

Molla Rəhim. İndi mürtəxxəs olaq!

Kərbəlayı Nəbi. Buyurun, işinizdə olun. Bu axşam məxsusi burada bir balaca kef çəkərik.

Məşədi Səfərqulu. Kərbəlayı, sən bu gecəki kefin kaş məndə olaydı. Xudahafiz.

Kərbəlayı Nəbi. Adı, bu rəhbər lotusu nə deyir?

Məşədi Səfərqulu. O söz.

Gedirlər.

K r b l a y ı N b i. Ad n c b ih oldu. (Çırtıq vura-vura oynayır.)

M z lim, ay m z lim,
Göz lim, ay göz lim.
Göz lim, ay göz lim.
S ni m n çox sevir m.

P rd

İKİNCİ Ş KİL

H min otaqda gec . P ricanan süfr salıb masaya bosqab düzür, yanında Şövk t.

P r i c a h a n. M n stolu hazır edir m, s n d o şamları yandırıb düz.

Ş ö v k t. Lap toya oxşayır.

P r i c a h a n. Toy deyil, b s n dir?

Ş ö v k t. Bu kimin toyudur?

P r i c a h a n. S nin.

Ş ö v k t. A qız n danışrsan? M ni kim verirl r?

P r i c a h a n. Ağaya, özün molların yanında razı olmadınmı?

Ş ö v k t. M n dua oxumağa razı oldum, o duanın adı n idi?

P r i c a h a n. Siğ .

Ş ö v k t. H , siğ .

P r i c a h a n. N t favütü var? O da o birisinin tayıdır.

Ş ö v k t. S n allah doğru deyirs n?

P r i c a h a n (gülür.) Yox, zarafat edir m.

Ş ö v k t. S n d siğ oxunanda bel qonaqlıq oldu?

P r i c a h a n. lb tt , h tta oxuyan, çalan da vardı. M n d o q d r oynadım ki, ayaq üst durmağa taq tim qalmadı.

Ş ö v k t. Ah, oynamağı m n çox sevir m.

P r i c a h a n. S n d ağaya de, M ş di S fd rqlu qonşusu Şir lini çağırsın, o çalsın, s n d bel n q d r kefin ist yir oyna.

Ş ö v k t. P ricanan, s n allah doğru deyirs n? Y ni ağaya des m, g tird r?

P r i c a h a n. lb tt , g tird r.

Ş ö v k t. Yaxşı, s n de oynayacaqsanmı?

P r i c a h a n . İ b r a h i m , oynayacağam. İndi gəl gedək sənəni geyindirirəm.

Gedir!r, sonra K r b l a y ı N b i , M ş d i S f d r q u l u daxil olurlar.

K r b l a y ı N b i . S n dedimki, bu z h r i m a n içm , yoxsa işl ri xarab ed r s n . Gen qulaq asmadın. İndi bu gec iç n q d r q a r n ın tutur.

M ş d i S f d r q u l u (yarımm st). K r b l a y ı biyol bunu bil ki, müs l m a n arvadı döyülm y yaranıbdır. Baş yarılmağa, qabırğaları sınmağa.

K r b l a y ı N b i . El g r k m n i m xeyir işimd b u n u ed y d i n ?

M ş d i S f d r q u l u . Axı, a kişi, m n n edim? S n verdiyin pula bir az z h r i m a r alıb evd içirdim. Arvad da tutdu ki, b s b u p u l u h a r a d a n a l m ı s a n ? B u s ö z b i l m m t o x u n d u , d e d i m a r v a d n e c ? M n k i ş i d e y i l m m ? M n i m c i b i m d p u l o l m a z ? D e d i y o x , s n k i ş i d e y i l s n , k i ş i o l s a y d ı n m n a r v a d ı n p u l u i l d o l a n m a z d ı n , y q i n y e n m n i m ş e y l r i m d n s a t m ı s a n .

K r b l a y ı N b i . d d e y y d i n , p u l u m n K r b l a y ı N b i v e r i b d i r , d a v a q u r t a r a r d ı .

M e ş d i S f d r q u l u . B s d e m d i m , o n d a d a t u t d u k i , s n y a l a n d e y i r s n . S n k r b l a y ı y a p u l v e r m k d n k r b l a y ı s n n s b b p u l v e r s i n . M n h v a l a t ı n a ğ ı l e t d i m . Y e n b i d i n q ı z ı i n a n m a y ı b d e d i : s n m n i a l d a d ı r s a n . O q o c a l ı q d a k i ş i o n b i r y a ş ı n d a q u l l u q ç u s u n u a l m a z .

K r b l a y ı N b i . Y n i b e l d e d i ? O q o c a l ı q d a k i ş i ?

M ş d i S f d r q u l u . B l i !

K r b l a y ı N b i . O n d a c b e t m i s n k i , o n u n q o l - q ı c ı n ı s ı n d ı r m ı s a n . M n q o c a y a m ?

M ş d i S f d r q u l u . B u s ö z m n i m l a p b i l m m t o x u n d u . A ğ a c ı g ö t ü r ü b n y e m i s n t u r ş u l u a ş . B a ş ı n ı y a r d ı m , q o l u n u s ı n d ı r d ı m , a ğ l a y a - a ğ l a y a b i r b a ş ç ı x ı b g e t d i .

K r b l a y ı N b i . d , b i r d n Q ı z x a n ı m g e d i b ş i k a y ı t - z a d e d r .

M ş d i S f d r q u l u . A l l a h v u r u b o n u , k ü s ü b y e n x a l a s ı ğ ı l g e d r . A k i ş i , o n l a r ı b o ş l a g e t s i n , k e f i n i p o z m a . K r b l a y ı , s ü f r d ş ü ş g ö r ü n m ü r .

K r b l a y ı N b i . Q o r x m a , a l m ı ş a m , a n c a q m o l l a R h i m g l c k d i r , o n u n y a n ı n d a m n i ç b i l m y c y m . Q o y g l s i n , o n u y e d i r d k , y o l a s a l a q , s o n r a ö z k e f i m i z d .

Məşdi Səfərqulu. Ha-ha-ha...

Kərbəlayı Nəbi. Əd, a bə, nəy gülürsən?

Məşdi Səfərqulu. Kərbəlayı, o da lotudur, sən öləsən şərabın küpün girir.

Kərbəlayı Nəbi. A kişi, nə damışırsan? Vay sənənin zatına lənət, a bele molla.

Şövkət daxil olur.

Şövkət. Ağ!

Kərbəlayı Nəbi. Belə can, nə buyurursan mənim gözəl, məzəlim?

Şövkət. Pəricahan deyir ki, o sənə siğə olanda çalğıçı gətirmişdin. İndi məndə gətirsən. Axı məndə oynamaq istəyirəm.

Kərbəlayı Nəbi. Belə mənim bu gözəlrim üstə, mənim nazlı balam. Get Pəricahana de ki, Şirəlini buraya çağırırsın. Tarını da gətirsən.

Şövkət gedir.

Məşdi Səfərqulu. Kərbəlayı, qız ilə aranı yaman sazlamısan, ha.

Kərbəlayı Nəbi. Sən öləsən məşdi, özümü on səkkiz yaşında cavan kimi hiss edirəm.

Məşdi Səfərqulu. Şərabdan da vurub qızımı şəir döncəksən.

Kərbəlayı Nəbi. Əd, məşdi, gərək qızın yanında içməyim. Yoxsa məndən ürək qəçər.

Məşdi Səfərqulu. A kişi, sənənin toruna düşən haraya qaça bilər?

Kərbəlayı Nəbi. Ləbət, küçlərdə dilənçilik edən bir qızı gətirib özümə arvad etmişəm. Daha niyə öz vətəninə şallaq atsın?

Şirəli (Əlində tar daxil olur.) Salamünəleyküm kərbəlayı, toyun mübarək olsun.

Kərbəlayı Nəbi. Əleykümssalam Şirəli, sənənin çox razıyam, mənim bu işimdə çox zəhmət çəkmişən.

Şirəli. A kişi, tənəki sən belə toylardan tez-tez edəsən, məndə gəlirəm.

Gülür.

Məşədi Səfərqulu. Əd, Şirli, o gorbagorun qızı evə qayıtdı?

Şirli. Qızxanımın qol-qıçını elə sındırmamış ki, bir də xarabana qayıtsın.

Məşədi Səfərqulu. Hə, ona o da azdır.

Şirli. Kərbəlayı, süfrə ziynətini stolda görmürəm.

Kərbəlayı Nəbi. Bu piyaniskəllər mənə ləng getirdilər. (*Şəfi açib şərab çıxardır.*) Alabı, buda, buda, buda.

Məşədi Səfərqulu. Kərbəlayı, bundan Fatiya tuman olmaz.

Kərbəlayı Nəbi. Əd, sən doymaz oğlu doymazsan.

Məşədi Səfərqulu. Kərbəlayı, bunun biri mənə, biri sənə, biri bu cənabın. Bəs mollağın payı? Siz öləsiniz mən öz payımdan bir damcı da ona verməyəcəyəm, zalım oğlu il uzununu mənə xərçim edir.

Şirli. Aşna, kişinin haqqında böhtan deyirsən. Mən insafımdan keçə bilmədim, pul o yazığınca olur, içməkdə sənə mənə. Ona da bir tula payı veririk. Dinə de bilmir, çünki qorxur ki, paxırını açaq.

Kərbəlayı Nəbi. Görürəm, siz yaxşı sır saxlayırsınız. Yəqin mənə içməyimi də ona söyləmisiniz.

Gülüşürlər.

Məşədi Səfərqulu. Əlbəttə, sizin içinizdə kişi bir özümü görürəm. Apaçıq edirəm. Heç kəsdən gizlətmirəm.

Şirli. Kərbəlayı, yenə gözləyəcəksən adamın var?

Kərbəlayı Nəbi. Xeyr, bircə Molla Rəhim qalıbdır.

Məşədi Səfərqulu. O, şərabin qülqülüni eşidən kimi burada hazır olacaqdır.

Kərbəlayı Nəbi. Onda buyurunuz başlayaq. (*Yəşir, fincanları şərabi doldururlar.*)

Şirli. Bu piyalanı kərbəlayının sağlığına içək və arzu edək ki, belə siğirdən çox etsin və biz dostları da unutmasın.

Məşədi Səfərqulu. Sağol, kərbəlayı, bu gecəki kefini allah ömrünə hesab etsin.

Kərbəlayı Nəbi. Sağ olun, əziz dostlarım.

İçirlər.

Məşədi Səfərqulu. A kişi, gör mürtd qızı mürtd nə deyir. Kərbəlayı qocadır. İş sinədə deyil, ürək cavan olsun.

Molla Rəhim tığyiri-libas daxil olur.

Mışdı Səfdr qulu. A kişi, gəldi, kərbəlayının xeyir işində də içməyib
haçan içməksən?

Molla Rəhim. Adı, mənə kərbəlayının yanında biabır etmə.

Şirli. A kişi, kərbəlayı əhli-ruhdur, işlərdən baxıbırdır, buyur.

Molla Rəhim öyləşir.

Mışdı Səfdr qulu. İndi molla'nın payını meydana çıxar.

Kərbəlayı Nəbi. Əd, bəs nə fikir edirsən? Nə qəddər içirsən, iç, dalı
bağlıdır.

Mışdı Səfdr qulu. Ha, belə de, mən də gül-gül içim. Şirli,
molla'nın piyalını doldur.

Şirli doldurur.

Mışdı Səfdr qulu. Bu piyalıni də içək o gözəl xanımın sağlığına.

Kərbəlayı Nəbi. Şair bu sözləri yəqin mənim məzəlicə gözəlim
deyibdir:

Əzizim, gözəlrim, canım, üzün göstərgilən ayı,
O düşün torpağa, merac elə sən rəşi-lay.

Molla Rəhim. Əhsən, əhsən.

İçir.

Şirli. Kərbəlayı, şərab, nə şərab, adama ruh verir. Sağ ol.

Kərbəlayı Nəbi. Nuşcan.

Piyalələri doldururlar.

Mışdı Səfdr qulu. Bu piyalıni də dostumuz əhli-ruh Molla Rəhimin
sağlığına içək, arzu edə ki, belə-belə hiləyi-şərdən çox düzəltsin və belə keflərdən
də bizi məhrum etməsin.

Molla Rəhim. Əzizlərim, dünyanın ləzzəti iki şeydir: biri bu şərabdır, biri
dəznən. Əbəs yerə şair bunları tərif etmir, bu iki şeyi

dünyadan götür, gör yerə nə qalır. Şərabın nəhyi biz ürəfa üçün deyil, avam üçündür.

Ş i r l i. Kişi haqq söz deyir. Şərab, qadın, fəqət şərab Kərbəlayının şərabı kimi köhnə və qadın da onun zövcəsi kimi on yaşında olmalıdır.

M o l l a R ə h i m. Sağ ol!

İçirlər.

K ə r b ə l a y ı N ə b i. (oxuyur.)

Zahid, çox eyləmə məni təklifi-cənnətdə,
Mən qoymaram behiştə qəddim nazlı yarsız.

M o l l a R ə h i m.

Saqi kərm eylə cam gəzdir,
Durma, qəddi müdam gəzdir.
Dövrəyə çox etibar qılma.
Gəzdir qəddi, qərar qılma.

Ş i r l i. Belə mənim başım üstə.

Piyalələri doldurur.

M ə ş d i S ə f d r q u l u. Bu piyaləni içək bizim Şirəlinin sağlığına və təvəqqü edək ki, bir az bizim üçün çalsın.

Ş i r l i. Ancaq bu şərt ilə ki, mən çalım, Molla Rəhim də oynasın.

M o l l a R ə h i m. Xeyr, xeyr, mən bacarmaram. O, kərbəlayının işidir, eşq başına vermiş. Sən çalsan o davam etməyə cəkdir.

Pəricahanla Şövkət daxil olur.

P ə r i c a h a n. Gəl, gəl vallah mən də oynayacağam. İstəyirsən mən qabaqca oynayım.

Ş ö v k ə t. Vay dəddə, vay, burada çaxır içirlər. Yox, mən istəmirəm, mən gedirəm.

K ə r b ə l a y ı N ə b i. Gəl mənim gözəl, mənim məzəlim. Bu çaxır deyil, qırmızı şərbətdir. Görmürsən, Molla Rəhim də içir. Molla

da heç çaxır içirmiş? (Ayaq üstü qalxır, pyan kimi yırğalanır.) Gəl mənimi oynayaq, gözəlrim.

Şövkət. Sən piyansan, mən sənənin oynamaram.

Kərbəlayı Nəbi. Düzdür, mən piyanam, ancaq çaxırdan yox, sənin eşqindən, mənim gözəlrim. Ad Şirli, çal. (Şirli çalır.) Ay qız Pəricahan, gəl mənənin oynayaq, Şövkət baxsın.

Oynayırlar, çıtq çalır, Kərbəlayı Nəbi Şövkəti qucaqlayıb çəkir, Şövkət qışqırır.

Şövkət. Burax mənə, burax mənə, sən piyansan, səndən qorxuram. Bu halda Maral xanım, Qızxanım, əli və iki milis nəfəri daxil olur.

Həmə. Vaxsey.

Şövkət. Maral xanım, mənəni bunların əlindən al.

Maral. Qorxma qızım, qorxma, ay alçaqlar, ay sitəmkarlar, bu məsum qızcağazın başına nə iş gətirirsiniz. Söylə, qoca məlun!

Kərbəlayı Nəbi. Biz bir balaca kef edirdik.

Maral. Bəli, bir balaca, yetim qızı da aldadıb özünü gəlin gətirmişən, eləmi?

Kərbəlayı Nəbi. Biz onu aldatmamışıq. Öz ixtiyarı ilə mənə gəlmişdir. Bunlar da şahiddir. Kəbini də bu Molla Rəhim kəsibdir.

Şövkət. Maral bacı, vallah yalan deyirlər, bunlar mənəni aldatdılar ki, sənə dua oxuyuruq ki, üzün açıq kərbəlayının yanına girib-çıxa bilsən.

Maral. Bilirəm, qızım, hamısını bilirəm, mənə bu Qızxanım söyləyibdir.

Məşədi Səfərqulu. A gorbagorun qızı, gör sənənin başına nə iş gətirəcəyimi?

Maral. Sus, alçaq! Sənin cəzan bunların hamısından artıq olacaqdır. Gör, öz zəhmətini sən binamus əri saxlayanı nə hala salıbsan?

Qızxanım. Başına dönüm, Maral bacı, mənəni bu əjdahanın əlindən al.

Maral. Qorxma, bacım, bu əjdahaları mənə bir hala salacağam ki, sən özün də hələndəyisən.

Molla Rəhim. Başına dönüm, Maral xanım, bu işdə mənəni təqsirim yoxdur. Bu şahidlərin şəhadəti ilə, şərit üzrə mənə kəbin

kəsmişəm. Hərgah indi qız inkar edir, burada da mənim təqsirim yoxdur.

Şövkət. Mən haçan sənə izin verdim ki, mənə kəbin kəsəsin, mən siğ oxumağa razı oldum.

Məral. Ay alçaqlar, görmürsünüz ki, bu məsum qızcığaz heç siğ nə olduğunu da anlamır. Onu aldadanın biri də bu Pəricahan olubdur.

Pəricahan. Cəmi təqsir bu qoca kaftardadır. Məni yoldan çıxardan o oldu. Deyir, mən Şövkətə aşiq olmuşam. Onun eşqində nəli olmuşam.

Məral. Onu ağla gətirərlər. Ay alçaq binamuslar, siz unutmayınız ki, indi Şura hökumətidir. İndi qadınlar azaddır. İxtiyarları öz əllərindədir. (Milislər.) Alın bunları.

Pəricahan. Məni də?

Məral. Səni də, haydı.

Həmə. Vay, atamızın evi yıxıldı.

Pərdə

SƏ AD T Z HM TD DİR

Bir pərdə, üç şəkil

FRADİ HLİ M CLİS

Şahzaman -şah.
Şəmsəddin -vəzir.
Cəmaləddin -vəkil.
Şeyx İbrahim -alim.
Dudan - cənəbi bir təbib.
Mənsur - xidmətçi.
Bulqeyis -kəniz.
Cəfer kişi - ixtiyar bir kəndli,
Abdulla -dərviş.

BİRİNCİ ŞƏKİL

Səhnə Şahzamanın sarayını göstərir. Şəmsəddin, Cəmaləddin Şeyx İbrahim məsləhət üçün cəm olublar.

Şəmsəddin. Ey məmləkətimizin rəyanları! Tam bir aydır ki, cavan şahimiz bu mərzibidmərdən düşər olmuş. Vilayətimizdə bir alim, bir təbib qalmamış ki, ona müalicə etməmiş ola. Fəqət indiyə kimi bir səmərə verməmiş. İndi cənəbi ölkədən Dudan namində bir alim bəvəz, təbibibinəzir çağırılmış ki, şaha müalicə etsin. Hərgah bu da bir şey bacarmazsa, ümidimizi ondan üzmlüyük.

Dudan məyus bir halda şahın xabıgahından¹ çıxıb gəlir.

Cəmaləddin. Həkim, sizi məyus görürüz, şahın sağlamlığına ümid yoxmu?

Dudan. Təbabətdə ümdə şərt mərzibə tapmaqdır, müalicəsi asandır. Mən Şahzaman həzretlərinin mərzibə tapmadım. Zəhiri və batili əzaləri sağlam, qəli yerində, huşu özündə. Boylu olan surətdə xərdənin kəsilməsi nə illətdir? Anlaya bilmirəm.

¹ Xabıgah - yataq yeri.

Mənsur daxil olur.

Mənsur. Bir dərviş qibleyi-ələm müalicə üçün gəlmiş, izin istəyir.
Şəmsəddin. De, gəlsin.

Mənsur çıxır.

Şeyx İbrahim. Zəmanəmizin rəstü və flatunu hesab olunan Dudan
fəndilər müalicə etməkdə aciz olduqda bir dərvişmi edə bilər?

Cəmaləddin. Bilmək olmaz, bəlkə dərviş vilayətliyi gəzərkən boyları
mürəzzə mübtəla olmuş və onun müalicəsinə öyrənmiş.

Abdulla daxil olur.

Abdulla. Şahzaman həzrətlərinin xəstəliyini eşidib gəlmişəm. İzin var isə baxım.

Şəmsəddin. Ağadərviş, siz burada gəzləyin, şah həzrətlərindən izin alın. (İçəri
girir.)

Şeyx İbrahim. Ağadərviş, tənbi-bin-zir Dudan fəndi şah həzrətlərinin mürzini
tapmamış.

Dudan. Təccüb birmərz! Mədəsi sağlam olduğu halda heç bir xərdəyi götürməyir.

Abdulla. Bəs indiyə kimi təamı nə olmuş?

Cəmaləddin. Şah həzrətləri xurmadan başqa bir şey yemir.

Şeyx İbrahim. O da bağçasındaki kəninin zəhmətli bəslənmiş xurmanı - başqa
xurma ağaclarının barını yeyib bilməyir.

Abdulla. Ha, şah həzrətlərinin azarını anlayıram.

Şəmsəddin daxil olur.

Şəmsəddin. Qibleyi-ələm cümlənizi hüsuruna dəvət edir.

Gedirir.

Pərdə

İKİNCİ ŞƏKİL

Şahzamanın xabigahını göstərir. Şah taxt üstündə uzanmış. Bulqəys, Şəmsəddin,

Şeyx İbrahim və Abdulla.

Şahzaman. Ağadərviş, mürzimdən nə anladın? Söylə.

Abdulla. Şah, mürzinizi tapmışam. Fəqət müalicəsinə özünüz məxfi
söyləyəcəyiniz. Əmr ediniz burada kimsə olmasın.

Ş a h z a m a n. Ağa dərvişin xahişinı mıl gətiriniz.

Şəmsəddin başqa cümlesi çıxır.

Ş ə m s ə d d i n. Qibleyi-aləm, mürinizdən çıxmağa üzr istəyirəm. Məhz sizi naməlum dərviş ilə tük qoymağa cürət etmirəm.

A b d u l l a. Şahım, gər vətərinizi özünüzün müqərrib bir şəxs sanırsınızsa və mənim sizi bu mürəddən xilas etmək tədbirimə mane olmazsa, burada qalmasına razıyam.

Ş a h z a m a n. Ağa dərviş, Şəmsəddin mənim üçün müqərrib vəzirərimdəndir və sənənin tədbirindən çıxmaz, söylə.

A b d u l l a. Şahım, bu mürəddən xilsə olmaq üçün gərək tam bir il mənim mürimə tabe olub müalicəmi mənə gətirəsiniz. Nə cür ağır təklif etsən, bitirəsiniz. Müalicə qəsdilə sizi bir ilin müddətində vilayətimizi seyr etdirəcəyəm. Təyin etdiyim bir il tamam olduqda sizi sağ və salamat yenə buraya gətirəcəyəm. Ə gər bu şərtilə razısanızsa, dalını söyləyim.

Ş a h z a m a n. Razıyam, söylə.

A b d u l l a. Əcnəbi vilayətə müalicəyə gətirəm – deyən elan edirsiniz və hökumət işlərini Ərkani-dövlətə tapşırmağı həliyə məlum edirsiniz. Onu da əlavə edirəm ki, nərləyən getdiyiniz məxvi qalmalıdır. Bu gecə mənim ilə bərabər təqyir-libas olub saraydan çıxacağıq. Zəif olmağınıza görə bir kəniz də götürünüz ki, sizə qulluq etsin.

Ş a h z a m a n. Şəmsəddin, ağa dərvişin tədbirini nə deyirsiniz?

Ş ə m s ə d d i n. Şahım bir tədbir ki, zati-alilərinizin şəfa tapmağına səbəb olarmən nə deyən bilərəm.

Ş a h z a m a n. Onda Ərkani-dövləti hüzuruma çağırınız.

Şəmsəddin çıxır.

Ş a h z a m a n. Ağa dərviş, mənim mürəzim nədən mənə gəlmiş?

A b d u l l a. Şahım, təbiətdən uzaqlaşmış, onun qanunun pozmaqdan. Mənim müalicəmə də sizi ona yavuşlaşdırmaq olacaqdır.

Ş ə m s ə d d i n. Cəmaləddin, Şeyx İbrahim daxil olurlar.

Ş a h z a m a n. Ey Ərkani-dövlət! Bu xəstəlikdən xilas olmaq üçün əcnəbi vilayətə müalicəyə gətirəm. Hökumət işlərini sizlərə tapşırıram. Mən qayıdana kimi Şəmsəddinin hökümə tabe olmalısınız və

onun itaətində bulunmalısınız. Müalicə bir sənə çəkəkdir. Padşahlıq işlərinə diqqətlə baxmağınızı əmr edirəm. İndi mürəxxəssiniz.

Çıxırlar.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Səhnə bağ içində bir kəndli koması göstərir. Pərdə qalxdıqda Şahzaman kəndli libasında odun gətirir.

Bulqey s. Ah, əzizim, nə bərk tərli misən? (*Dəsmalı ilə onun tərini silir.*)
Odu sənəni yordumu?

Şahzaman. Yox, əzizim, artıq yorulmamışam, amma çox acmışam. Bir az su ver içim. Ürəyim yanır.

Bulqeys cürdəyi verir, o da içir.

Bulqey s. Xörəyi hazır etmişəm, Cəfər babanı gözləməyi dözməyi cəksənsən ye.

Şahzaman. Yox, Bulqey s, qoy baba da gəlsin, birlikdə yeyək. Qaydanı pozma, Sən süfrəni hazır et, ona kimi Cəfər baba da gəlib çıxar. (*Bulqey s süfrəni hazır edir.*) Bulqey s, bu gün ağa dəriş təyin etmiş vaxt bitir.

Bulqey s. Ah! (*İlindən qabı salır.*)

Şahzaman. Niyə tələşətdin? Məgər bu xəbərsənəni şad etməyir?

Bulqey s. Yox, şahim.

Şahzaman. Nə səbəb saraya qayıtmağa şad deyilsən?

Bulqey s. Şahim, qızıl qəfəsə salınmış bir quş halına şadım olur? Məgər quş özündən də oxuyursa, öz halından nəli edir. Böylə təbiətində azad yaşadığını yad edib fəğan eləyir.

Şahzaman. Gözlə bir cavab! Bulqey s bu sualı sənə verməkdə fikrini bilmək istəyirəm.

Bulqey s. Bəs sizin fikriniz nədir, şahim?

Şahzaman. Sən ilə bu gözəl təbiətində yaşamaq!

Bulqey s. Ah, sevgili Zamanım! Sən mənə yeni bir həyat verdin! (*Boynunu qucaqlayır.*) Sən də mənə kimi o qızıl qəfəsə qayıtmaq istəmirsən?!

Ş a h z a m a n.   v t istəmirəm.

C  r kişi dalında bir kisə un daxil olur. Şahzaman kis ni onun dalından alıb yerə qoyur.

Ş a h z a m a n. Baba, niyə m n  demədin gedib g tir ydim. Sən qoca kişi bu ağır kis ni necə g t rd n?

C  r k i   i. Oğul, onsuz da sənin yanında x cil m. Bu s n  mənim i imin hepsini sən g rm  n. G r bu damdan n  a  un çıxıbdr?

Göstərir.

B u l q e y s. Baba, mən də bu a  undan yax  i   r k bi ir c y m.   yl  n, xörəyi verim, acsınız.

  yl  rl r nahar yeməyə məşğul olurlar.

C  r k i   i. Oğlum Zaman, a a dərviş çoxdan bəridir bizə qonaq g lm gyir. Görəsən bir qəziyyə  z verm yib ki?

Ş a h z a m a n. Baba, a a derv   bu gün g  c kdir v   z  ilə bir neçə qonaq gətirəcəkdir. Odur gəlirlər.

Şəmsəddin, Cəmaləddin,  eyx  brahim v  Abdulla daxil olurlar.
 ahzamana təzim edirlər.

C  r k i   i. Buyurunuz,  yle in, bizim ilə Allah verenden yeyiniz.

A b d u l l a. C  r baba, bu    as sizin x r yiniz  adət etm mi  r. Bunların yeməkləri başqadır.

C  r k i   i. Doğru deyirsiniz. Bu   xl r çox böyük adamlara ox ayrlar. Mən fəqir kəndlinin   r yini b y nm zl r.

   m s   d d i n. Kəndli baba,  n böyük şəxs yanında  yl  bidir.

C  r k i   i. Kim? Zamanmı?

   m s   d d i n. Bəli.

C  r k i   i. Zaman n  idir?

   m s   d d i n. M ml  k timizin şahı, c ml mizin qibleyi-aləmi.

C  r k i   i. Oğlum, bunlar n  söyləyirlər? Sən doğrudanmı  ahsan?

Ş a h z a m a n. Baba, bir il bundan irəli mən  ah idim. Amma indi yox.

C  m a l   d d i n. Qibleyi-al m, sizi t xtinizd n kim x   l edə bilər?

Ş a h z a m a n. Cəmaləddin, mən  z m etmişəm.

Ş e y x İ b r a h i m. Qibleyi-aləm qır bizlərdən narazısınız tənbeh ediniz. Fəqət bu söz ilə bizləri məyus etməyiniz.

Ş ə m s ə d d i n. Qibleyi-aləm, bir sənə bundan qəddim hökumət işlərini, bu ağır vəzifəni aciz bəndələrinizə tapşırıb xəstəliyinizi müalicə etmək üçün bura gəlmişsiniz. Min şükürlər olsun indi sağalmışsınız, buyurunuz gedək. Sahibsiz qalmış tac-taxtınız, gözəl sarayınız sizi gözəlyir. Tam bir sənədir ki, rəiyyətləriniz yas tutub, üzəli güləlyir. Sizin gəlməyiniz onları nəhayət şad edəcəkdir.

Ş a h z a m a n. Kəs, yalançı vəzir! Rəiyyətimin üzə bir sənə deyil, illər ilə güləlyir. Bizim zülm və sitməmizdən müdam göz yaşı tökür. Nə vaxt soruşmuşam, rəiyyətim nə tövr dolanır? Cavab vermişiniz ki, mərhumətləriniz sayəsində şad və xürrəm yaşayıb ömrü rəfinizə duaku vardırlar. Yalan! Mən bu səyahət ilə rəiyyətimin nə tövr rəiyyətlə dolandığını öz gözəlrimlə gördüm. Ziqiymət-libaslarımın qanlı göz yaşı ilə toxunduğunu gördüm. Yediyim ləziz xörəklərin necə göz yaşı ilə qəmməli gəldiyini gördüm. Gümüş və qızıl qapılarının nə zəhmət ilə qəmməli gəldiyini gördüm, hərəmxanamda işsiz yeyib-içən kənizlərimin boynundakı mirvarları dənizlərdən çıxaran zaman yüzlərlə qırq olan işçiləri gördüm.

Ş ə m s ə d d i n. Qibleyi-aləm! Allah-təala həzrətləri onları zəhmət üçün yaratmışlar. Sizi də onlara padşahlıq etməyə.

Ş a h z a m a n. Ey mənə çocuq ikən qəsdən öylə yanlış tərbiyə verən ixtiyar vəzir. Yenə də mənə elə çocuq sanırsan? Xeyr, mən səadət yolumu tapdım. Məni saraya, o zindana, o zülm yuvasına çağırma. Mən bu dəyirmanı min elə saraylara dəyişməm. Mən öz əlimin zəhmətilə becərdiyim bu bağçanı, bu bostanı sarayın başqaları zəhməti ilə qəmməli gəlmiş cənnət-misal gülüstanına verməmə. Bax, bu sadə, öz zəhmətim məhsulundan təamı oranın (sarayın) növbə-növ xörəklərinə dəyişməm. Şəmsəddin bilmirsən dünyada nə böyük səadət nədir? Zəhmətdə bunu anlamış Şahzamanı heç bir vəchlə burdan apara bilməz.

Ş e y x İ b r a h i m. Qibleyi-aləmi yoldan çıxardıb sizləri şahsız qoyan bu dərviş oldu.

Ş a h z a m a n. Bəli, mənə həqiqi səadətə anladan və insanın müqəddəs vəzifəsini zəhmətlə bildirən ağa dərviş oldu. Siz mənə yenə dəvət edirsiniz. Daha bitdi. Cümləniz azadsınız.

Pərdə

İKİ YOL

Faci bir pərdə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Mir Kazım ağa - şəhərin axundu, 65 yaşında.

Tükəzbə - onun arvadı, 40 yaşında.

Məmməd - onun oğlu, 22 yaşında,

Gülsüm - onun qızı, 17 yaşında.

Molla Fətəh - məhəllə mollası, Tükəzbanın qardaşı, 60 yaşında.

Qonça - onun qızı, Məmmədın nişanlısı, 18 yaşında.

Şəhər Mir Kazım ağanın otağını göstərir. Otaq Şərq səliqəsilə bəzənmiş, pəncərələr qalın pərdələrlə örtülmüş, Divan üstə şal mütəkkillər. İki böyük divar aynası. Gülsüm aynanın önündə durub özünə bələk verir. Tez paltarına baxır. Oru-burasını düzəldir. Bu vaxt anası daxil olur.

Gülsüm. Ana, donum gen tikilmiş, daraltmaq lazımdır.

Tükəzbə. Qızım, gen olmağın zərri yoxdur, tiki dar olmasın. Həmişə belə zəif olmayacaqsan ki, tənə-qana gəlib dolacaqsan.

Gülsüm. Ay ana, nə deyirsən? Libas məni tikilmiş, ya məni libasa? Mən haçana kimi gözəyim ki, tənə-qana gəlim, libas bədənəmə görə olsun? Bəlkə, heç kökləməyəcəyəm.

Tükəzbə. Nə üçün kökləməyəcəksən? Allaha şükür yemək-içməyimiz boldur. Ağanın müridləri evimizi heç bir zaddan kəm-kəsir qoymur. Hər bir yeyəcəyimizi yığıb verirlər. Burada heç bir ehtiyacımız yoxdur. Qəssab Səfər də hər gün tənə payımızı göndərir. Atanın da nəzəri yüz-yüz gəlir.

Gülsüm. Ana can, dediklərin hamısı doğrudur, amma məni yenə də hala gəlmirəm. Bilirsənmi buna səbəb kimdir?

Tükəzbə. Kim olacaq? Sən özün, sənənin tərsliyin. Nə qəddər yalvarıram ki, qızım ye, iç, hala gəl. Həkim də buyurmuşdur ki, çoxlu süd və bal, yumurta yesin. Amma sən bunların heç birini etmərsən.

Gülsüm. Xeyr, ana, mənim belə zəif düşməyim səbəb bunlar deyil, siz atam-anamsınız! Quşu qəfəsə salan kimi, məni də bu otağa

salıb dustaq etmişsiniz. Sən axund Mir Kazım ağanın qızı Seyyid xanımsan dey, mən hər bir şeyi nəhy etmişiniz. Bu dörd divarın içi mənim dünyamdır! (Ağlayır.)

T ü k ü z b a n. Gülsüm, yenə sən nə olmuş? Yoxsa bu gecə pis yuxu görmüsən?

G ü l s ü m. Bəli, görmüşəm,

T ü k ü z b a n. Xeyir ola, qızım, söylə görüm.

G ü l s ü m. Ana, yuxumda gördüm ki, qardaşım Məmməd din toyudur.

T ü k ü z b a n. Doğru görmüsən, qızım, ağa sabahkı nənə dedi ki, Tükəzban bu həftə Məmmədin gəlinini gətirməli, çünki məhərrəm ayı yaxınlaşır. Mənim özüm də tələsirəm ki, Qonçanı tez gətirək, həm mənə kömək etsin, həm də sən yoldaş olsun. Daha, nə gördün, qızım?

G ü l s ü m. Gördüm ki, evimizdə böyük şadlıqdır. Həmin bu otağımız qonaq ilə doludur. Bir yanda mənim, bir yanda Məmməd cavan yoldaşları oturmuşlar. Bir dəstə oxuyan, çalan da hazırdır. Çalğıçılar çalırlar. Bir oğlan o cərgədən, bir qız bu cərgədən qalxıb oynayrlar. Onlar otururlar, başaqları rəqs edir. Sonra oxuyan başladı. Ah, heç olmasa yuxumda isə də evimizdə bir şadlıq, bir toy gördüm.

T ü k ü z b a n. Kəs səsinə, bihəya! Mir Kazım ağanın evində toy, balaban? Qızlar oğlanlar ilə oynamaq?

G ü l s ü m. Ay ana, mən nə edim? Yuxudur, görürəm. Mənim əlimdə deyil ki, görməyim. Bəs sən heç belə yuxu görmürsən?

T ü k ü z b a n. Mən qətiət edərdim, başımı daşdan-daşa döyürəm, elə yuxu görürəm. Görünür ki, sən elə şeylərdən fikir edirsən, yuxuna da girir. Ağa sənə dua öyrətməmiş. Nə üçün yatanda oxumursan ki, şeytan da yuxuna girib sənə elə şey göstərməsin?

G ü l s ü m. Ana, yatanda dua da oxuyuram, bismillah da deyirəm, amma yenə də belə yuxular görürəm. Mən nə edim? İxtiyar məndə deyil ki.

T ü k ü z b a n. Yaxşı, bəs dayın qızı Qonça nə üçün görmür? Çünki beş vaxt namazın heç birini keçirmir, amma sən tənbəli, mən hər səhər güclə durquzuram ki, səbh namazını qılasan.

G ü l s ü m. Ana can, elə bilirəm ki, Qonça belə yuxular görmür? Vallah mənə elələri niyə nağıl edir ki, desəm, qulaqlarını tutub qaçarsan?

T ü k ü z b a n. Kəs səsinə, bihəya! Onu da sən xarab etmişən. Bu işlərin hamısına səbəb bu qonşumuzun külfətidir. Özlərinə taytuş tapıblar! Suruş!

G ü l s ü m (güllərək). Ay arvad, Suruş deyil, Siranuş.

T ü k z b a n. Eh, mən nən bilim, adı yadında qalır ki. Vallah, atan bilsən ki, erməni evin gedirsən, aləm bir-birin vurur, sən də öldürür (çoxır.)

G ü l s ü m (tək). Öldürsən, birdəlik qurtardım. Kaş ki, Mir Kazım ağanın qızı olunca, bir çoban qızı olaydım dağlarda, çəmənərdə, təbiət üzərində yaşayıdım, çiçəklər dərdydim, şırıldayan bulaqlara baxayıdım, sən sularından içyidim!.. (Ağlayır.)

Məmməd daxil olur. Əmmam və basını çıxarır.

Məmməd. Bacım, ağlayırsan?

G ü l s ü m. Necə ağlamayım, qardaşım? Mənim qəlbim, ruhum, vücudum hamısı xəstə, mənə ziddən xilas olmaq üçün bilirsənmi mənə nə təklif edirlər?

Məmməd. Bilirəm, bacım, çoxlu süd iç, bol yumurta ye deyirlər.

G ü l s ü m. Bəli, lakin mənim müalicə budurmu?

Məmməd. Xeyr, bacım, bu mənə zin müalicəsi başqa şeydir. Bu mənəzin mübtəla olan tək bir sən deyilsən, bütün islam qadınlarıdır. Bu xəstəlik iki nurdan məhrum qalmadan nəsi baş vermiş; biri ruhu yüksələn elm nurudur, digəri günəşdir ki, ziyası ilə dünyanı tənvir edir, heyvanata, nəbatata həyat bəxş edir. Onsuz bu gözəl dünya dəhşətli bir zülmət olurdu. Bu lətif, rəngin çiçəklər, güllər sənə kimi saralıb-solub məhv olurdu. Bacım, sən qonça gülü o nurdan məhrum etmişlər. Sən bu dəmlə, o gözəl təbiət üzərində yaşamaq lazımdır, sən gəzmək, gülmək, yemək, içmək, danışmaq lazımdır. Qəlbini əsla sıxmayıb hər zaman şad saxlamalısan.

G ü l s ü m. Doğru, fəqət bu mənə müyəssər deyildir, çünki mən müsəlman qızıyam. Müsəlman qadını üçün bu nemətlər yaranmamışdır. O, başqaları üçün yaranmışdır. Bunları biz nəhy etmişlər. Ax, Məmməd! Nə üçün mən binəva qızıcığazı oxutdun? Nə üçün mənə mənliliyi anlatdın? Nə həcət ki, söyləyirsən dünya gözəldir, genişdir, intihasızdır. Mənim dünyam, qardaşım, bax nə geniş, nə yüksək bir aləmdir. (Əli ilə otağını göstərir.) Bu səqf mənim ulduzlu səmamdır. Bu xahılar ilə döşənməmiş yer mənim çiçəkli çəmənərim, yaşıl ormanlarımdır. Bu divarlar da mənzərəli dağlarım, yüksək qayalarımdır. Qardaşım, burada dünyaya gəldim, buradan da tezliklə mənə aparıb qəbrə qoyacaqsınız.

Məmməd. Sus, sus, bacım! Odlu qəlbimə yenidən atış atma. Qadınlarımızın belə təbiətə müğayir, hürri yaranmış növi-bəşəri yaşarmaz halı, mənə çoxdan düşündürür. Çarə arayırdım ki, nə yol ilə onlara kömək edim. İndi tapmışam. Bacım, and içirəm, qadınlarımızın bu yolda tökülən qanlı göz yaşlarına, and içirəm, sənə kimi hələ qonça gül ikən saralıb solan gül çöhrələrinə, and içirəm sənə kimi belə zindanlarda, cəhəlt zənciri altında sızlayan məsumlərə, sizləri bu sarıtdən xilas etmək yolunda cavan ömrümü qurban edim.

Gülsüm. Qardaşım, bir türk sənə eləyi bilcəksən? Rüsveyi-cahan olub tələf olacaqsan.

Məmməd. Tələf olsam da, bir cığır açaram, ta ki məndən sonra gələnlər cavanlar da o yol ilə gedib axırı sizləri xilas edərlər. Ey cəhəlt, ey yeddi başlı div! Hazır ol, Məmməd gəlir.

Molla Fətəh və Mir Kazımağa daxil olurlar.

Mir Kazımağa. Bacına yeddi başlı divdən nağıl deyincə, əhkam-diniyyəni öyrətsən, daha əfzal olmazmı?

Məmməd. Ata, elə mən də bacıma ondan söyləyirəm, lakin əfsus! Axundlarımız o əhkamı ya özləri anlamırlar, ya da anlayıb da qəsdən camaata başqa surətdə yetirirlər.

Mir Kazımağa (Gülsümə). Sən bu danışığa nə qulaq asırsan? Otağına get!

Gülsüm çıxır.

Molla Fətəh (istehza ilə). Bacioğlu, görürəm sən yaxşı anlamısan! De görüm, dinimizdə sənə kimi başını açıb türk dövlətində, yaxud başqaları kimi saçlarını uzadıb özlərini xaricilərə oxşadanalara nə nəzərlə baxılır?

Məmməd. Mən o barədə şəritdə bir şey görməmişəm, olsa da dinə yox, bəlləkə, adətə, səhhətə dəxli vardır.

Molla Fətəh. Bacioğlu, görürəm, şəriti axund Molla Calaldan yaxşı təhsil etmişən. Mir Kazım ağaya dedim ki, qoy Məmmədi özüm oxudum. Dedi, -yox, bacın oğludur, səndən xof etməz. İndi buyur, gör Calalın babı fikri Məmməddən xoş gəlir.

Mir Kazımağa. Fətəh, səhv edirsən, Məmmədin əqidəsi elə deyil. O sənə goca dayısını mübahisəyə çəkər, fəqət onu başqa bir

zamana qoyunuz. İndi m t b  st  g  k. Oğlum, dayın ilə belə q t etmi k ki, c m  axşamı Qonçanı k  r k, çünki m h rr m l-h ram yaxınlaşır. Buna sən nə deyirsən?

M  m m   d. N  deyəcəyəm? İxtiyar sahibisiniz.

M i r K a z ı m a   a. Çox  c b. İndi ikinci məsələyə keçək. Sənə iki yol se mi  m ki, din-islama xidmət edəsən; biri, Kərbəlayı-m  llay  gedib t hsilini bitir s n, sonra da gəlib camaatımıza v z edəsən. Digəri, m rsiy xanlıqdır. Bu axırncı m q dd s vəzifəni y r tm yo ind  də hazırsan. Gözəl səsin var. Demək,  vladım iki t riq: vaizlik, r vz xanlıq, hansına meylin artıq isə onu seç.

M   m m   d. Ata, çox dərin d   nc  rd n sonra  z m  bir m q dd s, bir müstəqim t riq se mi  m. Sənin məqsədin mən f rz ndini bir sahib-minb r görmək deyilmi ki, o minb rd n vətəndaşlarını, dinda larını doğru yola dəvət edim?

M i r K a z ı m a   a. Bəli, nami-m bar ki qoyulmuş sən övladından c ddimiz bunu t  b edir.

M   m m   d. Ata, ind  dinə, g r övladın n  gözəl, n  m q dd s bir minb r b y nm  ?

M o l l a F   t t a h. Söylə, yoxsa, bayaq məni şübhəyə salm dın.

M   m m   d. Ata, t rif etdiyim minb rd n siz r kimi quru v z etmək yox, həyatı təsvir edən maraqlı v q  r, d   tli, qanlı faci  r s yl yor k, g st r  k, camaatı doğru yola dəvət edəcəkdir - bu  vladın.

M i r K a z ı m a   a.   h n,  h n, oğlum.

M   m m   d. Zalımların sit ml rini, m zımların qanlı g z ya larını g st r  k, q lb ri l rz nak edəcəkdir - mən  vladın.

M o l l a F   t t a h.   h n, afərin bacio lu.

M i r K a z ı m a   a. O minb ri-m q dd sin ismi nədir,  vladım?

M   m m   d. S hn dir ismi onun, p d rim.

M o l l a F   t t a h. Səhnə nədir?

M   m m   d. Dayım, səhnə ayın sidir həyatı-b   rin!

M i r K a z ı m a   a. O səhnə hansı m q dd s binadır?

M   m m   d. Bəli, doğru, o, m q dd s binadır, çünki orada yüksəlir h qi  t bayrağı, orada yanır haqq ocağı. Ora bir  dal txan dır ki, hər kəs vicdanın əməlinə görə ya mükafat, ya da m caz t alır. Ora bir ibr txan dır ki, hər kəs orada çirkin əməlini görüb də ibrət alır, isti far edir, insafa gəlir.

Molla Fətəh. Atan səndən sorur ki, o hansı binadır?

Məmməd. O binanın adı teatrdir.

Mir Kazımağa və Molla Fətəh. Nə? Teatr?

Məmməd. Bəli, teatr.

Mir Kazımağa. Teatr! Lotular yığıncağı.

Məmməd. Xeyr, ürək ocağı.

Molla Fətəh. Şeytan yuvası!

Məmməd. Xeyr, məlik otağı.

Mir Kazımağa. Ora meyxanadır!

Məmməd. Xeyr, ora ibrətxanadır.

Molla Fətəh. Sən babı olmusan?!

Məmməd. Xeyr, mən haqq yolu tapmış bir insan olmuşam.

Mir Kazımağa. Sən dilli olmusan?!

Məmməd. Xeyr, mən aqıl olmuşam.

Molla Fətəh. Bunların hamısına bəis o babı Molla Caladır.

Mir Kazımağa. Ağa, doğru deyirsən, odur.

Məmməd. Nahaq yerə Molla Calalı müqəssir edirsiniz. O sizdən geri qalmaz. O da sizin kimi... saç qoyanlara, çəkmə geyinlərə, rusca oxuyanlara kafir deyiləndir.

Mir Kazımağa. Bəs sən bu şeytan yoluna kim və nə vadar edir?

Məmməd. Məgər mənim tutduğum yol şeytan yoludur? Orada nə edəcəyimi söyləmədimmi?

Molla Fətəh. Söylədin, orada oyunbazlıq, mütrüblük edəcəksən.

Mir Kazımağa. Ah! Ürəyim partlayır! Seyid övladı oyunbazlıq?! Oğul, o qoyduğum ad sənə haram olsun! Cəddim sənə tezliklə əlimdən alsın!

Molla Fətəh. Mənin qızımı belə mürtəd vermərim. Bu saat Molla Vəlini çağırıb nigahını pozduracağam.

Məmməd. Bax, şəriti bu günə salmışsınız, ehkəmi-diniyyə belə mənə edirsiniz.

Molla Fətəh. Necə?

Məmməd. Kəriminiz öz ixtiyarılıma mənə gəlmiş?

Molla Fətəh. Bəli.

Məmməd. Onda çağırınız gəlsin və öz ixtiyarılığa nigahını geri oxutsun. Şəritin yolu budur, dayını.

Molla Fətəh. Sus! Məni şərit öyrətmə. Dini-islamda sənə kimi dəliyin nigah yoxdur. Bu burası. Sənə nişəkdən çıxarmaq üçün də

qızımı bu saat buraya gətirərim, görürsən ki, sən divanının ikrah edib ol
çəkəkdir. Tükəzban! Tükəzban!

Tükəzban daxil olur.

T ü k ə z b a n. Nə buyurursan, qardaşım?

M o l l a F ə t t a h. Bu saat gedib Qonçanı gətirərsən.

T ü k ə z b a n. A qardaş, belə toy olurmu? Qoy qövmlər bəni yığıb qayda ilə
toy edim. Qonça anadan yetimdir, niyə onu tay-tuş yanında xar edirsən? Niyə
könlünü sındırırsan.

M i r K a z ı m a ğ a. Tükəzban, sənin toyun yasa döndü!

T ü k ə z b a n. Vay! Ay kişi nə deyirsən? Ölənimiz kimdir?

M i r K a z ı m a ğ a. Bu oğlun Məmməd.

T ü k ə z b a n. A kişi, nə deyirsən? Sən allah, məni belə zarafat etmə.

M i r K a z ı m a ğ a. Arvad, oğlun dəli olmuş, dəliyi də qız vermək şəritlə
caiz deyil.

M ə m m ə d. Ana, bunlar deyirlər ki, məni dəli olmuşam. Mən də istəyirəm ki,
Qonça gəlsin, özündən soruşum ki, məni dəliyi yoldas olmaq istəyir, ya yox?

T ü k ə z b a n. Elə bu? Gör məni necə qorxutdular! Oğlum bunlar yalan
deyirlər. Sənin eşqindən dəli-divan olan Qonçadır.

M o l l a F ə t t a h. Heç vaxtı!

T ü k ə z b a n. A qardaş, nə deyirsən? Bizdən nə pislik gördün ki, daha qızını
vermək istəmirsən? Vallah, verməsən Qonça özünü öldürəcəkdir, ya da Məmmədi
qoşulub qaçaqadır. Bu saat gedib gətirərim, görürsən, doğru deyirəm, ya yox.
(Çıxır.)

M i r K a z ı m a ğ a. Bu işlərdə müqəssir məni özüməm. Nə üçün o islam
torpağını buraxıb bu viranəyə gəlmişəm. Nə bilim, dedim ki, bura mənim vətənimdir,
ata-babalarımın xaki-paki buradadır, qoy öləm də burada ölüm. Heç bu günlərimi
düşünmədim, övladlarımla fikrin qalmadım.

M o l l a F ə t t a h. Əlbəttə, səhv etmişəm. Gərək gəlmiş yədin. İndi məni özüm
də rəhbərlikə köçmək fikrindəyəm. Bu işləri ki, məni görürəm, bir az çəkməz
burada müsəlmanlıq nişanından heç bir zad qalmaz.

Tükəzban Gülsüm, Qonça ipək çarşafa bürünərək daxil olurlar.

T ü k z b a n. Qardaşım, indi qızından özün soruş, gör Məmməd getməyə istəyir, ya yox?

M ə m m ə d. Qonçaçığım, hansı zalımdan qorxaraq belə çadıra bürünüb gizlənmisən? Yoxsa, qədim qaşlarında, ahu baxışlarında, şəhla gözlərində bir qüsurlu görürsən? Yetər, yetər, gözəl! Səni kimi qonça güllərin açılmaq zamanı gəlmiş! (Çöldə onun başından çarşafı çəkib atır.)

M i r K a z ı m a ğ a. Nadürüst, bəhəya!

M o l l a F ə t t a h. Qızım, görürsənmi? Bu dini-təriqətdən dönmüş seyid övladı, məmmamı atıb, lotu libası geyib teatrda oyunbazlıq etməyə fikrindədir. Sən bu kafir, bu divançıyı getməyə istəyirsənmi?

Q o n ç a. Ağa, Məmməd mənim qəlbimin şahıdır, özünə nə vəzifə seçərsən, mənə xoşdur. Mən onun vəfalı bir quluyam.

M i r K a z ı m a ğ a v ə M o l l a F ə t t a h. Vaşəriyə, va millətə!

M o l l a F ə t t a h. Sus, bəhəya! O sənin qəlbinin sultanı isə mənəm sən cisminin, həyatının sultanıyam.

T ü k z b a n. Qardaş, sənə yalvarıram, bu iki cavanın göz yaş tökməyinə bəis olma, qızını bədbəxt etmə.

G ü l s ü m. Dayı, mən də yalvarıram, Qonçanı Məmməddən ayırma.

M o l l a F ə t t a h. Çəkilin, siz qadınların məsləhətinə qulaq asıb bu dünyada biabır, axırtda dəhşənlənməyə oduna yanmaq istəmirəm.

M ə m m ə d. Ey mənim seyid atam, ey mənim axund dayım.

M i r K a z ı m a ğ a. Sus, şeytani-mənlən, sən dinsiz daha mənim övladım deyilsən! Çək, evimdən çıx! Rədd ol!

M ə m m ə d. İndi mənə bağırıram: vay o millətin halına ki, sizin kimi yol göstərni var! (Getməyə istəyir.)

Q o n ç a. Məmməd, mənə bunlara buraxıb haraya gedirsən?!

G ü l s ü m. Qardaşım, mənə də özünü apar, burada qoyma.

M ə m m ə d. Səbir ediniz, ey qonca gülləri, Məmməd sizləri, bu zülmətdən, bu ziyyətdən, bu zərirdən pəncəsindən xilas etməyə üçündür.

Pərdə

ŞEYTAN

Bir pərdəli, üç şəkilli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Şeytan -iblis libasında.
Marzavan
Curcan cinlər
Teymur - dərviş.
Əli - onun oğlu, 12 yaşında.
Aslan - Teymurun yoldası.
Dərviş.
Rizvan -kommunist.
Sadıq kişi - qoca kəndli,
Hüseynqulu - kəndli.
Qara Hüseyn - kəndli.
Gülperi
Şahperi - kəndli qızları
Nazperi

BİRİNCİ ŞƏKİL

Səhnə bir dağ göstərir. Şeytan bir daş üstə oturmuş, hüzurunda Marzavan durmuş.

Şeytan. Marzavan, Avropadan nə xəbər var? Söylə.

Marzavan. Baba can, səpdiyin toxumların barını tez görəcəksən. Firingilərlər tərfindən qovulmuş Əmir Feyzəli ingilislər İraqı-Ərəb sultan təyin etmişlər. İngilislərin bu siyasətindən firingilərlər rəncidə olaraq türklərlə gizli müahidənamə bağlamışlar.

Şeytan. Ha-ha-ha, Marzavan, bu işin aqibətini öz gözünə görəcəksən. Şeytan babana əhsən deyəcəksən.

Marzavan. Yaxın Şərq məsələsi Əski Antantanı pozdu. Yeni Antanta Uzaq Şərqə əl atır.

Şeytan. Bu da iblis babanın insan qanı tökmək üçün bir təlidsidir.

Marzavan. Almanların ölmüş cəsdindən müzəffər firingilərlər qorxurlar. Bilirsənmi, onlar nə tədbir etmişlər?

Şeytan. Söylə görək.

M a r z a v a n. Almaniyada h rb  lazım n  şey varsa, toplayıb Fir ngistana göndərirlər.

  e y t a n. T rk-yunan müharibəsi n  haldadır?

M a r z a v a n. Kral Konstantin  hd etmiş ki, ta  stambul  alıb yenidən ba ına tac qoymayınca, qılıncını qınına satmasın.

Curcan daxil olur.

  e y t a n. Söylə görüm, ulu Qafqazda n  xəbər var, Curcan?

C u r c a n. S ni  ad ed  k bir xəbər yox, baba can.

  e y t a n. Söylə g r k.

C u r c a n. Ulu Qafqaz unutmu  tanrısını...

  e y t a n. Bu xəbər  ad edir iblisini.

C u r c a n. S ni də yad edən yoxdur, baba can.

  e y t a n. Buna mən heç inanmaram, Curcan. B  riyy t arasında olmaz elə zaman ki,  eyt ni unutsun insan.

C u r c a n. G rd y m  s yl  yir m, baba can.

  e y t a n. Demək ki, ulu Qafqazda t k lm r daha qan?

C u r c a n. Xeyr, baba can.

  e y t a n.  nanmaram, Curcan, erməni, gürcü, azərbaycanlı qan t km sinl r? Bu nə hal t? Bəs b yl r, xanlar, knyazlar necə olmuşlar? Qo ular, burjuylar, qol omaqlar n  edirlər?

C u r c a n. C ml sini h kmdarlıqdan endirm  l r.

  e y t a n. Kimlər?

C u r c a n. Kommunistl r. Ulu Qafqazda başqa bir hal t: b xl , həsəd, kin, küdurət, ədavət b sb t n yox olmuş. Orada can deyib can  sidirl r.

  e y t a n. N  pis xəbər g tirm  n, Curcan! Yer z nd  sevgili bir m sk nim vardis  o da Qafqazdı. Kommunistl r onu məndən ala bilm z r. Mənə iblis, m n   eytan deyərlər. Erməni, gürcü, m  lman qardaş olmuşlar? Ha, ha, ha. Rahat yaşayıb can deyib, can  sidirl r? Ha, ha, ha. (Ayağa qalxıb.) Curcan, Marzavan, m n  onların içərilərinə elə bir fitn  salım ki, yenidən bir-birini at   yaxsın,  apsın, talasın, qırsın, oda atsınlar. Analar bətnindən balaları çıxarıb nizz y  taxsınlar. N hrl r su yerin  qanlar axıtсын, B hri-siyah ilə Xəzərin içəri qızıl qan ilo dolsun. K ndl r, şəhərlər, meşələr, çöllər od alıb m    kimi yansın, cəhənnəmə d ns n!

Ulu Qafqaz hazır ol! Şeytan gəlir!

Pərdə

İKİNCİ Şİ KİL

Səhnə dərmiçə dükanını göstərir. Əli körük basır, Teymur ilə Aslan dərmiş döyürlər.

Teymur. Oğlum, körüyü bas, yoxsa yorulmusan?

Əli. Xeyr, babacığım yorulmamışam.

Aslan. Yorulma, oğlum, sən zəhmətkeş balasısan, sən işdən qorxma, qoy iş səndən qorxsun.

Şeytan səyyah libasında daxil olur.

Şeytan. Atış... cahanda varsa tərifi layiq bir şey, o da sənsən, Ey yandırıcı od, səni gördükdə qəlbum şad olur, ruhum rahat. Ey qırmızı işıq, səni mən çox sevirəm!

Aslan. Yoldaş, sən kimsən?

Teymur. Nə soruşursan? Dediyyəndən görmürsənmi bu adam atışpırstdır.

Şeytan. Doğru, mən atışpırstəm, çünki xamurum oddan yağrulmuş, odu mən çox sevirəm.

Aslan. Yoldaş, bizim torpaq azad bir yerdir. Hər kəs nəyi sitayiş edirsə etsin. Burada din, məzhəb üstə qovğa yoxdur, müsəlman, xristiyan, bədpırst, atışpırst, hamısı insandır, biz qardaşdır.

Şeytan. Pəh, pəh, nə gözəl məslək! Ey azərbaycanlılar mən səyyaham, dünyanı seyr edərək, buraya gəlmişəm, belə səadətli yaşayan insanlar görmədim. Siz çox bəxtiyarsınız... Əfsus ki... qonşu düşmənləriniz bunu puç edəcəklər...

Rizvan daxil olur, Şeytan onu görmür.

Teymur. Kimlər?

Şeytan. Gürcülər ilə ermənilər.

Aslan. Səhv edirsən, yoldaş, onlar bizim dostlarımızdır. Köhnə davət, köhnə hökumətlər getdi.

Şeytan. Ha-ha-ha. Ey sədədil azərbaycanlılar! Siz qəflətdəsiniz, ermənilər, gürcülər gec-gündüz yatmayıb yeni hərbi üçün silah hazırlayırlar. İntiqam, intiqam deyərək, müharibə üçün plan çəkir. İndi burada siz nə qayırsınız?

Aslan. Kəndli qardaşlarımız üçün əkin aləti qayırıq.

Ş e y t a n. Bu işləri buraxınız, gecə-gündüz siz də onlar kimi qılınclar, xıncırları qayırınız, fürsəti fəvri verən aqıl deyil, divandır. Keçmişinizi yada salın. Siz eys-işrət məşğul olduqda, onlar top, tüfəng yığıb hazırlaşırdılar.

T e y m u r. Sən kimsən? Bunu haradan düzəltmişən?

Ş e y t a n. O zaman mən burada idim.

Rizvan pusqudan çıxıb irəli gəlir.

R i z v a n. Doğrudur, o zaman sən burada imişsən. Buna şükkim yoxdur. Yoldaşlar, bayaqdan bəri mən bu hərfi dini yirəm. Bunun kim olduğunu anlayırsınızmı?

A s l a n. Kim olduğunu bilmirəm, lakin sözlərindən, gözərindən şərarət odu yağır. Mən bunu görürəm.

R i z v a n. Doğrudur, yoldaşlar, insanı bir-birilə vuruşduranlar belə həriflərdir. Bunlara provakator deyirlər. Bunların əsil adları Şeytandır. Yoldaşlar, bunlara aldanmayınız, gürcü, erməni zəhmətkeşləri bizə düşmənin deyillər. (Şeytan yox olur.) Onları bizlərlə toqquşduranlar belə şeytanlar idi. Harada belə ara qarışdıran adam gördünüz, tutub bizə veriniz. (Dönüb baxır.) Bax, hərif giriz vermiş. Hərgah düz adam idi, nə üçün qaçdı?

T e y m u r. Yoldaş Rizvan, qorxmayın. Belə fitnələrə aldanmırıq. Qonşularımız ilə qardaşlığı pozmırıq.

R i z v a n. Elə də lazımdır, indi iş dalınca. (Çıxır.)

A s l a n. Oğlum, əli, körüyü bas!

Pərdə

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Səhnə Sadıq kişinin komasını göstərir, həyətdə Nazpəri corab hörür, Gülpəri paltar və Şahpəri də köynək tikirlər. Şeytan səyyah libasında, qoltuğun da bir qutu həyətdə daxil olur.

Ş e y t a n (qızları başaşağı işləyən halda gördükdə öz-özünə). Nə gözəl fürsət! Bu Həvvə övladlarını aldadıb buradan aparmalı. Sonra, qızlarınızı düşmənlərə aparmış, deyər fitnə salmalı... (Qızlara.) Ya rəb,

bunlar n gözəl qızlardır. Sanki göydən enmiş pərilərdir. İsminiz nədir, mənliklər?

G ü l p ər i. Mənimki Gülpəri.

N a z p ər i. Mənimki Nazpəri.

Ş a h p ər i. Mənimki də Şəhpəri.

Ş e y t a n. Demədimmi siz pərisiniz? Simalarınız buna şahiddir. Siz kimi pərilər belə işlər yaraşarmı? Toxda, gözəl. (Nazpərinin əlini əlinə alıb.) Bu şümşad kimi barmaqlara nə yaraşar, gözəl?

G ü l p ər i. Xına yaxmaq.

Gülüşür.

Ş e y t a n. Bunların nə gözəl səsləri var? Sanki səma musiqisidir, bu sədalar. (Bir yaqut üzük Nazpərinin barmağına taxır.) İndi baxınız.

G ü l p ər i. Ah, nə gözəldir? Necə parlaqdır? Kaş mənim elə bir üzüyüm olaydı!

Ş e y t a n. Səbir et, gözəl, sənin barmağına başqa bir qaş yaraşar, bax, o da bu! (Almaz üzüyü onun barmağına taxır.)

Ş a h p ər i. Doğrudanda nə yaraşıqlıdır!

Ş e y t a n. Mənim qutumda sizlərə layiq şeylər çoxdur. (Rəngbərəng şüşə muncuqları göstərir.)

G ü l p ər i. Ah, nə gözəl şeylərdir!

Ş e y t a n. İndi siz pərilərə nə lazımdır?

Ş a h p ər i. O şey ki, bizim kəndli atalarımızda yoxdur. Pul lazımdır ki, bu şeyləri sizdən alağ.

N a z p ər i. Şəhpəri düz deyir. Bizim atalarımız kasıbdır.

G ü l p ər i. Kaş bu şeyləri bizə göstərməyəydin, baba!

Ş e y t a n. Gözəl şey görmək savabdır. Görürəm bunları almağa sizdə pul yoxdur, lakin mən də sizin köməyinizə möhtacam. Hərgah mənim təklifimi qəbul edərsinizsə, bu üzükləri sizə bağışlam.

G ü l p ər i. Mən qəbul edərdim.

N a z p ər i. Mən də.

Ş e y t a n. Çox sağ olun! İndi dediyim yaxşı fikir veriniz. Mən böyük tibbim. Qədim bir tibb kitabında oxumuşam ki, sizin bu dağlarda bir növ çiçək bitir. Bu çiçək indiyə kimi müalicəsi tapılmayan vərəm xəstəliyini dərmandır. Mən bu məqsədlə uzaq vətənimdən buraya gəlmişəm. Bu daşları da satın özüm yemək və yol xərci üçün alırdım.

Mən sizin bu dağlarınıza nabırdım. Gözlərim də siz cavanlarınkı kimi iti deyil. Əgər mənə kömək edib, o çiçəyi tapa bilsək, göstərdiyim cavahirlərdən sizə peşəkş verərim və yazdığım tibb kitabında siz pərilərin adlarını da qeyd edərim. Görün, insanlara nə böyük xidmət edirsiniz? Adlarınız da min illərcə dillərdə söylənər. Razi olursunuzmu?

Cümləsi. Razıyıq.

Gülperi. Ancaq atalarımızdan izin almaq lazımdır.

Şeytən. Yox, onu etməyin. Qorxuram sizi qoymayalar və bu sirr öz aramızda qalmalıdır. Çox gəzməyəcəyik. Bəlkə, bəxtimiz gətirdi, tez tapdıq. Gedək, qızlarım.

Qızlar. Gedək.

Ayağa qalxırlar. Bu halda Rizvan daxil olur.

Şeytən. Yenə bu şiş papaq nə pis vaxtda gəlmişdi!

Rizvan. Bacılar, işlərinizi qurtardınız mı?

Gülperi. Xeyr, bir az qalıbdır.

Rizvan. Yoldaşlar, tənbəllik etməyin. Özünüz bilirsiniz ki, alman proletarları acından qırırlar, çıpaq balaları sizin köməyinizə möhtacdır. Bir saat gecikməyiniz neçə məsum uşaqların ölümünə bais olar. Bu barmaqlarınızdakı üzüklər haradandır?

Şəhəri. Bu kişidən almışdıq.

Rizvan diqqətlə Şeytana baxır.

Rizvan. Hə, tanıdım, həmin hərif. Üzüklərinizə baxım. (*Göstərir.* Şeytan qaçır.) Bunlar qiymətli daşlar deyil, şüşədir.

Gülperi. Vay sənə lənət, şeytan kişi! Biz də elə bilirik ki, qiymətli daşlardır. Nə yaxşı hələ pul verməmişik.

Nəzəri. O çiçək axtarması da hiylədir.

Rizvan. Nə çiçək?

Gülperi. Deyirdi ki, bizim dağlarda vərdəmə naxoşluğuna dərman bir çiçək bitir. Bizi, onu aramağa aparırdı.

Rizvan. Onun tələsində nə yaxşı qurtardınız. Bu sizə bir dərs olsun. Bundan sonra belə şeytan şəxsini aldanmayınız. Bu adam dəmirçi yoldaşları da aldatmaq istəyirdi. Daha durmayın, iş dalınca. Bir azdan sonra gələcəyinizə, ona kimi siz də işlərinizi qurtarınız. Sadıq babaya deyin ki, ianə şeylini buraya toplasın, gəlirli siyahı edəcəyiniz. (*Gedir.*)

N a z p r i. Gedk, işrimizi qurtaraq. Nazpıri v Şahpıri komaya girirlı.

S a d ı q k i ş i. Gülpıri, Rizvan gılmışdimi?

G ü l p r i. Bıli, gılmışdı. İndicı getdı, dedı ki, bir azdan sonra gılcıym,

S a d ı q k i ş i. Yaxşı, get, gıln adamlar üçün çörk hazırla.

G ü l p r i. Baş üstı.

Komaya girir. Qara Hüseyn dalında bir çuval hıyt qapısından girir.

S a d ı q k i ş i. Gtıir, oğlum, gtıir, ruzun bol olsun, bir vızın min alasan.

Q a r a H ü s e y n. Sadıq baba, özün bilirsın ki, bu il taxılım az oldu. Özümüz çatmır.

S a d ı q k i ş i. Bilirım, oğlum, sın dı onu bil ki, Almaniyadakı qardaşlarımız acından fıf yeyirlı, ağacların qabağını gımirirlı. Allah kırimdir. Bizlr bir-birimiz kömk edı tız mıhsula çıxarıq, amma onlar acından fıf olurlar.

Hısnıqlu dalında çuval daxil olur.

S a d ı q k i ş i. Oğlum, Hısnıqlu, sının bu ehşanın hamısından qıymtıdır; çünkü sın kasıbsan, el özü sını ıan ıı saxlayır.

H s n q u l u. Sadıq baba, o günü yoldaş Rizvan Almaniya acılığını el halda nağıl etdı ki, nı deyim? O vaxtdan bıri çörk boğazımdan getmir, zibil eşib çörk arayan qardaşlarımız gözümün qabağında dururlar.

Q a r a H ü s e y n. Mınim balaca oğlum da çörk yeyndı öz payından ayırır ki, yığıb ac uşaqlara göndırcıym.

H s n q u l u. Sadıq baba, bir şey yığa bilmisnmi?

S a d ı q k i ş i. Allah bırtkıt versin, beş yüz puda qđr toplanmışdır. Hırkınd bir belı yığsa, acların imdadına çatarıq.

Aslan vı Teymur daxil olurlar.

A s l a n . Sabahınız xeyir.

S a d ı q k i ş i. Aqibtiniz xeyir. Mın gör qulluq?

T e y m u r. Sadıq baba, bizi şəhərdən göndəriblər ki, kəndli qardaşlarımıza kömək edək.

A s l a n. Dəmirçiyə möhtac nə işiniz var işə qayıracağıq.

H ə s ə n q u l u. Mənim baltam sınıbdır.

Q a r a H ü s e y n. Mənim də dəhrəm və dəryazım.

T e y m u r. Yoldaşlar, hamısını qayıracağıq, arxayın olunuz.

S a d ı q k i ş i. Övladlarım, mən bu yaşa çatmışam, belə qardaşlıq, yoldaşlıq dövrəni görməmişəm. Cümlə insanlar birdir - deyən çox olmuş, lakin indiki kimi, bolşeviklərdən savayı mənə gətirən olmamışdır.

Şeytan tıbbib libasında, qoltuğunda bir davacat qutusu daxil olur.

S a d ı q k i ş i. Kimsən? Sənin tin nədir?

Ş e y t a n. Mən tıbbibəm.

H ə s ə n q u l u. Nə yaxşı vaxtda gəlmişən, mənim balaca qızım naxoşdur.

Q a r a H ü s e y n. Mənim də arvadım.

Ş e y t a n. Mən sağlara həkimlik edirəm.

T e y m u r. Qərib tıbbibdir, sağları sağaldır...

Ş e y t a n. Bəli, sağları sağaldıram. Sağ mən o şəxs deyirəm ki, bu dünyada heç bir qəmi və qüssəsi olmaya. Hansınızın dərdi yoxdur? Hər nəiz bir dərdi mübtəlasınız. Mən ömrümü sərf edib bu dərmanları icad etmişəm. Bunların hər birində başqa bir xasiyyət var. (Bir şüşə göstərir.) Bu dərmandan bir fincan içənin bədənini qızıqıb qüvvətə gəlir. Birin də içərsə, qəm-qüssəsi gedib şad və xürrəm olar. Birisini də içərsə, qızmış şirə dönüb pəhləvan tək meydanda mübariz istəyir. Bu dərman da yuxusuzlar üçündür. Bir hələ atsa, şirin yuxuya gedib rahat olar. Lakin dərmanlarımın şahı budur.

Bunu qəliyanın başına qoyub çəkəndə adam üçün bir başqa aləm açılır. Onu tərif etməkdən özüm də acızam. Bir sözlə, rəbbiniz vəd etdiyi cənnəti bu dünyada görürsünüz.

R i z v a n (daxil olur.) Mən sənin hərfi yenə də görürəm.

Ş e y t a n. Yenə bu şiş papaq!

R i z v a n. Yoldaşlar, bu hərfi əhatə ediniz. Qaçmağa qoymayınız.

Onun ətrafını alırlar.

R i z v a n (qutudakı şüşəni əlinə alır.) Bilirsinizmi bu nədir?

H a m ı. Xeyr.

R i z v a n. Bu şeytan icadı konyakdır. Bunu içib m̄st olanları v̄ n̄ halda, n̄ cür pis işlər tutduqlarını görmüşsünüz.

S a d ı q k i ş i. H̄, adamı qızmış aslana dönd̄rdiyini anladım.

R i z v a n. Bu da tirȳkdir. H̄bbini atanları n̄ hala salır, onu da görmüşsünüz.

A s l a n. Ey h̄rif, bizi bunlarla aldadırdın?

R i z v a n. Bu da ısrardır. Bunu ç̄k̄n adam bir hala duşür ki, at l̄ piri kimi su, onun gözünd̄ bir böyük çay görünür. Paltarını soyunur ki, o çayı üzüb keçsin.

Gülüşür.

T e y m u r. Vay s̄n̄ l̄n̄t, h̄rif gör bizi n̄ȳ öyr̄dirmiş?

A s l a n. Teymur, deȳs̄n̄ o bizi aldadın ş̄xs̄ oxsayır.

R i z v a n. Onun özüdür, ancaq libasını d̄yişdirmiş. Bir az bundan ir̄li başqa sur̄td̄ qızlarınızı aldadıb dağlara aparmaq ist̄yirdi, m̄n qoymamışam.

Q a r a H ü s e y n. B̄s̄ n̄ üçün bunu tutub h̄bs̄ almırsınız?

R i z v a n. Tutulacaqdır v̄ c̄zasını da alacaqdır. Qoyun gör̄k kimdir.

H̄ s̄ n q u l u. Kim olacaqdır? Ş̄rir f̄sadçının biri.

Ş e y t a n. Rüt̄mi azaltma.

R i z v a n. B̄s̄ s̄n kims̄n?

Ş e y t a n (üst libasını atır.) Şeytan.

C ü m l̄ s i. Şeytan!

Ş e y t a n.

Ey vay, bu n̄ al̄m, bu n̄ dövrən, bu n̄ hal̄t?

N̄rd̄n yetib insanlara boyl̄ m̄l̄kiyȳt?

Bu b̄nd̄l̄rim-qullarım h̄r an m̄n̄ tabe,

Olsunmu o z̄hm̄tl̄rim indi hamı zaȳ?

Qan yağdıraram fitn̄ il̄ ırz̄ s̄mad̄n,

Qorxmam n̄ b̄ş̄rd̄n, n̄ m̄l̄kd̄n, n̄ q̄zad̄n:

Beş guş̄li yıldız m̄ni m̄ğlub edir ey vah,

M̄ns̄ yen̄ öz qüvv̄mi-naçizim̄ gümrah.

Qaçmaq, bunların ımr̄i olubdur m̄n̄ mükül,

Etm̄k ḡr̄k ol Asiyad̄ fitn̄ni t̄şkil.

Ha, ha, ha!

P̄rd̄

EŞQ VƏ İNTİQAM

Beş pərdəli, yeddi şəkildə faciə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Əlimərdan - quldur döstünün atamanı.

İbad - onun yoldaşı.

Piribaba - ovçu meşə qarovulçusu.

Yasəmən - Əlimərdanın arvadı.

Xalisənən - Piri babanın arvadı.

Çingiz - surətli Əlimərdanın oğlu,

Qəmr - Əlimərdanın qızı.

Cəbi - Əlimərdanın nökrü.

Şahbazbəy - mülkdar bəy.

Həcər xanım - onun arvadı.

Şəmsibəy - onun oğlu

Zöhrə xanım - onun qızı.

Səfibəy - qəza naziri.

Xavər - xidmətçi qız.

Heydərqulu - }nökrü

Səfa

Pristav.

Strajniklər.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Səhnə meşə içində ağac çəpərlə hasarlanmış bir həyət göstərir. Həyətin sağ tərəfində Piri babanın koması, sol tərəfdə meşə sahibi Həsənqulu ağanın ikimərtebəli evi görünür, Həyətdə neçə yerdə skamyalar qoyulmuşdur. Yasəmən komanın önündə oturub özünü günə verir. Yanında bir beşik. Pərdə qalxdıqda Piri baba çiynində tüfəng, əlində qırqovul daxil olur.

Piribaba. Yasəmən, gör sən nə kök qırqovul ovlamışam.

Yasəmən. Ah, nə gözəl qırqovuldur.

Piribaba. Qızım, gərək bu gün də durmayaydın. Özünü gözlə, yoxsa üzülürsən.

Yasəmən. Baba, doğrudur, mən şəhərdə tərbiyə almışam, amma əslim kürddür. Bizim arvadlar köç üstündə atdan düşüb, doğarlar, yenə

atı minib köçdün qalmazlar. Üç gün yatdığım kifayət edər. Ürüyim darıxdı, çıxdım ki, özümü bir az havaya verim.

P i r i b a b a. Bəs, Xalis nə bulaqdan su gətirməyi, həm də çağanın əsgilərini yumağa gedibdir.

Y a s ı m ın. Xalis nəni bulaqdan su gətirməyi, həm də çağanın əsgilərini yumağa gedibdir.

P i r i b a b a. Topal gəlib çıxdımı?

Y a s ı m ın. Xeyr.

P i r i b a b a. Görəsən, nə qəziyyə üz verdi ki, bu üç günün ərzində gəlib çıxıb bilmədi. (Tüfəngi ağacdən asıb Yasımın yanında oturur.) Yasımın, əlimlərdən sənə bizim torpaqdan gəlir, görünür İrandan bu tərəf keçmişdir.

Y a s ı m ın. Ah, baba, bu nə ömürdür ki, mən sürürəm. Bu gün tamam yeddi aydır ki, əlimlərdən mənə burada qoyub özü qaçaq olmuşdur. Bu uzun müddətdə nə gec, nə gündüz xəyalımdan, ürüyimdən sevgili ərim çıxmır. (Ağlayır.)

P i r i b a b a. Yasımın, səbir et, naşükür olma. Allaha dua et, ürüyün təsəlli tapsın. Bu bəlalər, bu cəfalar ki, sən çəkirsən, hamısı əlimlərdən ucundandır. Rəhmətlik qardaşımın cəmi xasiyyəti oğlu əlimlərdən keçmişdir. Atası kimi təkəbbürlü, kinli, höcət, qoçaq bir dəliqanlıdır. Hansı bir rəziyyət qızının ırz-namusuna ağaları toxunmamışdır?

Y a s ı m ın. Allah o ağaları dünya üzündən məhv ediydi, ta bizlər də rahat gün görüydik.

P i r i b a b a. Nə etməli, qızım, dünya belə gəlib, belə də gedəcəkdir. Qüvvətli zəifi basacaq, zəifcək, zalım məzlumu incicək, məhv edicək, dövlətli kasıbı sıxacaq, boğacaqdır. Qızım, bunlar tək insanda deyil, heyvanda da belədir. Tamam qırx ildir ki, mən bu meşədə ömür sürürəm. Bu bağlarda ov edirəm. Hər bir heyvanın, quşun, həşəratın yaşayışına diqqət etmişəm. Bir də görürsən, bir tərlən kəklik ovlayıb qaya başında yeməyi məşğuldur. Qəflətin ondan qüvvətli bir şahin ıldırım kimi şığıdı, onun lindən aldı, havaya qalxdı. Bax, böcəkləri qurbağalar, onlan ilanlar, ilanları da kirpilər yeyib təfə edirlər.

Y a s ı m ın. Baba, onlar heyvandır, anlamır, ağilları yoxdur. Bəs bu insanlar nə üçün bir-birlərini qırırlar?

P i r i b a b a. Qızım, biri dövlət üstü, biri şöhrət üstü, biri tamah üstü, səbəbləri çoxdur. Mənim qardaşım oğlu əlimlərdən də qeyrət, namus üstü. Mənim nəsihətli qulaq asmadı, dedi gərək Şahbaz

bəyin nəslini qırıb, yer üzündən məhv edim. Onun əmisi oğlu Tağı bəyi və nəkri Fərci öldürüb qaçaq düşdü.

Yasəmən. Piri baba, nə vaxt ki, bədbəxtlik bizə üz verməmişdi, əlimdən mənə sevib mehriban dolanırdı. Qəmər qəziyyəsinin sonra büsbütün dəyişilib, arvad adını yanında çəkmək mümkün deyil. Mənlə xudahafiz edendə dedi ki, Yasəmən, qız doğsan öz əlimə, qədim ərəblər tək, boğub atacağam. Baba, dönmüş tələyim burada da mənə ərimin yanında xəlil etdi, qız doğdum.

Piri baba. Qəmətəm, qızım, övlad şirin olar. Özün görəcəksən ki, necə zizləyib sevcəkdir.

Yasəmən. Allah sən deyən kimi ediydi, baba.

Piri baba. Qorxma, el də olacaqdır, bax, bu meşə sahibi Həsənqulu ağa da oğul həsrəti çəkirdi. Allahtaala ona qızı Züleyxanı verdi. Mən bu sənə çatmışam, amma atanın qıza el məhbəbbət bağladığını görməmişəm, eşitməmişəm. Bax, bu evi Həsənqulu ağa qızı üçün tikdirmişdir. Ağa burada həftələr ov edəndə, Züleyxa xanım da qaravaşları ilə burada yaşardı. Xalis onun istəli qulluqçularından biri idi. Ağanın ondan başqa övladı olmadı. İndi bu meşənin sahibi həmin Züleyxa xanımdır. Yasəmən, əlimdən də qızını inşallah el sevcəkdir.

Yasəmən. Ah, o günü görsəydim, ölməzdim.

Piri baba. Xalis gəlib çıxmadı. Xörək nə vaxtı bişəcəkdir?

Yasəmən. Odun yoxdur, olsaydı durub özüm bişirirdim.

Piri baba. Onda, mən durum oduna gedim, ona kimi də Xalis gəlib çıxar. *(Baltanı və ipi götürüb gedir.)*

Yasəmən *(yalnız, çağanı beşikdən götürüb)*. Xudaya, dərğahına el götürüb dua edirəm, mənə nə tələtdiyini - bu məsum balanı ata məhbəbbətinin məhrum etmə. *(Laylay çalır.)*

Laylay dedim yatasan,
Qızıl gül batasan.
Qızıl gül bağın olsun,
Kölgəsinə yatasan.
Balam, a laylay.
Gülüm, a laylay, a laylay.
Mən aşiqəm balasın,
Laçın verməz balasın.
Mən balamı istərim,
Balam istə balasın.

Bu halda həyat qapısı döyülür. Yasəmən gedib açır, Həcər xanım qucağında bir körpə uşaq daxil olur.

Həcər. Yasəmən, nə təccüblə mənə baxırsan? Yoxsa mənəni tanıyırsan?

Yasəmən. Bilmirəm, yuxu görürəm, ya doğrudan da Həcər xanımı görürəm.

Həcər xanım. Doğru deyirsən, Şahbaz bəyin arvadı quldurbaşı limərdanın evində, bu yuxu deyil nədir? Gəl, otur dördümlə sənə söyləyim. (Skamyada otururlar.) Yasəmən, irəlilə sən mənə xidmətçim olmusan. Xeyr, səhv etdim, xidmətçim yox, sevgili bacım olmusan, sirs yoldaşım olmusan. Yasəmən, o günlər yadımdadırmı?

Yasəmən. Bəli, yadımdadır.

Həcər xanım. Başımızda eşq sevdası, ürəyimizdə məhəbbət atəşi, son limərdanı seviridin, mən Nadir bəyi. Sən məhəbbət uğrunda cəfa çəkəndə, axırda sevgilin gedib, məramına çatdın. Lakin mənə baharım solub, zimistan oldu. Yadımdadırmı, bir gündə iki şəxs mənə elçi düşdü, biri sevdiiyim, söz verdiyim Nadir bəy, o biri bədxaləq, bədxasiyyət, çaxır içən, günlərini meyxanalarda keçirən

Şahbaz bəy. Nadir bəy kasıb, Şahbaz bəy dövlətli. Borc boğazına çıxmış, mülkü, evi Şahbaz bəyin yanında girovda olan atamın meyli kimdə olması məlum idi. Yadımdadırmı, mən Şahbaz bəyi getməyə istədim.

Yasəmən. Bəli, yadımdadır. Atanız dedi: Həcər, Şahbaz bəyi getməsən, özümü öldürəcəyəm.

Həcər xanım. Anam da saçlarını yoldu ki, bizi bədbəxt etmə, küçülər salma. Axırı mən razı oldum. Şahbaz bəyi gözəlri yaşlı getdim. O gündən cəfalarım, bəllərlərim başladı... Şahbaz bəy evimi cürdünxanaya, qumarxanaya döndərrib, çingilər ilə kefetməyə başladı. Nadir mənə göz yaşına dözü bilməyib baş götürüb bu vilayətdə getdi. Axırda Şahbaz bəyin binaməsluğu bir dərəcəyə çatdı ki, öz süd bacısı, qardaşı limərdanın bacısı Qəmər in namusuna toxundu.

Yasəmən. Ah, indi mənə də gözü yaşlı qoyan o binaməslu oldu.

Həcər xanım. Yasəmən, o zaman, o iki körpə olmasaydı, biri Şəmsi, o biri Zöhrə, inan ki, mən də özümü Qəmər kimi qayadan atmışdım.

Yasəmən. Yazıq Qəmər, qardaşım İbada nişanlı idi. Bir-birlərini çox istəyirdilər. Sonra İbad da gedib limərdanın qaçaq dəstəsinə

qoşuldu. Piri babanın deməyin gör siz altı aydır ki, Züleyxa xalanızın yanında olursunuz və heç kəsə də görünmürsünüz.

Həccərxanım. Doğrudur, orada gizli olmağımın sirrini gəlmişəm sənə açıb söyləyim və sənədən kömək istəyirəm. Başqası mənə anlayıb dadıma çatmayacaqdır.

Yasəmən. Söyləyiniz görüm, mənədən nə kömək istəyirsiniz? Özünüz bilirsiniz ki, Əlimdən gələni müzəyiqlə etmərim.

Həccərxanım. Yasəmən, Şahbaz bəy Parisə gedəndən üç ay sonar, qəflətin Nadir bəy gəlib çıxdı. "Həccər, sevgilim, bu iki ilin müddətində dünyanı səyahət edib gəzdim ki, bəlkə sənəni unudam, fəqət bacarmadım. Axırda sənənin fəraqına dözmə bilməyib gəlmişəm" - deyər fəryad etdi. Yasəmən, biz qadınlar hissimiz ilə yaşayırıq. Biz qadınlar ürəklərimizin quluyuq. Mən də eşq atışını yandım, nəticəsi bu... (Oğlunu göstərir.)

Yasəmən. Demək, bu uşaq Nadir bəyindir? Həccər xanım. Bəli, mənətin, mənəmmətim edəcəksən? Mənə lənət, nifrətim edəcəksən?

Yasəmən. Mən? Xeyr!.. Başqalarını bilmirəm. İndi söyləyiniz görüm, mənədən nə kömək istəyirsiniz?

Həccərxanım. Nadirə belə qətl etmişik ki, mən Şahbaz bəydən boşanıb azad olacaqdım, sonra ona gedəcəkdim. Ah, fəlakətəmi sadətim, ümidimi bir anda puç etdi. Bir ay bundan əvvəl Nadir xəstə düşüb şam kimi ürədi, axırda söndü. (Ağlayır.)

Yasəmən. Ah, sizin taleyiniz də mənə kimi çönmüş. (Gözünü silir.)

Həccərxanım. Yasəmən, çəkdiyim cəfalar, görünür, kifayət deyilmiş ki, təzə bəllərim yenidən zühur edir. Şahbaz bəy teleqrafla Parisdən çıxmağını xəbərləyir, indi anlayırsanmı?

Yasəmən. Bəli, anlayıram, bu uşağı gizlətmək lazımdır.

Həccərxanım. Bəli, onu da ancaq sən bacararsan.

Yasəmən. Nə tövr? Unutmayınız ki, siz mənərim Əlimərdən düşməni Şahbaz bəyin arvadısınız. Sizlərdən buraya gəliş-gediş ola bilməz.

Həccərxanım. Mən onların hamısını fikir etmişəm. Ona görə də oğlumu həmişəlik sənə verirəm. Üç gündür ki, doğmuşam. Sənin qızın da həmin vaxtda. Hamıya deyərsən ki, əkiz doğmuşam. Sırr bizim aramızda qalar.

Y a s   m   n. Bəs, Piri baba ilə Xalisə nənə necə olsun.

H   c   r x a n   m. Bu barədə xalam ilə danışmışam. O deyir ki, mənim xatirim     n onlar razı olarlar v  sirri də kims y  a mazlar.

Y a s   m   n. Mənim qorxum   lim rdandan v  C bid ndir.

H   c   r x a n   m. Mənə məlumdur ki, Cəbi sənin do ma ından h   xəbərsizdir.

Y a s   m   n. Yen  də qorxuram. Bu sirr bir vaxtı a ılar, onda mənim halım necə olar? Yox, yox, bu a ır və qorxulu i i öhdəmə götürməyə cürət etmirəm.

H   c   r x a n   m (ayağa qalxır.) Onda bircə yol qaldı.

Y a s   m   n. Hansı?

H   c   r x a n   m. Mən m q ssir ananın  li ilə bu məsum uşağın  lm yi. (Getm k istəyir.)

Y a s   m   n (onun qabağını kəsir.) Yox, yox, onu etməyiniz, veriniz, razıyam. (Uşağı alıb beşiyə qoyur. Bu halda qapı döyülür.) Siz içəriyə giriniz, görüm kimdir.

Həcər xanım komaya girir.

P i r i b a b a (qapının dalından). Yas m n, bizik qapını a . Yas m n qapını a ır, Piri baba ilə Xalisə nənə daxil olurlar.

P i r i b a b a. Xalisə, tez ol ocağı qala, x r k bi ir. Xalisə nənə. Bu saat.

Y a s   m   n. Xalisə nənə, xörəyi mən hazır ed r m.   rid  bir  ziz qonaq s ni g z yir.

X a l i s   n   n  . Kimdir? Buraya qorxudan heç kəs gəlməz.

Y a s   m   n.   ri get, g r rs n.

Xalisə nənə komaya girir.

P i r i b a b a. Yoxsa   lim rdandır?

Y a s   m   n. Xeyr, Həcər xanımdır, Piri baba.

P i r i b a b a. Həcər xanım?.. O bura əbəs yerə gəlməz, n  böyük qəziyyə  z veribdir ki, cürət edib gəlibdir.

Y a s   m   n. Baba, doğrudan da böyük q ziyy dir. Həcər xanım s nd n bir şey t v qq  edəcəkdir, onu qəbul etm yinizi mən də rica edirəm.

P i r i b a b a . Nədir?

Y a s ə m ə n . Sizi gözəl yir, gediniz desin. (*Piri baba girir. Yasəmən Həcər xanımın oğlunu qucağına götürür.*) Ah, nə gözəl uşaqdır, mən oğul həsrəti çəkirdim, allah verdi. Bunu öz balam kimi sevəcəyəm. Əlimərdən də mənəndən razı qalacaqdır. Allahın sirrini bilmək olmaz, gör kimi əlimərdən oğul göndərdi.

Cəbi daxil olur.

C ə b i . Gözləriniz aydın olsun, oğlandır, qız?

Y a s ə m ə n . Oğlandır.

C ə b i . Onda sahib şad olacaqdır.

Y a s ə m ə n . Topal, biri də var.

C ə b i . O kimdir?

Y a s ə m ə n . O da mənəndir, əkiz doğmuşam, biri oğlan biri qız.

C ə b i . Sahib bu saat özü gələcəkdir.

Y a s ə m ə n (*özünü itirir.*) Ah, ürəyim nə döyünür. Cəbi, o sudan tök, mənə ver içim.

C ə b i (*su verərək*). Sahibin gələməsindən niyə qorxursan?

Y a s ə m ə n . Qorxuram ki, ona burada bir xəttər yetər.

C ə b i . Sahibin dəstəsi meşəlidir.

Piri baba komadan çıxır.

P i r i b a b a . Topal, bu üç gündə harada qalmışdın?

C ə b i . Kəndə anamı yoxlamağa getmişdim. Bərk naxoş olduğuna görə qoyub gəlmə bilmədim. İndi bir az yaxşıdır.

P i r i b a b a . Xalisə çağanın əsgisini yuyanda birini orada unudubdur, get onu gətir, gəl.

Cəbi gedir.

Y a s ə m ə n . Baba, böyük bəlaya düşdük. Cəbinin dəməyini görə, əlimərdən bu saat buraya gələcəkdir. Mən çox qorxuram.

P i r i b a b a . Özünü itirmə, toxdaq saxla, hər bir şey allahın əlindədir, nə istərsən, o olacaqdır. Xalisə, Xalisə!

X a l i s ə n ə n (*komadan çıxır, Yasəmən uşağı beşiyə qoyub cuna ilə üzünü örtür.*) Nə var?

P i r i b a b a . Cəld Həcər xanımı Həsənqulu ağanın otağında gizlət, özün də yanında ol.

X a l i s   n   n  . Nə var, nə olubdur?

P i r i b a b a. Danışiq yeri deyil,   limırdan bu saat g  c  kdir.

X a l i s   n   n  . Vay, evimiz yıxıldı.

Qapı bərk döyülür.

P i r i b a b a. Arvad, c ld ol.

Xalisə nənə otağa girir.

  l i m   r d a n (*qapının dalından qışqırır.*) Topal!

Piri baba gedib qapını a ır,   limırdan v  İbad  st rind   sl h  daxil olurlar.

  l i m   r d a n.   mi!

P i r i b a b a. Can!

  l i m   r d a n. Hamı salamatmı?

P i r i b a b a. Salamat!

Yas m n onun boynunu qucaqlayır.

  l i m   r d a n. Kürd qızı, toxda, oğlandır, ya qız?

Y a s   m   n. Qız.

  l i m   r d a n. Qız?

P i r i b a b a. Q m etmə, allah hər ikinizin istəyini veribdir. Yas m n  kiz do ubdur, biri oğlan, biri qız.

  l i m   r d a n. Bu yaxşı. Kürd qızı, oğlan mənim, qız sənin. G tir baxım.

Y a s   m   n (*cunanı götürüb*). İki si də yatıbdır.

  l i m   r d a n. Onda t rp tm , qoy yatsınlar. Kürd qızı mən oğlumun adını C ngiz qoydum... Sən qızının adını n  qoyursan?

Y a s   m   n. İzin versən Qəmər qoyaram.

  l i m   r d a n. Onda izni qardaşın İbaddan al.

İ b a d. Bacım, h rgah onun kimi qeyrətli, namuslu bir qız yetir c ks ns , izin verirəm. Mən  hd etmişəm ki, nişanlım Qəmərin intiqamını düşməndən almayınca dünyada rahat ya amayam.

  l i m   r d a n.   mi, Şahbaz bəyin qardaşı İlyas bəy elə bildi ki, İrana qacmaq ilə mənim əlimdən qurtaracaqdır. Qardaşın oğlu onu da babalarının yanına göndərdi.

P i r i b a b a . Əlimərdən, bu işdən əl çək, su səniyi axırda suda sınar.

Əlimərdən . Mə, insan üçün də ölüm bir dəfə olacaqdır.

İ b a d . Piri baba, biqeyrət olub uzun ömür sürməkdənsə, namus üstü cavan ölmək daha fəzəldir.

P i r i b a b a . Ay dəliqanlılar, aqibətinizi çox pis görürəm. Gəlin, mən qoca babanızın nəsihətinə qulaq asın.

Əlimərdən . Mə, ac qonaqları nəsihət ilə doydurmaq olmaz, nəyin varsa mən etgə tirsinlər, yeyək.

Y a s ə m ə n . Bir azca səbir ediniz, bu saat hazır edim.

Əlimərdən . İbad, xörək hazır olunca biz də bir az rahat olaq.

Otağa tərff yönəldirlər. Yasəmənin onların qabağını kəsib.

Y a s ə m ə n . Ay, oraya getməyiniz.

Əlimərdən . Nə üçün?

P i r i b a b a . Orada Xalisə çimir.

Əlimərdən . Ha-ha-ha... Ay qoca mə. Dinc durmursan ha.

İ b a d . Piri baba bizim kimi cavanları yarı yolda qoyub keçər.

Əlimərdən . Kürd qızı, buraya palaz sal oturaq.

Yasəmənin palaz salır, Əlimərdən və İbad tüfəngləri ağacdən asıb oturlar. Bu halda qapı döyülür, Əlimərdən cəld ayağa qalxıb.

Əlimərdən . Kim ola?

P i r i b a b a . Təşvişə düşmə, yəqin Topaldır. (Qapını açır.)

Əlimərdən . Topal?

C ə b i . Sahib.

Əlimərdən . Haradan gəlirsən?

C ə b i . Bulaqdan, sahib.

Əlimərdən . Ətrafda qaraltı-zad görünürmü?

C ə b i . Uzaqdan atlı dəstəsi görünür, çaparlar oxşayır.

Əlimərdən . Get pusquda dur, şübhəli adamlar olsa cəld gəlib xəbərlə ver.

C ə b i . Baş üstü, sahib. (Gedir.)

İ b a d . Təzə uyezdni nəçəlnik Səfi bəy bizim müqabilimizə çıxmaq ilə qubernatordan maladə almaq istəyir.

Əlimərdən . Eybi yoxdur, buyursun, onu daknyaz Vaçinadzenin gününə salaram.

P i r i b a b a. Bir neç vaxtdan bəri meşədən strajniklər görünür. Birin rast gəlib soruşdum: burada nə qayırsınız? Cavab verdi ki, Səfi bəyin əmrinə görə yolları qaçaqlardan mühafizə edirik.

İ b a d. Ha-ha-ha... Piri baba çox yaxşı mühafizə edirlər, allah onları bədənizlərdən saxlasın. Üç gün bundan irəli iki yoldaşımız, Xaspolad və Qarabəkir, Razyonnu poçt üstü düşür, bir-iki güllə atan kimi igid çaparlar qoyub qaçır. Yoldaşlarımız da xəzinəni qulluğumuza gətirdilər.

Ə l i m ə r d a n. Mə, mənim qorxumdan hökumət qulluqçuları cürət edib kəndliyə incidə bilmirlər. Mənim üç düşmənim var: hökumət, bəylər, tacirlər də pulları ilə məni tövçü verirlər. Məni kəndliyə onların zülmündən saxlayıram.

Yasəmənin xərək gətirib süfrəyə qoyur, bu halda meşədən tüfəng səsi gəlir. Ə l i m ə r d a n. İbad cəld qalxıb tüfənglərini götürürlər.

Ə l i m ə r d a n. Mə, xudahafiz. Kürd qızı, Çingizdən muğayat ol. Bir igid, qoçaq oğlan meydana çıxarmağı səndən tələb edirəm.

Y a s ə m ə n (onların qabağını kəsib). Qoymaram, sizi öldürürlər.

Ə l i m ə r d a n. Məni öldürürlər, yerimdə oğlum Çingiz qalar.

Gedirlər.

Y a s ə m ə n. Xudaya, dəxi səbir edə bilmirəm, məni öldür, bu əzabdan qurtar. Yeddi ay həsrətini çəkdiyim sevgili ərim ilə belə görüşdük. (Ağlayır.)

P i r i b a b a. Yasəməni, səbir et, göz yaş tökmədən nə çıxar?

Y a s ə m ə n. Ondan başqa məni nə qalıbdır, onadamı mane olacaqsan.

X a l i s ə n ə n (gəlir.) Ə l i m ə r d a n getdimi? Vay, qızım, ağlayırsan?

Y a s ə m ə n. Xalisəni nə, necə ağlamayım, bu birəhm fəlakət məni zavallı elə tilsimə satıbdır ki, sevgili ərimin gəlməsi mənim üçün qorxu, getməsi bəla. (Ağlayır.)

X a l i s ə n ə n. Qızım, yenidən səbir etmək lazımdır, hər bir qara günün bir ağ günü də var.

Bu halda Səfi bəy, pristav və üçstrajnik daxil olurlar.

S ə f i b ə y. Tərpənməyin! Piri kişi, Ə l i m ə r d a n nın yerini de.

P i r i b a b a. Səfi bəy, əlimərdən burada yoxdur.

Səfi bəy. Yalan deyirsən, quldurbaşı qardaşın oğlunu mənə vermək istəmirsən. Fəqət mən sənə dedirdim. Bunları alınız.

Strajniklər onları əhatə edirlər.

P i r i b a b a. Səfi bəy, arvadları nə üçün qorxudursan, mənə inanmırsan, buyur axtar.

Səfi bəy. Mən dedim ki, sən özün yerlərini göstərsən, təki həm bu arvadları, həm də özünü Sibir sürgünündən xilas edəsin. İndi əlimərdən buradan çıxsa, tənbəhin böyük olacaqdır. Tüfənglərinizi bunların döşlərinə tutun. (*Strajniki tuturlar.*) Belə hazırda durarsınız, üzünüzü tüfəng açılrsa, üzünü də gülləyib yerə yıxarsınız. Sən, İsrafil bəy, dalımcı gəl.

Komaya girirlər. Bir azdan sonra çıxırlar.

P r i s t a v. Səfi bəy, yəqin o evdə gizlənməşlər, oranı axtarmalı.

Səfi bəy. Doğru.

Bu halda Həccər xanım otaqdan çıxıb qaçaraq gəlir.

Həccər xanım. Səfi bəy, toxda, bunları nə üçün gülləyirsiniz?

Səfi bəy. Çünki əlimərdən burada gizlədib yerini demək istəmirlər.

Həccər xanım. İndi siz məlum oldu ki, əlimərdən burada ola bilməz.

Səfi bəy. Bəli, Şahbaz bəyin arvadı olan yerə əlimərdən ola bilməz. (*Piri babagil.*) Azadsınız, Həccər xanım siz burada nə qayırsınız?

Həccər xanım. Şəhəri gedirdim, buraya döndüm ki, Züleyxa xalamın sifarişini Piri babaya yetirdim.

Səfi bəy. O yolda duran fayton sizinkidirmi?

Həccər xanım. Bəli.

Səfi bəy. Həccər xanım, heç bilirsinizmi sizi nə böyük bələdən xilas edirəm. Əlimərdənin quldur dəstəsi məşdədir. Mən onu əhatə etmişəm. Bu gün dayım İlyas bəyin intiqamını ondan alacağam. Buyurunuz gedək, adam qoşum sizi xalanızgilə aparsınlar. Şəhəri getmək mümkün deyil.

H c r x a n ı m. Piri baba, Xalis n n, xudahafiz, Yas m n, oğlunu g tir baxım.

S f i b y. H c r x a n ı m, d m n n i n a i l l s i n m r h m t e t m k c a i z m i d i r ?

H c r x a n ı m. Siz bilirsiniz ki, Yas m n m n i m s e v g i l i x i d m t c i m o l m u ſ d u r . O n u n v b u m ſ u m u ſ a ğ ı n n g ſ n a h ı v a r ? (Yas m n d n u ſ a ğ ı a l ı b ō p ſ r .) Yas m n, s n i v b u n u b i r a l l a h a t a p ſ ı r ı r a m .

T ſ f n g s i s i g l i r .

S f i b y. H c r x a n ı m, g e d k .

H c r x a n ı m. Xudahafiz. (G ō z l r i n i s i l i r , g e d i r l r .)

Y a s m n . E y u c a t a n r ı , m n d s e v g i l i r i m i s n t a p ſ ı r ı r a m .

P r d

İKİNCİ P R D

Birinci p r d n i n m n z l r s i . Birinci p r d d n i y i r m i i l k e ç i b d i r .

P i r i b a b a . E y v f a l ı s i l a h ı m , s a h i b i n t k s n d k ō h n l m i s n , p a s l a n m ı s a n . K e ç m i ſ d s n i n g ſ l l n h e ç p u ç a c ı x m a z d ı . A ğ z ı n d a n o d p a r l a d ı q d a o v u y e r d g ō r m ſ ſ m . İ n d i s i n n i m h ſ t a d a ç a t m ı ſ , g ō z l r i m i n n u r u g e t m i ſ , q o l l a r ı m ı n q ſ v v t i a z a l m ı ſ . İ n d i s n i q a l d ı r ı b q ı r q o v u l u n ı ſ a n a a l d ı q d a q a q q ı l t ı i l u c u b u z a q l a ſ ı r . O , q a q q ı l t ı i l s a n k i d e y i r , e y p i r i - n a t v a n , n v a x t a k i m i b i z l r i o v l a y a c a q ſ a n ? Ç k i l , r a h a t o l , d a h a v a x t ı n k e ç m i ſ . B l i k e ç m i ſ ... (Yas m n s a m o v a r ı g t i r i b s ſ f r y q o y u r .) Yas m n Q m r d u r u b d u r m u ?

Y a s m n . Q m r s ſ b h t e z d n d u r u b m e ſ l y g e d i b d i r .

P i r i b a b a . E r k n d u r m a q y a x ſ ı ſ e y d i r , b d n i s a f l a ſ d ı r a r . A n c a q o z a m a n m e ſ r ſ t u b t d i r , g z m s i n , d a ğ a c ı x s ı n , t m i z h a v a u d s u n .

Y a s m n . Q m r ſ h r d o q d r d a r ı x ı b , s ı x ı l ı b d ı r k i , b u r a y a g l l n d n b r i e v d o t u r m a q i ſ t m i r . D e y i r : A n a c a n , d o q q u z a y d r s z a m a n g ſ n l r i m i s a n a m ı ſ a m k i , y a y f l i h a ç a n g l l c k d i r k i , P i r i b a b a m a q o n a q g e d m , d o y u n c a m e ſ n i , d a ğ ı , ç m n i g l z m .

P i r i b a b a . Q o y g z s i n , y e s i n , i ç s i n , h a l a g l l s i n . A n c a q g z m y y o l d a ſ ı y o x d u r . M n i t u t u r k i , P i r i b a b a d u r g z m y g e d k . D e y i r m ,

ay qızım, babanın nı gücü qalmışdır ki, sını yoldaşlıq etsin, sının iti ayaqların ilı yerış etsin. Deyirəm, sibir et, qardaşın Çingiz gılsın o zaman ürüniz istdikc gıziniz.

Yasımın çay töküb Piri babaya verir.

Yasımın. Piri baba, Qımr ilı Çingizi göründ el bil ki, dünya mınimdir. Nec mehriban bacı-qardaşdırlar. Nec mını sevib ehtiramımı saxlayırlar. Çingiz ona atalıq edir. Bax nı sını baxdı, nı mını, bacısını oxutdu.

Piri baba. Çingiz çox ağıllı, kamallı cavandır.

Yasımın. Allah sevgili ırımı ılimdın aldısı da, yerind bel oğul qoydu.

Qımr qucağında çiçk v ılind dısmal bağlısı daxil olur.

Qımr. Baba, sabahın xeyir.

Piri baba. Qızım, aqibtin xeyir.

Qımr. Baba, tap görüm, mınim bu dısmalımdakı nıdır?

Piri baba. Qızım, kirpidir.

Qımr. Vay, baba nındın bildin?

Piri baba. Dısmalına bax, özün bilirsın.

Qımr (baxır.) Hı, kirpinin tikanları dısmalı dılib çıxıbdır.

Piri baba. Bu kirpini nı edciksın?

Qımr. Sının bostanına buraxacağam.

Yasımın. Qızım, bu heyvan bostanı tırk edır.

Qımr. Piri baba, belmi?

Piri baba. Yox, ağıllı qızım, fikrini anlayıram. Kirpi bostanın qurdlarını yeyib tıf edır, onu salamat saxlar.

Yasımın. Qızım, bunu sını haradan bilirsın?

Qımr. Mın kitabda oxumuşam. Piri baba da tıbitin içind yaşayıb, görüb-gütürübdür. Baba, tız qoruqçunu aparım bostanına buraxım. (Gedir.)

Piri baba. Yasımın, görürsın oxumaq nı gözıl şeydir.

Yasımın. Baba, doğru deyirsın, ancaq oxuyub elmlı olandan sonra, bizim kındlı qızları öz ayağı çarılıklarına ır getmirlır.

Piri baba. Nı üçün getmirlır? Ürk elmı-zada baxmaz. Sını bıyzadılır istıyirdilır, bıs nı üçün getmıdin?

Y a s ı m ı n. Çünki ı limırdanı sevirdim. Biz müsı lmanca oxumuşuq. Onlar kimi elmimiz yoxdur. (Q ı m ı r daxil olur.) Qızım, g ı l otur, çayın soyuyur.

Q ı m ı r (çay iç ı r k ı n). Baba, indi tap görüm, bu çiç ı k l ı r i n ı ed ı c ı y ı m?

P i r i b a b a. D ı s t ı tutub otağına qoyacaqsan.

Q ı m ı r. Yox, baba, bilm ı din. Bunlardan tac hörüb s ı nin başına qoyacağam. S ı ni bu meş ı nin, bu bağların sultanı ed ı c ı y ı m.

G ı l ı ş ı r l ı r.

P i r i b a b a. A qızım, m ı nim bu qoca qulaqlarıma gahdan bir g ı lib çatır ki, r ı iyy ı t l ı r üsyan edib padşahlarını taxtdan salırlar. S ı n d ı t ı z ı d ı n m ı nim başıma tac qoymaq ist ı yir s ı n.

Q ı m ı r. Onlar öz r ı iyy ı t l ı r i l ı ı d a l ı t l ı r r ı f t a r e t m ı y i b l ı r, onlara z ı l m e d i b l ı r, onun üç ı n d ı taclarını itirib l ı r. F ı q ı t s ı n öz v ı z i f ı n ı c ı x y a x ş ı i f a e t m i s ı n. Ona g ı r ı d ı meş ı ı h l i m ı ni öz t ı r f ı l r i n d ı n v ı k i l seçib hüsurunuza g ı n d ı r i b l ı r ki, bu tacı q ı bul edib onlara sultan olasan.

G ı l ı ş ı r l ı r.

P i r i b a b a. Qızım, bu g ı tirdiyin v ı k a l ı t n a m ı y ı t ı l k ı l ı r, dovşanlar, k ı k l i k l ı r, qırqovullar da qol c ı k i r l ı r m i?

Q ı m ı r. Onlar t ı r ı f i n d ı n bir q ı d ı r n a r a z ı l ı q oldu, f ı q ı t ı k s ı r i y y ı t s ı ni ı z l ı r i n ı s u l t a n seçdi l ı r.

P i r i b a b a. Qızım, bu meş ı nin sultanlığını q ı bul edir ı m, bu ş ı r t l ı ki, s ı n d ı m ı n ı v ı l i ı h d olasan.

G ı l ı ş ı r l ı r.

Q ı m ı r. M ı n q ı bul edir ı m. (Qapı döy ı l ı r.) Bird ı n Çingiz ola.

Gedib qapını açır. H ı c ı r x a n ı m, Z ı h r ı x a n ı m, Ş ı m s i b ı y daxil olurlar.

H ı c ı r x a n ı m. Q ı m ı r, n ı g ı z ı l, n ı g ı y c ı k q ı z olmusan. (Onu ı p ı r.)

Y a s ı m ı n. Ah, n ı ı z i z q o n a q l a r ı m g ı l m i ş. (H ı c ı r x a n ı m i l ı g ı r ı ş ı r l ı r.)
Buyurunuz, buyurunuz, Piri baba c ı x ş a d olacaqdır.

H   c   r x a n   m. Qəmər, bu mənim oğlum   msi bəy, bu da qızım Z hr dir. Tanış olunuz.

Qəmər onlara    verir, qonaqlar Piri baba t r   gəlirlər.

P i r i b a b a. H c rxanım, çox xoş g lmı sınız, s fa g tirmı sınız, mən qocanı yad etmisiniz, buyurun  yl  n.

Otururlar.

H   c   r x a n   m. Züleyxa xalama qonaq gedirik, dedim dönüb sizə görüşüm. Çoxdan bəridir ki, sizdən x bb rim yoxdur. Yaxşı oldu ki, Q m ri də gördüm, maşallah, gözəl qız olubdur.

Y a s   m   n. Qəmər on g nd r ki, dərslərini qurtarıb gəlibdir. Dedi ana, gedək bu yay da Piri babaya qonaq olaq, o da təkdir.

P i r i b a b a. Xalisə v fat edəndən b ri burada Topal ilə ikimiz oluruq. Yas m n istədi məni də kəndə  z yanına aparsın, razı olmadım, çünki balıq susuz yaşaya bilməyən kimi, mən də meşə siz ömür s r  bilm r m.

H   c   r x a n   m.  ingizd n n  x bb r var?

Q   m   r. Mənə yazmışdı ki, iki gündən sonra çıxacağam, g r k bu gün-sabah gəlib çıxsın.

    m s i b   y. Çingiz h kimlikmi oxuyur?

Q   m   r. Bəli.

Z   h r   x a n   m. Yen  Kiyev şəhərində oxuyur?

Q   m   r. Bəli, orada oxuyur.

H   c   r x a n   m. Uşaqlar, durun gedin bir az meşədə g zin.

Y a s   m   n. Qoyun çayı t z  yim, i sin r, sonra gedərlər.

H   c   r x a n   m. Zəhmət çəkməyin, bir azdan sonra gedəcəyik. Xalam bizi g z yir.

P i r i b a b a. N  t  sirs n? Buradan Züleyxa xanımgil  yarım saatlıq yoldur, bir az rahat olub   r k yey rsiniz, sonra gedərsiniz. Ona kimi də cavanlar meşədə g z rl r. Qəmər də bu gün məni meşə sultanı təyin edibdir. Təzə sultanın hökmü belədir, g r k tabe olarsınız.

Gülüşürlər.

    m s i b   y. Meşə sultanı Piri babadan rica edirəm ki, mənə  z ormanında bir qədər ov etməyə izin versin.

P i r i b a b a. İzin verirəm, ancaq mənim tüffəngim ilə çətin ov edə biləcəksən.
Şəmsi bəy. Öz tüffəngim odur faytonda, sizinkinə ehtiyac yoxdur. Xanımlar, buyurunuz.

Həcər xanım. Şəmsi, Heydərquluya de ki, atları açıb rahat etsin, bir azdan sonra gedəcəyik.

Şəmsi bəy. Yaxşı, deyirəm.

Gedirir.

Yasəmən. Xudaya, Çingizi de bunlar ilə belə mehriban görsəydim dünyada bir qənimim olmazdı.

Həcər xanım. Yasəmən, iyirmi ildir ki, mən bədbəxt ana, oğlum Çingiz üçün göz yaş tökmüşəm. Sən Yasəmənə həsd aparmışam ki, Çingizi bağrına basıb qızıl misin, ona süd vermişin, oğlum demisin. Amma mən yad kimi kənardan baxmışam. Ah, ana üçün dünyada bundan artıq nəzab olarmı?

P i r i b a b a. Həcər xanım, bugün kimi səbir etmişiniz, yenə də etməlisiniz. Yoxsa cümənizi böyük bəlaya salarsınız. İndiyə kimi sirr açılmayıbdır, bundan sonra da açılmamalıdır.

Yasəmən. Həcər xanım, mən də sizdən rica edirəm ki, mənə bəlaya salmayasınız, mən gəlir mən Çingizə doğma ana kimi baxmamışam?

Həcər xanım. Doğru deyirsən, sən Çingizə həqiqi analıq etmişin. Ölənin kimi sənə qul olsam, yenə də borcundan çıxə bilməyirəm.

P i r i b a b a. Həcər xanım, indi bizim seyimiz onda olmalıdır ki, ataları kimi cavanların da arasına nədə tədüşməsin.

Həcər xanım. Piri baba, Çingizin burada olmasının xətası çoxdur, Şahbaz bəyin qohum-qərəbəsi dinc durmayacaqdır. Qorxuram onu da təlimərdən kimi tələf edə bilər.

Yasəmən. Nə qəddər ki, təlimərdən tutulmamışdı, sağdı, onun qorxusundan Çingizə nəziyyə təvə bilmirdilər, amma indi mən də qorxuram.

P i r i b a b a. Həcər xanım, Çingizin gələcəyi üçün heç fikirləşmişinizmi?

Həcər xanım. Bəli, o barədə xalam ilə danışmışam. Onun fikri odur ki, dayısı oğlu Əli bəyin qızını ona ala və cəmi mülkünü də

onların adına keçir. Əli bəyin qohum-qərəsi çoxdur, ona heç kəs bata bilməz. Yasəmən, sən bu fikrə nə deyirsən?

Yasəmən. Mənin deyəcəyim? Çox gözəl fikirdir.

Qəmər, Zöhrə və Şəmsi bəy daxil olurlar.

Qəmər. Ha-ha-ha...

Zöhrə. Ha-ha-ha...

Həcər xanım. A qızlar, deyın görüm, nəyə gülürsünüz?

Qəmər. Piri baba, bu saatdan sən sultanı əzl edib yerin Şəmsi bəyi təyin edirəm.

Piri baba. A qızım, buna səbəb nə olmuş?

Qəmər. Şəmsi bəyin bimsəl ovçu olmağı.

Zöhrə gülür.

Şəmsi bəy. Qəmər bəyim, rica edirəm mənə Piri babanın yanında xəcil etməyəsınız.

Zöhrə xanım. Xeyr, gərək nağıl oluna, yoxsa mən Piri babanın əzlinə razı deyiləm.

Şəmsi bəy. Onda qoyun mən özüm söyləyim.

Zöhrə xanım. Xeyr, mən razı deyiləm. Qoy Qəmər söyləsin.

Şəmsi bəy. Nə etməli, siz iki, mən tək, Qəmər bəyim, söyləyiniz.

Qəmər. Piri baba, meşəyə girdikdə qarşımıza dovşan çıxdı. Bunu gördükdə Şəmsi bəy, bizim ölkənin birinci ovçusu, xeyli nəzakət ilə qoşalılığını çiyindən çıxarıb...

Piri baba. Ov etdikdə, ovçunun tüfəngi əlində hazır olmalıdır.

Zöhrə xanım. Buda onun özünə arxayın olmasına bir sübut.

Qəmər. Dovşan dayanıb durmuşdu. Şəmsi bəyin gülləsi açıldı, dovşan yerindən tərpəndi. Güllənin biri də açıldı, dovşan yenə qaçmadı. Burada Zöhrə xanım ilə mən elə qəhqəhə etdik ki, dovşan ıldırım kimi götürüldü.

Gülüşür.

Piri baba. Görünür, dovşan uzaqda durmuşmuş.

Zöhrə xanım. Xeyr, Piribaba, sonar ölçdük, bizim ayağımız ilə dovşan on iki addımda durmuşdu.

Ş m s i b y. Piri baba, bunlar m nim ovçulğumu lağa qoyub güldü, f q t öz qüsurlarını açmaq ist mir r.

P i r i b a b a. S n d onlarinkı aç söyl, gör k n olmuş.

Ş m s i b y. Piri baba meş y bir az qalmış onda gördük ki, bu iki igid xanımdan bir el qışqırıq qalxdı ki, dedim y qın bunların qarşısına aslan çıxmışdır. Bilirsinizmi, Piri baba, bunlar n görmüş r?

P i r i b a b a. Y qın siçan görmüş r.

Ş m s i b y. B li.

Gülüşür r.

P i r i b a b a. Oğlum, arvad tayfasının ks ri siçandan qorxur. R hm tlik Xalis d bel idi.

Bu halda C bi lind bir çamadan, dalınca Çingiz daxil olurlar.

Q m r. Çingiz g ldi. (Qaçaraq gedib onun boynunu qucaqlayıb öpür.)

Y a s m n. Ah, oğlum, g ldi, Allah, s n şükür. Ay qız, bir dayan, m n d öpüm! (Çingizi öpür.)

H c r x a n ı m. Oğlum, g l s ni m n d öpüm.

İst yir öpsün, Çingiz k nara ç kilir.

Ç i n g i z. H c r x a n ı m, m n haradan sizin oğlunuz oldum. M n sizin qulluqçunuz kürd qızının oğluyam.

H c r x a n ı m. Ah, Çingiz, oğlum, m ni at ş yaxma, Yas m n m nim qulluqçum olmayıbdır, sevgili bacım olubdur.

Q m r. Çingiz, g l su töküm l-üzünü yu, yoldan g lmiş n, yorulmusan. G l, qardaşım, sonra danışarsan.

Ç i n g i z. Toxda, H c r x a n ı m, l im rdanı ölmüş görüb, m n oğlu Çingizi Rusiyada bilib buraya g l m y cür t etmisiniz?

P i r i b a b a. Çingiz, H c r x a n ı m övladları il m n qonaq g lmiş r, s n d xli yoxdur.

Ç i n g i z. B s s n l im rdanın misi deyils n? Nec qeyr tın q bul edir ki, onun düşm n l rini qonaq edirs n? M g r bilmirs n ki, m nim atam l im rdanın Sibird il l ri, ayaqları qandalda, sızlayıb f ryad etm yin s b b binamus Şahbaz b y olmuşdur.

Ş m s i b y. Çingiz, m n el fikir edirdim ki, atalarımızın dav ti biz övladlarına keçmy c kdir, çünki h r iki t r f bir-bir rind n intiqamını almış. M n mim İlyas b yin v başqa qohumlarımın qanını s nd n iddia etmir m. F q t indi görür m ki, siz başqa fikr düşmüşsünüz, bismillah, m n meydandan qaçan oğlan deyil m.

Ç i n g i z. H , indi biqeyr t Şahbaz b yin oğlu Ş msi b y özünü bürüz verdi.

Ş m s i b y. Quldurbaşı l m r danın oğlu Çingiz d öz g dalığını göst rdi.

Ç i n g i z. M n g da deyirs n?

Onun üstün yeriş edir, Zöhr xanım başını uca tutaraq, döşünü g r r k onun qarşısında durur. H c r xanım qışqırıb q şş edir, Q m r ağlayır.

Z ö h r x a n ı m. Çingiz, biz düş m n d olsa qapınıza g lmişik, siz qonaq olmuşuq, qonağın ehtiramı bel mi olur?

Ç i n g i z (başını aşığı salaraq). Zöhr xanım, m ni f v ediniz, x cal timd n üzünüz baxa bilmir m. Tutduğum m ld n özüm d peşmanam.

Z ö h r x a n ı m. Öz t rbiy sil cavanlar arasında şöhr t tapmış Çingizi indi tanıdım, fvinizi q bul edir m. Ancaq anamız H c r xanımdan üzr ist m lisiniz.

Ç i n g i z. H c r xanım, m ni f v etm lisiniz. (l rind n öpür, H c r d onun alnından öpür.)

H c r x a n ı m. Oğlum, Çingiz, m n yenid n ruh verib diriltidin, allah s ni h r b ladan hifz etsin.

Q m r (gedib Çingizin l ind n tutub Ş msi b y t r f gedir.) Çingiz, Ş msi b y l d barış.

Ç i n g i z (ona l ver r k). Ş msi b y, m ni f v ediniz, o sözl ri dem y ü r yimin q m-qüss si s b b oldu. Qürb td ç kdiyim ziyy td n sonra ziz anamı, sevgili bacımı, qoca babamı sağ v salamat gördükd b xtiyar ömrünü Sibird çürüdüb axırı canını namus yolunda f da ed n yazıq atam yadıma düşdü. Özümü saxlaya bilm yib siz l r biehtiramlıq etdim.

Y a s m n (gedib onu qucaqlayaraq). Oğlum, bu sözl rin il yaralı ü r yimi oxladın. (Ağlayır.)

P i r i b a b a. Yas m n, sakit ol, naşükür olma, Çingiz kimi oğlun, Q m r kimi qızın var. Ölüm cüml yaranmış üçün var. Oğlum, Çingiz, b s m n qoca baban il n üçün görüşürs n?

Ç i n g i z. Bağışla baba, bu gün özümü başqa halda görürəm. (Gedib onun illərini öpür.)

Q ı m ı r. İndi gül gedək, su töküm il üzünü yu.

Otağa gedirlər.

Ş ı m s i b ı y. Ana, siz də hazır olun, mən də gedib faytonu qoşdurum.

P i r i b a b a. Oğlum, nə tələsirsən, çörək yeyib gedərsiniz.

H ı c ı r x a n ı m. Şəmsinin fikrini anlayıram, o qorxur ki, yenə aralarında toqquşma ola. Mən də onun fikrinə şərikəm.

Y a s ı m ı n. İndi Çingiz nəinki yenidən toqquşmaq, hətta səy edəcəkdir ki, sizin könlünüzü alsın.

P i r i b a b a. Yasəmənin doğru deyir, Çingizin ürəyi çox yumşaqdır, heç kəsi özündən incitməz.

Z ö h r ı x a n ı m. Biz Çingizdən rəncidə olmuruq. Ürəyi yanıqlı idi, onun üçün də təbiətindən çıxdı. Sonra peşman olub bizdən üzr istədi. Bu bizə kifayət edər. İrəlilərdə mənə heç vaxt dəvət göstərməyibdir. Çox mehriban rəftar edibdir.

Çingiz və Qımır gül -gül gəlirlər.

Ç i n g i z. Piri baba, eşitdim səni sultanlıqdan əzl ediblər.

P i r i b a b a. Ay oğul, çox da yaxşı ediblər, mənə sultanlığım keçmiş. Cavanlıqda atdığım güllər boşa çıxmazdı, indi isə çox vaxtı ovdan liboş qayıdıram.

Ç i n g i z. Demək on iki addımda durmuş dovşanı daha vura bilmirsiniz.

Gülüşürlər.

Z ö h r ı x a n ı m. Şəmsi, payını aldın?

Ş ı m s i b ı y. Allah heç kəsi Qımır bəyimin dilinə salmasın.

Q ı m ı r. Allah heç kəsi Şəmsi bəy kimi ovçunun ümidinə qoymasın, çünki şamsız yatar.

Gülüşürlər.

Ç i n g i z. Allah heç qardası Qımır kimi bacının ümidinə qoymasın, çünki səfərdən gəlmiş qardaşım çaysız qoyar.

Q o m o r. Bu saat, qardaşım. (ona çaytöküb verir.) Gör bacın s n badımcandan, pamidordan n dürlü-dürlü l ziz xör kl r bişir c kdir.

Ş o m s i b o y. Q m r b yim, n q d r xör k bişirm k d mahir olsanız, yen d m nim bacım Zöhr y çata bilm zsiniz.

Z ö h r o x a n ı m. Y qin yen d m m nim qayğanaq m s l m meydana çıxacaqdır.

Ş o m s i b o y. l b t t çıxacaqdır. Camaat, bir d f çox b rk acmışdım, evd d Zöhr d n başqa heç k s yoxdu. O da oturub roman oxuyurdu. Dedim, bacım dur m n qayğanaq bişir, yeyim. O vaxtı Zöhr xanım t z c gimnaziyanı qurtarmışdı. Bacım bişirdi, m n d yedim. N tic si - indi d qayğanağa baxa bilmir m.

H c o r x a n ı m (gölür.) Zöhr yumurtanı v v l suya salıb sonra yağ tökmüşdür.

Gülüşür l r.

Ş o m s i b o y. Ana, m n bacımın icadının sirrini açmaq ist m dim, s n niy açırsan?

Ç i n g i z. Piri baba, arıların n haldadır?

Y a s o m o n. Anan ölsün, h r bal yey nd boğazımdan getmirdi. Bilir m, s n balı çox sevirs n.

P i r i b a b a. Oğlum, s n n b x tind n bu il balım boldur, n q d r x tr in ist s l ye, qurtaran deyil.

Ç i n g i z. C bi l l , get Piri babanın o t rifli balından k s g tir, yey k.

P i r i b a b a. Topal, cök ağacının altındaki s b td n k s g tir. Onun balı çox dadlıdır.

C bi gedir. S fa daxil olur.

H c o r x a n ı m. S fa n var, xeyir ola.

S f a. Xanım siz ged nd n sonra Şahbaz b y g lib çıxdı. Nur l b y in evind qumar oynayırmişlar. Ağa gec d orada yatıb qalıbmış. M nd n soruşdu ki, H c r xanım v usaqlar haraya gedib l r. Dedim Züleyxa xanımgil qonaq gedib l r, üç günd n sonra g l c kl r. E l bunu demiş oldum, ağa hirs l nib qışqırdı, söymmiş bir xidmətçi qoymadı.

Mən dedi ki, atı minib çaparsan, harada çatdın qaytararsan. Bu halda ürüyü bitab olub yıxıldı. Qurban həkim dalınca getdi, mən də sizin.

Şəmsi bəy. Ana, durma gedək. Ax, atamın köhnə azarı qalxmış.

Həcər xanım. Gedək. (Qalxırlar.) Səfa, get faytonun yanında gözlə.

Səfa gedir.

Piribabə. Allah şəfa versin, daha sizi saxlaya bilmərim. İnşallah yaxşı olar, yenə mənə qonaq gəldirsiniz.

Həcər xanım ilə Yasəmin, Qəmir ilə Şəmsi bəy və Çingiz ilə Zöhrə xanım kənara çəkilib məxfi danışirlər.

Çingiz. Zöhrə xanım, siz ilə əlvida edərkən yenə də rica edirəm ki, sizə etdiyim ehtiramsızlığı qəlbinizdən çıxarasınız.

Zöhrə xanım. Çingiz, mənim qəlbimdə, bilirsən, sənə dəvət yoxdur, başqa bir hissə...

Çingiz. Müşgül.

Zöhrə xanım. Nə üçün?

Çingiz. Çünki çox sədd var...

Zöhrə xanım. Ürəyin incə oxları müqabilində elə sədlər durmaz...

Çingiz. Ürəyin özünü sədd qəlməli.

Zöhrə xanım. O nə üçün?

Çingiz. Fəlini istədiyi bu.

Həcər xanım. Uşaqlar, gedək.

Zöhrə xanım. Əlvida, Çingizim.

Çingiz. Əlvida, xoyali-naümidim.

Həcər xanım. Xudahafiz.

Piribabə. Xudahafiz, yaxşıyol.

Gedirlər.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə Şahbaz bəyin qonaq otağını göstərir. Otaq Avropa səliqəsilə bəzənmiş.

Şahbaz bəy səfirə hazırlaşır.

Şahbaz bəy. Xavər, Xavər.

Xavər daxil olur.

Xavər. Nə buyurursan, ağa?

Şahbaz bəy. Şəmsi evdədirmi?

Xavər. Bəli, evdədir.

Şahbaz bəy. Get de, atan çağırır.

Xavər. Baş üstü. (Gedir.)

Şahbaz bəy (dərman içərkən.) Bunun əvəzinə bir dəfə zəhər içib bu dünyadan xilas olmağa cürət edə bilmirəm.

Şəmsi bəy daxil olur.

Şahbaz bəy. Oğlum, əyləş, sənə dəyəcəkləş sözüm çoxdur. Şəmsi, mənə bir dərdnimdə bir sağ ezam yoxdur. Ürəyim, ciyərim xarab, mədəm xarab, dilim də gah tutulur, gah açılır. İndi müalicəyi gədirəm. Fəqət sağalmağa ümidim yoxdur. Demək, bir az gec, bir az tez, mənə qəbr qoyacaqsan. Sən mənə oğlumsan, babalarımızın yurdunun sahibisin. Doğrudur, sənə dövlətin çoxunu mən təfə etmişəm, qumara vermişəm, kef etmişəm, fəqət o təfə etdiyimdən ziyadə mərhum qardaşım İlyas bəydən sənə dövlət düşəcəkdir. İndi de görüm, dərdin nədir ki, mən qızı Nəcibni evdə dustaq etmişəm.

Şəmsi bəy. Mən mənə qızını dustaq etmişəm.

Şahbaz bəy. Bəs nə üçün evlənmirsən? Özün bilirənsən ki, o sənə ad olubdur. Ağillı, kamallı, qoyulduğu ada layiq nəcib bir gözəldir. Belə qızdan nə üçün qaçırsan?

Şəmsi bəy. Ata, o tərifi etdiyin sifətlərin cümləsi məzadmdə mövcuddur. Fəqət yenə də mən özümü və o zavallını bədbəxt etməyə istəmirəm.

Şahbaz bəy. Səbbəb?

Şəmsi bəy. Səbbəb odur ki, mənə onda könlüm yoxdur. Qəlb istəmədiyini halda nə zövc və nə də zövcə.

Şahbaz bəy. İstəmədiyini səbbəb nədir?

Ş m s i b y. Onu ürkdən sormalı və bir mən uşaqlıqdan mim qızı ilə bir yerdə böyümüşəm, mən ona bacı kimi baxıram.

Ş a h b a z b y. Oğlum, məhbəbbət bir yalan şeydir. Onu şairlər icad etmişlər. İsmi var, özü yox o, bir xəyaldır. Uzaqdan dadlı, nəşəli, yaxından zəhərli, cəfali, bəlalı, ömrü puç edən bir şeydir. Beş gün səfa versən, beş il cəfa verər. Atan onların hamısından keçmişdir.

Ş m s i b y. Demək, qəlb sevmədiyi bir zövcə ilə ömür sürməyə, cəfa-bəla deyilmiş, eləmi?

Ş a h b a z b y. Bilmirəm sən bu arvad tayfasına nə böyük mənə verirsən. Arvad al, qoy evdə evdarlıq etsin, sən də kefdə, damaqda ol...

Ş m s i b y. Ata, mən onu ed bilməyəcəyəm. Sizin nəzriniz qadınlara başqa, mənimki başqa. Mən könlüm sevməyi ni almayacağam.

Ş a h b a z b y. Bəlkə sən könlün bir kəndlinin, bir hammalın qızını istəyəcəkdir.

Ş m s i b y. Eybi nədir, istər alaram.

Ş a h b a z b y. Eybi coxdur, Şahbaz bəyin gəlini kimin qızıdır. Kəndli Cənətləlinin?.. Bir özün insaf et, bu mənə yaraşarmı? Onda mən xəcalətimdən məclislərdə çıxıb bilərəmmi? Taytuşlarımın üzünü baxa bilərəmmi?

Ş m s i b y. Ata, siz mənə öz getdiyiniz yola dəvət edirsiniz, fəqət mən o yol ilə getməyəcəyəm, çünki nəticəsi gözəlrimin önündədir.

Ş a h b a z b y. Necə? Mən nə fəna iş görmüşəm ki, sən ondan xəcalət cəkirsən?

Ş m s i b y. Ata, mən istəmirəm ki, ata ilə oğulun arasından pərdə götürülsün. Sizin sualınıza cavab versəm, o pərdə götürüləcəkdir.

Ş a h b a z b y. Ananız Həccərxanımın səyi ilə o pərdə, siz övladlarım ilə mənim aramdan çoxdan götürülübdir. Siz mənə qapımdakı nökrimcənə saymırsınız.

Ş m s i b y. Təqsir özünüzdədir. O, məzlum, bədbəxt anamızı nəhaq yerə müqəssir edirsiniz.

Ş a h b a z b y. Ananız nə üçün bədbəxt olsun? Mən onu hansı xanımdan şikə saxlayıram? Libas almamışam, cavahirat almamışam? Yoxsa, qulluq etməyi xidmətçilərlə tutmamışam? Hansı şeyi kəsir qoymuşam?

Ş m s i b y. N z rinizc bundan başqa şey qadına lazım deyil?

Ş a h b a z b y. M n bilmir m, s n bilirs ns de.

Ş m s i b y. Ümd si m h bb t, sonra r rin göz l, mehriban r ıftarı. Bunların hansı sizd olubdur? Anamı qız ik n pul gücün, gözü yaşlı özünüz zövç etmişsiniz. Sonra göz l r ıftar il könlünü alıb özünüz rağib etm k v z in, h min bu evi ş rabxan, ç ngixan edib, onun inc qadınlıq hissini ayaqlarınız altına salıb tapdalaşmışsınız.

Ş a h b a z b y. Yalan! Bunun hamısı H c rin düz ltm sidir. M ni sizin n z rinizd n salıb düşm n etm k fikridir. Sizi m nd n uzaqlaşdırmaqdır.

Ş m s i b y. Bizi sizd n uzaqlaşdıran anamız deyil, sizin f na m linizdir. Uşaq ik n biz bacı-qardaş sizd n bir mehriban söz eşitm dik. H miş ev s r xoş g lmiş n, biz d qorxumuzdan qaçıb otağımızda giz l nmişik. B db xt anamız bizi bağrına basıb biz il bah m göz yaşı tökübdür. M n dey rdim, ana, dur buradan qaçaq, dey rdi: Bala, haraya qaçaq, adam da öz evind n qaçarmı, biz n dey r l r. Yen s bir etm li. Anamız bizi bu evd bel saxlayıbdır. Biz böyüdükd d tutduğunuz binamus m l l rd n x cal t ç kib, Şahbaz b yin övladları olduğumuzu giz l tmişik.

Ş a h b a z b y. Sus, nadürüst, daha s n m nim övladım deyils n, çıx haraya ist yirs n get! Gözümün önünd n sürün. (Ş msi b y çıxır.) Az qalmışam bunların l ind n baş götürüb yen Fir ngistana qacam.

S fi b y daxil olur.

S f i b y. Dayı, dey s n yen Ş msi il sözl şmiş n, çox hirsli gedirdi, m n d m h l qoymadı.

Ş a h b a z b y. Gör m n n deyir, Şahbaz b yin övladı olmaqdan x cal t ç kir m.

S f i b y. Odur ki, düşm nimizin oğlu il d dostluq edir.

Ş a h b a z b y. Kim il?

S f i b y. l im rdan n oğlu Çingiz il.

Ş a h b a z b y. N deyirs n. Cingiz odur Rusiyada.

S f i b y. Xeyr, Çingiz bir aydır ki, anası, bacısı il Piri babanın yanında olur.

Ş a h b a z b y. S fi, Ş msi Çingiz il dostluq etm z.

S f i b y. Çağır n, m nim yanımda özünd n soruşun.

Ş a h b a z b y. Xav r, Xav r!

Xavər daxil olur.

Xavər. Nə buyurursan, ağa?
Şahbaza bəy. Şəmsi bəyi buraya çağır.
Xavər. Şəmsi bəy getdi.
Səfi bəy. Zöhrə xanım evdədirmi?
Xavər. Bəli, evdədir.
Səfi bəy. Çağır gəlsin.

Xavər gedir.

Şahbaza bəy. Sən Şəmsini deyirdin, Zöhrəni nə üçün çağırırsan?
Səfi bəy. O da qardaşından geri qalmaz. Dayı, Çingiz bir elə tən qurmuşam ki, Əlimin qurtarası deyil. Çingiz guya gizlin, hökumətin əleyhin işləyir. Onu həbs edib tutduracağam, həbsxanaya göndərəcəyəm. Yolda guya qaçırdı deyən gülləndəcəyəm, necə tənbdirdir.

Şahbaza bəy. Çox gözəl tənbdirdir. Dayın İlyas bəyin qanını yerdə qoymursan.

Zöhrə xanım (daxil olur.) Bibioğlu, xoş gəlmisin.

Səfi bəy. Sağ ol, dayıqızı... Zöhrə, səndən bir şey barəsində məlumat istəyəcəyəm. Rica edirəm düzünü deyəsən, əyləş.

Zöhrə oturur.

Zöhrə xanım. Demək, məndən silist edəcəksiniz.

Səfi bəy. Bəli, buyurunuz görüm, bir ay bundan irəli ananız Həcər xanım, qardaşınız Şəmsi bəy ilə Züleyxa xanımgilə qonaq gedərək, yoldan dönüb haraya getmişsiniz?

Zöhrə xanım. Piri babagil.

Səfi bəy. Doğru! Orada kim ilə görüşmüşünüz?

Zöhrə xanım. Piri baba, Yasəmənin və qızı Qəmərin ilə.

Səfi bəy. Daha kimin ilə?

Zöhrə xanım. Onu demərdim.

Səfi bəy. Nə üçün?

Zöhrə xanım. Çünki məcburam.

Səfi bəy. Sizi məcbur edən kimdir?

Zöhrə xanım. Mənim vicdanım.

Şahbaza bəy. Yox, sən anan Həcər xanım! Mənim düşmənlərim onun dostudur, dostlarım düşməni.

Səfi bəy. Siz demək istəmirsiniz, mən deyirəm. Orada siz, bizim nəslimizin düşməni, quldurbaşı Əlimərdanın oğlu Çingiz ilə görüşmüşsünüz, belədirmi?

Zöhrə xanım. Elədir.

Səfi bəy. Bəs nə üçün bunu demək istəmədiniz?

Zöhrə xanım. Çünki bu yolda tökülən qanı daha kifayət bilirəm. Ataların davətinin övladlarına keçməyini artıq bilirəm.

Şahbaza bəy. Mənim övladlarımdan heç birində qeyrət, namus olmadığını da mən bilirəm.

Zöhrə xanım. Ata, qeyrət, namus gözəlyən şəxs, gərək bu davətin binasını qoymayaydı.

Şahbaza bəy. Səsinizi kəs, Həcər qızı.

Səfi bəy. Dayı, doğru deyirsiniz, bunların heç birində qeyrət, namus yoxdur. Əmiləri İlyas bəyin qatili Əlimərdanın oğlu ilə dostluq edirlər.

Şahbaza bəy. Bunların belə olmağına yenə də Həcər bəisdir.

Səfi bəy. Zöhrə, bu səfər ikinizin də təqsirinizdən keçirəm. Bir də Çingiz ilə müləğat etsəniz, mənə fəvvedəsiniz, onda sizin ilə başqa cür rəftar edə bilərsiniz, çünki qulluq qohum-qərəbə tanımaz. Zöhrə, onu bil ki, Çingiz hökumətin ziddinə işləyir, mən onu həbs edə bilərsiniz.

Şahbaza bəy. Sən Gəncəyə nəç gün qalacaqsan?

Səfi bəy. Üç-dörd gündən artıq qala bilmərim. Dayı, vaxt keçir, gedək.

Şahbaza bəy. Səfa, Səfa!

Səfa (daxil olur.) Nə buyurursan, ağa?

Şahbaza bəy. Çamadanı götür faytona qoy. (Səfa götürüb aparır.) Səfi halımı görürsən, ata bir yerə gedəndə evini oğluna tapşır. O da olmasa arvadına, qızına. Həcər xanım mənə görmək istəmir. Oğul elə, qız belə. Bunlar hamısı dua edirlər ki, mən bu müalicədən şəfa tapıb salamat qayıtmayam.

Zöhrə xanım. Ata, sənənin azarının xasiyyəti elədir ki, hamını özünə düşməni hesab edirsən. Xeyr, biz istəyirik ki, sən Gəncədən bu azardan sağalıb salamat gələsən, biz də rahat olaq.

Səfi bəy. Dayı qızı doğru deyir, sən əsəbi məcazsan. İnşallah Gəncədən sağalıb gələrsən, bu qara fikirlər də başından çıxıb gedər.

Şahbaza bəy. Yenə ümidim sən qızımadır. Xudahafiz. (Onu öpür.)

Səfi bəy. Dayıqızı, xudahafiz.

Zöhrə xanım. Xudahafiz, yaxşı yol.

Şahbaz bəy və Səfi bəy gedir.

Zöhrə xanım (yalnız). Ah... Çingiz, sevgilim, nə üçün mənə qulaq asmadın. Nə üçün mənə də, özünü də bəlləyə saldın. A... h... səni tutacaqlar, sənin min əziyyət verəcəklər, zindana salacaqlar... Yox, yox, qoymaram, səni cəlladların əlindən alaram... Ya sənə bir yerdə həbsxanaya gedərim... Sənsiz mənə dirilik yoxdur.

Həcər xanım (daxil olur.) Zöhrə, Səfi bəy səni niyə çağırmışdı?

Zöhrə xanım. Səfi bəy məndən silist edirdi.

Həcər xanım. Nə barədə?

Zöhrə xanım. Bizim Çingizlə görüşməyimiz ona məlum olmuşdur.

Həcər xanım. Nə deyirsən, onu haradan bilmiş?

Zöhrə xanım. Bilmirəm, o barədə bir söz demədi. Çingizi həbs etmək istəyir.

Həcər xanım. Nə səbəb?

Zöhrə xanım. Səfi bəyin deməyinə görə guya Çingiz hökumət əleyhinə işləyir. Amma mən buna inanmıram. Bu hiylə ilə onu tənqit etmək istəyir.

Həcər xanım. Ah, bu nə pis xəbərdir. Tezliklə Çingizlə xəbərdar verib qaçırmaq lazımdır.

Zöhrə xanım. Məndə o fikirdəyəm, ancaq nə yol ilə.

Həcər xanım. Əhvalatı Qəmərin yaz, o da Çingizi qaçırsın.

Zöhrə xanım. Xeyr, məktubla xəbərdar vermək qorxuludur, başqa yol aramalı.

Həcər xanım. Başqa nə yol var. Onda gərək birimiz gedək. O da qorxuludur.

Zöhrə xanım. Qorxulu olsa da məktubdan bu yaxşıdır. O səfərki kimi Züleyxa xalama qonaq getmək bəhanəsi ilə dönüb məlum etmək lazımdır.

Həcər xanım. İndicə atan yola düşdü. Bizdə onun dalınca getsək şübhəyə düşürük.

Zöhrə xanım. Doğru deyirsən. Ona görə sən evdə qal, mən Şəmsi ilə sabah gedərim.

H c r x a n ı m. Qorxuram ona kimi Çingizi tutalar.

Z ö h r x a n ı m. Sıfi bəyin Gncdn qayıtması beş-altı gün çəkər.

H c r x a n ı m. Onda qoy Şmsi getsin, sının getməyin artıqdır.

Z ö h r x a n ı m. Yox, ana, mən gərək gedəm, Şmsi bacarmaz. Çingiz ona inanmaz. Mən olsam, Qmər il kömklşib onu inandırırıq və qaçırdırıq.

H c r x a n ı m. Yaxşı deyirsən, sının getməyin vacibdir.

Şmsi bəy ovçu libasında, lində tüfəng, dalınca Sıfa daxil olurlar.

Ş m s i b y. Ana, iki gün Züleyxa xalama qonaq gedirəm, izin ver Sıfa faytonu qoşub mni aparsın.

H c r x a n ı m. İndi atan getdi, sən də getməkl istəyirsən, bəs evdə kim qalsın?

Ş m s i b y. Bəs sən və Zöhr nədir?

H c r x a n ı m. Biz arvadıq, evi kişisiz qoymaq olarmı?

Ş m s i b y. Ana, sən söz verirəm ki, iki gündən artıq qalmayam. İndi hvalım çox pərişandır, havamı dəyişməkl istəyirəm.

H c r x a n ı m. Onda sən bir et, Zöhr də gedəcəkdir, xalan istəyibdir, onunla gedərsiniz.

Heydərqulu daxil olur.

H c r x a n ı m. Heydərqulu, nə var, xeyir ola?

H e y d r q u l u. İnşallah xeyirdir, ancaq Züleyxa xanım bir az naxoşdur, mni göndərdi ki, sizi aparam.

Z ö h r x a n ı m. Ana, biz də gedəcəyik?

H e y d r q u l u. Xanım dedi ki, uşaqları da gətirsin.

H c r x a n ı m. Heydərqulu, düzünü de, yoxsa xalam bərk naxoşdur?

H e y d r q u l u. Xeyr, xanım, başınız üçün qorxusu yoxdur, həkimi gəlmişdi, dedi soyuq dərman. Üç-dörd gün sağalıb duracaqdır.

H c r x a n ı m. Sıfa, tez faytonu qoş.

H e y d r q u l u. Lazım deyil, Züleyxa xanımın faytonunu gətirmişəm, gecəlib çıxdım, karvansarada açdım.

H c r x a n ı m. Onda sən get, tez faytonu qoş gətir.

H e y d ı r q u l u . Baş üstü.

H ı c ı r x a n ı m . Heyd ı r q u l u , axşama düşm ı r i k k i ?

H e y d ı r q u l u . Xeyr, xanım, axşama beş saat qalmış orada olacağım. Faytona dörd at qoşmuşam, ancaq yarım saatlıq Piri babagıl dön ı c ı y ı m . Xanım üçün göy ı r t i aparacağam.

H ı c ı r x a n ı m . Çox yaxşı. Get. (Heyd ı r q u l u gedir.) S ı f a e v i s ı n i n ü m i d i n ı q o y u r a m , yaxşı muğayət ol.

S ı f a . Arxayın ol, xanım.

H ı c ı r x a n ı m . Get Xav ı r ı d ı b i z i m ü ç ü n d ı y i ş ı c ı k h a z ı r e t s i n .

S ı f a g e d i r .

Ş ı m s i b ı y . Ana, bu çox yaxşı oldu, h ı r g a h b u g ı n ö z ü m ü z ü P i r i b a b a y a y e t i r m ı s ı k , Ç i n g i z i t u t a c a q l a r .

Z ö h r ı x a n ı m . Onu s ı n ı k i m d e d i ?

Ş ı m s i b ı y . S ı f i b ı y .

H ı c ı r x a n ı m . S ı f i b ı y ı l ı s ı n h a ç a n g ö r ü ş d ü n ?

Ş ı m s i b ı y . Bir az bundan İ r l i .

Z ö h r ı x a n ı m . N ı d e y i r s ı n , S ı f i b ı y a t a m ı l ı G ı n c ı y ı g e t m ı d i m i ?

Ş ı m s i b ı y . Xeyr, S ı f i b ı y G ı n c ı d ı n k a ğ ı z a l d ı , o x u y a n d a n s o n r a q a l m a l ı o l d u . A t a m t ı k g e t d i .

H ı c ı r x a n ı m . S ı f i b ı y s ı n ı d a h a n ı d a n ı ş d ı ?

Ş ı m s i b ı y . M ı n ı b ö y ü k d i v a n q u r m u ş d u . D e d i : Z ö h r ı ı l ı d ı d a n ı ş m ı ş a m . M ı n ı h v a l a t ı n e c ı o l m u ş d u r t a m a m ı l ı n a ğ ı l e t d i m . H ı t t a Ç i n g i z ı l ı s ö z l ı ş d i y i m i d ı o n d a n g i z l ı t m ı d i m . D e d i m , h ı r g a h m ı n b i l ı y d i m k i , Ç i n g i z o r a d a d ı r , h e ç v a x t ı P i r i b a b a g ı l g e t m ı z d i m . M ı n s ı y e d i r d i m k i , o n u i n a n d ı r ı m k i , f i r i n i a ç d ı r ı m . M ı n i t ı r i f e d i b d e d i : M ı n b i l i r ı m k i , s ı n q e y r ı t l i o ğ l a n s a n , b i z i b a c ı n Z ö h r ı k i m i d ü ş m ı n ı s a t m a z s a n .

H e y d ı r q u l u (d a x i l o l u r .) F a y t o n h a z ı r d ı r .

H ı c ı r x a n ı m . U ş a q l a r , g e d ı k .

G e d i r l ı r .

P ı r d ı

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə birinci pərdənin mənzərəsini göstərir. Həyətdə skamyanın qarşısında bir masa, üstündə bir neçə kitab. Qəmər kitabların şəklinə baxarkən gözünə bir məktub sataşır.

Q ə m ə r (*məktubu əlinə götürüb*). Bu Zöhrənin xəttinə oxşayır. Yox, səhv edirm, Zöhrə Çingiz məktub yazmaz. Qoy açıb oxuyum, onda məlum olar. Yox, özünün məktubunu oxumaq qəbih şeydir. Qoy başını açıb oxuyum, onda məlum olar, dalını oxumaram. (*Məktubu paketdən çıxarıb oxuyur.*) "Ey qəlbimin sultanı, sevgili Çingizim!" Paho, qəlbimin sultanı, sevgili, bu məktubdan tənəyi gəlir. Gərək oxuyam. (*Oxuyur.*) "Tam bir aydır ki, nə gecə, nə gündüz bir an xəyalımdan çıxmırsan. Ah, hicran atəşi, mənə yaxıb yandırır. Çingizim, dəxi səbir edə bilmirəm, məhbəbbətin uğrunda şam tək qırıq, eşqindənin məcnun olan Zöhrəyə rəhmən gəllisin". Hə, doğrudan da yazan Zöhrə imiş. Ey bəvəfa Zöhrə, bəs sən mənə belə dost imişsən? Mənə bir çox məktub yazmışsan, heç birində işarə edə bilməmişən. İndi sirrini mənədən bərk saxla. Başa düşdüm ki, Zöhrəni şair edən nə imiş. Çingizə ah çəkdiyin nə imiş. (*Məktubu gizlədib kağız yazır.*) Zöhrə xanım, məktubu belə yazarlar, özü də şeir il.

Y a s ə m ə n (*içridən*). Qəmər, Qəmər!

Q ə m ə r. Gəlirəm.

Gedir, Çingiz otaqdan çıxır, masaya tərəf gəlir, Qəmərin yazdığı kağız əlinə götürür.

Ç i n g i z. Bunu kim yazmış. Qəmərin xəttinə oxşayır. Görüm bacım nə yazıb. Deyəsən şeirdir. (*Oxuyur.*)

Ey gərdişi ədalətli Şəmsi,
Ey fəzanın nazlı sultanı.
Kainatı şad edənlənsən,
Cahana nur verənlənsən.
Ziyan ilə yaşar.
Qəmə mübtəla Qəmər.

Ha-ha-ha...

Qəmər daldan gəlib kağızı onun əlindəni dartıb alır.

Q m r. Başqasının məktubunu oxumaq qəbih şeydir. Belədimi, bəradərim Çingiz?

Çingiz. Elədir, bacım Qəmr.

Q m r. Bəs nə üçün oxuyursunuz?

Çingiz. Çünki məktub deyil, şeirdir. Şair şeir yazır ki, insanlar onu oxuyub ləzzət aparsınlar, hissləri incələnib zərif olsun. Bacım Qəmr, bu şeirləri sən də biyyatımızda yeni bir cıgır açırsan. Daha bundan sonra şeirdə nə qafiyə, nə mənə lazım deyil.

Q m r. Necə? Mənim şeirimdə mənə yoxdur?

Çingiz. Mən ki tapa bilmirəm. Bəlkə, özünüz o pünhan mənəni izhar edəsiniz.

Q m r. Ey qəlbimin sultanı Çingiz, Qəmrin şeirinin mənasını anlamağa sən hələ xamsan, püxtə olmağa çox səflər gərək...

Çingiz. Qəmr!

Q m r. Bəli.

Çingiz. Gözlərimə bax.

Q m r (onun gözəlinə baxarkən). Ah, bəradərimin gözəli nə gözəldir. Şahin baxışlı. İndi o gözəldə bir iztirab, bir həyəcan görünür. Fəqət gülümsündən başqa lətafət, başqa məlahət... Ey bu gözəli aşiq olan parlaq ulduz, Qəmr sən hələ də aparır.

Çingiz. Ha-ha-ha...

Q m r. Bax belə, yoxsa qaşqabağını tökdə üzün Cəbi ləlinin gülümsəsinə bənzəyir.

Çingiz. Qəmr, güldürdüyün yetər, bir az da səndən böyük qardaşını dinlə.

Q m r. Oy, məndən nə çox böyüksən, heç hesab edə bilməyəcəyəm. Sən məndən min səkkiz yüz saniyə böyüksən.

Çingiz. Ha-ha-ha... Qəmr bu gün mən sənə bacarmayacağam. Ona görə rica edirəm bəndənizi əfv edəsiniz, buradan təşrif aparasınız. Məni dərs oxumağa mane olmayasınız.

Q m r. Çingiz, daha zarafatı buraxdım.

Çingiz. Qəmr, bir neçə vaxtdan bəri mən səndə təğyir görürəm.

Q m r. Məsələn...

Çingiz. Məsələn, irəlilərdə sən məndən heç bir şeyi gizlətməzdin, ürəyində nə olsa açıb mənə söyləyirdin. Məndən gizlin bir sirrin olmazdı, indi isə onu görmürəm.

Q m r. Mən də səndə təğyir görürəm.

Çingiz. Məsetən...

Qəmər. Məsən, bir neçə vaxtdan bəri sən həər axşam bu skamyada yəlləşib saatlarca üfünün şərq cəhətində zühur edən bir parlaq ulduza tamaşa edirsən.

Çingiz. Elə bu?

Qəmər. Bəli, elə bu!

Çingiz. Mənim ulduza baxmağında sən nə sirr görürsən?

Qəmər. Göydə ulduz çoxdur. Nə üçün sən ancaq o ulduza baxırsan?

Çingiz. Çünki o ulduz qeyri-rəndən parlaqdır. Mən onu çox sevirəm.

Qəmər. Elə mən də bunu bitməyə istəyirdim. O ulduzun adı nədir?

Çingiz. Çoban ulduzu deyirlər, dan ulduzu deyirlər.

Qəmər. Daha adı yoxdur?

Çingiz. Qədim yunanlar o ulduzu eşq və həsən ilahiyyəsi sanırdılar, adına da Diana deyirdilər.

Qəmər. Bəli, rəhbər o ulduza nə deyirlər?

Çingiz. Bilmirəm, görək ki... Zöhrə.

Qəmər. Ha-ha-na... görək ki... Zöhrə.

Çingiz (acıqlı). Çəkil!

Qəmər. Gedirəm, gedirəm acığın tutmasın.

Bir az gedib dayanır. Çingiz başını əlləri ilə tutub fikrə gedir. Qəmər gizli daldan onun boynunu qucaqlayıb saçlarından öpür, qaçır.

Çingiz. Qəmər. (Qalxıb otağına gedir.)

Qəmər (yalnız). Ey zavallı qardaşım, görürəm, aslan ürəyini eşq atışı yandırır. Söndürməyə istəyirsən fəqət bacarmırsan. Çünki atış bütün vücudunu almış, damarlarına yerimiş. Görürəm, müşkülət çox, sevdiyin düşmənin qızı, sən bir rəziyyət oğlu, o bir ağa qızı. Ah! Bilirsənmi Çingizim, bacın Qəmər də Şəms oduna yanır.

Yasəmənin və Piri baba komadan çıxırlar.

Yasəmənin. Qəmər, Çingiz hanı? Bizimlə gedirmi?

Qəmər. Bilmirəm, getsə yaxşı olardı, kefi açılardı.

Piri baba. Əlbəttə, yaxşı olardı, yoxsa səhərdən axşama kimi kitabdan əl çəkmir.

Yasəmənin. Çingiz.

Çingiz otaqdan çıxır.

Ç i n g i z. Ana, mən gedə bilməyəcəyəm. Yoldaşım gələcəkdir, onu gözləyirəm.

Q ı m ı r. Ana, yalan deyir, getməyə istəmir, yoldaşını bəhanə gətirir.

Ç i n g i z. Q ı m ı r, indi də mənə yalançı edirsən? Çox sağ ol. Mən səni belə biviə bacı bilmirdim. Get, get...

Q ı m ı r (əlində tutub). Yox, yox, mən biviə bacı deyiləm. Şəms ilə Q ı m ı r altında mənə tək bacı tapa bilməzsən.

Ç i n g i z. Bu gün Şəms ilə Q ı m ı r dilində düşməyir. Bu nə sirdir?

Q ı m ı r. Çünki... xudahafiz. Ana, gedək.

Gedir.

P i r i b a b a. Ay oğul, bir belə nə oxuyursan?

Ç i n g i z. Piri baba, tibb çox çətin elmdir, gərək həmişə müəli edəsən.

P i r i b a b a. Həkimlik çətin iş də gözəl sənətdir. İnsanlara böyük xidmət edir.

Ç i n g i z. Piri baba, mənə fikrim odur ki, həkimliyi qurtarandan sonra gələcək oturam, kəndlilərə kömək edəm.

P i r i b a b a. Çox gözəl fikirdir, allah səni tövfiq versin.

Bu halda Həcər xanım, Şəmsi bəy, Zöhrə xanım və Heydərqulu daxil olurlar.

P i r i b a b a. Həcər xanım, çox xoş gəlmisiniz, səfə gətirmisiniz, buyurunuz, buyurunuz...

Çingiz onlara əl verir.

H ı c ı r x a n ı m. Bəs Yasəmənin və Q ı m ı r hanı?

Ç i n g i z. Onlar indicə məşəyi gəzməyi getdilər.

H ı c ı r x a n ı m. Oğlum, bəs sən nə üçün getməmisən?

Ç i n g i z. Mən məkəb yoldaşım Fərmanı gözləyirəm, onunla dərslərimizi müəli edəcəyəm.

Ş ı m s i b ə y. Ana, mən də məşəyi gedirəm.

H ı c ı r x a n ı m. Get, Yasəməngilə də xəbərlə et gəlsinlər. Vaxt yoxdur, tez gedəcəyəm.

Şımsı bəy gedir.

Piribaba. Niyə o səfərki kimi tələsirsiniz?

Həccərxanım. Xalam naxoşdur, Heydərqulu bizim dalmızca göndərribdir.

Piribaba. Allah şüfa versin. Heydərqulu, Züleyxa xanımın naxoşluğu nədir?

Heydərqulu. Soyuq döymədir, qorxusu yoxdur. Piri baba, xanım məni göyərtilə tapmışdır.

Piribaba. Get xanıma nə lazımdır yağ.

Heydərqulu gedir.

Həccərxanım. Piri baba, içəri gedək, sizə deməli sözüm var.

Komaya girirəm.

Zöhrə (Çingizin lindən tutub). Çingiz, səni döymək lazımdır.

Çingiz. Döy.

Zöhrə. Səni sevmək lazımdır.

Çingiz. Sev.

Zöhrə. Bəs sən.

Çingiz. Əfsus ki, mən də sevirməm.

Zöhrə. Nə üçün əfsus, Çingiz, məhbəbbət bir elə dövlət, bir elə nemətdir ki, allah onu nə bəyəndiyi dostuna bəxş edər.

Çingiz. Görünür ki, mən onun dostu deyiləm. Dosta bir belə bəla, cəfa vermək rəvadır mı?

Zöhrə. Çingiz, bəlanı, cəfanı özünə, sən özün çəkdirirsən. Nə üçün mənim kimi ürəyin daldınca getmirsən?

Çingiz. Çünki mane olan səbbə çoxdur.

Zöhrə. Bilirəm, yenə deyəcəksən sən düşmənimiz Şahbaz bəyin qızısan. Sən bir bəy qızı, mən bir rəiyyətin oğlu. Çingiz, məhbəbbət aləmində bəy, gəldə yoxdur, mən səni sevirməm, sən də məni. Başqaları bizə nə lazımdır? Mən məhbəbbət uğrunda hər şeydən keçirəm. Mən sənini haraya istəyirsən getməyi hazıram. Bir başqa ölkəyə gedək, orada bəxtiyar yaşayaq.

Çingiz. Zöhrə, nə demək istəyirsən?

Zöhrə. Onu demək istəyirəm ki, bu gün səni həbs edəcəklər, gəlmişəm səni xəbərdar edəm.

Çingiz. Məni kim həbs edəcəkdir?

Zöhrə. Qəza naziri Səfi bəy.

Çingiz. Səfi bəy məni nədə müqəssir edir?

Zöhrə. Guya sən hökumətin əleyhinə işləyirsən.

Çingiz. A... bu hiylə ilə Səfi bəy məni tələf etmək istəyir. Sən bunu kimdən eşitmişən?

Zöhrə. Səfi bəy özü dedi. Keçən səfər buraya gəlmişdik onə məlum olmuşdur. Məndən və Şəmsidin böyük silist etdi və tapşırdı ki, sənə əlaqə etməyək, əks halda bizi də həbs edəcəkdir. İndi gəlmişik sənə xəbərdar edib qaçırdıq.

Çingiz. Zöhrə, sizin bu fədakarlığı ölənə kimi unutmaram. Əlbəttə Şəmsi bəyi, onda siz buradan tez gedin, yoxsa fəlakət düşürsünüz.

Zöhrə. Anamgil getsin, mən getməyəcəyəm.

Çingiz. Nə üçün?

Zöhrə. Ah, Çingiz... görünür, sən mənim məhbəbbətimə inanmırsan, inansaydın bu sualı mənə verməzdin. Sən fəlakət düşdükdə, mən kənardanmı baxım?

Çingiz. Zöhrə, ağıllı ol, elə iş etmə, nəhaq yerə özünü bəlləyə salma.

Zöhrə. Aqıl olub qorxaqların canını salamat saxlamaqdan, eşq cünunu olub sevgilim ilə həbsxanaya düşməyi daha əfzəl bilirəm.

Çingiz. Zöhrəm, ey parlaq ulduzum, sənə and içirəm ki, əgər bu bəladan xilas olarsansa, sənənin arzunu yerinə yetirirəm.

Şəmsi bəy, Qəmər və Yasəmənin daxil olurlar. Qəmər Çingizin boynunu qucaqlayıb ağlayır.

Çingiz. Ay dölə bacım, nə üçün ağlayırsan?

Qəmər. Ah, sənəni tutmaq istəyirlər, zindana salmaq istəyirlər. Yox, yox, qoymaram. Sənəni heç kəsə verməyirəm.

Çingiz. Qəmər, sakit ol, görürsən qardaşını nə tutublar və nə də həbsxanaya salıblar.

Yasəmənin. Çingiz, əhvalatı bilirənmə?

Çingiz. Bilirəm, Zöhrə xanım söyləyibdir.

Qəmər (Zöhrə xanımı öpərək). Zöhrə, bizə etdiyən yaxşılığı ölənə kimi unutmaram.

Y a s ı m ı n. B ı s, H ı c ı r xanım hanı?
Z ö h r ı. İ ç ı r i d ı Piri babanın yanındadır.

Yas ı m ı n i ç ı r i girir.

Ç i n g i z. Ş ı m s i b ı y, bu gün siz bir yaxşı insan olduğunuzu m ı n ı sübut etdiniz. Düş m ı n ı yaxşılıq etm ı k h ı r kişinin işi deyil.

Ş ı m s i b ı y. M ı n özümü siz ı düş m ı n hesab etmir ı m v ı s ı y edir ı m ki, atalarımızın ı dav ı ti biz övladlarına keç m ı sin.

Ç i n g i z. M ı n d ı o fikird ı y ı m.

Piri baba, Yas ı m ı n v ı H ı c ı r xanım komadan çıxırlar.

H ı c ı r x a n ı m. Oğlum, Çingiz, biz qocalar bel ı q ı t etdik ki, s ı ni özümüz il ı aparaq.

Z ö h r ı. Çox göz ı l fikirdir.

Ş ı m s i b ı y. Ondan başqa çar ı si yoxdur.

Ç i n g i z. M ı nım bar ı m d ı etdiyiniz f ı dakarlıqdan artıqca m ı mnum olub t ı ş ı k k ı r edir ı m. F ı q ı t m ı ni ı f v ediniz, t ı klifinizi r ı d d etm ı y ı m ı cburam.

H ı c ı r x a n ı m. N ı üçün?

Ç i n g i z. Ç ı nki siz ı ri d ı f ı lak ı t ı salmaq ist ı mir ı m. Bu saat m ı nım yoldaşım F ı rman g ı l ı c ı k d i r. O, Kiyev ı qayıtmaq ist ı yir, m ı n d ı onunla ged ı r ı m. Yoxsa burada qalsam, m ı ni aray ı b taparlar.

P i r i b a b a. Çingizin fikrini m ı n d ı b ı y ı nı r ı m. Siz, H ı c ı r xanım, tez gedin, burada olmağ ı nız aç ı lmas ı n.

H ı c ı r x a n ı m. Onda, uş aqlar, ged ı k.

Z ö h r ı x a n ı m. Ana, m ı n Q ı m ı ri t ı k qoymaq ist ı mir ı m. İ zin ver, bu gec ı burada qal ı m.

H ı c ı r x a n ı m. Yox, izin ver ı bilm ı r ı m, Çingiz ged ı n d ı n sonra g ı lib n ı q ı d ı r ist ı s ı n qalarsan.

Heyd ı r qulu daxil olur.

H e y d ı r q u l u. H ı c ı r xanım, ged ı k, yoxsa Züleyxa xanım t ı ş ı v ı ş ı düş ı c ı k ki, n ı üçün gec g ı l d i l i r.

H ı c ı r x a n ı m. Ged ı k. Salamat qal ı nız, allah siz ı yar olsun.

P i r i b a b a. Allah sizd ı n raz ı olsun, m ı n qocanı yaddan çıxarm ı rs ı nız.

Zöhrü Qəmri qucaqlayıb ağlayır.

Qəmri. Qəm etmə, inşallah yenı görüşcüyik. Şəmsi bəy (Qəmri vızın Zöhrüyü / verib). Qəmri bəyim, xudahafiz.

Qəmri. Ha-ha-ha...

Yasəm n. Yenı nıyü gülürsən, adlı qız?

Qəmri. Necı gülüm yim, Şəmsi bəy Zöhrüyü l verib deyir: Qəmri bəyim xudahafiz.

Gülüşürür.

Piribaba. Qəmri yaxşı etdi ki, bizi güldürdü. Səfir gedni gülürüzl yola salmalı.

Həc r xanı m. Xudahafiz.

Gedirür.

Çingiz. Qəmri, cıld çamadanı içridn gütir, kitablarımı qoy, camaşılarımı gütir.

Qəmri gedib gütirir.

Yasəm n. Anan ölsün, zalımlar snı qoymadılar bu üç ay yayı rahat yeyib-içib, gızsn.

Çingiz. Qəm etmə, ana, bu gün-sabah hkim olub gılcıym vı sizlri götürüb başqa bir şhırdı tıbbilik edcıym. Qəmri, kitabları altdan qoy, camaşırları üstn.

Səfi bəy iki strajnik ilı daxil olur.

Yasəm n. Uy, bizdn nı istıyirsiniz, niyü gılmisiniz?

Səfi bəy. Bu quldur yuvası dağıtmağa gılmışm. Bunu mın gırk, iyirmi il bundan qdmedıydım.

Piribaba. Onda edı bilmzdin, çünkü lımdırdan sağ idi.

Səfi bəy. İndi oğlunu da onun yanına göndrürm.

Çingiz. Səfi bəy, küy-qalmaqal edib nı üçün arvadları qorxudursan? Nıyü gılmisiniz?

Səfi bəy. Onu hıbsxanada bılrsn. Qaçmağa hazır olmağından görünür mım gılmıyimi snı mılum etmişlr. Piri kişı, siz ilı işim sonradır. Çingizi alın.

Y a s m n (*Sfi blyin qabağında diz üst çökür.*) Sfi bly, mni balalarının başına çevir, oğlumu limd n alma.

Ç i n g i z. Ana, qalx, bel alçaqların önünd diz üst çökm.

Strajnikr Çingizi araya alırlar. Qm r Çingizd n yapışır.

Q m r. Qoymaram.

S f i b y. l rin qandal vurun.

Qm r Çingizin l rin tutur.

Q m r. Qoymaram.

Ç i n g i z. Bacım, sakit ol, qoy vursunlar.

Q m r. Sfi bly, mni qardaşım il b rab r zindana apar.

S f i b y. lim rdandan tör y n ya quldur olar, ya üsyançı. S bir et, s n d oraya ged c ks n, anan da, bu Piri baban da.

P i r i b a b a. Qm r, Yas m n, Çingiz, bel ş xs yalvarmaq lazım deyil. Sfi bly, fl yin işini bilm k olmaz, bu günü şad sabah ağlar. Bu günü hökm ed n baş, sabah ayaqlar altında tapdalanar.

S f i b y. Sus, qoca kaftar, yoxsa o ayaqlar altında tapdalanar baş, öz başın olacaqdır.

Y a s m n (*Çingizin boynunu qucaqlayaraq*). Oğlum, kaş anan kor olaydı, s ni qolu bağı görm y ydi.

Çingizi aparırlar.

Ç i n g i z. Qm r haraya glirs n?

Q m r. M n d s nin gedir m.

Ç i n g i z. Bacım, qayıt.

P i r i b a b a gedib onu qucaqlayıb qoymayır. Sfi blygil qapıdan çıxıb gedir r.

Q m r (*qışqırır*.) Baba burax, yoxsa özümü öldür r m.

P i r i b a b a. Yas m n, gl qızını qoyma, m n bacarmıram.

Y a s m n. Qızım, sakit ol, allah k rimdir, qardaşın tezlikl qurtaracaqdır.

Qm rin ür yi bitab olur, Yas m n üzün su çırpır.

C b i (*daxil olur*.) Qm r n olmuş?

Y a s   m   n. Cəbi,  ingizi Səfi bəy tutub həbsxanaya apardı.

Cəbi. N  deyirsən,  oxdanmı getdilər?

Y a s   m   n. Elə indicə.

Cəbi. Bu saat Çingizi burada görərsiniz. Mən getdim. (C ld qapıdan çıxır.)

Q   m   r (zəif s sl ). Ana, Cəbi lələ n  deyirdi.

Y a s   m   n. Cəbi getdi, dedi ki, Çingizi bu saat gətirəcəyəm.

P i r i b a b a.  z n  nahaq yerə  l m  verəcəkdir. Bir t k Cəbi    mis l h adamın əlindən dustaqmı ala bilər?!

Y a s   m   n. Cəbi  ingizi çox istəyir. Doğrudan da onun xilas    n  z n   l m  verəcəkdir.

Q   m   r. Cəbi lələni mən də çox istəyirəm.  r yi çox nazik insandır. Bizim c ml mizi çox istəyir.

Bu halda bir ne  tüfəng açılır.

Y a s   m   n. Aman, ya rəbb, bu g ll l ri Cəbi l l y  atdılar mı?

Q   m   r. Yazıq lələ, s ni cəlladlar  ld rd l rmi?

P i r i b a b a. Demədimmi nahaq yerə  z n  g daza verəcəkdir, qoy gedim görüm necə oldu?

Q   m   r. Yox, baba, qoymaram, s ni də  ld r rl r.

P i r i b a b a. Mənim diri qalmağım dan n  fayda var. Cavanları gora göndərib m nmi sağ qalacağam?

Y a s   m   n. Piri baba, biz iki arvadı p nahsızmı qoymaq istəyirsən?

Q   m   r. Ah!..Bu  rxi-fələk biz zavallıdan n  istəyir? (Ağlayır.)

Bu halda   limırdan əynində tüfəng, d ş nd  iki qatar patrondaş daxil olur.

Y a s   m   n (c ld qalxıb ona tərəf gedir.) Sən... Kims n?..

  l i m   r d a n. K rdqızı, məni tanımırsan?

Y a s   m   n (qışqırır onun  st n  atılır.)   limırdan!

P i r i b a b a. Yas m n n  deyirsən?  l  də diril rmi?

  l i m   r d a n.   mi  l  diril m z,   limırdan diril r.

P i r i b a b a (onu qucaqlayıb  p r.)   limırdan, g r Qəmərin n  gözəl qız olmuş.

  l i m   r d a n (onu  p rk n). On beş ildir ki, sizdən ayrılmışam. Qızım, mənsiz g n n z necə keçir, d ş m nl rim s n  sataşmamışlar ki?

Q m r. Ata, Çingizin bacısına sataşmaq olmaz. Ah, ata, kaş bir az tez gəlmiş olaydın, Çingizimi mğrur düşmənin lindən alaydın.

l i m r d a n. Q m etm, qızım, mğrur düşmənin cəzasına çatdı. Qardaşın bu saat gəlir.

Çingiz, İbad və Cəbi ləl daxil olur.

Q m r. Çingiz gəldi (*gedib boynunu qucaqlayır.*)

İ b a d. Q m r, mni tanımırsan?

Q m r. Ah, İbad dayım. (*Onu qucaqlayır.*)

Y a s m n. İbad, qardaşım! (*Boynunu qucaqlayıb ağlayır.*)

İ b a d. Bacım, n üçün ağlayırsan?

Y a s m n. Necə ağlamayım. Sizin ikinizin də ölüm xəbəri gəlmişdi. İndi bizim üçün yenidən dünyaya gəlmişsiniz.

İ b a d. Bacım o sizə yalan xəbəri çıxaran Səfi bəy də, bizi bu bəlalara salan Şahbaz bəy də cazalarını aldılar. Bacım, görməli idin Şahbaz bəy necə ayaqlarıma düşüb yalvarırdı ki, mni öldürmə, onsuz da mən bidərman azara düşmüşəm, bu gün sabah öləcəyəm. Dedim, onda qoy sən bu ziyyətdən xilas edim. Tüfəngimin beş güllüsünü də onun ürəyini boşaltdım. Ruhun şad olsun, ey qeyrətli nişanlım Q m r, İbad intiqamını düşməndən aldı.

Ç i n g i z. Q m r, hərəgah Cəbi ləl tez atamgile xəbər verməsiydi, indi mni burada sağ görməyəcəydin.

Q m r. Sağ olsun, Cəbi ləl.

P i r i b a b a. Mğrur sizin gəlmiş yinizi Cəbi bilirdi?

İ b a d. Bilirdi, ancaq l limərdən tapşırırmışdı ki, həl xəbər verməsin.

l i m r d a n. Topal, al bunu! (*Pul verir.*)

C ə b i. Sağ ol, sahib.

l i m r d a n. Kürd qızı, mən gəlmişəm sizi aparmağa, tez ol hazırlaş, bu ittifaqdan sonra sizi burada qoymaq olmaz.

Y a s m n. Bizi haraya aparacaqsan?

l i m r d a n. İrana, Arazın o tayına. Yoldaşlarım bu saat bizi meşədə gözəlyirlər. Gərək səhər açılınca İran torpağında olaq. Daha durma, cəld ol! Bir dost paltardan və dəyişəcəkdən savayı heç bir zad götürmə. Uşaqlar, siz də gedin üst paltarlarınızı götürün.

Çingiz və Q m r gedirlər.

İ b a d. Piri baba, sən də hazır ol.

P i r i b a b a. Mənim bu sinnimdə hara gedib çıxaram.

İ b a d. Piri baba, qorxuram sənə əziyyət verəlməz.

Ə l i m ə r d a n. Mənim qorxumdan heç kəs mənim əziyyət verə bilməz, ancaq uşaqlar gedirlər, ona burada kim qulluq edə bilər.

P i r i b a b a. Oğlum, Cəbini də aparırsan?

Ə l i m ə r d a n. Yox, Cəbi burada qalacaqdır.

P i r i b a b a. Onda məndən arxayın ol.

Ə l i m ə r d a n. Ə mi, qorxma. Uşaqlar İranda qoyub özüm dəstəmə ilə bu taya keçəcəyəm. Mənim hə nirtim gələn yerdə heç kəs cürət edib sənə yaxın düşə bilməz. (Yasəmən, Çingiz və Qəmər gəlirlər.) Daha durmayın, gedək.

Cəbi lələkləndi bir dəsmal xiyar gəlir.

Ə l i m ə r d a n. Topal, o nədir?

C ə b i. Xiyardır, sahib, uşaqlara yığmışam, yola götürsünlər.

Q ə m ə r. Sağ ol, Cəbi lələk, bax, Piri babadan muğayat ol.

Ə l i m ə r d a n. Daha durmayın, gedək! Topal, şeylərdən götür. Ə mi, xudahafiz, qə m etmə, yenə görüşəcəyik.

Piri baba ilə xudahafizləşib gedirlər.

P i r i b a b a (yalqız). Komanın bülbülləri uçub getdi.

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Dördüncü pərdədən üç il keçmişdir. Səhnə meşə içində bir bulaq göstərir. Pərdə qalxdıqda Şəmsi bəy, Qəmər, Zöhrə xanım və Cəbi görünür.

Q ə m ə r. Seyrə çıxanın cümləsi gərək işləsin. Şəmsi, belə dirmi?

Ş ə m s i. Bəli, elədir.

Q ə m ə r. Onda diniyin, hər birinizin vəzifəsini deyim: sən, Zöhrə, burada qalıb süfrəni hazır edə bilərsən, ti kabablıq doğrayıb, duzlayacaqsan...

Z ö h r . . ti m n t k nec doğrayacağam?

Q m r. A Zöhr xanım, dey k ki, gimnaziya da s n qayğanaq bişirm yi öyr t m i m i d i l r, onun üçün d yumurtanı suya salıb sonra yağ tökmüşdün. B s t doğramağa n deyirs n?

Gülüşür r.

Z ö h r x a n ı m. Canım, bir insaf ediniz, t k adam nec t doğraya bil r? G r k biri ti tutsun, o biri bıçaq il k ssin. C b i l l , bel dirmi?

C b i. B l i, xanım, e d i r. Siz z h m t ç k m yin, azardan yeni durmusunuz. M n bunların hamısını düz l d r m.

Q m r. C b i l l doğru deyir. Zöhr, s n balıxını başının altına qoy uzan, kitab oxu. Biz d s n n v z i n i iş l y r i k. C b i l l , s n meş d n odun g t i r, ocaq qala, biz d Ş m s i, il kabab üçün çubuq k s k, şiş hazır ed k. Ş m s i, t ü f n g i n i götür, b l k baxtımız g t i r d i, rastımıza ov çıxdı, s n d atub, s h v n vurdun.

Gülüşür r.

Z ö h r . Dovşan hvalatı bu üç ild h l yaddan çıxmayıbdır?

Q m r. Xeyr, heç vaxtı çıxmaz, hazır ol! İ r l i a r ş !

Gedir r.

Z ö h r (yalqız), Gediniz, ey iki b x t i y a r c a v a n. Siz d m n i m l b a h m bu üç il qanlı toqquşma, vuruşma içind min dürlü i z i y y t, m ş q q t ç k d i n i z s d axırda m r a m n ı z a n a i l o l d u n u z. Bu gün-sabah iki xoş b x t q u ş c u ğ a z k i m i u ç u b özünüz üçün yeni bir yuva tik c k s i n i z. Orada şad v x ü r r m ö m r s ü r c k s i n i z. F q t m n, v r m l i q ı z c ı ğ a z, öz arzuma çatmayıb, eşq at ş i n d ş a m t k r i y i b bu gün-sabah s n c y m. Ey f l k, tökdüyüm bu qanlı yaşuma r h m e t, ya v ü s a l t e z yetir m n i, ya a l b u c a n ı m ı. Ç i n g i z, sevgilim, tam üç ildir ki, s n d n bir x b r y o x d u r. M n i ö l m ü ş s a n ı b c l a y i - v t n o l d u n, h a r a d a s a n, e y c l f a l ı, e y b l l a l ı a ş i q i m? Zöhr n n n a l s i n i e ş i d i r s n m i? Ah, ü r y i m g e d i r.

Yer y x ı l ı b q l ş ş e d i r. S h n bir müdd t s ü k u t iç i n d q a l ı r, sonra Ç i n g i z s l y y a h l i b a s ı n d a, l i n d bir l ç a m a d a n ı d a x i l o l u r, B u l a q d a n s u i ç i r.

Ç i n g i z. Ah, nı sırin, nı dadlısan, ey vətənimin gözəl çeşməsi! Ölmüş ruhuma, yorğun cismimə yenidən bir həyat verdin. Nə həzin sədən gəlir, ey sevimli bulağım! Səni bir nəznin pəri çox sevirdi. Məni tez-tez buraya gətirirdi. Ah, xatiratım məni boğur. Zöhrəm, ey parlaq ulduzum, nə tez söndün! Çingizin gəlmiş məcnun tək məzarını qucub, yorğun ruhunu, sınıq qəlbinə sənə təslim etsin. (*Bülbül oxuyur.*) Ötüş, ötüş ey mənim tək möhnətli-yardan fəğan eyləyən bülbül, ey həmdərd rəfiqim! Bu bahar aləmi içəri insanlardan uzaq, yar üçün nalə etməkdə yalnız deyilsən. (*Zöhrəyə tərifi gedir, onu görüb.*) Ah, bu rəyamı, ya həqiqətin Zöhrəmi burada yatmış görürmü?! Ya rəbb, bu nə sirr? Demək, Zöhrə ölmüş, İrana yalan xəbər gəlmiş. Ah nə böyük səadət! Qoy oyadım. Nə şirin yuxuya batmış. Yox, oyatma, qoy bir qədr yatsın.

Ah, şair nə gözəl deyir:

Ə smə, dur! Ə smə, ey nəsimi-bahar!
Uyuyor yarı-işvəkar, uyuyor.
Dalğalandıqda zülfi-zərrin tar
Sanyor pənbə hüsnü altın nur.
O gözəl çöhrənin əsiri ikən,
Ə cəba qışqanırmısan məndən?
Ə smə, dur, dur! Burax, burax uyusun.
Nobaharın bu nəznin qızını.
Ötüşən quşlar! İştə siz də susun!
Susun artıq! Bu Zöhrə yıldızını
Seyr edin iştiaqü həsrət ilə.
Bu gözəl lövhə sonra düşməz əls.
Günəş! Ey xilqətin gözəl gəlini!
Uyuyor, iştə nazlı həmişirən!
Sən də dur! Saçma bir ziyalırını,
Sən də bir an üçün çəkil, gizlən!
Bir az əylən bulutlu dünyada,
Mane olma bu tifli-nevzadə.
Uyuyor... uf! Ey bəlalı gönül,
Çarpınıb durma! Sən də sus artıq,
Vurma sus! İştə susdu həmə bülbül:
Dur, həyatım da getsə dur azacıq,
Uyuyor, çünki aşınay-xəyal,
Uyuyor, çünki qayeyi-amal.

Z ö h r . (oyanır.) Ah, m ni öldürm .

Ç i n g i z. Zöhr , ey m nim sevimli dilb rim! M ni tanımırsanmı?

Z ö h r . Ah, Çingiz! (Boynunu qucaqlayıb ağlayır.)

Ç i n g i z. N üçün ağlayırsan, ey parlaq ulduzum?

Z ö h r . N üçün ağlamayım, tam üç ildir ki, fəraq oduna yanıb nal etmişm .

İndi bu tökdüyüm göz yaşı vüsəl üçündür. Mane olma.

Ç i n g i z. Zöhr , s n dirilmiş n, ah n böyük s ad t!

Z ö h r . Ö n m nim m mim qızı N cib idi. Kim is siz yanlış x b r vermişdir.

Ç i n g i z. Ah, Zöhr m, bilirs nmi m n n l r ç kmiş m?! Ölüm x b r in g ldikd özümü h lək etm k ist dim. Q m r mane oldu. Sonra atam v dayım tutulub q tlı olundular. M n d İrandan qaçıb c n bi ölk y getdim. Almaniyada h kimliyi bitirdim. Fikrim bu idi ki, heç v t n qayıtmayım, çünki s nsiz v t n m n viran idi. F q t döz bilm dim, torpaq m ni ç kib g tirdi.

Z ö h r . İndi bizi bir-birimizd n, ancaq q bir ayıra bil r.

Ç i n g i z. Xeyr, o da bacarmaz! M n s nsiz diri qalmaram. Zöhr , s ni gördükd cüm ni unuttum, başqalarını soruşmadım.

Z ö h r . Hamımız salamatıq. İndi biz burada yaşayırıq, çünki Züleyxa xalam v fat etmiş, mülkü anama qalmışdır.

Ç i n g i z. B s, s n t k-t n ha burada n qayırırsan?

Z ö h r . Ş msi ilə Q m r, m ni, kefimi açmaq üçün buraya seyr g tirib l r. Onlar meş y getmiş l r. Çingiz, Ş msi ilə Q m r nişanlıdırlar. Yaxında toyları olacaqdır.

Ç i n g i z. Bizd ed rik, b l k ...

Z ö h r . N ?

Ç i n g i z. Başqasına söz vermiş n?

Z ö h r . Çingiz, m ni el b v fa sanırısan?

Ç i n g i z. f v et, göz lim, m n zarafat edir m.

Z ö h r . S n in g ldiyind n anamgilin x b ri varmı?

Ç i n g i z. Xeyr, kims bilmir. Burdan g ldim ki, bulaqdan su içib ev ged m.

Z ö h r . İndi Q m rgil g l c k l r. G l ona kimi süfr ni hazır ed k. ti doğrayaq.

Ç i n g i z. Çox göz l.

Süfr ni salıb boşqabları düzür l r.

Z ö h r . Fəlini işini bilmək olmaz. Bir az bundan irəli, dünya mənim üçün bir cəhənnəm idi, indi isə istəyirəm, onu qucub öpəm.

Ç i n g i z . Məncə, səadət ibarətdir məhbəbbətdən. O olarsa, dünya bir cəhənnəmdir, olmazsa, yaşamağın mənası yoxdur.

Z ö h r . Məndə o fikrə şərikəm.

Ç i n g i z . Hazır etdik, indi sən dur get yat. Guya mənim gəlmişimdən xəbərin yoxdur. Görək Qəmərin nə edəcəkdir. Yəqin gedib səni oyadacaqdır. Sən oyandıqda məni məhəl qoyma.

Z ö h r . Yaxşı deyirsən.

Q ə m ə r . Cəbi ləli au-u-u..

Ç i n g i z . Zöhr, tez ol, yat.

Zöhr gedib ağacın dalında uzanır.

Q ə m ə r . A-u-u-u...

Ç i n g i z . A-u-u-u...

Şəmsi bəylə Qəmərgəlidir.

Q ə m ə r (Çingizi görməyib). Ay sağ ol, Cəbi ləli, hər şeyi hazır edibdir.

Ç i n g i z . Siz də sağ olunuz, ay mənsiz seyrə çıxan cavanlar.

Q ə m ə r . Çingiz! (Atılıb boynuna sarılır, buraxmaq istəməyir.)

Ç i n g i z . Bacım, qoy Şəmsi ilə də görüşüm.

Q ə m ə r . Doğrudan sən Çingizsən?

Ç i n g i z . Xeyr, mən Çingizin kölgəsiyəm. (Şəmsi ilə öpüşür.)

Qəmər Şəmsini kənara çəkib pıçılдаşırlar.

Ç i n g i z . Orada nə pıçılдаşırsınız?

Q ə m ə r . Çingiz, sənə bir xəbər verəcəyəm, amma deməyi qorxuram.

Ç i n g i z . Qorxma, bacım, de.

Q ə m ə r . Bax ürəyini bərk saxla, qorxma... Belə... Zöhr sağdır, ölməyibdir...

Ç i n g i z . Ah, ürəyim! (İlmini ürəyinə qoyur.) Yox, sən mənə aldadırsan.

Q ə m ə r . Vallah, aldatmıram, bu saat gətirim, gör. (Gedib Zöhrəni durqurur.) Zöhr, dur, kabab hazırdır.

Z ö h r . Mənim xatirim kabab istəmir, qoy yatım.

Q ı m ı r (onun lindən tutub qaldırır.) Belə sənə kababdan şirin şey verəcəyim. O da sevgilin Çingizin ağuşu. (Onu çək-çək gətirir.) İndi gördünmü, doğru deyirəm.

Z ö h r . Çingiz?

Q ı m ı r. Zöhrə, Zöhrə, oyan, belə yuxu deyil ey, doğrudan da Çingizdir, görürsən?

Z ö h r . Çingiz, xoş gəlmişən. Salamətmısən?

Ç i n g i z. Teşəkkür edirəm, xanım, salamətam.

Ş ı m s i. Bacım, Zöhrə, nə edirsən? Üç ildən bəri ayrılmış sevgilin ilə beləmi görüşürsən?

Q ı m ı r. Çox gözəl dedin. Ey bunun eşqindən məcnun olan qardaşım, bu hissiz, qurumuş cəsdə bənd olmusan?

Ç i n g i z. Bəli, bacım, əfsus ki, bu bivəfa Leylaya bənd olmuşam.

Zöhrə və Çingiz gülürlər...

Q ı m ı r. Aha, bunlar bizi lənət salıblar, çoxdan görüşüb, öpüşüblər.

Bu halda Cəbi lənət daxil olur.

C ı b i. Vay, Çingiz! Çingiz! (Gah gülür, gah gözəl rini silir.) Mən gedim, xanımları muştuluqlayım.

Ç i n g i z. Yox, lənət, hələ kababı bişirək yeyək, sonra bir yerdə gedərik. Sənin haqqın bizim boynumuzda çoxdur. Səni lazımınca razı edəcəyəm.

C ı b i. Allah sizi salamət etsin. Mən də o qəddər ömr versin ki, Qəməm xanımın uşaqlarına lənətlik edim.

Ç i n g i z. Cəbi lənət, burada üzgörlük etdin ha. Bəs mənim uşaqlarıma?

C ı b i. Sənin uşaqlarına da edərdim, ancaq qorxuram verməyəcəm.

Ç i n g i z. Nə üçün?

C ı b i. Sən abrazonnısan. Uşaqlarına da rus dayəsi tutacaqsan. O da mənə yaxına qoymayıb deyəcəksən: ey birit basqa, barançuq netorqay.

Gülürlər.

Q ı m ı r. Cəbi lənət, netorqay nədir?

C ı b i. Yəni uşağa dəymə.

Ç i n g i z. Yox, Cəbi lə, el iş olmaz. Necə mənə saxlamısan, el də uşaqlarımı saxlayacaqsan. Görürəm rusca yaxşı bilirsən. Ona görə səni öz yanımda feldşer edəcəyəm.

C ə b i. Oturunuz, bu saat kababınızı bişirirəm, gətirirəm.

Yəşirlər. Cəbi lə kabab gətirir, onlar da şişdən çəkib yeyirlər.

Ş ə m s i. Çingiz, nağıl et görək harada qalmışdın və nə səbəb bizə məktub yazmayırdın?

Ç i n g i z. Şəmsi, başım çox bəllələr çəkmişdir. Buradan gedən zaman əhvalım çox pərişan idi, ona görə də üç ay cənəbi vilayətə sığınmışam etdim ki, bəlkə qəlmə və qüssədən bir qədər azad olam. Sonra Almaniyada tibb fakültəsinə girib təhsilimi bitirdim.

Q ə m r. Ah, sən nə dəşürəkli qardaşsanmış. Mənə heç yad edirdinmi?

Ç i n g i z. Necə etmirdim. Şəklin bəxdə qəlmə zaman səni qarşımda görürdüm.

Q ə m r (Zöhrəni göstərək). Bəs bu xanımın rəsmi?

Ç i n g i z. O xanımın rəsmi ürəyimin ən dərin bir guşusunda məskən etmiş, onu buradan çıxarmaq qeyri-mümkündür.

Q ə m r. Demək, indi sən həkimlə?

Ç i n g i z. Bəli.

Q ə m r. Onda qulağını ürəyiminə qoy, gör nə səbəb belə çırpınır.

Çingiz baxır. Qəmrə onun başını qucub öpür.

Q ə m r. Ha-ha-ha... tapa bildinmi?

Ç i n g i z. Tapdım, bacım, xəstəliyin çox yamandır. (Cəbi lə kabab gətirir.) Gözəllik pəhriz saxlayasan. Əl xüsusi, Cəbi lənin gətirdiyi bu kababdan.

Gülüşürlər.

Q ə m r. O həkimliyi bu xanıma elə.

Ç i n g i z. Biləks bu xanım gərək hər səhər çay vəzinə bir şiş kabab yeyib, üstə bir stəkan qırmızı şirab içsin ki, hala gəlsin.

C ə b i. Yenə kabab gətirirmi?

Q ə m r. Yox, lə, bəsdir, al bu çörəyi də, kabab bişir ye.

Cəbi alıb səhnənin dalına gedir.

Z ö h r . Bilmirəm Çingizin gəlmək xəbərini anama nə tövr verəcəyik. Axır zamanlarda ürəkətmə azarına düşübdür, gecələr oyanıb bizdən gizlin "Çingiz, Çingiz" - deyər ağlayır.

Q ər m ər. Mənim anam ondan geri qalmaz. İndiyə kimi mən onu aldatmışdım ki, Çingizi İstanbulda görənlə olubdur, orada oxuyur; qurtaran kimi gələcəkdir. Yaxşı oldu ki, sözüm yalan olmadı.

Q ər m ər. Gedək, zavallı analarımızı şad edək. Cəbi ləllə, Cəbi ləllə.

Ş ə m s i b ər y. Cəbi ləllə, au-u-u-u-u-u...

Q ər m ər. Cəbi ləllə, au-u-u-u-u-u...

Z ö h r . Nahaq yerə boğazınızı yırtmayın. Cəbi ləllə yəqin evə qaçmışdır ki, Çingizin müjdəsini versin.

Ç i n g i z. Haydı, gedək.

Q ər m ər. Gedək.

Z ö h r . Bəs bu boşqabları kim aparacaq?

Q ər m ər. Sən indi də məni naz edəcəksən? İstədiyən bu idi, o da gəlib çıxdı.

Ç i n g i z. Bəhs etmək lazım deyil, hamısını mən apararam.

Q ər m ər. Sən allah, sən bunu xarab eləmə, qoy işləməyi öyrənsin. Yoxsa, bu tənəblərdən sənə nə arvad olacaqdır.

Ş ə m s i b ər y. Canım, hamısını aparıram, bəhsiniz bitsin.

Q ər m ər. Can! Bax, qər belə olar... (Gülüşür.) Şəmsi, tüfəngi mən aparacağam, boşqabları sən.

Ş ə m s i b ər y. Eybi yoxdur, apararam. Mənim kimi ovçunun gərək sənə kimi arvadı olsun.

Gülüşür. Qəmər boşqabları bağlayıb Şəmsiyə verir, özü də tüfəngi çiyinə salır, Zöhrə xanım da Çingizin çamadanını götürür.

Q ər m ər (əl çalaraq Zöhrəyə). Ha beləcə, görünür, sözüm, sənə təsir etdi.

Ş ə m s i b ər y. Qəmər elə ki, qarşına siçan çıxdı, güllənin ikisini də təpəsindən çax...

Gülüşür.

Q ər m ər. Hazır ol! İrəli arş!..

Gedir.

Pərdə

İKİNCİ ŞƏKİL

Səhnə dördüncü pərdənin mənzərəsini göstərir. Həçər xanım Yasəmənin skamyada uylşib dərdləşir.

Həçər xanım. Yasəmənin, Qəməril Şəmsi necə bəxtiyar oldular. Onlara baxdıqda ürəyim şad olur. Fəqət Zöhrəni elə pərişan, qəmgin, şikəstə dil gördükdə ürəyim paralanır. Zavallı qızcığaz, Çingizin eşqində şam kimi yanıb qriyir.

Yasəmənin. Yazıq Çingiz, Zöhrənin ölüm xəbərini eşidib cəlayi-vətən oldu. Kim bilir, başına nə fəlakət gəldi. Sağ olsaydı indiyə kimi sədəsi bir yerdən çıxardı.

Həçər xanım. Atası Nadir bəyin məcləsi oğlu Çingizə təkrar etdi. Bilmirəm bu çərxə dönmüş fəlakət bizdənin nə istəyir, məgər bu iki bədbəxt ailənin aldığı intiqam kifayət etməyir ki, yenidən bizə bəla hazırlayır. Zöhrə Çingizin fəraqına dözməyib vərəmləyib.

Yasəmənin. Həçər xanım; Çingizin təvəllüd sirrini açıb Zöhrəyə söyləməlisiniz. Təki sakit olub, axırda başqasına qərar etməyərə razı olsun.

Həçər xanım. Yox, yox, onda övladlarımdın ikisini də qayıb edəcəyəm. Onlar mənə lənət, nifrət edib küçələrə atacaqlar.

Yasəmənin. Onda bəs nə etməli?

Həçər xanım. Özüm də bilmirəm.

Yasəmənin. Səhərdən ürəyim iztirab içində çırpınır, gələcək bəlamı hiss edir.

Cəbi lənətləngənflə daxil olur.

Həçər və Yasəmənin. Nə var, nə olmuş?

Cəbi. Qorxmayın, yaxşı xəbər gətirmişəm, Çingiz gəldi.

Yasəmənin. Ah, xudaya şükür, oğlum gəldi.

Həçər. Bəs hamı?

Cəbi. Bulaq üstə kabab yeyirlər, çoxdan gəlmişdi, mən istəyirdim qaçıb sizə xəbər verim, Çingiz qoymadı. Dedi, Cəbi lənətlə, kababı bişir yeyək, sonra bir yerdə gedərik. Mən dözməyib, onları qoyub gizləcək qaçdım.

Yasəmənin. Çox sağ ol, Cəbi lənətlə, həmişə belə xeyirxəbər olasan. Hər nə istəsən verəcəyəm.

Cəbi. Çingizin sağlığı mənə həər şeydən artıqdır.

Çingiz, Zöhrə, Qəməril və Şəmsi daxil olurlar.

Q m r. Ana, gör siz kimi g tirir m.

Y a s m n. Ah, Çingiz, oğlum! (Boynunu qucaqlayıb öpür.)

Ç i n g i z. Şükür olsun ki, g lib cüml nizi sağ v salamat tapdım.

H c r xanım onu qucaqlayıb öp r k n bitab olur.

Ç i n g i z. Q m r, st kanda bir az su g tir, H c r xanıma su ver c y m.

Q m r su g tirir, Çingiz l çamadanından d rman çıxarır, töküb H c r xanıma verir.

Z ö h r x a n ı m. Ana, s n n oldu?

H c r x a n ı m. Qorxma, qızım, h mış ki ür k döyün mdir, indi sakit oldum.

Ç i n g i z. Q m yem yiniz, sizi bu ür k döyün m sind n tezlikl xilas ed c y m. F q t z h m t haqqımı indid n t yin ediniz, m nim ş rtim budur.

H c r x a n ı m. Oğlum, n ist s n ver c y m.

Ç i n g i z (Zöhr nin l i n i t u t u b). İst diyim bu qızın Zöhr dir.

H c r v Y a s m n. Vay!

Ç i n g i z. N üçün t c cüb edirsiniz? Bilmirsiniz ki, biz çoxdan bir-birimizi sevirik. F q t atalarımızın dav ti buna mane olurdu. İndi is o dav t bitdi. M nim atam l im rdan, Zöhr xanımın atası Şahbaz b y intiqama qurban olub bu iki al min qanlı dav t i n i t m a m a y e t i r d i l r. Yoxsa, siz analar düş m n çiliyin davamını ist yirsiniz?

H c r x a n ı m. Yox, yox.

Ç i n g i z. B s n s b b razı deyilsiniz?

H c r x a n ı m. Onu sorma, Zöhr ni s n verm k olmaz, s nin üçün başqa bir qız seçmiş m.

Ç i n g i z. B li, anlayıram. Şahbaz b yin arvadı H c r xanım qızını öz xid m t çisi Yas m n n oğlu Çingiz verm yi özün ar bilir.

Q m r. H c r xanım, m nim qadaşım Çingiz, qızınız Zöhr y layiq deyils, sizin oğlunuz Ş msi b y d m n layiq deyil. Al bu da sizin nişanız. (Barmağından üzüyü çıxarıb onlara atır.)

Ş m s i b y. Ah, Q m r n edirs n? Ana, Çingiz m nd n elmlı, t rbiy li bir oğlandır, n üçün bacımı ona vermiş n?

Z ö h r . Ana, görünür m nim ölümümü ist yirs n?

H c r. Xudaya, m n aciz qadına bir bel l ziyy t verm yi özün r va görür n. N üçün m ni öldürüb bu zabdan xilas etmirs n?

Ç i n g i z (rişxəndi). Bəli, böyük əzabdır, nə cibə bir xanım kərimini öz kənizi oğluna necə versin?

H ə c ər. Çingiz, yetər, ürəyimi daha parçalama, mən sizi özümə layiq bilməmişdim, Yasəmənin qızını oğluma almazdım. Çingiz mən xalamın vəsiyyəti ni yerinə yetirmək istəyirəm. Onun xahişi odur ki, sən əli bəyin qızını alıb bu mülkə sahib olasan.

Ç i n g i z. Mən məhbəbbətim dövlətə satan oğlan deyiləm. Ya Zöhrə, ya ölüm! İndi iki ana bunu qəti ediniz.

Ş ə m s i b ər y. Ana, unutmayınız ki, bu işdə mənə də ömrüm asılıdır. Ya oğlunuzu bəxtiyar edə bilərsiniz, ya qayıb.

Həcər xanım, Yasəmənin ilə kənara çəkilib məsləhət edirlər. Çingiz Zöhrə ilə, Şəmsi Qəmərilə danışılar.

Ş ə m s i b ər y. Qəmərin nə tez mənə nişanımı üstümə atdın? Görünür mənə sevmirsən?

Q ə m ər. Bəs sən istəyirsən biz xoşbəxt olaq, Çingiz ilə Zöhrə bədbəxt.

Ş ə m s i b ər y. Xeyr, mən istəmirəm, fəqət burada mənə təqsirim vardır ki, mənə bədbəxt edirsən? İndi anamın fikri bizim məlum oldu. Əlbəttə, axırda o fikirdən əl çəkəcəkdir. O heç vaxtı Çingizin və Zöhrənin bədbəxtliyini istəməz.

H ə c ər x a n ı m. Oğlum, Çingiz, biz belə qəti etdikki, sən Piri babandan izin istəyəsən, çünki o cümləmizin qoca babası və ağsaqqalıdır. Hərgah o bu əmrə razı olarsa, biz də ona tabe olarıq.

Q ə m ər. Çox gözəl, əlbəttə, Piri baba buna çox şadlıqla razı olacaqdır.

Ç i n g i z. Mən də buna razıyam. (Komaya girir.)

Ş ə m s i b ər y. Ana, Çingiz ali məktəbə qurtarmış bir həkimdir. O, bacım Zöhrəni məndən artıq saxlayacaqdır. Bunu bilirsənmi?

H ə c ər. Bilirəm, oğlum.

Ş ə m s i b ər y. Bəs nə üçün razı olmursan?

H ə c ər. Çünki məcburam.

Z ö h r ər. Ana, Züleyxa xalam bilsəydi ki, onun vəsiyyəti mənə bədbəxt edəcəkdir, heç vaxtı istəməzdi.

Ş ə m s i b ər y. Bir də xalamın vəsiyyəti bizimçün qanun deyil ki, onu pozmaqdan aciz qalaq.

H ə c ər. Övladlarım, bu işdə bir qanun var ki, onu pozmaqda doğrudan da biz acizik.

Bu halda Çingiz dəli kimi komadan çıxır.

Ç i n g i z. Ha-ha-ha... hərb meydanı açılmış, yenidən, yen  müharibə, yen  qovğa, yen  qan.

Q   m   r. Çingiz, qardaşım, kim ilə müharibə edirsən?

Ç i n g i z. Yer ilə, göy ilə, cümlə cahan ilə.

Z   h r  . Çingiz, sevgilim, s n  nə olmuş? Məgər m h bb timiz uğrunda tökülən qan kifay t deyilmi ki, yen  də müharibəyə çağırırsan?

Ç i n g i z. Sevgilim, nazlı dilb rim, eşqim, məhəbbətim, insanlar qovğası bitmiş, fələk müharibəsi başlanmışdır!

Q   m   r. Çingiz, qardaşım, yen  n  olmuş ki, f l kl  müharibə edirsən?

Ç i n g i z (Zöhrəni göstərərək). Bu bacıma bağladığım eşq  st .

Q   m   r. Qardaşım, n  söyləyirsən? Ağlın çamış, bacın m n m, Zöhrə ilə məni qarışdırırsan.

Z   h r  . Ah, Çingiz dəli olmuş! (Ağlayır.)

Ç i n g i z. Məni  z bacıma aşıq etdirməkdən fikrin nədir, ey ç rxif l k? Məcnun kimi s hrayı-biyabanlara salmaq? Məni F rh d kimi dağdaşları gəzdirmək? Budur məqsəd? Məni divan  edib ç ll r  salmaq? Bundan nədir hac t? Xalq gördükdə desin, bax, bax, budur gəldi, h m şirisin  eşq-məhəbbət yetirən aşıq. Yox, yox, mən sərsəri olmaram, divan lik aciz r, z if r işidir. Çingiz r ondan azaddır. Bacım, Zöhrə, indi bil mən Çingiz m, atam Nadirdir, anam Həcər.

C   m l   s i. Ah!

Ç i n g i z.   lvida, ey ümidsiz x yalım. Eşqin uğrunda Çingiz canını f da edir... (C ld tapançanı çıxarıb  z n   ld r r.)

Z   h r  . Çingiz!

 z n  onun  st n  sahr. Piri baba gəlir. Qəmər q şş edir. Şəmsi onu tutur.

H   c   r x a n   m. Oğlum, Çingiz, n  etdin? Mən m q ssir ananı  ld r n, sizə yalvarıram,  ld r n, məni bir g ll y  qurban ediniz. Niyə durmusunuz?

P i r i b a b a. Ey zor ilə qızları üzərinə arvad edən ərlər, budur tutduğunuz əməlin nəticəsi.

Pərdə

YENİ HƏ YAT

Bir pərdəli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Usta İman - 50 yaşında bir papaqçı.

Səlim - onun arvadı, firqəçi.

Allahqulu - onun oğlu, komsomol.

Səkin - onun qızı, pionerka,

Nazlı - onun bacısı qızı.

Məhməd Rəhim - Nazlının əri, Usta İmanın dükan şəriki.

Axund Rəhim tulla - molla.

Hacı İsmayıl - tacir.

Səhnə Usta İmanın qonaq otağını göstərir. Otaq səliqə ilə bəzənmiş. Sağ tərəfdə Allahqulu Lenin güşəsi düzəlmiş, divardan Lenin və başqa rəhbərlərin şəkilləri asılmış. Masa üstə kitablar, qlobus, insan qafası və qeyri tədris ləvazimatı. Sol tərəfdə Səkin öz masasını pioner tərzilə bəzənmiş. Nazlı otağı səliqəyə salarkən Usta İman daxil olur.

Usta İman. Ay qız Nazlı, Səlim evdəirmi?

Nazlı. Xeyr, dayı can, evdə heç kəs yoxdur.

Usta İman. Qırılmışlar hara getmişlər?

Nazlı. Səlim Jenotdela iclasa getmiş.

Usta İman. Nəmi? Cinatdel?

Nazlı. Belə, o urus kilsəsinin qabağında bir böyük ev var ha, ora jenotdel deyirlər. Orada arvadları oxudurlar. Onlara tamaşa göstərilir. Klubları da var.

Usta İman. Demək, Səlim Cinatdel olmuş?

Nazlı. Bəli.

Usta İman. Mənim bu mürtəd oğlum Allahqulu özü komsomol olduğu bəs deyil idi, arvadı da yoldan çıxarıb cinatdel elədi.

Nazlı. Bəli, dayı can, yoxsa Səlim elə yerləri haradan tanırdı?

Usta İman. İndi ehtiyatlı olmalı. Yoxsa kafir qızı məni tutdurar.

Nazlı. Doğru deyirsən, dayı. O günü mən deyirdi ki, bir də hünəri var mənə bir çırtma vursun o saat həbsə saldıraram.

U s t a İ m a n. Gözəl şəri ti bu dinsiz bolşeviklər gör nə günə saldılar? Ərin arvada ixtiyarı yoxdur, uşağa ixtiyarı yoxdur, bəlsə bu külbəşin nəyə ixtiyarı var?

N a z l ı. Dayı, mən istəyirdim sənə deyim, amma qorxdum. İndi ki iş açıldı qoy o birisini də deyim.

U s t a İ m a n. Daha nə var?

N a z l ı. Allahqulu Səkinəni o küçələrdə "curavəy-curavəy" oxuyan uşaqların dəstəsinə yazdırıbdır.

U s t a İ m a n. Nə? O baldırları açıq, əllərində dəyənlə küçələri dolaşan, qarğa kimi qağıldaşanların dəstəsinə?

N a z l ı. Bəli, bəli onlara piyanerkə deyirlər.

U s t a İ m a n. Vay sənənin zatına lənət, a belə oğul. A kişilər, az qalmışam mən də dindənin çıxam. Əgər Allah var niyə bu şəhəri alt-üst etmir? Əstəğfərulla. Lənət şeytana. (Hirsli gəzinir.)

N a z l ı. Ay dayı, sən Allah, sakit ol. Hər şeyi ürəyində salma.

U s t a İ m a n. Axı mən necə sakit olum? Görmürsənmi bu dinsiz oğlu mənə başıma nə həngamə getirib? Arvad - cinatdel, oğul komsomol, qız pənirək. Niyə partlayıb gəbməyirsən, Usta İman?

Allahqulu qoltuğunda kitab daxil olur, masa dəlində oturub kitabın vərəqlərini kəsir.

U s t a İ m a n. A bidin oğlu bidin...

A l l a h q u l u. Kaş dediyin sözlər doğru olaydı.

U s t a İ m a n. Bəs doğru deyil?

A l l a h q u l u. Xeyr, doğru olsaydı mən elə ata ilə fəxr edərdim.

U s t a İ m a n. Adı, sərsəm olmusan nədi? Hansı ata ilə fəxr edərdin?

A l l a h q u l u. Sən deyən bidin ata ilə.

U s t a İ m a n. Səsinə kəs, mürtəd oğlu mürtəd.

A l l a h q u l u. Elə atanı da şadlıq ilə qəbul edərdim.

U s t a İ m a n. Hansı atanı?

A l l a h q u l u. Mürtəd atanı.

U s t a İ m a n. A biiman oğlu biiman, sən mənə ürəyimi partladacaqsan.

A l l a h q u l u. Doğrudur, mən sən İmanın oğluyam, ancaq əfsus ki, "bi"siz.

U s t a İ m a n. A qız, Nazlı, tez ol su ver içim. Yoxsa, doğrudanda, bu bidin, biməzhəb mənə bağrıma çatladacaqdır.

N a z l ı. Ay dayı, sən allah hirsənm. Yoxsa, o səfərki kimi ürəgin bitab olar.

A l l a h q u l u. Ata, son sözlerin doğrudur. Menim nə dinim var, nə də mənə zəhim.

U s t a İ m a n. A qız, di eşit, mən necə hirsənmeyim, arvad -cinatdel, oğul -komsomol, qız - penirk.

N a z l ı. Ala iç, özün də təbiətdən çıxma.

Usta İman suyu alıb içir.

A l l a h q u l u. Bibi qızı doğru deyir. Niyə özündən çıxıb hər söz başı fəhş edirsən. Kişi kimi sözünü de, cavab al.

U s t a İ m a n. Mən kişi olsaydım arvadım cinatdel, oğlum komsomol, qızım da penirk olmazdı.

N a z l ı. Ay dayı, daha bəsdir. Niyə kişi deyilsən. Hamı onların arvadları Jenatdel klubuna gedirlər. Orada oyun çıxardanlara tamaşa edirlər. Burada nə pis iş var?

U s t a İ m a n. Yoxsa sən kafir qızı da oraya gedirsən?

N a z l ı. Xeyr, mən oraya getmirəm.

U s t a İ m a n. Bəs bu işləri haradan bilirsən?

N a z l ı. Ora gedən arvadlar söyləyirlər.

U s t a İ m a n (*Allahquluya*). Bir de görüm arvad-cinatdel, oğul-komsomol, qız - penirk, bəs mən başı daşlının adı nə?

A l l a h q u l u. Sən də qeyrətli, məşdi, kərəblayı, müsəlmanların qırxıq başlarına namus papağı tikən Usta İmansan.

U s t a İ m a n. Belə atan oldu rəhmətlik, doğru söz dedin. Bəs mənə bu batmış başıma bu biqeyrət, binamus papağımı kim tikmiş? (*Papağı yerə zollayıb ayaqları ilə tapdalayır.*)

N a z l ı. Ay dayı, sən qurban olum, sakit ol. Bircə otur. (*Altına sandalya çəkib oturdur, papağım düzldib başına qoyur, sonra su verir.*) Bu suyu iç, hirsin yatsın.

U s t a İ m a n. Yox, daha sə bir kasam dolub daşıbdır. Gərək ürəyimdə nə varsa deyim.

A l l a h q u l u. Onda başla gəlsin.

U s t a İ m a n. Sən anadan olandan üç ay sonra, ay kaş heç olmayaydın, mən böyük bayram edib molla ilə, quran ilə sənə bu batmış Allahqulu adımı qoydum. İndi onu niyə dəyişmişən? Siz dinsiz bolşeviklər, adın da düşmənisiniz?

A l l a h q u l u. Hansı ad ki, bizim  qid miz  d z gəlmir onu d yi diririk. Mən heç kəsə qul olmaq istəmirəm. Onda da adı var,  z  yox allaha!

U s t a   m a n. Vay, allah s n   n t eyl sin.

A l l a h q u l u. Varsa eləsin.

U s t a   m a n. Qız,  sidirs n, a allah  inkar edən şeytani-məlun! Bəs allah kimi böyük bir adın  v zin  n  qoymusan. Mən xəbər verib r ki,  z n  zilimi, milimi bir belə ad qoymusan.

A l l a h q u l u. Doğrudur, adımı dəyişmişəm, Böyük Oktyabr bayramı münasibəti ilə yeni adlar qoyurdular...

U s t a   m a n. Daha nə deyim? Küfr bu torpağı basmış. Buradan qaçmaq lazımdır. Gec-tez allahtaala v  t bar k Lut şəhəri kimi bu şəhəri də alt-üst edəcəkdir.

A l l a h q u l u. Yoxsa onun üçün M   d ziyarəti b han si ilə buradan qa rsan?

U s t a   m a n. Xeyr, o deyil, fikrim odur ki, gedib imam zr tl rinin q br fin  yıxılıb yalvaram ki, siz bidin ri h q yola gətirsin.

A l l a h q u l u. Xeyr, biz ilə i in olmasın. A ana yalvar ki, məşədi, k rb layıları insafa gətirsin. Arvadlarını heç zad  st  g nd  d rd d   döyüb b şlarını yarmasınlar. Qol-qabır alarını sındırmasınlar. Onların  st     arvad almasınlar. On yaşında qızlarını qoca kaftarlara  r  verməsinlər. Uşaqları m kt b  girmək istəyəndə mane olmasınlar.

N a z l  . Ay dayı, Allahqulu bunları lap doğru deyir.

U s t a   m a n. Kəs s sini, bihəya... Görürəm s ni də bu m  lunlar yoldan  ıxartmı lar.

N a z l  . Dayı can, d n n gecə Məşədi S fd rqulu arvadı  ahs n mi o qədər d ym   ki, yazıq arvadın bədəni qara tulu a dönmüş.

U s t a   m a n. Çox  c b də etmiş. Görünür  rinin ita tind n çıxmış. O da d ym  . Arvadın  qli k m olar.  z  də h c t. Onları b şına buraxmaq olmaz.

A l l a h q u l u (*istehza ilə*). Düz buyurursan, atacı ım. Klara Setkinin  qli Məşədi S fd rquludan k mdir?

U s t a   m a n. Ay qız, sən bu s fi  sözlərə n  qulaq asırsan. Get x r yini bi ir. (*Nazlı qaçır.*) Mən Klaramı tanımıram. O arvad  qilli olsaydı, allah-təala onu kişi yaradardı.

Səlimə daxil olur.

U s t a İ m a n. Arvad haradan gəlirsən?

S ə l i m . Sənə nə borcdur hardan gəlirəm.

U s t a İ m a n. Bəs mən sənənin dərin deyiləm?

S ə l i m . Əfsus ki, əriməm.

U s t a İ m a n. Nə üçün əfsus?

S ə l i m . Çünki gorbagor olmuş atam mənəni gözü yaşlı zor ilə sənə vermiş. İyirmi il bu viranədə sənənin zülmün altında cəhənnəm odu çəkmişəm. Elə indicə işıqlı dünyaya çıxmışam.

U s t a İ m a n. Çünki dinsiz, axirətsiz cinatdel olmusan, beləmi?

S ə l i m . Bəli, kluba çilən olmuşam. Bu da mənənim üzüvlük kitabçam. Buyur bax. (Göstərir.)

U s t a İ m a n. Cəhənnəmə başbilit çıxarmısan.

S ə l i m . Xeyr, sənənin zülmünün müqabilində bu kitabça mənənim qalxanımdır. İndi hünərinədi mənə qaldır. Atana od vurub yandıraram.

U s t a İ m a n. Odu mənə bu kafir oğlu vurmuş. Səninki lazım gəlmiş. Arvad - cinatdel, oğul - komsomol, qız - pənikr. Bu cəhənnəm deyil, bəs nədir?

S ə l i m . Sən bizə sənəllərən cəhənnəm odu çəkdimisən. Biz ki sənə bir şey etməmişik.

U s t a İ m a n. Tələsmə, vaxt gəlir yenə ixtiyarı əlimə alaram, onda sizə göstərərəm.

A l l a h q u l u. Bilirik, çox sənənin kimi məşdi, kərəbləyilər əllərini göy qaldırıb dua edirlər ki, Şura hökuməti yıxılsın. Fəqət Antanta kimi nərlər yıxa bilməyən bir hökumət, sizin kimi məşdilər yıxa bilməz. Proletariatın parlaq günüşini sizlər kimi yarasalar söndür bilməzlər.

S ə l i m . A kişi ey, bax, dilini farağat qoy. Yoxsa jenotdə xəbərlər verərəm. Sənəni tutub Çekaya salarlar.

U s t a İ m a n. Ay arvad, sən də qalmağal axtarırsan. Külfət səhəbtidir edirik. Bunun cinatdelə nə dəxli var.

S ə l i m . Çox dəxli var. Sənənin kimilər ya gərək Şura hökumətinə tabe olalar, ya da itilib hansı ölkəyə istəyirlər gedərlər.

U s t a İ m a n. Yaxşı ay arvad, onuda edərək, daha acığın tutmasın.

S ə l i m . Necə acığını tutmasın, o günü qızın kitab pulu istəyir, deyirsən itil cəhənnəmə. Bəs belə atalıq olar?

U s t a İ m a n. Axı mən başı küllü nə edim? Kitab bir olar, iki olar, yoxsa on yaşında qıza altı-yeddi kitab lazımdır. Bu da sizin şura

məktəbiniz. Yazıq qızın başını doldururlar ki, yer belə fırlanır, ay, gün belə fırlanır. Bəh, bəh bu da elm oldu. Onları yaradan istər belə fırladar, istər tərsinə fırladar. Ya da heç fırlatmaz. Bunun balaca qızlara nə dəxli var. Canım nə üçün allahın işinə qarışırsınız? Allahın səbri çox isə də qəzəbi də az deyil. Axırda təngə gəlib ikinci dəfə tufan edər. Bu küfr¹ mürtəkb olmuş ölkəni suya qarşq edər. Deyər indi yer hansı tərəfə fırlanır?

A l l a h q u l u (qəhqəhə ilə gülür.) Ha-ha-ha... atacağım, belə mövhumat ilə sizləri aldatmışlar; elə nağıllara biz ancaq gülürük.

U s t a İ m a n. Nuhun oğlanlarından biri də sən kimi tufana inanmırdı, gülürdü, dalğalar içində boğulanda inandı ki, allah da varmış, onun qəzəbi də.

M ə h ə m m ə d R ə h i m (daxil olur.) Usta İmi, Xorasan yoldaşların dükana xəbərlər göndərmişlər ki, saat beşdə İrana böyük paraxod gedir. Pəncənbə gününə qalmaq istəmirlər. Saat da xoşdur. Getməklə istəsəniz hazırlaşın.

U s t a İ m a n. Əlbəttə istəyirəm, sən get dükanı bağla, tapşıracağım şeyləri al gətir ki, İranda satıb yol xərcimi çıxardım. Daha durma, vaxt azdır.

M ə h ə m m ə d R ə h i m. O tapşıracağın şeylərdən suvayı başqa mal alımmı?

U s t a İ m a n. Xeyr, xeyr.

M ə h ə m m ə d R ə h i m. Ancaq sən də hazır ol. Vaxt azdır. (Çıxır.)

U s t a İ m a n. Arvad, dur sən də tuman-köynək, yorğan-döşək hazır et.

S ə l i m ə (istehza ilə). Usta İman, ziyarətin qəbul olsun. Bəs bu evi kimin umuduna qoyub gedirsən?

U s t a İ m a n. Cinatdel arvadımın, komsomol oğlumun, pənirək qızımın umuduna.

A l l a h q u l u. Anam doğru deyir. Sən ailənə zülm edirsən. Özün bilirsən ki, mənim sənə ehtiyacım yoxdur. Həm qulluq edirəm, həm də oxuyuram. Öz zəhmətim ilə özümü dolandırırım. Evə də kömək edirəm. Lakin bu nə ziyarətəbəzlikdir. Nə üçün zəhmət ilə qazandığın pulları aparıb Xorasan lotularına yedirirsən?

S ə l i m ə. Oğlum, sən elə bilirsən bunun məqsədi ziyarətdir? Xeyir, bu Məşhəddə kefi gedir.

¹Küfr - dinsizlik

U s t a İ m a n. Arvad günah etdin, stəxfar et. Mən ağamın qulluğuna gedirəm.
S ə l i m . Xeyr, sən ağamın yava kənlərini siğ etməyi gedirsən.

U s t a İ m a n. Arvad nə sarsaq-sarsaq danışarsan? gər mənə etibar etmirsən bismillah buyur sənə də aparım.

S ə l i m . Al ey, kül başına. Sən elə fikir edirsən ki, mən qısqanclıq edirəm? Bəli, sənin gül camalına, sərvə-qamətini aşıqəm.

U s t a İ m a n. Aşıq olsaydın gedib cinatdel olmazdın.

S ə l i m . . İbət, siz məşdi-kərbəlayılar jenotdeli sevməzsiz; çünki arvadlarınıza etdiyiniz zülmün qarşısını o alır.

A l l a h q u l u (ayağa qalxaraq). Ata, mən yaçeykaya gedirəm.

Səlim o biri otağa gedir.

U s t a İ m a n. Bəs mənə ötürməyi getməyi cəksən?

A l l a h q u l u. İclasımız tez qurtarsa gəlrəm.

U s t a İ m a n. Sənin o sabranm mənim ziyarət səfərimdən fəzldir ki, qalmaq istəmirsən?

A l l a h q u l u. . İbət, min qat fəzldir. Biz yeni dünya, yeni həyat qururuq. Sən və sənin yoldaşların da əski dünyadan bərk-bərk yapıb bizə mane olursunuz.

U s t a İ m a n. Siz yeni dünya tikmirsiniz, insanları əski bütpe rəstliyi, daha doğrusu, dinsizliyi dəvət edirsiniz.

A l l a h q u l u. Sənnənin mübahisə etməyi vaxtım yoxdur, get imama yalvar ki, tezliklə bizi yıxsın. Yoxsa siz sədiq bəndələri də yoldan çıxardacayıq. (Çıxır.)

U s t a İ m a n (yalqız). Arvad - cinatdel, oğul - komsomol, qız - pənkirk, heç bilmirəm imam həzrətəri mən günahkar atanın təqsirindən keçəcəkdirmi?

M ə h ə m m ə d R ə h i m (İlndə bir dolu xurcun daxil olur.) Usta əmi, tapşırıqlarının hamısını mənə gətirdim. Lakin malları sən deyən qiymətə ala bilmədim. Dükəncilər malın qiymətini artırmışlar.

U s t a İ m a n. Vay, allahsızın insafınızı kəssin. Bidin uşaqları bidin. Elə kommunoxoz yaxşı eləyir ki, bu alverçiləri sıxır. Beş köpüyü aldıqları malı bir manata satırlar.

M ə h ə m m ə d R ə h i m. Puldan da bir az kəm oldu. Məşdi İbrahim yüz manat vədənin altmış manat verdi, dedi: İldə pulum ancaq budur. Usta İman ziyarətdən qayıdınca yerdə qalanı da hazırlayıb evə verdim.

U s t a İ m a n. Eybi yoxdur. O düz adamdır. Ancaq alanda özündə saxla, evə vermə. Cümlətanı neçədir?

M ə h ə m m ə d R ə h i m. Altı yüz əlli manatdır. (*Cibindən çıxarıb sayır.*)

Nazlı daxil olur.

N a z l ı (*M ə h ə m m ə d R ə h i m*). A kişi, dayıma pul ver, Xorasandan mənə ipək yaylıq alsın.

M ə h ə m m ə d R ə h i m. Pulum yoxdur. Bunlar dayının puludur. İrandan mal alacaqdır.

N a z l ı. Bəs mənə başım yaylıqsız qalsın?

M ə h ə m m ə d R ə h i m. Həllək köhnəsilə dolan. Sonra alaram. (*Pulları Usta İmana verir.*) Buyurunuz, düz altı yüz əlli manatdır.

U s t a İ m a n (*pulları sayarkən*). Bacı qızı, sənə yaylıq da alacağam, başqa sovqat da. Ancaq bu evdə, eşikdə nə muğayat ol. Yoxsa o dinsizlər mənə gələcək evi soyacaqlar. Bir də mənə arvadıma qoşulub cinatdel olma.

N a z l ı. Dayı can, doğrudur, mənə də yoldan çıxarmaq istəyirlər, lakin arxayın ol, mənə iş etməyəcək ki, sizə binamusluq gəlsin.

M ə h ə m m ə d R ə h i m. Elə bir balaca o yan-bu yan edədin, o saat kəbinini verib evdə qovacağam.

U s t a İ m a n. Nazlı mənə namuslu bacımın qızıdır. O pis iş etməz.

Çöl qapı döyülür.

M ə h ə m m ə d R ə h i m. Nazlı o biri otağa keç. Yəqin axund Rəhmətullah ilə Hacı İsmayıldır.

Nazlı yan qapıdan, Məhəmməd Rəhim orta qapıdan çıxırlar, sonra Axund Rəhmətullah, Hacı İsmayıl, dallarınca Məhəmməd Rəhim daxil olurlar.

R ə h m t u l l a h. Salamünəleyküm.

U s t a İ m a n. Və əleykümssalam. Çox xoş gəlmisiniz, buyurunuz, buyurunuz.

Otururlar.

H a c ı İ s m a y ı l. Nə yaxşı oldu ki, Məhəmməd Rəhim ilə görüşdük. Yoxsa sizin görüşünüzdən məhrum olacaqdıq.

U s t a İ m a n. Züvvar bu axşam çıxır. Mənin də yoldaşlardan ayrılmaq istəmirəm.

R ə h m ə t u l l a h. Çox gözəl, bu gün saat xoşdur və bir də buyurmuşlar ki, züvvar nə qəddər məkanından tez çıxsın, bir o qəddər səvabı artıq olar; çünki zair niyyət bağladığı saatdan ağası onu gözləyir. Başqa kitabı-müqəddəsə yazmışlar ki, xudavəndi-almə eləcə də edən zairin hər bir dəqiqəsinə behiştə bir huri, hər bir saatına bir qılman bəxş edəcəkdir.

H a c ı İ s m a y ı l. Cənabi-axund ələlxüsus ki, belə küfr zamanında.

R ə h m ə t u l l a h. Bəli, bəli.

H a c ı İ s m a y ı l. Usta İman, bu divarlardakı şəkillər kimdir?

U s t a İ m a n. Dinsiz bolşeviklərin rəhbərliyəridir.

R ə h m ə t u l l a h. Onları nə üçün evdən asmısan? Məyər bilmirsənmi ki, bu otaqda namaz qılmaq caiz olmaz.

U s t a İ m a n. Necə bilmirəm, yaxşı bilirəm. Lakin nə edim, arvad cinatdel, oğul komsomol, qız pənirək. Mənin başıma nə kül töküm? Qurban olduğum allahın da səbri çox.

R ə h m ə t u l l a h. Bəli, səbri çoxdur, lakin bəlası da az deyil. Necə oldu qəvmi-Ad? Necə oldu Lut əhli? Hamısını bir türfətə-eyndə fot etdi.

H a c ı İ s m a y ı l. Axund, bu bolşeviklər belə məşhur tarixləri məğr oxumurlar?

R ə h m ə t u l l a h. Ay hacı, mənin tarix sözü demirəm ki, ona şübhə edəllər? Mənin quranın lap ortasından söyləyirəm.

U s t a İ m a n. Ay axund, sən nə danışırısan? Onlar allahı, peyğəmbəri, imamı, qurani, kitabı, hamısını inkar edirlər. Sən onlara nə qandıracaqsan?

H a c ı İ s m a y ı l. Onlarla mübahisə etmək də günahdır.

R ə h m ə t u l l a h. Doğru buyurursan. O kafirlərin sözlərini də ağza almamalı.

U s t a İ m a n. Onsuz da olmur. Mənin bu evdə o kafir oğlum ilə gündə on dəfə savaşıram.

S ə k i n ə (pioner libasında daxil olur.) Ata, gəl dim pioner paltarımı sənə göstərim. Necədir, yaraşır mı?

U s t a İ m a n. Çəkil, itin belindən gəlmiş. Yoxsa durub əlindəki deyənə ki o açıq baldırına o qəddər döyrəm ki, çolaq olub bir də küçələrdə curavıy-curavıy oxumazsan.

S ə k i n . Ata, pioneri döymək, söymək olmaz. Bir azad şanlı proletariat qoşunuyuq.

R ə h m ə t u l l a h. Siz əcinnə qoşunusunuz. Allah kökünüzü yer üzündən götürsün.

S ə k i n . Molla, sənin yerində fərağat otur, çox mənim kimi balaca qızların kəbinlərin qoca kişiləri kəsmisən.

U s t a İ m a n. Sus, mürtəd qızı mürtəd.

S ə l i m . (daxil olur.) A kişi, nə qışqırırsan, nə olmuş?

U s t a İ m a n. Daha nə olacaqdır. Kim bu ürək getməli qızı belə döşü açıq, baldırları açıq, əli dəyənəli etmiş? Kim? Kim?

S ə l i m . Belə mən, mən.

U s t a İ m a n. Sən qəldə etmişən. Atan Cəfər qulu ilə, baban Kosa Mehdi ilə. İt qızı it. Bu saat səni boğub öldürəcəyəm. Bu evdə od vurub yandıracağam. Daha mən tənqə gəldim. (Onun üstə hücum edir.)

S ə k i n . (ağac ilə qarşısını alaraq uca səslə). Yasaq.

U s t a İ m a n. Çəkil, itin qızı it.

M ə h m m d R i h i m. Usta əmi sakit olunuz uşaqdır. Qəbahəti anlamır.

R ə h m ə t u l l a h ilə Hacı İsmayıl (qalxıb gedərək). Usta İman, xudahafiz. İltimasi-dua.

U s t a İ m a n. Bağışlayınız, halımı görürsünüz...

Çıxırlar.

S ə l i m . A kişi məni boğub öldürəcəksən? Məhəmməd Rəhim. Səlim bacı, rahat olunuz.

Paroxod iki dəfə fit verir. Nazlı bir böyük bağlama ilə daxil olur.

N a z l ı. Dayı, səni lazım olanların hamısını buraya qoymuşam.

U s t a İ m a n. Əd, Məhəmməd Rəhim, paraxod iki dəfə fit verdi. Tez fayton dalınca get.

M ə h m m d R i h i m çıxır.

S   l i m  . İndi bu dava-şavadan sonra çıxart görüm evə n  qəddər pul verəcəksən?

U s t a İ m a n. Bir də görüm s n  pul n  lazımdır? Hər nə lazım olsa Məhəmməd Rəhim alıb verəcəkdir.

S   l i m  . Mən Məhəmməd Rəhimin əlinə baxan deyiləm, çıxart  z əlimə ver.

S   k i n  . Ata, m n    km  pulu ver.

U s t a İ m a n. Sənə   kim  lazım deyil. Baldırını a an qız ayaqyalın da g z r bilər.

Allahqulu daxil olur.

S   l i m  . Oğlum, yaxşı vaxtda gəlmisən, atan gedir, evinə pul vermək istəmir.

A l l a h q u l u. Elə i  əla bilməz. Kişi kimi söz vermisən. Kişi kimi də  m   g tir. Yoxsa, s ni buraxmaq yoxdur.

U s t a İ m a n (*qoltuğundan kisəsini çıxardıb a ıtr, bir qəddər pul götürüb S lim y  verir.*) Ala bu da sənin ev xarcın. Daha ürəyin sakit olsun.

S   l i m   (*sanıy b*). Elə bu? Bir elə puldan evə bunu verirsən. Bu pul heç beş g n  də  atmaz.

U s t a İ m a n. Bu pulları t rp tm k olmaz. Bunlara İrandan mal alıb gətirəcəyəm. Mənim də çalışıb vuru du um sizin indir.

S   l i m  . A kişi, bizi     salmısan?  z n  lotulu a qoymusan? (*Pulu onun d   n  çırpır.*) Al, Xorasanda s n  si   üçün lazım olar.

Yen  fit səsi gəlir.

U s t a İ m a n. A dinsiz balaları dinsiz, siz mənim başıma n  gətirirsiniz? İndi ki, belə oldu heç qara k p k də vermirəm. A qız, Nazlı, şeyləri götür gedək.

Getm k istəyir. Səkinə qapının ağzını kəsib.

S   k i n  . Yasaq.

U s t a İ m a n.   kil, kafir balası kafir.

S   k i n  . Yasaq!

Məhəmməd Rəhim (*daxil olur.*) Usta Əmi, paraxod sən fit verdiyin
görə fayton tutmadım.

Usta İmən. Vay sizin zatınıza lənət, mənə ziyarətdən qoydunuz. A kafir
uşaqları kafir, cəmi və balım sizin boynunuza gəlsin.

Allahqulu, Səlim, Səkinə (*üçü də*). Gəlsin.

Usta İmən. Axirətdə nameyi-əmalınız sol əlinizə verilsin.

Üçü də. Qoy verilsin.

Usta İmən. Ay müsəlmanlar, axı mən başı daşlı, mən gözü yaşlı nə edim?
Arvad - cinatdel, oğul - komsomol, qız - pənirkə.

Pərdə

Hekayətlər

KÖVK Bİ-HÜRRİYY T¹

Şahzadə nağıla başlayaraq deyir:

- Şahim, zamani-sabiqdə, Süleyman peyğəmbərin əsrində, tərifi-şimalda bir tayfeyi-əzim sakin idi. Bu tayfanın vətəni bir cənnət misal məkən idi ki, təbiət öz gözəlliyini orada sübuta yetirmişdi. Lakin bu torpaq bir mərəzi-bidərman mübtəla olub, o gözəl nemətlərdən məhrum qalmışdı. Bu mərəz pirlək mərəzi idi: belə ki, 18 yaşında cavanın saç-saqqalı ağarıb, bəli ikiqat olurdu. Əlləri, ayaqları əsib gözələrinin nuru gedirdi. Həştad yaşında bir qocaya dönürdü. Bu xalqdan iyirmi beş yaşına çatan olmamışdız. Bir gün bu tayfa məclisi-kübra qurub mərəzlərin çarə tapmağa şüuru etdilər. Lakin aciz qalıb məyus oldular. O vaxt onlardan biri kürsüyə qalxıb dedi:

- Qardaşlar, biz özümüz bu azara çarə tapa bilmədik. Mənim başıma bir fikir düşmüş; söylərim, bəyənəniz, onu əməli gətiririk. Tərifi-cənubda, Asiya torpağında bəni-İsrail tayfasının arasında alim bir şəxs var. Bu alim hər bir çətin işə əlac və hər bir dərddə dərman bilir. Ağillı adamlar seçib, onun hüsuruna göndərək və dərdimizi çarə istəyək.

Həmi bu təklif razı oldu. Elçilər seçib, hədiyyələr bərabər, o alimin yanına göndərildilər. Elçilər o zaman gəlib çatdılar ki, alim hərztəli bəyənib, iş məşğul idi. Elçilər divanxanaya daxil olub təzim etdilər və dedilər:

Ey təlsimlər açan, heyvanların, quşların dilini bilən, ey əcinnəy hökmü çatan. Biz, əhli-şimalıq. Yerimiz cənnətmisal bir yerdir. Xuda hər nemətini bizə təatmışdır. Lakin biz bir mərəzi-bidərmana mübtəla olmuşuq. Hənz cavan ikən piri-faniyə dönürük. Ey sultani-hökmlər, bizə bir nəzər et. Bax, qəmimiz bükülüb, saç-saqqalımız ağarmış, lakin heç birimizin yaşı iyirmidən ziyadə deyildir. Bu nə mərəzdür? Lütfe, çarəsini söylə.

Alim dedi:

- Ey əhli-şimal, bu azarın dərmanı kövkbi-hürriyyətin şəfaətidir. O, ulduz torpağınızın şərq tərəfində bir dağ dalında pünhandır. O dağ

¹ Azadlıq ulduzu

təbii deyil, onu divlər h r b sizi k vk bi-h rriyy tin   fa tind n m h rum etmi  r; zamani ki, onu da ıtdınız, k vk bi-h rriyy tin nuru canınıza sirayət edib ruh və b d nl rinizi t z   y c  kdir. Sizləri cavanla dırıb  z təbii halınıza salacaqdır.

Elə ki, elçilər d rd rinin çarəsini bildilər, alim  artı  razılı  edib,  ad v  xürrəm  z vətənlərinə qayıtdılar v  vətəndaşlarını i d n hali etdilər, onlar da balta, bel, k r k, ling və qeyri alət got r b da ı dağıtdılar v  k vk bi-h rriyy tin  z  açıldı. Onun   l si  st rin  düşüb cümləsini cavan etdi. İnsanlar ruha gəlib, al libaslara girib bayram etdilər.

Lakin  adlıqları artı  davam etmədi. Bir müddət keçəndən sonra qara buludlar k vk bi-h rriyy tin  z n  tutub onu yen  pünhan etdi.

YUXU

Yuxumda özümü bir qaranlıq yerdə gördüm. Gözlərim heç şey seçmirdi. Lakin ayaqlarımın altında torpaq olduğunu hiss edirdim. Bir müddət keçərkən gözlərim zülmətə öyrəşdi. Yavaş-yavaş ətrafımdakı şeyləri seçməyi qadیر oldum. Müqabilində bir səhra açıldı, orada qoyun sürüsü göründü. Sürüyü tərəf yönəldim, yaxınlaşdıqda belə bir şeykil gördüm: qoyunlar başlarını yerə yib, gözlərini ota dikib guya otlamaq istəyirlər, lakin hərəkətsiz durmuşlar. Çobana gəldikdə o da çomağının ucunu ovuclarına alıb çənəsinə dirsək vermişdi. Onda da heç bir hərəkət yox idi. Mən təccübdən ikən gözlərimə meşə və çay sataşdı. Oraya getdim. Meşədə çoxlu heyvan və quş var idi. Fəqət bunlar da hərəkətsiz, sükuta getmişdilər. Hətta çayın suyu görünməli sanki yuxuya dalıb dayanmışdı. Məni heyrət götürdü. Bu anda sağ tərəfimdə qəbiristan və orada insanlar göründü.

- Gedim, onlardan harada olduğumu soruşum, - deyərək yola düşdüm. Gəlib çatdıqda gördüm ki, qəbirələr arasında məmmamli, fəslə, papaqlı, sarıqlı insanlar dərindən yuxuya getmişlər.

- Xudaya, bu nə məxluq və nə məkandır ki, mənə rast gəlmiş?.. Bu fikirdə ikən gözümlə bir gün bəddəydi. Yanına getdim. Günübdən heç bir qapısı yox idi. Lakin mərmər divarın üzərində barmaq işarəsi, qapı bura olduğunu göstərirdi. Diqqətlə baxdıqda bu yazını seçdim. "Bura zülmət aləmidir. Işıqlığa çıxmaq istəyənlərin yolu buradır".

Yazının altında belə bir üçbucaq çəkilmişdi: 1Δ^εm. Onun hər guşəsində n qızıl qarmaqlar asılmışdı. Bu tilsimi açmaq qəsdilə sağ qarmağı çəkib sol və üst qarmaqla bitşirdim, qapı açılmadı. Sonra sol qarmağı üst və sağ qarmaqla bitşirdim, yenidən açılmadı. Axırda üst qarmağı sol və onu da sağ qarmağa tərəf çəkib bitşirdim, o saat qapı açıldı. Mən girdim, qapı yenidən üzümə örtüldü. Bir qədər getdikdən sonra bir meydana çıxdım. Buradan 72 yol ayrılırdı.

Bunların hansı məni ışıqlığa çıxarar - fikrində ikən yol başında, dirək üzərində barmaq şəklili "İ" hərfini işarət etdiyini gördüm, o yolu tutub getdim. Başqa bir meydana çıxdım. Orada da yol başında qondarılmış dirək üzərində "R" hərfini yazılmışdı. Bu minval ilə hər meydanda, dirək üstündə "Ş", sonra "A" və axırda "D" hərfləri göstərişilə qapıya çıxdım. Bu qapının üzərində dirəklər üstündə yazılmış hərflər mürəkkəb olub, "İrşad" ləfzi yazılmışdı. Qapını açdıqda günəş pəncərədən gözlərimə düşüb məni oyatdı.

Küçdən:

- "İrşad", "İrşad", təzə qəzet, - sədası gəlirdi.

QONAQLIQ

Bol yedilr, bol içdilr. Qhvı gldi. İrkın ortalığa bel bhs düşdü.

Hökumtin sütunu kimdir?

- lbtt, blyr! - Ev sahibi dedi. - Biz nücbasız hökumt yaşaya bilmz.

Hökumtin sütunu bizik.

Tacir dedi:

- Ticart olmazsa, pul olmaz. Pulsuz da heç bir hökumt yaşaya bilmz.

Hökumtin sütunu biz tacirlrik.

Alim dedi:

- Hökumtlri yaşadan bilikdir, onsuz heç bir quruluş davam ed bilmz, pozulub mhv olar. Hökumtin sütunu alimlrdir.

Ruhani dedi:

- Rıyytı hökmanlar itatındı saxlayan, onlara tabe etdirn biz ruhanilrik. Bizsiz xlaqlar pozular, üsyanlar qalxar, qanlar tökül, hökumtlr dı yıxılar. Bizik hökumtin sütunu.

Zabit dedi:

- Söylidikrinizi tısdıq edirm. Lakin düşmın vtın üstün hücum etdikd, döşlrini verib onu müdafı edn kimdir? lbtt, biz.

Hökumtin sütunu biz sgrlrik.

Qonaqlar eyvana çıxıb qlyan, siqar çkmıy mşğul oldular. Bhs yenı tızlındı. O vaxt bir qoca kndli arabadan taxıl kislrini fıhlılrın dalına verirdi, onlar da anbarlara yığırdılar. Ev sahibi bıy dedi:

- O qoca kndlini hkm seçk, nı des, ona razı olaq.

Hamısı bu tklif razı oldular. Kşini işdn avara edib çağırdılar, bhslrini söylldlr. Kndli dedi:

- Ey ağalar, düzünü axtarsanız, hökumtin sütunu biz kndlilrl o qan-tır içindı yük daşıyan fıhlılrdir. Biz kmşk, bıçmşk, onlar da işlmşk, heç bir hökumt yasaya bilmz. - Bunu deyib cıld işinı getdi.

TUTU QUŞU

(nağıl)

Biri vardı, biri yoxdu bir çal-çöpüri dağılmış, gülləri soluxmuş, ağacları yarıqurumuş bir köhnə bağ vardı. Bağın quşları bu xarabada çox məşuqquət ilə gün keçirirdilər. Günlərin bir günündə bu bağa haradansa bir bülbül uçub gəlmişdi və bir neçə nəfər oxumaqla bağdakı quşları başına cəm etdi. Quşlar yıxılan kimi bülbül onlara bir fəsih və bilic nitq söylədi. Bu nitqdən quşlar bir şey anlamadırlarsa da, yenə çoxları alqışlayıb "Hə! Hə!" dedilər. Sonra bülbül özünün gözəl vilayətini buraxıb bu bağa gəlmişlik qəsdini bəyan etmişdi və dedi:

- Mənim öziz qardaşlarım! Mən yaşıl çəmənliyi, ləzzətli gülşəni buraxıb bu viranlığı gəlmişdim ki, siz bədbəxt qardaşlarımı da özüm kimi musiqi işlərinə aşna edim.

Haydi, fəndilərim, başlayalım!

Bunu deyib bülbül bir dərsgahda cəmi muğamatı tamam etmişdi və sonra quşlarla təliminə şüru etmişdi. Qarğalar qırıldı, bayquşlar ulaşı, sağsağanlar qığıldadı, sərçələrin curulması, xülasə hər quş öz anasının öyrətdiyi şəkildə oxumağa başladı. Bülbül nə qədər çalışdı quşlardan heç biri onu yamsılamağı da bacarmadılar. Ancaq bircə tutu quşu öz adətini görən onun təqlidini çıxardı. Axırda bülbül quşlardan naümid olub onları tutu quşuna tapşırırdı və özü də gəlmişdi vilayətə qayıtdı. Bülbül gedəndən sonra tutu quşu bülbülün ədasi ilə bir "konsert" məclisi düzəltdi. Dəvət olunmuş qonaqlar həmin gün məclisə yığıldılar. Tutu quşu bir uca yerə çıxıb kərahətli¹ bir şəkildə qarğa kimi qarıldadı, sağsağan kimi qığıldadı, həttə qurbağa kimi də quruldadı, ancaq bir bülbül kimi oxuya bilmədi. Siçan bunu eşidib dedi:

- Ay tutu dayı! Qabaqlarda pis də olsa, öz ana dilində oxuyurdun, amma indi bülbülün də adımı biabır etdin və hər tərəfdən avara qalmısan.

¹ İyrənc

QAN BULAĞI

İyulun isti günlərinin birində dağların arası ilə uzanan yeri-üyrü, eniş-yoxuş yol ilə iki atlı gedirdi. Bunların biri iyirmi yaşında gənc, digəri yetmiş sinnin varmış bir qoca idi. Bu iki şəxsın yaşlarında bu qəddər böyük fərq olduğu halda, zahirlərində bir o qəddər fərq görünmüyüirdi. Hər birisinin eynində pişmət, çərki zi çuxa, belində kəmərlər, xərncərlər və qılnc, başında dəri papaq, çiyində qara yapıncı və boynunda ağ başlıq var idi. Qocanın at üstündə yığılması, əzasının hərəkəti, alıcı quş kimi baxışı gəncdən seçilmüyüirdi. Lakin qocalıq nişanları üzünün qırışından və uzun ağ saqqalından görünürdü. Yol getdikcə daralırdı. Dağlardan enib, indi qayadöşü incə bir yol ilə gedirdilər. Onun yuxarı tərəfi divar kimi ucalan sıldırım qayalar, alt tərəfi göz qaraldan ucurum dərilirdi. Bu qorxulu yol ilə səfir etmək qeyriol namümkün olduğu halda, Dağıstan əhalisinin və onların atlarına adi bir şeydir.

Vaxt günortaya yaxınlaşmışdı. Susuzluqdan hər iki süvari yanırdı. Əlləlxüs, susuzluq gəncə artıq təsir ediyüirdi. Onun gözləri səbirsiz və iztirab ilə su arayırdı. Bu halda gəncin qulağına su şırıltısı gəlirdi.

- Baba, muştuluq olsun, irəliləndən su səsi gəlir, - deyən cavan atını sürdü.

Qoca təbəssüm ilə ona nəzər salaraq, başını yırğaladı. Gənc bulağa çatdıqda gördü ki, suyun rəngi qırmızıya çalır. Buna baxmayaraq, susuzluğunu tezce rəf etmək üçün qurtum su içər-içməz:

- Bu nə cür sudur? - deyən ayağa qalxdı. Bu halda qoca gəlib ona çatdı və gülümsəyərək dedi:

- Susuzluğunu rəf etdinmi, oğlum?

- Xeyr, baba, bu bulağın suyu içməli deyil, zəfir dadı verir, rəngi də qana bənzəyir, - deyən cavab verdi.

- Elədir, oğlum, bu "Qan bulağı"dır, bunun suyu dəmir ilə qarışmış, bu su qansızlara və bəzi naxoşlara dərmandır...

Cavan sordu;

- Bu "Qan bulağı" adını nədən almış, baba?

- Bir az səbir et, oğlum, bulağın hekayətini səni söyləyirəm. İndi isə ardımca sür, bu yaxında içməli su var, - deyən qoca atını sürdü.

Bir qəddər getdikdən sonra gözəl bir bulağa rast gəldilər, atdan endilər. Cavan xurcunundan yemək çıxarıb, süfrə salmağa məşğul oldu. Nahardan sonra qoca yapıncısını yerə sərib üstün uzandı. Cavan

onun "Qan bulağı" barındırdığı verdiyi vüddü müntəzir, qarşısında yılmışdı. Qoca gözlərini yumub bir müddət sükuta getdi. Gənc elə fikir etdi ki, qoca vüddünü unudub yuxuya daldı. Lakin fikri yanlış idi. Bir azdan sonra qoca gözlərini açdı, başlığın büküb dirsəyin altında qoydu və dərindən bir ah çəkib dedi:

- Ulu Qafqaz, ulu dağlar! Hər bir daşın bir tarixdir. Kimlər gəlib sındır keçmədi, çaylarını qızıl qana döndürmədi!..

- Oğlum, bu dər, bu torpağı iki yerə təqsim edir. Belə rəvayət edirlər ki, qədim zamanda bu dərənin o tərəfində böyük bir qəbilə, başında Misir xan adında bir rəis və bu tərəfində, digər bir silsilə Surxay xanın rəisliyi ilə sakin olmuşlar. İttifaqın bu iki xanın arasında qan davası düşür, bunlar bir-birlərini tərəf etməyi başlayırlar. Bir müddət keçmiş, Misir xan və Surxay xan bir də baxıb görürlər ki, cəmi oğlanları və yaxın qəribələri bu qan davasında bəqi qalır. Lakin hər iki rəis yeni övladlarının dünyaya gəlməsinə muntəzir olur ki, onların köməkliyi ilə düşməndən intiqamını alsın. İttifaqın bunların bir gecədə iki övladı təvəllüd edir. Surxay xanın oğlu, Misir xanın qızı olur. Bu ittifaqdan nə qədər Surxay xan şad olursa, bir o qədər də Misir xan qəmgin və məyus olur. Misir xanın anası, oğlunu belə məyus və qəmgin gördükdə deyir:

- Oğlum, qəm etmə, bilirəm səni pərişan edən nədir. Məgər qız tayfası düşməndən intiqam ala bilməz? Onlara da oğlan kimi tərbiyə versən, igidlikdə hər kəsdən ger qalmazlar.

Bunu eşitdik Misir xan yerindən sıçrayıb qalxır və anasını qucaqlayaraq deyir:

- Ana, fikrin çox gözəldir, ancaq de görüm, qızım olmağını kim bilir?

- Məndən və arvadından başqa kimsə bilməyir, - deyən anası cavab verir.

- Çox gözəl, indi mənim qızım olmağını gərək bir adam bilməsin. Sabahdan oğlum olduğunu elan edəcəyəm, səni deyən tərbiyəni də qızıma özüm verəcəyəm, lakin bu sirrin gizli qalması səninlə anasından asılıdır.

- Arxayın ol, oğlum, əmrin yerinə yetir, - deyən anası cavab verdi. On gündən sonra Misir xan qızına Teymur xan namını verir və bu sirr pünhan qalmaq üçün həmin bu müqabilimizdəki qayanın döşündə bir köşk bina edib orada sakin olur.

Teymur xan atasının nəzarəti altında tərbiyə alaraq, nağıl olunan köşkdə böyüməyə başlayır. Onun oyun şeyləri: tüfəng, xəncər, qılınc və yoldaşları bu qayalar sakini laçın, qaraquş, tərən kimi yurtcu quşlar olur. Belə tərbiyə nəticəsi olaraq on yaşında Teymur xan at minmədə, tüfəng atmada, qılınc vurmada igid cavanlardan geri qalmayı. Bunlardan artıq, insanları heyrətə gətirən Teymur xanın vəsfə gəlməyə gözəlliyi olur.

Bu tərfdən Surxay xanın oğlu Paşa xan, Teymur xan kimi igidlikdə və gözəllikdə məşhur olur.

Bu iki uşaq böyüyüb on səkkiz yaşına çatır, bunların igidliyi və gözəlliyi ətraf və knafa yayılır. Bu vaxta qədər görüşməklə bunlara mümkün olmamışdı. İttifaqın bu iki cavan yekdigərinə rast gəlmələri, biri və bəlkə də, ikisi də tələf olmaqlarını hiss etdirmişlər. Bununla bərabər görüşməklə arzusu hər ikisində gündən-gündə qüvvətlənir. Oğlum! Əcdadımızdan bizə irs qalmış qana-qan etməklə adətini qurban olan bu cavanlar axırda bir-birləri ilə görüşürlər.

Belə ki, baharın gözəl səhərlərinin birində Teymur xan ov arxasınca, sərhədləri olan bu dənizi aşib o tərəfə keçir. O zaman Paşa xan da ova çıxmış olur. Bu iki aslan, gördüyün "Qan bulağı"nın başında bir-birlərinə rast gəlir. Bir müddət bir-birlərinin gözəl camalına heyran olub qalırlar. Paşa xan Temur xanın fəvqəladə gözəlliyinə heyran olur. Teymur xan isə on səkkiz ilin ərzində qadınlığa müğayir yurtcu, qanıqıcı quş kimi aldığı tərbiyənin onda qadınlıq hissini hələ puç etmədiyini indi anlayır, eşq odu onun ürəyini yaxıb yandırır, hər zaman igidləri xofa salan gözəlləri indi Paşa xana xumar-xumar baxıb ondan aman gözləyir. Paşa xan heyrətdən ayılıb, Teymur xanın kim olduğunu duyursa da sorur:

- Sən kimsən?

- Sən özün kimsən?

- Mən bu torpağın sahibi Surxay xanın oğlu Paşa xanam.

- Mən də bu torpağın sahibi Misir xanın övladı Teymur xanam. Bu sual-cavabdan sonra hər ikisi bir-birlərinə düşmənçilik nəzərlə baxmağa başlayır. Axırda Paşa xan:

- Camalın çox gözəldir, buna söz yox, görək qılınc vurmağın necədir? - deyər qılıncını çıxarır.

Onun cavabında:

- İndi qılınc vurmağımı da görüb bəyənərsən, - deyər Teymur xan da qılıncını çıxarıb Paşa xanın üstün hücum edir.

Oğlum, necə ki, göy üzündə şimşək parlayıb, sonra gürultu sədası gəlir, elə də bu iki cavanın qılıncı od parladığı bu qayalara səssiz salır. Xeyli müddət carpışırlar, lakin bir-birlərinə zəfər yetirə bilməyirlər. Bu halda günəş dağın dalında tülü edir. Onun zərrələrini Teymur xanın gözəlrinə ox kimi sancılıb qamaşdırır və bu anda Paşa xan füsət tapıb qılıncı Teymur xanın sinəsindən vurur. Teymur xan yıxılır. Qan çeşmə kimi sinəsindən axıb baharın təzə və tər otlarını və çiçəklərini boyayır.

Paşa qılıncını atıb Teymur xanın yarasını bağlamaq qəsdilə sinəsini açır.

- Aman, ya rəbb, sən qadın imişsən! – deyər qışqırır və Teymur xanın başını dizi üstə alıb: - Söylə, söylə, gözəl! O soluq nəfəsinlə mənə lənətin, nifrətin izhar elə, - deyər fəryad edir.

Teymur xan zəif səs ilə cavabında:

- Paşa xan, sən eşqimi izhar edirm. Bu çirkin adətə lənət və nifrət! Ah, təbiət nə gözəldir! Paşa, mən gedirm, əlvida!

- Toxta, bir az toxta, gözəl! Paşa da sənə gedir.

Paşa xan xəncərini çıxarıb öz sinəsinə vurur və Teymur xanı ağuşuna alıb deyir:

- İndi qoy mənim də qanım sənənin qarışsın!

Oğlum, o vaxt bu dağlarda zəlzələ zühur edir və həmin yerdən dağ aralanıb iki növcəvən ağuşuna alır. Bir müddət keçərək gördüyün Qan bulağı qaya arasında cari olur. Rəvayətə görə, həmin bulağın suyu Paşa xan ilə Teymur xanın qanından birləşib gəlmişdir.

ÜMİD ÇIRAĞI

İlk baharın son gecəsi idi. İvan çiçəklər və otlar ilə bəzənmiş, buludlara qədər yüksəlmiş dağ başında düşən Ş... şəhərinin əhalisi dərindən yuxuya dalmışdı. Yalnız iki balaca otaqdan: yalnız yanında özü kimi balaca bağçalı bir evdən işıq gəlirdi. Pencərədən çırağın zəif şöləsi bağçaya düşərək oranın zəngin böcək və pərvanələrini öz tərəfinə cəlb edirdi. Masa başında oturmuş, mütaliyə məşğul, zəif vəndəmli, sarımtıl bənizli, qıvrıq saçlı bir gənc, çənində dirsəkləndirən kitab oxuyur, ! ara-sıra yorğun qara gözləri biixtiyar qapanaraq rahatlıq edirdi. O zaman uzun, ox kimi kirpikləri çöhrəsinə kölgə salır, başı masa üzərinə yığılır, bir müddət belə mürgülüyürdü, sonra diksində başını qaldırır, gözlərini ovcalayır, qalxıb pəncərəni açır, başını dışarıya çıxararaq bağçanın saf havasını dərindən tənffüs edirdi.

Qaranlıqda qalmış pərvanə və böcəklər pəncərənin açılmağından istifadə edərək otağa soxulur, çırağın ətrafında uçururlar. Gecənin dərindən sükutu və zülməti gəncin qəlbinə xof buraxır, onu diksindirirdi.

- Bu nə uşaqlıqdır? - deyən gənc pəncərəni qapayır və sonra əvvəlki yerini tutaraq, özlərini şöləyə atan pərvanələrə baxır: - Bu heyvancıqlar qaranlığa sevməzlər. Gör necə özlərini oda atırlar? Nə qədər işığa məftun bir məxluq, - deyən söylənirdi. Bu zaman nəzəri masanın üstə durmuş cib saatına sataşır.

- Ah, gecə yarından keçmiş, lakin mən hazır deyiləm. Sabah son imtahanlarımı verəcəyəm. Orta təhsilimi bitirmək bu gecə ki səy və qeyrətimə bağlıdır. Atam yox, mənə yardım edəcək kimsə yox, öz nicat və səadətim öz əlimdədir. Səy və qeyrət lazımdır. Sabah orta məktəbi bitirib ali məktəbə girəcəyəm. Orada bir neçə il təhsil alıb həkim olacağam, vətənim üçün mənfəətli bir üzv olacağam. Zavallı anamı məişətin bu ağır zəhmət və ziyyətinə xilas edəcəyəm.

İl o biri otağa işarə edərək:

- Yat, anacığım, rahat ol və gələcək səadətimizə də inan, - deyən yenə də mütaliyə başlayır.

Gəncin zənni yanlış idi, zavallı qadın bir neçə saat işlədikdən sonra rahat olmaq istədisə də yata bilmədi. Gözlərini oğlunun qapısına dikərək uzun və dərindən fikirləşirdi. Ağır, qara günlü məişəti birir-birir gözlərinin önündən gəlib keçdi. Budur, on səkkiz yaşında bir qız

ikn özü kimi bir zhm̄tkeş arvad oldu. İçrisində yaşadığı ev sahib oldu. Övlad arzusu çk̄rk̄ bir gözəl oğula ana oldu.

Ah, n̄ böyük bir s̄ad̄t. Lakin r̄hmsiz f̄lk̄ tezlik̄ bu s̄ad̄ti yasa dönd̄rdi. Bir il b̄xtiyar yaşadıqdan sonra ist̄kli r̄i x̄ste düşüb v̄fat etdi. Onu bir yaşlı uşaq il̄ sahibsiz qoydu. O günd̄n b̄db̄xt ana çalışır, sel t̄k göz yaşları tökür, lakin körp̄ oğluna baxdıqca ağır m̄iş̄tini unudur, beşiyini yırgalark̄n deyirdi:

- Yat, oğlum, yat, yat ümid çırağım, yat, c̄mi s̄ad̄timi, c̄mi ömrüm̄ s̄nin uğrunda s̄rf etm̄ȳ and içirm̄.

Qeyr̄tli ana bu müq̄dd̄s v̄zif̄sini çox gözəl ifa etdi. Oğlunu böyütd̄, oxutdu, bu yaşa yetirdi. İndi t̄hsilini bitirm̄k üçün övladı bel̄ çalışır, zhm̄t ç̄kir. Onun inc̄ ana q̄lbi sıxılır, övladının ̄ziyȳtin̄ razı olmayır, onun zhm̄t̄l̄rin̄ döz̄ bilm̄yirdi. Lakin bu zhm̄ti ona s̄ad̄t qapısını açacağını da göz̄lc̄ düşünürdü.

n̄ artıq sıxılacaq bir şey varsa, o da oğlunun m̄kt̄b̄ getm̄k m̄s̄l̄sidir ki, bir neç̄ il bir-birind̄n ayrı düş̄c̄kl̄rdi, bu is̄ ona qeyri-mümkün bir imtahan görünürdü. Yazıq ananın q̄lbini h̄r d̄qiq̄ deş̄n, onu rahat buraxmayan bir m̄s̄l̄ vardı. O da bir il bundan ̄qd̄m ̄rinin qohumlarından biri dalışark̄n bir cavanı öldürm̄si idi. Düşm̄nl̄ri qatilin h̄bs̄ alınıb sürgün edilm̄sin̄ iktifa¹ etm̄k ist̄m̄yirdil̄r. Qana qan etm̄k fikri b̄sl̄yirdil̄r. Bu s̄bb̄d̄n zavallı qadın bu ili daima qorxu iç̄risində yaşayır, oğlunu göz̄l̄rind̄n iraq buraxmaq ist̄m̄yirdi.

Gec̄ keç̄r, oğlu yatmaz, ana axır buna s̄bir etm̄yib qalxar, şala bürün̄r, oğlunun otağına gir̄r, övladının başını qucub qıvrıcıq saçlarından öp̄r.

- Ana, n̄ üçün durdun?

- Oğul, yata bilm̄dim. Q̄lbimd̄ bir qorxu, bir iztirab hiss edir̄m. Qorxuram s̄n̄ düşm̄n t̄r̄find̄n bir x̄t̄r toxuna.

- Anacığım, xof v̄ iztirabın ̄silisizdir, öz otağımda, gözünün önünd̄ d̄rs oxuyuram. M̄n̄ n̄ ola bil̄r? M̄n̄ bir m̄kt̄bliȳm, kims̄ il̄ d̄ düşm̄nçiliyim yox, arxayın ol, m̄n̄ heç bir kims̄ t̄r̄find̄n x̄t̄r toxunmaz, get, ana, rahat ol.

- B̄s s̄n oğlum, yatmayacaqsan? Oxuduğun yet̄r, dur, s̄n d̄ rahat ol, çırağı söndür.

¹Kifaȳtl̄nm̄k

- Yox, ana, sən həmişə açsam da, sabahkı imtahanlarımı hazır etməliyəm. Maraqlıdır, bir gecəni yatmaqla mənə heç bir şey olmaz, lakin bir ilimi qayıb etmək, həmişəlik bizim üçün fayda verməz. İndi daha mənə mane olma, - deyən gənc kitab oxumağa başlayır, anası da otağına çəkilir.

Bir saat belə keçir. Qəflətən bir tüfəng açılib dağlara sədə salır, dərindən sükutu pozur. İkinci bir qadın çıxırtısı bu sədəyə cavab verir, yatmış qonşuları oyadır. Gənc tələbə yerləşir. Bir saat bundan əqdən böyük ümidlər bəsləyən gənc, bir qədər düşmənin, rəhmsiz düşmənin gülləsinin qurbanı oldu.

Sahibsiz ananın ümid çirəyi söndü... Yenə zülmət, yenə dərindən sükunət... lakin balaca otaqdan:

- Yox, oğlum, sən ölməmişsən, ancaq yatmışsan. Yat, ümidim, rahat ol, sabah yenə duracaqsan, imtahanlarını verəcəksən, anacığını bəxtiyar edəcəksən... Həzrin, qəlbini oxşayan oxşama sədəsi gəlirdi.

CƏ HALI T QURBANI

Uşaqlıq xatiratımdan nağılına şüru etdiyim bu vaxtı məndə olan bir dərindən təsir buraxmış, qəlbində olan silinməz nəqş bağlamışdır ki, sanki uzun müddət əvvəl yox, dünən vaxt olmuşdur.

Səkkiz yaşında uşaq ikən "Seyidli" adlanan kəndimizdə başaçıq, ayaqyalın, təbiətin mərhəmətli qucağında, məişətin ağır və zəhərli hallarından xəbərsiz yaşardım.

Bir gün mənim oğlunun altı yaşlı oğlu ilə həyətimizdə oynarkən palanlı ata minmiş bir qocanı dərvasamızın ağzında durmuş gördüm.

- Baba, kimi istəyirsiniz? - deyə soruşdum. Cavabından məlum oldu ki, mənim oğlu ilə görüşmək istəyir. - Buyurun içəriyə, - deyə mən mənim oğluna xəbərr verməyə qaçdım. Qoca, mənim oğlu ilə görüşdü, salamlaşdı. Mən də yoldaşım ilə oynamağa məşğul oldum. Bir qəddər söhbətdən sonra salamatlaşıb, "allah sizdə razı olsun, mən qocanı ümitsiz qaytarmadınız" – deyə atını minib getdi.

Bundan bir neçə gün sonra həmin qoca, üstünə on dörd yaşında bir qız minmiş yüklü atın cilovunu çəkərək, yanında da on yeddi yaşlı digər bir qız ilə həyəti girdi.

Mənim oğlu onlara xoşgəldin elədi. Qoca, kiçik qızı atdan düşürtdü və sonra ata çatılmış iki mafaşçı açıb yerə saldı. Bu mafaşlarda bir qəddər qab-qacaq və qeyri ev şeyləri vardı. Mənim oğlu həyətimizdəki bir əski komanı göstərərək dedi:

- Budaq baba, məskəniniz bu koma olacaqdır. Atı axura çək, rahat et, sonra uşaqlarınız ilə otağa buyurun, bizə qonaq olun.

- Çox razıyam, sizə zəhmət vermək istəmirəm. Qızlarım komanı təmizləyib palaz salarlar, rahat olar.

- Budaq baba, yol gəlmisiniz, yorulmusunuz, həmişə acmısınız, buyurun, bizdə yemək yeyin, bir qəddər rahat olun, sonra mənzilinizi səliqəyə salarsınız.

Bu sözləri anam da şərik olub qızları otağımıza apardı. Budaq baba da atı rahat edib, mənim oğluna qonaq oldu. Anam qızlara yer göstərərək oturtdu və sonra bacımı və mənə göstərərək tanış etdi:

- Bu mənim qızım və bu da kiçik oğlumdur, böyük qardaşları Tiflisdə oxuyur. Sizin böyük bacınızı tanıyram. O, Şelli kəndində olur. İndi siz birbaşa Kürdüstandan gəlersiniz?

- Xeyr, biz Kürdüstandan Şelliyə gəldik, bacımızın yanında mənzil tapmadıq, buraya gəldik, - deyən böyük qız cavab verdi.

- Ananız sağdır mı?

- Yox, bir ildir ki, ölübdür.

- Anasız uşaqların günü pis keçir, ananın yerini heç kəs verə bilməz. Balalarım, mən uşaqlarım da körpəlikdə ataları öldü. Amma mən özüm uşaqlarımı bəsləyib böyüdüürəm.

Anam qızlar ilə mehribanlıqla danışaraq yemək hazır etdi və süfrəyə qoyub təam yeməyi təklif elədi. Lakin onlar utanaraq, yerlərində qımıldanmadılar.

- Utanmayın, qızlarım, iri ol, çörək yeyin.

Bacım qalxıb, bacıların əlində tutdu və süfrə başına apardı. Onlar da utana-utana yemək yeməyə başladılar. Qonaqlarımız yeməyi məşğul ikən, mən də onların bir ata-ana övladı olaraq əsla bir-birlərinə bənzəmədiklərinə diqqət edirdim.

Böyük qız ucaboşlu, incəbelli, iri qara gözlü, uzun qara saçlı, dodaqlarında müdam bir təbəssüm, nəzakətli bir Kürdüstan gözəli olduğunu sübut edirdi.

İkinciylə gəldikdə alagözlü bu qız göyərçini bənzəyirdi. Bu bənzəmə mənə fikrimi o qədər cəlb etmişdi ki, özümü saxlaya bilməyirdim:

- Sənin adın göyərçindir mi? - deyən kiçik qızdan soruşdum. Qəflətin verdim bu sual qadınların gülüşməsinə səbəb oldu.

- Xeyr, mənə adım Gülbənd, bacımınkı Tamamdır, - deyən böyük qız cavab verdi və sonra mənə diqqət yetirərək dedi:

- Göyərçin adı sizə daha artıq yaraşır.

Anladım ki, Gülbənd mənə abı mahud çıxama, çal papağıma işarə edir.

Mənə sualını indiyə qədər davam edən sükutu pozdu.

- Mənə qardaşım nağıl qulsaq asmağı çox sevir. Ona yemək vermə, içmək vermə, bolluca nağıl söylə. Gecələr mənə rahat qoymur. "Bacım yenə nağıl de" – deyən yalvarar, mən də Məlik Məmməd, Qırat nağıllarından ayrısını bilmirəm, - deyən bacım şikayətəndi.

- Mən de nağıl bilməyirəm, ancaq bacım Tamam çox bilir. Kür-düstan aşığırları söylədikləri nağılların hamısını döşünə yığıb, elədir mi, bacım? – deyən Gülbənd soruşdu.

Tamam iş qızararaq, başını aşağı salıb cavab vermədi. Mən də anamdan soruşdum:

- Ana, Tamam bizim evdə olacaqdır, eləmi?

- Yox, oğlum, Gülbənd əmioğlungildə qalacaqdır, Tamam da əmioqızının uşağını saxlayacaqdır. Budaq baba ilə emioğlun belə sözləşmişlər.

- Bəs Məmmədrə nədir? Qoy əmioqızımın oğlunu o saxlasın. Tamam da bizdə qalsın, - deyənə anamdan rica etdim.

- Kişi xaylağı körpə uşaq saxlaya bilməz, bu arvad işidir. Sən darıxma, hamımız bir həyətdə oluruq, hər saatda da Tamamla görüşəcəksən, o da sənə gözəl nağıllar söyləyəcəkdir, - deyənə anam məni sakit etdi.

Qızlar yeməklərini bitirib ayağa qalxdılar. "Sağ olun", - deyənə anamdan getməyi izin istədilər.

- Gedin, qızlarım, mənzilinizi səliqəyə salın. Bu gün rahat olun, sabahdan da işə başlarsınız.

Qızlar çıxdılar, məndə onların arxasınca. Həyətdə Tamama yaxınlaşıb dedim:

- Tamam, doğrusunu de, yenə nəgəl deyəcəksənmi?

- Deyəcəyəm, hələ sənə yaxşı oyunlar da öyrədicəyəm, - deyənə məni arxayın etdi. Sonra əlini çiynimə qoyaraq, məsuman bir təbəssümlə:

- İndi de görüm, sənə nə göyərçin, ya məni?

- Əlbəttə, sənə. Məni paltarımı dəyişmə, heç göyərçinə bənzəməyirəm, - deyənə məni cavab verdim.

- Doğrusu, göyərçini sevirəm, adım göyərçin olsaydı, artıqca xoşlanardım. Anam məni dağkeçisi deyirdi, çünki qayalara keçə kimi dırmaşardım. Tamam adını məni atam qoyub.

- Tamam, bundan sonra məni sənə Göyərçin deyəcəyəm, razısanmı?

- Razıyam, indi gedim bacıma kömək edim, sonra söhbət edərək, -deyənə Tamam qaçaraq komalarına getdi.

Meyvə bağları ilə əhatələnmiş güllü, bağçalı böyük həyətimizdə bizdən başqa iki əmioğlumun da ailəsi yaşayırdı.

Kiçik əmioğlum hərçənd evli deyildi, lakin dul bacısı və onun iki yaşında oğlu ilə bir ailə kimi ayrca yaşayırdılar, Tamam da bunlarda işləyirdi. Kürdistan dağlarında bəslənmiş bu iki çəçək bu ailənin içərisində girməklə onlarda bir yenilik, şadlıq vücudə gətirdisə də, digər tərəfdən nifaqə və ondan törəyən faciəli hadisələr də səbəb oldu; lakin burada onlardan bəhs etməyib hekayəmizin qəhrəmanı olan Tamam qızcağazın ürəkdeşən faciəsini yazacağam.

Yazın qızğın günləri idi. Biz uşaqlar vaxtımızın çoxunu meyvə bağlarında keçirirdik. Gah yetişmiş meyvələri dərib yeyirdik, gah quş yuvalarından bala düşürüb oynardıq. Gah da cılıq qurub ana quşları tutardıq. Bu pis hərəkətləri bizə türk etməyi. Tamam, səy və qeyrət edirdi. Bunların əvəzində bizə cürbəcür oyunlar öyrətdib məşğul edirdi.

Heç unutmaram. Bir gün bibim evinə getmişdim. Onların bağında, gözümə ağac deşiyində qayrılmış bir alacəhrə yuvası sataşdı. Cılıd ağaca dırmaşıb əlimi yuvaya soxdum və tüksüz təcə balaların üstündən ana alacəhrəni tutub sevincək bir halda ağacdən endim. Daha bibim görünməyib evimizə qaçdım. Həyatımızda Tamama rast gəlirdim.

- Bibin səni nə verdi? – deyən Tamam soruşdu.

- Heç zad vermədi, - deyən cavab verdim.

- Yalan söyləyirsən, bibin səni çox istəyir, yəqin yenə də ciblərini qənfet ilə doldurubdur. Bax, onun üçün də əllərini cibindən çıxarmayırsan, heç qorxma, mən səndən zor ilə almayacağam. İstərsən verərsən, istəməzsən verməzsən. Ancaq sözlərimin yalan olduğunu bu gün mənə sübut etdin, - deyən Tamam mənə utandırdı.

Mən həqiqətən Tamamı çox istəyirdim və heç bir şeyi ondan müzəyiqlətməzdim. Bunu özü də bilirdi. Lakin bu sözlərdən məqsədi nə olduğunu anlamadım. Sol cibimdən əlimi çıxarıb dedim:

- İndi özün bax, gör, cibimdə bir şey varmı?

- O biri əlini cibindən çıxart, qənfet oradadır, - deyən Tamam təklif etdi.

Əlacsiz qalıb mən alacəhrəni çıxarıb ona göstərdim və nə üsul ilə tutduğumu söylədim.

- Mən bunu əvvəldən bilirdim. İndi mən səni o anasız qalmış balaların halından bir neçə kəlmə söyləyəcəyəm, qəlbən yanarsa, balaca quşcıqazlara yazığın gəllərsən, analarını buraxarsan, - deyən Tamam elə bir maraqla, elə bir qəlbəyandırıcı sözlərlə anasız qalmış quşcıqazların halını təsvir etdi ki, mən ixtiyarsız ovcumu açdım və quşcıqaz da şad bir səslə uçub getdi.

Tamam mənim gözəlrimdəki yaşı görüb, "indən sonra bir daha quşlara əziyyət verməyəcəyəm", sözlərini eşidib mənə qucaqlayıb öpdü.

Bu ittifaqdan sonra mən bu pis adətə türk etdim. Belə üsul ilə, əsla zor etmədən, Tamam, bir çox çirkin hərəkət və adətləri mənə türk

etdirdi. İndi bu uzun müddət keçdikdən sonra uşaqlıq xatirətamı yad etdikdə Kürdüstan dağlarında bəslənmiş elmsiz, tərbiyə görməmiş bir qızcıqazda bu qəddər rəhmətilliyə, onun uşaqlara tərbiyə verməkdə bu qəddər ustad olmağına heyran qalıram.

Payız yetişdikdə biz uşaqlar üçün yeni bir məşğuliyyət tapıldı. O da bağlarımızdan meyvə dərib damlarda asmaqdan ibarət idi. Anam məni həvəsləndirib deyirdi:

- Dur, oğlum, dur, qışın uzun gecələrində buxarımızı yandıracağıq, onun başına toplaşacağıq, Tamam da bizə gözəl nağıllar söyləyəcək, biz də bu meyvələri şirin-şirin yeyəcəyik.

Bəli, anam vəddə verdiyi günlər gəlib çatdı, ağappaq qar kəfən kimi yeri qucaqladı. Soyuq külək heyvanları isti tövlələrə, insanları buxarının başına topladı. Gecələr qadınlar, uşaqlar otağıma yığılıb buxarının başına toplaşırdılar. Anam da çərçəz gətirib qoyardı. Biz də şirin söhbət edərdik yeyərdik, danışardıq, gülüşərdik, axırda da Tamam maraqlı nağıllarını başlardı. Yeri gəldikdə özünü el aşıqlarına oxşadaraq, həzin bir səslə oxuyardı. Bizi vaxt söhbət qıncından, şeytandan, divdən, hal anasından düşürdü. Hər kəs bunlardan qaçaıb, qaraib şeylər nağıl edərdi. Gülbənd bacısı Tamamın hər şeydən ziyadə xaraba qəbiristandan qorxduğunu söylərdi. Qadınlardan bəzi ölülərin xortlamağından bəhs edərdik Tamamın xofunu haqlı bilirdi. Anam biz uşaqların gözələrində qorxu əlamətini görərdik söhbəti dəyişdirirdi. Onun əvəzində xidmətçi Bəxtiyara qaval çaldırıb bizləri oynadardı...

Bu il yay tətili münasibətilə böyük qardaşım ilə bir yerdə vətəni övdət¹ etmiş dayım mənimlə görüşdükdə anama dedi:

- Bunun da oxumaq zamanı çatmış. Gedəndə özümü aparacağam.

- Yox, qardaşım, birini dartıb qərrib vilayətə apardığın yetər, daha bunu vermərim, - deyən anam dayımın təklifini rədd etdi.

- Verməyib nə edə bilərsiniz? Özün bilirsiniz ki, oğlunun atası, əmiləri, hamısı ölüb, böyük mülkünüz əlinizdən çıxıb, cinsli ilxılarınız sahibsizlikdən tələf olub, sənin bir dul arvad, buna nə tərbiyə verəcəksən?

Böyüdüb çobanımı edəcəksən? Nə üçün övladının bədbəxt olmağına səbəb olursan?

Belə dəyərləli sözləri ilə dayım bacısını yola gətirmək istəyirdi. Lakin anam razı olmayıb deyirdi:

¹Qayıtmaq

- Övladımı nə üçün elmsiz qoyuram?! Bu ildən mollanın yanına göndərrib oxutduracağam...

- Onda, bu işi uşağın özünə burax, istər biz ilə təhsilə gedər, istəməz, sən anası və bacısı ilə burada qalar.

Anam buna razı oldu; çünki ondan ayrılmayacağıma şübhə etməyirdi. Lakin hər şey dayım tərəfi keçməyi səbəb oldu. Birisi mollanın çubuq və falaqqa qorxusu, digəri qardaşımın və qeyri məktəbli qohumların gözəl formalı məktəb paltarı və söylədikləri caib şeylər idi.

- Mən dayım ilə oxumağa gedəcəyəm, - deyər azılıq verdim.

Anam naçar qalıb bir şey demədi. Lakin yenə də ümidini kəsməmişdi, çünki məktəblərin açılmasına iki ay qalmışdı, ona kimi mən fikrimi dəyişdirəcəyəm ümidində idi.

Bir gün Tamam məndən soruşdu:

- Doğrudanmı, oxumağa gedəcəksən?

- Bəli, gedəcəyəm, yoxsa sən razı deyilsən?

- Mən razıyam, amma xanım məni öyrədir ki, səni bu fikirdən daşındırım. Sən heç kəsə qulaq asma, get, oxu, böyük adam ol, get burada çalış, ancaq yazıq kəndlilərə ziyyət vermə. Amma bu dediklərimi anana söyləmə, yoxsa xanım məndən inciyər.

Zavallı anacığım, ümid bağladığın Tamam da sənənin bərkəsinə gedir. Axır ayrılıq zamanı gəlib çatdı. Anamın və bacımın göz yaşlarına davam etməyirdim. Əgər Tamam olmasaydı, mən anamdan ayrılmayacaqdım. Tamam məni yanaşdı dedi:

- Heç qüssə etmə, doqquz aydan sonra yenə gələcəksən, burada şad görüşəcəyik. Sən də gördüyün şəhərlərdən, oxuduğun kitablardan bizə nəğil edəcəksən. Amma burada qalsan, heç bir zad bilməyəcəksən.

Bu sözlərlə Tamam məni təsəlli verərək sakit edirdisə də, titrək səsinə, ağarmış çöhrəsinə, yaşla dolmuş şəhərlərdən məlum olurdu ki, bu ayrılıq ona da böyük təsir edir.

Axır gözü yaşlı anam, bacım və sair qərəbam ilə ləvida edərək yola düşdüm.

* * *

Vətəndən xaric qapalı pansion, dörd divar içində yeknesəq yaşayış, hər bir tutulacaq işin çınqraq ilə olmasını bir xəyalınıza gətirin ki, belə bir yerdə, asudə, gözəl təbiət içində bəslənmiş bir uşağın halı

necə olardı? Gündüzlər dərslər, idmana, oynamağa və sair işlər məşğul olaraq, belə məişətin ağırlığını bir o qədər hiss etməyirdim, dərin sükuta dalmış uzun gecələri isə göz yaş tökrək xəyal ilə keçirirdim... Nəhayət, yay tili gəlib yetişdi. Bir para yoldaşlarımla vətən üz qoyduq, üç gündən sonra gəlib evimiz çatdıq. Mən anam, bacım və sair qohumlarımla görüşdüm, öpüşdüm. Lakin nə həsrətini çəkdiyim Tamam və nə də Gülbənd onların arasında yox idi. Bu isə mənə iztirab salırdı. Soruşmağa da cəsarət etməyirdim. Axırda görüş gələnlər dağıldıqdan sonra anamdan soruşdum:

- Tamam və Gülbənd haradadırlar? Nə üçün mənimlə görüşməyib gəlmədilər.

Anam çaşqın bir hal ilə dedi:

- Bilmirəm nə üçün, biləttə, eşidib gələrler, görüşlər... Onlar səni çox istəyirlər.

Anamın belə dolaşmaq cavabı mənə daha da qorxu və şübhə yığdı.

- Ana, nədən isə doğrusunu demək istəmirsən, söylə görüm, onların başına nə iş gəlmiş?

- Bir şey yox, onlar buradan köçmüşlər... Gülbənd də, Tamam da orda getmişlər... Sonra başlarına nə qəziyyə gəlmişdir, bilmirəm.

Anladım ki, anam da, bacım da həqiqətin məndən gizləyirlər. Ona görə artıq sual vermədim və işin həqiqətini bilmək üçün başqa yollar axtarmağa başlaytdım.

Mioğlumun xidmətçisi Məmmədza, uşaqlıqdan bu üç ailə içində yaşadığına görə, hamımız ona bir külfət üzvü kimi baxırdıq, ondan gizli bir sirrimiz olmazdı.

Məmmədza üçün dünyada qəm-qüssə yaranmamışdı. Həmişə deyən, danışan, gülən, zarafatçı bir şəxs idi. Həmişə də "Bu dünya beş gündür, beşi də qara, biləh odur, onu qəm-qüssə ilə keçir..." sözlərini təkrarlarla söyləyirdi. Sabah ertə böyük bağımızı gəzmək bəhanəsi ilə Məmmədzanı yanıma salıb getdim. Yol uzunluğunu Məmmədza məzhəkə söyləyərkən mənə güldürürdü.

Bağımızı seyr etdikdə Məmmədza dan soruşdum:

- Ləli, səndən bir şey soruşacağam, məndən gizləmə, doğrusunu söylə. Nə üçün Budaq baba buradan köçmüş? Tamam ilə Gülbənd necə olmuşlar?

Bu sualımdan Məmmədzanın gülər üzü qara bulud kimi tutuldu. Bir az fikirdən sonra:

- Bu göy ot üstü oturaq, mən də sənin onların faciələrini söyləyim, - deyərək klif endi.

Oturduq, Məmmədza da kürd qızlarının başlarına gələn müsibəti nağıl etməyi başladı. Gülbənd ilə kiçik oğlumun sevdiklərini bildirdim, lakin onu zor ilə bir kürd oğluna verib oğlumdan uzaqlaşdırmağı iridi, Məmmədzanın nağılından bildim.

Məmmədza Tamamın faciəli qızıyını nağıl etdikdən mən davam edərək bilməyib başımı otların arasında gizlətdim və göz yaşım neysan yağmuru kimi tökülüb otları islatdı.

Gülbəndin qızıyından sonra Budaq baba, böyük qızının yanına köçməyi məcbur olur. Yazıq Tamam bizim ailəyə öyrəşdiyindən ayrılmaq istəmirmiş, lakin oğullarının aralarına nifaq düşməsinə səbəb olmamaq üçün anam onun getməyinə izin verir.

Seyidli kəndi, ona qəddər başqa kəndlərlə bitişən iki dağın arasında düşmüşdür. Bu kəndlilərin meyvə bağları təxminən 12-13 kvadrat kilometr yer tutaraq, uzaqdan baxdıqda böyük bir meşəyə bənzəyirdi. Qərbi tərəfi uzanan dağlar getdikcə qaralıb, əskidən bina olmuş şəhər qalasına çatdıqda yarım kilometr qəddər bir-birlərinə yaxınlaşırlar.

Bu iki dağın arasında Qarqar çayı axır. Kəndlilərin bağları, bostanları, tarlaları bu çaydan sulanır. Seyidli kəndinin səkkiz verstliyində, şəhərin yaxınlığında Bozdağ adlı bir otlaq mövcuddur. Bahar fəslində maldar kəndlilər buraya köçüb alaclar qururlar və orada yaya qəddər qalıb mallarını otadurlar. Sonra yaylaqlara köçürlər.

Həmin Bozdağda, yol kənarında əski xaraba bir qəbiristan vardır, kəndlilər burada ölülərini dəfn edirlər. Zavallı Tamamcıgəzin faciəsi də bu yerlərdə zühur etmiş. Belə ki, bir mallı, dövlətli kəndlinin cavan oğlu şiddətli surətdə dənizə olur. Hətta onu zəncirlə bağlamağa məcbur olurlar. Nə qəddər dua yazdırırlar, piri aparırlar və bu kimi avamca müalicə edirlərsə də fayda vermir. Axırda kim isə: "Belə dənizə bir məsum qız gələn olarsa sağalar" deyərək ata-anasını inandırır. Onlar da eyni qız axtarmağa başlarlar. Lakin hansı bir fağır kəndliyə böyük pullar vəd etməklə klif edirlərsə, heç kəs qızını belə dənizə vermək istəmir. Axırda arayıb Budaq babam tapırlar və böyük pul ilə onu razı edirlər.

Zavallı Tamamın, "Səni bir gözəl dövlətli cavan oğlana veririk", -deyərək məcburən razılığını alırlar, kəbinin kəsirlər. Sonra tozsuz, gizləncə dənizə gələn aparırlar. Tamam baxıb görür ki, onu aldadıb dənizə

vermişlər. Bunu bildikdə yazığın bütün bəddəni titrəməyə başlar. İttifaqın həmin gecə göy üzünü qara buludlar tutub şiddətli yağmur yağmağa başlar. Dağlardan axan sellər alaqlara dolub bəzilərini yumalayıb aparır. Adamların başı buna qarışıqda Tamam fürsət tapıb qaçar.

Gecənin qaranlığı, göyün dağlara səda satan dəhşətli şaqqıltısı, dərindən axan sellərin gurultusu Tamam kimi bir qızı yox, bütün kişiləri də xofa salar. Başaıq, ayaqyalın küldə boğuşa-boğuşa, sellərlə ıllış-ıllış Tamam qaçır. Dəli həmin ürəyin elə bir qorxu salmışmış ki, zavallı qızcıgaz indiki halına şad imiş. Onun fikri o imiş ki, adamlar duyuq düşüncə Qarqar çayını keçib meşədə gizlənsin. Lakin bir qəddər qaçdıqdan sonra dağlara dəyib yaralanmış ayaqları yağmurdan islanmış, bəddəni küldə ilə ıllışmışkdən tabdan düşmüş əzəsi, daha hərkətdən qalır. O zaman bir pənah yeri arayır ki, gizlənib dincəlsin, haramı tapır, bilirsinizmi? Hər şeydən artıq xof etdiyi qəbiristanı.

Tamam, üstü günbədi bir əski məzar tapır və içində gizlənir.

İttifaqın axşamlamış bir qoca dilənçi, yoldan keçərkən, həmin gün-bədi məzarı görür. İçəri girmək məqsədilə qapısına gəlir. Bu zaman dəhşətli bir qışqırıqdan diksinərkən çəkilir. Qoca heyrdənliklə Tamam dışarı çıxır və sərsəri, qorxunc bir qəhqəhə çəkkərək, ildırım kimi çaya tərək qaçır. Dilənçinin bütün bəddəninə bir lərzə yayılır. Bismillah, deyərək qəbiristandan qaçmağa üz qoyur.

Səhər olcaq Tamamı aramağa başlayırlar. Xeyli aradıqdan sonra meyidini Qarqarın o biri sahilində tapırlar.

QATİL UŞAQ

Otuz-qırx il bundan əvvəl, bəlkə indi də Azərbaycanın çox yerlərində müsəlman əkinçiləri arasında xeyli təccüblü, hər kəsin nəzərini özünə cəlb edən və əkinçilik sənətinə əsla yaraşmayan bir hal vardı. O da əkinçilərimizin öz zəhmətli beçirilmiş taxılı biçməkdə aciz qalaraq, iranlı biçinçilərin möhtac olmaqları idi.

Yayın isti günləri idi. İran biçinçiləri eyinlərində cındır paltar, ayaqlarında çarıq, qabarlı əlində oraq, arxalarında mitil yorğan, Araz çayını keçərək, Azərbaycanla sel kimi axırdı. Bu zəhmətkeşlər arasında başı məmmamli və qurşaq, boynu yoğun seyid döstəsi də görünürdü. Zənn olunmasın ki, bu müftəxorlar da Azərbaycanla iş aramağa gəlirdilər. Xeyr, onlar xırmanları gəlib: "Cəddimin payını ver" deyərək əndilərdən "seyid vergisi" tələb edirdilər. Dini və adəti - mövhumata qarışmış sadə dil məzlum əndililər, hər bir vergidən əvvəl bu müftəxorların torbalarını doldurardılar və heç biri cürət edib onların tələbini rədd etmə bilməzdi.

* * *

Zəmi kəndi dağ tətəyində, meşə qırağında düşmüşdü. Bu kəndin əhli əkinçilik və maldarlıqla məşğul olardı. Tarlaları yüksək yerlərdə olduğu üçün dağlar arasından axan çaylardan istifadə edə bilməzdi. Ona görə yağmur az yağan ili əkinləri yanib zəhmətliləri həddə gətirdi.

Bu kəndin qurtaracağına, meşənin başlanğıcında əski və ufaq daxmada Qızxanım adlı bir qadın on iki yaşlı oğlu ilə yaşayırdı. Bu qadın beş il idi ki, dul qalmışdı. Əri Mehdiqulunu artıq dərəcəli sevirdi və sevməyi də haqlı idi, çünki Mehdiqulu həlim təbiətli, gülər üzlü, rəhmdil bir şəxs idi. Ölənkimi bir dəfə də olsa, Qızxanımı incidib əziyyət verməmişdi. Bundan əlavə Mehdiqulu kənd əhli ilə də gözəl rəftar edirdi.

Tarlasını hamıdan qabaq şumlayıb qurtarardı və sonra dul qadınların, xəstə düşmüş kəndli qardaşların yerlərini pulsuz-parasız öz öküzləri ilə sürürdü; buna görə əndililər onu çox istərdilər. Bu yaxşıqların əvəzi idi ki, indi dul qalmış Qızxanımın tarlasını "ho" edib əkərdilər və biçin zamanında kömək edirdilər. Bir tərəfdən də oğlu Mərdanı

özəlrin çoban tutub, pul verməklə Qızxanımın köməkçilərini uzadırlar. Qızxanım bu qeyrətli kəndlilərin sayəsində öz oğlu ilə yaxşı güzəran edərdi.

Qızxanım əri kimi işlək, xoş xasiyyətli, namuslu bir qadın idi. Bir ittifaq kəndlilərin məhbəbbətini ona daha da artırmışdı: cavan Qızxanım dul qaldıqdan sonra dübarə əri getmişdi. Elçiləri belə cavab verirdi:

- Sevgili Ərimdən sonra kimsəyi arvad olmaq həvəsində deyiləm və oğlum Mərdanın da qəlbini yaratmaq istəmirəm. O qeyrətli uşaq böyüyüb mənə hamıdan yaxşı saxlayacaqdır.

Bu fikir yanlış deyildi. Mərdan sağlam, cəsur bir uşaq idi. Anası ilə mehriban rəftar edib itaətinin boyun qaçırmazdı.

Atası Mehdiqulu asudə vaxtlarını ovda keçirirdi. Bəzi vaxt Mərdanı da özü ilə ova aparardı. Bu iş uşaqda ovçuluq həvəsini artırardı. Atası öləndən sonra uşaq onun ov tufəngini də özü ilə götürürdü. Anası mane olmaq istədikdə deyirdi:

- Ana can, qorxma, tufəngdən mənə xata gəlməz, bəlkə, mənə yırtıcı heyvandan mühafizə edə bilər. Atmaqda da ustayam.

Günəş ahestə-ahstə dağ başından enirdi. Getdikcə gözə batıcı şöləsi zəifləşirdi. Dünyaya buraxmış zərriələrini geri çəkərək sanki deyirdi: - Siz də bir qədər rahat olun, balalarım.

Bir azdan sonra günəş dağın dalına enərək gözdən qaib oldu. Kənd qaranlıq çökməyə başladı. Aradan bir on dəqiqə keçdikdən sonra dağın arxasından qara buludlar qalxaraq, kəndin üstünü aldı.

Qızxanım daxmadan çıxıb darvazaya gəlirdi. Qara buludları gördükdə yazıq qadının ürəyi iztiraba düşdü.

Mərdan hər gün günəş batdıqda malları kəndə gətirirdi. Qəflətən şimşək qızıl ilan kimi göyün üzündə oynayaraq dağlara dəhşətli bir sədə buraxdı. Bu səsdən diksinərək, Qızxanım ürəyində dua etməyə başladı.

Gurultu getdikcə artırdı. Bir azdan sonra şiddətli yağmur yağmağa başladı. Qızxanım daxmaya girib köhnə, yamaqlı şalına büründü və yeni qapıya çıxdı. Bu vaxt qısaboylu, qaraqaş, pırlaqqöz bir cavan

seyid, başını başına çəkmiş, doqqaz il gəlirdi. Qızxanımı gördükdə ona tərəf yönəlirdi.

- Bacı, mən qərrib seyidi allah qonacı saxlamağı rica edirəm.

- Ağa, cəddin qurban olum, bu ev heç bir qonağı qapısından naümid qaytarmamış, ancaq mənim ərim vəfat etmiş. Mən bir dul qadınam, kişisiz ev sən naməhrəmi necə buraxım?

Seyid bunu eşitdikdə və cavan Qızxanımın gözəl simasını gördükdə qara pırltaq gözəl rindən od parladi.

- Bacı, seyid övladı hər bir ev məhrəmdir, mənə belə yağmurda qapıdan naümid qaytarsan, bu evi, bəşək-şübhə, bəla tutar.

Qızxanım seyidin qarğışlarından çox qorxardı. Oğlu xəstə olanda, başı ağrıtanda, ya sancı tutanda hər bir şeydən qvvəl seyid nəzir edirdi. İndi seyidin sözlərini eşitdikdə ürəyi qorxuya düşdü. Bir tərəfdən də namuslu qadın yad kişini evinə buraxmaqdan həyə edirdi. Bu halda intizarını çəkdiyi oğlu yadına düşdü.

- Ağa, içəri buyurun, yağış sizi isladır. - Hər ikisi həyətlə daxil oldu. Qızxanım daxməyə girib çırağı yandırdı və sonra seyidi içəriyə təklif etdi.

- Buyurun, ağa, rahat olun.

Seyid islanmış başını çıxarıb yığıldı.

- Bacı, bəs oğlun haradadır?

- Ağa, oğlum kəndin mallarını otarır, indi gəlir. Ancaq yağış çox şiddətli yağır. Oğlumdan nigaranam, çünki uşaqdır, dağdan axan selə düşüb tələf olar.

Seyid dedi:

- Xof etmə, bacı, sən mən seyidi müsafir etdin, cəddim Məhəmmədlə mustafa buyurmuşdur ki, mənim övladım olduğu ev bəla nazil olmaz. Bu saat oğlun sağ-salamat gəlib çıxar.

- Allah ağzından eşitsin, ağa.

- İbətət, biz seyidlərin ağzından çıxan sözlərin hamısı allah, peyğəmbər kəlamıdır. Ancaq, bacı, səndən bir söz soruşmaq istəyirəm. Sən belə gözəl və cavan qadın nə üçün ikinci ərə getmişsən?

- Ağa, mənrimi çox istəyirdim. O öldündən sonra əhd etdim ki, bir də başqasına getməyim. Onun tək varisini böyüdüm.

- Əhsən, əhsən, görürəm sən çox vəfalı qadınsan. Lakin nadanlıqdan cəddimin əmrindən çıxmısan və günah da etmişsən. Məgər bilmirsənmi ki, cəddim Məhəmmədlə mustafa öz şəritində bir kişiyə 4

arvad almağı caiz buyurmuşlar. Bundan əlavə, siğə yolu da qoymuş. Biz seyidlərdə gəldikdə bunlar da lazım deyil. Bir dua oxumaqla hər bir qadın bizə halal olur. Mən buraya girdikdə o duanı oxudum ki, sən mənə halal olasan. Bunların sirri bilirsənmi nədir? İslam tayfası törəyib artsın, yer üzünü tutsun, kafirlərdə qalib gəlsin.

Bu halda qızıl inəyin məni Qızxanımın qulağına çatdı, cəld dışarıya çıxdı və qapını açıb inəyi içəriyə buraxdı. Sonra gözünü doqqaza dikdi ki, görsün oğlu gəlirmi?

Yağış kəsilmişdi, lakin yoldan hələ sel axırdı.

Uzaqdan Qızxanımın gözünü bir qaraltı gördü. Gözlədi ki, görsün kimdir. Bir azdan sonra Mərdan və arxasınca Bozdar gəlib çıxdı. Qızxanım soruşdu:

- Oğlum, nə üçün belə gec gəldin? Yağış mallara xətə yetirmədi ki?

- Xeyr, ana, sel güclü olduğuna görə malları dağdan endirmədim ki, dərhlərdən keçə bilməzlər, hamının mallarını bir-bir qapılarına kimi aparıb, həyatlarını buraxdım.

- Gəl, ağıllı oğlum, rahat ol, bir seyid qonağımız da var. Yağış tutmuşdu, çox yalvardı ki, içəriyə qoyum.

- Yaxşı etmişən, ana! Belə havada qonağı yolda qoymazlar.

- Sən get rahat ol, mən də inəyimizi sağıb pəyçəy salım.

Mərdan içəri daxil olub seyidə salam verdi və "xoş gəlmişsiniz" - deyər halını soruşdu. Sonra islanmış yapıncısını çıxarıb divardan asdı və tüfəngini də bucağa qoydu. Seyid tüfəngi nəzər yetirib Mərdana dedi:

- Oğlum, tüfəng götürməyi hələ uşaqsan.

- Ağa, 12 yaşında kəndli balasına uşaq deməzlər. Bu gün sizin bəxtinizdən əlim ov keçmədi. Dovşan çoxdu, ancaq mən onları ov etmirəm, çünki itini heç kəs yemir. Ov edəndə də köpçüm Bozdara verirəm.

- Oğlum, dovşan itini, at itini peyğəmbərimiz məkrüh¹ buyurmuşlar, yeni istəsən yeyərsən, istəməsən yeməzsən.

Mərdan soruşdu:

- Belə nə üçün? Desin ya halaldır, ya haram.

- Oğlum, şəriətimizdə çox sirlər vardır. Sən başa düşməzsən.

Qızxanım əlində bir badya süd daxil oldu. Sonra süfrə salıb, küpədən yağ çıxarıb sapılcaya qoydu və gedib qayğanaq bişirib süd, qatıq ilə süfrəyə qoydu.

¹ İyərnc-xoşa gəlməyi

- Ağ, başqa xörəyimiz yoxdur, allah verəndən yeyin.

- Allah evinizə bərəkət versin, bunlar da çoxdur. Təməndən sonra Qızxanım süfrəni yığışdıraraq dedi:

- Ağ, biz kəndlilərkən yatıb, erkən də durmağı adət etmişik.

Bilirəm, siz də yol gəlmisiniz, yorulmusunuz. İzin verin, yerlərinizi salım.

Seyid dedi:

- Mənim də adətindədir.

Qızxanım, oğlu və qonaq üçün içəridə, özü üçün də dhlizdə yer hazır etdi.

Mərdən və seyid rahat olandan sonra Qızxanım çırağı götürüb dhlizə keçdi və orada yatmaq istədi. Birdən yadına düşdü ki, Mərdənin köynəyi yarımçıq qalmış, səhər istəyəndə verə bilməyəcəkdir. Ona görə köynəyi tikməyi məşğul oldu. Qızxanım gecə yarıya kimi köynəyi hazır etdi. Sonra çırağı söndürüb özü də yatdı. Qızxanım yenidən yuxuya getmişdi ki, komanın qapısı açıldı, bunun cırlıtısı Qızxanımı oyatdı.

- Kimsən? - deyən səsləndi.

- Bacı, mənim, bayıra çıxmaq istəyirəm, köpəkdən qorxuram, -deyən seyid cavab verdi.

- Səbir edin, ağ, çırağı yandırım, - Qızxanım şala bürünüb çırağı yandırdı və aftafaya su töküb seyidə verib dedi: - Evin sol tərəfinə gedin.

- Bacı, köpəkdən qorxuram, dışarıya çıx, onu qoyma.

- Köpək pəyənin yanında yatır. O sizi görməyəcəkdir. Eybi yoxdur, mən də çıxaram.

Dışarıya çıxdılar, yağmurdan sonra hava çox gözəl və gündüz kimi aydınlıq idi. Seyid aftafanı yerə qoyub Qızxanımın tərəfə gəlidi.

- Gözlə xanım, bayıra çıxmaq bir bəhanə idi. Mənin sənin eşqindən bu gecə gözəlrimi yummamışam, mənim istədiyim gərək ola, - bunu deyib seyid Qızxanımın əlinin yapışdı.

Qan, həyalı, namuslu qadının başına sıçradı, əlini çəkib şala büründü.

- Ağ, sənin məni bihəyə qadınımı sayırsan? Heç peyğəmbər övladı belə iş edərmidi? Səni evimə buraxıb qonaq etmişəm, qabağına duz-çörək qoymuşam, heç ondan utanmırsanmı? İndiyə kimi mənim əlimdən bir naməhrəm tutmamış.

Seyid dedi:

- Mən bayaq sən dedim ki, mən sənə naməhrəm deyiləm, sağ duasını da oxumuşam. Mənlə müləqat etsən nəinki günah, savabdan da savabdır, çünki bir seyid övladının məramını mənə gətirirsən. Burada nə günah ola bilər? Onu da bil ki, hərğah mənim xahişimi mənə gətirməsən, elə bir qarğış edəcəyəm ki, bu ev yanıb kül olsun, istəklili balan da tezliklə öldün getsin, indi sənə cavab gözləyirəm.

Yazıq qadın seyidin ayaqlarına düşüb yalvarmağa başladı:

- Ağ, səni and verirəm o cəddinin pak olan ruhuna, mənim namusuma toxunma, mənim balamı öldün alma.

Seyid Qızxanımın şalını başından dartıb yerə atdı və onu qucaqlayaraq dedi:

- Görürəm, sən öz ixtiyarın ilə mənim xahişimi mənə gətirməyəcəksən.

Namuslu qadın həyasından qışqırmırdı ki, səsinə qonşuları və oğlu eşidirdi. Ancaq öz gücü ilə seyidin öldün xilas olmaq istəyirdi. Bu halda Mərdan oyandı. Yuxulu uşaq dənizdə işığı görüb səhər açılmışdır sandı. Cəld dənizə çıxdıqda həyətdə çıpaq anasını seyidin qucağında çapalayan görcək qan qeyrətli uşağın başına sıçradı. Tez içəri girib tüfəngi qapdı və həyətdə çıxdı.

- Nə edirsən, binamus kişi?

Bunu eşitək seyid Qızxanımı buraxdı. Mərdan onu qarovula götürüb tüfəngin çaxmağını cəkdi. Seyid şimal ruzigarından qopan qocaman ağac kimi yerə sərildi.

Bunu görcək Qızxanım qışqırdı:

- Nə etdin, oğlunu, seyid qatili oldun, evimiz tarmar olacaqdır.

- Bəs sən istərdin ki, mənim anamın namusuna toxunanı sağ qoyum. Məgər mən Mehdiqulunun oğlu deyiləm? Sən, ana, qorxma, hamıya cavabı özüm verəcəyəm, - deyərək Mərdan anasına təsəlli verdi.

Tüfəngin səsinə və Qızxanımın qışqığına yaxın qonşular tökülüb öldülər. Həvaləti biləndən sonra dedilər:

- Əhsən sənə igid və namuslu oğlan, lənət olsun belə binamus seyidə.

MOLLA QASIM

Molla Qasım öz arvadı Zeynəb ilə Güllüçü kəndində ömür sürürdü. Bunların İrandan Azərbaycana haçan keçməsi kəndin ancaq bir neçə qocalarının xatirində idi. Yerdə qalanları isə gözəl rini açıb onları Güllüçüdə görmüşdülər.

Molla Qasım İrandan gəlidiyi zaman bir çox böyük-kicik kəndlərdə dolaşaraq nağıl etdiyimiz Güllüçü kəndini bəyənib seçmişdi. Bunda da bir sirr vardı.

Mərkəzdən uzaq, qışlaqdan yaylağa uzanan yolun bir çıxırında, kol-koslu, ilan-çayanlı bir düzdə Güllüçü kəndi bina olmuşdu. Əhalisi isə nəhayət dərəcədə avam, dini-mövhumat və bütpe rəstlikdən qalma adətli ağuşunda boğularaq, həkimsiz, dərmanlısız yaşayırdılar.

Molla Qasım anladı ki, belə camaatın içində hər nə ki, kəlləyi varsa, işlədə biləkəkdir. O idi ki, hərif bu kəndi və onun camaatını bəyənmişdi. Molla Qasımın fikri yanlış çıxmadı, az bir zamanda o, kəndin həm ticarət, həm mollalıq, həm də həkimlik, ağsaqqallıq və qeyri vəzifələrini əlinə keçirərək rahat yaşamağa başladı. Molla Qasımın ticarət mənbəyi olan balaca dükənina universal adı versək, səhv etmərik, çünki bu dünyada ətə, baqqal, bəzzaz, davacat və qeyri ticarət şeyləri mövcud idi.

Molla Qasımın bu "məta" mallarının qızğın alış-verişi el dağa köçən zaman və dağdan enən zaman olardı. Bu vaxt Molla Qasım dükəninin mallarını artırardı, çünki böyük tərübəsindən bilirdi ki, kəndlilər taxıllarını biçib, döymüş, ev üçün azuq saxlayıb, yerdə qalanını satıb nəqdə pul etmişlər, coluq-çocuqlarına, gəlin-qızlarına tuman, köynək, yaylıq, şal və qeyri paltarlıq alacaqlar.

Güllüçüdə Molla Qasıma borclu olmayan bir kəndli yox idi. Molla Qasım borcunu tılb edəndə, borcluları deyirdilər;

- A Molla Qasım, özün bilirsən ki, bu zaman bizdə pul olmaz.

- Pul yoxdur, toyuq, ördək, qax, qoz ki vardır. Arvadlarınız da corab, şal, palaz toxuyurlar. Bunlardan gətirin borclarınıza hesab edək, - deyər Molla Qasım onları məzəmmət edər.

Molla Qasım Güllüçü kəndində kim tərəfindən molla təyin edilmişdi, bilən yox idi. Əslində baxsan, heç kəs tərəfindən. Başqa vəzifələri kimi bunu da o özü qəsb etmişdi və bu mətləbi də qaldıran bir

adam yox idi. Molla Qasımın qəsdı avam və nədən kəndlilərə şərit öyrətmək, xeyir-şərini anlatmaq deyildi və özünün də bu barədə artıq məlumatı yox idi. Onun məqsədi yene də pul qazanmaq idi. Hətta kəndlilər bir məktəb açmaq fikrinə düşdükdə Molla Qasım mane olub demişdi:

- Camım, siz kəndlilər məktəb nə lazımdır? Uşaqlarınızı oxutsanız, öz əkinçilik sənətini atıb şəhərlərə qaçarlar, sizi də köməksiz qoyarlar. Bu fikirdən daşımın, ağrımaz başınızı bəlaya salmayın.

Molla Qasımın həkimliyinə gəldikdə ondan-bundan bir neçə dərman adı öyrənib hər cür azar olursa-olsun o bildiyi dərmanın birini imtahan edirdi. Xəstə şəfa tapmayıb öləndə deyirdi: "Cəli yetən adam öləcəkdir, istər həkimə loğman da ola. Öldürmək, diriltmək xudavəndi-əlmin əlindədir. Aciz bəndə burada bir şey edə bilməz."

Molla Qasımın arvadı Zeynəb qarı da azarlılara zəli yapışdırmaqda böyük ixtisas sahibi olub, kəndin bir erkəyi, qadını, cavanı, qocası, uşağı yox idi ki, Zeynəb qarının həcmət və zəlisini görməmiş olaydı. Uşaqlar onu gördükdə qorxub qaçardılar. Kənd əhli bu qarıya "həcmət" Zeynəb ləqəbini vermişdi. Zeynəb yırtıcı quş gözlü, qoyduğu həcmət kimi belə yılmış, dilavar, kimsənin qorxmaz və çəkinməz bir qarı idi. Əri xəstə üstə getdikdə, ya ölü üstə aparıldıqda, o, dükanada oturub alış-veriş edirdi. Bundan əlavə körpə uşaqların həkimliyi, kəndin mamaça və elçiliyi bunun öhdəsində idi. Bir sözlə, Molla Qasım Güllüc kəndini inək kimi sağıb yeyirdi.

Hər bir xəstə adamda olduğu kimi, bunda da təbiət böyük qorxaqlıq yaratmışdı. Hərgah gecə vaxtı həyətdə bir qaraltı, bir səs gəlsəydi, dışarı çıxmaqdan əvvəl, qapıları bərkidib Zeynəb qarını göndərirdi ki, görsün nə var. Biləks, Zeynəb qarı çox qoçaq bir qadın idi, ərinə deyirdi:

- Bilməyirəm, mən olmasaydım, sən bu vəhşi camaatın içində, necə yaşaya bilərdin?

Molla Qasımın bir sifətini də söyləməliyik. O da avam kəndlilər kimi mövhumata inanıb qorxmağı idi. Əlləlxüsüs, dostu Zeynal kişi keçən cümə ona bu hadisəni nağıl etməklə cinlərin etiqadını möhkəmləşdirmişdi.

- Molla Qasım, xəstə olduğum cəhətdə bu yay xırmanını hamıdan geri qalmışdı. Arvad-uşağı yaylağa köçürüb, özüm aranda qalmış-

dım. İşlərimi qurtarandan sonra uşaqlar üçün bir kisə un və qeyri azuqə tədarük edib boz qatıra yüklədim, yola düşdüm. "Cinli" dağdan qorxa-qorxa keçirdim. Bir zihniyyət yox idi. Məni vahimə götürmüş birdən qulağıma zurna səsi gəlirdi. Diqqət ilə baxdıqda iki dağın arasında camaat gördüm, yəqin etdim ki, toydur, qatırımı onlara tərəf sürdüm, yaxınlaşdıqda bir cavan oğlan qabağıma çıxıb dedi:

- Zeynal kişi, sən çox xoş gəlmişən, buyur, burada toyumuz bir az rahat ol, ye, iç, sonra gedərsən.

Oğlan qatırın cilovundan tutub yoldaşlarına tərəf çəkdi. Onlara çatdıqda məni qatırdan düşürtdü. Qatırı bir kola bağlayıb məni hazır süfrəyə dəvət etdi.

Qonaqlar:

- Buyur, buyur, Zeynal kişi, sən bizim toya xoş gəlmişən, - deyər salamladılar. Süfrənin başında yığıldırlar. Məni heyrətə gətirən şey vardı, o da hamı məni tanıdığı halda, məni heç kəsi tanımayırdım. Plov süfrəyə gəldikdə məni toya təklif edən oğlan dedi:

- Zeynal kişi, təama şüru edin, ancaq ürəyinizdəki sözü demə. Bunu eşitək, Molla Qasım, sən sözün yadıma düşdü. Yəni hər şeyi başladıqda bismillah deməli. Mən bismillah dedək, hamı yox ol. Gördüm boz qatırın üstündəyim. Heyvan bir kolun qabağında dayanıb dincini alır. Bunu gördükdə qan-tər məni basdı. Heyvanı rahat qoymayıb qamçılادم. Bir azdan sonra bu cin məkanından uzaqlaşdım. İndi də bu hadisə yadıma düşəndə tükərim biz-biz durur.

Molla Qasım:

- Zeynal kişi, cin-şeytənin biz bəni-adəmin düşmənidir. Hər cildə girib bizləri haqq yoldan çıxarmaq fikrindədirlər. Ancaq gərək Allahdan uzaqlaşmayasan, onda heç şey edə bilməzlər - deyirdi.

* * *

Hekayəmizin qəhrəmanları belə ömr sürməkdə ikin Azərbaycanda Şura hökuməti quruldu. Sair kəndlər kimi Güllücə kəndində də kənd şurası düzəlib yeni şura yaşayışı başlandı. Qızlar və oğlanlar üçün məktəblər açıldı, böyüklər üçün də savad kursları. Kəndliləri yeni quruluşun qanunu ilə aşna etmək üçün və onların bilikliğini artırmaq üçün kənd camaatına tez-tez nitq və məruzələr oxuyurdular.

* * *

Xanənişin olmuş Molla Qasım bir dəfə öz dostu Zeynal kişi ilə belə yığıncağa getmişdi. Nətiq din və məzhəbdən bəhs etdi:

Din və məzhəb yoxsulları zəncirləyib ağalara və sərvətdarlara qul etmək üçün yaradılmışdır.

Din yoxsullar üçün bir tiryəkdir ki, onları həmişə qəflətdə saxlayıb, oyanmaqlarına mane olmuşdur. Ruhanilər, hökmranların, sərvətdarların min dürlü zühnnü davam etdirmək üçün, "yoxsullar səbir edin, böyüklərin ehtiramını saxlayın, onların itaətində olun ki, axırtda Allahın bəhiştinə nail olasınız, yoxsa bəddilək cəhənnəmin oduna yanarsınız" - deyən yoxsul sinfi bu dünyada cəhənnəm çəkdirib onların zəhmətli özlərinə bəhişt qurmuşlar...

Bu nitqi eşitdikdə Molla Qasımın bədəninə titrətmə düşdü. Qorxudan daha məsciddə qala bilməyib evinə gəlidi.

* * *

Nağıl etdiyimiz zamandan üç il keçdi. Zeynəb qarı hələ ümidini kəsməmişdi. Hey təs qururdu ki, Şura hökumətini yıxsın, amma bolşeviklər tilsimə düşməyib gün-gündən möhkəmləşirdilər. Güllücə kəndini indi tanımaq belə olmurdu. Bataqlı küçüləri düzəldib, gecələr elektrik ilə işıqlanırdı. Cavanlar tərəfindən teatr tərtib olunmuşdu. Qadınlar üçün klub açılmışdı.

El yaylağa köçən zaman idi. Molla Qasım həyətdə qoz ağacının altında həsir saldırıb uzanmışdı. Zeynəb qarı da giləs və ərrik qaxı qurudurdu. Bu halda dərvaza döyüldü. Zeynəb qarı gedib açdı. Bir cavan kəndli yedəyində iki at qapının dalında durmuşdu.

Zeynəb qarı soruşdu:

- Nə istəyirsən?
- Zeynəb nəni, molla əmi evdədirmi?
- Bəli, evdədir, içəri gəl.

Kəndli atları küçədəki ağaca bağlayıb içəriyə girdi. Molla Qasım başını qaldırıb soruşdu:

- Qənbər, nə var? Xeyir ola, yoxsa Hacı Cəfər naxoşlamış?
- Xeyr, molla əmi, atam salamatdır. Ancaq uşaqlıqdan bizim evdə tərbiyə almış bir kürd köç üstü qəflətin naxoşlayıb öldü. İndi onu dəfn

etmək üçün sizi aparmağa gəlmişəm. Yoldan kənar qəbir dən hazır etmişik.

Molla Qasım istehza ilə dedi:

- Siz bolşeviklər allaha, peyğəmbərlərə, imama, şəriətə inanmayırsınız. Daha molla nəyinizə lazımdır? Heyvan kimi üstünü torpaqlayın, çıxsın getsin.

- Molla Qasım, mən qalsa elə edərdim və sən də ziyarət verərdim, çünki qədimcə meyit namazı qılсан da, qılmasan da təfavütü yoxdur, ölü çürüyüb torpaq olacaqdır. Daha bundan bir də nə diriltmək və nə də sorğu-sual olacaqdır. Ancaq atam onu çox istəyirdi, deyir ki, gərək qayda ilə molla dən etsin.

Zeynəb qarşı bu sözləri Qənbərdən eşitdikdə davam etməyib dedi:

- Allah sizin kökünüzü dibindən kəssin, dinsiz mürtədlər. Tükəzban kimi allah bəndəsi arvaddan belə kafir oğul törəsin?

Qənbər gülərək cavab verdi:

- Ay Zeynəb nəni, mən kafir öldüm, nə molla əmi zəhmət çəkib namazını qılсан, dən etsin, nə də sən ağlaşma qurub şəxsey vurasan.

Ancaq mənə atam göndərmişdir ki, molla əmi gəlib Qəndiri dən etsin. At da gətirmişəm. Zəhmət haqqınızı da alacaqsınız.

Molla Qasım pulun adını eşitdikdən yumşalıb dedi:

- Atan Hacı Cəfər ilə duz-çörək kəsmişəm, özü də çox dindar bir kişidir. Anan da Zeynəbin bacılığıdır. Onların xatiri üçün razı oluram.

Molla Qasım qalxıb geyindi, Qənbərin köməliyi ilə atı mindi və hər ikisi yola düşdü. Yolda Molla Qasım Qənbərin nəsihət edirdi. O da cavabında deyirdi:

- A Molla Qasım, biz yoxsullar bu dünyada oda yanmışıq, bir də sən deyən dünyada yansa, bu ədalətsizlik olar və sən də deyirsən ki, allah adildir, zalım deyil.

Molla Qasım hər nə dillə gətirirdisə, Qənbər cavabını verib onu məttəl qoyurdu. Belə bəhs edərkən gəlib bir koluq və qaranlıq yerdə qazılmış qəbrə çatdılar.

Orada iki kəndli, Rəhim və Kərim qəbrin yanında oturub bunları gözləyirdilər.

- Kərim, molların atını tut, - deyən Qənbər atdan düşdü.

Molla Qasım ölünün meyit namazını qılıb qurtardı. Onu qəbrə qoydular. Molla Qasım ölünün təlqinini oxuyan zaman Qənbər yoldaşlarına dedi:

- Molla duasını oxuyunca, biz də başdaşını gətirməyi gedək. - Kəndlilər getdilər. Molla Qasım qəbirdən çıxan torpağın üstü çömbəlilib ərəb dilində kürd Qədir axırncı imtahanlarını öyrədirdi. Qəfildən ayaqlarını altından torpaq qaçıb qəbrə yıxıldı. Molla Qasım gördü ki, ölünün ayaqları yuxarı qalxdı. Bundan qorxaraq onun ayaqlarını əli ilə basdı. İndi də ölünün başı dikəldi. Bunu gördükdə Molla Qasım qışqırıb qışş etdi.

Aradan bir on dəqiqə keçmiş kəndlilər üçlükdə bir iri daş gətirərək gəlib çıxdılar. Daşı qəbrin yanında yerə saldılar.

Kəndlilər qəbrə baxdıqda gördülər ki, Molla Qasım meyiti qucaqlayaraq huşsuz uzanmışdır. Rəhim qəbrə enib yoldaşlarının köməyi ilə Molla Qasımı bayıra çıxartdı.

Hər üçü Molla Qasımı huşa gətirməyi çalışdılar. Xeyli səydən sonra Molla Qasım özünü gəlidi. Üzündən qan qaçıb, meyit rənginə dönmüşdü. Qənbər soruşdu:

- Molla əmi, sən nə olmuş? Bu nə halətdir?

Molla Qasım zəif və titrək səslə dedi:

- Ölü xortlamış, ayağa qalxmaq istəyirdi... mənə boğdu... sonra bilməyirəm nə oldu... Mənə tez Zeynəbə yetirin...

Bunu eşitdikdə, kəndlilər biixtiyar qarınlarını tutub qəhqəhə ilə gülməyi başladılar.

- Bizim etiqadlı mollamız, heç ölü də xortlarmı, ölən adam da dirilərmə? Ay alim Molla Qasım, beləmi qədd ilə biz avam kəndliləri yol göstərici olmuşdun? - deyər Qənbər Molla Qasıma məzəmmət etməyi başladı.

Molla Qasım dedi:

- Mənə inanmayırsınız, qəbrə girin baxın.

- Baş üstü, Molla Qasım, bu saat qəbrə enib sənə səhih xəbərlər gətirəcəyəm, ancaq özün də qorxmayıb qəbrə baxasan, - deyər Qənbər qəbrə endi.

Molla Qasım qorxa-qorxa oraya baxırdı. Qənbər ölünün ayaq tərəfindən basdıqda meyitin baş tərəfi dikəldi.

- Gördünüz mü, - deyər Molla Qasım titrəyər-titrəyər soruşdu.

Qənbər ölünün baş tərəfindən basdıqda ayaq tərəfi qalxdı. Molla Qasım:

- İndi mənə inanırsınız.

Qənbər lini meyitin baş tərəfinə soxaraq, Rəhim və Kərim dedi:

- İkinizə də lənət olsun, belə də qəbir qazarlarmı? Qəbrin ayaq və baş tərfini qazıyıb çuxura salmışınız, amma ortasını dik qoymusunuz.

İbətət meyitə o! deydikdə lənətlənmişdir.

Bunu eşitdikdə Kərim gülüb dedi:

- Ay Molla Qasım, yazıq Qədir xortlamamış, biz xortlamışıq.

Kəndlilər Qədirin meyitini çıxarıb qəbri düzəltdilər. Sonra yenə qəbrə qoyub basdırdılar. Molla Qasımın at üstə tək oturmağa təqəti yox idi, onu Kərimin tərəfinə mindirib qurşağı ilə bağladılar ki, atdan yıxılmasın. Bu tövr ilə Qənbər və Kərim Molla Qasımı evinə gətirdilər. Zeynəb qan rini belə gördükdə qışqırıq saldı.

- Zeynəb nəni, qorxma, molla əmiyə heç bir şey olmamış, zəiflikdən atda özü otura bilmədi, onun üçün belə gətirmişik, - deyən Qənbər onu sakit etdi.

* * *

Bu hadisədən Molla Qasım sarılıq azarına düşüb xəstə yatdı. Bu əhvalat kənd əhli arasında yayıldı. Nadinc uşaqlar Molla Qasımın evinin yanından keçdikdə bağırırdılar:

- Molla Qasım, qaç xortdan gəlidi.

Molla Qasımın azarı getdikcə artırdı. Axırda el dağdan enən zaman, ağartının qızgın alver vaxtı Güllücə kəndinin sabiq mollası, həkimi, taciri, ağsaqqalı və sair vəzifə sahibi Molla Qasım vəfat etdi.

NÜ ÜÇÜN

Axşamçağı, 1905-ci il yanvarın 8-də, Vasilyevski cəzirəsi küçələrində birində uçsan, sovrulan qarlarla qarışmış, şiddətli dondurucu ruzgarlarla boğuşaraq, işçi bir qadın mənzilini qayıdırdı. Bu qadının çöhrəsində bir məyusluq görünürdü, onu gözəl yəni ac uşağına bir parça da olsa çörək tapmamışdı, kiçik qızıcığının yanına liboş gedirdi.

Qadın gəlib mənzilini çatdı. Donmuş əli ilə qapını döydü. Balaca Lena çox çətinliklə qapının ciftisini açib anasını içəri buraxdı.

- Anacığım, yemək gətirdinmi? - deyən uşaq soruşdu.

- Toxda, balacığım, qoy donmuş əzəmi bir isidim, - deyən Vera üst paltarını çıxarıb bir mitil əsgə yorğana büründü, lakin qapı və pəncərə arasında soxulan ruzgar rütubətli, soyuq və balaca otağı elə soyutmuşdu ki, Vera yorğanın altında da titrəyirdi. Kürkünü bürünüb bucaqda mürşəklənmiş 80 yaşlı Mixail baba nəvəsinin gəldiyini duydu. Bir qədər sükutdan sonra baba soruşdu:

- Vera, yığıncağınızda nə qərara gəldiniz?

Vera titrək səslə cavab verdi:

- On üç min tətil edən "Putilov" işçisi, başqa zavod və fabrik işçiləri də bəli belə qərar təsdiqlənir ki, sabah arvad-uşaqlar ilə birlikdə çar babaya müraciət etsinlər, ona dərdlərini söyləsinlər və imdad istəsinlər.

Bunu eşitdikdə Lena sevinclik soruşdu:

- Anacığım, mənə nə aparacaqsan? Bax mən daha səndən yemək istəmirəm, sabah çar babam bizə hər şey verəcəkdir. Anacığım, qorxma, mən yorulmayacağam, aclıqdan da şikayət etməyəcəyəm.

Mixail baba istehza ilə dedi:

- Çar babadan imdad gözləmə, zülm yuvasına müraciət etmə, nə qədər sadəlik. Romanov xanədanına altı oğul, beş nəvə qurban vermişəm, belə xidmət və zindən bu uzun ömrümdə bir qarın çörəyi möhtac olmuşam. Qızım, qorxuram, sabah çar babanız çörək və zindən sizləri qurğuşuna qurban etsin.

- Nə deyirsən, baba? Elə iş olarmı? Biz fabrik-zavod sahiblərində mümkün olmayan bir şey tələb etmirik. Gündə 12 saat zəhmət, işçi qadınların gündəlik məvacibini 70 qəpiyə və erkəklərinin bir manat qədər artırılmasını rica edirik, bu böyük bir tələbmə? Bir də sabah biz silahsız, əlrimizdə kilsə bayraqları, döşlərimizdə xaç,

uşaqlarımız ilə bərabər Qapon papanın rəhbərliyi ilə gedəcəyik, nə üçün bizləri qurğuşuna qurban etsin?

Mixail baba dodaqları altında mırıldanaraq, kürkünü başına çəkdi və bir azdan sonra yuxuya getdi. Lakin balaca Lena açlığını unudub çar baba barəsində anasına dürlü-dürlü suallar verirdi. Vera uşağını rahat etmək üçün çar babanın cah-cəlalından, ədalətindən, rəziyyəti üçün atalıq etməyindən söyləyirdi. Bu dadlı laylardan balaca Lena xumarlanıb şirin yuxuya getdi.

* * *

9 yanvarda Peterburq küçələri işçilər və onların arvad-uşaqları ilə dolu idi. Hamısı müəyyən yerlərdə toplaşmağa tələsirdi. Getdikcə camaat artırdı. Polis məmurları xalq ilə mehriban rəftar edirdilər. Bu işçi işçiləri ümid verirdi ki, hökumət onların qətnaməsini yerinə yetirməyi mane olmayacaqdır.

Vasilyevski cəzirədə qırx mindən artıq xalq toplanmışdı. Bunların sırasında Vera və kiçik Lena da vardı. Natiqlər kürsü üzərində qalxaraq camaatı saray meydanına gətirməyi dövt edirdilər. Bu təklifi qəbul edərkən xalq saray meydanına tərəf axmağa başladı.

Aradan bir o qədər zaman keçmişdi ki, şəhərin bir çox yerində, polislər tərəfindən işçilərin gülləyi tutulmaq xəbəri gəlib çıxdı. Lakin heç kəs buna inanmayıb yenə də yerləşirdi. Bu halda müsəlman atlı kazaklar və jandarmlar camaatın qarşısını alaraq atış açdılar. İşçilər geri dönmək istədikdə, onlar arxadan da gülləyi tutuldu. Bunu gördükdə adamlar bir-birini basaraq yan küçələrə qaçmağa üz qoydu, lakin sitəmkər çarın qaniçici qurşunu hər tərəfi almışdı. Məsum uşaqların nalsi, məzlum anaların fəryadı göyləri səda salmışdı. Lakin daş qəlbli, qaniçin kazaklar, buna baxmayaraq, zavallı işçiləri bacardıqca qılıncdan keçirirdilər.

Kiçik Lena anasını itirmişdi. Ayaq altında qalmasından qorxaraq özünü bir dərəcə bucağına soxmuşdu. Zavallı uşağın qorxudan qanı elə qaçmışdı ki, üzünün rəngi ayaqları altındakı qardan seçilmirdi. Aclıq, zəiflik bir tərəfdən, yorğunluq və qorxu digər tərəfdən zavallı uşağı təqətdən salmışdı. Daha ayaq üstə durmayıb yerləşirdi.

Bir saatdan artıq idi ki, Lena bihüs qalmışdı. Bu vaxt nağıl etdiyimiz küçədə qovğa bitmişdi. Atma, qırma başqa küçələrə keçmişdi.

Kiçik Lena bihuşluqdan ayıldı, gözlərini açdı, lakin bir müddət harada olduğunu, qar üstü sürülmüş meyitlər, onların aralarında sızıldayan, nal edən yaralıların kim olduğunu və nə üçün belə hala düşdüklerini anlamadı. Bu halda onun qulağına belə bir səda gəlirdi:

- Lena, Lena, qızım, ac balam, haradasan? Səni də zalım kazaklar qanına boyadı mı?

- Ah, anamın səsi, mənə çağırır. Lena var qüvvəsini yığıb ayağa qalxdı, qara bata-bata meyitlər arasında anasını aramağa başladı. Bu vaxt yenə də anasının nalı qulağına gəlirdi. Lena anasını gördü. Ayaqları dolaşa-dolaşa özünü onun qucağına atdı. Vera ağır yaralanmışdı.

- Anacığım, səni kim belə yaraladı?

- Zalım çarın qaniçici soldadı.

- Mən daha çar babanı sevmirəm, o zalım adam imiş, ana, qalx evimizə gedək.

- Qızım, mən qayıtmaz bir evə gedirəm, səni babana kim aparsın?

- Mən sənsiz getmirəm, anacığım, qoy yaranı bağlayım, sonra evimizə gedək...

- bunu deyib zavallı uşaq titrək əlləri ilə basının yaylığını açmağa başlay etdi. Bu vaxt at üstü əlində niz bir kazak keçirdi. Kazak bunları gördü. Atını onlara tərəf çevirdi.

- Çar babanızı ziyarət etdiniz mi? - deyən qəhqəhə çəkdi.

Vera buna səbir etməyib çara nifrət etməyə başladı, zalım kazak nizini onun sinisi üstü tutaraq:

- Sus, üsyançı qadın, bu saat səni də bu yerə sürülmüş köpəklərin sırasına qataram.

Bunu gördükdə Lena, ufacıq düşün gərək:

- Qoymaram, - deyən bağırırdı.

Qəddar kazak:

- Al, - deyən nizni zavallı uşağın sinisindən vurdu və çaparaq getdi.

Lena anasının qucağına yığıldı. Sinisindən al qan fışqıraraq ağ qarı qırmızı rəngə boyadı.

- Ay zalım, bunun günahı nə idi ki, belə qanına boyadın.

Bu, zavallı ananın son nalı oldu. Övladını qucaqlayıb öpərək gözlərini yumdu.

Lenanın solğun dodaqları "nə üçün, nə üçün" deyərək həmişəlik qapandı.

Tİ BRİK

Çar zamanı idi... Hümmətlinin evində qonaqlıq tədarüki görülürdü. Həyətin bir tərəfində qoyun soyulurdu, o biri tərəfində qazanlar asılmışdı, ortada palazlar salınmışdı, döşəklər düzülmüşdü. Hümmətli döşək üstündə oturub, yastığa dirsəklənib, çubuq çək-çək qonaqlarını gözlüyürdü.

Hümmətli neçə il idi ki, yaşadığı Meşəli və ətraf kəndlilərin kəndxuda seçilən yazıq kəndlilərin başına min bəla gətirirdi. Bu hərif, qara damlarda, ağac daxmalarda yaşayan kəndliləri hökumət vergisi adına soyaraq özü üçün böyük dövlət və bir də ağ daşdan bina olunmuş ikimərtdəli ev düzəlmişdi.

Rüşvətxor çar məmurları seçki zamanı onun tərəfini saxladıqları üçün, məzlum kəndlilər hər iki qüvvədən qorxaraq Hümmətlinin ziddinə getməyi cürət edə bilməzdilər, o da kəndxuda seçilən hökmlərini sürürdü.

Son zamanlarda qonşu kənddə yaşayan Xankişi dövlətlənmişdi. Seçki zamanında Hümmətli ilə mübarizə aparırdı. Xankişinin axırda ona qalib gəlmişini Hümmətli hiss edirdi. Çox çəkişmədən sonra Hümmətli bu fikrə gəlmişdi ki, onunla qohumlaşıb öz tərəfini çəksin. Bu yolda xeyli tələlər quraraq axırda məramına nail oldu. Belə ki, Hümmətlinin qardaşı qızı Məlahət, Xankişinin oğlu Qaraoğlana, bu gün nişanlanacaqdı. Hümmətlinin övladı olmamışdı, bunun səbəbini arvadı Xədicədən görürkə onun üstə yeni arvad almışdı. Lakin ondan da övladı olmadı, buna Xədicə artıq sadə idi, çünki illəti ərində görürdü. O idi ki, günüsü ilə yola getməyərək, axırda onu boşatmağa müvəffəq olmuşdu.

Hümmətlinin qardaşı Səfərin də Məlahətdən başqa övladı otmamışdı. Atası Məlahəti çox istərdi və azad böyüyərdi. Məlahət səkkiz yaşına çatdıqda atası vəfat etdi. Hümmətli Məlahəti öz evinə gətirərək, onun malına və ixtiyarına sahib oldu. Yazıq uşağın o gündən də müsibətləri başladı. Sonsuz Xədicə ilk günlərindən Məlahəti sevmədi. Bu gözəl və sağlam qızçıqazı görməyi belə gözü yox idi, heç bir şey üstə onu danlardı, döyürdü. Qıvrıq və topuqlarına qəddər sallanan saçları da biçər qızın başına bir bəla kəsilmişdi. Xədicənin hər bəhanəsi qurtardıqda:

- Gəl başını darayım, - deyər Məlahətin o gözəl saçlarını daraq dişlərinə qıraraq topa-topa yerə atardı.

Hümmətliyi gəldikdə Məlahət qorxudan onun ətrafına belə dolanmazdı, yoldaşları ilə gəzməyi, oynamağı əmisi ona qadağan etmişdi. Bu isə azad yaşamış qızcığa danlanmaqdan, döyülməkdən artıq təsir edirdi.

* * *

Yavas-yavaş qonaqlar toplanmağa başlamışdı. Hümmətli xeyli mehriban onlarla salamlaşaraq hər kəsin oturmağa yer göstərirdi. Lakin kəndlilər harada oturmağı gözəlcə bildirilirdi. Döşəklər dövlətilər, ruhanilər üçün qoyulmuşdu...

Cənnətli:

- Hümmətliyə başqa, kəndxuda olmağa kim layiqdir? O kişi neçə ildir bizim zəhmətimizi çəkmiş, yenə də çəkməlidir.

Hümmətli özünü bicliyi vurub dedi:

- Xeyr, daha mən yorulmuşam, bədsir, başqasını seçək ki, necə ziyyətli vəziyyət olduğunu bilsin. Hökumət vergisi üstə məndən rəncidə olursunuz, onu bilmirsiniz ki, töycülərin vaxtlı-vaxtında toplanıb xəzinəyə verilməsini hökumət məndən tələb edir... Mən bir hökumət quluyam, əmrə tabeyəm, mənə buyururlar, mən də sizdən tələb edirəm.

- Doğrudur, doğrudur, - deyən kəndlilər təsdiq etdilər. Qara Hüseyn əlavə etdi:

- Canım, bir söz, dinmə ver.

Bu söz kəndlilər gülüşdü. Hümmətli bu cür tülkülüklə kəndlilərin rəyini əldə alırdı. Xankişinin və dostlarının gec gəlməsi Hümmətlini təşviş salırdı. Qorxurdu ki, Xankişi fikrini dəyişsin, yenə ona düşmənin olsun. Bu halda dərvasa açıldı. Xankişi adamları ilə həyəti daxil oldu. Hümmətli cəld qalxaraq onlarla salamlaşdı.

- Xoş gəlmisiniz, buyurun, - deyən onlara yuxarı başda yer göstərdi.

Qonaqlar oturdular. Söhbət təzələnəndi. Bir azdan sonra süfrə salındı, xörək ortaya gəldi. Teamdan sonra çay və şimi meydana gəldi. Əsil mətbəx açıldı. Kəndlilər bu xeyir işi alqışlayaraq anladılar ki, Hümmətlinin çəngəsindən qurtarmaq zamanı hələ gəlmiş.

Qonaqlar dağıldıqdan sonra, Xankişi Hümmətli ilə otağa daxil oldu.

- Qızımı göstərin, görüm necə qızıdır? - deyən Xankişi soruşdu.

On yaşında gəlin meydana gəldi.

- Pəh, pəh, məşallah nə göyçək qızıdır, - deyən Xankişi Məlahətin alnından öpdü. Sonra bir üzük çıxarıb onun incə barmağına taxdı.

hvalatdan xəbərsiz qız, Xankişiyə baxaraq sanki soruşdu:

- Bu nə oyuncaqdır?

Xankişiyə xudahafiz edərək dedi:

- Qızım, salamat qal, səni qoca baban bəzəkli-düzəkli, başı üstə saxlayacaqdır.

* * *

Bu hadisədən iki il keçdi. Xədicənin Məlahət etdiyi zülm getdikcə artırdı. Əmisin gəldikdə o da Məlahətə başqa cür əziyyət verirdi. Həyətdən kənara çıxmağa izin vermirdi. Qonşuya, ya başqa bir yerə getmək lazım gəldikdə başına çadra örtürdü. Həmişə Əmisindən bu sözü eşidirdi:

- Unutma ki, sən Qaraoğlana nişanlısan, özünü elə ismətli dolandır ki, nə mən, nə də adaxlın xəcalət çəksin, Yoxsa səni öz illərimlə boğub öldürürəm.

Qaraoğlan adı gəldikdə yazıq uşağın bədəninə titrəmə çökürdü. O saat Qaraoğlanın vahimli, pırlaq gözləri və cəpik surətli gözlərinin önündə dururdu.

Məlahət, Xədicənin və Əmisinin min cür əziyyətinə razı olurdu. Lakin gələcəkdə Qaraoğlana arvad olmağını beyninə sığışdırı bilmirdi. Uzun gecələr, biçarə qız göz yaş tökərək, vahim içində keçirirdi. Gah özünü yuxuda qaranlıq ormanda, heybətli bir ayı qucağında görürdü. Sonra ayı Qaraoğlana dönürdü. Gah da özünü havada yırtıcı qartal caynağında görürdü. Bu da sonra dönüb Qaraoğlan olurdu.

Qonşuları Piri babanın nağıllarının sonunda gözəl qızları heybətli divlər çəngəliyində qəhrəman mələklərə xilas edirdi. Balaca Məlahət də öz qurtuluşunu elə şahzadələrdən gözləyirdi. Lakin minlərcə məlahətli divlərini çəngəliyində xilas edən mələklərə deyil, Böyük Oktyabr inqilabı oldu.

* * *

Kəndliyi soymağa adət etmiş Hümmlətli, Şura hökuməti zamanında quzu cildinə girərək, min hiylə qurdusa da, kəndliyi onu heç bir yerə seçmədilər. Axırda yenə bir seçki zamanı bir neçə kəndliyi rüşvət vəd etdiyinə üstü açılaraq, bilmərkən seçmək və seçilmək hüququndan məhrum olundu. Məyus qalmış Hümmlətliyə təsəlli verəcək bir şey

vardısa, o da özü kimi, Şura hökuməti düşməni və öz həmməsləki Xankişinin də seçki hüququ əlindən alınması idi. Bu iki hərrifin Şura hökumətini görməyi gözləri yox idi. Lakin zahirdə özlərini hökumət tərəfdarı göstərirdilər. Yeri gəldikdə deyirdilər:

- Şükürlər olsun ki, zülümkar çar hökuməti məhv oldu, indi hökumət biz işçi və kəndlilərinindir.

Lakin kənddəki fəqərə komitəsi bu iki hərrifi gözəlcə tanıyırdı... Onları qabaqlayaraq dinc, fərağət oturmalarına əmr etmişdi. Əks surətdə hər ikisinin sürgün olacağını xəbərlər vermişdi.

Şura hökuməti bərpə olunduğu gündən balaca Məlahətin də yaşayışı dəyişiləcək bir bayram içrisində keçirdi. Buna ümdə səbəb İsmət xanım idi. Belə ki, Hümmətlinin evində qadınlar klubu açılmışdı. Klub qadınlar arasında savadsızlığı ləğv etmək kursu açmışdı. Bu kursa İsmət xanım müdir təyin olunmuşdu. İsmət xanım Hümmətlinin evində mənzil edərək Məlahəti öz qanadı altına almışdı. Onu, kursdan əlavə, öz otağında xüsusi oxudurdu. Kiçik vaxtında ana məhəbbətindən məhrum qalmış uşaq, həqiqi ana məhəbbətini İsmət xanımda tapmışdı.

İsmət xanım Məlahətin nişanlı olduğunu bilib bu işi pozmuşdu. Məlahət buna artıqca şad idi. Evin alt mərtəbəsində iki qaranlıq otağa soxulmuş Hümmətli və Xədicə İsmət xanımın böyük düşmənləri idi, lakin ona bir şey etməyi bacarmırdılar. Məlahət az bir zamanda savadsızlığını ləğv edərək başqa talibləri ötüb keçmişdi. İsmət xanım uşağın belə zəka və səyini görərək, onu dərilməlliminə hazırlayırdı. Buna da Hümmətli razı deyildi.

- Kəndli qızına oxumaq yaramaz. Oxumuş qız ayağı çarlıqlı kəndliyə qor getməz, - deyən Hümmətli şikayətlənirdi.

Lakin İsmət xanım onun sözünü əhəmiyyət verməzdi.

Məlahət İsmət xanımın tərbiyəsi altında böyüyərək on beş yaşına çatdı. Bu gözəl qızı almaq çox cavan oğlanın fikrində keçirdi, lakin hökumətdən qaçaq düşən Qaraoğlandan qorxaraq heç kəs cürət edib Məlahətə elçi düşə bilmirdi. Bir il əvvəl nəşrə başlanmış "Şərq qadını"nın Məlahət çox sevirdi. Qadınlar şöbəsinə gələndən nömrələri oxuyub artıq maraqlanardı. İsmət xanım Məlahətin bu jurnala olan həvəs və məhəbbətini görüb dedi:

- Məlahət, nə üçün sən də başqa kənd qızları kimi sevgili jurnalına müxbir olmursan?

- Qorxuram yazdığımı çap etməsinlər, - deyər Məlahət cavab verdi.

- Nə üçün çap etməsələr? Əhəmiyyətli bir şey yazarsan, çap edəcəklər.

Gələcək nömrə, jurnalın iki illiyi münasibəti ilə buraxılacaqdır. Sən də bir şey yaz, göndər...

Bu söz İsmət xanımın yadından çıxıb getmişdi, lakin Məlahət o gündən rahat ola bilmirdi. Həmişə fikir edirdi ki, nə yazsın və İsmət xanımdan da soruşmaq istəmirdi, çünki fikri, məqaləsi çap olunursa sevgili müəllimləsin göstərəcək, onu şad etmək idi. Çox fikirdən sonra Məlahət jurnala bir təbriknamə yazıb göndərdi. İndi öz "Şərq qadını"nın bayram nömrəsini səbirsizliklə gözləyirdi.

* * *

Bir gün günəş qürub edənin zamanı Məlahət İsmət xanımla cavanlar klubundan evlərinə qayırdı. Yol uzunluğunu, İsmət xanım onu gələnin il darülmüəlliminə aparacağından söyləyirdi. Məlahət buna bir tərəfdən şad, o biri tərəfdən qəmgin idi. Şad idi ki, darülmüəlliminə girib oxuyacaqdı və axırda müəllim olacaqdı. Qəmginliyini səbəb sevgili müəllimləsindən ayrılacağı idi. Belə şirin söhbət etdikləri zaman qəflətin yapıncıya bürünmüş bir atlı onların önünə çıxdı. Məlahət onun üzünü gördükdə qışqırdı:

- Qaraoğlan!

Qadınlar bir şey edincə, Qaraoğlan alıcı quş kimi Məlahətin üstünü aldı. At üstündən yayıb onu qucağına çəkdi və ildırım kimi götürüldü.

Xof və heyvətli qalmış İsmət xanım sanki yuxuda idi, indi ayıldı. Qaçaraq özünü milis müdiri Heydərqulunun idarəsinə saldı, vəqəni ona söylədi.

- Qorxmayın, İsmət xanım, bu saat Məlahəti burda görürsünüz, - deyərək Heydərqulu üç milislə bərabər atlanıb, çaparaq yola düşdü.

Qaraoğlanın fikri dağı aşib meşədə gizlənmək idi. Kənddən xeyli uzaqlaşaraq atının başını yığdı. O, fikir edirdi ki, bu tezliklə onun arxasına düşən olmayacaqdır. Atını da yormurdu ki, dağa çıxıb bilsin. Qaraoğlan dağın ətəyinə çatdıqda Heydərqulu və milislər bir güllə fasiləsində ona yaxınlaşdılar. Atışma başladı. Qaraoğlan onlara cavab verə bilmirdi, çünki qucağındakı Məlahət ona mane olurdu. Ona görə Məlahəti atdan yerə ataraq tüfəngini boynundan çıxartdı. Məlahət füsle

taparaq milislər tərff qaçmağa başladı. Bunu gördükdə Qaraoğlan birinci gülləni ona boşaltdı. Binə və qız yerə səriltdi. Heydərqulunun gülləsi də Qaraoğlanı atdan yerə saldı. Heydərqulu Məlahət çatareq atdan düşdü. Məlahət zərildəyirdi. Heydərqulu onun yarasını bağladı.

- Qorxma, bacım, yaran ağır yara deyil, bir az zamanda sağalıb ayağa duracaqsan. İntiqamını Qaraoğlandan almışam. Biz onu çoxdan axtarırdıq, axır cəzasını aldı.

Heydərqulunun əmri ilə milislər Qaraoğlanın meyidini öz atına sandılar, Məlahət də Heydərqulunun qucağına qoydular, yola düşdülər. Gecdən saat yarım keçmiş milis idarəsinə varid oldular. İsmət xanım Məlahət belə halda gördükdə nalə etməyə başladı.

- İsmət xanım, qorxmayın, qızın yarası zərərli yara deyil, tez sağlacaqdır.

* * *

Doktor da Məlahətin yarasını qorxulu tapmadı. Lakin onu qorxuya salan başqa bir azar idi, belə ki, götürülüb qaçırılan zaman Məlahət bərk soyuq düşmüşdü.

Doktor onda zətlənib¹ gördü. İsmət xanım Xədicəyə ümid bağlamayaraq, xəstəni öz otağına gətirmişdi. Vaxtının çoxunu Məlahətə sərf edirdi. Vaxtli-vaxtında dərmanını verib, xərçəyini hazır edirdi. Məlahətin azarını getdikcə şiddətləndirirdi. Doktor bir gün Məlahətə baxdıqda dedi:

- Əgər xəstə bu gecə azarını zərbinə davam edərsə, sağalmağına böyük ümid vardır.

O idi ki, İsmət xanım hər işini atıb Məlahətin yanından əl çəkirdi. Axşam düşdükdə xəstənin qızdırması artmağa başladı. Gecə yarı olduqda qırx dərəcəyə qədər qalxdı.

Məlahət böhran içində sayıqlayırdı:

- "Şərq qadını..." "Nə üçün yox..." "Təbrik edirəm..."

Bu sözlərdən İsmət xanım anladı ki, Məlahət "Şərq qadını" jurnalına məqalə yazıb göndərmiş, indi onun intizarını çəkir. İsmət xanımın yadına düşdü ki, bu səhər şəbəyə qəzetlərə bərabər "Şərq qadını" jurnalı da gəlmiş, cəld qalxıb onu gətirdi və titrək illəri ilə

¹ Ağ ciyərlərdəsinin iltihabı

vərqləri kəsdi. Jurnalın son səhifəsində, təbriknamələr sırasında belə bir təbrik oxudu:

"Şərq qadını" jurnalına!...

"Ey Böyük Oktyabr inqilabının altın qızı, hörmətli "Şərq qadını"! Əsrərcə yumulan məsum gözümüzü, indi iki ildir ki, sən açdın... Mənbəyindən doğan işıqlar Azərbaycanın ön uzaq və ön qaranlıq bucaqlarını belə şöləvər edir... Qaranlıqdan çıxardığın mənim kimi kəndli qızları, hamı səni alqışlar... Budur, məndə qələbəmin saf və səmimiyyətləri ilə ikiilliyini təbrik edirəm.

Yaşa və Şərq qızını hürriyyətlə yaşat!

İmza: kəndli qızı Məlahət".

İsmət xanım bunu oxuduqda ixtiyarsız, gözündən yaş töküldü.

- Qızım, gözünü aç, bax, budur sevimli "Şərq qadını"nda təbriknamənin çap olunmuş.

Məlahət qan ilə dolmuş gözünü açdı. İsmət xanım jurnalı ona göstərərək təbriki oxudu. İsmət xanım təbriknaməni oxuduqca Məlahətin solğun dodaqları təbəssüm edib ölümün ağır pəncələrini altında didilərək, dərin bir köks çəkərsə ilə heyatını bitirdi.

SONA XALA

...On doqquzuncu ildə, mayın axırında, yay tili münasibətilə Bakıdan vətəni qayıdardım. Bir neçə ildən bəri ayrıldığım qohum-qarəbam ilə tez görüşməklə arzusu, Kiçik Qafqaz dağları başında yayılmış gözəl ab-havah və mənəzərlili "Ş" şəhərini yenidən bir də görmək şövqü mənə isti və tozlu yolun ziyyəti unutturdu. Günəş dağlar arxasına keçərək qayıb olduqda mən də şəhəri varid oldum.

* * *

Şəhər saat 9-da Sona xalanın qapısını döydüm. Sona xala qapını açdı. Məni görcək boynuma sarıldı.

- Xoş gəlmişən, oğlum, nə iş bizi yad etdin? Buyur, buyur, - deyərək mənə içəriyə saldı.

- Bəşir evdədirmi?

- Xeyr, bazara gedibdir, bu saat gəlir. De görüm, çayı harada içə bilərsən? Bağçada, ya balkonda?

- Sona xala, zəhmət çəkmə, çay içmişəm.

- Onda sən sevgili bağcana buyur, mən də bu saat gəlirəm. - Bunu deyərək, Sona xala otağa girdi. Mən də bağçaya getdim.

Həqiqət bu bağcanı mən çox sevirdim. Bu gözəl bağcanı bir qədər seyr etdikdən sonra Yasəmənin xiyabanında qoyulmuş skamyada oturdum.

* * *

Sona xala, yalan, yaltaqlıq, alçaqlıq sevməz, sağlam, erkək təbiətli, uca qamətli, iri cəsdli bir qadın idi. Hər kəsin çirkin əməlini şax üzünə deyirdi. Bunun belə xasiyyətini bilib, ondan çəkinirdilər. Sona xalanın Bəşirdən başqa övladı olmamışdı. Bu tək oğluna nəhayət dərəcə mənəbbət bağlamışdı. Sona xalanın bircə dərdi vardı, o da oğlunu evləndirmək idi. Bəşir isə bu işdən boyun qaçırdı, çünki orta təhsil görmüş bir cavan, oxumamış qız almaq istəmirdi. Oxumuş qız da o zaman yox idi.

Sona xala əlində bir padnos, içində bir stəkan çay, mürəbbə, qaymaq, yağ, yağlı fitir, qolunda süfrə bağçaya daxil olaraq, şüşəbənd otaqda masaya süfrə salıb mənə oraya təklif etdi.

- Ye, oğlum, naharımız bir az gec olacaqdır. Bəşiri göndərmişəm bazardan turac alsın, plov bişirəcəyəm... Ona kimi ac qala bilməzsən.

Burada Sona xala öz yaşayışından söhbət açıb, bu çağacan Bəşirin evlənməsinin ondan ötrü böyük bir dərdd olduğunu da yanıqlı-yanıqlı söylədi.

- Yaxşı, Bəşir indi nə bahənə gətirir, daha ali məktəb təhsilindən keçirdi ki.

- Həmin dediyini yenə deyir: mən oxumuş, açıq gəzən azərbaycanlı qızı alacağam. Mən belə qızı haradan tapım? Mollanın qorxusundan hansı müsəlman cürət edib qızını oxuda bilər? Hələ açıq gəzmək kəndə qalsın... Bu ildən də Bəşir bir söz araya atmış, deyir: mən yeni "peyğəmbərin" zühurunu gözləyirəm, o gəlir, müsəlman qadınlarının çadralarını başlarından atar, onlara oxumağı əmr edər, hüququnu erkəklərə bərabər edər, onda mən də özüm üçün qız bəyənib sevirəm, alaram. Buna biz arvadlar deyirik: "Ölmə, eşşəyim, ölmə, yaz gəlir, yonca bitir".

Bu halda qapı döyüldü. Sona xala cəld ayağa qalxaraq:

- Yəqin Bəşirdir. Mənim başım plov bişirməyi qarşıcaqdır, sən çalış onu yola gətir. - Bunu deyərək Sona xala getdi.

Bəşir mənim adımla eşitmək qaçaraq yanıma gəldi. Öpüşdük, görüşdük.

- Nə gözlə oldu gəldin, məktubundan belə görünürdü ki, yayda müalicə üçün sulara gedəcəksən. Bu xəbərdən çox məyus olmuşdum.

Bilmirdim bu yayı nə tövr keçirəcəyəm.

Bəşirin solğun bəzizini baxdıqda dedim:

- Əzizim, sənə də sular müalicəsinə ehtiyacın vardır. Bəşir gülümsünərək dedi:

- Mənim azarımın dərmanı yoxdur...

- Demək, yeni "peyğəmbərin" zühurunu gözləməli.

Bəşir bunu eşitdikdən sonra üzünü baxdı, sonra güldü:

- Görünür, anamla uzunca söhbət etmişəm, -dedi.

- Bəli, özün də bilirsən nə bərdə, hər hiyləni işlədib indi də zavallı qadını yeni "peyğəmbərin" zühuru ilə aldadırsan.

Bəşir dedi:

- Bu fikir mənim deyil, bu gündürdə burada görüşdüyüm səyahətçi bir almanın düşüncəsidir; belə ki, bir gün dağın başında oturub dənizə qayalarımıza və onların arasından şaqqıltı ilə axan çaylara tamaşa edirdim. Bir də gördüm yanımda səyahətçi libasında bir şəxs durub mənə

qayanın döşündü ki İski imarət baxır. Bir qəddər baxdıqdan sonra üzünü mənə tərəf çevirib azərbaycanca soruşdu:

- Bu İski imarətin tarixini bilirsinizmi? Kim tərəfindən bina olmuş? Oraya getməyi yol varmı?

Mən onun tarixini söylədim və səyyahı oraya apardım. Mənimlə dost oldu. Ömrümün çoxunu Şərq aləminin səyahətində keçirmişmiş. Mən çox şeylər söylədi. Onu da hər şeydən artıq heyranət və dəhşət salan Şərq qadının cəhəlt zülmətində boğularaq, bəşər hüququndan məhrum qalması idi.

Səyahətçi deyirdi:

- Gənc dostum, bütün millətlər öz tarixində cəhəlt dövrünü sürmüş. İndi də vətəni halında yaşayan bir çox tayfalar var, lakin heç bir millət öz qadınını islam qadını kimi torbaya salıb günün işığından məhrum etməmişdir. Məncə hərrə yaranmış Şərq qadınını bu haldan xilas etməyi yeni bir peyğəmbər zühuru lazımdır.

İndi, əzizim, eşitdin ki, bu mənim hiyləm deyil, alman aliminin fikridir.

Bu söhbətdən sonra evlənmək məsləhətinin nə qəddər çətin olduğu yenə də aralığa gəlirdi. Mən dedim:

- Nümunə üçün özündən başla, bir cavan qız al, tərbiyə ver, çadrasını at, özünü açıq gəzdir. Bilirəm, çox çətinliklərə düçar olacaqsan, lakin davam etmək lazımdır.

Bəşir bir qəddər fikirdən sonra dedi:

- Məsləhətin bəddəyl, ağılıma yadır, anam da mənə rahat qoymur.

Qoy sən deyən olsun, görək axırı nə göstərir.

Bu halda Sona xala gəlirdi. Sualı nəzər üzümə baxdı. Mən dedim:

- Sona xala, oğlunu yola gətirmişəm. De görüm, mənə nə xəbərlər verəcəksən?

- Hər nə istəsən, oğlum, qorxuram Bəşir sözündən qaça.

- Heç vaxt qaça bilməz, burada ikilikdə qətl etmişik. Sən söz verirəm ki, bu yay Bəşirin toyunu etməmiş buradan getməyim. Arxayın ol. Bəşir, bu işə razısanmı?

- Razıyam.

- Sona xala, daha uzağa qoymaq lazım deyil. Sabahdan qız axtarmağa başlarsan.

- Nə çoxdur qız; hansı bir bəyin, dövlətli tacirin qapısına getsəm, çox şadlıqla mənə qəbul ediləcəklər.

Büşir dedi:

- Ana, mənim də şərtilim var, mənə nə bəy və nə də dövlətli tacir qızı lazım deyil, arayıb bir kasıb qızı taparsan. Arxasız olsa, daha münasibdir, çünki fikrim onu oxudub, tərbiiy verib, açıq gəzdirməkdir. Hərgah bu fikrə mənəmlə şəriksənsə, işə başla, yoxsa, heç kəsin qapısına getmə.

Sonaxala dedi:

- Bu əmrini çox şadlıqla qəbul edirəm, oğlum, mənə dövlət lazım deyil. Arvadını açıq saxlayacaqsan, ona da bir sözüm ola bilməz.

Sonra üzünü mənə tutub dedi:

- Mənə bu şadlığımıza səbəb sən oldun, oğlum, ölənmə kimi yadımdan çıxartmaram.

* * *

Həmin yay Sona xala arzusuna çatdı. On səkkiz yaşlı, həlim təbiətli gözəl bir gəlin qayınanası oldu. Büşir də gənc arvadını özü oxutmağa və tərbiiy verməyi məşğul olaraq, yeni arvadının oxumağa olan həvəsindən, səyindən, zəkasından, hər şeyi tez görüb götürməsindən söylərdi və atəşli deyərdi:

- Milyonlarca belə zəkaları dörd divar içərisində salaraq, həmişə açılmamış qonca kimi saralıb-soldurub qəbrə göndərən insanlara lənət və nifrət etməyi haqlı deyilmiyəm? Bax, keçən cümə Sürəyyanı şəhərin erməni hissəsində gəzməyi aparmışdım. Zavallı qadın burada doğulub, on yeddi il yaşadığı halda şəhərin bu hissəsini indiyə qədər görmədiyini mənə söylədi.

* * *

Avqustun axırında bu bəxtiyar ailə ilə Əlvida edərək, Bakıya qayıtdım. Hər on-on iki gündən bir Büşirdən məktub alırdım. O, gənc arvadının dərslərindən hər anda irəliləməsindən, gələcək onun gözəl rini açıb məlumatını artırmaq üçün səyahətə aparmaq fikrindən, özünün və anasının Sürəyyadan artıqca razı olmalarından yazırdı. Ara-sıra arvadını açıq gəzdirmək səbəbinə avam camaat tərəfindən onlara edilən ziyyəti də qeyd edirdi. Get-gedə Büşirin məktubları bir şikayətnaməyə dönürdü. Avam camaat tərəfindən onların üzərində açılan mübarizəyi bir daha davam etməyəcəyini və artıq dərəcəli əsəbiləşdiyini məlum edirdi. Son məktubunda:

- Qışın çıxmasını gözləyirəm ki, arvadımı götürüb başqa vilayətə gedim, - deyən şikayətli nərdi.

Axırda Bəşirin məktubu bilmədən kəsildi. Mə'n fikir etdim ki, Bəşir baharı gözləməyib başqa yerə köçmüş, lakin gələnin faciəli xəbərlər məni məyus və pərişan etdi. Belə ki, bir gecə Bəşir arvadı ilə şəhərin Avropa hissəsində düzəldilmiş müsəmirədən qayıtdıqları zaman iki cahil cavana rast gəlirlər. Cavanlar nalayiq sözlərlə Bəşirin arvadına sataşmağa başlayırlar, axırda:

- Bu yava matışqanı haraya aparırsan, qoy bir qəddər biz ilə gəzsin, - deyən onların önünü alırlar. Bəşir buna səbir etməyib qovğa edir.

Sürəyya qəşş edib yerə düşür. Cahillər isə biçarə Bəşiri xəncərlə öldürüb qaçırlar.

* * *

Şuralaşmış qırmızı Azərbaycan, sosialist inqilabının ildönümünü təntənəli surətdə bayram edirdi. Neft paytaxtı Bakı, adi boz libasını tərkdən zinətli al donunu geymişdi. Evlər, balkonlar, gəmilər hamısı qırmızı bayraq və qiymətli xahılar ilə bəzənmişdi. Hər yan gülşəndə lələklərlə qızarırdı. Saat 8-dən başlamış İttifaqlar öz bayraqları altında, başda musiqi dəstələri, nizamlı hürriyyət meydanına tərəf yerləşirdilər. Bu səli kimi axan müxtəlif dəstələr sırasında hamının nəzərini özünə cəlb edən Azərbaycan qadınları dəstəsi idi. Bu dəstəni təşkil edən üzvlərin kimisi yeniyetmə çadrasını atmışdı, kimisi hələ buna cürət etməmişdi. Kiminin üzündə şadlıq və cürət, kimisində qorxu və heyranlıq görünürdü. İctimai işlər yeniyetmə qəddər qoymuş bu qadınlar dəstəsinin başında duran bayraqdar, ucaboylu, irigövdəli, sadə milli libanlı qoca bir qadın idi. Xeyli qayda və nizam ilə dəstəni aparırdı. Bizim dəstə bu qadınlar dəstəsi arxasınca gedirdi. Qadının yerləşdiyi zəsinin hərəkəti məni tanış gəlirdi. Bu vaxt qadın üzünü çevirərək:

- Geridə qalma, nizamı pozma, cərgəni düzəlt, - deyən uca səslə komanda etdi.

Qadının üzünü gördükdə Sona xala olduğunu bildim və onun keçmiş faciəli həyatı yenidən xatırdan bir-bir gəlib keçdi.

* * *

Bəşirin faciəli vəfatından üç ay keçdikdən sonra arvadı Sürəyya uşaq doğarkən vəfat edir, bu isə Sona xalaya yeni bir dağ olur. Biçarə qadın bu hadisədən sonra, yeniyetmə dünyaya gəlmiş qız nəvəsini götürüb

başqa qəbzədə yaşayan qohumugil köçür. O zamandan bəri Sona xaladan xəbərim yox idi. İndi onunla tez görüşməyi ürəyim tələsirdi. Dar küçələrdə gəldikdə dəstlərdə öz hərəkətlərini yatırmağa məcbur olurdular. Bu zaman maskalar geymiş aktyorlar, mənhus çar məmurlarını, ruhaniləri, bəy, xanları, burjuyları təqlid edərkən oyun çıxarıb adamları güldürürdülər. İttifaqın, aktyorların avtomobili qadınlar dəstəsi müqabilində dayanmışdı. Molla rolunu oynayan aktyor Sona xalaya sataşmaq məqsədilə:

- A qoca qarı, heç həyə etmərsən ki, üzünü açıb bu naməhrəm kişiləri göstərsən, o ləndəki al bayraq cəhənnəmdə bir qızıl ilan olub, səni müdam sancacaqdır... - deyərəzəfat etməyi başladı.

- Kəs səni, qoca kaftar, siz mollaların zülmündən biz qadınlar, o cəhənnəmi burada çəkməmiş, ixtiyarınız mənim əlimdə olsaydı, hamınızı toplayıb bu Kaspi dənizinin atardun! - Bunu deyib Sona xala bayrağını uzadıb molların əmmamını yerə saldı. Hər tərəfdən qəhqəhli ucaldı.

- Bu cürətli qan kimdir? - deyər suallar verilirdi.

- Bu bizim Sona xalamızdır, - deyər qadınlar fəxr ilə cavab verirdilər.

Hürriyyət meydanında, 26 Kommunar qəbirliyi yanındakı rəsm-keçiddən sonra nitqlər başlandı. Nitqlər bitdikdən sonra dəstlər yenidən intizam ilə müyyərin yerlərinə tərəf yerləşməyi üz qoydular. Mən xəbərdar tutdum ki, Sona xala axşam qadınlar klubunda tərtib olunmuş yığıncaqda olacaqdır. Axşam olduqda Sona xala ilə görüşməyə məqsədilə qadınlar klubuna getdim. Salona daxil olduqda Sona xalamı kürsüdə nitq söyləyən gördüm. Sona xala deyirdi:

- Bacılar! Sözümü qurtararaq deyirəm: biz indiyə kimi barama içində dustaq yatan ipək qurduna bənzəyirdik. O əlsiz-ayaqsız, gözsüz qurda total deyirdilər. Axırda o total qanadlanıb pərvanə olur, baramanı dəşib işığa çıxır. Biz dilsiz, ağızsız topalları da, əsarət zəncirini qırıb işıqlığa çıxaran Oktyabr inqilabı yaşasın, bir də yaşasın!

Sürəkli alqışlar ilə Sona xala kürsüdəndi. Mən onunla görüşdüm, dərindən mənə söylədi. Axırda bir ah çəkərək dedi:

- Kaş oğlum Bəşir sağ olaydı, bu azad qadınları görəydi.

ZARAFAT

Şaki qırx yaşlı bir aktyor idi. 15 yaşından başlanmış könüllü sifətili teatrlarda, müsəmirlərdə iştirak etmişdi və hər növ ziyət qatlaşıb indi 25 illik səy və zəhmətili iqtidarlı bir aktyor olmuşdu. Yoldaşları Şakinin xatirini istərdilər, onunla zarafat etməyi sevdilər. Lakin Şaki son zamanlarda çox əsəbi olduğuna görə zarafatdan xoşu gəlməzdi, inciyirdi. Yoldaşları isə, buna baxmayaraq zarafatlarını daha da şiddətləndirirdilər.

Şaki nəni si ilə bərabər bir balaca otaqda yaşayırdı. Püstə nəni 70 yaşlı bir qarı idi. Uşaqlıqdan yetim qalmış nəvəsi Şakini bəsləyib böyütmüşdü. O, Şakini çox istərdi. Yalnız bircə narazılığı Şakinin aktyorluq etməsində idi. Dindar qarı çox şey etdi ki, nəvəsini bu işdən daşıdırsın, ancaq bacarmadı. Bu əməl üstə Şakinin axırtda cəhənnəmdə yanmasına bərk inanmışdı, ona görə məhərrəmlikdə təkliyə saxladı, ildə bir ay vəzinə üç ay oruc tutardı. Müscidə, pırə, seyidə nəzir edərdi ki, bəlkə Allah onun təqsirindən keçə. Püstə nəni mətbəxdə yatardı. Hər gecə Şaki teatrdan gələn kimi ayıq qalıb, onun yeməyini hazır edərdi, sonra özü rahat olardı. Axır vaxtlar Şaki yuxudan qalxıb öz-özünə danışardı, gözəlrinə dürlü-dürlü şəkillər görünüb qışqırdı. Bu zamanlar Püstə nəni otağa gəlib deyərdi:

- Görürsən? Bax, Allahın qəzəbi səni tutmuş, tövbə elə, yola gəl, bu şeytan səni təni burax.

- Nəni, get rahat ol. Məni heç zad olmamış, mən öz rolumu öyrənirəm. Qışqırmağıma fikir vermə.

Belə sözlərlə Şaki Püstə nəni ni sakit edərdi.

Püstə nəni nin tərbiyəsi altında böyümüş Şaki mövhumatdan hələ büsbütün özünü xilas edə bilməmişdi. Bunu aktyor yoldaşları bilirdilər.

* * *

Bir dəfə Şaki teatrdə olduğu zaman yoldaşları zarafat üçün qəfəs içində bir papağanı (*tutu quşu*) gətirib onun otağında gizlədir, Şaki gecə yarısı mənzilini gəlir. Püstə nəni nin yemək hazır etdiyini görüb deyir:

- Nən heç zad yeməyəcəyəm, sən get rahat ol, mən də yorulmuşam, tez yatacağam.

Püstə nən gedib yatır, lakin Şaki nə qəddər səy edirsə də yata bilmir. Öz-özünü söylənməyi başlayır:

- Ah, yenə bu fikir beynimi dövlir, mənə bir an rahat qoymur. Mən kiməm? Nəyəm? Nə üçün yaranmışam? Axırda çürüyüb bir ovuc torpaq olmaq üçünmü? İnsana bu məşəqqət, bu ziyyət, bu cəfalar nə üçündür? Yeyirmiş, içirmiş, yatarmış, durarmış. İnsanda bu davət, bu rəzalət, bu kin-küdurət, bu bəxt-həsəd nə üçündür? Bir neçə il ömür sürəcəklə insana, bu toplar, tüfənglər, nizələri, oxlar, partlayan bombalar nə üçündür? Haqq birdir ərəb, bu müsəlman, bu xristian, bu kürəkən, yəhudini nə üçündür? Ah, bu fikir beynimi deşir, mənə bir an rahatlıq vermir... Kürəyi-ərz yarandıqdan bəri tarixi-bəşəri, qan, cinayət ilə tam doludur. Ey özü gizli, adı haqq, cahanda olacaqmıdır elə zaman ki, insan daha qan tökməyə cəhd edir?

Bu halda papağan Şakinin səsinin oyanıb bu öyrəndiyi kəlməni deyir:

- Yox, yox, yox.

Bunu eşitdikdə Şaki heyrət və təlaş ilə qalxır. Ürəyi elə bərk döyünür ki, səsinin özü eşidir. Su töküb içir, nəhayət, başını tutaraq, otaqda doli kimi gəzməyi başlayır.

- Mən ya doli olmuşam ki, qulağıma səs gəlir, ya da ki, həqiqətən, qeybdən "yox" cavabını aldım. Deməli insan qan tökməkdən ötrü yaranmış?

Papağan: - Bəli, bəli, - deyər qışqırır. Bunu eşitdikdə xəstə aktyor həqiqi doli kimi elə bir dənşətli qəhqəhə çəkir ki, bütün qonşuları yuxudan oyadır. Sonra yer yıxılır ürəyi gedir. Püstə nən bu səsdən diksinib yerindən qalxır və cəld özünü otağa atır. Şakini yerlətilmiş görüb qışqırıq salır. Qonşular onun harayına cəmlənirlər və çox səyindən sonra Şakini özünü gətirirlər.

MÜALİC

Mənim rəfiqim həər cəhətdən yaxşı bir insandır, lakin atalarımız: "Eyibsiz gözəl olmaz" demişlər. Mənim də rəfiqimin bir cə eyibi vardır, o da qayət təsəbidir. Əslinə baxsan, bu da eyib deyil, modalı bir xəstəlikdir.

İlk baharın sonunda rəfiqim təbiblərdən bir konsilium düzəltdirərək, xəstəliyini çarə diləmiş. Həkimlər ona belə bir müalicə təklif etmişlər: "Bu üç ay yayı gözəl ab-havalı və az şünlüklü bir kənd tapıb orada yaşamağı sizə məsləhət görürük. Bilmərrə oxu, yazı ilə məşğul olmayaraq, vaxtında yeyib, vaxtında istirahət etməlisiniz. Ümidvarıq ki, belə bir müalicə ilə xəstəliyiniz sizdən dəf olar".

Rəfiqim, Azərbaycan kəndlilərini bir-bir nəzərdən keçirdikdən sonra bacısı yaşadığı kəndə dayanır. Yay fəslə girdikdə bacısına bir məktub yazıb həkimlərin qərarını ona bildirir. Bir neçə il sevgili qardaşından ayrı düşmüş bacı, xeyli şadlıqla məlum edir ki: "Qardaş, durmayıb tezliklə gələsən və özün ilə heç bir şey gətirməyəsən, çünki hər şeyimiz vardır". Bu xəbəri aldıqdan sonra rəfiqim bacısının qabaqlamasına baxmayaraq, öz adətini üzər yorğan-döşək, purjunlu carpayıdan tutmuş diş fırçasınadək, malakan furqonuna doldurub yola düşdü.

* * *

Furqon ilə səyahət etmək ləzzətini qəlmə almaqdan vaz keçirik, çünki hər bir azəri oğlunun ömründə bir dəfə də olmuş olsa, o "ləzzət" çəkməsin şübhə etmərik. Bundan əlavə, doğrusu, o səyahəti layiqincə təsvir etməkdə özümüzü aciz görürük. Ancaq bunu əlavə etməyə istəyirik ki, furqon ilə səfər edənlər xüsusi mənzil başına çatana kimi "sümsükut" orucu tutmağı əmr buyurmuşlardır. Danışmaq istəyənlər, lalların barmaq üsulu ilə danışmalarına bələd olmalıdırlar, çünki adi dil ilə danışdıqda elə bir dil meydana çıxır ki, onu anlayan bir dillə bu böyük dünyada hələ tapılmamış. Rəfiqim birinci dəfə furqon ilə səfər etdiyini görər (uşaqlıqda etdiyi səyahəti hesaba almıyaraq) "sümsükut"u pozub furqonçu malakan ilə danışmaq istəmiş, lakin iki kəlmə deməyi müvəffəq olmamış, o da belə surətdə: "...i hıqq, van... vay, da...uyn...yi...".

Necə ki, görürsünüz rəfiqim ancaq "İvan dayı" deyib bilmiş ki, o da furqonçunun adıdır. Rəfiqim "i" hecasını dedikdə furqon daşa toxunaraq mətləb olub dənizli olmayan bir "hıqq" kəlməsi meydana çıxır. "Van" dedikdə araba yırgalanıb rəfiqimin pensnesini yerə atır, o da daş üstə düşüb parça-parça olur. Bu vaxt rəfiqimdən bir "vay" nidası çıxır. Dalınca furqon çuxura düşüb rəfiqimi yuxarı elə atır ki, biçarənin başı kibitkaya toxunub əzilir və "uy"... etməsin səbəb olur. İndi özünüz də görürsünüz ki, "sümsükut"u pozanın cəzası nə qədər böyük imiş.

Günəş dağlara enən zaman İvan dayının "avtomobili" gurultu ilə kəndə varid olur. Rəfiqimin pişvazına çıxmış bir sürü bacısı uşaqları "dayım gəldi" deyib arabanı əhatə edirlər. Refiqim isə furqonun içində isti paltosunu, qaloşunu geyib, şarfını boynuna dolayır və çətri linə alıb xeyli vüqar ilə arabadan enir. Uşaqlar onun ətrafını əhatə edirlər.

- Ay qırılmışlar, nə çoxsunuz? Sizi ürəkümə sək sanamaq olmaz. -Uşaqlar gülüşürlər.

- Həsən, nəçə qardaşsınız?

- Dayı can, biz yeddi qardaş deyirlər. Hamımız qulluğunda hazırıq, əmrini gözləyirik.

- Onda şeylərimi götürün, gedək.

- Bu saat, dayı can, - deyib Həsən furqona qalxıb şeyləri bir-bir endirir.

Yeddi qardaş yüklənəndən sonra furqonda rəfiqimin bir mafraş yorğan-döşəyi, çamadanı və çarpayısı qalır.

- Uşaqlar, gedək, yerdə qalan şeyləri də gəlib İvan dayı ilə gətirirsiniz, - deyib rəfiqim karvanın başını çəkir. Bu vaxt rəfiqimin bacısı, yeddi yaşar qızı Gülnaz ilə darvazanın ağzında durub qardaşını gözləyirdi. Onun qorxusu bu şımarıq uşaqlardan idi, çünki yeddi qardaşın bu tek bacısı və özünün son beşiyi çox əzizləndi, azada böyümüşdü.

- Bax, qızım, dayın xəstədir, sə-s-küy sevmir, gərək bilmərrə nadincliyi atasan. Onda dayın səni çox şey alar, səni də sevir.

Bu halda yüklü qardaşlar həyətdə daxil olurlar. Gülnaz dayısını isti paltona və şarfa bürünmüş görüb qəhqəhə ilə gülüməyə başlayır.

- Niyə gülürsən, a şeytan qız... - deyib rəfiqim soruşur.

- Belə sənə gülürəm, qoy gedim evdən yorğan gətirim, bürün.

Gülnazın bu sözlərinə gülüşürlər. Rəfiqimin bacısı onun boynuna sarılaraq:

- A qardaş, Gülnaz demişkən, bu istidə nə üçün belə bürünmüşən?

- Bacı, halımı heç sorma, lənət malakan furqonuna da, ona minən dı, yolda mən bir qədr soyuq dıymış və furqon da mənə zmiş ki, ayaq üstə durmağa taqətim yoxdur, - deyərək rəfiqim şikayət edir.

- Gəl içəri, soyun, rahat ol, qorxma buranın elə havası vardır ki, ayaqsız gələnin ayaqlı qayıdır. Nə üçün özünü yük edib bir belə şey gətirmisən? Mən səni xəbərdar etməmişdimmi? - deyər bacısı soruşdu.

- Ana can, dayımın şeyinin çoxu furqonda qalmış, - deyər Həsən gülür.

- A bacı, özün bilirsən ki, mən çox vasvasıyam... gərək öz yorğan-döşəyimdə yatam ki, rahat olam.

- Elə səni bu gün salan o deyilmi? Gəl içəri, soyun ayaqlarını isti su ilə yuyum, rahat ol.

Rəfiqim və bacısı palaz ilə döşənmiş otağa daxil olurlar.

- Bax, bu otağı sən üçün hazır etmişəm. Bir adam buraya girib-çıxmayacaqdır, uşaqların günləri bağda, bostanda keçir, qulaqların bir səşəşitməyəcəkdir, - deyər bacısı rəfiqimi arxayın edir.

Rəfiqim yuyunub, camaşırını dıyıncı, yeddi qardaş anaları ilə bir bərabər onun otağını döşəyib, purjunlu çarpayısını qururlar, rəfiqim də soyunub yerinə girir və səfərin şiddətli ziyyətində yorğun düşdüyün görür tezə yuxulayır.

Yeddi qardaş anaları:

- Bax, dayınız yatmış, səslə olmasın, - deyər uşaqları onun otağından uzaq edir.

* * *

Aradan təxminən bir saat keçmiş günün son zərriyələri üfüqdən qaib olduqda, qızıl inək dərvasının ağzında elə bir böyürtü salır ki, sanki imdad bəkləyən bir gəmi bağırır.

- Ay uşaqlar, tez qapını açıb inəyi içəri salın, yoxsa dayınız bu saat yuxudan oyanar, - deyər anaları bağırır.

Uşaqlar qızıl inəyi içəri buraxıb balasını yanına salırlar ki, səsinə kəssin. Əfsus ki, bu tədarük səmərəsiz qalır, çünki birinci mələməsində rəfiqim yerində dik atılıb qalxır və deyir:

- Budur, kənd məişətinin ləzzəti başlanır.

Rəfiqimin bacısı, qardaşım balkonda gələnin görüb badyada köpükləndən süd ilə içəri girir.

- Çox yaxşı vaxtda durmusan, qardaşım, çayımız hazırdır.

- Mən özüm durmamışam, bacım, sizin azançınız durquzmuş, - deyərli fiqim ah çəkər.

Bacısı gülərək:

- Sən söz verirəm ki, sabahdan bir də o azançının səni eşitməyəcəksən. Hər səhər-axşam sən bu yeni sağılmış süddən verəcəym, içərsən gör bir ayın ərzində kökəlib yanaqların necə lal kimi qizaracaqdır.

Bunu deyib, rəfiqimin bacısı otağa girib çırağı yandırır və sonra badyanı süd ilə yer qoyub kasa götürməyi gedir və süddən bir qədər kasaya doldurub qardaşına uzadır ki:

- Al bunu iç!

- Bacı, toxda, de görüm bu südü necə sağmısan?

- Bunun necəsi yoxdur ki, badyam iki dizimin arasına qoyub inəyin əmcəklərini barmaqlarım ilə tutub aşağı çəkmişəm, süd də çeşmə kimi axıb badyaya tökülmüş. Belə ki, şövqün var, səhər sağanda gəl təməşə et.

- Mən onun üçün soruşmadım, inəyi sağan vaxt döşlüyün varmı?

- Yox.

- Əllərini sabun ilə yumuşdunmu?

- Əllərim tərtəmiz, gül kimi, nə üçün yuyum?

- Onda bacı, sən bu südünün içində bu saat milyonlarla mikroblar narınca kimi qaynaşırlar. Mən onu içmə bilmərim, mənə fəv edərsən, çünki buna həkimlər razı deyil.

- A qardaş, elə həkimlərin sözünə baxıb bu gün düşmüşsən, vasvası olma ye, iç, gör necə sağalasan.

- Bacım, onlardan keçib, mənə üçün çay gətir. Səhərdən mən deyən kimi inəyi sağarsan, südü bişirərsən, mən də içərim...

* * *

Məlumdur ki, kəndli erkən yatıb erkən də yuxudan qalxmağı adət etmişdir. Odur ki, rəfiqim də şamdan sonra bu qanuna tabe olmaq istədi, lakin bir tərəfdən hələ erkən yatmağa adət etməmişdi. Digər tərəfdən də qızıl inəyin səsinə həyəcana gəlmiş əsbləri qaydasınca rahat olmamışdı. Ona görə də tibblərin əmrindən çıxaraq oturub bir qədər kitab mütaliəsinə məşğul oldu. Sonra soyunub çırağı fərağət etdi

vı yerinı girib rahat olmaq istıdi. Elı yenicı yuxuya gedirdi ki, qulağına ıncı, hızin bir sıs gıldi. Fikir verdikdı gırdı ki, sıs otağıın ıçındın gılır. Getdikdı sıs ona yaxınlaşdı. Bir azdan sonra digır bir sıs dı ona qoşuldu. Bu anda rıfiqimin üzünü bir şey sancdı. O, cıld qalxıb lampanı yandırdı vı onu sancan hırifi gırdı.

Rıfiqim şıhırdın tıdarüksüz gılmııdı. Çamadanı açıb cunayımı çıxardı vı üzünü onunla örtüdi ki, hünülır ona ıziyyıt vermısın.

- İndi, hırifıır, "Şuri-şahnazı" başlayın, - deyı rıfiqim lampanı söndürüb yerinı girdi vı bir azdan sonra yuxuya getdi. Bu vaxt üfüqdın ay ahıstı-ahıstı çıxmağa başladı. Boz köpkı bunu gırdıkdı pıncırdısi altında başını göyü qaldırıb heybıdı sısi ilı ulamağa başladı. Biçarı rıfiqim hövlnak yerindın sıçrayıb qalxdı vı yenı lampanı yandırdı, sonra pıncırdını açıb bağırdı:

- Quduz dıymış, sısini kıs.

Boz köpkı pıncırdındın bir qıddır uzaqlaşıb yenı ulamağa başladı. Hısdın dayısının sısinı oyanıb hıyıtı çıxdı vı bir odun qapıb boz köpyı atdı. Odun köpyı nı tıhır dıydı, heyvan özünü çardağıın altına soxub uzun-uzadı zingildımıyı başladı, axırda sakit oldu. Lakin iş-işdın keçmiıdı. Boz köpyın ulamağıı eşidib qonşu itılr dı ağız-ağıza verib ulaşmağa başladılar.

Rıfiqim yorğana bürünüb pıncırdındın bu musiqini dınıyırkı söylıyirdi:

- "Bir az şınlıklı bir kınd tapıb da orada bu üç ay yayı istirahıt etmılisiniz ki, sıbılrınız rahat olub möhkımlııı". Bıli, sıbılrım möhkımlıııı, möhtırm tıbibırim.

* * *

Gecı yarıdan keçmiıdı, köpkılrın sıslırı kısilmiş, kınd sükuta dalmııdı. Rıfiqim üçüncü dıfı lampanı söndürüb yerinı girdi, lakin yata bilmıdı, çünki bu sıfır dı otağa döşnmış xalılardan birılr yerinı daraşıb onu rahat olmağa qoymadılar. Yenı lampanı yandırıb paltarını geydi vı otaqda o baş-bu başa getmıyı başladı. Axırda taqıtdın düşüb paltarlı yerinin üstı uzandı. Yorğun bıdın rahatlıq tılb edirdi. Rıfiqim nı vaxt yuxuya getdiyini özü dı bilmıdı.

Sübün tüluunda, eyvanda gecıımış çil xoruz oyanıb uca vı zil sıslı banladı:

Qu-qu-riqu.

Son hıyıcamı çil xoruz özün mıxsus bir tırz ilı bitirdi. İkinci "qu-qu-riqu"da rıfiqim dik atıldı.

Zavallının ürıyi elı atlanırdı ki, sanki bu saat partlayacaqdır. Rıfiqim otağı aradıqda öz çıkmısindeın başka ılinı bir şey keçmıdi, çıkmınin bir tayını ılinı götürüb, pıncırını açdı. Çil xoruzu eyvanın sürahısı üstı banlayan gördü. Var qüvvısilı çıkmını çil xoruza atdı, çil xoruz qığultı ilı eyvandan yerı yıxıldı. Bunun sısinı toyuqlar qışqırq saldılar. Bunların sıslırinı qonşu xoruz-toyuqlar da qarışdılar, yatmışları oyatdılar.

* * *

Rıfiqim paltosunu geyib qaloşlarını ayağına taxaraq, eyvanda o baş-bu başa gedib, dılı kimi öz-özünı danışardı. Bacısı ılındı badya qızıl inıyi sağmağa getdikdı qardaşını eyvanda gördü.

- Nı erkın durmusan, a qardaş?

- Tıbibırin ımırini yerinı yetirirım, bacım. Sizin bu gözıl kındinizin saf havasını uduram, bacım, - deyı rıfiqim yenı dı hirsli o baş-bu başa yerı edirdi.

- Çox gözıl fikirdir, qardaşım, inşallah bir hıftınin ırzindı yanaqların qızarıb çıraı kimi yanacaqdır. Bax, görürsın döşümı döşlük taxmışam, ılırimi de sabun ilı tımiz yumuşam. Daha arxayın ol, -bacısı qızıl inıyi sağmağa mışğul oldu. Bu vaxt Hısnı heyıttı çıxdı vı dayısını eyvanda görüb dedi:

- Sabahın xeyir, dayı can.

- Aqıbtin xeyir, baciöglü, ancaı bilmirım çil xoruzun aqıbtı nı haldadır, xeyirdir ya şır.

Bu halda Hısnı çil xoruzu eyvanın attına girmış görüb deyir:

- Dayı can, çil xoruz canını sizin yolunuzda fıda etmiş.

- Demık, intiqamımı çil xoruzdan almışam, çönbılın dıymış sübh tüluundan mını oyadıı yatmağa qoymamış, görünür, çıkmı onu bırk tutmuşdur.

- Dayı can, çıkmınız burada yoxdur.

- Axtar, gör haradadır?

Hısnı axtarmağa başlayır, axırda çıkmını köpıyin hinindı parcalanmış tapır, köpık isı işı duyub hıyıtdın qacır.

- Dayı can, boz köpək çəkmi ni parçalayıb bu hala salmış, - deyir və çəkmi ni göstərir.

- Demək, boz köpək də məndən intiqamını almış. Həsən, bu gecə bütün kəndiniz mənə müharibə elan etmişdi, düzü, özümü məğlub sanıram. Ona görə də hər b meydanından qaçıram. Çay içəndən sonra gedib karvansaradan İvan dayını buraya çağırırsan.

- Nə üçün, dayı can?

- Mənə lazımdır.

- Baş üstə, dayı can. Amma çil xoruzun xatasını çəkəcəksən, çünki Gülnazın sevgili xoruzudur.

- Eybi yoxdur, pul verərim, ona bir gözəl xoruz alarsan. İndi çil xoruzu göz önündən uzaq et.

Həsən çil xoruzu aparıb bağçada basdırır və sonra əhvalatı anasına söyləyir.

Rəfiqimin bacısı çay zamanı qardaşına deyir:

- Bacın sənə qurban olsun, görünür, bu gecə narahat olmusan, hər nə şey ki, sənə narahat edir, söylə hamısını rədd edim.

- Ay bacı, şair demiş:

Düşmənin bir olsa dəfini asandır eyləməli.

Vay ol zaman ki, üz qoya dörd bir kəndə.

İndi sən zavallı, bunların hansına çarə edəsən: bir yə, hünüyə, köpəklərin, çaqqalların ulamasına, xoruzun banlamasına və qeyri-qeyri...

Bu halda İvan dayı daxil olub salamladır.

- İvan dayı, haçan şəhəri qayıdacaqsan?

- Bu saat, fərqlənən qoşub buraya gəlmişəm.

- Miniklərin varmı?

- Xeyr.

- Necə mənə buraya gətirmisən, elə də şəhəri qaytaracaqsan.

- Baş üstə.

- A qardaş, nə edirsən? Belə də iş olarmı? Tanışlarımız mənə məzəmmət edər ki, qardaşını bir gün də saxlamadı. Sən bacın qurban olsun, bir az sən bir et, iki günün ərzində elə öyrənəcəksən, yanında top da atsalar, yuxudan oyanmayacaqsan.

- Bacı, hər gah mənə ölümə göndərmişlik istəyirsən qalım.

- Allah eləmiş, qardaş, nə danışırısan.

- Onda mənə mane olma...

* * *

Çaydan sonra yeddi qardaş, dayılarının şeylərini İvan dayının furqonuna daşıyırdılar. Çil xoruzun ölümündən bixəbər Gülnaz, rəfiqim ilə bərk dost olmuşdu, çünki dayı onun üçün çox şeylər gətirmişdi. Ona görə onu buraxmaq istəmirdi.

- Gülnaz, qızım, üç aydan sonra Həsən yazacağam, sənə şəhəri gətirsin, orada sənə məktəb qoyacağam, gələn yayda sənənin bərabər buraya gələcəyini.

Şeylər furqona qoyulduqdan sonra rəfiqim Əlvida edərək furqona mindi və "sümsükut" orucunu tutub yola rəvan oldu.

NAMUS

Axşam vaxtı idi. İyirmi yaşlı bir gənc həyətli, bığlarını gəmirərək, otaqda o baş-bu başa gəzinir, öz-özünü söyləyirdi.

- Yox, daha səbir kasam dolub daşmış... öldürməyim ürəyim sakit olmaz, düşmənlərimin tənbəl baxışlarında, dostlarımla istehzal təbəssümlərində bunu aydın oxuyuram. Qoçu Sadıqın oğlu Rəşid, qeyrətli, namusun harada qalmış?

Gəncin anası yanaşı otaqda axşam üçün yemək hazır edib süfrəyi qoyurdu. Yarıaçıq qapı arasından oğlunun sözlərini eşidirdi. Öldürəcəyi kim olduğunu duyurdu. Onu sakit etmək üçün otağa girdi.

- Oğlum, xörəyin soyuyur, gəl otur, ye, - deyən anası Rəşidi yemək otağına təklif etdi.

- Ana, sən o duz-çörəyin, bu məmələrinin məzidirdiyin südün mənə oğluna haram olsun.

- Ay oğul, nə deyirsən, nə üçün belə qəzəblə gəlmisən? De görüm sən nə olmuş?

- Daha bundan bədtər nə olacaqdır? Bacım Leyla mənim bu qeyrət papağımı o dıkdaban çəkərsə altına salıb tapdalayır... Bu qəddər qardaşları tərəfindən öldürülən bacılardan ibarət almır. Yoxsa, o elə fikir edir ki, mən Şura hökumətində qorxub bu binamusluğu qəbul edə bilərəm? Xəm xəyal... Hamı təqsir sənə anamdadır...

- Rəşid, mən bədbəxt nə etmişəm?

- Onu etmiş ki, Leylanı, o biqeyrət Kamilə verməyi mənə razı deyildim, sən mənə vadar etdin. Dedin: "Kamil oxumuş cavan oğlandır, özünün də yaxşı qulluğu var". Onun elm oxuduğu başına dəysin. Mən qeyrəti, namusu lazımdır, o da ki onda yoxdur. Deyirəm, Kamil, bu arvadının ipini çək, səhərdən axşama kimi bulvarda yava qızlar kimi açıq gəzib onunla-bununla mırt vurub gültür, bizi rüsvay edir. Deyir, sən borc deyil, arvad mənimdir, nə sayaq saxlayacağam, özüm bilərəm.

- Oğlum, acığın tutmasın, Kamil doğru deyir, indi hamı Leyla kimi açıq gəzir. Qorxma, bacın namuslu, ismətli qızıdır. O, elə iş tutmaz ki, sənə, ya ərinə alçaqlıq gətir. Oğlum, qoçubazlıq zamanı getdi. İndicə asud olmuşuq. Atan zamanı nə gün çəkdiyimizi bilirən? Gündüzlər düşmənlərin qorxusundan rahat bayıra çıxma bilməzdik, gecələr bir hənərti gəldikdə hamımız dik atırdıq. Sən özün keçmişdə indiki kimi belə arxayın gəzə bilərdinmi?

Belə sözlər ilə anası oğlunu sakit etməyi çalışırdı. Rəşid anasının dedikləri sözlə həqiqiyyəti hiss edirdi. Doğrudan da, atası zamanı bütün ailənin günü qara idi, həmişə qorxu altında yaşayırdılar. Onun özü məktəbli bir uşaq olduğu halda, atasının əmrilə belinə tapança bağlamağa məcbur idi. Bacısının günü daha qara idi. O, atasının qorxusundan ki, sənə naməhrəmin gözü sataşar - otağından kənara çıxma bilməzdi. Anası onu da doğru deyirdi ki, o indi Şura hökuməti zamanı gəzə bilir. Lakin sabiqdən irs qalmış ərəbiyin tətisi o anda dərin kök salmışdı. Qadınların açıq və azad gəzməyinə o razı ola bilmirdi, çünki nadan atasından və cəmi qohum-qərəbasından aldığı yanlış ərəbiyə üzündən: "Açıq gəzən qadında qeyrət, namus olmaz" kimi sözlərlə möhkəm inanmışdı.

Anası oğluna etdiyi nəsihətin təsirini görüb dedi:

- Oğlum, heç vaxt unutma ki, düşmənlərimiz atam güdaza verən kimi səni də vermək istəyirlər. Onların vəsvəsinə inanma, böyük bir ailədən bir kişi sən qalmısan, sən də tələf olsan, mən küçələrdə düşərəm. - Dur oğlum, gedək, xərəyin soyuyur.

Anasının səyi ilə Rəşid bir qədər sakit olub yemək otağına keçdi.

* * *

Rəşidi yoldan çıxaranlar atasının düşmənləri idi anası Gülsüm bunu yaxşı bilirdi. Onlar köhnə davəti unutmamışdılar. Lakin Şura hökumətindən çəkinərək aşkar çıxış edə bilmirdilər. Hiyal ilə Rəşidi tələf etmək istəyirdilər. Onun bacısını illərin intiqam alması etmişdilər.

Anasının nəsihətindən sonra Rəşid sakit olub bacısına ziyarət vermirdi. Bir ittifaq da buna daha artıq səbəb olmuşdu. Belə ki, Rəşid son zamanları tibb fakültəsində təhsil alan bir yəhudi qızına məhəbbət bağlamışdı. Liya adında bu gənc qız, qoca anası ilə Leyla olan həyətdə yaşayırdılar. Bu kasıb ailə, ancaq bu iki nəfərdən ibarət idi. Liya özü oxuduğu halda müəllimlik edib, xüsusi dərslər vermək, həmm özünü və həmm də anasını saxlayırdı. Liya Leyla kimi qaraqas, qaragöz bir qız idi. Onların bədənliyi, boyları da bir biçimdə idi. Liya, Azərbaycan dilini gözəlclə bilirdi. Liya Leylaya rusca dərslər verirdi.

Rəşid Liya ilə görüşmək qəsdilə bacısı ilə tez-tez gəlir-gedirdi. Leyla buna artıqca şad idi ki, qardaşı ona Liya ilə gəzməyi mane olmurdu.

Rəşidin düşmənləri rahat olmurdular. Onlar Gülsümün evini sahibsiz qoymaq fikrində idilər. Rəşidi tıf etmək üçün yeni planlar çəkirdilər. Leylanın dalınca pusquçular salıb, onun hara getdiyindən və nə iş tutduğundan məlumat toplayaraq, Rəşidə adsız məktublar yazırdılar, min dürlü iftiralar düzəltdirdilər. Liyanı da əllərində alət etmişdilər. Onu müsəmirələri dəvət edib Leylanı oraya çəkmişlər. Lakin Leyla ya getmir, ya da gedəndə Kamil ilə gedirdi. Bu isə onların planlarını pozurdu.

Axırda bir hadisədən istifadə edərək düşmənlər Rəşidi tıfıy salıb məramlarına nail oldular. Belə ki, bir qış gecəsi klubda kostyumlu və rəqsli müsəmirə verilirdi. Kiyev şəhərindən gəlmiş Liyanın nişanlısı bu müsəmirəyə, namizədi bərabər Leylanı da təklif etdi, lakin o razılıq edib, gedə bilməyəcəyini üzr istədi. Liya müsəmirəyə hazırlanaraq yeni kostyum arayırdı, Leyla, cihaz getirdiyi əski Azərbaycan bəçimi ilə tikilmiş ipək libasını ona göstərərək sordu:

- Liya, bu paltar yararmı?

Liya, bu əski çəpgən, kürdü katibi, büzün darayı tumanı və qeyrilərini gördükdə gözünü parlayaraq dedi:

- Ah, nə gözəl paltardır, mən ömrümdə belə şeylər görməmişəm.

Yəqinimdir ki, müsəmirədə hamının gözə mənə olacaqdır.

Liya şadlığından Leylanı qucaqlayıb öpməyə başladı.

- İndi, gey görüm, nəyin necə gələcəkdir? - Leyla paltarı ona uzatdı.

Liya geydi, sanki bu libas onun boyuna bəçilmişdi. Bu paltarda Liya Leylaya o qədər bənzəyirdi ki, seçmək belə olmurdu.

- Bəs başıma nə örtüm? - deyərək Liya soruşdu.

- Bu saat onu da düzəldərim, - deyərək Leyla başqa sandıqdan bir əski İran tirmə şalı çıxarıb onun başına saldı.

Saat doqquz yarımda Liya nişanlısı ilə müsəmirəyə getdi. Düşmənlərin adamlarından birisi orada hazır idi. O, Liyanın tanıdığı idi. Onu belə libasda gördükdə əvvəl tanımadı. Sonra onun paltarını tərif edib belə gözəl libasın kim verdiyini soruşdu. Liya nağıl etdi və əfsus etdi ki, Leyla gələ bilmədi. O, bir qədər Liya ilə söhbət etdi. Sonra klubdan çıxıb getdi.

O gecəsi Rəşid anası ilə naxoş xalasını yoxlamağa getmişdi, xalası bərk xəstə idi. Leylaya da xəbərlə verilmişdi, amma o hələ gəlib çıxmamışdı. Anası Rəşidi evə göndərərək, özü bacısının yanında qaldı. Saat on tamamda Rəşid soyunub yerinə girdi. Gecənin bir vaxtı qapı döyüldü. Rəşid dik atıldı. O, fikir etdi ki, xalası keçir, onu çağırırlar. Paltonu çiyinə atıb qapını açdı. Kürəkə bürünmüş naməlum bir şəxs ona bir məktub verib əlində getdi. Rəşid otağa qayıdıb məktubu açdı, oxudu, rəngi qaçdı. Kağız əlində payız yarpağı kimi əsirdi.

- Yenə düşmənlərimin iftirası? Yox, böhtana oxşamır... "Gəl öz gözünü gör" deyirlər. Binamus bacı, xalası evdə can verir, onu son görüşə çağırır, o, klubda aşnabazlıq edir... Ey biqeyrət bacı, əgər bu məktubda yazılan doğru olursa, sənin sabahkı gününə ziyasını görməyi cəyindən and içirəm! - Bunu deyən Rəşid əlində geyinib tapançasını paltonun qoltuq cibinə qoydu, qapını açıb küçəyə çıxdı. Hava ayaz idi. Rəşid paltonun boynunu qaldıraraq yola düşdü. Fikir və xəyal onu elə aparmışdı ki, yolu azıb küçələrdə dolaşırdı. Öz-özü ilə danışdı: "Bacımı öldürməyi mənim ixtiyarım varmı?" deyən özünü sual verirdi. Nə üçün? Kamil ona inanıb başına buraxır. Məgər onda heç namus hissi yoxmu?.. Yaxşı olmazmı ki, aparım məktubu ona göstərim... Yox, əvvəl məktubda yazılanı təhqiq etmək lazımdır. Rəşid başını qaldırıqda özünü klubun qabağında gördü. Açıq qapıdan musiqi səsi gəlirdi. Kluba daxil olmaq istədikdə, gözü koridorda bir cavan oğlan ilə Şərq libasında bir gənc qadına sataşdı. Qadın sağ divarda bəzən olunmuş aynanın qabağında durub başının tüklərini düzəltdirdi. Rəşid onun üzünü tamamilə görmə bilmirdi, lakin əynindəki əski Şərq libası bacısı Leylanın olduğuna şübhə etmirdi. Bu vaxt oğlan ondan ayrılıb paltar saxlayan xidmətçinin yanına getdi, xidmətçi paltoları qarmaqdan çıxarıb ona verdi. Oğlan paltonu alıb qadına tərəf getdi. Onu kürsü üstünə qoyub şalı əlinə götürdü və qadının başına saldı. Rəşidin bədənində lərzə düşdü. O, Leylanın bu əski tirmə şalını tanıdı. Bu vaxt qapıçı gəlirdi, ondan içəri girməyi dəvətnamə istədi.

- Məni içəri girmək istəmirəm, yoldasımı gözləyirəm, - deyən Rəşid cavab verdi.

- Burada durmaq olmaz, küçədə gözləyi bilirsiniz, - deyən qapıçı qapını örtüdü.

Rəşid küçəyə çıxdı. Klubun qapısından bir qədər uzaqlaşdı pusquda durdu. Aradan bir az keçmiş oğlan ilə qadın klubdan çıxdılar.

Oğlan göz gəldirib fayton aradı, tapmadı. Sonra qolunu qadının qoluna salıb yola düşdü. Rəşid özünü bir dərvazaya qısıb, onları irəli buraxıb arxalarınca düşdü. Onlar tin çatdıqda durdular. Rəşid cəld bir sütunun dalında gizləndi. Küçədən bir kəs yox idi. bu zaman yan küçədən fayton qaraltısı göründü, oğlan bir qəddər irəliləyib: "Fayton, fayton" deyərək səsələnirdi. Rəşid bundan istifadə edərək tapançasını çıxarıb özünü qadının üstünə atdı. Güllünün atılması, qadının yerə sürülməsi bir anda oldu. Oğlan özünü itirib, qışqıraraq qaçmağa başladı. Rəşid istədi ki, güllünün birisini də onun başına sıxsın, Liya zəif bir səslə dedi:

- Rəşid, nə üçün məni öldürdün? Məni sənin nə etmişəm? Tapança, Rəşidin əlindəndən düşdü:

- Liya sənmisən? - deyərək qışqırdı.

Lakin Liyadan səss çıxmıdı, çünki onun cavan ömrü bir cəhalət güllüsünə qurban olmuşdu, Rəşid əyləyib ona baxdı.

- Şübhəsiz zavallı Liyadır, öz əlimlə sevdiyim günahsız qızı qanına boyadım, - deyərək fəryad etdi.

Güllünün səsinə, Liyanın nişanlısının qışqığına küçələrdən milislərin fitləri qalxmağa başladı.

Rəşid qaçmaq fikrində deyildi. O, bacısını öldürməyə qəsdində düşən gündən qətiyyətlə etmişdi ki, xahişini əmələ gətirdikdən sonra öz ixtiyarı ilə hökumətə təslim olacaqdır, o idi ki, milislər əlində silah onu hələ etdikdə, Rəşid qaçmağı dedi:

- Bu yəhudi qızını bacım bilib səhvən öldürmüşəm, siz təslim oluram. Məni milis idarəsinə aparın ki, şəhadətim verim, - bunu deyərək tapançasını onlara uzatdı.

Onu həbsə aldılar. Düşmənlər məramlarına çatdılar. İki qoca qadının ümid çiraqlarını söndürdülər.

* * *

Beş aydan artıq idi ki, Rəşid həbsxanada yatırdı. Bu günlərdə onun mühakiməsi olacaqdı. Bu mühakiməni Rəşid böyük iztirab və təlaş ilə gözləyirdi. Lakin onun bu həyəcamına səbəb, qorxu hissi deyildi, onu təşviş salan o idi ki, şayd məhkəmədə indiki yeni nəzərlərini, dərin düşüncələrini, onda əmələ gəlmiş böyük ruhani təgyirlərini son sözündə camaata layiqincə yetirə biləcəkdirmi? Ona inanacaqlarmı? Yəni işini yüngülləşdirmək üçün bir hiylə sanacaqlarmı? Rəşid son

Fikirlərindən qorxmurdu, çünki özünü qurtarmaq məqsədində deyildi, biləksən həkimlərin özü üçün ən ağır cəza tətbiq edə bilərdi. O etdiyi silinməz cinayətdən sonra yaşamaq təminatlarında deyildi. Lakin ölüm gedərkən, indiyə kimi fəxr ilə tutduğu yolun yanlış olduğunu öz həmfikir və həmməsləki olan gənc yoldaşlarına sübut etmək istəyirdi. Onda zühura gəlidiyi təğyirlərin düz və səmimi olmasını onlara anlatmaq istəyirdi.

Bu təğyir Rəşidə birdən məni gəlmişdi. Əvvəlləri həbsxanada yatarkən sevdiyi qızı öldürməsinin bəisi bacısını sanıb ona düşmənciliyi artmışdı.

- Liyanın əsil qatili məni deyiləm, bacımdır, - deyərək ondan intiqam almaq istərdi. Anasına gəldikdə ona da davətlə bağlayıb görüşmək istəmirdi... Bu isə köməksiz qalmış zavallı ananın gecə-gündüz göz yaş tökməyini səbəb olurdu.

Hər cümə günü, başqa analar və arvadlar kimi Gülsüm həbsxananın qabağında saatlarca durub oğlu ilə görüşmək istəyirdi. Lakin növbə ona çatdıqda xəbərlər verirdi ki, müqəssir anası ilə görüşmək istəmir. Hətta Rəşid anası gətirdiyi şeyləri də qəbul etmirdi. Biçarə ana həbsxananın divarına söykənib saatlarca ürək yaxıcı göz yaşlarını tökürdü. Başqa görüş gəlmiş analar, arvadlar onun halına acıyardılar. Zavallını bir tövr sakit edib evinə aparardılar. Buna baxmayaraq, Gülsüm hər cümə yenə gəlirdi ki, bəlkə, bu dəfə oğlu fikrini dəyişdirib, onunla görüşəcəkdir, ya gətirdiyi şeyləri qəbul edəcekdir. Ümidi puça çıxardı. Onun halına həbsxananın qapıçısı yanırdı.

O, bir cümə günü, Gülsümün Rəşidin dostlarının adlarını öyrənib belə bir hiylə qurdu; gələcək cümə növbə Gülsümə çatdıqda qapıçı dedi:

- Ana, oğlun şeyləri qəbul edir, ver aparım.

Biçarə arvad sevindiyyəndən özünü itirmişdi, əlləri sə-sə qəzetə bükülmüş çay, qəndi, papirosu və özü bişirmiş olduğu halva və külçəni ona uzatdı.

- Oğlum, bunu Rəşidə verəndə de ki, onun dərdindən belim bükülmüş, ağlamaqdan gözlərimin nuru getmiş. Bu gün-sabah bu qəmi və qüssədən öləcəyimi, bircə məni görüşün ki, qəbrə rahat gedim.

- Yaxşı anam, deyərəm. Qorxma, oğlun səninlə görüşəcəkdir, ancaq bir az səbr et. Çox cavan dustaqlar sənin oğlun kimi əvvəl vaxtlar heç kəsi görmək istəməzlər, sonralar, özləri qohumları ilə görüşməyi tələsirlər.

Qapıçı şeyləri ondan alıb dedi:

- İndi get, ana, ümidini kəsmə.

Gülsüm ondan razılıq edib getdi. Qapıçı şeyləri Rəşid dostlarının birisinin adı ilə verdi. Beləliklə, qapıçı bir müddət həm anasını və həm də oğlunu aldadaaraq, hər ikisini razı etdi.

Rəşidi həbsxanada ayrıca kameraya salmışdılar. Buna onun özü də şad idi, çünki halı elə sükut və təkliyi tələb edirdi.

Rəşid bütün günləri, saatlarca yerində uzanıb dərindən fikirlər dəlirdi. Azadlığın nə böyük səadət olduğunu indi düşünürdü... Uca və kiçik pəncərədən düşən günəşin işığının necə böyük bir nemət olduğunu indi anlayırdı.

- Mən nə üçün bacımı bu iki böyük nemətdən məhrum etməliyəydim? Bizim arvadlarımız, anadan olandan qəbrə gedən kimi belə həbsxanalarda yaşayan dustaqlar deyildirlərmi? İnsafı, vicdanı olan şəxs belə belə tələpsizlik razı olarmı?

- Açıq, azad gələnin qadınlarda namus, ismət olmaz... Bu fikir düzdürmü? Demək, bütün mədəni millətlərin qadınları namussuzdur... Bu nəzəriyyə doğrudurmu? Çarşaf yavalığın qarşısını alar; bu haqlı bir tədbirdirmi?

Rəşid öz-özünü belə sualları verib, həqiqət harada olduğunu dərindən düşüncələrdən sonra arayıb tapırdı. Uzun gecələr, tutduğu cinayətin qanlı mənzərəsi gözünün qarşısında böyüyürdü. Sevgili Liyasının solğun dodaqlarından çıxan "Rəşid, mənə nə üçün öldürdün, mən sənə nə etmişdim?" səsləri qulaqlarından çıxmırdı. Bütün də bacısının pərişan üzü, müzərib gözünü, anasının zəif, qansız siması məzlum baxışları gözünün önündə canlanırdı. Bütün də yuxusunda anasını küçələrdə dilənin görürkən diksinib oyanardı. Bu zaman Rəşidin yadına anasının bu sözləri düşürdü:

"Oğlum, düşmənlərin vəsvəsinə qulaq asıb mənə küçələrə salma, əsil biqeyrətlik budur, oğlum".

Rəşid bu acı həqiqəti indi anlayırdı.

- Doğrudan da düşmənlərimin bir saxta məktubuna inanıb üç ailəni bədbəxt etdim, buna namuslu deyirlər? Günahsız Liyanın qoca anasını küçələrə atdım, belə qatil bağışlanmağa layiqmi? Yox, yox, - Rəşid suallarına cavab verirdi.

* * *

Rəşid daha anasının görüşündən boyun qaçırırmıdı. Hər cümə, gülər üzlü onu qəbul edib mehriban söhbətlər edirdi. Ona təsəlliilər verirdi. Gülsüm oğlunun belə təğyirinə artıq şad idi. Bir dəfə Rəşid soruşdu:

- Ana, nə üçün bacım məni görməyi gölmür?

- Oğlum, səndən qorxur, sən tutulan gündən bəri bacın evdən heç bir yerə çıxmır, gecə-gündüz ağlayır, bir an rahat olmur. Gördüyün sağlam Leyla, əriyib çöpə dönmüşdür. Deyir: "Qardaşının bədbəxt olmasına bais mənin oldum. Kaş o yanımda olaydı, başıma çarşaf salıb evdən bayıra çıxmağıma izin verməyi ydi. Mənin onun məmrini şadlıqla qəbul edərdim".

Rəşid gülümsəyib dedi:

- Qorxmasın, mənin irəliki Rəşid deyiləm. Bu gündən sonra daha heç bir kədəni cəkinməyi rək açıq, azad, könüllü istəyən yerə getsin. Ana, onlara cəlladlıq etdiyimiz yetər, belə hətəsxanalarda saxladığımız bəsdır, onların hüquqlarına, mal və canlarına, namuslarına toxunmaqlarımız bir namussuzluqdur. Qadınlar hər cəhətcə, erkəklərlə müsavidirlər. Bu sadəcə şeyi mənin burada uzun müddət dərindən fikirləşib, düşünüb anladım.

Gülsüm, oğlunun dediği sözlərin çoxunu anlamadısa da, onda olan böyük dəyişikliyi hiss edirdi.

- Ana, bu dediklərimi bacıma yetir və gələn cümə də mənim görüşümə gəlir. Ona deyəcəyəm sözərim çoxdur. Daha durma, get, bacımı şad et...

Gülsüm şadlıqdan özünü elə itirmişdi ki, oğlu ilə belə salamatlaşmayıb, cəld getdi.

* * *

Üç gün idi ki, vilayət məhkəməsinin cinayət şöbəsi tərəfindən Rəşidin işinə baxılırdı. Başqalarına ibarət olmaq üçün məhkəmə ciddi və təntənəli bir surətdə qurulmuşdu. Böyük məhkəmə salonu maraqlanan tamaşaçılarla dolu idi. Bu gün məhkəmənin sonu olduğu üçün gələn adamların sayı iki qat artmışdı. Salonda qadınlar şöbəsinin üzvlərindən başqa qeyri çarşafly qadınlar da çox idilər. Onlar məhkəmədən qatıl üçün edam cəzası tələb edirdilər. Bu isə Gülsümün və Leylanın ürəklərini ox kimi sancılırdı.

Qadınlar şöbi si tərfindən təyin olunmuş natiqin odlu çıxışı camaata böyük təsir buraxmışdı. Rəşidin hökumət tərfindən təyin olunmuş vəkili bu təsiri pozmağa səy edirdisə də, müvəffəq olmadı. Rəşid başını aşağı salıb heç kəsə baxmırdı. Dərin-dərin fikirlər dəlib özünün harada olduğunu duymurdu.

- Vəndəş müqəssir, söz sizindir, - deyən sədr elan etdi. Salonda elə sakitlik qaldı ki, milçək uçsaydı, qanadlarının səsi eşidilirdi.

Rəşid qalxdı. Yüzüncü gözəl, onun zərif, gözəl, lakin solğun simasına, uşaq baxışlı gözünün, uca, incə boyuna, qıvrıq saçlarına dikildi.

Rəşid həyəcana gəlmiş əsblərini, hiddətli çarpan qəlbini sakit etmək üçün su istədi. Verilir, içdi, sonra zəif, titrək, xoş səslə son sözlərini başladı. Tərcümeyi-halını, içrisində yaşadığı mühiti, qoçu atasından aldığı tərbiyəni doğru, düzgün təsvir edərək, etdiyi cinayət keçdi. Onun nitqi gəldikcə yandırıcı oda, kəskin qılınca dönürdü. Həbsxanada çəkdiyi böyük ruhi əziyyətdən sonra, özündə qalmış təğyirəri elə saf və sədaqətli isbat etdi ki, kimsədə bir şübhə izi belə qalmadı. Hamının rəhmətini, məhəbbətini qazanmağa müvəffəq oldu. İndi onun ölümünü heç kəs tələb etmirdi, biləks, azad olmasını diləyirdilər. Bir az bundan əvvəl edamını tələb edən qadınların gözələrində mərhəmət və şəfqət yaşları görünürdü.

Rəşid nitqini bitirərək özünü qadınlara təfəvilə çevirib:

- Bacılar, mənim kimi azad olmağınıza mane olan qara fikirli cavanlar və bütün ərklər aradan götürülməlidir. Mən də sizin rəyinizə şərik olaraq məhkəmədən özümün ağır cəza tələb edirəm, - deyən Rəşid oturdu.

Qadınlar tərfindən "yox, yox, istəmirik" sədası qalxdı.

Məhkəmə üzvləri müşavirə otağına keçdilər. Salonda səslər ucaldı, qızğın bəhslər başladı. Qadınlardan bir neçəsi Gülsüm və Leylanı hatırladı:

- Qorxmayın, bacılar, bu işdə ölüm yoxdur, - deyən təsəlli verirdilər.

Aradan yarım saat keçmiş sədr, üzvlərlə bərabər salona daxil oldular. Hamı ayağa qalxdı. Böyük sükut içrisində sədr qətnaməsini oxudu.

- Müqəssir dörd il müddətində azadlıqdan məhrum edilir, lakin onun cavan və səmimi bir insan olduğunu nəzərə alaraq cəzası iki il azaldılır.

Salondan şadlıq sədası yüksəlmiş, adamlar sevinc dalğaları arasında axın-axın bayıra çıxırdılar.

"YOLUXMA Xİ STİ LİK"

İlk bahar... Mayın gözəl günlərindən biri idi. Ağaclar yaşıl paltara bürünüb səhralar çiçəklərlə bəzənmişdi. Batumdan Tiflisə sürətli hərəkət edən dəmiryol qatarı miniklərlə dolu idi. Bunların çoxu, səfərin bu gözəl mənzərəsindən istifadə edə bilməyirdi; çünki Qara dənizin çılğın qəhqəhə ilə hayqıran fırtınalarından çox ziyyət çəkmişdi. Onun üçün də indi kimisi uzanıb yatmış, kimisi də mürgülüyü yirdi.

Bu ziyyəti gənc Cəlil də çəkmişdi. Lakin öz yorğunluğuna baxmayaraq, kupe pəncərəsini qaldırıb baharın saf havasını dərinlən tənffüs edirdi. Hər anda mənzərəsini dəyişən təbiət onda başqa hiss və təsir buraxırdı.

Bu gənc yeddi il idi ki, Parijdə tibb fakültəsini ikmal üçün sevgili vətəninə ayrı düşmüşdü. Bu aralıq Oktyabr inqilabı zühur edərkən, daha sonra Azərbaycanı da şuralaşdırmışdı. Vətəndənin əlaqəsi kəsilmiş Cəlil, Paris mətbuatında dərc edilən proqramı xəbərləri mütaliə edərkən mütəəssir olardı. Cəlil hər nə qədər bu xəbərləri inanmıyır, lakin yenə qəlbində böyük bir iztirab hiss edirdi. O idi ki, Batuma çatdıqda yorğunluğuna baxmayaraq, şəhəri gəzməyi başlamışdı ki, belki bir tanış rast gəlsin... Ancaq kimsəyi rast gəlməmişdi.

* * *

Qatar Tiflis stansiyasına çatdıqda miniklər vaqonlardan cəllə ilə enərək özərini bufetlərinə soxmağa başladılar. Cəlil də kupedən enərək yerə düşdü... Lakin yenə də yemək yemədən əvvəl tanış aramaq fikrində idi. Ancaq qarınca kimi qaynaşan insanlar sırasında heç bir tanış tapmadı. Qəzet, məcmufə alıb bufetə girdi və yemək yeməyi məşğul oldu. Qatar hərəkət edərkən, Cəlil yenə vaqona atıldı... Bir qədər Tiflisin mənzərələrindən tamaşa etdikdən sonra kupesinə gəlirdi. İçəri daxil olduqda pəncərə səmtində qısa boylu, zəifləndəmlı, batıqordlu, çalsaçlı bir şəxsi oturmuş gördü. Bunun siması Cəlilə tanış gəlirdi. Bu şəxs də diqqətli bir nəzərlə ona baxırdı.

Cəlil bunun qarşısında oturaraq soruşdu:

- Siz müəllim Mirzə Xəlilmisiniz?
- Bəli.

- Məni tanıyırmısınız?
- Yəqin əski tələbələrimdən birisiniz... Lakin adınızı unutmuşam.
- Bəli, mən sizin əski tələbənim, adım Cəllidir.
- Doğru, doğru, indi tanıdım.
- Siz Parijdəmi təhsil edirsiniz?

- Bəli, təhsilimi bitirmiş, indi vətəni qayıdıram.

- Çox gözəl... Artıq şadam, - deyər Mirzə Xəlil əlini uzatdı. Cəlli yerində qalxaraq iki əl ilə onun əlini sıxdı.

- Möhtərim müəllimim, sizi sağ və salamat görməyim mən də artıq şadam.

Kupədə bunlardan başqa iki minik daha vardı. Lakin onlar üst yatacaq yerlərini qaldırıb uzanmışdılar. Bunların söhbətlərinə mane olan bir şey yox idi.

Cəlli qohum-qərəbasının, dost-aşnalarının sağ və salamat olmadığını bildikdən sonra söhbəti Azərbaycanın siyasi və ictimai vəziyyətində açmışdı. Mirzə Xəlilin verdiyi məlumata təccüb edərək deyirdi:

- Biz çatən xəbərlər bəsbütün bunun əksini anladır. Möhtərim müəllimim! Mən hələ Parijdə tibb fakültəsində təhsil alarkən, qəti etmişdim ki, təhsilimi bitirdikdən sonra vətən evdət edəm. Bakıda qalmayıb Azərbaycanın ən uzaq və mədəniyyətə geridə qalmış qəzasında oturaraq əhalisinə tibb yardımı edəm. İndi, söhbətimizdən sonar bu fikrimdə daha möhkəm qalmaq sizə söz verirəm.

Mirzə Xəlil dedi:

- Fikriniz çox gözəldir, çünki Azərbaycanda təhsillərini bitirmiş gənc tələbələr qəzalara getməkdən çəkinirlər, hamısı Bakıda qalmaq istəyir.

- Mirzə, keçmişdə Azərbaycanda isitmə xəstəliyi çox artıq dəri cəddi idi, indi nə haldadır?

- İndi azalmaqdadır. Şura hökuməti səhiyyə işlərini artıq diqqət verir. Lakin Azərbaycanda yeni bir "yoluxma xəstəlik" peyda olmuş. Bu əcib, fəqət çox gözəl "xəstəlik" bütün Azərbaycanı bürüyür... erkək, qadın, çocuq, qoca - hamısı bu "mərz"ə mübtəla olurlar.

Cəlli təccübə soruşdu:

- Möhtərim müəllimim, o yoluxucu xəstəliyi bir "gözəl" kəlməsi də əlavə etdiniz... Buna mən təccüb edirəm.

Mirzə Xəlil gülümsəyib dedi:

- Bəli, bu "xəstəliyi" mübtəla olan şəxslər çox gözəl şirər, ruhları yüksəlir, zəhinləri itilşir...

Cəlil təccüblə dedi:

- Bu mərzin bəzi nişanları verən xəstəliyin bənzəyir. Lakin, ümumiyyətlə indiyə kimi görünmüş bir mərz... Şura hökuməti bu xəstəliyin qabağını almaq üçün nə təşəbbüsdə bulunur?

- Onun daha da artmasına sığ edir. Cəlil bu sözləri eşitdikdə gülərək dedi:

- Möhtərim mirzə, zarafat etdiyinizi indicə anladım.

- Xeyr, zarafat etməyirəm, lakin gecikmiş, söhbətimizi bitirək... Sonra Bakıda görüşüb bərabərlikdə bu "mərz" haqqında danışarıq, indi isə rahat olaq.

Bir azdan sonra Mirzə Xəlil və Cəlil kupenin açıq pəncərəsində nə içəri tökülən qucaq-qucaq ölgün ay işıqları altında uyuyurlardı.

* * *

Doktor Cəlil Bakıda idi. Neçə illərdən bəri uzaq düşdüyü Bakını gəlir, dolanar və bu günkü yenilikləri ciddiən sevinirdi. Bir gün Mirzə Xəlil ilə görüşürkən gülmüş və demişdi:

- Möhtərim mirzə, vaqonda dediyiniz və həmişə mübhəm saxladığınız gözəl "mərz"i özüm axtarıb tapdım. Hal-hazırda onun mikrobu təhlil edirəm ki, asan bir üsul ilə daha şiddətli inkişaf etdirərək Azərbaycanın on qaranlıq guşələrində nəsə edəm, həətə bu gözəl "mərz"in adını da öyrəndim. İstərsəniz söyləyim.

Mirzə gülərək:

- Hansı "mərz"dir?

- O, maarif çıxığıdır ki, qocadan tutmuş çocuklara qədər yayılmış və yayılmaqdadır.

- İndi mən də bunu peyvənd edəliyim söz verir və ciddi çalışacağam.

İKİ DOST, İKİ DÜŞMƏN

Avqustun isti günündən biri idi. Mədənçilərin istirahət evində nahardan sonra xəstələrin bir təqımı bağçada kölgəli ağacların altında oturub söhbət edirdilər. Bunlardan Rəhman adlı bir işçi Vətəndaş müharibəsində zühur etmiş bir vətəni yoldaşlarına nağıl edirdi. Onlar da oturub artıq diqqətlə onu dinləyirdilər. Bu dəfədə istirahət evinin həkimisi Əlində qəzet, odasından çıxıb bağçaya gəlmişdi. Onu gördükdə Rəhman səsinə kəsdi.

- Yoldaşlar, nə üçün istirahət evinin qanununu pozursunuz?

Taxtınızda uzanıb rahat olmalısınız - deyən həkim onları məzəmmət etdi.

Qoca işçi Salman dedi:

- Yoldaş Fəxrəddin, biz sükutu pozmayırıq, yuxumuz da gəlir yir.

Yoldaş Rəhman Vətəndaş müharibəsində nə qayət maraqlı şeylər söyləyir, rica edirik ona mane olmayasınız.

Həkim izin verdi. Özü də skamyada oturub qəzet oxumağa məşğul oldu. Rəhman nağıl etməyə başladı. Söylədiyi, doğrudan da, maraqlı şey idi. Hətta Fəxrəddinin də fikrini cəlb etmişdi. O, qəzet oxumağı buraxıb dinləyirdi. Rəhman nağılı bitirdi. Araya bəhs düşdü. Cavan işçi Niyazi dedi:

- Yəqin oğlu atasını öldürdükdə kim olduğunu bilməmiş.

Qoca Salman dedi:

- Burada təccüblü bir şey yoxdur. Vətəndaş müharibəsində belə ittifaqlar çox olmuşdur. Ata oğlu, oğul atanı, qardaş qardaşı öldürmüşlər.

- Niyazi bu ildən firqəyə namizəd yazılmışdır, onda kommunizm qayəsi hələ möhkəmləşməmişdir, onun üçün də şübhə edir.

- Yoldaş Mərdanın bu sözünü mən də şərikəm, - deyən Fəxrəddin təsdiq etdi.

- Vətəndaş müharibəsi qeyri müharibələrə bənzəməz. Bu sinif müharibəsi, məfkurə mübarizəsidir. Burada ata, oğul, qardaş, hərgah başqa-başqa məsləklər mənsub isələr, adi bir düşməndirlər.

- Kommunizmi dərin düşünsəniz, onun qayəsini yaxşı anlasanız ata, ana, qohum, dost, aşına hissi sizə qalib gəlməz. İndi izniniz ilə mən də başıma gələn bir vətəni söyləyim...

- Söyləyin, - deyən rica etdilər.

İşçilər onun əski bir kommunist olduğunu bildirdilər. Həkim qutusunu çıxarıb papirosunu yandırdı, çəkdi. Sonra hekayəyi şəru edərək dedi:

- Söylədiyim aydın olmaq üçün bir keçmişə bə atmalıyam. Mən kəndli övlədiyəm. Kəndlinin bəndə bir parça əkin yeri olar, onu becərərək məhsulu ilə öz coluq-çocuqlarını alicdan saxlar. Mənim atam Səfərinin elə bir parça yeri də olmamış. Həsənqulu ağaya rəncbərlək edərək min məşəqqət ilə öz ailəsinə çörək qazana bilməmiş.

Həsənqulu ağa tündməcaz bir mülkədar idi. Atam ondan artıq əziyyət çəkərdi. Anam da ağalıqda qaravaş idi. Binəva göz yaşından başqa, xanımlardan bir hədiyyə almazdı. Mənim də vətənim ağalıq qapısında kərk yemək idi. O vaxt mənim doqquz yasım var idi. Bir ittifaq mənim bu döyüş-söyüşümün qabağını almağa səbəb oldu. Həsənqulu ağanın övladı yox idi. On yaşında qardaşı oğlu Şəhbaz bəyin onun vahid varisi idi.

Bu uşaq atasız, anasız bir yetim idi. Şəhərdə leyli məktəbdə tərbiyə alırdı. Nağil etdiyim il yay tətili münasibətilə Şəhbaz, məmisigilə gəldi. Nökrərlər, qaravaslar onun başına fırlanırdılar. Nə etsinlər? Gələcək səadətli onun bəndə idi. Şəhbaz özü həlim bir çocuq idi, lakin yeri gələdikdə hökmran bir sinif üzvü olduğunu bürə verirdi. Birinci qəddəmə biz dostlaşdıq, birlikdə oynardıq, birlikdə gələrdik. Şəhbazın qorxusundan heç kəs məni incidə bilməzdi. Onun bu böyük yaxşılığını mən heç bir vaxt unutmaram. Şəhbaz həmin yay məni rusca bəlibanı öyrətdi. Bu isə gələcək səadətə səbəb oldu. Amma Həsənqulu ağanın xilafinəydi idi. Yalnız Şəhbazın xatirəsi üçün bir söz deməyirdi. Bir ittifaq mənim məhəbbətimə Şəhbaza daha da artırdı. Bir gün çayda çimərəkni dərən yerə düşüb boğulurdum. Şəhbaz özünü atıb məni çıxartdı. Onun özü yaxşı üzmeək bilməyirdi. Bu isə tutduğı məni bir qəddər də qiymətləndirirdi.

Yay bitdi, Şəhbaz oxumağa getdi. Bizim üçün yenə məşəqqət günləri başladı. Atam buna səbir etməyib şəhərə köçdü. Bir müddət işsiz qaldı. Axırda neft zavodunda fəhlə oldu. Gərək Salman məminin yanına gələ.

- Bəli, bəli, yaxşı yadımdadır, - deyə Salman təsdiq etdi.

- Türkdə bir məsələ var, deyərlər: "Yağışdan çıxdım, yağmura düşdüm". Biz də Həsənqulu ağanın zülmündən xilas olduq, zavod sahibi Hacı Səlimin çəngəlinə düşdük. Axırda atamın sol qolunu məşin kəsib atdı, azarxanaya düşdü. Atam nə qəddər azarxanada idi, Hacı Səlim

onun məvacibini kəsməyirdi ki, şikayət etməsin. Sağalandan sonra bir şey verməyib atamı küçüyə atdı. Məhkəməyə düşdülərsə də, nəticədə məhkəmə işi zavod sahibinə tərəf kəsdi. Əlil atam aralıqda xırdatavçılıq edərək artıq əziyyətli gündəlik çöreyimizi qazana bilirdi. Burada mən məktəbə daxil olub sonra "Maarif" cəmiyyətinin yardımı ilə orta təhsil bitirərək Leninqrada getdim. Orada darülfünunun tibb fakültəsinə girdim. Şahbaz bəy ilə görüşdük. Əski dostluğumuz yenə təzələndi. O vaxt Şahbaz institutda memarlıq oxuyurdu. Məni Şahbaz bəydən ayıran bir şey var idisə, o da sinif ayrılığı idi. Get-gedə bu ayrılıq dərinləşirdi. Mən orta təhsillə oxuyan zaman bolşevik fırqəsinə girmişdim. Buraya gəldikdə fırqə təşkilatında çalışmağa başladım. Bunu Şahbaz bilirdi. Bir dəfə bu barədə mübahisəmiz oldu.

- "Kommunizm utopyadır" - deyən Şahbaz mən ilə bəhs etdi.

- Proletariat hökumət qurmağa qadir deyil, o vurur, dağıdır, bəlkə, də padşahlığı yıxar, lakin üç gün də olsa hökumət apara bilməz...

- Nə üçün?

- ...Çünki tarixdə işçi-kəndli hökumət sürdüyü görülənmişdir.

- Görülənmişdir, indi isə görülür, - deyən mən cavab verdim.

- Sən bir uşaq kimi bəhs edirsən, - deyən Şahbaz hayqırırdı.

- Şahbaz, hirsənmək lazım deyil, mənə məntiqli sübutlar gətir. Keçmişdə çox şeylər görünmüşdü, indi görünür. "Tarixdə görünmüşdür, ona görə olmaz" bu bir dəlil deyil ki, sən gətirirsən. Məncə, sən həqiqəti gizlədirsən, qəlbindəkini açıb deməyirsən.

- Mən nəyi gizlədirəm? - deyən Şahbaz sordu.

- Sən hökm sürən bir sinfi mənsubsan, ağılıqdan düşmək istəməyirsən, mətləb buradadır.

- Doğru deyirsən, fəqət mən fikrimi gizlətməyirəm; çünki aydın inanıram ki, hökumət siz kommunistlərin əlinə düşsə, insanları böyük fəlakətə salacaqsınız. İş silah gücünə gəlirsə, mənə öz sıranızda yox, müqabilinizdə görürsünüz.

Bu bəhslərdən sonra mən Şahbazdan çəkilməyə başladım.

Bir gecə fırqə yoldaşımızın mənzilində gizli müşavirə edirdik. Qəflətən qapı döyüldü. Biz təşvişə düşdük, kim isə məni səslədi. Qapını açdıq. Şahbaz içəri girib dedi:

- Tez olun kağızlarınızı tələf edin, jandarmlar gəlirlər...

Biz cəld kağızları sobaya atıb yandırdıq. Bir azdan sonra jandarmlar evi əhatə edilər. İçəriyə soxulub aramağa başladılar. Əlil heç bir şey düşmədi. Jandarmların biri Şahbaza diqqətlə baxıb dedi:

- Bu studenti mən buraya gələn gördüm. Yəqin bunlara bizim gələcəyimi xəbərlə vermiş.

Şahbazı tutub apardılar. Hərçənd əldə bir sübut yox idi, mən yenə təşvişlə düşdüm. Şahbazı bir gecə həbsdə saxlayıb buraxdılar. Mənim ilə görüşdükdə gülərkən dedi:

- Hökumət əleyhin işləyənlər siz, həbsə alınan mən.

Bu ittifaq yoldaşlar arasında Şahbazın ehtiramını artırdı. Mən üçüncü kursda olanda ata və anam vəfat etmişdi. Sağ qalan bacım Tahir idi. O da ali ibtidai məktəbi bitirmişdi. Onu hazırladırıb özüm ilə Peterburqa gətirdim, mamaçalıq kursuna qoydum.

Şahbaz Tahirini tez-tez teatrlara, konsertlərə aparardı. Onun namuslu bir cavan olduğu məni məlum idi. Ona görə də bacım ilə gələcəklərinə mane olmazdım. Get-gedə Şahbaz ilə Tahir arasında məhəbbət törədi. Bunu bildikdə qorxuya düşdüm; çünki bunların evlənməsi qeyri-mümkün idi. Hərgah Şahbazın özü və əmisi Həsənqulu ağa da rəy versəydi, mən razı olmazdım. Ona görə Tahirini ondan ayıraraq görüşməyini qadağan etdim. Bu İttifaq bizim dostluğumuzu pozdu. Tahirə mamaçalıq kursunu bitirib vətəninə qayıtdı. Bu vaxt Fevral inqilabı başlandı. 4-cü kurs tibb tələbələrinə şahadətnamə verib Almaniya cəbhəsinə göndərildi. Göndərilənlər sırasında mən də var idim. Cəbhədə əsgərlər arasında bolşevizm və müharibəni yandırmaq propaqandası apardığım üçün məni tutub həbsxanaya saldılar. Oktyabr inqilabı məni həbsdən azad etdi. Sonra vətəndaş müharibəsi başlandı. Üç il Sibirdə, axırda Cənub cəbhələrində Qızıl Ordu içərisində həkimlik vəzifəsini icra edirdim. İyirminci ildə Qızıl Ordu ilə Azərbaycanca daxil olduq. İyun 1918-ci ildə üsyanda mən hərbilazaretə həkimlik, bacım Tahir isə şəfqət bacısı vəzifəsini ifa edirdi. Bacım Tahir yoldaş Niyazi kimi həmin il bolşevik firqəsinə namizəd olmuşdu. Bir gün yaralıları baxıb yenidən odama girmişdim ki, bir qəddər istirahət edən, Tahir daxil olub dedi:

- Yeni bir yaralı gətirmişlər, gəl bax.

- Yaxşı, get, bu saat gəlirəm, - dedim.

- Xəstənin yarası ağırdır, hər dəqiqəsi xətdədir, - deyən bacım yalvacı bir nəzərlə üzümə baxdı.

Qalxıb getdim. Yaralı bihuş idi. Üzündən qan qaçıb meyit rəngini almışdı. Yarasına diqqətlə baxdıqda xətdərsiz bir yara olduğunu bildim, lakin xəstənin bədənini qayət zəif idi. Yeni azardan durmuş adamın

vücuduna bənzəyirdi. Yaranı yuyub bağladım. Sonra ümumi odaya almağı əmr etdim. Bu vaxt bacım mənə yaxınlaşıb yavaş dedi:

- Xəstəni tək odaya qoymağı əmr et.

- O nə üçün?

- Sonra deyirəm.

Mən xəstəni xüsusi odaya aparmağı əmr verib, mənzilimə qayıtdım.

Tahirin yaralıya təcili surətdə baxmaq təkidli, müəmmalı təklifi mənə şübhəli salmışdı. Burada bir sirr var, - deyər fikrə getdim. Aradan on dəqiqə keçmiş Tahir də daxil oldu.

- Yaralını tanıdınmı? – deyər sordu.

- Yox, kimdir?

- Şahbaz bəy...

Mənə heyrət görürdü. Dörd il icarəsində nə qədər dəyişiklik... "Kommunizmi silah gücü ilə yürütmək istəsiniz, mənə sıranızda yox, müqabilinizdə görürsünüz" sözü yadıma düşdü.

- Şahbaz bəy körpünü dinamitlə uçurmaq istədikdə, qarovulçu əsgər güllə ilə vurmuş, - deyər Tahir əlavə etdi.

- Xəstənin halı indi necədir?

- Huşu gəlmiş, ancaq böhran içindədir.

- Hərəkəti necədir?

- 39,5.

- Həkimlərdən kim baxır?

- Yoldaş İvanov.

- Gedək, - deyər qalxdım.

Qəlbimdə bir iztirab ilə Şahbazın yanına gəlmişdim, nəbzini aldım.

- Yəqin malareya ilə xəstələnmiş. İndi də bu hərəkət onun hərəkətidir.

- Yarasından heç bir qorxu yoxdur. Kaş ağır bir öldürücü yara olaydı.

- O nə üçün? – deyər Tahir iztirab ilə sordu.

- Qızıl Ordu ilə müharibə edən əksinqilabçı ağanın, körpü dağıtmağa qəsd edən bir mühəndisin nə olduğunu bilirmisən?

Bunu eşitdikdə Tahirin rəngi üzündən qaçdı. Əski məhəbbət qəlbimdən hələ çıxmadığını bürüz verdi.

- Xəstəyə baxmağa yoldaş İvanov kimi təyin etmiş?

- Məni.

- Sən yaramazsan.
- Nə üçün?
- Məsləhət belədir. Get bacı Markovanı göndər.

Tahir məyus və pərişan odundan çıxdı. Bir azdan sonra Şahbaz gözünü açdı. Zəif səslə sordu:

- Mən haradayam?

Mən sandalya alıb yanında oturdum. Şahbaz böhranlı gözünü üzümə dikdi, diqqətlə baxdı.

- Fəxrəddin, mən nə üçün buradayam?
- Şahbaz, sən yaralısan, bura da xəstəxanadır.
- Düşünürəm... Düşməni tanıyıram.
- Qətl etmə, yaran yüngül yaradır, Tezliklə sağalarsan...
- Sonra da güllə qabağında...

- Biz xəstə ilə müharibə etməyirik. Daha danışmağa izin verməyirəm, - deyən mən ayağa qalxdım. Bu halda Markova daxil oldu.

- Yoldaş Markova, bu xəstəyi siz baxacaqsınız. Xəstəyi yaradan artıq malareya zərər verir. Kinə təyin edirəm. Gündə üç dəfə verirsiniz. Çox su içməyi izin verməyiniz, qızgındı çay veriniz. Mən qapıya tərifi yönəldim. Qapıdan çıxdıqda qulağıma Şahbaz tərəfindən - iki dost, iki düşməni, - sədəsi dəydi.

* * *

Şahbaz sürətlə sağalırdı. Bu işə onu şad etməyirdi. Bir dəfə Markova onun yarasına yod sürüb bağlayırmış. Şahbaz fürsət tapıb yod şüşəsini qapıb içməyə istədikdə bacı tərəfindən alır. Şahbazın halı mənə dərin düşündürdü. Sağaldıqdan sonra əvvəl hərbi tribunal, sonra güllə qabağında. Onun üçün nicat yolu yox idi. Məndən heç bir yardım gözləməyirdi, çünki bilirdi ki, mən kommunizm uğrunda hər bir şeydən keçirəm. O bilirdi ki, mən onunla şəxsən səmimi dostam, lakin məfkurəcə dərin düşməni. "İki dost, iki düşməni" mənası bu idi.

Son zamanlar Şahbazda dəyişiklik görünürdü. Qəlbə açıq danışdı gülürdü. Hətta şuxluq tərəzi ilə bəhs də edirdi:

- Fəxrəddin, dediyimi geri qaytarmam. Mən sizin hökm sürməyiniz üç gün vaxt vermişdim, amma siz üç ildir ki, hökumət aparırsınız. Lakin ömrünüz az qalmışdır...

- Səninlə mənim ömrüm çatır, - deyən mən cavab verdim.

Bir səhər növbətçi bacı kabinəmə daxil olub dedi:

- Yoldas Fəxrəddin, Şahbaz bəy odasından yox olmuş. Bu xəbəri eşitdikdə sanki başıma bir ildırım çaxdı.

- Növbətçi həkim kimdir? - deyər sordum.

- Yoldaş İvanov.

- Buraya çağırınız.

Bacı getdi. Mənin böyük iztirabda idim. Xəyalıma dürlü-dürlü şübhələr gəlirdi. İvanov daxil oldu.

- Yoldaş İvanov, xəstə Şahbaz bəy necə olmuş?

- Yoldaş müdir, həər yeri arayıb axtarış etmişəm. Gördüm döyün yoxdur. Mənim zənnimcə Şahbaz bəy dünən, cümə günü qaçmışdır; çünki xəstə əsgərlərin görüşünə yaxın adamlar, ancaq o günü buraxılır, o da komandanın buraxılış vəsiqəsi ilə.

- Fikriniz məncə doğrudur, lakin Şahbazın yanına bir kəs buraxılmamış. Buradan da mənim imzam ilə vəsiqə üzrə buraxılır, bu da olmamış.

- Şahbaz bəyi buradan qaçırmışlar, - deyər İvanov mənalı nəzərlə üzümə baxdı.

- Kim qaçırmış? Bunu sizdən tələb edirəm, - deyər səsimi ucaltıdım.

- Onu Ərkan-hərbi tərifləndirən təyin olunmuş Fövqəladə komisiyon arayıb tapar!..

Şübhəsiz İvanov bu işdə məni müqəssir edirdi, etməyi də haqlı idi; çünki mənim Şahbaz ilə əski dostluğum, onu yüngül yaralı olarkən ayrı odaya buraxdığım və sonra da ona artıq diqqət etdiyim, bunların hamısı mənim əleyhimə idi.

Həmin fikrə Fövqəladə komisiyon da gəlirdi. Komisiyon tərifləndirən aparılan istintaq yeni bir şey açdı, o da cümə günü xəstəxanadan mənim imzam ilə bir qadının dışarıya buraxılması, o qadın təğyiri-libas etmiş Şahbaz bəy imiş.

İləttifadə, komisiyon məni danışdıqda imza saxta olduğunu asanlıqla isbat edə bildim, lakin məni xof və şübhəyə salan bacım Tahir idi. Bu ittifaq düşündən bəri onunla görüşmüşəm. Bu halda Markova kabinəyə daxil olub dedi:

- Yoldaş müdir, Tahir dünən axşam şəhəri getmiş, indiyə kimi qayıtmamış...

Bunu eşitdikdə bütün bəddənimlər bir lərzə yayıldı. Tahirin Şahbazın dalınca qaçması mənə aşkar oldu. Titrək bir səslə Markovaya dedim:

- Yəqin tanışığıldı gecikib qalmışdır, gəlib çıxar. İndi vəziyyətiniz dalınca olunuz.
- Markova getdi. Bir azdan sonra komisiyon məni danışdırdı.
- Yoldaş Fəxrəddin, cümə günü sizin izniniz ilə dışarıya buraxılan kimdir? –

deyən komisiyon sədri sordu.

- Eylə ittifaq olmamış.
- Bu imza sizindirmi? - deyən vəsiqəni mənə uzatdı.
- Mən alıb diqqətlə baxdım, xətt Tahirin olduğunu bildim.
- Bu imza mənim deyil, saxtadır.
- Kimin xətti olduğunu bildinizmi?
- Bəli, bacım Tahirinindir.
- Bu cinayəti yapmağa Tahirni nə və bəlkə, kim vadar etmişdir?
- Əskidən Şahbaz bəyi bağladığı və burada görüşdükdə təzəlikdən məhəbbət.

Bu barədə mən müfəssəl məlumat verdim. Komisiyon bir neçə sual-cavabdan sonra istintaqı bitirdi.

* * *

Mənim üçün hərbi məhkəmə quruldu. Komisyona verdiyim şəhadəti burada təkrar etdim. Bu vaxt məhkəmə sədri:

- Şahidi gətirin, - deyən əmr etdi.
- Bacım Tahir daxil oldu.

Sədr. Vətəndaş Tahir, bu iş barəsində nə bilirsiniz? Söyləyiniz.

Tahir. Saxta vəsiqəni imza edən, Şahbaz bəyi öz libasına geyindirib qaçırdan mənim. Sonra mən özüm də yaptığım cinayətdən qorxub qaçdım. İndiyə kimi şəhərdə gizlənmişdim. Qardaşımı müqəssir etdiyinizi bilib gəlmişəm. Qardaşımın bu işdə heç bir əlaqəsi və xəbəri yoxdur. Hamısını mən tələ özüm etmişəm.

Sədr. Şahbaz bəyi qaçırtmaqdan məqsədiniz nə idi?

Tahir. Onu ölümdən xilas etmək.

Sədr. Nə üçün?

Tahir. Mən onu sevirdim.

Sədr on dəqiqə tənfüs elan edib üzvləri müşavirə odasına getdilər.

Bu zaman Fövqəladə komisiya sədri yanıma gəlib dedi:

- Yoldaş Fəxrəddin, mən istintaq apardığım zamandan sizin bu işdə müqəssir olmadığınızı inanmışdım. Lakin şübhəyə salan imzanız idi. Onu da ekspertlər tədqiq edib aydın çıxardılar. Bacınızın yox olması komisiya üzvlərinin bir neçəsini şübhəyə salmışdı. İndi o da aydınlığa çıxdı.

Bu vaxt sədr, üzvləri məhkəmə salonuna daxil oldular. Sədr məhkəmənin qətnaməsini oxudu. Mən azad olub, Tahir həbsə alınıb yeni məhkəmə qurulacağım elan etdi. Lakin binəva bacım yeni məhkəməni görmədi. Qətnamə oxunduqdan sonra özü ilə gətirdiyi süleymanini içib yerə yıxıldı. Sağaltmaq mümkün olmadı. Canını Şahbaz bəyə bağladığı eşqə fəda etdi.

MİSTER QREYİN KÖPÜ Yİ

Puan Qay, Xan Qou şəhərinin Nan Si çayının sahilində əski bir daxmada qoca anası ilə yaşayırdı. Bu gənc, küçü aktyoru idi, Öz şagirdi balaca Sen O ilə bazarlarda, şənlikli küçələrdə, çayxanalarda oyun çıxartmaq, məzhəki yaratmaq və mahnı oxumaqla, gündəlik ruzisini qazanardı.

Bəxti gətirib 60-70 qəpikdən çox qazananda, o axşamı, çörək və soğandan əlavə, balıq da alıb şad evlərinə gəlirdi və küçədən həyəti daxil olduqda "Ana can, yuy... yuy..." deyərək onu səslərdi.

Puan Qayı çinlilər sevirdilər, lakin avropalılar onu görmək belə istəmirdilər, çünki Puan Qay onların pis xasiyyətlərini, məğrurluqlarını, çinlilərdə edilən zülmü pontamimi tərzilə gözəlcəsinə göstərərək xalqı güldürürdü. Bunun üstə Puan Qay avropalılar tərəfindən neçə dəfə kərk yemişdi. Lakin yenə də onların təqlidini çıxartmaqdan saqınmazdı. Ancaq şəhərin Avropa hissəsində enməkdən çəkinirdi.

Bir səhər Puan Qay küçədə həsir salıb, üst paltarını soyunub oyun çıxarırdı. Adamlar yığılıb ona tamaşa edirdilər. Bu zaman mister Qreyin əspazı bazardan azuqə alıb evə qayıdırdı. Misterin məhsur köpüyü Bollu da onun arxasınca gəlirdi. Bu ingilis buldoqu sahibi kimi qayət kinli, dəhşətli bir köpək idi. Bollunun qapdığı iti və insanı ələləndirən ələmək mümkün deyildi. Ta üstünə su tökməyincə tutduğunu buraxmazdı. Bu köpək çinlilərə çox əziyyət verirdi. Lakin mister Qreyin qorxusundan kimsə onu vura bilməzdi.

Bollu adamların dəstəsinə yaxınlaşdıqda uşaqlar: "Mister Qreyin köpüyü gəlir", deyərək qaçmağa başladılar. Böyüklər də kənara çəkildilər. Bu zaman Puan Qay, arxası üstə uzanıb ayaqları ilə Sen O-nu tez-tez yuxarı atıb-tuturdu. Köpüyün diqqətini cəlb edən Puan Qayın həsirinin üstə ilan kimi uzanan kəkili idi. Sen O onu gördükdə qışqırdı. Puan Qay, Sen O-nu yerə buraxıb cəld qalxdı. Bu vaxt köpək Puan Qayın arxalığını qapıb qaçmağa başladı... Puan Qay öz şeylərini şagirdinə tapşırıb köpüyün dalınca qaçdı. Küçədən daş yığıb köpüyə atırdı. Lakin Bollu daşların dəyməyincə baxmayaraq, arxalığı dışındakı salmırdı. Daşın biri Bollunun ayağına bərk dəymişdi. Lakin hələt köpək yenə də arxalıqdan əl çəkmirdi. Küçəni döndərək bir Çin polisi onun qabağını aldı:

- Nə üçün köpüyü das atırsan?

- Görmürsənmi, köpük arxalığı aparır...

- Görürəm və köpüyün də mister Qreyin olduğunu bilirəm.

- Deməli, mister Qreyin köpüyü üçün qanun yoxdur...

- Puan Qay, özün də bilirsən yoxdur, nə üçün soruşursan? Ya arxalığından çək, ya da cürətin varsa, get misterdən al.

- Gedirəm və arxalığımı da alaram, - deyir Puan Qay yola düşdü. O daha qaçmırdı, ahıstı gedirək dərin fikrə dalmışdı. Böyük və ulu vətəninin azğın, qudurmuş imperialistlər pəncəsi altında boğularaq, sızlayaraq məhv olduğunu düşünürdü:

Bizim üçün nicat yolu yoxmu? Hacana kimi dörd yüz milyonluq Çin, vətənişi avropalılar əlində oynucaq olacaqdır, - deyir öz-özünə sual verirdi.

- Var, lakin biz biqeyrətlər, hamımız inqilabçı Kanton ordusuna qarışb vətənimizi imperialistlər əlindən xilas etmək üçün, inqilabçıların qarşısına çıxıb bunlarla müharibə edirik. Puan Qay, başında belə fikirlər gəlib mister Qreyin darvazasına çatdı və cürətlə içəri girdi. Bu zaman mister Qrey balkonda oturub qəzet oxumağa məşğul idi. O, itin ayağının Puan Qay tərəfindən yaralanmasından xəbərdar idi. İndi qəzəbli və səbirsiz onu gözəl yirdi.

Mister Qrey başını qaldırıb Puan Qayı gördü və ayağa qalxaraq acıqlı soruşdu:

- Mənim itimi sənmi vurmusan?

- Bəli, mən vurmuşam. Arxalığımı götürüb qaçdı, mən də daş atdım ki, yerə salsın, lakin buraxmadı.

- Sən bilirsənmi ki, ingilis köpüyü tutduğunu buraxmaz?

- Bəli, ingilislərin köpükləri sahiblərinə oxşamışlar, tutduqlarını buraxmazlar.

- Doğrudur, sən üç böyük cinayət etmişən, ona görə cəza alacaqsan. Birincisi budur ki, mənim sevgili köpüyüm Bollunu yaralamısan...

- Mister, sizin papağınızı və ya başqa bir şeyinizi köpük götürüb qaçsa, nə edərsiniz?

- Tapançamı çıxarıb vuraram, yerində qalar.

- Mən ki hələ itinizi öldürməmişəm.

- Sənin həddin nədir ki, elə iş edə bilsən. İkinci, təqsirin bax budur, - deyir mister Qrey ona bir məktub göstərdi.

- Bu sənin arxalığının cibindən çıxmış, bilirsənmi nədir?!

- Kanton əsgəri dostumdan gəlmiş məktubdur.

- Yalan! Kommunist firqəsi tərfindən nəşr olunmuş proqlamasiyadır, sən o firqənin gizli üzvüsən və oyun çıxarmaq ilə onun fikrini burada yeridirsən.

Bunu eşitdikdən Puan Qayı sənə bir edən bilməyib dedi:

- Elə ki, siz imperialistlər biz çinlilərlə rəftar edirsiniz, axırı hamımız ona gələncliyik. Üçüncü cinayətimizi söyləyin.

- Üçüncü cinayət odur ki, izinsiz mənim həyatıma girmisən, o qapıda yazılanı oxumadınmı?

- Xeyr, orada nə yazılmışdır?

- Orada bu yazılmışdır: "Çinlilərlə və köpklərlə daxil olmaq yasaqdır".

- Mister o qanunmu?

- Bəli, qanun.

- O qanunu İlahizadə Corcmu vermiş?

- Sus, qanmaz köpək, onu mən vermişəm, hər bir ingilisin əmri siz vəhşi çinlilərlə üçün qanundur.

- Onları verənləri inqilabçı Kanton tezliklə məhv edəcək.

Bunu eşitdikdən qan mister Qreyin başına sıçradı və elə bağdı ki, bütün xidmətçilərlə sənə töküldü.

- Bu köpəyi alın, o uzun saçından talvardan asın, mən əmr etmədikdən xilas etməzsiniz, haşdı!..

Zavallı Puan Qayı tutub talvarın altına gətirdilər. Mister Qrey də balkondan enib oraya gəldi.

- İndi ayı kimi bağırırsan, - deyən "mədəni, nəcib" Qrey, Puan Qayı söyməyi başladı.

Puan Qayı asarkən, bozarmış dodaqlarından bir kəlmə belə buraxmadı. Lakin qanlı gözlərindən qızıl atəşi saçılırdı. Qrey cənabları ingilis "dələtin" İcra etdikdən sonra yenə balkona qalxıb qəzet oxumağa başladı. Aradan xeyli keçmiş xidmətçi çinli ona çay gətirərkən Puan Qayı azad etməyini yadına saldı. Mister saata baxıb dedi: "Hələ iki dəqiqə qalmış". Sonra qəzeti masanın üstə qoyub çay içməyi başladı. Hərgah mister Qrey o zaman dönüb xidmətçinin üzünə baxsa, onun baxışında özünü qarşı nifrət əlamətlərini aydın oxuyardı.

Mister Qrey çayını içib aşağı endi və Puan Qayı xilas etməyi əmr verdi. Onu azad etdilər. Sonra mister Qrey qayçı gətirdi və öz əli ilə Puan Qayın o uzun saçlarını kəsib ona uzatdı:

- Bunu al, saxla, ta ki, tutduğun cinayəti unutmayasan.

Sonra emr etdi ki, onun arxalığını versinlər. Puan Qay illərlər bəslədiyi saçını alıb:

- Mister, mən and içirəm ki, heç bir an bu günü unutmayacağam, bu gün kimi mən inqilabçı deyildim, siz bu saçları kəsməklə öz əlinizlə mənə inqilabçı kantonçular sırasına göndərirsiniz, siz artıqca təşəkkür edirəm, - deyərək Puan Qay götürüldü.

Altı aydan artıq idi ki, Puan Qay Kanton inqilabçı ordusunda şücaətli dava edirdi. İmperialistlərin ümidi olan Şimal ordusu Qızıl Kanton ordusunun döşətdi hücumları qarşısında davam edə bilməyib əllərində olan kənd və şəhərləri boşaltmağa məcbur olurdu.

Növbə Puan Qayın vətəni Xan Qou şəhərini çatmışdı. Puan Qay irəlilədi gedən bölüyün sırasında idi. Şəhəri hücum başlandı. Puan Qay qızmış şir kimi müharibə edirdi. Ən atışlı yer özünü atırdı. Şəhəri girən birinci Puan Qay oldu. Günorta olduqda Xan Qou Kanton əsgərləri tərəfindən alındı. Lakin küçələrdə, ara-sıra güllə səsi gəlirdi.

Puan Qay, mister Qrey sakini olan küçə ilə evlərinə, anasını yoluxmağa gətirdi. Birdən qarşısına misterin köpəyi Bollu çıxdı. Sanki qəza Puan Qayın intiqamını yerinə qoymaq istəmirdi. Puan Qay cəld tuffəngi döşünə alıb iti nişanlayıb götürdü. Güllə açıldıqda köpək yerə sərildi. Puan Qay gedib onun quyruğundan tutdu və sürükləyərək mister Qreyin dövrəzası ağzına gətirdi. Misterin dövrəzası, qapılan, pəncərələri bağlı idi. Həyətdə, evdə bir insan görünmürdü. Puan Qay kəmərini açıb itin başına keçirdi və xeyli çətinlik ilə dövrəzadan asdı. Sonra cib kitabçasını çıxarıb bir varaq cırdı, yazdı, dövrəzaya bənd etdi. Sonra fəxr ilə oxudu: "İngilislər və köpəklər içəri daxil olmaq qadağandır".

- Mister Qrey! İndi Puan Qayı ölən kimi unutmazsan, - deyərək yola düşdü.

BAX MƏN BUNA YOXAM

İbrahim çadra, papaq və əski əlifba əleyhinə təşkil olunmuş mədəni hücum kampaniyasında iştirak edərkən çox çalışdığı üçün artıq yorulmuşdu. Mənzilinə qayıdarkən, rəfiqi Qulamgildə bir qəddər dincini almağı və onun xəstə oğlunu yoluxmağı qəti etdi.

Qapıdan içəri daxil olduqda Qulamdan başqa, qısa boylu, ortayaşlı, başında 60-70 manata dəyən bir papağı olan həkimə masa üzərində oturub, resept yazan gördü. Qulam ilə salamlayıb xəstə çocuğunun halını sordu.

- Mədəni hücum kampaniyanız nə cür keçdi? – deyən Qulam sordu.

- Çox gözəl və şənlikli keçdi, - deyən İbrahim cavab verdi. Doktor üzünü ona çevirib dedi:

- Məncə küçələrdə düşüb "çadra daloy" deməyin heç mənası yoxdur. Belə şeylər öz-özünə məhv olub gedə bilər. Burada inqilab yox, təkamül yolu ilə getmək lazımdır. Yetişməmiş bir meyvəni dərməkdən mənfəət və zəin zərər və bəlik də, xəta gəlir. O ki qaldı, papaq məsələsinə, bunda mən heç yoxam. Ümumiyyətlə, bir tayfanın milli libasını dəyişdirməyi mən tarixi səhv hesab edirəm, istər onu dəyişdirən dəli Petro olsun, istər Mustafa Kamal.

İbrahim:

- Möhtərəm doktor, - dedi, - fikrinizdə çox əskilik qoxusu gəlir! Mənim az olmuş olsa, nəbatat elmində bir qəddər məlumatım vardır. Mən ildən ziyad meyvəsi dəyməyən nəbatət eşitməmişəm. Hərgah elə meyvə varsa, onun dəyməsi çox uzun və bəlik də müşkül olduğu üçün dərəcə heyvanlara atılması lazım gəlir. O ki qaldı papaq məsələsinə, həkimlərdən papaq tərtifatı olan şəxsi indiyə kimi eşitməmişdim, biləksə, onlar papağın zərərindən söyləmişlər...

- Yoldaş, onlar da sizin kimi mətləbə dərin, geniş və ətraflı baxmamışlar. Libas hər torpağın təbiətinə görə yaranmışdır. Ərəbistanda - aba, məmmam; Dağıstanda - yapıncı, başlıq; bizim Azərbaycanca - siz deyən yosma papaq, çuxa. Həmin yosma papaq - kəndlilərimizi yağmır vaxtı yağışdan, qış vaxtı qardan qoruduğu kimi, yeri gəldikdə yastıq və zifəti də ifadə edir. Bu papağı kepka və ya şlyapa ilə əvəz etmək mümkündürmü? - deyən həkim, dəyərli məlumatını isbat etdi.

Qulam doktora cavab verərək:

- Nə üçün mümkün deyil, - dedi, - yay fəslə Muğan və Mil düzlüyünün tənədir kimi üzə qarsan istisində yosma papağın altında tər çeşmə kimi axıb türk kəndlilərinə oda yaxarkən həmin yerdə malaqanlar yüngül gülüş papaqla başlarını günəşin yandırıcı şölsində mühafizə edirlər.

Doktor məsələyi ancaq praktiki tərəfdən yanaşırdı, onu da sübuta yetirə bilməyirdi. İbrahim Qulama müraciətli dedi:

- Doktor, papağın zərfini, kəsfətini bizdə ona bir "namus" və "müqəddəs" kimi baxılmağı və ekonomiye cəhətcən kəndliyə əlavəli olmadığını unudub, fəqət bir millətçilik nöqteyi-nəzərindən baxır...

Söhbətin bu yerində doktor saata baxıb:

- Yoldaşlar, söhbətimiz çox maraqlıdır, fəqət naxoşlar məni gözləyir, - deyən ayağa qalxdı və xudahafiz edib getdi.

Bu vaxt Səlim nəni podnosda üç stəkan çay içəri girdi.

- Xoş gəlmişən, oğlum, çoxdan bəri bizi yad etməyirsən, - deyən Səlim nəni İbrahimi məzəmmət etdi.

- Səlim nəni, şüglüm çoxdur, vaxt tapmayıram ki, gəlib səninlə söhbət edəm...

- Əlbəttə vaxtınız yoxdur... Gündə bir hoqqa çıxardırsınız... Bunu eşitdikcə Qulam gülməyi başladı.

- Heç bu gün anamın başına gələn qəziyyətin xəbərin varmı?

- Səlim nəni, nə olmuş? Söyləyiniz, - deyən İbrahim rica etdi.

- Nə söyləyim? Abır-həya çıxdı getdi...

- Səlim nəni, bircə mənim bu yanımda otur, bu çayı da iç-içə məni nəğl et, görüm bu gün başına nə iş gəlmiş? Yoxsa sənin canına, bu saat durub gedərim.

- Otur, otur, oğlum, söylərim. Bu səhər uşaqlar üçün yumurta almağa dükanə getmişdim. Yumurtaları alıb çarşafımın ucuna bükdüm. Evə qayıdanda sizin dəstələri rast gəldim. Onlar yanımdan keçəndə bir dəcəl uşaq "çadra daloy" deyən çarşafımı başımdan dartıb yerə saldı. Yumurtalar çilik-çilik oldu. Ağzıma gəlmi dedim. Hayasız adamlar da "çadra daloy", - deyən gülməyi başladılar...

Bunu eşitdik İbrahim qəhqəhə ilə gülməyi başladı. Qulam da ona qoşuldu. Sonra Səlim nəni dedi:

- Dediniz: padşah olmasın.

- Dedik: olmasın.

- Dediniz: dövlətli olmasın.
- Dedik: olmasın.
- Dediniz: bəy, xan, ağa, xozeyin olmasın.
- Dedik: olmasın.

- İndi nə deyirsiniz ki, çadra olmasın. Bax, mən buna yoxam!.. Bu vaxt həyətdə qışqırıq qopdu.

- Yenə Məşədi Səfir arvadını döyür. Haraya gedim, - deyən Səlim nəni həyətdə çıxdı.

- Qulam, Məşədi Səfir kimdir? - deyən İbrahim sordu.

- Məşədi Səfir bu evin sahibidir. Özü də quzu cildinə girmiş bir qurddur. Danışanda deyirsən ki, əski bir kommunistdir. Ləqəbi də "Siyasetçi"dir. Yəqin ki, bir azdan sonra özü buraya gələcəkdir; çünki hər bir belə ittifaqda mənim yanımda özünü safa çıxarıb, arvadı Səkinəni təqsirləndirir.

Doğrudan da, bir azdan sonra Məşədi Səfir söylənən-söylənən içəri girdi. Cavanlarla salamlaşdı. İbrahim işarə edərək:

- Yəqin yoldaş da fikir edəcəkdir ki, mən davakar, arvad incidən bir adamam. Əsla, yox. Mirzə Qulam təsdiq edər ki, mən köhnəpərəst deyiləm. Oğlum da onun yanında oxuyur, qızımı da bu ildən uşaq bağçasına qoymuşam, ancaq bu evi yıxılmış arvad evini-eşiyini atıb küçələrə düşübdür ki, mən mollaının təqlidini çıxaranlara tamaşa edəcəyəm. Mən deməyirəm ki, tamaşa etməsin, lakin qabaqca evini, həyətinə süpürsün, xörəyi hazır etsin, uşaqların qarnını doyduzsun, sonra hansı cəhənnəmə istəyirsən, itilib getsin. Mirzə Qulam bilir ki, mən bu arvaddan nə ziyət və məşəqqət çəkirəm. Nə üçün? Çünki bu bədbəxt qızı bədbəxt, elmsizdir, ay kaş bu Şura hökuməti otuz-qırx il bundan irəli gəlmiş olaydı! Onda biz də oxumuş, tərtibli ailə sahibi olmuşduq.

Burada Məşədi Səfir bir nəfərini alıb kursüdə oturdu.

- Mirzə Qulam, mənə yoldaşla tanış etmədin. Yoldaş nə iş sahibidir?..

- Ay Məşədi Səfir, qurma saat kimi aramsız zıngırovunu çalırsan. Heç fürsət verirsənmi ki, tanış edim? - deyən Qulam cavab verdi. Sonra məşədiyə mənalı baxışla:

- Bizim yoldaş yazıçıdır!

Məşədi Səfir, bunu eşitək, cəld yerindən qalxıb, iki əli ilə İbrahimin əlini sıxaraq:

- Yoldaş, sizinlə tanış olmağa çox şadam! Mən yazıçıları artıq dəri-cəld sevirəm. Bəlkə, artıq-əskik söz danışdım, mənə əfv edirsiniz.

Mən özüm çox basavəd adamam; qəzet-jurnal gecə vaxtında gündüz əlimdə düşmür. Əlbəttə siyasəti çox sevirəm. Ləqəbim də "Siyasətçi"dir. Ancaq yoldaş, Şura hökumətinin bir siyasətini mən başa düşə bilmədim. Bu barədə fikrinizi bilmək istəyirəm.

- Dediniz: allah yoxdur.
- Dedik: yoxdur.
- Dediniz: peyğəmbər, imam yoxdur.
- Dedik: yoxdur.
- Dediniz: din, məzhəb, şəriət, quran, oruc, namaz yoxdur.
- Dedik: yoxdur.
- Dediniz: məscid, molla, seyid, mərsiyəxan yoxdur.
- Dedik: yoxdur.
- Dediniz: ünas ilə zükür¹ müsavidir.
- Dedik: müsavidir.
- Axırda dediniz: Əskidən bizə miras qalmış çadra yox olsun.
- Dedik: yox olsun.
- İndi də deyirsiniz ki, papaq da yox olsun. Bax, bunda mən yoxam!..

Bunu eşitdikdə İbrahim gülümsünərək dedi:

- Məşədi Səfi, bir belə "müqəddəs" şeydən əl çək bildin, nə üçün bu "namus" papağından əl çəkə bilməyirsən?

- Yoldaş, görünür ki, mətləb dərinin fikrə vermədiniz. Mənim sözüm papaqda deyil, siyasətdədir. İstəyirsiniz bu saat bu papaq əvəzinə başıma nəinki kepka, lap lodrağan (lüteran) qalpağı qoyum. Mən köhnəpərəst deyiləm; Mirzə Qulam təsdiq edir, ancaq bir məni dəyin görüm, Azərbaycanca nə qədər can var?

- Təxminən iki milyon yeddi yüz min, - deyər Qulam cavab verdi.

- Atan oldu rəhmətlik, bu miqdarın yeddi yüz minini papaq geyməyənlər çıxacaq, yarisını ünas tayfasına, yerdə qalar bir milyon. Deməli, papaq geyən bir milyon candır. Orta hesab ilə ildə on min dəri lazımdır. Dərinin birini 30 manatdan götürsək, hökumətimiz ildə 3 milyon manat itirir. Bax, mən bu siyasəti başa düşə bilməyirəm, indi fikrimi anladınız mı? – deyər Məşədi Səfi sordu.

- Məşədi Səfi, nə üçün ticarət siyasətiniz qadınların çadralarını daxil etməyirsiniz?

¹ Qadınlarla kişilər

- Onun bu mətləbi dəxli yoxdur. Mən köhnəpərsə deyiləm, çadranın atılması tərfdarıyam. Mən arvadım Səkinəyə min dəfə demişəm ki, arvad, bu mirası at getsin, lakin o özü atmayı. Qadınlara zor etməyi vicdanım qəbul etməyir, - deyən Məşədi Səfər meydana çağırıcı bir nəzərli baxdı:

- Məşədi Səfər, qadını döyməyi vicdanınız necə yol verir?

- Yoldaş, o lazımdır; çünki qadın tayfası uşaq tayfası kimidir. Onlara quru söz kar etməz, yeri gəldikdə döymək lazımdır. Yoldaş, mətləbdən kənara çıxdıq. Sualıma cavab gözləyirəm.

Qulam dedi:

- Məşədi Səfər, siz, necə ki, bir alış-verişçi...

- Rica edirəm, səhvini düzəldiniz, mən səni tkaram.

- Bəli, siz səni tkarsınız, ancaq siz hökumətin hər bir tədbirindən sandıqçalara para toplamaq gözləyirsiniz; bu yalnız bir nəzərdir. Hökumət, maarif, səhiyyə və qeyri maddəni işləyən milyonlar sərf etdikdə öz para sandıqlarını güdməyir, dəri və çadradan gələn paramı öz böyük məqsədinə qurban edir.

- Məşədi Səfər, izninizlə bir sual da mən vermək istəyirəm.

- Buyur, yoldaş yazıçı.

- Sizin səni tiniz nədir?

- Mənim?.. Səni tim?.. Nə üçün soruşursunuz? Onun mətləbi dəxli yoxdur.

- Heç, bilmək istəyirəm.

- Mən... papaqçıyam.

- Onda mətləb aydın oldu... Məşədi, hökumətin bu yeni tədbirində nə üçün xofa düşmüşünüz, o da aydın oldu.

- Yox, yoldaş, vicdanım haqqı səhv edirsiniz... Mən elə adam deyiləm. Mirzə Qulam təsdiq edə bilər.

- Yenə zalım qızının səsi gəlir. Gedim görüm uşaqları incitməyir ki, - deyən Məşədi Səfər qalxıb getdi.

İbrahim soruşdu:

- Qulam, səni nə də yoxsan?

- Mən də çadra ilə papağın indiyə kimi yaşamasında yoxam.

GÜNC MAŞİNİSTKA VƏ QOCA YAZIÇI

On səkkiz yaşında sevimli bir qız. Keçmişini bilməz. Yaşmaq görməmiş, çarşaf bürünməmiş, molla, seyd tanımaz, siğə kimi çürük məhv olmuş sözləri anlamaz. Cəhr, falaqqa kimi asari-tiqimizdən xəbəri yox. O, bir sözlə Şura balasıdır. Adı Nərgiz, özü də onun kimi bir çiçək. İşlədiyi yer Azərbaycanın sarayı. Saat dördə gəlir, saat onda qulluğunu bitirir. Nərgiz çox iti işlər. Yazdığı zaman barmaqları yazı maşınında ləzgihəngi oynardı. Nərgiz həssas qızıdır. Maşında yazdığı zaman əsərin təssüratını onun simasından oxumaq olar. Dodaqlarında təbəssüm - demək əsərdən aldığı zövq, nəşə qəlbinə şad etmiş. Barmaqları altında şaqqıldayan düymələr kimi özü də şaqqıldar - demək əsərdən aldığı zövq, nəşə ona artıq təsir etmiş. Gözlərində atış, qaşları hərəkətdə, qəlbi çarpar - bu da əsərdən aldığı bədihiyyədir.

Nərgiz məşğul olduğu otaqda səkkizə kimi maşinistka işləyir. İş zamanı bu otaq bir pulemyot bölüyünə döndür. Şaqqıldan ağzı deyini qulaq eşitmir, fəqət bu hal adət etməyənlər üçündür. Maşinistkalara gəlirdi, onların əlləri işdə olduqda ağızları da bəkar qalmayı. Mehriban söhbət etdikdə pulemyotların səsləri, incə, həzin səsə verir. Fəqət mübahisəyə keçdikdə şaqqıltı səsi artır. Sözləşmədən sonra qovğaya keçdikdə batareyaya aramsız urağan atışı açır.

Bir axşam, yetmiş qədim qoymuş bir qoca əlində sa, ayaqlarında qaloş, yəni isti palto, boynu şərf ilə sarınmış, qoltuğunda zorba və özü kimi köhnə bir kitab, qapını açdı. Maşinistkalar sanki bir komandaya tabe olaraq əllərini saxladılar. Otaqda səslər kəsildi. Sükunət içində qapı yanında oturan gənc qız:

- Məni, nə istəyirsiniz? - deyən soruşdu.

- Qızlarım, sizdən Nərgiz kimdir?

- Mənim, - deyən pəncərə ağzında oturmuş gənc qız cavab verdi. İxtiyar onun yanına gedərək:

- Qızım, mənim bu əski əlifba ilə yazılmış əsərlərimi maşınında yeni əlifbaya keçirməlisən, çapa verilməlidir.

- Məni, o kitabdan ölüyi gəlir. Maşinistkalar gülüşdür.

- Qızım, doğrudur, bu kitab ölümlər zamanı yazılmışdır.

- Məni, o ölümlərin keçmişini biz dirilənlə nə lazımdır?..

- Yox, qızım, keçmişini bilmək lazımdır. Atalarımız demişlər:

Zimistan çəkən yəni bülbül,

Baharın qədrini bilməz.

- Məmi, düzü, məni o ilan-qurbağa hərfliyi bilmirəm, - deyən qız boynundan atmaq istədi.

- Qızım, məni diktə edərdim, sən yazarsan, müdiriyyətdə belə qəti olunmuş.

- Onda bir qəddər səbir ediniz, Əlimdə yazdığımı bitirim.

- Yaxşı, qızım, gözləyirəm, - deyən qoca soyunmağa başladı.

Bu gündən qoca yazıçı ilə gənc məşinistka işi şüru etdilər.

Yazı zamanı Nərgiz tez-tez dayanıb, eşitmədiyi sözlərin mənasını soruşurdu.

- Məmi, bu yazdığımız vətənlər hansı ölkədə züfur etmiş?

- Qızım, indiki Şura vətənimiz Azərbaycanın keçmişində, çar zamanında.

- Nə yaxşı məni o zaman olmamışam! - deyən Nərgiz öz halından şad oldu.

Qoca yazıçı ilə gənc məşinistkanın məşğulliyəti 10-12 gün davam etdi.

Qoca yazıçının yazdığı sərəlin gücü ilə Əski həyata atılaraq, qanlı faciələr içində boğulan gənc qızlarla bərabər Nərgiz də boğulurdu.

- Məmi, bir az tənəffüs edərkən, - deyən Nərgiz tez-tez otaqdan çıxırdı.

Qayıtdığı zaman yaşamış gözəl rindən mütəəssir olduğu bəlli olurdu.

- Məmi, hekayənizin qəhrəmanı bu yazıq qızcığaz axırda tələf olacaqdır? - deyən Nərgiz soruduqda, sanki qocadan aman istəyərək, onu diri buraxmağını rica edirdi.

Qoca yazıçı gülürək:

- İndi ki, ona elə artıq acıyırsan, eybi yoxdur, qızım, öldürmərik, - deyən onunla zarafat edirdi.

Əski sərəlinin gənc qıza belə təsir etdiyini gördükdə qoca yazıçı Nərgizə dedi:

- Bəli, qızım, o zaman həyat belə idi. Ona görə də bu günkü gözəl vətən həyatı qiymətləndirmək üçün, Əski həyatı öyrənməliyik.

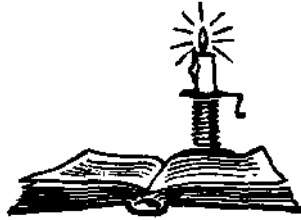
Nərgiz gülümsəyərək, qoca yazıçı ilə razılaşdı.

* * *

Şura Azərbaycanımız on beş ilin ərzində nə qədər irəliləmiş, nə qədər artmışdır. Ölkəmizin sosializm quruluşu, sosializm mədəniyyəti Əski həyatı dərin kölgəliklərdə buraxmışdır.

Bu gün Nərgiz kimi şura balalarımız, Əski həyatı, qaranlıq keçmişə yalnız kitablardan və muzeylərdən öyrənirlər.

Qorxulu nağıllar

HM D V M LEYK

Qışın orta ayı idi. Soyuqdan qaçıb evlərdə gizlənməmişdi. Hacı Səmədin külfəti isti otaqda süfrənin başına cəməm olub, yemək üçün onu gözləyirdi. O isə o biri otaqda öz işini məşğul idi.

Hacı Səməd elli yaşında, səfərbəxş, rəhmdil bir kişi idi. Hacı Səmədin külfəti qoca anasından, arvadından, doqquz yaşında bir oğlundan və bir də yeddi yaşında qızından ibarətdi.

Hacı Səməd oğlu Məmməd ibtidai şəhər məktəbində oxuyurdu və bu ildən də qızı Fatmanı şəhər qız məktəbinə vermişdi. Hacı Səməd başqa müsəlman atalara bəzənksə olaraq uşaqlarının dərslərini, ədəb və tərbiyəsinə çox fikir verirdi.

Hacı Səməd işini qurtarıb yemək otağına gəlirdi. O, süfrənin başında əyləşdi, yeməyi başladılar. Şam qurtardı. Hacı Səmədin xörəyin üstündən çay içməyə adət idi. Bu vaxt külfəti ya kitab, ya gündəlik qəzetlərdən oxuyardı. Bu da olmasaydı, gəzib-gördüyü vilayətlərdən danışardı. Buna görə də gözlüyü gözünə taxıb əlini qəzeti götürəndə hamı sakit olub onun danışığını gözləyirdi.

Hacı Səməd isə səsinə çıxartmayıb öz-özünə yavaşcadan oxumağa başladı.

Fatma bu sakitliyi davam etdirib qocanın əlinə dedi:

- Nənə, mənə bir qorxulu nəğil söylə.

Fatmanın qardaşı Məmməd, bacısından bu sözü eşidib dedi:

- İndi ki, qorxulu nəğil istəyirsən, bəs niyə o günü nənim Məlik Məmməd nəğilini söyləyənə, div adı gələn vaxt nənin qucağına qısıldın?

- Yox, mən heç qorxmurdum, - deyən Fatma cavab verdi.

Bu halda Hacı Səməd qəzeti yerə qoyub dedi:

- Yaxşı, qızım, bu gecə nənin və zəin mən səni bir qorxulu nəğil söyləyirəm, bu şərti ki, qorxmayasın.

- Yox, ata, qorxmaram, söylə.

Hacı Səməd çaydan bir neçə qurtum içib başladı:

- Qızım, biri vardı, biri yoxdu, şimal-şərqdə, meşə içində, çay kənarında Tatarciq adında bir kənd vardı. Bu kəndin əhli əkinçilik və

çarvadarlıqla güzəran edirdi. Qızım, həmin nağıl olunan kənddə Nurəddin adında bir kişi vardı. Bu Nurəddinin on yaşında Əhməd adlı bir oğlu, altı yaşında Məleykə adlı bir qızı və Xədicə adında bir arvadı vardı.

Nurəddinin sənnəti kənçilik idi və mal-qaradan ancaq bir atı vardı. Nağıl olunan zaman bahar və yay çox quraqlıq keçməyi görən o vilayətdə taxıl susuzluqdan yanıb tüləf oldu. Çox çəkmədi ki, Ətraf və Əknafda aclıq başlandı. Payızın əvvəlində Nəurəddin arabasını qoşub şəhərə kirayçiliyi getdi. Orada qazandığı pulu dörd gündən, beş gündən bir evin göndərirdi. Külfəti də onunla güzəran edirdi.

Əhməd kənd məktəbində oxuyurdu. Atasını tərfindən gələn məktubları asanca oxuya bilirdi. Bir neçə gün bundan əqdəm Əhməd yazıb atasından özü üçün bir başlıq və bacısı üçün bir Ələk istəmişdi. Hər ikisi bu şeylərin tezə alınmasını xahiş edirdi. Lakin beş gün keçdi, bir həftə keçdi, on gün keçdi, atalarından bir xəbər çıxmıdı. Xədicə bərk qorxuya düşmüşdü. Evdə pul və çörək də tükənmişdi.

Bir dəfə, Əziz balalarım, söz vaxtına çəkkər, belə bir gecədə, qarlı çovğunun şiddətli vaxtında, Əhməd və Məleykə atalarının yolunu səbirsiz gözəlyən zaman, kim isə qapını döydü. Uşaqlar cəld:

- Atam gəldi, - deyən qapıya tərək yüyürüşdülər. Amma onun əvəzinə kürkə bürünmüş, Əlləri Ələkli, başı başlıqlı qonşuları Şəhabəddin içəri daxil oldu. O kişi Nəurəddinlə bərabər arabaçılığa getmişdi. Bunu görək Xədicənin ürəyini qorxu aldı.

Uşaqlar:

- Ə mi, bəs atamız hamı? - deyən soruşduqları vaxt ondan cavab almadılar. Şəhabəddin Xədicəni bayıra çağırıb, Ərinin atlı-arabalı dərziyə uçub ölməyini xəbər verdi və onun cibində çıxan altı manatı verib cəld getdi.

Xədicə ruhu qaçmış, nitqi tutulmuş halda içəri girdi və uşaqlarını bağrına basıb zar-zar ağladı. Bunların ah-nəəsi, boranın gürültülü səsi bir-birinə qarışmışdı. Bunlar axırda sakit oldular. Əhməd anasından soruşdu:

- Ana, bu aclıq ildə atasız biz necə dolanacağıq, acından öləcəyik.

- Qorxma, oğlum, bu saçlarımla satıb sizi ac qoymaram, - deyən Xədicə oğluna təsəlli verdi, sonra hər ikisini soyundurub yatağa uzandırdı. Bir azdan sonra uşaqlar yuxuya getdilər.

Amma o gecni Xədic sübh kimi yata bilmədi. Fikir, xəyalət onu götürmüşdü. Sahibsiz arvad, yetim uşaqlar, aclıq ildə necə dolarsın?

Bir neçə müddət keçdi. Xədicin pulu lap qurtardı. Yavaş-yavaş ev şeylərini satmağa başladı. Xədic bir də baxdı gördü ki, evdə heç bir şey qalmayıbdır. Uşaqlar da acdır. Çörək üçün hansı qonşuya getdisə liboş qayıtdı, çünki hamı bunların günündə idi. Acından zavallı uşaqlar taqət və gücdən düşmüşdülər. Yazıq Xədic hər yerdən ümidi kəsilməmiş, dizlərini qucaqlayıb bir küncdə mumiya kimi oturmuşdu. Gizlin ağlamaqdan gözünün yaşı da qurumuşdu.

Qızım, axşam oldu. Acından Məleykənin qırmızı yanaqları saralmışdı...

Birdən Fatma özünü atasının qucağına atıb dedi:

- Ata, demə, demə! Qorxuram.

Hacı Səməd qızının başını sıgallayaraq dedi:

- Qorxma, qızım, dalı yaxşıdır. Qulaq as, harada qaldım? Hə, Xədic Məleykəni soyundurub yerə qoydu ki, bəlkə yuxuya gedə. Amma yazıq tifil rahat ola bilmirdi. Axırda Xədic onu sakit etmək üçün dedi:

- Qızım, Məleykə, gözünü yumub yat; onda gecə məni bacamızdan sənə çörək salar.

Məleykə gözünü yumdu. Bir azdan sonra yuxuya getdi. Amma əhməd anası ilə oyaq qalmışdı. Gecədən xeyli keçmiş bacadan gumbultu ilə bir şey içəri düşdü. Ana və oğul diksinmiş ayağa qalxdılar ki, görsünlər o düşən nədir. Gördülər ki, ağzı bağlı bir torbadır. Xədic əli ilə səs-səs torbanın ağzını açdı. Gördülər ki, içi çörək, yemiş, cücə, yumurta və qeyri yeməli şeylərlə doludur. Bunu görən əhməd dedi:

- Ana, gördünmü, məni bacamızdan bizə çörək saldı.

Xədic heyrətdə qalıb cavab verə bilmədi. Bu halda torbanı boşaldanda içindəki kağıza bükülmüş bir yumru şey çıxdı. Açanda gördülər ki, hamısı qızıl puldur. Bunu görəndə ana və oğul daha da artıq təccüb etdilər. Bu halda əhmədin gözünü pula bükülmüş kağızda yazı sataşdı:

- Ana, burada yazı var; qoy görək nədir? – deyən əhməd kağızı oxudu.

"Qızım Məleykə, mən bir qoca səyyaham. Yolda evinizin yanında faytonumun çarxı oxdan çıxdı, onu salıncan mən istədim ki, sizdə bir

az qızınıb, rahat olam. Qapıya gəldikdə anan dediği sözləri eşitdim. Geri qayıdıb bu şeyləri və pulu sənin üçün hazır etdim və tənəzin gəlib bacanızdan atdım. Yaşa, qızım, yaşa, mən qoca babanı da yaddan çıxartma. Xüdəhafiz.

Səyyah Cəmaləddin".

Bu halda Məleykə oyanıb dedi:

- Ana, məlik bacamızdan çörək saldı mı?

- Bəli, qızım, ancaq məlik yox, baban Cəmaləddin, - deyən Xədicə Məleykənin qabağını yeməli şeyləri də doldurdu. O gecəsi iki bala, bir ana şadlıqlarından bilmirdilər ki, nə etsinlər. Axırda hamı şad-xürrəm yığılıb yatdılar.

İndi siz də, öz balalarım, durun yatın, səhər dərsə gedə bilərsiniz.

Bu sözlərlə Hacı Səməd sözünü tamam etdi.

ABBAS V ZEYN B

Məmməd və Fatma şamdan sonra sabahkı dərslərini hazırlayıb, yazılarını yazıb oturmuşdular. Tez-tez atalarının üzünü baxırdılar. Hacı Səməd uşaqlarının fikrini duyub dedi:

- Yenə nəğil istəyirsiniz?

- Bəli, ata, - deyən Məmməd cavab verdi. Fatma dedi:

- Ata, bu gün müəllimimiz bizə "Əlibaba və qırx quldur"un nəğilini oxudu. Sən də bizə quldurdan söylə.

- Yaxşı, qızım, ancaq bunu bil ki, quldurlar elmsiz, təbii siz tayfadan çıxarlar. Heyvanın vəhşi qurd, pələng və şir olan kimi, insanın da vəhşi bunlardır. Ancaq təfəvütli odur ki, quldurlar onlardan neçə qat rəhmsiz, insafsız və zalımdırlar. Qulaq as, bu nəğildən özün bilərsən.

- Qızım, bahar fəslində Dan ulduzunun parlaq bir vaxtı idi. Qaya-dibi adlı kəndin əhli hələ yatmışdı. Bu kənd Zaqafqaziyanın cənub tərəfində, uca dağlarla əhatələnmiş bir çay qırağında, meşə kənarında salınmışdı.

Birdən azançının "allahü-əkbər" səsi ucaldı. Cütcülər bundan əvvəl oyanmışdılar, o zəhmətkeşlər zəmilərinə cüt kəməyər getdilər.

Getdikdən yerinin qızartısı artırdı. Dərliyərdən və çaylardan duman qalxırdı. Günəş dağın dalından ahəstə-ahəstə çıxırdı. Hələ özü görünmüşdü. Amma şəfəqi, qarşısındakı uca dağın başına düşmüşdü. Sonra yavaş-yavaş qalxıb dağın dalından göründü və ruh verən qızıl zərrəciklərini aləmə dağıdıb cümlə yatmışları oyatdı. Çəmənliyə, seyrəngəhlərdə, çiçəklər qönçələrinə gizlənməmiş pərvanələri və anları oyatdı. Quşların cəh-cəhi havaya ucaldı. Bunların xoş avazları cütcünü şura gətirdi. O da ahəstə-ahəstə cütünü sürüb öz nəğməsini oxudu. Dağ döşündə sürüsünü otaran çoban da bayatı nəğməsini tütəyində ucaltdı.

Günəş yavaş-yavaş qalxırdı. Onun qızıl şəfəqi getdikdən gümüş rənginə dönürdü. Qayadibi kəndinin əhalisi durub hələ öz işinə getdi...

- Abbas, bax, gör mən nə qədər yığmışam.

- Affərin, bacım Zeynəb, indi otur, bunları dəstə tutaq, bazarda satıb sən çoxlu kişmiş alacağam.

- Fındıq da.

- Yaxşı, fındıq da alaram.

Bacı və qardaş tükəldirən yığdıqları qulançarı yerə töküüb, bir təpənin üstündə oturdular və onları dəstə tutmağa başladılar.

Bu iki uşaq atadan yetim idi və bir quru daxmadan başqa, ataları bunlara bir şey qoymamışdı. Ancaq anaları Fatma cəhrçilik edib bir növ gündəlik çörüyini qazanırdı. Uşaqlar kiçik olduqlarından analarına bir o qədər köməklikləri çatmırdı. Abbasın on yaşı, Zeynəbin yeddi yaşı vardı. Abbas ancaq bu ildən hər gün meşəyə odun qırmağa gedirdi və qırdığı odunu şıllıyib, bazarda dükançılara bir az pula satırdı. İki gün bundan qabaq Abbas odun ilə bərabər bir dəstə qulançar da yığıb bazara gətirmişdi və onu bir şahı pula satıb anasına vermişdi.

Bu gün Abbas meşəyə getməyi hazırlananda Zeynəb də qulançar yığmaq həvəsilə anasından rüxsət istədi. Amma Fatma heç birini qoymaq istəmirdi, çünki quldur Şəfərdən qorxurdu. Dörd il bundan əqdəm Şəfərin qardaşı el davasında Qayadibi əhli tərfindən öldürülmüşdü. Amma qatili kim olduğu məlum deyildi. Ona görə Şəfər qardaşının qanını bütün kənddə iddia edirdi.

Bir dəfə Qayadibi camaatı Şəfərdən belə dənşətli bir sifariş aldı: "Ey qayadibililər! And içirmə məni yaradan xaliq. And içirmə, anamın, bacımın namusuna, ta sizin böyük-kiçiyinizi, arvad-uşağınızı qırıb o gözəl vətəninizi odlayıb tar-mar etməyincə dünyada yaşamayacağam; vaxtınıza hazır olun".

Bu xəbəri hamını bərk qorxuya salmışdı, çünki Şəfər dəliqanlı bir adam idi.

Bu sifarişdən çox keçmişdi ki, Şəfəri adam öldürmək üstündə Sibirə göndərildilər. Dörd il idi ki, ondan bir xəbər-tür yox idi. Ancaq bu yaxın zamanda Şəfərin Sibirədən qaçıb başına özü kimi dəliqanlıları cəmə edərək quldurluq etməyi hər yerə yayılmışdı. Qayadibi əhli də bərk qorxuda idi.

Fatma neçə gün idi ki, işsiz idi. Ona görə istər-istəməz uşaqlara izin verdi. Onlar da sevin-sevin meşə tərifi üz qoydular.

Fatma ağıllı, xoşrəftar bir arvad idi. Öz uşaqlarına da yaxşı rəftarı, bir-birilə mehriban dolanmağı tərbiyə vermişdi. Uşaqlar da analarının gözəl sifətlərini və tərbiyəsini götürmüşdülər. Çox analar bu iki tifilin tərbiyəsini həsrət çəkirdilər.

Abbas uzunboylu, nazikbədən, ağbənizli, alagözlü, xoşsifət bir uşaq idi. Zeynəb qaraqaş, qaragöz, dolubdənlı, uzunsacılı, qırmızıyanaqlı bir qız idi. Abbas bacısını artıq dəriçədi sevdi. Heç elə bir gün olmazdı ki, öz qazancından bacısına bir şey almayaydı. Abbas üzünü bacısına çevirib dedi:

- Zeynəb, bu yığdığımız qulançar azdır, buna heç bir şahı da verməzlik. Dur gedək, mən bir yaxşı qulançarlıq yer bilirəm. Orada qulançar yığaça və həmişə mən odun doğrayıb şəkə qayırım.

- Axı, qardaş, mən yorulmuşam.

- Yavaş-yavaş gedək, orada sən yorğunluğunu alarsan, mən özüm tək yağaram, - deyən Abbas dərəcəsini və sicimini götürüb ayağa qalxdı və bacısının əlinə tutub dağın döşündəki meşəliyə üz qoydu.

Bir qəddər meşə ilə gedəndən sonra bir gözəl və səfalı seyrəngah çıxırdılar. Bu seyrəngah yaşıl, tənə və tər otları, gözəl, tərli, rəngli çiçəklərlə zینələnmişdi. Rəngbəzəng pərvanələr və arılar bu çiçəkdən o çiçəyə uçub bahar günəşi ilə oynayırdılar. Hər rəngə çalan cürbəcür cücülər otlara mərəcan kimi sarılmışdı. Bir tərfdən çiçəklərin qoxusu, bir tərfdən quşların cəh-cəhi və bir tərfdən də baharın xoş mehi insanı biruh edirdi. Seyrəngahın bir tərifi qayaya dirənmişdi. Bu qayadan bir bulaq axıb şırıltı ilə aşağı tökülürdü. Suyun zərrələri havada, günəşin şəkə qindən almaz parçaları kimi parıldayırdı. Bu bulaq "Şırlanbulaq" adı ilə məşhur idi. Zeynəb bu gülüstani, bu çarqat kimi sərilmiş lələləri və çiçəkləri görərkən yorulmağını unudub - Ah nə gözəl çiçəklər var, - deyən qışqırdı və qardaşının əlini buraxıb gül yağmağa qaçdı. Abbas da ipini və dərəcəsini yerə qoyub qulançar yağmağa məşğul oldu. Zeynəb gah çiçək yığırdı və gah da qışqıra-qışqıra pərvanələri qovurdu. Bir azdan sonra yorulub bir lələzarlıqda oturdu və lələlərdən gələn qayırmağa başladı. O vaxt Abbas qulançar yağa-yığa cəməndən xeyli uzaqlaşmış bir kolluq dəriyə düşmüşdü.

Gün qalxıb günortaya yaxınlaşdı. Qəflətən dağların arasına bir gurultu düşdü. Abbas elə bildi ki, göy guruldayır, amma yuxarı baxdıqda bir bulud da görmədi. Bu gurultudan bir dəqiqə keçmiş elə bir

gurultu başladı ki, deyşən bu saat göylər uçub yerə töküləcəkdir. Abbas başını yuxarı qaldırıb gördü ki, güllü dağların başından kəndlərin və zəmilərdə yerləkin cütcülərin və qoyun otaran çobanların üstünə dolu kimi yağır. "Quldurlar!" - deyər Abbas qışqırdı. Bir vətli istədi ki, dərddə gizlənsin. Sonra yadına düşdü ki, Zeynəb açıq yerdə qalmışdır. Dərhal bacısına tərff qaçdı ki, onu da götürüb Ayı kahasında gizlənsin.

Abbas özünü o vaxt yetirdi ki, Zeynəb çəməndə başıaçıq, saçları düşünə tökülmüş, ovçu oxundan qaçan ceyrantək "Abbas, qardaş" - deyər o tərff-bu tərff qaçıb qışqırırdı və dağlardan da birəhm quldurların gülləri onun üstünə dolu kimi yağdı. Abba ucadan səsləndi:

- Bacı, Zeynəb, qorxma, buradayam!

Zeynəb qardaşının səsinə eşidib ona tərff qaçdı. Lakin otuz qəddim gətmişdi ki, birdən "Ox!" deyib yerə yıxıldı. Abbas özünü bacısına yetirib gördü ki, Zeynəbin sinəsindən al qan qıtrı-qıtrı tökülüb, otlar və çiçəkləri lalə rənginə döndərmişdir.

- Abbas, məni su ver!

- Dur, bacım, qaçaq Şırlanbulağa.

Zeynəb istədi ki, qalxsın, amma bacarmadı. Abbas onu çox çətinliklə qucağına götürüb, bulağa tərff aparmağa üz qoydu. Lakin on qəddim gətmişdi ki, quldurlar bunları tizləndən gülləyər tutdular. Abbas özünü və bacısını bir çuxur yerə saldı ki, oranı güllə tutmurdu. Zeynəbin lalə kimi olan üzünü solub ağ zənbağa dönmüşdü.

- Abbas, yandım, məni su ver! - deyər Zeynəb nalı edirdi.

Bacısının susuzluğu Abbasın ürəyini nəhayət dərəcə yandırdı.

- Bacı, bu saat səni su gətirəcəyəm, - deyər Abbas bulağa tərff yüyürdü. Güllü müdam onun üstünə yağdı.

Abbas özünü bulağa yetirdi. Araçqının su ilə doldurub qayıtdı. Bu dəfə Abbas qaça bilmirdi: qorxurdu ki, suyu tökülsün. Abbas o qəddər Zeynəbə yaxınlaşdı ki, onun "su" nalını eşitdi. Birdən Abbas ufultu ilə yerə yıxıldı. Nəmərdə güllə binəva uşağ sol böyründən dəyib dalından çıxmışdı. Abbas qalxıb yerimək istədi. Lakin üç qəddim gətmişdi ki, dübarə yıxıldı. Abbas sürün-sürün özünü bacısının üstünə saldı, gördü ki, gözləri yumuludur. Amma dodaqları ayrıla qalmışdır. Elə bil ki, deyir: "Qardaş, Abbas, məni su ver".

Abbas Zeynəbi qucaqlayıb öp-öp deyirdi:

- Bacı, Zeynəb, gözlərini aç, gəlmişəm.

Bu hadisədən altı saat keçdi. Dəxi tüfəngin gurultusu kəsilmişdi. Dağların arasını tüstü almışdı. Bu tüstü Qayadibi kəndinin yanmış evlərinin və bağlarının tüstüsü idi. Beş-altı saat bundan qabaq cənnət bağına bənziyyənin Qayadibi kəndi, indi yanıb kül olmuşdu. Əhalisi isə bir parası qətlə yetişib, yerdə qalamı da qaçıb dağlarda, meşələrdə gizlənmişdi. Quldur Səfir qardaşının intiqamını belə aldı.

Gün batdı, ay çıxdı. Nağıl olunan yerlərdən bir səs çıxmırdı. Heyvanlar və quşlar insanların vəhşi hərəkətlərinə elə xoş düşmüşdü ki, hələ cürət edib yuvalarından çıxıb bilmirdilər. Ay yavaş-yavaş qalxıb qəmgin-qəmgin insanların tutduğu vəhşi mələklər baxırdı.

Gecdən xeyli keçmiş bir arvad dağları, daşları, meşələri axtarırdı. Bu arvad Fatma və axtardığı da iki balası idi.

- Zeynəb, Abbas, gözəl balalarını, yetim balalarım, haradasınız, səs verin!.. - deyən Fatma nalı edirdi.

Lakin çəmənin üstündə, lələklər arasında qucaq-qucağa verib qanlarına qəltan olmuş Zeynəb və Abbas - bu iki məsum, anaları Fatmanın nalısını eşitmirdilər.

NUR DİN

Axşam çağı idi. Hacı Səmədin külfəti çay süfrəsində hazır idi. Məmməd yazısını qurtarıb diqqətlə öz-özünə oxuyurdu və qələmlərini də düzəltdirdi. Fatma isə qalın başını tutub dərin fikrə getmişdi. Hacı Səməd üzünü qızına tərəf tutub soruşdu.

- Qızım, nə fikrə getmişin?

Fatma cavab verdi:

- Ata, müəllimimizin əmrinə görə, gərək sabaha bir elə nağıl düzəldim ki, ondan belə mənə çıxsın: "Yaxşılıq elə, əvəzini görürsən". İndi qulaq as, söyləyim, gör yaxşıdır mı?

- Çox gözəl, qızım, söylə görüm.

Fatma söylədi; atası da bəyənib tərif etdi. Məmməd dedi:

- Ata, mən də müəllimimiz atalar sözündən olan "Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq hər kişinin işidir" sözünü münasib bir hekayə düzəldib yazmağı əmr etmişdir. Hər gah izin versən, oxuyaram.

- Oxu, oğlum, görüm nə tövr yazmışan.

Məmməd oxudu. Hacı Səməd bunu da bəyəndi. Fatma soruşdu:

- Ata, hansınınzınkı yaxşıdır?

- Qızım, qoy birisini də mən söyləyim, sonra baxaq görək kiminki əladır, - deyərək Hacı Səməd cavab verdi.

- Söylə, ata, söylə, - dedilər.

Hacı Səməd başladı:

- Övladlarım, Qafqazda Hacı Nəsir adlı bir tacir sakini idi. Bu tacirin Həlim adlı bir cavan arvadı vardı. Həlimə camalda gözəl olduğu kimi, xasiyyətdə ondan da gözəl idi. Bu arvadın dünyada övladsızlıqdan başqa bir qəlm-qüssəsi yox idi. Axırda bunların bir oğlu oldu. Hacı Nəsir o gün oğlunun təvəllüdünü şadlıq edib, şəhərin fəqir-füqərasına pul və xörək payladı. Oğlanın adını Nurəddin qoydular. Ata və ana, gecə və gündüz Nurəddinin başına dolanırdılar.

Hacı Nəsir hər il yarmarkaya mal xiridini gedərdi və qayıdanda arvadı və oğlu üçün hər cür sovqat gətirərdi. Bir dəfə Hacı Nəsir oğlu

üçün kibrit qutusu irilikdə bir "Gülüstan" kitabı gətirmişdi. Həlim bu qərib şeyi haradan aldığını soruşduqda Hacı Nəsir cavab verdi:

- Bir gün yarmarkada, bazardan mənzilimə qayıdarkən, bir nəfəri körpü üstündə başım aşağı sallayıb ağlayan gördüm. Mən dayanıb bunun səbəbini soruşdum.

Kişi dedi:

- Mənin əhl-əyal sahibi bir kasıb adamam. Əslim iranlıdır. Əldə xırdavat satmaqla üç yüz manat pul düzəldib buraya gəlmişdim ki, mal alıb aparam. Bir saat bundan qabaq pulumun hamısını cibimdən çıxartmışlar.

Bu kişinin halına ürəyim yandı. Cibimdən üç yüz manat çıxarıb dedim:

- Al, kişi, bu sənin üç yüz manatın, get mal al, kəsbində qalma.

Qazanıb, sonra pulumu qaytararsan. İndi isə balaca Nurəddinimə dua et.

Kişi əlimdən öpüb adımla və mənzilimi soruşdu və sevin-sevin çıxıb getdi. Axşam mənzilimdə çay içdiyim zaman həmin kişi içəri daxil olub:

- Hacı, sovgat üçün bundan əziz bir şeyim yoxdur, - deyərək "Gülüstan" kitabını mənə uzatdı. - Qoy mən Rəhim tərfdən sevgili övladınız Nurəddin Sədinin bu "Gülüstan" kitabı yadigar olsun. Sonra dubar razılıq edib getdi.

Həlim kitabı ipək parçaya tikib Nurəddinin boynundan asdı və dedi:

- Oğlum böyüyəndə bu kitabı oxuyar.

Nurəddin böyüyüb səkkiz yaşına çatdı. Hacı Nəsir oğlunu məktəbə qoydu. Nurəddin oxumaqda birinci şagird idi.

Yoldaşları ilə çox mehriban rəftar edirdi. Ona görə də hamı onu sevər, xatirini istəyirdi.

Çox çəkmədi ki, Hacı Nəsinin ticarət işləri tənzimlənərək başlayıb, yavaş-yavaş var-yoxu əlində çıxmağa başladı. Vəfalı Həlim onun ürək verib, çox qəm-qüssə çəkməyər qoymazdı.

Bir dəfə Həlim hamamdan çıxanda özünü soyuğa verib yorğan-döşəyi yıxıldı. Hacı Nəsir istəklili arvadının üstün müalicə üçün bir neçə məşhur həkim gətirdisə də, səltənətə azarından sağalda bilmədi. Həlim doqquzuncu gecə, "Nurəddin" deyərək vəfat etdi.

Həlim oğlunu hər gecə soyundurub zizli-yə-zizli-yə yatırardı. O da anasının boynunu qucaqlayıb: - Ana, gecənin xeyrə qalsın, - deyərək onu öpərirdi və şirin yuxuya gedirdi. O idi ki, həmin gecə qulluqçu onu rahat edəndə anası yadına düşüb təzədən ağlamağa başladı. Gecə yarıdan keçdi. Lakin Nurdədin yata bilmədi. Ağlamağını kəsib xəyalə getmişdi.

- Ah, birdən anam dirilə... Bəlkə, anam heç ölməmişdir, bilmirlər?.. O günü müəllimimiz söylədi ki, bir elə yuxu var ki, ölümə oxşayır, bir neçə gün, hətta neçə ay azarlı ölü kimi qalıb axırda yenə dirilir. Çox ittiqlər düşür ki, elə azarlımı ölmüş zənn edib dəfn edirlər.

Ah, bəlkə anam da elə yuxuya getmişdir?.. Onu ölmüş bilib basdıracaqlar, - yox, yox, qoymaram. Səhər tezdən atama deyəcəyəm ki, hələ anamı basdırmasınlar, bəlkə ölməmişdir.

Belə fikir və xəyalatda ikən Nurdədin sübh vaxtı yuxuya getdi və günortaya kimi yatdı. Nurdədin yuxudan oyanınca Həlimi dəfn etdilər.

Hacı Nəsirin başı yas yerinə gələn adamlara qarışdığından oğlundan bixəbərdər idi. Nurdədin gözələrini açdı. O biri otaqda molla həzin bir səslə quran oxuyurdu. Mollanın xoş avazı yuxudan yeni ayılmış Nurdədinlə layla kimi təsir edib, onu bir müddət yuxu ilə ayıqlıq halında saxladı. Sonra "Bu quran nə üçün və kim üçün oxunur" fikri Nurdədinin başına düşdü. Bu isə anasının ölümünü yadına saldı. Birdən gecəki fikri Nurdədinin başına ildırım kimi şığıyıb onu yerində dik qaldırdı. Bu halda qulluqçu Bahar içəri daxil oldu. Nurdədin soruşdu:

- Bahar, de görüm, anamı basdırdılar mı?

Bahar gözələrinin yaşını silərək:

- Bəli, basdırdılar. Kaş onun vələzinin mənə ölyədim, mənə basdıraydılar, - deyərək cavab verdi.

Anasının dirilməsindən zavallı Nurdədinin ümidi daha kəsildi, lakin onu ölüm yuxusunda ikən dəfn etməyə şükki hələ ürəyində idi. O idi ki, axşam başsağlığına gələn adamlar ona dedi, atası da onu şəkəlin çıxarıb sakit etdi.

Anasının vəfatından sonra Nurdədin böyük təğyir görünürdü. Həmişə deyib-danışan, gülürüzlü və mehriban bir uşaq olduğu halda, indi qəmgin və məyus olub məkətbə yoldaşlarından kənar dururdu.

Həmfikri, həmsirri ancaq kitabları olmuşdu. Və vaxtlar yoldaşları onun bu halətini anasının vəfat etməyini görübü bilib, bu xeyalda idilər ki, sonralar yenə həmişəki halına düşəcəkdir. Lakin bir ay keçdi, iki ay keçdi, bir il keçdi. Nurəddin vətəni halına düşmüdü. Ancaq biliyi ilə müəllimlərini heyrətə gətirirdi. Çox vaxt onlara elə sual verirdi ki, cavabında aciz qalırdılar.

Hacı Nəsirin əli aşağı düşdüyünü görən Nurəddin dənə vətəni kimi məktəbə öz faytonlarında getmirdi. Bu təğyirdən Nurəddin bir o qədər qəm çəkmirdi, çünki təbətinə təbəbbürlük, təşəxxüslük əsla qoyulmamışdı. Hacı Nəsir nə qədər oğlunun elm və dənə bəhsində göstərdiyi səy və qeyrətdən fərhlənirdisə, bir o qədər də onun pərişanlığından qəmgin olardı və bilməzdi ki, nə yolla onu şad etsin. Axırda Hacı Nəsir evlənmək fikrini düşdü. "Bir kasıb kişinin qızını alıb evimə gətirməliyəm ki, Nurəddin analıq edib onu qəm-qüssədən azad etsin", deyən Hacı Nəsir fikir etdi. Bir ittifaq bu xahişi tezliklə əmələ gətirməyi səbəb oldu.

Hacı Nəsir bir qeyri şəhərdə sakın olan şəriki ilə hesab çəkməyi getmişdi. Bu şəhərin iyirmi verstliyində olan kənddə Hacı Nəsirin İmamverdi adlı tanışsı vardı. Neçə müddətdi ki, ondan bir xəbər-rəfər yox idi.

- Bu uzun yolu gəlmişkən qoy bu dostuma da bir baş çəkim, - deyən Hacı Nəsir yola rəvan oldu. Kəndə çatdıqda ondan-bundan xəbər tutub axırda İmamverdinə tapdı.

İmamverdi altmış yaşında bir qoca kişi idi. Kəndə özünü görən yaxşı evi-mülki vardı. Amma indi onların hamısı satılıb borclarına verilmişdi. İmamverdi Hacı Nəsiri bir köhnə daxmaya dəvət edərək dedi:

- Hacı Nəsir, son görən dövlət əlimdən çıxdı. İndi mənə qalan, ancaq bu uçqu daxmadır. Övladdan da bir qızdan başqa, bir kəsim qalmamışdır.

- Hərgah mənə işlərim vətəni kimi düzgün olsaydı, sənə əl tutardım.

- Bilirəm, bilirəm, - deyən İmamverdi cavab verdi. Sonra üzünü qızına sarı tutub dedi:

- Gülpəri, tez ol nahar tədarük et, Hacı Nəsir yol gəlib, acdır. Gülpəri xörək hazırlamağa, İmamverdi və Hacı Nəsir söhbət etməyi məşğul oldular.

Gülpəri qısa boylu, dolu ndamlı, qarabuğdayı, bədxasiyyət, iyirmi üç yaşında bir qız idi. Gülpərinin bədxasiyyəti onun indiyə kimi qız qalmasına səbəb olmuşdu. Kənddə heç kəs ona yaxınlaşıb elçi düşməyirdi. İmamverdi ilə Hacı Nəsirin uzun söhbətinin nəticəsi bu oldu ki, qəza, Hacı Nəsiri dolaşdırıb İmamverdi ilə qohum etdi.

İki gündən sonra Hacı Nəsir Gülpərini evinə arvad gətirdi və Nurəddini öpərək dedi:

- Oğlum, bu sənin tən anandır. İrəli gəl, gedib əlindən öp. Evimizə xoş gəlmişəndə!

Bu xəbərin təsirindən Nurəddinin rəngi-ruhu qaçıb bədəni titrəməyə başladı. O saat sevgili anasının surətini gözünün önündə durdu. Uca bir səslə:

- Ah, ata, nə tez anamı yaddan çıxartdın! - deyən Nurəddin ağladı və birinci dəfə olaraq atasının sözündən çıxıb, onun əmrini yerinə yetirmədi.

Oğlunun sözləri Hacı Nəsirə ürəyinə ox kimi sancılıb gözlərini yaşartdı. Gülpəri bu əhvalatdan qəzəblənək olub:

- Tənə gəlmini beləmi qəbul edərlər? Sən mənə buraya yaşamı gətirmisən? - deyən qışqırdı.

- Gülpəri, acığın tutmasın, doğru deyirsən, gərək sənə pişvazına çıxılaydı, şadlıq olunaydı. Ancaq onu da qohum-əqraba edər, halbuki mənə heç kəsə yoxdur. Bu gündən bu ev-əşiyin xanımı sənə, ancaq sənənin təvəqqe edirməyi, bu oğluma həqiqi analıq edib ürəkənin sevsən. Nurəddin ədəbli, təbəbbüli uşağıdır. İndi anası yadına düşüb ağlayır. Sonra həmişə sənənin itaətində olacaqdır. Gəl gedək otaqlarını, şeylərini sənə göstərim. - Bunu deyib Hacı Nəsir Gülpərini o biri otağa apardı.

Gülpəri Hacı Nəsirə evinə qədim qoyduğu saatdan zavalı Nurəddinin müsibətini başlandı. Gülpəri öz pis xasiyyətini tezliklə bürəzə verdi. Səhərdən axşama kimi əllərini bir işə vurmayıb, nökrə və qulluqların üstünə qışqırıb-söyməyi özünə peşə etmişdi. Əlləlxüs, yazıq Nurəddinin günü qara olmuşdu. Onu tez-tez söyürdü və heç zad üstündə döyürdü. Lakin qeyrətli uşaq əslə sənini çıxarmazdı. Hətta atasına şikayət etməyib özünü onun yanında şad saxladılar ki, atası qəm etməsin.

Get-gedə Gülpərinin zülmü artırdı. On ildən ziyadə Hacı Nəsirə xidmət edən nökrə bu tövr rəftara daha davam edə bilməyib qulluqdan

çıxdı. Nurəddin olmasaydı, Bahar da çoxdan çıxıb gedərdi. Lakin vəfalı qulluqçu mürhum xanımının yaxşılığını unutmayıb, Gülpərinin hər zülmünə davam edirdi; təkli balaca Nurəddinə üzülürsən.

Hacı Nəsir bu işləri görüb ikinci dəfə evlənməyi çox peşman idi. Gülpərinin üzünü az görmək üçün səhər səhərdən bazara gedib, bir də axşam evə qayıdardı. Bir tərəfdən ticarət işlərinin getdikcə dolaşib zərərlər gətirməsi, digər tərəfdən də evinin binizamlığı Hacı Nəsiri azara salıb mum kimi eridirdi.

Nurəddin də Gülpərinin bu hərəkətlərinə vaxtının çoxunu məktəbdə keçirirdi.

- Tələsmə, bu gün-sabah o köpəkləmiş atan ölüb gedər, ixtiyarı düşür mənim əlimə, onda səni birçə saat da məktəbində qoymaram, - deyər Gülpəri qışqırdı.

Bir ilə yaxın idi ki, Gülpərinin zülmü davam edirdi. Bir gün Nurəddin evə gəldikdə Gülpəri hirsələnib onu döyməyi başladı. Bu halda qəflətin Hacı Nəsir qapıdan içəri girdi və Nurəddini Gülpərinin əlindən alıb qeyzələnmiş dedi:

- Ay nəməkbəhram, mən səni kimi bir kasıb qızını dilənçilikdən qurtarıb özümə arvad etdim ki, sən də o yaxşılığın əvəzində bu uşağa analıq edib qayğısını çəkərsən, yoxsa onun üçün cəllad olasan? And içirmə Həlimnin o pak olan ruhuna, bundan sonra səni bu evdə bir gün saxlamaram. Get şeylərinə hazırla. Bu saat tələqini verib səni boşayacağam. - Bunu deyib, Hacı Nəsir cəld bazara tərəf getdi.

Bu ittifaqdan yarım saat keçmişdi ki, Hacı Nəsirin dükanda ürəyi partlayıb vəfat etməsi xəbəri gəlirdi. Bir azdan sonra meyidini evə gətirdilər. Batında bu bəlaya şad olan Gülpərinin zahirdən başına döyüb, üzünü cırıb, özünü meyidin üstünə salması Nurəddin atasının ölümündən yaman təsir etdi. Ona görə əvvəl istədi ki, Gülpərinin bu riyai-məlini açıb adamlara söyləsin. Amma atasının həmişə ona verdiyi: - "Külfətin sirrini açıb özgülər söyləməyə qəbihdir" - nəsihiyyəti yadına düşüb bu fikirdən daşındı və bir bucağa çəkilib mat və məbhut dayandı. Nurəddin özünü saxlayıb qəsdən ağlamırdı ki, Gülpəriyə oxşamasın. Lakin batində bixəbərlər adamlar onun belə lal durmasını vəfasızlığa və Gülpərinin elə yalandan üzünü cırmasını vəfalılığa həmlə etdilər. Atasının dəfnini və təziyyəti Nurəddin yuxu kimi gəlirdi.

Hacı Nəsirin üçü çıxan kimi Gülpəri Nurəddinin üzündən öp-öpəlinə pul verib dedi:

- Oğlum, daha dərindən qalma, dur məktəbə get, dərslərini qurtarandan sonra da yoldaşlarını götürüb gəzməyi get ki, kefin açılsın.

Bu gün atanın borcluları gələcəkdir. Mənim başım onlara qarışacaqdır.

Daha dayanma, oğlum, get.

Bu məmrə Nurəddinin özü də şad oldu və dərhal heybəsini götürüb cəld getdi. Yol uzunluğunu Nurəddin Gülpəri barədə fikir edirdi.

- Atam öləndən bəri Gülpəri mənimlə çox mehriban dolanır, hərəgah əvvəldən belə olsaydı, heç atamın da bağı çatlayıb ölməzdi.

Görəsən Gülpərinin mənimlə belə rəftar etməsinin səbəbi nə oldu? Bu hal onda mənə rəhmi gəlirdiyindənmi, yoxsa, atası İmamverdinin qorxusundanmı məni gəlirdi? İmamverdi yaxşı kişidir. O məni çox istəyir. Ah, görəsən, Gülpərinin bu halı çoxmu çətinlikdir? Qorxuram İmamverdi baba gedəndən sonra yenə məni döyməyi başlaya. Onda kimim var ki, mənə kömək etsin. Hərəgah Bahar kömək edərsə, o saat onu da qovar; çünki indi hamı ixtiyar onun əlindədir.

Bu fikir və xəyalatda ikən Nurəddin gəlib məktəbə çatdı. Gülpərinin belə dəyişməsinin səbəbi, Nurəddinin zənn etdiklərinin heç biri deyildi. Gülpəri yaxşı bilirdi ki, özünün övladsız olmasına görə Hacı Nəsirin cəmi mal və dövləti tək Nurəddinə qalacaqdır və o da uşaq olduğundan hər ixtiyar qəyyum əlinə keçəcəkdir. İndi hiyləli qadın bu qəyyumluğu axtarırdı və məramına da çatdı.

Gülpəri ərinin çox pul gözəlyirdi, lakin Hacı Nəsir var-yoxunu hesaba çəkib borclarını verəndən sonra məlum oldu ki, bir qədər nəqd pul bir ev atasından və on iki min manatlıq cəvahirat və ev şeyi də anasından Nurəddinə irs qalıb. Ona da Gülpərinə qəyyum təyin edildi.

Nurəddin evlərinə qayıtdıqda Bahar onu əhvalatdan xəbərdar etdi. Nurəddin Gülpərinin dəyişməsini indi başa düşdü. Bahar dedi:

- Qorxma, nə qədər ki, sən sağsan Gülpəri bir qəpiyə də əl vura bilməz və sənə incidə bilməz, çünki onda onu qəyyumluqdan çıxardarlar.

Bu sözlərdən Nurəddin çox şad oldu. Baharın dediyi də düz oldu. Gülpəri Nurəddinə daha əziyyət verməyib onunla mehriban dolanmağa başladı.

Bahar, doğrudur, Nurəddini Gülpəri tərfindən arxayın etdi, amma özü onun bu dəyişilməsinə əsla inanmırdı. Gülpərinin ürəyində bir gizli fikir bəsləməsinə şəkki yox idi. Ona görə gözləyirdi ki, Nurəddin o tərəfdən bir zərər yetişməsin. Gülpəri də bunu duyub, Baharı bir yolla rədd etmək fikrində idi. Ancaq aşkar qovmaqdan çəkinirdi, çünki Bahar körpə vaxtından Hacı Nəsirin evində böyümüşdü. Hamı onun xatirini istəyirdi və ona qulluqçu nəzərlə baxmırdı.

İmamverdi ömrünün çoxunu kənddə keçirməyinə görə şəhər dolanacağına adət etməmişdi. Bu səbəbdən ziyyətlə çəkirdi. Axırda qızına dedi:

- Gülpəri, indi işlərin qayda ilə gedir, daha mənə ehtiyac yoxdur, şəhərin havasını götürmürəm, ona görə mənə gedirəm. Siz də, inşallah, Nurəddin azad olub yaya buraxılan kimi yağışla gəlin. Təki, üç ay yayı o gözəl ab-havada keçirib cana gəlsiniz.

Gülpəri atasının ömrinə razı oldu. İmamverdi Nurəddindən ayrılanda onu öpərək dedi:

- Oğlum, dərslərini səy et ki, imtahanını yaxşı verəsin. Allah qoysa, gəlib görəcəksən ki, bizim kənd nə gözəl yerdir. Sənə tilov qayıracağam, hər gün çayda balıq tutarsan; orada çiməcəksən, meşəyə gedib çiyələk, moruq, göbələk yığarsan.

İmamverdi xudahafizləşib yola düşdü.

Nurəddin İmamverdi babanın ayrılığına qəmgin oldusa da, onun verdiyi vədlər çox şad idi, çünki anadan olandan öz şəhərlərindən başqa bir yeri görməmişdi. Çayı, meşəni, ancaq kitabda oxumuşdu. Bu səbəblə görə yay tətilini səbirsiz gözləyirdi. Gülpəri də bu işə şad idi. Ancaq onun şadlığına başqa səbəblər vardı. Bir il bundan əvvəl kəndlərində yoldaşlarının təzə çit libasına həssəd aparan Gülpəri, indi ipək paltarda, üst-başı qızıl və cəvahirat ilə bəzənmiş kəndlərinə qayıdacaqdı. Qabaqlarda ona yaxın düşməniyə elçilər indi qapısından keçməyi cəklər. Amma bunların hamısından çox onu şad edən şey ürəyində bəslədiyi gizlin fikir idi. Yəni orada Nurəddinin dövlətini özünə mal etməyi bir çarə arayıb tapmaqda.

Axırda Nurəddinin səbirsizliklə gözlədiyi gün gəlib çatdı. Üç gün idi ki, Gülpəri səfər yığışırdı. Bu yığışmaq Baharı bərk təşviş salmışdı, çünki Gülpəri evin cəmi şeylərini sandıqlara doldurub, özü ilə aparmaq fikrində idi.

- Xanım, üç aydan ötrü bir belə şeyi yük eləyib aparmağın nə mənası var? – deyən Bahar soruşduqda:

- Yox, Bahar, əziyyət olsa da ümid olub burada qoymaq olmaz, - deyən Gülpəri cavab verdi.

Bahar ümid edirdi ki, Gülpəri onu da kəndə aparacaqdır. Lakin həər bir şey hazır olandan sonra Gülpəri ona dedi:

- Bahar, sən şəhərdə qalasısan. Evi sənədən başqa heç kəsə ümid olub, qoya bilmərim.

Bahar nə qədər yalvardısa da Gülpəri razı olmadı. Nurəddin də təvəqqüf etdi, mümkün olmadı.

- Yox, yox! Evi Bahardan başqa heç kimə tapşıra bilmərim, - deyən Gülpəri təvəqqüfni rədd etdi. Həccət getmirik ki, üç aydan sonar yenə buradayıq.

- Bahar, xudahafiz, evdənin yaxşı muğayat ol!

Bahar Nurəddini qucaqlayıb öpdü.

- Yaxşı yol, allah sənəni bələdan hifz etsin. Ah, görəsən, bir də sənənin görüşməyimi?..

Baharı ağlamaq boğub, daha danışmağa qoymadı.

Koç yola düşdü. Nurəddin Bahardan ayrılmasına görə bir qədər bikef oldu. Amma sonra görmədiyi yerlərə, vəqondan baxdıqca, qəmi yadından çıxdı.

Vaqon çox sürətlə gedirdi. Nurəddin birdən altına kimi sanayınca bir tel ağacı keçirdi. Mənzərələr tez-tez dəyişirdi; gah göy ot və çəmənliklər bəzənmiş düzənqah, gah yaşıl təpələr və dağlar, gah qaranlıq meşələr və dərələr və gah da aydın çaylar və yollar görünürdü.

Nurəddin heyrətdə idi, çünki bunların heç birini görməmişdi. İndiyə kimi tozlu, tüstülü şəhərdən bir qeyri yerə çıxmamışdı.

Gülpəri bir neçə gün qabaq, kağız vasitəsi ilə yazıb hansı gün çıxmalarını atasına məlum etmişdi və əlavə fayton gözləməyini rica etmişdi. Lakin səfərin ikinci günü gəlib oraya çatdıqda, vəğzalda nə atasını və nə də bir tanış adam görmədi. Bu isə Gülpərinə bərk təşviş saldı. Cəld nökrəri Cəfəri göndərərək iki nəfər hambal çağırtdı, yanındakı və bağajdakı şeyləri daşıdır ikinci klas salonuna yığdırdı.

Gülpəri Cəfəri götürmüşdü ki, onları buraya kimi otürüb yenə geri qayıtsın. Vəğzalda iki saata kimi gözlənilir, amma heç kəs gəlib çıxmadı. Gülpərinin təşvişi getdikcə artırdı, çünki yanındakı qiymətli şeylərin tələf olacağından qorxurdu. Hərçənd, bu şəhərdə tanışlara

vardı, amma onlara da ürüyü qızdırdı. Axırda Gülpərinin daha atasının gəlməsindən ümidi kəsilib, nökrü ilə yola düşməyi nəzar qaldı.

Gülpəri Cəfəri göndərrib iki fayton tutdurdu, faytonun birini nökrü və şeyləri qoyub, o birini də özü Nurəddinlə oturdur və qorxa-qorxa yola düşdü. Şəhərdən kənə uzaq deyildi. Hamısı iyirmi verst idi. Lakin Gülpərinin qorxuya salan dağlar arasından və meşələrin içindən keçən yollardı ki, onlarda çox vaxtı soyğunçuluq ittifaq düşürdü. Gülpəri erkən gedib mənzilə çatmaq üçün faytonları qovdururdu və faytonçulara da iti sürməyə evəzində çay pulunu artıq verməyi vədə etmişdi. Gülpərinin qorxdığı başına gəlirdi. Belə ki, ağır yüklü fayton yeri-üyrü və eniş-yoxuş yollara çatdıqda, bir döngədə aşır, oxu və çarxı sındır. Bu hadisə zühur edən vaxt günəş enib dağın dalında gizlənməmişdi. Gülpəri artıq iztiraba düşüb söyləmişdi.

- Allah, bu nə iş idi mənim başıma gəlirdi. İndi bu yol içində, bu qorxulu dağlar arasında necə olacağım. Görəsən, atamın başına nə iş gəlirdi ki, bu vaxta kimi gəlib çıxmamış. Kaş şəhərdə qalıb ondan xəbərləşsəydik.

Faytonçu:

- Xanım, onlardan keçmişdir. Gəl biz gedib kənddə kömək çağırmaq.

Gülpəri buna razı olmadı.

- Yox, heç vaxtı şeylərinin burada qoyub getmərim, ayrı çarə varsa arayır tapın.

Faytonçular dedilər:

- Xanım, ayrı çarə yoxdur. Hər gəh faytonun oxu sınımamış olsaydı, çarxı bir tıvr sarıyardıq və yavaş-yavaş sürüb, özümüzü kəndə salardıq. İndi isə ümidimiz bir allaha qalmışdır.

Bu sözlərdən sonra Gülpərinin iztirabı daha da artdı. Axşam oldu. Soyuq düşdü. Dərdlərdən duman qalxmağa başladı. Heç kəs gəlib çıxmamış. Gecə orada qalmağın qorxusu çoxdu. Gülpəri özünü faytonçulara təfəvilə tutub:

- Bu gecə bu yol üstündəmi qalacağım? - deyən soruşduqda, faytonçular cavabında aciz qaldılar. Nurəddin bu ittifaq düşməndən bəri fikrə gedib çarə arayırdı. Nurəddin öz siniflərində ən fərasətli uşaq sayılırdı. Nurəddin özünü onlara tutub dedi:

- Mən bir çarə tapdım, qulaq asınız söyləyirəm. Sınan faytonun dörd atı var. Şeyləri bu atlara yükləyib biz gedərik, fayton sahibi burada qalar. Sonra kəndə bəna kömək göndərək.

Bu tükülf cümünün xoşuna gəlidi. İllüxüsüs Gülpürri şad idi ki, beləcə asan yolla Nurəddin onları çətinlikdən qurtardı. Vaxtı itirməyib atları yüklüdilər və yola rəvan oldular. Səfərin qorxulu yeri qabaqda idi. Meşənin içilə səkkiz verst yol gedirdi. Köç meşəyə çatdıqda qaranlıq lap çökmüşdü. Cəfər yüklü atlarla qabaqda və fayton dalda gedirdi. Gülpürri bərk qorxurdu. Nurəddin qorxaq uşaq deyilsə də, meşənin vahiməsi onu da basmışdı. Elə sakitlik idi ki, nə bir zihəyatın səsi çıxırdı, nə də bir yarpaq tərpinirdi. Odur ki, bir yandan bu sakitliyin özü də insanı vahiməyə salırdı. Qəfətin bir qorxulu səsi meşəni götürdü. Bu səsdən Nurəddin diksindi, Gülpürri qışqırdı. Faytonçu dedi:

- Qorxma, xanım bayquşdur, ulayır.
- Vay, allah səni yox etsin, gör nə murdar səsi var, - deyən Gülpürri qarğış

elədi,

Meşənin qurtaracağına iki verst qalmış bir atlı-yaraqlı adam Cəfərin qabağını kəsdi.

- Dayan, tərpinmə, atdan düş, yoxsa odladım!
- İ miraslan ağa, atına, mənəm.
- Cəfər, sənsən?
- Bəli, ağa, mənəm.

Atlı tüfəngini çiyinə salıb, Cəfəri sarı irəlilədi.

- Cəfər, bu köç kimindir?

Ağa, Gülpürri xanımandır. Odur özü də daldan faytonla gəlir. Yolda faytonumuzun biri sındı, ona görə şeyləri atlara yükləmişik. Şəhərdə nə qədər İmamverdi babanı gozlədiklə də, gəlib çıxmadı, axırda nəçar qalıb özümüz yola düşdük.

- Cəfər, sənin yavaş-yavaş sür get, mən də faytonla bərabər gəlirəm, - deyən miraslan atını qamçıladi. Gülpürri atını görçək qorxuya düşdü:

- Yaman yerdə qaranlıqladıq.
- Qorxma, xanım yəqin sizin adamlardandır, qabağınıza gəlir, - deyən

faytonçu Gülpürriyə ürək verdi.

İ miraslan faytona yaxınlaşıb ucadan səsləndi:

- İndi necəsen, imiçiyi, sizi tutub var-yoxunuzu ilinizdən alımmı?

Gülpürri bu səsi eşitək sevinib qışqırdı:

- İ miraslan, imioğlu, sənsən?! Nə yaxşı gəldin, bəs atam hanı?

Görək fayton tutub qabağıma gəl idi. Bilmirəm kağızı gəlib çatmayıb, ya başına bir iş gəlib?

İ miraslan dedi:

- Mənim, sizin gəlməyinizdən xəbərim olmamışdır. Özüm də evdənin səhər çıxmışam. Yəqin mənimin indiyi kimi gəlib çıxmamağına səbəb körpünü sel aparması olmuşdur. Cəfərdən başınıza gələn hadisəni eşitdim. Ə miqızı, köçdənin belə görünür ki, daha bir də geri qayıtmayacaqsan. Yaxşı da edərsən, adam gərək verdiyi sözün üstündə dursun.

Gülpəri söhbəti dəyişdirmək üçün dedi:

- Ə mioğlu, deyəsən Nurəddini görmürsən?

Ə miraslan Nurəddini indicə gördü və Gülpərinin də işarəsini anladı:

- Nurəddin, sən çox xoş gəlmişən. De görüm məndən qorxdunmu?

- Səndən niyə qorxuram, adam da adamdan qorxarmı? - deyən Nurəddin cavab verdi.

- Oxuyan uşaq qorxaq olar.

- Xeyr, səhv edirsiniz, oxumayan uşaq qorxaq olar. Oxuyan uşağın elmi olar, hər şeyin sirrini bilir, ona görə də qorxmaz.

- Yaxşı, indi ki, sən elə qoçaq oğlansan, gəl mənim atımı min, bir az da mən faytonda dincimi alım, - deyən Ə miraslan Gülpəriyə göz vurdu. Gülpəri Ə miraslanın işarəsini başa düşdü və yenə razı olmayıb dedi:

- Yox, yox, Nurəddini at yıxar.

- At çox dincdir. Adam yıxan deyil, yavaş-yavaş faytonun yanında sürür. Ancaq atdan qorxan deyilsən...

- Mən qorxaq deyiləm, - dedim!

Axırda Gülpəri razı oldu. Ə miraslan atdan düşüb Nurəddini mindirdi. Nurəddin özünü atın üstündə görərk onu tərkimlədi. At sıçrayıb qaçdı. Gülpəri qorxdı. Amma Nurəddin atda bərk oturmuşdu. Ə miraslan dedi:

- Maşallah, qoçaq uşaqdır.

Sonra faytona minib Gülpərilə gizlin söhbətə başladı.

Ə miraslan, İmamverdinin kiçik qardaşı Tanrıqulunun oğlu idi. Bundan başqa Tanrıqulunun övladı olmamışdı. Ona görə valideyni Ə miraslanı əzizləyib, ərköyün böyütmüşdü. Balaca Ə miraslan üçün "yox" kəlməsi yox idi. Her xahişi ata-anası tərəfindən fəvri mənə gəlirdi. Ə miraslan özünə uşaqlıqda bir şey görsəydi, o saat gərək ona da alına idi, yoxsa sakit olmazdı. Belə tərbiiyənin nəticəsi tezliklə ortaya çıxdı. Ə miraslan doqquz yaşına çatdıqda atası ona heyb və çərçək aldı. Təzəcə paltar geydirib hədiyyə ilə onu mollaının yanına oxumağa

apardı. Üç gündən sonra o miraslan çərçəkəni cırıb məkəbdən qaçdı. Ata-anası n qdər yalvardısa da, bir şey çıxmadı. Atası çox təkəddən o miraslan dedi:

- Dədi, mən məkəbdə getməyəcəyəm. Orada molla adamın ayağını falaqqaya salıb döyür. İstəyirsən mənə şkolaya qoy gedim.

Tanrıqulu rusca oxumağın ziddinə gedənirdən idi. Bu fikri onun başına salan v onu şkolaya düşməni edən kənd mollası axund Molla İman idi. O, həmişə deyirdi:

- Tanrıqulu, məbad oğlunu şkolaya qoyasan. Orada müsəlman uşaqları təniz urus edirlər. Başlarına tük qoydurub şapka qoyurlar.

Oxutduqları da Sədi, Hafiz vəzin başdan-ayağa tülkü, çaqqaldır.

Tanrıqulu axundun birinci dərəcə müridlərindən hesab olunurdu. Odur ki, oğlunun şkolaya girmək xahişi onu çaşdırdı. Nə axundun əmrindən çıxı bilirdi, nə də oğlunun oxuyub dərəcəli, elmi olmasından əl çək bilirdi. Axırda məsləhət üçün o li bəyin yanına getdi. O li bəy elmi və qoca bir kişi idi. Tanrıqulu həmişə onun hörmətini saxlardı və hər məsləhəti olsaydı gedib onunla həll edirdi. Tanrıqulu o li bəygilə gələndə orada o li bəydən başqa bir şəxs də gördü. Buna Tanrıqulu vəvvəl bu adamın yanında fikrini açıb o li bəy demək istəmirdi. Amma elə ki, o li bəy: - "Bu mənim yaxın dostum Mirzə Həsəndir, tanış olun" - dedi, fikrini dəyişdirib əhvalatı ona nağıl etdi. O li bəy uşağı şkolaya qoymağı məsləhət görüb dedi:

- A kişi, heç kəsin sözünə qulaq asma. İstəyirsənsə oğlun adam olsun, şkolaya qoy. O ki qaldı axund Molla İman, onun fikri başdan-ayağa yanlış və xatadır. Burada heç bir uşağı rus etməmişlər. O gər etməşlrsə, budur, onların müəllimi söyləsin.

Mirzə Həsən gülümsünüb dedi:

- O gər islamlıq başa tük qoyub, şapka geymək ilə pis olursa, belionda Molla İmanın dediyi düzdür. Ancaq onun bu sözü hansı kitabdan götürdüyünə mən də məttəl qalmışam. Bu fikir Molla İmanın öz başından çıxma bir şeydir. - Qardaşım, oğlunu tezliklə göndər gəlsin.

Pəşman olmazsan.

Tanrıqulu bir iki adamın məsləhətinə görə oğlunu şkolaya qoydu.

O miraslan şkolada çox davam etmirdi. Nadinc, söyüşkən, bu doqquz yaşında uşaq, cəmi müəllimləri tənqəd gətirmişdi. Heç bir gün olmazdı ki, o miraslan bir uşaq savaşıb, döyüşməsin. Bunun bəddə xlaqını düzəltməkdə müəllimlər aciz qalmışdılar. Buna da bais ata-anası idi,

çünkü üç saat məkəbdə keçirdiyi vaxtdan başqa, günün yerdə qalanını da miraslan hər bir əmr və nehydən azad idi. Hər nə könlü istəyirdi onu edirdi. Axırda yoldaşlarının birini bıçaqlayıb yaralamağının üstündə miraslanı məkəbdən xaric etdilər. Tanrıqulu da miraslanı bir-iki il ora-bura atdısa da bir şey çıxmadı.

da miraslan, əmisi qızı Gülpəridən iki yaş böyük idi. Qardaşlar bu iki tifi bir-birinə körpə vaxtlarından ad etmişdilər. Amma İmamverdi da miraslanın oxumayıb belə bitərəbiyə qalmasından artıq narazı idi və bu barədə də qardaşını müqəssir edirdi.

- Belə tərəbiyə olmaz. Uşaq gerək izin olmayan şeyi tutmasın.

Böyük-kiçik anlasın. Bunun axın peşmançılıqdır, - deyən İmamverdi, qardaşını mənəzəmmət edirdi.

da miraslan on altı yaşına çatanda ata-anası dalbadal vəfat etdi və nənəsi Püst qarıdan başqa evlərində bir kəs qalmadı. Atasını öldürən da miraslana yaxşı mal-dövlət və pul qoymuşdu. Bir-iki ilin ərzində yaramaz oğul bunların hamısını kefi, qumara qoyub tənfi etdi. İmamverdi nə qədər çalışdısa da qardaşı oğlunu pis yoldan qaytara bilmədi və axırda onunla bilmərlər əlaqəsini kəsib evinə qoymadı. Nə qədər əlində dövlət var idi, da miraslan Gülpəriyə yaxın düşmürdü. Amma elə ki, var-yoxunun hamısı eyşi-işrətə qoyulub puç oldu, Gülpərinə almaq fikrinə düşdü. Lakin İmamverdi:

- Ne qədər mən sağam, bu iş baş tutmaz, - deyən onun tənklifini rədd etdi.

Gülpərinin könlü əmisi oğlunda idi. Ona görə də qosulub qaçmaq istəyirdi. Lakin da miraslan bu əmrə razı deyildi, çünki onun fikri Gülpərinə almaq deyil, əmisinin dövlətini ələ almaq idi. Bu isə İmamverdinin razılığı ilə mümkün olardı. Axırda, da miraslan Gülpəridən əl çəkib bir dövlətli dul arvad aldı. da miraslan arvadın gətirdiyi dövləti tezliklə qumara və kefi qoyub özünü də boşadı. Pis yola öyrənmiş da miraslan üçün pul lazım idi. Ona görə yavaş-yavaş oğurluğa və yol kəsəməyə şüru etdi. Bu yolda neçə dəfə həbsə düşüb çıxdı. O ətrafda bir yol kəsəmə, bir oğurluq olmazdı ki, da miraslanın orada əli olmamış olaydı. İndi faytonda əyləşib Gülpərilə söhbət edən da miraslan belə hərifdi.

da miqızı və əmioğlu sözü bu yerdə qoydular ki, da miraslan Gülpəri üçün əmisinə elçi düşsün. Hərgah İmamverdi bu dəfə də razı olmasa, Gülpəri atasından izinsiz da miraslana getsin.

* * *

Nurəddin Cəfər çatdıqda atın başını çəkdi. Lakin qızıışmış köhlən at qüvvətsiz uşağa qulaq asmadı və qaraltıdan ürək daha da bərk qaçmağa başladı. Nurəddin gördü ki, atı öz gücü ilə saxlaya bilməyəcəkdir. Yüyni buraxıb iki əli ilə yəhlərin qaşından möhkəm yapışdı ki, atdan yıxılmasın. Cəfər Nurəddini bu halda gördükdə istədi atın qabağını kəssin, ancaq bacarmadı. Cəfər qabaqda ə miraslana nökr idi. Ona görə onun atının xasiyyəti yaxşı bilirdi. Bu atın adı Ceyranbasan idi və özü də bir dinc at idi. Amma qızıışb qaçanda heç bir at dalından çata bilməzdi. Döngünün birində qəflətin bir fayton yolu kəsdi. Ceyranbasan yoldan meşəyə sapıb Nurəddini üstündən yerə atdı. Bu yer dəyməyin zərbindən zavallı uşağın ürəyi getdi. Bunu görən faytonçu faytonu saxladı. Onun içində İmamverdi baba çıxıb Nurəddin tərəf yönəldi. Yaxınlaşanda gördü ki, bir uşaq hələ ki qüvvətsiz, yerə sərilibdir. İmamverdi yəlib uşağa baxanda təccüblə qışqırdı:

- Sübhanallah, bu ki Nurəddindir. Bu, at ilə nə üçün gəlsin? İmamverdi cəld uşağın başını dizi üstə alıb sinəsinə açdı.

- Oğlum, Nurəddin, mənəm, İmamverdi baba.

Nurəddin zəif səslə ufuldadı və sonra özünü gəlib İmamverdi babanı tanıdı.

İmamverdi Nurəddinin bədəninin o yan-bu yanına baxdı ki, görsün yaradan-ağrıdan nəyi var. Əlini sağ dizinə vuranda Nurəddin qışqırdı.

- Baba, ora dəymə, ağrıyır, qıçım sınıbdır.

- Yox, oğlum, qorxma, sınımamışdır, yəqin çıxıbdır, - bunu deyərək İmamverdi Nurəddini üsulluca qucağına aldı və faytona qoydu. Bu halda köç gəlib bunlara çatdı. İmamverdi baba elə ki, ə miraslan və Gülpəridən əhvalatı bildi və onları bir faytonda oturmuş gördü, qəzəblənmiş qışqırdı:

- Sizin ağılınız harada idi? Bir tik uşağı köhlən ata mindirib, gecə vaxtı meşəyə buraxmaq olarmı?

Ə miraslan təqsiri boynuna alıb əmisində üzr istədi. Sonra faytondan düşüb atının dalınca getdi. Gülpəri çalışdı ki, atasının acığını yatırsın.

- Ata, acığının tutmasın, bunlar hamısı qəza işidir. Fayton yolda sındı.

Sən gəlib çıxmadin...

- Mən nə edim, günortadan bəri çayın o tərəfində körpünün qayrılmasını gözləyirdim. Səhər səlib aparmışdı, - deyər İmamverdi cavab verdi.

- Ata, o da qəzadan deyilmi? Amma şükür allaha ki, axırı xeyirdir.

Nurəddinin qıçını kənddə sınıqçı Qara Hüseynə saldırsan, çıxar gedər.

Köç meşədən çıxdı. Bu vaxt ay da çıxmışdı. Nurəddini, İmamverdi baba faytonun içində balıqları düzüb, rahat etmişdi. Axşamdan iki saat keçmiş köç gəlib kəndə çatdı.

Köç gəlib Güllüc kəndinə çatanda bu kəndin əhalisi yatmışdı. Kənd əhli gün batanda yatıb, gün çıxanda da yuxudan durar. İmamverdi baba Güllücünü Nurəddinə tərif etməkdə səhv etmirmiş. Gözəl hava, saf su, dağ, bağ, meşə insana başqa bir ləzzət verir. Bu kənd dağın döşündə salınıb, gün çıxan tərəfində yaxşı meyvə bağları və meşə, cənub tərəfində gözəl zəmilər və şimal tərəfində gözəl çəmənliklər var idi. Dağdan soyuq bulaqlar üzəşəyi kəndə sarı axırdı. Güllücünün dadlı meyvələri ətrafda məşhurdur. Bu kəndin hər evinin qabağında bağdan əlavə, gözəl bağça da vardı. Bu bağçalarda ev sahibləri tərtibli güllər və çiçəklər kəmişdilər. Kənddən baxanda dağ döşündə salınmış bu kənd, bir gülüstan şəklində görünürdü. Buna görə də Güllücə adına sahib olmuşdu.

İmamverdi babanın evi kəndin üst tərəfində bir hündür yerdə idi. Buradan çox gözəl mənzərələr açılırdı. İmamverdi babanın həyətinə iki tikilisi vardı. Biri köhnə daxma idi, o biri də iki otaq və mətbəxli, qabağı eyvanlı təzə ev idi. Evin qabağı gözəl bir bağça idi. Bu bağça yaxşı meyvə ağacları, tərtibli gül və çiçəklərlə dolu idi. Bağçanın ortasında, bir soyuq bulaq torpaqdan çıxıb çarhovuza tökülürdü. Bu su ilə İmamverdi baba bağçasını və bostanını sulayırdı. İmamverdi baba bu təzə evin bir otağında Gülpəri və o birində Nurəddin üçün mənzil tədarük etmişdi.

İmamverdi baba bilirdi ki, çıxışı yerinə tez salmaq lazımdır. Hərgah tez salınmasa, yerinə təgillər və sonra onu düzəltməyə çətin olar. Buna görə külfət bir balaca rahat olan kimi, gecə olmasına baxmayıb, bağbanı Mehdi kişini göndərirdi ki, sınıqçı Qara Hüseyni yatmış da olsa, durquzub gətirsin.

Bir azdan sonra Qara Hüseyn gəlirdi. Bu işi İmamverdi yaşında, qırx ildən artıq sınıqçılıq edən və ətrafda məşhur olmuş bir zat idi.

Qara Hüseyn Nurəddinin qıçını ıllıdırib dedi:

- Sağ ayağı diz qapağından çıxmışdır. - Sonra şaqqıltı ilə ayağı yerinə saldı və qıçın dörd itrafına ağac düzüb bürk sarıdı. Nurəddin ağrıya davam edib əsla səs çıxartmırdı.

- Yaşasın belə qoçaq uşaq, - deyən Qara Hüseyn Nurəddini tərif etdi. Sonra da evdə tapşırırdı ki, Nurəddinin qıçı üç gün belə qalasıdır. Heç tərpətməyin, sonra gəlib özüm açacağam. Bundan sonra üzünü Nurəddinə çevirib dedi:

- Ağıllı oğlum, ayağını heç tərpətmə, onda ağrıtmaz və sən də rahat olarsan. Qara Hüseyn xudahafiz edib getdi.

Gecədən xeyli keçdi. Amma Nurəddin ayağının ağrısından yata bilmirdi. İmamverdi baba onun yanında oturub keşiyini çəkirdi. Amma Gülpəri o biri otaqda xoruldayırdı. Axırda Nurəddin yuxuya getdi. Bir də gözünü açanda gördü ki, günəş pəncərədən içəri düşmüşdür. İmamverdi baba Nurəddinin yanına gəlirdi.

- Sabahın xeyir, oğlum, rahat yata bildinmi? Ayağın ağrıyırmı?

- Azacıq ağrıyır, baba.

- Darıxma, oğlum allah qoysa bir neçə gün sağalıb duracaqsan və səni gəzməyi aparacağam. Bir bax gör babanın nə gözəl bağçası vardır. Bu sözləri deyib İmamverdi pəncərəni açdı və özü də bayıra çıxdı.

Sübhün təmiz havası, güllərin və çiçəklərin qoxusu otağı tirləndirdi. Quşlar gömgöy budaqlarda oturub oxuşurdular. Pəncərənin ağzında bir tut və bir giləs ağacı bitmişdi. Giləsin budaqları pəncərəyi o qədər yaxın idi ki, ıllı uzadanda çatırdı. Bu ağacın üstü qırmızı giləslə dolu idi. Quşların bəzisi gilə və bəzisi də tut ağacında oturub, gah oxuyurdular və gah da balaca dimdikləri ilə tutdan və giləsdən qoparıb yeyirdilər. Nurəddin bunlara çox həvəslə baxırdı. Bu quşlardan sərçədən başqa qeyrilərini tanımırdı. Nurəddin bir də gördü ki, bir ana sərçə ağzında bir göy cücü pəncərənin üstünə qondu və oradan cik-cik səsi gəlirdi. Nurəddin gözələrini dolandıranda gördü ki, bir yuvadan dörd dənə sərçə balası başlarını bayıra çıxarıb cıvıldaşırdılar. Anaları uçub yuvanın ağzına qondu. Balaları, sarı ağızlarını açıb cıvıltını bərkitdilər. Ana sərçə ağzını açıb cücünü birinin ağzına verib uçdu. Bir azdan sonra yenə ağzında cücü yuvasının yanında hazır oldu. Bu dəfə cücünü o biri balasına verdi. Gələn dəfə üçüncüsünü və sonra dördüncüsünü

verdi. Bu qayda illə ana sərçə balalarına dən daşıyırdı və bir dəfə də olsa növbəti pozmurdu.

Bu sərçə yuvası və onun içində olan balaların yaşamaları Nurəddin bir mışğılı oldu. Bir dəfə balaca sərçələrdən biri yuvadan sürüşüb, uçaraq otağın içində düşdü. Bu halda İmamverdi baba içəri daxil oldu.

- Baba, indicə yuvadan bir sərçə balası uçub içəri düşdü. Onu tut mən ver. İmamverdi sərçəni tutub Nurəddin verdi:

- Oğlum, yaxşı öyrətməli vaxtdır.
- Baba, sərçəni necə öyrədir? Mən də öyrət.
- Yaxşı, oğlum, öyrədirəm.

İmamverdi sərçəni Nurəddindən alıb yerə qoydu və bir az kənara çəkilib müşqurmağa başladı. Sərçə müşquruğu eşidəndə cıq-cıq etməyə başladı, amma uçub çağırışa gəlmedi. İmamverdi baba dedi:

- İndi bu toxdur, ona görə mən qulaq asıram. Qoy bir az ac qalsın, o vaxt müşquranda uçub gələcəkdir. İndi, oğlum, gəl sərçəni üçün mənzil qayıraq.

İmamverdi baba bunu deyib rəfədən bir boş tütün qutusu və bir qəddər pambıq götürdü və Nurəddin verdi:

- Bu da sərçənin evciyi.
Nurəddin sevinib sərçəni qutuda rahat etdi.

- Baba, sərçəni acanda nə verim?

- Çörək çəynəyib ver, tut ver, amma bunlardan yaxşısı cücüdür. Mən bağçamızdan tutub gətirirəm.

Bu halda, Cəfər ləndə podnos, içində çay-çörək, şora batırılmış tənək yağlı içəri daxil oldu. Çayı Nurəddinin qabağına qoyub halını soruşdu və dedi:

- Ağa, bu gün mən evə qayıdıram, nə qulluğun varsa, buyur.

Nurəddin dedi:

- Məndən Bahara salam-dua yetir, amma ayağımın çıxmağını demə, ürəyi xarab olar və bir də mümkün olsa, mənə şüküldərlərimi və rəng qutumu göndərsiniz. Gələndə almışdım ki, burada şükül çəkəm. Yadımdan çıxıb qalıbdır.

- Baş üstə, ağa, özüm adam tapıb göndərirəm, hələ ki, xudahafiz.

Allah sənə tezliklə şəfa versin, - deyər Cəfər getdi.

Üçüncü günü Qara Hüseyn gəlib Nurəddinin ayağını açdı dedi:

- İndi, oğlum, ayağın yaxşıdır, daha sarımayacağam. Ancaq bir müddət gərək üsullu dolanasan. Atılıb düşməyəsən. Bir-iki gün evdən çıxma. Yavaşca-yavaşca evdə gəz. Eyvanda otur, babanın bağçasına tamaşa et, sonra səni bağma gəzməyi aparacağam.

Qara Hüseyn xudahafiz edən İmamverdi baba ona pul verdi. Amma o qəbul etməyib dedi:

- Mən heç vaxt pul qəbul etmərim. Hələ sənin dostluğum dursun, Nurəddinin atası mənə çox yaxşılıq edibdir. O yaxşılığın əvəzində mən ona heç bir şey etməmişəm. İndi borcumu verirəm, artıq bir şey etmirəm.

Qara Hüseyn gedən sonra İmamverdi baba Nurəddinin başını sığallayıb dedi:

- Görürsən, oğlum, yaxşılıq nə gözəl şeydir. Atanın yaxşılığının əvəzini övladına edirlər. Bax, oğlum, bu əyləşdiyin evi atanın köməkliyi ilə tikdirmişəm. İndi mən də bunu və qabağındakı bağcanı vəsiyyətim etmişəm ki, səni verüsin. Bunu bu kənddə hamı bilir. Mən öldüyündən sonra bunlar səninindir. Bunların Gülpəriyə dəxli yoxdur.

Gülpəri pəncərənin qabağından keçərək bu sözləri eşidib dedi:

- Ata, o nə şeydir ki, mənə dəxli yoxdur?

- İçəri gəl deyim.

Gülpəri gəlmişdi, İmamverdi baba dedi:

- İndi Nurəddin vəsiyyətim edirəm ki, bu oturduğu ev və qabağındakı bağça onundur, səni dəxli yoxdur. Bu vəsiyyətimə səni deyirəm, qızım, bunu əməl etməliyənsən. Özün də yaxşı bilirsən ki, bunlar onun atasının pulu ilə tikilmişdir.

Gülpəri dedi:

- Ata, əmrini yerinə yetirməyi hazıram. Ancaq mənə də səndən bir təvəqqül var.

- Söylə, qızım, görüm nədir?

- Mən söyləmişəm, mənə miraslan söyləyəcəkdir.

- Məni mənə miraslanla heç bir işim ola bilməz. Bunu özün də bilirsən. Bir də siz bura gələndən bəri, o, Nurəddini yoxlamağı əldə bəhanə edib, bura tez-tez gəlmişsin, yoxsa qovaram.

- Ata, el iş etm, bu gün o səndən bir şey təvəqqül edə bilər. Onun təvəqqülünü qəbul et, çünki, mən də o təvəqqüyə şərikəm.

- Yenə deyirəm, mənə miraslanla mənə heç bir işim ola bilməz.

- Onda nə etməli, sənəz olacaqdır, mənə bağışla.

- Gülpəri, açıq danış, görüm nə istəyirsən?

- Bu gün mənə miraslan sənə mənə üçün elçi düşəcəkdir, sənənin razılığını istəyirəm.

- Heç vaxt!

- Onda sənəz olacaqdır!

- Nə qədər sağ varam, bu işə baş tutmaz.

- Baxarıq! İndi də mənə balaca qız deyilmə ki, iyirmi beş yaşında, hər ixtiyarı öz əlində bir arvadam. Mən dedim ki, bu iş, ata izini ilə olsun, sən istəmirsən, daha təqsir mənəndən götürüldü. Təvəqqe edirəm ki, bir də mənə işim qarışmayasan.

Bunu deyəndən sonra Gülpəri hirsli qapını vurub çıxdı. İmamverdi baba kürsüyə çöküb, başı aşağı xeyli fikrə getdi.

Bir azdan sonra mənə miraslan gəlirdi. İmamverdi baba o biri otağa keçdi, orada iş nə yerdə qaldığını Nurəddin bilərdi. Ancaq oradan İmamverdi babanın qışqırığı gəlirdi.

Bu ittifaqdan üç gün keçmiş, Gülpəri atasından izinsiz, kabinetini kəşdirib mənə miraslan gələn köçdü.

Gülpəri gətirdiyi şeylərin hamısını özü ilə bərabər apardı.

Gülpəri Nurəddinin İmamverdi babanın yanında qalmasına mane olmadı. Nurəddin bu işə çox şad idi, çünki Gülpəri buraya gələn gündən onunla mehriban rəftar etməyi atıb, əvvəlki kimi pis dolanırdı. Qızının belə itaətsizliyi İmamverdiyə artıq dərin cəld təsir etmişdi.

Nurəddinin ayağı təmiz sağalmışdı. Hər gün İmamverdi baba ilə gah bağçada bal ansına tamaşa etməyi məşğul idi, gah da ipək qurduna tut yarpağı daşıyırdı, gah da meyvə bağına gedib İmamverdi baba ilə meyvə dəririrdi. Ya da çayda balıq tuturdu və burada çimirdi, gah da meşəyə gedib moruq, göbələk yığırdı. Haraya getsəydi, sərçəsini də özü ilə aparırdı. İmamverdi baba sərçəni qırmızı rəngə boyamışdı. Ona görə Nurəddin ona Qızılca adı qoymuşdu. İndi Qızılca elə öyrənmişdi ki, Nurəddin haraya getsəydi, sərçə də çağırılmamış, öz-özünü uçub onun dalınca gedirdi.

Hər həftə şənbə günləri Güllücə kəndində bazar olardı. Bu günləri ətraf və ətrafda sakin olanlar tökülüb bazara gəlirdilər. Kimi mal almağa, kimi mal satmağa gəlirdi. İmamverdi baba da hər şənbə Nurəddin ilə bazara çıxardı. Nurəddinin məktəb paltarları cümlənin nəzərini özünə cəlb edirdi, əlləlxüsüs kənd uşaqlarının...

Nurəddin İmamverdi babanın yanında çox gözəl vaxt keçirirdi və şükür edirdi ki, Gülpəri onu özü ilə aparmadı. Şəhərin natəmiz havasından saralıb heyvaya dönməyən Nurəddini bir ayın ərzində tanımaq olmurdu. Ətə-cana gəlib üzü lal kimi qızarırdı. Əfsus ki, zavallı Nurəddin üçün bu xoşbəxtlik çox çəkmədi. Gülpəri rəgedəndə öz razılığı və Nurəddinin razılığı ilə onu atasının yanında qoymuşdu. Amma indi nədənsə fikrini dəyişdirib, Nurəddini öz yanına aparmaq istəyirdi. Lakin İmamverdi baba əsla razı olmurdu. Buna görə də hər gün ata və qız arasında bu bəredə qovğa vardı. Bu isə Nurəddinə çox təsir edirdi. Axırda Nurəddin dedi:

- Baba, daha Gülpəri ilə dalaşma, mən razıyam. Onun yanında olanda nə olar? Qoy gedim, yenə hər gün sənin yanına gəlirəm.

İmamverdi baba, istər-istəməz razı oldu. Nurəddin də ə miraslanın evinə köçdü. Az bir müddətdə ə miraslan Gülpərinin əlində olan nəqdi pulunu gah yalvarmaq və gah da qorxutmaq ilə alıb qumara, kefi tələf etdi. Ə miraslan elə bilirdi ki, Gülpəri Hacı Nəsirin dövlətindənin lazımcına yükünü tutubdur. Amma onun əliboş olması tezliklə məlum oldu. Bu cəhətdə ə miraslan gündə Gülpəri ilə dava-qalmaqla etməyi başladı. Gülpəri işi bu halda gördükdə neçə müddətdənin bəzi ürəyində Nurəddinin dövləti barəsində bəslədiyi gizli fikri açıb ə miraslana söylədi və ondan bu işi çarə istədi. Ə miraslan çox şad olub dedi:

- Hər gah indiyə kimi bunu məndən gizlətməsiydin, çoxdan çarə tanımışdım. Yenə də taparam. Sənin işin yoxdur.

* * *

Nurəddin elə bilirdi ki, hər vaxt istəsə, İmamverdi babanın yanına gedə bilər. Lakin bu fikrin yanlış olması ertəsi günü ona məlum oldu. Bu tələfdənin də Gülpəri, və əlilxüsüs, Püstə qarı yazıq uşağa göz verib, işıq vermirdi. Ancaq ə miraslan öz fikri cəhətcə Nurəddinlə mehriban dolanıb onu yanından iraq qoymayırdı. Haraya gedirdi özü ilə apardı. Bir dəfə ə miraslan Nurəddini götürüb bağına gəzməyi apardı. Orada onu gilə ağacına çıxartdı ki, gilə dərsin. Nurəddin gilə ilə ətəyini doldurub aşağı düşməyə istədikdə ə miraslan dedi:

- Nurəddin, o əlinə tutduğun budağın başında gör nə çox gilə var, çıx o şaxə sındır. Eləcə evimizə aparacaq.

Nurəddin dedi:

- Budaq nazikdir, qorxuram sına.
- Bəs sən deyirdin, mən qorxaq deyiləm. O budaq mən yekəlikdə adamı götürür.

Bu sözlərdən Nurəddin qeyriət gəlib yuxarı dırmaşdı. Ağacın başına çatdıqda, budaq şaqqıltı ilə sınıb yerə düşdü. Amma Nurəddin iki budaq arasına pəncim olub ölümün xilas oldu. Nurəddin aşağı düşəndə ə miraslan sınıq budağı çiyninə götürüb dedi:

- Gedək, Nurəddin, allah bu səfər səni ölümün qurtardı, - bunu deyib qəhqəhə ilə güldü.

Nurəddin ə miraslanın "bu səfər" deməsinə və gülməsinə təccüb etdi və onun fikrini anlamadı.

O biri gün ə miraslan Ceyranbasanı çullayıb dedi:

- Nurəddin, atımızı apar həm çayda sula və həm də bir az gəz. Nurəddin razı olmayıb, dedi:

- Mən Ceyranbasandan qorxuram. Onu heç vaxt minməyəcəyəm.
- Axırı ki, qorxaqlığı boynuna aldın. Bunu deyib ə miraslan atın belinə sıçradı.

- Elə isə gəl tərkiyə min, gedib cayda çimək.

Nurəddin çimməyi çox sevdi. Ona görə də tez razı oldu.

Çayda ə miraslan soyunub atı mindi və suyun dərini yerinə salıb bir neçə dəfə üzdürdü. Sonra üzünü Nurəddinə tərəf tutub dedi:

- Hərgah qorxmursan gəl səni də mindirim.

Nurəddin razı oldu, ə miraslan Nurəddini ata mindirib, noxtanın ucundan yapışdı. Ə miraslan atı lap dərini yerinə salıb bir neçə dəfə üzdürdü. Bir dəfə at dərini yerə düşəndə qəflətin ipi çəkdi, at burxulub Nurəddini üstündən saldı. O, suya batdı və bir neçə saniyədən sonra suyun üzünə çıxıb üzünə başladı. Hərgah bu dəmdə Nurəddinin nəzəri ə miraslana düşsəydi, onun gözəl rəndən parlayan odu və üzündə zühur edən acığı görərdi. Nurəddin üzüb kənara çıxanda ə miraslan soruşdu:

- Bu üzüməyi haradan öyrənmişən?
- İmamverdi baba öyrətməmişdir. Sizə gəlməmişdən əvvəl hər gün çayda çimirdik. İndi İmamverdi baba azarlamışdır.
- Onu haradan bilirən, yoxsa qaçıb getmişən?
- Xeyr, dünyanın bağbanından eşitdim.

- Yenı deyirım ki, sının onun ilı ısla işin olmasın. Tez ol geyin, gedık.

Nurıddin ı miraslanı acıqlı görüb dinmız-söylımız tezcı geyindi. Yol uzunı ı miraslan fikirdı olub bir kılım söz demıdi. ı miraslan bu ittifaqdan sonra yenı öz pis fikrindın ıl götürmıyib. Nurıddin isı başına gelın xataları qıza işi bilib, ı miraslandan şıklınmıyirdi. Ancaq bir ittifaq onu şıkkı saldı. Bir defı ı miraslan onunla bazardan evı qayıdanda yolda çpır üstündı bir gürzıni qıvrılıb yatmış gördülır. ı miraslan dedi:

- Nurıddin, gör nı gözıl koramal balasıdır. Tut, aparıb kirpim verık yesin. Qorxma, koramalı zıhırı yoxdur, adamı vurmaz.

- Mın dı bilirım zıhırı yoxdur. Ancaq o koramal deyil gürzıdır.

- Yox, sın tanımırsan, koramalıdır.

- Koramalı başı sarımtıl olur, elı qara rıngli olmur.

- Onu sını kim deyibdir?

- İmamverdi baba, neçı dıfı bağçada koramalı mını göstıribdir.

ı miraslan qıhıqıhı ilı gülüb dedi:

- Koramaldan qorxursan, ona görı dı ilanı bıhanı gıtırsın.

Nurıddin bir söz demıyib, ılindıki ağacla tez ilanın başından vurub öldürdü.

- İndi bax, gör ilandır, ya koramalıdır.

Bu halda yol gedın iki adam buna baxıb dedi:

- ı lbıtı, ilandır, özü dı gürzıdır.

Adamlar gedındın sonra ı miraslan ilanın o yan-bu yanına baxıb dedi:

- Düzdür, mın sıhv edirım, bu koramal deyil. İlan koramala çox oxşayır, ona görı sıhv etmık olar.

Nurıddin ona cavab vermıyib, ancaq fikrindın bunu keçirdi:

- Sını qulaq assaydım indi meyidim bu yol üstündı qalmışdı.

Bu ittifaqdan sonra Nurıddin ı miraslandan şıklınib, sırvaxt dolanmağa başladı.

Bir dıfı Nurıddin sırçısını götürüb bağçada oynamaq bıhanısi ilı qaçıb İmamverdi babanı yoxlamağa getdi. İmamverdi baba döşıkdı yatırdı, azardan çox zıif düşmüşdü. Yazıq kişi Nurıddini qucaqlayıb, sevindiyyındın ağladı. Nurıddin dı başına gılın hadisılırı nağıl etdikdı, İmamverdi babanın üzündı tışviş artırdı. Nurıddin axırıncı ilan

fıqırını¹ nağıl etdikdə, İmamverdi baba daha səbir edib bilməyib, zəif səsi ilə belə qışqırdı:

- Yox, daha səni orada qoymaq olmaz. Mən azarlıyam, durmağa təqətim yoxdur, səni o iki şeytanın şerindən mühafizə etməyi bacarmıram. Oğlum, gərək tezliklə şəhərin Baharın yanına qayıdasan. Yoxsa tələf olarsan. İndi get, mən də görüm nə çarə tapıram. Ancaq sərvaxt ol, mən miraslanın sözünü əsla inanma.

İmamverdi baba Nurəddini qucaqlayıb öpdü. Zavallı kişinin gözündən yaş dolu kimi yağıb, üzünü, ağ saqqalını islatdı.

Murəddin çox qəmgin evə qayıdırdı. Yol uzununu başına gələn qəza-qədrdən fikir edirdi:

- İndi anlayıram ki, mən miraslan nə məqsəddə mənə gah uca nazik budağa çıxardmış, gah dərin suya salınmış və gah da ilanı koramal adına təlimlə tutdurmuş. Bəli, mənə ölüm yemi istəyirmiş. Ancaq burasını anlamıram ki, mən ona nə etmişəm ki, mənə ölümümü istəsin və bundan ona nə mənfəət ola bilər. - Bu barədə fikirdə ikən birdən Baharın bu sözü yadına düşdü: "Qorxma, ağam, nə qədər sən sağsan, Gülpəri sənə bir qəpiyin də əl vura bilməz", - Demək ki, mən ölüm mənim Gülpəriyə düşsədir. Əlbəttə, belədir, bu sadə fikri mənə indiyə kimi niyə anlamamışam?!

Nurəddin evə qayıdanda, həyətdə mənə miraslana rast gəldi.

- Haradan gəlirsən?

- Bağçadan gəlirəm, - deyən Nurəddin cavab verdi və qızarıb başını aşağı saldı, çünki Nurəddin ömründə əvvəlinci dəfə idi ki, yalan deyirdi. Bunun hələtindən yalan deməyini duyub mənə miraslan acıqlı yenə soruşdu:

- Düzünü de görüm, harada idin?

- İmamverdi babanı yoxlamağa getmişdim.

- Sən nə cürət edib mənə mərimdən çıxırsan? - mənə miraslan bunu deyib qışqırdı və Nurəddini çomaq ilə döyüb, anbara saldı və ağzını kilidləyib getdi.

Bu İttifaqdan iki gün sonra İmamverdi babanın iflic azarından dili tutulmaq xəbəri gəldi. Gülpəri və mənə miraslan cəld geyinib getdilər, amma Nurəddini aparmadılar. İlan fıqırından bəri mənə miraslan Nurəddinlə

¹ - hvalatını

mehriban dolanmağı bilmərrə buraxıb, həər bir cüzi şeyi bəhanə edərək, onu tez-tez döyüb anbarda dustaq edirdi.

Gecə qə miraslan ilə Gülpərinin söhbətində Nuruddin anladı ki, İmamverdi babanın dili tutulubsa da hələ ölüm halı tə yoxdur. Bu xəbərdən Nuruddin şad olub öz-özünə dedi:

- Yox, qə miraslan məni öldürsə də səhər səhədən qaçıb babamı yoxlamağa gedəcəyəm.

Bu fikir ilə Nuruddin yatdı. Nuruddin Püstənin ilə bir otaqda yatırdı. Səhər gözünü açanda gördü ki, Püstənin otaqda yoxdur. Bundan şad olub cəld geyinməyə başladı. Sonra sərcəsini görürüb bağçaya girdi ki, gizləncə bağ arası İmamverdi babagilə getsin. Nuruddin nar koluna çatdıqda, qəflətin onun dalından qə miraslan ilə Gülpərinin səsinə eşitdi. Cəld və üsulluca kolun içinə girib gizləndi. qə miraslan Gülpəriyə deyirdi:

- Səni yenə deyirəm ki, zəhər verməkdən başqa çarə yoxdur.

- Yazıq baba, bu zəlmələr səni zəhər vermək istəyirlər. Yox, qoymaram, nə yaxşı oldu ki, bunların fikrini bildim.

Nuruddin bu fikirdə ikən qə miraslan başladı:

- İndi yaxşı fürsətdir. qə minün dili tutulub, xəstəlikdə yatır, Bahar da ki, uzaqdadır. Kimə nə gərkdir ki, Nuruddin nə azardan öldü.

Bu sözləri eşidəndə Nuruddinin rəngi qaçıb tükələri biz-biz durdu. Yazıq uşaq qorxusundan nəfəsini içinə elə çəkmişdi ki, deyərsən biruh idi.

Gülpəri dedi:

- Yox, qə miraslan, bunu bacarmayacağam. Mən deyirəm ki, bu işdə öldürməkdir olmasın.

- Elə isə heç çarəsi yoxdur. Nə şərit ilə, nə zakon ilə Nuruddin sağ ikən onun malını səni vermək olmaz. İndi ki, səni bacarmırsan, məni bacararam. Qulaq as, gör bu fikir necədir?

- Nuruddini göndərəcəyəm ki, həyətdə quyudan su çəksin. Özün də bilirsən ki, quyunun dərinliyi qırx arşından artıqdır. Nuruddin su çəkdiyi halda daldan itəliyəyib quyuya salacağam. Hamıya deyirik ki, quyudan su çəkdiyi yerdə özü düşüb boğulmuşdur. Hərgah razısansa de, bu axşam məni gətirim.

Gülpəri bir dəqiqəyə kimi dayanıb cavab vermədi. Bu bir dəqiqə Nuruddin bir il göründü və ürəyində keçirdi ki, hərgah Gülpəri bu

Mrı razı olmasa, bütün mın etdiyi zülmü yaddan çıxarıb ömrümün axırına kimi onu öz anam kimi sevmıy söz verirım...

- Razıyam, - dey Gülpri cavab verdi.

miraslan dedi:

- Onda gedk. Mın sni mimin yanında qoyub axşam evı qayıdaram. Sın dı gecı orada qalarsan. Daha heç kın snı gümanı gılmz.

miraslan vı Gülpri getdiı. Bir azdan sonra Nurddin koldan çıxdı. O yanbu yana baxıb qorxa-qorxa yola düşdü.

- İndi daha mın İmamverdi babanın yanına niyı gedim. O özü ölüm halında ıkın mını bu zalımların lındın necı xilas edı bılr? Yox, yox, qaçıb özümü Bahara çatdırmaqdan başqa bir çarı yoxdur. Bunu deyib Nurddin sürtlı meşıyı tırf üz qoydu. Ancaq meşıyı girib gözdın itındı bir az ürıyi sakit oldu.

- Hırgah yolu azmasam, axşama kimi gedib şhrı çataram.

Nurddin meşı ilı iki saata qıdr gedındın sonra bir çaya rast gıldı. Gecı güclü yağış yağdığına görı çayda su çox idi. Nurddin dayaz yer axtarıkn gılib bir yerı çatdı ki, orada bir uzun ağac sınıb körpü kimi çayın üstünı düşmüşdü. Nurddin bu ağacın üstü ilı keçdiyi zaman ayağı sürüşüb çaya düşdü. Bu yerdı çay xeyli dırın vı kınarları da hündür idi. Nurddin qol atdı ki, üzsün. Gördü ki, paltarlı üzmk çox çındır. Bir neçı dıf batıb çıxandan sonra bir sallanmış şax lını keçdi. Bu şaxdan tutub, bulanlıq su ilı islanmış halda, papağını itirmiş kınara çıxdı vı bihuş bir halda xeyli uzanıb qaldı. Bir az rahat olandan sonra Nurddin paltarını çıxarıb suyunu sıxdı vı günün qabağında sırdı ki, qurusun. Paltarı quruyandan sonra geyinib çayaşağı xeyli getdi ki, bılkı papağını tapsın, lakin nı ondan, nı dı sırcındın ki, suya düşındı çıynındı oturmuşdu, bir sır tapmadı. Bunlardan lı çıkib yenı şhrı getmıyı başladı. Ancaq bu sıfır yolu azıb meşdın çıxa bilmıdı. İki saat, üç saat dolanıb yenı hmin yerı çıxırdı. Bununla belı cürtlı uşaq, yolu tapıb meşdın çıxmaqdan ümidini kısmırdı. Axırda gün batan zaman, Nurddin yolu tapdı vı bir qıdr gedındın sonra yoldan bir az kınar bir şaxlı-budaqlı ağac tapıb üstünı çıxdı ki, orada gecı yatsın. Yaxın budaqları yib yarpaqların arasında Nurddin özünı yer qayırdı vı çox yorğun olduğuna görı ac vı susuzluğa baxmayıb, tez yuxuya getdi. Gecının bir vaxtı heybtlı bir sısdın Nurıd-

din diksinib qalxdı vñ az qaldı ki, ağacdən yıxılsın. Zavallı uşağın ürüyü elə atlanırdı ki, deyəsən bu saat partlayıb çıxacaqdır. Bir azdan sonra yenı səs tıkrar oldu. Ancaq bu səfər Nurəddin qorxmayıb dedi:

- Bayquşdur, ulayır. O vaxt kəndə gedəndə də bizi qorxutdu.

Bu ittifaqdan sonra daha Nurəddin yata bilmədi. Bütün bədəni ağrıyırdı. Gecənin qaranlığı, meşənin vahiməsi yalnız uşağa deyil, hətta böyük adama da qorxu hissi gətirirdi. Amma Nurəddin bu halı təşükür edirdi:

- Hər gah mən miraslan ilə Gülpərinin danışığını eşitməsəydi, indi meyidim qırx arşın quyunun dibində idi. Ah, bircə özümü Bahara çatdırsaydım, ürüyüm sakit olardı.

Nurəddin fikrə getdi. Bütün keçmişi gözünün qabağından bir-bir gəlib keçdi. Budur, balaca uşaqdır. Ata və anası ona hər gün bir şey bağışlayırlar ki, onu şad etsinlər. Budur, vətənlinci dəfə məktəb formasını geyib məktəbə gedir, anası onu qucaqlayıb şirin-şirin öpür və sevindiyində ağlayır... Ah, o gözəl günlər nə tez keçdi... Qara günlər başladı. Anası öldü, Gülpəri gəldi. Atası öldü, İmamverdi gəldi. Sonra Bahar... Köç... mən miraslan... Yenə İmamverdi... Yenə mən miraslan... Gülpəri... Püstə qarı. Qəm və qüssə, zavallı yetimin ürüyünü elə aldı ki, daha səbir etməyib höknürtü ilə ağlamağa başladı. Bu ağlamaq Nurəddinin ürüyünü boşaldıb sakit etdi. Bir azdan sonra Nurəddin yenə yuxuya getdi. İkinci dəfə Nurəddini qarğalar yuxudan oyatdı.

Demə Nurəddin yatan ağacın başında bir qarğa yuvası varmış. Səbh vaxtı ana qarğa balaları üçün yem dalınca uçanda qəflətən ağacda bir qaraltı gördü. Qarğa vətənlə səsiz, budaq-budaq atılıb diqqət yetirdi ki, görsün bu qaraltı nədir. Elə ki, düşməni olan insan olduğunu yəqin etdi, bir elə qaraltı sağı ki, bir-iki dəqiqənin ərzində meşənin qarğalarını yuvasının başına cəm etdi. Köməyi gələnlə qarğalar bunun səsinə səs verib elə qaraltı saldılar ki, deyəsən bu saat meşəni dağıdacaqlar.

Nurəddin vətənlə gözünü açanda harada olduğunu bilmədi. Sonra huşu özünə gəlib ağacda yatdığı yadına düşdü. Nurəddinin tərpənməsi qarğaların qarılısını artırdı. Məhləsus ata və ana qarğa Nurəddinin başı üstünü alıb elə həşir saldılar ki, deyəsən bu saat onu dimdikləyib yerə salacaqdılar. Nurəddin işi belə göründü ağacdən enməyi başladı. Qarğaların səsinə yol ilə gedən bir qoca dilənçi oraya gəldi. Nurəddin bunu görüb, ağacdən düşməyə istəmədi. Yolçu dedi:

- Oğlum, quşun yuvasını dağıtmaq günahdır.

- Mən yuva dağıtmıram əmi, - deyən Nurəddin cavab verdi.
- Bəs bu səhər ertəsi orada nə qayırsan?
- Mən bu gecə burada yatmışdım.
- Nə üçün ağacda yatmışdın, oğlum?
- Gündüz yolu azıb meşədə qaldım, onun üçün burada yatmışdım.
- Ağacdən düş, oğlum, mən səni evinizə apararam. Nurəddin bu təklifdən

qorxub titrəyən-titrəyən belə cavab verdi:

- Mənim evim yoxdur, əmi. Mən atasız-anasız bir yetiməm. Dilənçi Nurəddinin titrəməsini görüb dedi:

- Məndən qorxma, oğlum, mən də əlsiz-obasız bir qoca yolçuyam.

Kəndlərdə dilənirəm. İndi şəhərə gedirəm.

Dilənçinin açıq üzündən və mehriban danışığından Nurəddin ürəkli-nib düşdü.

- İndi söylə görüm, oğlum, sən kimsən və haraya gedirsən?

- Əmi, acından ölürəm, qabaqca bir şeyin varsa ver yeyim, sonra əhvalatımı səninə nağil edərəm.

Dilənçi dağarcığından bir qəddər quru çörək və soğan çıxarıb Nurəddinə verdi. Nurəddin alıb şirin-şirin yeməyə başladı. Nurəddin ömründə heç bir xörək belə ləzzət verməmişdi.

Aclığını bir qəddər dəf edəndən sonra Nurəddin bələhə başına gələn hadisələrə tamamilə dilənçiyə nağil etdi.

- Əmi, mənə evimizə çatdırsan, Bahar sənin hər nə istəsən verər, - deyən Nurəddin dilənçiyə yalvardı.

- Qorxma, oğlum, səni aparıb evinizə verərəm. Ancaq gərək səbir edəsən. Sizin şəhər buradan xeyli uzaqdır, pul da yoxdur ki, vaqon ilə gedək. Buranın iki yüz verstliyində bir böyük şəhər var. Orada mənim bir qohumum var. Onun yanına gedərik, bəlkə ondan pul tapdıq. İndi gedək.

Bu halda dilənçinin nəzəri Nurəddinin paltarına düşdü:

- Yox, belə yaramaz gərək üstünü dilənçi üstünə oxşadaq, - bunu deyən yolçu, qoltuğundakı köhnə paltarı ki, ona allah payı vermişdi, Nurəddinə geyindirirdi və bir cındır yaylıq ilə başını örtüdü.

- Hə, indi hazırsan, gedək.

Hər ikisi yola düşdü. Dilənçi paltarı Nurəddini elə dəyişdirmişdi ki, onu tanımaq mümkün deyildi. Yol ilə bir saata qəddər getmişdilər ki, daldan bir çaparaq atlı görüldü. Nurəddin dönüb baxanda canına titrəmə düşdü.

- Əmi, bu gələn ə miraslandır. Məni axtarır, Durma qaçaq.

Nurəddin qaçmaq istədikdə, dilənçi onun əlindən tutub qoymadı.

- Ağlısız, nə etmək istəyirsən? Elə yaramaz. Qorxma, o səni bu paltarda tanıya bilməz.

Ə miraslan bunlara çatıb qocadan soruşdu:

- Kişi, bir on yaşında, o yanındakı boyda; başında nişanlı papaq, əynində boz mahuddan paltar, boynu yaşıl məxmər paltolu uşaq gördünmü?

- Yox, ağa, görmədim. Budur nəvəm ilə səhər ertədən bu yol ilə gedirik, amma elə uşağa rast gəlməmişik.

Ə miraslan bir az fikirli dayanıb atın başını geri döndürdü və qamçılıyıb gözdən itdi. Nurəddinin ancaq indi ürəyi sakit oldu.

- Ə mi, nə yaxşı ki, paltarımı dəyişdin, yoxsa Ə miraslan məni öldürüb, bu meşəyə atacaqdı.

Dilənçi dedi:

- Oğlum, indi gərək adımı dəyişdirəsən, çünki Ə miraslan sənin itməyini yəqin divana məlum edə bilər. Hərgah səndən sual etsələr ki, kimsən, adın nədir, de ki, Ə laəddindir və özüm də dilənçiyəm, anladınmı?

- Bəli, baba, anladım, - deyən Nurəddin cavab verdi.

Günortaya bir saat qalmış, meşənin qurtaracağında, Cənnətli ilə Nurəddin ocaq qalayıb, meşədən yığıqları göbələyi bişirib, dadlı moruq ilə yeməyə başladılar. Nahardan sonra uzanıb bir qədər rahat oldular. Axşama bir saat qalmış yolçular gəlib şəhərə çıxdılar və gecə orada qalıb, səhər yola rəvan oldular. Kəndəki kənd dilən-dilən, on iki gündən sonra yolçular gəlib Cənnətli deyən böyük şəhərə çatdılar.

Bədəninin və üst başının çirkindən və pasından, indi o gözəl və zərif Nurəddini tanımaq olmazdı. Zavallı uşaq, qızdırma azarından yeni qalxmış adam kimi ayaq üstündə dayanı bilmirdi.

Cənnətli Nurəddin ilə bərabər beş gün qohumunu axtardı amma gördüm deyən olmadı. Axırda bir adam, iki ay bundan qədim öldüyünü və heç bir şeyi olmadığına görə camaat pulu ilə basdırıldığını onlara xəbər verdi. Bundan ümidli rəkəsildi.

Bir dəfə Cənnətli xəstə olduğuna görə küçənin bir tinində oturub, Nurəddini dilənmiş gəndirdi. Nurəddin indiyə kimi heç vaxt əl açıb dilənməmişdi, çünki qoca həmişə özünü dilənib yığardı. Bir-iki küçə dolandısı da Nurəddin həyə edib bir kəsə əl uzada bilmədi. Bu tərəfdən də əliboş qayıtmağa qocadan xəcalət çəkirdi. Axırda Nurəddin bir

geniş küçüni keçərək, ayağı bürüyib yıxıldı. Bu halda daldan fayton içində bir adam iti gəlirdi. Faytonçu atları saxlaya bilməyib Nurəddini basdırdı. Bunu görərk adamlar qışqırıb yüyürüşdü. Nurəddini hərəkətsiz və qan içində gördükdə birisi dedi:

- Yazıq dilənçi öldü.

O birisi dedi:

- Hərgah zərərli yerində basılmayıbsa heç zad olmaz. Bu halda adamlar geri çəkilib Rəhim təzim etdilər.

- Boş-boş danışmaqdan, bu yazıq uşağa kömək vermək yaxşı deyilmi, cəld götürüb bunu faytona qoyun.

Bir neçə adam Nurəddini götürdülər və Rəhimin faytonuna qoydular. O da minib dedi:

- Tez sür ev!

Evə çatan kimi Rəhim şəhərin məşhur cərrahını çağırdı. Həkim Nurəddini soyundurub hər yerini baxdı. Sonra yaralanan yerlərini yuyub sarıdı və dedi:

- Qorxulu yarası yoxdur. Beş-on gün kimi sağalıb durar. Ancaq uşağın özü çox zəif və bədəni də çox çirklidir. Bunlara əlac etməlidir.

Həkimliyi nə hamama göndərmək və nə də vannaya salmaq olmaz.

Ancaq yerinin içində bulud¹ və sabun ilə bədəni təmizləmək lazımdır.

Həkim gedəndən sonra Rəhim, arvadı Rəhimni çağıraraq dedi:

- Arvad, ev qayıdarkən bu uşağı basdırıb ölüm halına salmışam.

Bu halda Nurəddin gözlərini açıb təccüb ilə ətrafına baxırdı və harada olduğunu anlamırdı. Rəhim onun başını sığallayıb, dedi:

- Oğlum, adın nədir?

Rəhim dedi:

- Arvad, hələ o lazım deyil, uşaq çox zəifdir, danışdırma. Tez ol isti su, sabun və bulud hazır et. Uşağın bədəni yumaq lazımdır. Həkim belə əmr edibdir.

Qulluqçu bunları hazır etdi. Uşağı soyundurub yumağa məşğul oldular. Rəhim Nurəddinin boynundan parçaya tikilmiş bir dua çıxartdı. Bu duanın parçası həmişə çirklə və həmişə köhnə olduğundan bunu təzə parçaya tikmək məqsədiylə çıxdı. İçində bir balaca kitab çıxdı.

¹ Yuyunmaq üçün düzəlmiş lif.

- Kişi, gör bu nədir, - deyər Rəhim kitabı Rəhimə uzatdı. Rəhim ona baxıb dedi:
- Şükür olsun, axırda tapdım. - Sonra üzünü uşağa tərəf tutub dedi:
- Sənin adı Nurəddindir, oğlum?
- Bəli, - deyər Nurəddin zəif səslə cavab verdi. Bunu eşidən Rəhim soruşdu:
- Kişi, sən bunun adını haradan bildin?
- Rəhim, bu uşaq axtardığımız, Hacı Nəsirin oğlu Nurəddindir. Bu limdəki də sənə nağıl etdiyim "Gülüstandır".
- Bunu Allah bizə övlad göndərmişdir.
- Afərin Rəhim, yaxşı anlamısan, - deyər Rəhim Rəhimin sözünü təsdiq etdi. Rəhim və Rəhim Nurəddini yuyub, qurtardılar. Nurəddin rahat olub yuxuya getdi.

* * *

Rəhim, Nurəddinin atası mərhum Hacı Nəsirə aldığı puldan maya tutub ildən-ilə alış-verişinin dairəsini artırmışdı. Sonralar dəri alış-verişinə girişmişdi. İşinin xatiri üçün Buxaraya köçmüşdü. Orada da dəri alış-verişində nələvə ipək işinə də girişmişdi. Üç-dörd ilin ərzində Rəhimin işi tutub yaxşı qazanmışdı, ancaq övladları qırılıb vərəsəsiz qalmasına görə özünü xoşbəxt hesab etmirdi. Axırda arvadının təkidi və təkliyini görər, altı ay idi ki, almalısını alıb, satmalısını satmışdı; Rəhimin vətəni olan bu şəhərə köçmüşdü. Burada işi rast gətirib, tərəqqiyə başlamışdı.

Həkim təyin etdiyi vaxtdan da irəliləyir. Nurəddin sağalıb ayağa durdu. Rəhim və Rəhim Nurəddinə bu dilənçilik halına düşməyinin səbəbini ancaq indi soruşdular. Nurəddin başına gələnəni tamamilə nağıl etməyə başladı. O, nağıl etdikcə rəhimdil qocalar ah çəkirdilər. Nurəddin nağılını tamam edib Rəhimə təvəqqe elədi ki, onu evlərinə, Baharın yanına göndərsin. Rəhim Nurəddini öpüb dedi:

- Oğlum, Nurəddin, budur bir həftədir sən bizdəsən, mən o qədər şadam ki, özümü göydə hiss edirəm. Oğlum, hər nə istəyirsən verək, ancaq bizi atıb getmə. Kim bilir, yenə başına nə gələcəkdir.

Rəhim sözünü qurtarmamışdı ki, Rəhim Nurəddinin kitabını əlinə götürüb dedi:

- Oğlum, bu kitabın əhvalatını bilirsənmi?

- Bəli, atam söyləyibdir, - deyir Nurəddin cavab verdi.
 - İndi al, onun cildində yazılan yazını oxu. Nurəddin alıb oxudu.
- "Yaxşılıq elə balığı at dərşaya balıq bilməsə xalığı bilir". İmza: Rəhim".

- Oğlum, o Rəhim mənəm. O zaman üç yüz manat itirib körpünün üstündə ağlayan Rəhiməm. Sənin atan Hacı Nəsir mənə bir yaxşılıq etmişdi, indi onun borcunu qaytarıb sən oğluna verirəm, - dedi. -

Bizim övladımız yoxdur. Hərgah sənə indi evinizə göndərsəm. Gülpəri qəyyum olduğuna görə sənə yeni yanına aparacaqdır. Bahar sənə mühafizə edib bilməz; çünki o bir qulluqçu adamdır. İndi sən razı olsan Bahara da yazaram gəlir.

Nurəddin çox şadlıq ilə bu təklifi qəbul etdi. Bu gündən Nurəddin üçün yeni bir məişət başladı. Rəhim Nurəddini edadi məktəbinə qoydu. Nurəddin bu gündən atasının sağlığında olduğu kimi, hər gün dərşə getməyi başladı. Bir dəfə dərşədə qayıdarkən Nurəddin küçədə Cənnətini gördü. Çox sevindi, onunla görüşdü. Ondan ayrıldıktan sonra başına gələn yol uzunluğunu nağıl etdi.

- Baba, sən mənə yaxşılıq etdin, indi də mən sənə yaxşılıq edəcəyəm.
- Rəhim Nurəddinin bu hərəkətinə şad olub dedi:

- Həmişə belə et, oğlum. Fəqir-füqaramı yaddan çıxartma.
- Cənnətini təzə libas geyindirib bağçaya bağban etdilər.

Rəhim Nurəddin verdiyi sözü əməl edib, Baharın dalınca adam göndərmişdi. Bir axşam Nurəddin, Rəhim və Rəhim ilə çay içdiyi zaman, Bahar qapıdan içəri girdi və Nurəddin təccüblə və çəşmiş bir halda baxıb dayandı. Nurəddin cəld qalxıb dedi:

- Bahar, mənə tanıyırsanmı? - Bu sözü deyib özünü onun üstünə atdı. Bahar ancaq indi ayılıb dedi:

- Vay, Nurəddin sağ imiş. - Bunu deyib Nurəddini bərk qucaqladı. Bunları bu qayda ilə görüşmələri iki qocanın gözünü yaşartdı. Bahar bir az rahat olandan sonra dedi:

- Nurəddin, bilirsənmi ki, sənə hamı, həttə divan da ölmüş bilir. Sən itəndən üç gün sonra kəndçilər papağını çaydan tapıb mənə vermişlər. O da divana məlum edib, sənə ölməyini təsdiq etdirmişdir. Bir azdan sonra bir də gördüm ki, mənə verən Gülpəri budur gəlir, evin yerdə qalan şeylərini yığışdırıb kəndə göndərirlər və mənə də dedilər:

- Bahar, indi sən bizə lazım deyilsən. Haraya istəyirsən gedə bilərsən. Bu vaxt mən bir ilin ürzində ürəyim yığılanın hamısını ağlaya-ağlaya və qışqıra-qışqıra boşaltdım. Qonşular səsim cəm olmuşdular.

- Camaat, Nurəddinin ölümünə bəis bu iki şəxsdir! - deyərək qışqırdım. Axırda mən miraslan qərarəvəy çağırır mənə qəvədu. İndi gərək sağ olmağımı divana məlum edib, onlardan hesab alasan.

- Yox, Bahar, hələ bunlar lazım deyildir. Öz vaxtında bunlar olacaqdır. İndi mənə var-yoxum Nurəddinindir. Onun pula, dövlətə ehtiyacı yoxdur.

Çaydan sonra mən və arvad Bahar ilə Nurəddini söhbət edən qoyub o biri otağa keçdik. Nurəddin cəmi əhvalatı bildikdən sonra Gülpəri ilə mənə miraslandı intiqam almaq qəsdini Baharın ürəyində daha da möhkəmləndi. Baharın xasiyyəti, ləyaqətini və evdarlığını Rəhim bəyənib evin cəmi ixtiyarını ona verdi.

* * *

Bu nəğil etdiyimiz zamandan on il keçdi. Baharın axın idi. Rəhimin evində səhər tezdən böyük qonaqlıq tədarükü görüldü. Bu qonaqlıq, Nurəddinin edadi məktəbini birinci dərəcə təhsil edib qurtarması münasibətilə yoldaşlarına verdiyi ziyafət idi. Bahar, Rəhim və Rəhim süfrənin zənnətinə məşğul idilər. Hətta Cənnətli də bağçadan öz əlinin zəhməti ilə bitirdiyi güllərdən dərib süfrəni bəzəməkdə onlara kömək edirdi. Bu qonaqlığın bəisi olan Nurəddin isə o biri otaqda tez tələbə libasını geyib güzgünün qabağında özünə ziyan verirdi. Bir azdan sonra Nurəddin tələbə paltarını göstərmək qəsdilə yemək otağına girdi. Rəhim, Rəhim, Bahar hər üçü heyran olub gəlib Nurəddinin gözəlliyinə valeh və heyran qalmışdılar.

- Allah səni bəndəzərdən saxlasın, oğlum, - deyərək Rəhimə Nurəddinin boynunu qucaqladı. O da, onu əlinin götürüb körpə uşaq kimi gəzdirdi.

Saat iki tamamda, otaq gənc qonaqlar ilə dolmuşdu. Bir azdan sonra Nurəddin qonaqlarını yemək otağına təklif etdi.

İndiyə kimi Rəhimin evi belə şad deyib-danışmaq, oxuyub-gülmək, cavan səsləri eşitməmişdi. Səndən, gülməkdən nəhar vaxtı çalınan tanrı səsi eşidilmirdi. Axşama iki saat qalmış, qonaqlar dağılmağa baş-

ladılar. Nurəddin də özünü bir qəddər havaya vermək üçün şahın bağına gəzməyi getdi. Axşam vaxtı, küllət hamısı çay süfrəsində hazır olan vaxt Nurəddin içəri girib dedi:

- Ata, siz bir qonaq gətirmişəm, təvəqqe edirmə qəbul edəsiniz.
- Sənin qonağın bizim həmişə əzizdir, oğlum, - deyər Rəhim cavab verdi.
- Bilirəm, ata, ancaq qonaq elə şərəfdir ki, qorxuram qəbul etməyirsiniz.
- Edərim, oğlum, de içəri gəlsin. - Nurəddin çıxıb bir dilənçi arvadın

əlinə tutub içəriyə saldı. Dedi:

- Ana, bilirsənmi bu dilənçi arvad kimdir?
- Gülpəridir, - deyər Bahar qışqırdı və gözəl rind intiqam odu parladı.
- Bəli, Bahar, Gülpəridir, ancaq tamaşa et gör ondan intiqamımı necə

alıram. - Bu sözü deyib, Nurəddin Gülpəriyə tərəf döndü və dedi:

- Gülpəri, indiyə kimi mənə etdiyən zülm və cəfanın əvəzində mən sənin bütün təqsirləndirən keçib bağışlayıram. Mənim ürəyimdə indi sən bədbəxt rəhmdən başqa qeyri şey yoxdur.

Bunu eşitdik Gülpəri ağlaya-ağlaya Nurəddinin ayağına yıxıldı və dedi:

- Nurəddin, rəhmli cavan, allah-təala sənə etdiyim zülmün əvəzində mənə bir elə bəlləyə düşər etdi ki, yeməyi çörək tapmayıb küçələrdə düşdüm.

Nurəddin Gülpərinə qaldıraraq oturdu. Gülpəri başladı:

- Doğrudur, sənin dövlətin malik olmaq istəyirdim, ancaq ölümünü istəməyirdim. Mənə yoldan çıxardan o şeytan mənə miraslan oldu.

Axırda mənə miraslan sözü bu yerdə qoydu ki, sənəni quyuya salıb öldürsün.

Bahar bunu eşidib dedi:

- Onun üçünümə mənə min bəhanə ilə şəhərdə qoydun, ay zalım?

Nurəddin dedi;

- Bahar, sakit ol, qoy nağıl etsin.

Gülpəri dedi:

- Papağın sudan çıxandan sonra yəqin etdik ki, çayda boğulub ölmüşsən, yazıq atam bu xəbəri eşidən kimi vəfat etdi.

Nurəddin bunu eşidib ah çəkdi. Gülpəri dedi:

- Sonra sənin malına sahib olduq...
- Amma yeyən bildinmi? - deyən Bahar sordu.
- Yox, bir-iki ilin ərzində mənə miraslan qumara uduzub qurtardı. Sonra əvvəl şəhərdəki və ondan sonra kənddəki evləri satıb tənəf etdi. Her şey əldən çıxandan sonra mənə miraslan məni qovub özü də qaçaq dəstsinə qoşuldu. Bir neçə müddət quldurluq edəndən sonra divan tərəfindən tutulub asıldı.

Bahar dedi:

- Məşhur məsələdir deyirlər: "Su çanağı suda çatlar".

Gülperi:

- Məni də bir kişi alıb bu şəhəri gətirdi və bir azdan sonra məni atıb yox oldu. İndi o gündən küçülər düşüb dilənçilik edirəm. Bu yolda nələrlə çəkdiyimi bir allah bilir...

Gülperi başını aşağı salıb yenə ağlamağa başladı. Rəhim dedi:

- Gülperi, ağlama, sən Hacı Nəsirin arvadı və Nurəddinin analığı olmuşsan. Bunların xatiri üçün və Nurəddinin özü sənə günahından keçdiyi üçün burada qalıb rahat olacaqsan. - Sonra üzünü Nurəddinə tərəf tutub dedi:

- Oğlum, indi rahat ola bilərəm, çünki sənə verdiyim təbəyənin meyvəsini bu gün gördüm. Mən səni oğulluğa götürməklə böyük bir hünər etmişdim, çünki mən ancaq yaxşılığa yaxşılıq etdim. Bu isə hər kişinin işidir. Amma sən yamanlığa yaxşılıq etdin. Bu isə ancaq sənə kimi bir kişinin işidir. - Bunu deyən Rəhim Nurəddini qucaqlayıb öpdü.

Hacı Səməd nağılını tamam edib soruşdu:

- İndi deyən görüm, övladlarım, kimin nağılı yaxşıdır?
- Əlbəttə, səninki, səninki yaxşıdır, - deyən Məmməd və Fatma cavab verdilər.

QARACA QIZ

Qafqaz şəhərlərinin birində Usta Zeynal adlı bir sərrac öz arvadı Şərifnisa ilə yaşayırdı. Bunlar İran əhli idilər, öz vilayətlərində məişətləri məşuq qətt ilə keçdiyini görən vətənlərini buraxıb buraya gəlmişdilər. Usta Zeynal sərrachıq etməklə külfətini bir tövr dolandırır, Usta Zeynalın övladdan yalnız altı yaşında Tutu adlı bir qızı vardı. Tutu çox qara və çirkin idi. Anası ona körpə vaxtından "Qaraca qız" deyib əzizlədiyini görən sil adı unudulub, hər kəs onu bu adla çağırırdı. Qaraca qız çox nadinc idi və özü qız uşağı ilə qızlarla oynamağı sevməzdi; həmmiş oğlan uşaqları ilə oynayırdı. Uşaqlar Qaraca qızdan qorxardılar, çünki o çox cürətlili idi və yumruğunun da qabağında heç kəs dura bilməzdi. Qaraca qız həmişə zəifin tərəfini tutardı. Hər zaman anası onun nadincliyindən qonşulara şikayət edib deyirdi:

- Qaraca qızı su batırmaz, od yandırmaz,

Bununla belə Qaraca qız çox rəhmdil və səxavətli qız idi. Hər nə əlinə düşsəydi, yoldaşları ilə bölüşürdü.

Usta Zeynal yaşadığı şəhərdə tez-tez zəlzələlər olardı. Bir qış həmin şəhərdə böyük zəlzələlər olub çox ev uçurtdu. Zəlzələlər gecə yarısı, xalq şirin yuxuda iken ittifaq düşdüyünü görən çox adam çökmüş evlərin altında qalıb tələf oldu. Şəhər açıldıqda ətrafdan xalq tökülüb şəhəri köməyi gəlirdi. Adamlar dəstə-dəstə olub əlində kürək, bel, külüng ucuqları qazımağa başladılar. Ata oğulu, oğul ananı, qardaş bacını səsləyən-səsləyən daş-torpağı ayırırdılar. Bir dəstə də Usta Zeynalın evini qazıyırdı. Əvvəlcə Şərifnisanın, bunun dalınca Usta Zeynalın meyidi çıxdı. Bir azda qazıyandan sonra bir dəşik açıldı. Buradan çılpəq bir balaca qız çıxdı. Bu qız həmin Qaraca qız idi.

O, ata-anasının meyitlərini görüb ağlamağa başladı. Hər kəs öz qohum-əqrəbasını aramağa məşğul olub, Qaraca qızın qeydini qalan yox idi.

Zəlzələlərdən iki gün qabaq, bir dəstə qaraçı bu şəhərin kənarında çadır qurub düşmüşdü. O dəstədən bir qaraçı arvadının Qaraca qıza yazığı gəlib çadırlarına apardı və orada ona yemək və paltar verib,

ocağın qırağında oturtdu. Qaraçılar Qaraca qızın yetim qalmağını və onun heç bir kəsi olmayıb qərib olduğunu bilib, öz yanlarında saxlamağa məcbur qaldılar.

Qaraca qızı qızlığa götürən qaraçı arvadı Yasımın iyirmi yaşında, gözəl, yumşaq təbiətli, şad ürəkli bir qadın idi. Xasiyyətinin yaxşılığına görə Yasımni hamı sevirdi; amma onunəri Yusifi heç kes sevməzdi, çünki o, çox bədxasiyyət, tündməcaz, zalım bir şəxs idi. Yasımın qaval çalib oxumaq və oynamaq ilə pul qazanıb döstüyü çox mənfəət verirdi. Onunəri Yusif də qapı-qapı gəzib ayı oynadardı.

Yasımın Qaraca qızı çadıra gətirən zaman, Yusif orada yox idi, çünki dostonun bir hissəsi onunla bərabər səhər tezdən buradan çıxıb yola düşmüşdü. Yerdə qalanı da getməyi yağışdı. Yasımın erindən çox qorxurdu, çünki bilmirdi ki, o, Qaraca qızı qəbul edərkən, ya yox. Bunun üçün Yasımın iztirabda idi.

Qaraçı dostonun yerdə qalanı da yola düşdü. Yasımın iztirabı bihudə deyilmiş, çünki geridə qalmış döstü gəlib yoldaşlarına çatdıqda Yusif bu işdən xəbərsiz tutub çox acıqlandı və bir kəndə çatan kimi Qaraca qızı orada qoyub gedəcəyini söylədi. Yasımın erini yalvardı ki, belə iş etməsin, lakin Yusif onu dinləməyə belə istəmədi... Qaraca qız isə ürəyində bu işə şad idi, o, Yusifdən qorxurdu və qorxmağa da haqlı idi; Yusifin heybəti sifəti, hətta qara və pırlaq gözleri nəinki uşağı, hətta böyük adamı da qorxuya salırdı. Yasımın erinin tamahkarlığını bilirdi, ona görə Qaraca qızın gələcəkdə onlara böyük mənfəət verəcəyini söylədi.

- Yusif, bilirsənmi mən nə fikirdəyəm? Mən Qaraca qıza mahnı oxumaq, özüm kimi oynamaq öyrədcəyəm və üst-başını bəzəyib kəndərdə, şəhərdə oynadacağam, sən üçün pul yığacağam.

Bu fikri Yusif bəyənib, Qaraca qızın döstü qalmasına razı oldu.

* * *

Qaraçıların işini Qaraca qız çox bəyənirdi və bu gün burada, səhər bir təzyerdə, çay qırağında, meşə kənarında, mənzil edib çadır qurmaq, nəgillə söyləməklə bunların hamısı Qaraca qıza çox xoş gəlirdi. Və vaxtlar Qaraca qız Yusifin ayısından qorxurdu. Amma sonralar öyrəşib onunla çox dost olmuşdu. Ayı da onunla oynamağı sevirdi.

Yasımın Qaraca qızı ın söz verdiyi kimi, yaxşı geyindirib oxumaq vı oynamaq öyrıtmıřdi. Tamařařılar Qaraca qızın gızıl sını vı oynamasına tıccüb edib heyırdı qalırdılar. Qaraca qız balaca qavalını açıb tamařařılara tırdı tutanda, dırhıl onun içi pul ıl dolurdu. Bu isı Yasımın artıq řad edirdi. Yusif bu barıdı arvadından vı Qaraca qızdan razı idisı dı, yenı xasiyyıtın pisliyindın hır ikisini çox incırdı.

Qaraca qızın tıbtındı inadçılıq vardı. Bu xasiyyıtın görı Yusifdın nı qdır kötık yeyirdisı dı, yenı tırsliyindın ıl götürmızdı. Qaraca qız, ancaq Yasımın sözündın çıxmazdı, çünkı Yasımın onunla mehriban dolanırdı. Yusif Qaraca qızın tırsliyın tıccüb edib arvadına deyırdı:

- Bu zorbalıqda ayı mınım qamçımın qorxusundan hır cür oyun çıxarır, amma bu balacalıqda qızın ılındı aciz qalmıřam.

Yasımın ona belı cavab verırdı:

- Bunun sıbbı odur ki, ayı heyvandır, bu isı insandır. Heyvanla edılın rıftar insanla edilmız. Heyvana yoğun çubuq lazımsa, insana mehriban rıftar, mülâyım söz lazımdır.

Yusif arvadının bu dogru sözündı inanmayıb deyırdı:

- Yox, bu sıbbı deyildir, sınl olmasan, mın onu iki günün ırzındı mum kimi edırm.

ı rı arvadın arasında olan belı söhbıtın nıtıcsı o olardı ki, Yusif Qaraca qızı daha da artıq kötıkırdı. Qaraca qız bu zülmđn xilas olmaq üçün neçı dıft kaçmaq fikrinı düşmıřsı dı, lakin kaçmağa heç vıhclı imkan tapa bilmımiřdi.

* * *

İki ıldın artıq idi ki, Qaraca qız qaraçı dıstındı yaşıyıb, mahnı oxumağı vı oynamağı ıl ıtrafda mıřhur olmuřdu. Yusif Qaraca qızı çox incıdındı Yasımın onu qorxudub deyırdı:

- Bu zavallı qıza nı çox ızıyyıt verırsın. Axır tıngı gılib qaçar vı sının dı ılın belı böyük mınftındın çıkar.

Bu sözlır hımiřı Yusifı tısir edib, Qaraca qızı döymıkdın bir müddıt çıkinırdı.

Yayın orta ayı idi. Güttün istisində insanlar, heyvanlar və quşlar kölgə yer və sığın su arayırdı. Qaraçı dəstəsi bir dağ üzərində axan çayın kənarında çadırlarını qurub mənzil etmişdi.

Günorta vaxtı idi. Qaraçılar hərəsi bir iş məşğul idi. Yusif ayısını götürüb yaxın kəndə getmişdi. Yasımın çayın qırağında su qızırdayıb paltar yuyurdu. Qaraca qız da çayda çimirdi. Çay dağ döşündə gəldiyini görə xeyli iti və xarıldaya-xarıldaya axırdı; amma suyu az olduğundan Qaraca qız üçün qorxusu yox idi.

Yasımın paltarı yuyub kollarm üstünə qurmaq üçün sərmışdi. Özü də başını yumaq fikri ilə qara, uzun saçlarını hörükdən açıb döşünə tökdü. Yasımın Qaraca qızı səslədi ki, gəlib onun başına su töksün. Qaraca qız iki arşın ucalıqdan tökülən şlalənin altında durub çimdiyini görə Yasımın səsinə eşitmişdi. Bir azdan sonra Yasımın yeni Qaraca qızı çağırdı. Bu dəfə də cavab almadı. Yasımın saçlarını döşündən yığıb belinə atdı. Bu halda qulağına çay tərifi fəndən sel gurultusu gəldi. Bunu eşitdik Yasımın dik atılıb çaya tərifi yüyürdü. O vaxt Qaraca qız şlalənin altında idi. Yasımın çayın yuxarisından daşları və kolları yumalaya-yumalaya, gurultu və nərgili ilə gələnin seli görüb var gücü ilə qışqırdı: - Qızım, tez ol qaç, sel gəlir.

Qaraca qız Yasımın səsinə eşidib, şlalənin altından çıxdı, ancaq bir neçə addım atmamışdı ki, sel onun üstünü cəllad kimi aldı. Yasımın işi belə gördükdə alıcı quş kimi özünü çaya atdı. Yasımın özünü Qaraca qıza yetirincə sel qızı götürdü və bir neçə saniyə suda itirdi. Bir azdan sonra qızın başı göründü. Yasımın özü də bir neçə dəfə suya batıb çıxandan sonra, üzüb Qaraca qıza çatdı və saçlarından tutub çiyinə atdı. Hərçəndi Yasımın çox üzücü idi. Amma bu iti axan, daşları və böyük kolları yumalayan səldə üzümək mümkün deyildi. Qaraçılar Yasımın qışqırığını eşidib köməyi töküldülər. Sel getdikcə artırdı. Axırda sel bunları bir böyük daşa çırpdı. Qaraca qız Yasımın əlinə çıxıb daşın üstündə qaldı. Amma Yasımni sel götürüb üzəşəşi axıtdı. Qaraçılar çaya tökülüb hər ikisini sudan çıxartdılar. Onların ikisi də bihuş qalıb yerə sərilmişdi, üzünün rəngi ölü rəngi kimi idi. Qaraçılar xeyli çalışdıqdan sonra hər ikisini huşa gətirdilər. Qaraca qızın bədənini daşlara dəyib bir neçə yerdən qaral-

muşdı, amma qorxusu yox idi. Zavallı Yasəmən gəldikdə başı bir neçə yerdən yaralanmışdı. Lakin rəhmdil arvad özünü gələn kimi yaralarını unudub, tez əl if səsli Qaraca qızı soruşdu. Qaraçılardan biri Qaraca qızı qucağına götürüb Yasəmən göstərdi.

- Bax, Yasəmən, budur, Qaraca qız sağdır. Arxayın ol.

Yasəmən bir qəddər ona baxdı, sonra yenə bihuş olub gözləri yumuldu. Qaraçılar Yasəmən yaralarını bağlayıb, Qaraca qız ilə bir yerdə çadırlarına apardılar və hər ikisinin yer salıb rahat etdilər.

Axşam çağrı Yusif gəlib evə çıxdı və yoldaşlarından bu xəbəri eşidib çox qəzəbləndi və dedi:

- Mən bilirdim ki, bu uçuqdan çıxmış qız axırda bizim başımıza bir bəla gətirəcəkdir.

Qaraçılar Yusifi sakit edib dedilər:

- Qorxma, heç bir şey olmaz. İndi onlara rahatlıq lazımdır, durum bayıra çıxaq, səs-küy olmasın. Burada yalnız Yasəmən dostu Hüsniyyə qalar, ona qulluq edir.

Qaraçıların hamısı Yusif ilə bərabər bayıra çıxdılar. Çadırda ancaq Hüsniyyə qaldı.

Qaraca qız tamam gecəni ufultu və zarıltı ilə keçirib səhər yaxın yuxuya getdi. Amma Yasəmən qızdırma içində bir dəqiqə rahat olmadı. Vəfalı Hüsniyyə rəfiqəsinin yanını kəsdirib səhər qəddər gözlərini yummadı. Yasəmən qızdırması getdikcə artırdı. Səhər açıldıqda hərəkət 40 dəqiqəyə çatdı.

Yazıq Yasəmən qızdırmanın təsirində tora düşmüş quş kimi yerində çapalayır. Onun gözləri həmişə yumulu idi.

Gecə yağış yağdığına görə səhərin havası çox saf və təmiz idi. Dünənki bəlanı törədən çaylağın suyu indi enib əvvəlki həddinə düşmüşdü. Onun həzin şırıltısı, quşların cəh-cəh və nəğməsinin qarışmışdı. Qaraca qızın sevgili şaləsi günün qırmızı şöləsində parlayırdı. Axırda Yasəmən gözlərini açdı. Biçarənin lalə kimi yanaqları solub zənbəğin dönmüşdü. Yasəmən Hüsniyyəni tanıdı. Əlif səsli ona dedi:

- Hüsniyyə, Yusif haradadır?

- Bayırdadır, bacım, çağırımı?

- Çağır, hamını çağır... ölürəm...

- Qorxma, bacım, ölmezsin. Bu gün haradan olmuş olsa, sənin üçün həkim tapıb gətirəcəyəm.

Bunu deyib Hüsniyyə bayıra çıxdı və bir azdan sonra Yusif başqa qaraçılarla bərabər içəri girdi. Qaraçılar Yasəmənin ürək verirdilər. Yasəmənin dedi:

- Yox, əzizlərim, mən ölürəm... Yusif, əlini mənə ver... Vəsiyyətim qulaq as... mənə gətirməyi söz ver...

Bir az dayanıb yenə təzədən başladı:

- Yusif, budur dörd ildir ki, səni arvadam. Bu vaxta kimi səndən döyüşdən, söyüşdən başqa bir şey görmədim. Cavan ömrümü çürütdün... Mən min cür zülm və cəfa etdin, bunların hamısını bağışlayıram. Ancaq son mənə söz ver ki, bundan sonra Qaraca qızla mehriban rəftar edib onu incitməyi cəksən...

Yasəmənin səsinə kəsdi, çadırda bir müddət sakitlik oldu. Sonra Yusif dedi:

- Yoldaşlarımla qarşısında vəsiyyəti təmin etməyi söz verirəm.

Yasəmənin üzündə şadlıq zühur etdi və Hüsniyyə dedi:

- Bacım, Qaraca qızı səni tapşırayam. Ondan muğayat ol. Ah, gözəlrim qaranlıq çökür... Məni boğurlar... Yusif... Hüsniyyə... Qaraca qız... – deyərək Yasəmənin sayıqlaya-sayıqlaya vəfat etdi.

* * *

Yasəmənin vəfatından sonra Yusif bir müddət verdiyi əhdə vəfa etdi; lakin sonralar təbiətində olan pis sifətləri yenə aşkar olmağa başladı. Hüsniyyə bacardığı qədər Qaraca qızı Yusifin zülmündən mühafizə edirdi. Ancaq iş orasında idi ki, Yusif Yasəmənin vəfatından sonra Qaraca qızla pul qazanmaq üçün hər gün səhər mənzildən çıxıb bir də axşam qayıdırdı. Hüsniyyə zavallı yetimin üzünü baxdıqda sualsız da anlayırdı ki, o biçarə, Yusifdən nə qədər zülm və əziyyətlər çəkirdi.

Axır vaxtlar Yusif bir pis əməli də mürəkib olmuşdur: belə ki, əlinə düşən pulu içkiyə verib tez-tez məst oturdu.

Yusifin belə vaxtlarında Qaraca qızın günü daha da qara olurdu.

Bir dəfə Yusif və Qaraca qız yol ilə gedirdilər. Bunlar bir dəstə atlı cavan oğlanlara rast gəldilər. Bu cavanlar şəhərə toya gedirdilər. Onlar Yusifgilə təklif etdilər ki, bir az çalıb oxusunlar. Yusif razı oldu. Qaraca qızın oxuyub oynamağı cavanlara xoş gəldi. Onlar bir-birinin bəhsinə Qaraca qızın qavalını ağ və qara pul ilə doldurdular.

- Sağ ol, çox yaşa, Qaraca qız, - deyən cavanlar atlarını sürdülər.

Yusif sevinçli Qaraca qızdan pulları alıb cibinə tökdü və dedi:

- Gəl, qızım, sənin ayı ilə o kolluqda otur, dincini al, mən də gedim o görünən kənddənin çörəyi və sənin üçün də fındıq, kişmiş alım.

Bu sözün Qaraca qız əsla şad olmadı, çünki bilirdi ki, oraya içməyi gedir. Amma bununla belə bir söz demədi.

Onlar yoldan kənara çıxıb kolluğa tərəf üz qoydular. Yusif bir böyük kol seçib ayını oraya bağladı və Qaraca qıza dedi:

- Ağılı qızım, burada otur, bu saat gələcəyəm.

Yusif getdi. Qaraca qız da kölgədə uzandı və bir azdan sonra şirin yuxuya getdi. Ayı bir müddət sakit uzandı. Sonra durub zəncirini dartmağa başladı. Kolun budağı ayının gücünü davam etməyi qopdu. Ayı özünü asud görüb bir müddət kolluqda gəzdirdi, sonra üzünü meşəyə tərəf tutub getdi.

Yusif iki saatdan çox idi ki, kəndə getmişdi. Qaraca qız yuxudan hələ oyanmamışdı. Axırda Yusif sərxoş halda, o tərəf-bu tərəfə yırğalana-yırğalana gəlib çıxdı. Qaraca qızı yatmış görüb və ayını bağladığı yerdə tapmayıb, ayağı ilə qızı elə bərk vurdu ki, biçənək dik atıldı.

- De görüm, ayı hanı? Mürtəd qızı mürtəd.

Qaraca qızın qorxudan dili tutulub cavab verə bilmədi.

- Hələ dayan, qoy ayını tapım, sənin payını sonra verəcəyəm.

Yusif kola diqqətlə baxıb gördü ki, ayını bağladığı budaq qopub və özü də yoxdur. Bundan anladı ki, ayını oğurlamamışlar, özü kolu qoparıb meşəyə qaçmışdır.

- Düş qabağıma, ayı meşəyə qaçmışdır, gedək tapan.

Qaraca qız titrəyən-titrəyən yola düşdü. Yusif yol uzununu gah Qaraca qızı söyləyib qorxudurdu, gah da öz-özünü danışdı. Onlar meşəni xeyli dolandılar, amma ayıdan bir əsr görmədilər. Birdən Qaraca qızın qulağına ayının bağirtəsi gəldi.

- Eşidirsənmi, əmi, bu tərəfdən ayının bağirtəsi gəlir.

- Heç zad eşitmirəm, yalan deyirsən.

- Bax, bax, yenə bağırır.

Bu dəfə Yusifin özü də eşitdi:

- Doğru deyirsən, bağırən ayıdır.

Hər ikisi səssiz gələn tərəfə üz qoydular. Ancaq səssiz meşəyə düşdüyünü görən ayının yeri yaxın görünürdü, amma həqiqətə xeyli uzaq idi. Axırda gəlib ayını tapdılar. Ayı zənciriylə ağaca dolaşib dartınır və

İki saatdan artıq idi ki, Qaraca qız mağaranın içində uzanıb qalmışdı. Biçarə qız ayının qorxusundan özünü mağaranın dəşiyinə elə pıncım etmişdi ki, tər pıncım yəni dənizə imkanı yox idi. Bir tərəfdən mağaranın içindəki havanın azlığı, digər tərəfdən də ayının vahiməsi yazıq qızı bihuşluq halına salmışdı. Ayı isə fısıldaya-fısıldaya yatmışdı. Birdən ayı oyanıb donquldanmağa başladı. Bu halda Qaraca qızın qulağına çoxlu it səsi gəlirdi. Ayının da donqultusu artdı. Çox çəkmədi ki, itlər hür-hür mağaranın ağzını aldılar, ancaq cürət edib içəri girmə bilmədilər. Bir azdan sonra at üstündə ovçular qışqıra-qışqıra gəlib çıxdılar. Bunlar mağaranın içində ayının nərtisini eşidib, tufənglərini hazırladılar və itləri içəri qısqırdılar. İtlərin bir neçəsi cürətlə mağaranın içərisinə soxuldu. Ancaq

çox çəkmədi ki, yenı zingildəy-zingildəy geri qayıtdılar. Onlardan bir-ikisi yaralanmışdı. Bu halda ovçular bayırdan:

- Axtar bas, Xalı bas, Gümüş bas, - deyı qısırdılar. İtlər cürətlə nib yenı özlərini içəri soxdular və ayı ilə tutaşdılar. Ayı bir müddət onlar ilə boğuşandan sonra mağaradan sıçrayıb çıxdı. Bu halda üç güllü birdən onun üzərini açıldı. Bunların zərbindən bıçaq ayı boğanaqdan yıxılan ağac kimi, yerə sərildi. Ovçuların biri:

- Afərin, mənim gülləm.
- Xeyr, Hüseynqulu ağa, səhv edirsən, ayını öldürən mənim gülləmdir.
- Bağışla, Səlim bəy, mən ayını başından atmışam, yəqin ki, onu yıxan mənim gülləmdir.

- Səbir edin, zizlərim. Bu saat məlum olar, - bunu deyib, əvvəlki adam atdan düşdü və nökrələrin köməyi ilə ayının cəmdəyini o yan-bu yana çevirib diqqətlə baxmağa başladı:

- Zizlərim, heç bəhs etməyin, üçümüzün də gülləsi ayıya dəymişdir. Sonra üzünü nökrələrin tərəf tutub dedi:

- Cəld ayının dərisini soyun, Rəhim bəy, səni dəmədimmi ki, ayısız bu ovdan qayıtmayacağam. Elə öz meşəni tərif edib mənə məsxərə edirdin ki, sizin meşənizdə dovşan da tapılmaz. Bəs bu nədir?

Bu halda Rəhim bəy ayıya diqqət ilə baxıb dedi:

- Yenə də, Hüseynqulu ağa, öz fikrimdə möhkəm durmuşam. Bu ayı meşə ayısı deyil. İldə bəslənmiş ayıdır.

- Elə iş ola bilməz. Onu haradan bildin?

- Budur, bax, ayının boyun tükərini zəncir aparmışdır. Səlim bəy, doğrumu deyirm?

Səlim bəy baxıb Rəhim bəyin sözünü təsdiq etdi. Bundan sonra bəylər qaçaqlı ilə gülməyə başladılar. Hüseynqulu ağa əvvəl dostlarından sözünü zarafat hesab etdi, amma sonra özü də diqqət ilə baxdıqda şəkkl düşdü. Bu halda ov tularına qoşulmuş Qara köpək mağaraya girdi, bunun dalınca başqa itlər də getdilər və yenı içəriyə hürüşmə başladı. Bunu gördükdə Hüseynqulu ağa dedi:

- Deyəsən, mağarada yenı ayı var.

Bəylər tüfənglərini hazırlayıb mağaranın ağzını kəsdiilər. Bu zaman qara köpək Qaraca qızın ayağından tutub itlərin arasından sürüy-sürüy mağaradan bayıra çıxartdı. Bəylər bunu gördükdə təccüb edib heyrətdə qaldılar. Qara köpək Qaraca qızı buraxdı, amma o, hərəkətsiz

qalıb ayağa qalxmadı. Bəylər Qaraca qızın üstünü aldılar. O, zəif bir hal ilə gözünü açdı; lakin harada olduğunu anlamadı. Hüseynqulu ağa ondan soruşdu:

- Qız, sən kimsən? Bu mağarada nə qayırdın?

Qaraca qız cavab vermədi. Rəhim bəy dedi:

- Hüseynqulu ağa, gormürsənmi ki, qız hələ lazımınca özünü gəlməmişdir. Nə sual edirsən. Mən həvalatı onsuz da anlayıram. Qızın sifətindən və libasından qaraçı qızı olduğunu duymursanmı? Bu ov etdiyimiz ayı da əldə bəslənmiş qaraçı ayısıdır. Ancaq sahibi harada qalmış, burası mənim üçün aşkar deyildir.

Səlim bəy qıza diqqətli baxıb dedi:

- Hə, bu qızı mən görmüşəm. Məşhur oxuyan və oynayan Qaraca qızıdır, sahibi də qaraçı Yusifdir. Üç ay bundan qabaq ona nə qədər pul və xəlt vəd etdinsən, bu qızı mənə satmadı, indi yaxşı əlim düşübdür. Siz ölünəz gündə qonaqlıq edib sizə böyük kefi verəcəyəm.

Hüseynqulu ağa bunu eşitdikdən dedi:

- Demək, o kefi mən verə bilmərim? Əslində baxsan, qız məni çatar, çünki mənim köpüyüm tapmışdır.

Bəylərin arasında bəhs düşdü. Səlim bəy dedi:

- Hüseynqulu ağa, özün yaxşıca bilirsən ki, arvadın Pəricahan xanım qaraçı qızını evinə qoymaz, nə üçün bəhs edirsən?

- Nə üçün qoymur? Ev sahibi odur, yoxsa mən? Bundan əlavə qızı Piri kişiye verəcəyəm ki, o saxlasın.

Bəylər buna razı oldular. Hüseynqulu ağa qızı nökrələrinə tapşırdı. Bəylər yenə ov etməyə başladılar, lakin dörd saata qədər meşəni dolanıb bir tülkü və üç dovşandan başqa ələrinə bir ov keçirə bilmədilər. Ona görə ovu tırk edib yola düşdülər.

Qaraca qız özünü gəlib yol uzununu başa gələnin həvalatı alayarmıçığa nağıl etdi. Hüseynqulu ağa onun atasız yetim olduğunu eşidib dedi:

- Çox gözəl oldu, indiyə heç kəs qızı məndən ala bilməz.

* * *

Axşam vaxtı Hüseynqulu ağa öz dostları Rəhim bəy və Səlim bəy ilə bərabər evlərinə gəldilər. İtlərin hürməyi, ovçuların səsləri, nökrə və mehtərlərin qışqırığı bir-birinə qarışmışdı. Ağca xanım bu sə-

küyü mürəbbiyəsinin izinsiz bayıra çıxdı. Kəndə durmuş Qaraca qızı görüb ona yaxınlaşdı. Qaraca qız və Ağca xanım nəzərlərini bir-birinə salıb bir müddət diqqətlə baxışdılar. Bu iki uşağın arasında böyük fərq vardı: Birinin ata-anası bəyzadə, o birisinininki isə yoxsul idi. Biri zəif, zərif, hər bir işdə özünə möhtac olduğu halda, o biri polad kimi sağlam bədənli, az yaşında çox görmüş, öz zəhmətini məişət edən bir uşaq idi. Birinin baxışı sanki özünə köməyi, o birinin nəzəri isə hamını qovğaya çağırırdı.

Ağca xanım zərifini Qaraca qıza uzatdı, o da kobud barmaqları ilə onun əlini sıxdı. Ağca xanım bu sıxmağa davam etməyib qışqırdı, sonra güldü.

Bir az çəkmədi ki, şirin söhbətə başladılar. Bu vaxt Hüseynqulu ağa Qaraca qızı unudub otaqda bəylər ilə ov bəhsinə girmişdi. Ağca xanım ilə Qaraca qızın söhbəti çox çəkmədi. Pəricahan xanım otağından həyətlə endi və qızını Qaraca qız ilə söhbət edərkən görüb çox bərk acıqlandı və mürəbbiyəsinə çağıraraq dedi:

- Nə üçün öz vəzifənizi unudursunuz, xanım? Baxın, tərbiyə verdiyiniz qız kiminlə dostluq etmişdir. Otağına aparın. Bu gecə şamsız qalacaqdır.

Mürəbbiyə, gözü yaşlı Ağca xanımın əlinə tutub otağına apardı. Qaraca qıza da Pəricahan xanım - dalmıca gəl, qaraçı qızı, - deyib Hüseynqulu ağanın otağına apardı və rixləndirərək dedi:

- Bu şahzadə qızım haradan tapıb gətirmisən. Qızın ilə tanış olub çox şirin söhbət edə bilərsən.

Hüseynqulu ağa əhvalatı ona nağıl edib dedi:

- Pəricahan, qızına yazığın gəlsin, gör yoldaşsızlıq, onu nə hala salmışdır. Qoy bu qız ilə oynasın, atlansın, qol-qanadı açılsın, bədənini bərkisən, kefi açılsın. Bu qız qaraçı qızı deyildir və olsa da nə eybi vardır.

Xanımın yanında qaravaşı olmazmı?! Mürəbbiyəsi yanında olacaqdır.

Bir pis iş edərlərsə, tərbiyə edib qoymaz.

Bu sözlər Pəricahan xanıma əslə təsir etmədi:

- Sən məni söz vermişdin ki, tərbiyə məsələsinə qarışmayacaqsan. İndi nə üçün sözündə davam etmirsən? Bu qız buradan gedəlidir, artıq söz lazım deyil.

- Xeyr, bu qız burada qalasındır, - deyərək Hüseynqulu əlini ucaltdı.

- Sən deyirəm, bu qız bu saat buradan gedəlidir. Yoxsa, mən burada qalmaram, - deyərək Pəricahan xanım qəzəbləndi.

Səlim bəy fursətəti fəvri verməyib dedi:

- Onda verin mən aparım.

Hüseynqulu ağa dedi:

- Səlim bəy, heç vaxt ona razı olmaram. Necə ki, siz dəmişəm, elə də edəcəyəm. Qaraca qız bağbanın Piri babanın yanında olacaqdır.

Pəricahan xanım dedi:

- Bu şərtdə mən də razıyam. Ancaq Ağca xanımla bilmərrəqləqəsi olmayacaqdır, çünki ondan pis xasiyyəti götürür.

Bu şərti aparıb Qaraca qızı Piri kişiylə tapşırdılar. Piri kişinin daxması ağalığın böyük meyvan bağının içində idi. Piri kişi yetmiş yaşında, yumşaq təbiətli bir qoca idi. Heç bir kəsi yox idi, özü də Hüseynqulu ağanın rəiyyəti olub onun atası zamanından bu bağa bağbanlıq edirdi. Piri kişi həmişə bağda ömür sürüb, işi düşməsi ağalıq qapısına gəlmişdi.

Xidmətçilər Hüseynqulu ağadan qorxub hüzurunda titrəyirdilər. Lakin Piri kişi kimsədən qorxmazdı və bacardığı qədər qulluqçuları ağaların zülmündən mühafizə edirdi. Ona görə onu başqa nöklərlə sevirədi. Qaraca qızın saxlanmaq üçün Piri kişiylə verilməsi onu çox şad etdi. Öz komasında Qaraca qız üçün yer hazırladı; onu yedirib rahat etdi. Qaraca qız yatağına girib bir müddət yata bilmədi. Sonra Piri kişidən soruşdu:

- Baba, o xanım, qızını nə üçün mənə oynağa və söhbət etməyi qoymur?

- Qızım, onlar bəydir, biz rəiyyəti, onlar ağadırlar, biz nöklər. Bizimlə onların nə yoldaşlığı. Qızım, sən Ağca xanımla yaddan çıxar. O sənə yoldaş deyildir.

Qaraca qız bu sözlərlə sakit olmayıb düşünürdü:

- Mən Ağca xanıma nə etdim ki, anasının mənə acığı tutdu. Bu gecə ona yemək verməyəcəklər. Yazıq ac qalacaqdır. Anam sağ olsanda mənə də naharsız qoyardı, ancaq mən nadinclik edərdim. Bu heç-zad etməmişdi.

Qaraca qız fikrini bir yerə çıxarmamış yuxuya getdi. O gecəni həmin fikirlə Ağca xanımla da sakit etmirdi. Nə anasının, nə mürtəbbiyyəsinin nəsihətini anlamırdı.

- Nə səbəb mən o qızla oynayıb danışa bilmərim. Mən bəy qızı olsanda nə olar. Mənə nə üçün şamsız qoydular. Qaraca qız çox təccəl-
c-

cüblü şeylər danışırldı. O deyirdi ki, sən qaval çalmaq, oynamaq öyrədicəym. Ah, nə üçün anam mənəni qoymadı ki, onunla çoxluca danışam.

Ağca xanım yorğanı başına çəkib gizlincə ağlamağa başladı və bir azdan sonra yuxuya getdi.

* * *

Piri kişi hələ uşaqlıqdan gün çıxmamış yuxudan durmağı adət etmişdi. İndi də tezdən qalxıb ocağı qaladı, özü kimi ömrü keçmiş, hisdən qaralmış çaydanı su ilə doldurub ocağa qoydu və daxmadan çıxdı ki, bağı dolansın.

Piri kişi bu bəslədiyi bağı çox sevirdi. Buradakı ağacların çoxunu özü öz əli ilə kətib-becərmişdi. O ətrafda bitən bir meyvə ağacı yox idi ki, bağda olmasın. Hüseynqulu ağanın bu bağı mülkdərlər arasında xeyli şöhrət qazanmışdı. Hüseynqulu ağaya qonaq gələndə, o öz qonaqlarını bağına tamaşa etməyi aparardı.

Bağı oğrudan qorumağa Piri kişinin bircə köməkçisi vardı. O da Qaraca qızı mağaradan çıxaran Qara köpək idi. Qara köpək çox heybətli və hündürli bir it idi. Onun qorxusundan heç kəs bağa dolana bilməzdi. Bu köpəkdə bir qəribə hal vardı. Hər kəs ki, Piri kişiyə düşməni idi, köpək onu sevməyib, yaxına qoymazdı. Piri kişi bir yeni şəxs ilə tanış olanda, Qara köpək o adama quyruq bulayıb yaxınlaşırdı, Piri kişi onu özünə dost hesab edirdi. Əksinə, o adama dişlərini ağardıb mırıldasaydı, onu özünə düşməni bilirdi. Qara köpəyin bu hissini Piri kişi dəfələrlə imtahan etdiyi üçün belə deyirdi:

- Dost-düşmənimə Qara köpəklə tanıyram.

Piri kişi Qara köpəyi heç vaxt zəncirləməzdi. Gecə və gündüz Qara köpək asud idi. Bununla belə Qara köpək bağdan kənara çıxmazdı. Ancaq bəzi vaxt Hüseynqulu ağa ova getdikdə o da həvəslənilib ov tulalarına qoşulardı; bu vaxt onu geri qaytarmaq üçün gərək Piri kişi özü gəlirdi, yoxsa kimsəyi qulaq asmazdı.

Piri kişi komadan çıxdıqda qapını açıq qoymuşdu. Bu halda Qara köpək içəri girib evdə bir adamı yatmış gördü. Qulaqlarını şəkəlib heybətli bir halda ona tərəf yönəlirdi. Sonra Qaraca qızı tanıyıb quyruğunu buladı və irəliləyib yanında uzandı. Əlini yalamağa başladı.

Bu vaxt Qaraca qız gözlərini açdı və hələ yuxulu olduğu üçün Qara köpəyi tanımayıb qışqırdı. Bunun səsinə Piri kişi cəld içəri girib dedi:

- Qızım, nə üçün qışqırdın? Kimdən qorxdun?
- Baba, burada ayı var.
- Yox, qızım, Qara köpekdir, qorxma, burada ayının nə işi var? - Sonra

Qara köpəyi: - Çəkil, - deyib onu bayıra qovladı.

- Yat, qızım, hələ tezdir.
- Yox, baba, daha yuxum gəlmir, mən həmişə tez dururam.
- Çox yaxşı edirsən, qızım, adam gərək səhər tezdən dura ki, bədəni sağlam

ola.

Qaraca qız paltarını geyib dedi:

- Baba, əl-üzümü harada yuyum?
- Budur, daxmamızın yanından su axır, get orada yu.

Qaraca qız üzünü yumağa getdi. Piri kişi də süfrəni salıb pendir, çörək və yağ qoydu, sonra çaydandan iki fincan çay töküüb süfrəyə qoydu. Bu vaxt Qaraca qız üzünü yuyub içəri girdi.

- Al, qızım, üzünü sil, otur çay içək.

Piri kişi Qaraca qıza dəsmal verdi. Qaraca qız da əl-üzünü qurudub süfrəyə oturdu, hər ikisi yeyib-içməyi məşğul oldular. Çaydan sonra Piri kişi Qaraca qıza dedi:

- Dur, qızım, gün qızmamış həm bağımızı gəzək, həm də ağalar üçün meyvan dərək.

Piri kişi özü bir səbət götürdü və Qaraca qıza da bir ceverən verdi. Evdən bayıra çıxdıqda Qara köpek də onlara qarışdı. O, quyruğunu bulaya-bulaya Qaraca qıza yanaşdı. Qaraca qız onun başını sıgallayıb cəvərləni onun boynundan asdı. Qara köpek başını bulayıb cəvərləni yerə saldı. Qaraca qız götürüb yenə boynuna keçirdi. Qara köpek bu dəfə də başını yeyib cəvərləni yerə saldı. Piri kişi dedi:

- Qızım, zəhmət çəkmə, Qara köpek azadlıq öyrənməkdir, o, təlim yətməz.

- Yox, baba, yatar, bir gör onu necə öyrəndiyim.

Bunu deyib Qaraca qız Qara köpəyin qabağına çöməldi və onun gözlərini baxarkən dedi:

- Qaraca köpəyim, ağıllı köpəyim, cəvərləni götür.

Qaraca qız cəvərləni yenə onun boynuna saldı. Bu dəfə Qara köpek cəvərləni yerə salmayıb Qaraca qızın üzünə baxa-baxa yanınca getdi. O da sevinçli dedi:

- Afərin, Qaraca köpəyim! Baba, gördünmü?

- Görürəm, qızım, və çox da təccüb edirəm. Qara köpək indiyə qədər mənə başqasının əmrinə tabe olmamışdı. İndi isə həttə cəvərləni də aparır.

- Hələ bu nədir ki, baba, gör ona qədər öyrədicəyəm. Mən qaraçı dəstəsinə olan zaman ayını, meymunu və qeyri heyvanları öyrədənə görmüşəm, ancaq, baba, heyvanı əzizləyən-əzizləyən öyrətməlidir, yoxsa, döymək ilə bir şey olmaz. Amma qorxutmağın eybi yoxdur.

Bax, Yusif ayını doydü, o da onu parçaladı.

Piri kişi Qaraca qızın əhvalatını balaca eşitmişdi.

İndi isə Qaraca qızın kim olduğunu, bu vaxta qədər necə yaşadığını ona ətraflı nəql etdirdi. Qaraca qızın ürək yandırıcı faciəsinə nəhəng Piri kişi xeyli qəmgin oldu və ürəyində bu yetim uşağa mənəbbət artı.

Səhərin səf və gözəl havası, kolların və meyvələrin ətəri, quşların nəğmələri insana zövq-səfa verirdi. Belə təbiət içində yaşamış Piri kişiyə baxanda adam onun yetmiş yaşında olduğuna inanmırdı.

Onlar gəlib almalığa çatdılar. Qırmızı ətirli almaları gördükdə, Qaraca qızın gözələri parladı.

- Baba, nə gözəl almalarıdır.

- Qızım, bağımızda hər cür meyvə var, dərib yeməyi qadağan etmirəm, ancaq ac qarına yeməyən, yoxsa azarlarsan. İndi səni ağaca çıx, almaları dəri, mən də səbəti yığım.

Qaraca qız tez ağaca dırmaşdı, almaları dərib yere tökməyə başladı. Ağzını da bəkar qoymurdu. Bir azdan sonra Piri baba dedi:

- Qızım, daha bəsdir, düş gedək bir qədər armud, üzüm və hulu yığaq.

Qaraca qız düşdü. Almalardan cəvərləninə qoyub yenə Qara köpəyin boynuna asdı. Armudluğa gedərkən birdən Qara köpək cəvərləni yerə atıb ildırım kimi götürüldü. Qaraca qız tökülmüş almaları yığarkən baxıb gördü ki, bir balaca pişik qaçır, Qara köpək də istəyir onu tutsun. Bunu görək Qaraca qız cəld qalxıb yüyür-yüyür Qara köpəyi geri çağırdı. Lakin nə qədər qışqırdısa o, pişikdən əl çəkəndi. Piri baba da çağırdı, Qara köpək onun da sözünə qulaq asmadı. Qara köpək az qalmışdı ki, onu tutsun pişik cəld armud ağacına dırmaşıb özünü qızmış köpəkdən xilas edib bildi. Qaraca qız bu işdən xeyli şad olub, əllərini bir-birinə vura-vura qaqqıltı ilə gülməyə başladı.

- Dızz, Qara köpək, dızz, necəsən, tuta bildinmi, - deyər Qara köpəyi yanıq verdi.

Qara köpək isə işi belə gördükdə ağacın dibində elə həşir etməyi başladı ki, sanki bu saat pişiyi səsi ilə qorxudub yerə salacaqdı. Yızıq pişik hərcəndi hündürdə idi və o çatan yerdə deyildi, lakin bununla belə titrəyi-titrəyi gözəl rini Qara köpəkdən çəkə bilmirdi. Qaraca qız özünü ağaca yetirib dırmaşmağa başladı. Pişik onu görüb oturduğu budaqdan yuxarı çıxmadı. Qaraca qız ona yaxınlaşıb gördü ki, xallica gözəl bir pişik balasıdır. Piri kişi də Qaraca qızın almalarını cəvərlənə doldurub armud ağacının dibinə gəlirdi. Bu halda Qara köpək bir qədər sakit olmuşdu. Amma yenə də gözəl rini ağacda idi.

- Baba, bax, nə gözəl pişik baiasıdır, bunu aparıb evimizdə saxlayacam.
- Çox yaxşı, qızım, apar. İndi o, armudları da dər, sonra düş.

Qaraca qız armudları dərrib, pişiyi qucağına alaraq yerə düşdü.

Qara köpək əvvəl bir qədər özünü rahatsız saxladı, sonra Qaraca qızın səyilə bilməməsi sakit oldu və axırda pişiyi də dərmiş yib onunla dostluq binasını qoydu. Meyvələr hazır olduqda Piri baba dedi:

- İndi bunları ağıla aparmaq lazımdır. Qapıya kimi mənə kömək et, sonra mən özüm apararam.

- Baba, mən gər mən ağıla gedə bilmərim?

- Yox, qızım, getsən Pəricahan xanıma xoş gəlmiş, elə bilər ki, onun əmrindən çıxırıq.

Qaraca qız Piri kisini bağın qapısına kimi ötürüb öz xal-xal pişiyini qucağına aldı, bağı gəzməyi başladı. Çəpərin qırağı ilə gedərkən, Qaraca qız gördü ki, Ağca xanım da mürəbbiyəsi ilə skamyanın üstündə oturub kitab oxuyur. Görünürdü ki, Ağca xanım kitabı fikirlə oxumur və oxuduğunu da sevmirdi. Bu halda bir gözəl kəpənək gəlib Ağca xanım oturduğu skamyanın üstünə qondu. Ağca xanım gizləncə kəpənəyi tutmaq istədisə də lakin tuta bilmədi. Bunu mürəbbiyə görüb çox acıqlı tutdu və hirsli Ağca xanımın əlindən tutub evə apardı.

Qaraca qız bir müddət dayandı ki, görsün Ağca xanım yenə bağçaya çıxacaqmı. Bir azdan sonra mürəbbiyə yalnızca gəlib skamyanın üstündə əyləşdi və kitab oxumağa məşğul oldu. Qaraca qız duydu ki, o, Ağca xanımı evə salıb dustaq etdi. Bu işdən rəhmdil Qaraca qızın nə qədər Ağca xanıma ürəyi yanıb yazığı gəlirdi, bir o qədər də mürəbbiyəyi düşmənciliyi artdı.

Ağalıq evi tıxı qayda ilı tikilmiş iki mırıbbı gen-bol bir imarıt idi. Bundan başqa evin baş tırındı üç balaca otaqdan ibarıt bir qıdim tikili dı vardı. Bu, Hüseynqulu ağanın babasından qalma köhnı bir imarıt idi. Bu evin pıncırırı xırda vı rıngbıring şüşlırdın ibarıt idi. Bu evırdı heç kıs olmurdu. Hımiş iki otağın ağzı bağı olardı. Orada Hüseynqulu ağanın babasından qalma ıntıq şeylri saxlanırdı. Ancaq üçüncü otaq qıdim yaraqlar vı zinıtlı şeylrlı bızınib Hüseynqulu ağa üçün açıq saxlanırdı. Burada Hüseynqulu ağa nahardan sonra uzanıb bir az rahatlıq edırdı. Bu otağın bircı dın pıncırısı vardı, o da qeyri pıncırır kimi yana açılmayıb, yuxarı çkilirdi. Onun xırdaca vı rıngbıring şüşlıri içrıyı bir o qdır ışın buraxmazdı, ona görı dı otağın içi qaranlıq idi. Bu otaq ağalıqda "Baba otağı" adı ilı mıhşur idi. Axır vaxtlarda Ağca xanım müqssir olduqda, onu tınbeh üçün bu otağa salırdılar. Qaraca qız çpır uzunlu gılib, evin başına çatdıqda gözlrı nağıl etdiyimiz Baba otağına sataşdı. Pıncırın abı, yasil, qırmızı, Sarı vı qeyri rınglı şüşlıri Qaraca qızın diqqını cılb etdi. Çpır hündür olduğundan Qaraca qız bu otağı yaxşı görı bilmirdi, ona görı dı bir ağaca çıxdı ki, oradan baxsın. Bunu Ağca xanım içrırdın görüdü. Barmağı ilı şüşni döydü ki, özünün orada olduğunu Qaraca qıza bildirsın; birdın şüş cingilti ilı sınıb yerı tóküldü. Bundan hır ikisi qorxuya düşdü. Qaraca qız ağacdın yerı düşmıdis dı, yarpaqların qalın yerındı özünü gizıltı. Bir azdan sonra Ağca xanım sınan şüşnı yerındın baxıb yavaşcadın Qaraca qızı çağırdı. O da özünü ona göstırib dedi:

- Ağca xanım, sıni orada mırıbbıyımı dustaq elımiş?
- Bılı, onu sıni haradın bildin?
- Mın bayaq çpırın arasından güllü bağçaya baxırdım, sıni dı kitab oxuyurdun. İstıyirdin kıpınıyi tutasın, mırıbbıyının sıni acığı tutdu, dustaq etdi.
- Doğru deyirsın, anamın vı mırıbbıyım Mariya İvanovanın acığı tutanda, mını buraya salırlar. Ah, sıni nı xoşbıxt uşaqsan. Mınim kimi dustaq olmayıb özün üçün bağda azad gızırsın.
- Sını dı hımiş dustaq olmursın ki, qeyri vaxtlarda mınim kimi gızırsın.
- Yox, mını heç kıs ilı oynamağa qoymurlar, gızındı hımiş Mariya İvanovna yanımda olur. Mın onunla gızımıyi sevmırım.

Qaraca qız dedi:

- Nə etməli, səni mənimlə oynamağa qoymurlar.

- O qucağındakı nədir, - deyən Ağca xanım soruşdu. Qaraca qız xallı pişiyi ona göstərrib dedi:

- Bu pişik balasını bu sabah bağdan tapmışam.

- Ah, nə gözəl pişikdir, - deyən Ağca xanım köksünü ötürdü.

- İstəyirsən, səni bağışlayım.

- Çox yaxşı, gətir bu deşikdən ver.

- Oraya nə tövr gəlir, qapıdan gəlsən, məni görürlər və qoymazlar.

- Gör çəpərdən keç bilərsənmi?

- Yaxşı, görüm keç bilərəmmi, - deyən Qaraca qız ağacdan düşüb çəpərdən keçməyi yol axtarmağa başladı. Gəzərkən çəpərin altından su arxının yolunu gördü, bu deşikdən Qaraca qız xeyli çətinliklə evin dal həyətinə çıxdı. Sonra gizləncə gəlib pəncərənin qabağına çıxdı. Ağca xanım sevin-sevin dedi:

- Haradan keçdin?

- Su arxının deşiyindən. Al, gör nə yaxşı pişikdir.

Ağca xamm pişiyi alıb bağrına basdı. Qaraca qız deşikdən içəri baxıb dedi:

- Nə gözəl otaqdır, nə çox yaraq asılmışdır.

Ağca xanım dedi:

- Mən buranı sevmirəm, özüm də qorxuram. Pəncərəni aç bilsəydim səni də gələrdin, burada söhbət edərdik. Ancaq onu yuxarı qaldırmaq lazımdır. Mənim də gücüm çatmır. Qoy görüm, Mariya İvanovna qapını daldan bağlamış ya yox. Bunu deyib Ağca qapını çəkdi, qapı açıldı.

- Ah nə yaxşı oldu, tez ol gəl.

Qaraca qız ətrafına baxa-baxa cəld içəri girdi. Hər ikisi sevinərək bir-birini qucaqladı. Sonra da şirin söhbət etməyi başladılar.

Bu vaxt Mariya İvanovnanın oxuduğu kitab xeyli maraqlı olduğundan başı qarışıb, Ağca xanımı bir saat əvəzinə iki saat dustaq etdiyindən xəbəri yox idi. Lakin bu unudulmağa Ağca xanım çox şad idi. O, Qaraca qızı vaxtında qaçırmaq üçün tez-tez qapıya çıxıb baxırdı ki, görsün mürəbbiyəsi gəlirmi. Bir dəfə də çıxanda anasını yanında hazır gördü. Bu ittifaqdan Ağca xanımın rəngi qaçıb bədəninə titrətmə düşdü. Özünü elə itirmişdi ki, anasının sualına cavab verə bilmirdi.

Pəricahan xanım Baba otağını açıq görüb fikir etdi ki, Hüseynqulu ağa içəridə olar, bu qəsd ilə oraya girmək istədikdə Ağca xanım lap özünü itirib onun qabağını kəsdi:

- Ana, buraya girmə, girmə, - deyər özü də ağlamağa başladı.

Pəricahan təccüblü ikən Mariya İvanovna gəlib çıxdı və ondan qızının dustaq olmağını bildi. Pəricahan xanım, mürəbbiyə və onların arxasınca Ağca xanım otağa girdilər. Pəricahan xanım pişiyi görüb soruşdu:

- Bundan ötrümü qorxdun? Nə gözəl pişikdir, bunu saxlamağa səni izin verirəm.

Ağca xanım Qaraca qızı içəridə görməyib bir qəddər ürəkli idi, Qaraca qız isə divanın altına girib gizlənmişdi. Hər üçü otaqdan çıxıb qapını bağladılar və nahar yeməyinə getdilər. Qaraca qız qapısı bağlı evdə qaldı.

Xanımlar gedəndən sonra Qaraca qız cəld divanın altından çıxıb qapıya yüyürdü ki, bir kəs gəlmiş buradan getsin. Lakin qapını daldan cəftələnmiş görüb məyus qaldı. Sonra pəncərəni çəkmək fikrinə düşdü, amma nə qəddər çalışdısa, bir şey bacarmadı, çünki pəncərənin yuxarıdan iki nazik dəmir mil ilə bağlı olduğunu anlamayıb, ancaq var gücü ilə yuxarı qaldırırdı. Xeyli çalışdıqdan sonra Qaraca qız ümitsiz divanın üstündə oturdu. O, xeyli təşvişdə idi, çünki bilirdi ki, bu sirrin üsrü acılsa, Pəricahan xanım onu buradan qovub, qızına da böyük tənbeh edə bilər. Bir az oturandan sonra Qaraca qız yenə pəncərəni çəkmək fikrinə düşdü, bu səfər diqqət yetirdikdə, nəzəri dəmir milləri sataşdı, dərhəl qalxıb onları çıxartdı və sonra pəncərəni çəkməyə başladı. Pəncərə hərçündə ağır idi, amma Qaraca qız da qüvvətli idi. O, pəncərəni qaldırıb altından cəftə ilə bənd elədi. Sonra pəncərədən çıxıb qapını açdı. Pəncərəni saldı, bayıra çıxıb qapını bağladı, gəlidiyi deşikdən bağa girib komalarına getdi.

Bu vaxt Ağca xanım Qaraca qız barəsində artıq dərin cəld iztirabda idi. Boğazından əsla çörək getmirdi, fikri müdam Qaraca qızın yanında idi. Hətta qəsdən şorbanı süfrəyə tökdü ki, bəlkə onu tənbeh edib yenə Baba otağına salarlar, lakin bu hiylə onu muradına çatdırmadı; çünki Pəricahan xanım qızının rəngi qaçdığını görüb təşvişə düşdü:

- Qorxma, qızım, eybi yoxdur, xəbəyi süfrəyə qəsdən dağıtmadın ki, özü töküldü. Yoxsa, qızım, azarlısan?

Bunu deyib Pəricahan xanım Əlini qızının alınına qoydu:

- Doğrudan da qızıdırman var. Bir az şorba iç, sonra yatacaqsan.

Daha bu gün heç yerə çıxmayacaqsan.

Bu Əhvalatdan Ağca xanım daha da artıq təşvişə düşüb dedi:

- Yox, ana, mən azarlı deyiləm. Məni yatacaq otağına göndərmə.

Hüseynqulu ağa üzünü arvadına tərəf tutub dedi:

- İndi sapsağ qızı azarlı edəcəksən.

- Rica edirəm, mənəim tərəfi verməyim qarışmayasan.

- Nə üçün, mən ata deyiləm?

- Atasın, ancaq nadansın. Nadan atadan qız nə tərəfi götür bilər?

Hüseynqulu ağa cəld yerində qalxıb acıqlı-acıqlı yumruğunu masaya elə bərək vurdu ki, boşqablar bir-birini dəydi:

- Sus! Tezliklə sənə göstərəcəm ki, bu evin sahibi mənəm... - Bunu deyib Hüseynqulu ağa qabağındakı boşqabı götürüb yerə çaxdı və hirsli, yemək otağından çıxdı.

- Get, piyan soldat, - deyib Pəricahan xanım bağırdı.

Bu hadisədən yazıq Ağca xanım titrəyən göz yaş tökməyə başladı. Pəricahan xanım mürəbbiyə dedi:

- Bu qızı otağına apar, soyundurub rahat et. Sonra geyin, bəzi şeylər almaq üçün şəhərə gedəcəyik.

Dayı Ağca xanımla getdilər. Pəricahan xanım da öz otağına getdi.

Bir azdan sonra Pəricahan xanım mürəbbiyə ilə faytona minib yola düşdü.

Anası gəndən sonra Ağca xanım bir müddət otaqda qalıb pəncərədən baxdı, oradan dəmiryol stansiyası görünürdü. Vağzal Hüseynqulu ağanın mülkündə tikilmişdi. Hər dəfə bir Ağca xanım öz mürəbbiyəsi ilə oraya gəzməyə gedirdi.

Birdən vaqon fit verdi.

- Hə, anamgil getdi. Bir də axşam çağı gələcəklər, indi gedim Qaraca qızı dustaqdan xilas edim. - Bunu deyib, Ağca xanım cəld geyindi və çıxıb Baba otağına tərəf getdi. Oraya yetişdikdə gördü ki, otağın qapısı cəftəlidir. Yavaşca qapını açıb içəri girdi. Gördü ki, atası divanın üstündə uzanıb siğara çəkir və ondan başqa da içəri kimsə yoxdur. Bu ittifaq Ağca xanım həmişə şad oldu və həmişə dərəcəli etdi. Bu vaxt atası onu gördü.

- Hə, qızım, dustaqlıqdan qaçmısan. Çox da yaxşı etmişən. O, dilli ananın sözlərinə qulaq asma, gəl bir az ata-bala söhbət edəək.

Ağca xanım atasının belə mehriban rəftarından istifadə edərkən, onun qucağına atıldı. Sonra başını yib divanın altına baxdı və Qaraca qızı orada görməyib mat qaldı. Hüseynqulu ağa soruşdu:

- Qızım, nə üçün mat qalmısan? Söhbət elə görək nə var, nə yox. Ağca xanım soruşdu:

- Ata, sən çoxdanmı buradasan?

- Nahardan sonra gəlmişəm, qızım.

- Sən gələnə qapı açıq idi?

- Yox, mən özüm açdım. - İçəri kim vardı?

- İçəri bax, bu xallı pişik vardı, - bunu dey-dey Hüseynqulu ağa dal tərfində qıvrılıb yatmış pişiyi ona göstərdi. - Qızım, bundan ötrümü soruşdun?

Ağca xanım pişiyi alıb dedi:

- Yox, ata, bundan ötrü soruşmuram.

- Bəs kimdən ötrü soruşursan?

Ağca xanım cavab verməyib fikrə getdi.

- Qızım, nə üçün fikrə getdin? Uşaq atasından söz gəlir.

Ağca xanım bildirdi ki, atası arvadının acığına Qaraca qızla oynamağa ona izin verir. Ona görə sirri açmaq istədi. Atasının boynunu qucaqlayıb dedi:

- Ata, anama deməzsən ki, söyləyim.

- Deməyirəm, qızım, söylə.

Ağca xanım əhvalatı ona söyləyib soruşdu:

- Ata, bəs Qaraca qız buradan necə çıxmışdır.

- İndi mənə Piri kişi ilə işim var. Sən də mənə gedərsən, orada Qaraca qız ilə oynarsan və həmişə onun buradan necə çıxmasını özündən soruşarsan. - Bunu deyən Hüseynqulu ağa divanın üstündən qalxdı. Ağca xanım şadlığından bilmirdi ki, nə etsin.

Hüseynqulu ağa qızı ilə bağı gəzirkən Piri kişinin daxmasına çatdı. O vaxt Piri kişi qapısında oturub səbət hörürdü. Qaraca qız da arxada qabları yuyub, daxmaya girirdi. Qaraca qız Hüseynqulu ağanı görüb qorxuya düşdü. O, içəridən döşək gətirib yaşıl otların üstünə saldı. Hüseynqulu ağa oturdu və üzünü qızlara tutub dedi:

- Siz də gedin baĝda oynayın.

Qaraca qız qavalını götürüb Aĝca xanımı  gəzməyə v  oynamaĝa getd  r. Aĝca xanım v  Qaraca qız   l-    verib baĝda qa maĝa v  oynamaĝa başladılar. Aĝca xanım başına g  ni Qaraca qıza naĝıl etdi, o da Baba otaĝından necə  ıxdıĝını ona s y  di. Bunlar öz aralarında söz qoydular ki, mümkün olduqca Baba otaĝında g r  s n  r. Qaraca qız Aĝca xanıma qaval çalıb, mahnı oxumaĝı v  oynamaĝı  yr  dirdi. Axırda hər ikisi göy otun üstündə oturub söhbət etməyə başladılar. Aĝca xanım bu halda çox  ad idi. Ancaq anasının bir neçə saatdan sonra qayıtması yadına d   d  c   r yi sıxılırdı.

Bir azdan sonra H seyinqulu aĝa Piri kişi ilə g  lib qızlar oturduĝu yerə çıxdılar. Bunlar qızları götürüb arı p  tk  rinin tamaşasına getd  r. Qızlar arıların i   m  sin  çox həvəslə baxırdılar. Piri kişi bir p  t y  çatdıqda dedi:

- Bu p  t yin arıları çox vuraĝandılar, qızlarım, bunlardan  z n z  g zl yin.

Bir başqa p  t y  çatdıqda g rd   r ki, buranın arıları p  t yin aĝzında qarışqa kimi qayna ırlar. Bunu g rd  d  Piri kişi dedi:

- Yax  vaxtda g  mi  k, bu saat buranın arısı be   ver c  kdir. - Sonra  z n  Qaraca qıza t  rf tutub dedi. - Qızım, qaçaraq get, evimizdən o gün s n  g   rdiyim aĝ torbanı götür g  .

Qaraca qız y y r  rk getdi, bir azdan sonra arılar p  tk  n d  st -d  st  çıxıb u maĝa başladı. Piri kişi onların dalınca d   d . Axırda aılar bir giləs aĝacının budaĝına qondular. Bir d  qiq  ke   di ki, bir-birinin  st n  qonaraq  z m salxımı kimi aĝacd n sallandılar. Bu zaman Qaraca qız torbanı g  tirdi. Hamı aĝacın altında hazır oldu. Piri kişi Aĝca xanıma dedi:

- Aĝca xanım, hər yuvada bircə dişi arı olar, ona  ah dey  r  r. Bir yuvada iki  ah olanda dava olur. Yeni doĝmu   ah m  cbur olur uçub başqa yuva arasın. O vaxt onun dalına yeni t  rmi  arılar d    r r. Bax, g r yeni şahın qoşunları onu n  cür  hat  etmi  r.  ndi biz onu tutub t  z  arı s  b tin  salmalıyıq. Onda arılar da onun başına c  m olacaqlar.

Bu sözlərdən sonra Piri kişi  z n  Qaraca qıza t  rf tutub dedi:

- Qızım,  ıx aĝaca və bu sallanan arıları torbanın i  n  salıb aĝzını b  z.

Qaraca qız pişik kimi aĝaca dırma maĝa başladı. Aĝca xanım Piri kişidən soruşdu:

- Baba, o arılar Qaraca qızı sancmazlarmı?

- Yox, xanım, arını incitməsin və onlardan qorxmasan adamı sancmazlar. Qaraca qız arı döstünü torbaya salıb ağzını büzdü. Piri kişi dedi:

- İndi, qızım, budağı silkəli, arılar torbaya tökülsün, ya da budağı sındır, torbanın içində qalsın.

Qaraca qız budağı sındırdı və ağağı endi. Piri kişi torbanı ondan aldı. Hamı arılığa gəlmişdi. Piri kişi torbadakı arıları bir boş pələntəyə boşaltmışdı.

- Ağca xanım, bu pələntəyi sənin adına saxlayacağam və balı da öz ixtiyarında olacaqdır. Haçan könlün bal istədi, gəlsən, kəsib verərəm.

Bundan Ağca xanım çox şad oldu. Hüseynqulu ağa dedi:

- Qızım, bu da sənin arın, indi gəl gedək, bir azdan sonra anan gələcəkdir.

* * *

Axşam çağı Pəricahan xanım Mariya İvanovna ilə şəhərdən gəlmiş çıxdı. Pəricahan xanım Ağca xanımı çox şad və yanaqları qızarmış görüb dedi:

- Bax, qızım, mənə qulaq asıb evdənin bayıra çıxmadın, ona görə sağlamlıq rəngin özünü gətirmişdin. Gör, qızım, sənə nə qəşəng şeylər gətirmişəm.

Ağca xanım, anası gətirdiyi gözəl kuklalara, başqa oyun şeylərinə və şirin yeməli şeylərə baxıb çox şad oldu. Bu vaxt Ağca xanımın arzu etdiyi bir şey varsa, o da bu şeyləri Qaraca qıza göstərərək onunla bölüşmək idi. Bu da ancaq Baba otağında mümkün idi.

Ağca xanımın təbiəti çox həlim idi, özü də söz baxan bir qız idi. Lakin Qaraca qız ilə görüşmək arzusu onda o qədər artmış idi ki, müəbbiyyətinin əmrindən çıxıb tez-tez özünü Baba otağına saldırdı.

Ağca xanımın gündən-günə sağlam olmağı anasını nə qədər şad edirdisə, bir o qədər də müəbbiyyətinin əmrindən çıxıb özünü tənbəh etməyi onu qəmgin edirdi. Bu barədə Pəricahan xanımın şikayət etmədi, Hüseynqulu ağa rəxsiz deyirdi:

- İki böyük arvad bir balaca uşağı təbəyyələndirə bilmirsinizmi. Mən sizə məsləhət görürəm ki, onu tez-tez Baba otağına salıb dustaq edəsiniz.

Bu kimi hallarda Hüseynqulu ağa qızına açıqlanıb Baba otağına göndərirdi və gizlin Qaraca qıza xəbər verirdi.

Piri kişi Qaraca qızın Ağca xamm ilə gizlin görüşüb dostluq etməsinə əsla razı deyildi, O bilirdi ki, quduz bəyzadələrdən başqa, qeyrilərini insan dərfəcəsinə qoymayan Hüseynqulu ağa bu yetim qızı arvadının acığına Ağca xanımın yanına buraxır. O biri tərəfdən Piri kişi düşünürdü ki, bu sirr açıldıqda Pəricahan xanım Qaraca qızı qovacaq Piri kişinin bir də narazılığı onda idi ki, Hüseynqulu ağa ziyyətli qaraçı libası tikdirib Qaraca qıza geyindirirdi və öz qonaqlıqlarında oynadırdı.

Bunun üstündə Piri kişinin Hüseynqulu ağaya çox acığı tuturdu. Lakin qızı onun əlindən almaqdan aciz idi. Piri kişinin fikri yanlış deyildi Belə ki, bir dəfə Hüseynqulu ağa böyük qonaqlıq edib çox adam çağırmışdı. Bu qonaqlıqda oxuyub çalan dostları da vardı. Hüseynqulu ağa Qaraca qızın dalınca nökrə göndərdi ki, gəlib oynasın. Bu vaxt Qaraca qıza soyuq deyidiyin görən yerdə yadırdı. Piri kişi qızı getməyi qoymadı. Bu ittifaqdan sürxəş ağa artıq dərfəcdə qəzəbnək olaraq, ikinci dəfə nökrə göndərdi ki, qızı yerdən qaldırıb gətirsən, Piri kişi əlacsız qaldıqda Qaraca qız qalxıb qaraçı paltarını geydi və qavalını əlinə alıb yola düşdü.

Qaraca qızın özünün də oynamağa meyli çox idi. O, rəqs etməyi olduqca sevdi. Odur ki, məclisə mübariz istəyən pəhləvan kimi atıldı. Bir məharətlə oynamağa başladı ki, bütün danışıq və səs kəsildi. Qaraca qız elə coşmuşdu ki, orada olan adamlar onun gözündən itmişdi. Ancaq öz ustası olan Yasının gözünün önündə durmuşdu. Birdən Qaraca qız elə bir tərzdə fırlandı ki, baxanların nəzərində bir şar kimi göründü. Qəfildən Qaraca qız bir dizi üstü çökərək əlinin birini qaval ilə yuxarı tutub, o birini belinə qoydu.

Rəqs belə bitirmək Qaraca qızın adətində idi. Qaraca qız qonaqlar tərəfindən gurultulu alqışlandı. Sonra hamı rica etdi ki, bu oyunu bir də təkrar etsin. Qaraca qız qəbul etmədi. Hətta Hüseynqulu ağanın da sözünə baxmadı. Hamının ümidi kəsilmişdi ki, birdən Ağca xanım ortaya çıxıb, çalğıçılara həmin rəqs çalmağı əmr etdi. Hamı təccüb ilə ona baxırdı. Çalğıçılar çaldılar, Ağca xanım da oynamağa başladı. Bunun oynamağı gözəl və qaydalı idi. Hər hərəkətinə məlum edirdi ki, bu, Qaraca qızın şagirdidir. Bir-iki dövrə vurandan sonra Qaraca qızı çağırırdı, o da dərhal sıçrayıb ortalığa girdi və hər ikisi

qabaq-qabağa oynamağa başladı. Bu xəbər bir anda ağalıq xidmətçilərinə yayıldı. Onlar dərstə ilə yürüyüb qapının ağzından tamaşa etməyə başladılar. Bu xəbər Pəricahan xanıma da çatdı. O da tamaşaya gəldi. Ancaq o, qızının oynamağına əslə şad olmayıb acığından bilmirdi ki, nə etsin.

Qızlar oynamaqlarını bitirdilər, hər tərəfdən onlar alqışladılar. Hüseynqulu ağa fərəhlənib qızını bağrına basdı. Bəylər onu tərif edib başını sığalladılar.

Bir azdan sonra Pəricahan xanım qulluqçusunu göndərüb Ağca xanımı yanına çağırırdı. Hüseynqulu ağa duydu ki, arvadı qızını tənbeh etməyə üçün çağırır. Bu fikir düz də çıxdı. O biri otaqdan Pəricahan xanımın bağirtəsi gəlirdi. Hüseynqulu ağa səbir edə bilməyib qonaqlardan üzr istədi və Pəricahan xanımın yanına gələn gördü ki, Ağca xanım hönkürtü ilə ağlayır və Pəricahan xanım da qışqırır:

- De görüm, bu oynamağı sən kim öyrətməmişdir?

Hüseynqulu ağa dedi:

- Buyur, cavabım mən verim, bunu Qaraca qız öyrətməmişdir. Sözüən nədir?

- Qaraca qız onu harada görürdü ki, öyrətsin. Mən onunla görüşməyi qadağan etməmişdimmi?

- Sən etmişdin, lakin mən etməmişdim. Bu evin sahibi mənəm, yoxsa sən? Kimin həddi var bundan sonra mənə nəmrədən çıxarsın...

Pəricahan xanım indiyə qədər ürünü bu dərəcəyə hirsli görməmişdi.

- İndi ki, belədir, daha mən bu evdə nə üçün oturmuşam.

- Özün bilərsən, oturursan-otur, gedirsən-get. Bunu bilməlisən ki, bundan sonra mən öz istədiyim kimi davranacağam.

O biri otaqdan bəylər onun səsinə eşitdilər. Rəhim bəy və Səlim bəy onun ailəsinə məhrəmlər olduqları üçün onları sakit etməyə gəldilər. Hüseynqulu ağa çəkib o biri otağa apardılar. Bu itifaqdan qonaqlar pərişan olub bir-bir dağılmağa başladılar. Ancaq Rəhim bəy ilə Səlim bəy qaldılar ki, hər iki arvadı barışdırıb, getsinlər. Bunlar istədiklərinə çatdılar. Hüseynqulu ağanın hirsli yatıb arvadına dedi:

- Nə üçün razı olmursan Ağca xanım oynasın, oynamağın nə zərəri var ki?

Səlim bəy dedi:

- Pəricahan xanım, mənim qızım Ağca xanım kimi oynamaq bilsəydi, onun başına dolanardım. Amma nə etməli ki, atası kimi şüursuz çıxıb, ayaq atmağı da bilmir.

Rəhim bəy dedi:

- Uşaq tayfası Ağca xanım kimi oynamağa, güləyən yaranmışdır.

Yoxsa, mənim qızım kimi qaradınməzdən nə fayda.

Pəricahan xanım onun sözünü kəsərək dedi:

- Məndə mirəm ki, qızım oynamaq bilməsin, lakin mən deyirəm ki, Mehdi ağanın nəvəsi Ağca xanıma bir qaraçı qızı ilə yoldaş olub, oturub-durmaq yaraşmaz. Bu ittifaqdan sonra, mən Ağca xanımı burada qoya bilməyəcəyəm. Mən irəliliyi kimi şəhəri köçürəcəyəm və qızımı da pansiona verəcəyəm. Hüseynqulu ağa burada qalsın, çünki şəhərdə yaşamağı sevmir.

Hüseynqulu ağa buna razı oldu.

* * *

Sabahısı günü Ağca xanım anası ilə şəhəri köçdü. Yazıq qızcığaz istəkli dostu Qaraca qızla görüşə bilmədi. Ağca xanımın şəhəri keçməsi Qaraca qıza böyük təsir etdi. Bir tərəfdən Ağca xanımın aynalıq həsrəti, o biri tərəfdən də onun atasının arasına davət düşməsi Qaraca qızı çox qəmgin edirdi. Onu şad edən bir şey varsa, o da qonaqlıqda zühur edən ittifaqdan sonra Hüseynqulu ağanın günlərini dostu Sülim bəy və Rəhim bəy gildə keçirib öz evində az görünməsi idi ki, beləliklə də Qaraca qızı da oynamağa çağırırdı. Bundan əlavə Qaraca qız özü də oynamağı tərk etmişdi. O, günlərini bağda keçirirdi. Yoldaşı da Qara köpək idi. Bu it Qaraca qızla elə dost olmuşdu ki, yanından iraq olmaq istəmirdi. Qaraca qız da onu elə öyrətmişdi ki, hər istədiyini edirdi. Piri kişi həmişə bunları bir yerdə görəndə gülüb deyirdi:

- İki qara yaxşı tapışmısınız.

Bir ittifaqdan sonra Qaraca qızın Qara köpəyi məhəbbəti daha da artmışdı. Belə ki, bir gün Qaraca qız moruq yığmaq qəsdini cəvərləni görürüb meşəyə getmişdi. Qara köpək də yanında idi. Meşə Hüseynqulu ağanın mülkündə idi. Qaraca qız azmaqdan və meşə heyvan-

larından qorxmurdu, çünki hər iki halda qara köpəyin onu xilas edə biləcəyini anlayırdı. Meşədə cəvriyi moruq ilə doldurub evə tərəf üz qoydu. Meşənin içindən dəmir yolu gedirdi. Qaraca qız yolu keçdiyi zaman ayağı budaq yib yıxıldı və moruğu yola töküldü. Bunu yağın vaxt vaqon qatarı göründü. Qaraca qızın başı moruğunu qarışdırıb qatarın gəlməsində xəbəri yox idi. O vaxt Qara köpək meşədən yola çıxdı və Qaraca qızı başı aşağı moruq yağın və qatarı itə gələn görüb ildırım kimi götürüldü və Qaraca qıza elə döş vurdu ki, o da, özü də deriyə uçdular, Qaraca qızın sağ ayağı kola ilişib qanadı. Bunun ağrısından və Qara köpəyin belə hərəkətində acıqlanıb qışqırdı. Amma başını yuxarı qaldırıqda vaqon qatarının keçdiyini gördü. Qaraca qız anladı ki, ağıllı köpək onu bu tövr ölümündən qurtarmışdır. Ona görə də dərhal acığı yatdı və Qara köpəyin başını sığallayıb, onu əzizlədi. Sonra yola çıxdı ki, görsün cəvriyi necə olmuşdur. Gördü ki, ondan ancaq qırılıb yerə tökülmüş çöplər qalmışdır. Qaraca qız ölümündən qurtarmasına çox şad olub, cəvriyin tələf olmasına bir o qədər də yanmadı.

Bu xəbər gedib şəhərə də çatmışdı. Ağca xanım dostu Qaraca qızın ölümündən xilas olmasına çox şad olub atasına yazdığı məktubun içində bir şəhəri iriliyində zərli bir kağız da qoymuşdu ki, bu da mənim tərəfimdən Qara köpəyi bəxş olsun.

* * *

Yayın axır günləri idi. Ağca xanımın pansiona girməsində az qalmışdı. O, anasından rica etdi ki, bu axır günlərini kəndlərində keçirməyi izin versin. Pəricahan xanım razı olub dedi:

- Yaxşı, qızım, mən özüm də səninlə bərabər oraya gedəcəyəm ki, bir az rahat olaq. Yoxsa, burada gəlib-gedənlərin arasında bir dəqiqə asudə deyiləm. Ancaq Ağca, şərhim budur ki, o qaraçı qızı ilə tamamilə əlaqəni kəsənlisin. Sən bəy qızısan, elə rəiyyəti qızı ilə oturub-durmaq sənə yaraşmaz. O gün atan şəhərə gəlmişdi özü tutduğu mülkdən peşiman olmuşdur. O deyirdi ki, mən arvadımın acığına Ağcanı Qaraca qızla görüşdürürdüm. Yoxsa, qızımın öz qaravaşıl dostluq etməsinə heç mən də razı deyiləm. Bağın meyvəsi dəridikdən sonra Piri kişini də, Qaraca qızı da qovacağam.

Bu xəbərdən Ağca xanım qəmgin və pərişan oldu. O, indi kəndə getməsinə şad deyildi. O idi ki, səhəri günü anası onu yuxudan qaldırdıqda dedi:

- Ana, mən kəndə getmək istəmirəm.

- Nə üçün, dünyanın sən özün dəmirdinmi? Qalx, tənbellik et. Ağca xanım istər-istəməz qalxıb geyindi. Pəricahan xanım kəndə gələcəklərini teleqrafla Hüseynqulu ağaya xəbər verdi.

Qatar stansiyada dayandıqda Ağca xanım pəncərədən atasını görüb çağırdı. Vaqondan endikdə Ağca xanım Qaraca qızı kəndə durmuş gördü. Pəricahan xanımın başı şeylərinə qarışmışdı. Nökrələr şeyləri alıb faytona yığdılar. Ağca xanım bundan istifadə edərək, gizlincə, Qaraca qızın yanına qaçıb onunla görüşdü.

- Tez ol, get, xanım bizi burada görməsin, yoxsa yenə acığı tutar, - deyən Qaraca qız Ağca xanımı tələsdirdi.

- Doğru deyirsən, sonra görüşürük, - deyən Ağca xanım ata-anasına yanaşdı və faytona minib yola düşdü.

Ağalar qapıya çatdıqda xidmətçilər həyətdə cərgilə düzülüb zalım xanımın qorxusundan tir-tir əsirdilər. Bunların içində Piri kişi də vardı. Pəricahan xanım Qaraca qızı orada görməyib, qızının ürəyini ondan soyutmaq üçün rüşənd ilə dedi:

- Qızım, bu da dostun Qaraca qızın vəfası, gör sənə necə tez yadından çıxarmış.

Ağca xanım anasının bu tənişinə səbir edib, sirrin üstünü açmadı. Sabahı günü Mariya İvanovna da gəlib çıxdı. Ağca xanımın buraya gəlməkdə məqsədi Qaraca qız ilə gün keçirmək idi. O da mümkün olmadığından çox bəkef və qəmgin idi.

* * *

Qaraca qız da qəmgin idi. Komadan çıxmaq istəmirdi. Gün çıxıb qalxmışdı. Qaraca qız oyanmışdısa da, hələ yerində qalxmamışdı.

- Qızım, nə çox yatmısan, sən heç belə gecikməzsən, azarlı deyilsən ki, - deyən Piri kişi soruşdu.

- Yox, baba, azarlı deyiləm, amma durmağa heç könlüm yoxdur.

Piri kişi komanın qapısını açıb dedi:

- Qızım, bax gör nə gözəl günəş çıxmış. Belə havalarda ancaq tənəllər yatar.

Qaraca qız qalxıb aram ilə geyinməyə başladı. Sonra il-üzünü yuyub çay içməyə məşğul oldu. Çaydan sonra bayıra çıxdı. Həqiqətən günəş xeyli parlaq idi. Bağı gəzərək Qaraca qızın gözünü qarışqa yuvası sataşdı. Bu qarışqaların içində qanadlıları da vardı. Onlar qalxıb havada uçurdular. Gah bu yuvam, gah da o yuvanın ağzında qaynaşırdılar. Piri kişi Qaraca qıza yaxınlaşıb dedi:

- Qızım, nəyə baxırsan?

- Qarışqalara baxıram, baba. Bunların içində qanadlıları da var. Baba, bu nə üçün?

- Qızım, onların qanadları həmişəlik deyildir, onlar töküləcəklər. Bu gün qarışqaların toy günüdür. Maya tutandan sonra onların dişilərinin qanadı quruyub düşəcəkdir.

Qaraca qız babasından qarışqa toyu eşitdik, onları bir-birinə vurub şaqqıltı ilə gülüməyə başladı. Piri kişi də ona qoşulub gülüməyə başladı.

- Bəli, qızım, qarışqaların toyudur. Get qavalımı gətir, çal, onlar da səndən razı qalsınlar.

Piri babanın bu fikri Qaraca qıza xoş gəlirdi. O, qaçaraq komaya gedib qavalını gətirdi. Çalıb, oynamağa başladı. Piri kişi bu işdən şad oldu.

Bu vaxt Ağca xanım mürəbbiyəsilə bağçada oturmuşdu. Mariya İvanovna kitab oxuyurdu. Ağca xanım da evcik tikirdi. Çiçəkləri dərib onu bəzəyirdi. Bu zaman onun qulağına Qaraca qızın nəğməsinin səsi gəlirdi. Onu görmək üçün çəpərin qırağına gəlirdi. Ağca xanım, Qaraca qızın çəpərin yanında oxuduğu mahnını dinləyərkən, qıvrılıb özünü günəşə verən zəhərli bir ilan atılıb Ağca xanımın çıpaq qolundan sancdı. Ağca xanım qışqıraraq özünü mürəbbiyəsinin üstünə atdı. Bunun qışqırığına anası və xidmətçilər töküldülər. Mariya İvanovna özünü itirib, Ağca xanımı bağçada tək qoyub evə su gətirməyə qaçdı. Ağca xanım da qışqıra-qışqıra onun dalınca yüyürməyə başladı.

- Qızım, qavalını çalma, görək o ağalıqdan gələn səs nədir, - deyər Piri baba Qaraca qızı dayandırdı.

- Baba, bu səs Pəricahan xanımın səsidir, - deyər Qaraca qız ildırım kimi götürüldü. Həqiqətən çatdıqda gördü ki, Ağca xanımın biləyində qan axır və Pəricahan xanım da ağlayaraq xidmətçiləri yalvarır:

- Aman, siz qurban olum. Tezce bir Ağcanın yarasını sorub, ilanın zəhərini yerə tökünüz.

Lakin heç kəs bu qorxulu işi cürət edib qəddim qoymurdu.

Qaraca qız Pəricahan xanımdan bunu eşitdik Ağca xanımın qolundan zəhəri sorub yerə tökməyi başladı. Hamı qorxulu bir halda buna təccüb edirdi. Pəricahan xanım Qaraca qızın saçlarını öpərək deyirdi:

- Qaraca qız, mən rəhmən gəlsin, qızımı ölməyi qoyma.

Qaraca qız isə Pəricahan xanımın nələsinə əsla fikir verməyib öz istəklili dostunu ölümün xilas etməyi söyləyirdi. Bir azdan sonra Qaraca qız nə qəddir sordusa daha yaradan qan gəlirdi. Ağca xanım ağca xanımı yaradan bir o qəddir şikayət etməirdi, yaradan yuxarı qaytanı ilə möhkəm bağlanmış yerdən şikayət edirdi:

- Ana, qaytanı aç, qolumu kəsir.

- Yox, qızım, olmaz. Onda zəhər bədənini yayılıb səni öldürür. Səbir et, bu saat şəhəri teleqram vuracağam. Atan həkim gətirsin, - bunu deyərək Pəricahan xanım bir teleqram yazdı və nökrə verdi ki, aparıb stansiyadan vursun. Ağca xanımın qolunu bağlayan zaman Piri kişi gəlib çıxdı. Əhvalatdan xəbərdar olub xeyli iztirab ilə Qaraca qızın üzünü baxdı.

- Baba, gördünmü başımıza nə gəldi? - deyərək Pəricahan xanım şikayətli idi.

- Bəli, gördüm. Onu da gördüm ki, öz balam ölümün xəlas etmək üçün bu atasız-anasız yetimi bəlaya salmışan, - deyərək Piri kişi sərt nəzərlə onun üzünü baxdı.

- Baba, nə deyirsən. Qaraca qıza heç bir şey olmamış.

- Yaxşı bax, xanım.

Bu vaxt Qaraca qız dedi:

- Baba, içərim yanır. Mənim su ver içim.

- Gəl, qızım, gedək. Görüm sən nə çarə edə bilərdin. Sonra üzünü xidmətçiləri tutub dedi:

- Cəld gedib mənim komamdan qatıq gətirin, ayran edib qıza içirdim.

- Baba, bu saat - deyərək xidmətçiləri yürüşdürür.

- Baba, sən yalvarıram, Qaraca qızı aparma. Qoy burada yatsın. Teleqram vurmuşam, Hüseynqulu ağa şəhərdən həkim gətirəcəkdir. - Bunu deyərək Pəricahan xanım onun qabağını kəsdi.

- Çökil, sən indiyə kimi bu qızı ağalığın ətrafında dolanmağa qoymamısan ki, bəyzad qızına pis xasiyyətləri təsir edər. İndi də mən onun bu zülm yuvasında qalmasına razı deyiləm. - Bunu deyərək Piri baba Qaraca qızın əlindən tutub apardı.

* * *

Piri kişi Qaraca qızı soyundurub rahat etdi. Ona tez-tez ayran verirdi. Lakin Qaraca qızın dişinin dibi qanadığı üçün yaranı sorduqda zəhər tüpürcüklə onun qanına yerimişdi. Bununla belə Piri baba Qaraca qızdan ümidini kəsməmişdi. Lakin öz canını özünə uğrunda fəda etmiş qızcığazın həyatı bitməklə üzrə idi.

- Baba, mən ölsəm, mənə o bağımızın yanındakı göy tülpe də basdırın. Oranı mən çox sevirdim. Oradan hər yer görünür. Orada hər cür çiçək var.

- Qorxma, qızım, həkim gəlib, sənə dərman verəcək. Sən də sağlacaqsan, uzun yaşayacaqsan. Mən qoca babanı o dediyin göy tülpe də basdıracaqsan.

Hüseynqulu ağa həkim ilə gəlib çıxdı. Həkim Ağca xanıma baxdıqdan sonra dedi:

- Ağca xanımın heç bir qorxusu yoxdur. İlanın zəhəri bədənində yayılmamış ref olunmuş, azacıq hərəkəti var. Dərman verəndə yaxşı olar.

Bu xəbərdən ata və ana çox şad oldular. Sonra həkim ilə bərabər Piri babanın daxmasına getdilər. Qaraca qızın qanla dolmuş gözləri yumulmuşdu. Həkim ona baxdıqdan sonra dedi:

- Xəstənin halı çox ağırdır, çünki soran zaman zəhəri udmuşdur, o qanına qarışmış bədənində yayılmışdır. Sağlması çətindir.

Bu xəbərdən Piri kişi məyus olub dedi:

- Həkim, öz balasını ölümdən xilas etmək üçün başqa bir balanı ölümə verən qadına nə deyirlər?

- Sus, qoca köpek, mənə qızımı bir qaraçı qızına təymə edirsən, - deyərək Hüseynqulu ağa bağırdı.

Həkim onları sakit edib, gətirdiyi dərmanı Qaraca qıza içirtməyi Piri kişiylə tapşırırdı ki, bundan xəstəyə tez-tez versin.

- Baba, m yus olma. Qız çox saėlamdır. Ümidvaram ki, saėalar, dey  həkim aėalar ilə bərabər getdi.

Piri baba daxmanın qapısını açıb Qaraca qızın başı tərəfində oturdu. Sonsuz qoca Qaraca qıza artıq dərəcədə məhəbbət baėlamıřdı. Qaraca qız onun əski komasına yeni bir həyat, yeni bir ř l  g tirmıřdi.  ndi o ř l  s n r... Ona da s bb b tam uřaqlıėından z lm n  çəkdiyi aėaları olmuřdu.

Qaraca qız qan ilə dolmuř gözlərini açdı, axır nəfəsində g n řin ř f qin  bir müddət baxdı, sonra gülümsündü, gözlərini yen  yumdu. Qaraca qız  ld !..

- Daxmanın b lb l  uçub getdi, - dey  Piri baba göz yaşı t kd .

Ş R F

Sevimli şagirdim
ş r f Babayeva ithaf

Hacı S m d şam namazını yenici qılıb qurtarmışdı. M h m m d v Fatma da yem k otağında nazik v h zin bir s sl “M n bir türk m¹, elim-obam uludur” mahnısını oxuyurdular. Hacı S m d müdd t onlara qulaq asıb, sonra iç ri girdi. Uşaqlar d rhal s sl rini k sib, ayağa qalxdılar. Hacı S m d dedi:

- N göz l mahnıdır! N göz l söz l rdir: “İnsan olan v t ninin quludur!..”
Bu mahnı, övldlərım, bir göz l q hr man çocuğun hekay sini yadıma saldı.

Uşaqlar atalarından bunu eşit k c ld dedil r:

- Ata, t v q qe edirik bu hekay ni biz söyl y s n!..

- Yaxşı, övldlərım, soy l r m, çünki söyl m l i bir hekay dır. - Hacı S m din arvadı çay töküb, onun qabağına qoydu. Hacı S m d de çaydan bir neç qurtum içib başladı: - Otuz s n bundan q d m Qara d n iz k n arında yapılmış bir ş h rd Hacı Kazım namında bir tacir sakın idi. Bu tacir İstambul il güclü x lç alış-verişi edirdi. Hacı Kazımın çox övladı t v llud etmiş idis d , cüml si qırılıb, t k birc on s k kiz yaşında l lim rdan adlı oğlu qalmışdı. l lim rdan çox göz l oğlan idi. Ancaq alış-veriş etm yi sevm yirdi v bir d çox pul t l b ed rdi. Atası ha ist yirdi ki, onu ev l ndirsın, amma l lim rdan bu mrd n boyun qaçırırdı. Atası çox t k id edib dey nd ki, oğlum, evimiz arvad t r find n sahıbsız qalmışdır, anan ö l nd n sonra nö k r-qulluqçu ümidin qalmışq, ev l n, evimiz qaydaya düşsün...

l lim rdan onun sözünü k sm k üçün dey rdi:

- Yaxşı, ata, ev l nm y hazıram, ancaq g r k ev l ndiyim qız t rbiy li, oxumuş ola: h rgah ş h rimizd bel qız varsa, bu saat nigahını oxut.

Bunu dedikd , l lim rdan yaxşı bilirdi ki, ş h r l rind bel qız yoxdur. Ancaq bu cür hiyl il atasını sakit etm k ist yirdi. Hacı

¹ Az r baycanlı

Kazım özü də bilirdi ki, bu söz oğlu tərəfindən bir bəhanədir, çünki Əlimərdan özünə elmsiz bir cavan idi. Üç-dörd il məktəbdə oxuyub, ancaq ana dilində bir az savad qazanmış idi. Hacı Kazım oğlunun bu barədə də sözünü kəsmək üçün oxumuş qız arayırdı. Həmin şəhərdə Hacı Kazım ilə həmsənin Cəmaləddin ismidə bir mülkədar yaşayırdı. Cəmaləddin nəcib şəxslərin biri idi. Onun ata-babası öz zamanlarında böyük bir mülkə sahib olmuşdular, ancaq knyaz Cəmaləddinin vaxtında o böyük mülk tələf olub, bir cüzi hissəsi qalmışdı ki, onun ilə də knyaz özünü və övrətini bir tövr ilə saxlayırdı. Knyazın övrəti Kamilə xanım Anatollu Tofiq Paşanın qızı idi. Kamilə xanımın, ana tərəfindən Cəmaləddinə qohumluğu çətirdi.

Hacı Kazım ilə knyaz Cəmaləddin cavanlıqdan bir-birilə dost idilər. İndi isə dostluqları daha da möhkəmlənmişdi. Hacı Kazım oğlunun, guya tərəbiyyəli qız tapmamaq səbəbinə evlənməkdən baş qaçırmasını dostu Cəmaləddinə söyləmişdi. O da Əlimərdan istədiyi qızı tapmağa söz vermişdi. Amma buna Hacı Kazımın ümidi yox idi, çünki uşaqdan böyüyə kimi şəhərlərinin hamı adamlarını tanıyırdı: oğlu istədiyi qız orada yox idi, amma bu xeyir iş bir ittifaq səbəb oldu: üç gün idi ki, Kamilə xanımın bacısı Nəcibə xanım ona qonaq gəlmişdi. Kamilə və Nəcibədən başqa Tofiq paşanın üç oğlu və iki qızı da var idi. Bu böyük külfəti ancaq öz təqaüdi ilə dolandırır və onlara lazımınca tərəbiyyə vermişdi.

Kamilə xanım atasının qocalığını və qardaşlarının körpəliyini müləhizə edib Əlimərdana getməyini Nəcibəyə təklif etdi, o da bu təklifi qəbul etdi. Atasının razılığına Kamilənin şübhəsi yox idi. Məktub vasitəsilə yazıb, Nəcibənin iznini istədi.

Hacı Kazım bu işə artıq dəri cəddə şad idi və oğlunun da belə nəcib şəxslər ilə qohum olmağa razı olmasına şübhəsi yox idi. Bu səfər hacının zənni düz oldu: Əlimərdan bu əmrə şadlıqla razı oldu. Tezliklə Nəcibə xanımın atasından da razılıq məktubu gəlirdi. Hacı Kazım çox böyük cah-cəlal ilə oğlunun toyunu etdi.

Nəcibə on yeddi yaşında qayıt, gözəl bir anatollu qızı idi. Gözəlliyi dəri cəddində elm və tərəbiyyə almışdı.

Namə qoyulmuş "Nəcibə"liyi hər bir əsərinə aşkar olurdu. Əlimərdan Nəcibəni ürəkdən sevib onun təsir göstərməyi ilə bir az müddətdə cəmi fəna məqəllərini bilməyərkən tərək etdi. Bu iki cavanın bir-

biri ilı olan gözəl rıftarı vı dolanacaqları şıhır cavanları üçün dörs olmuşdu.

Tarix hicrinin 1303-dı, baharın ıvvı lındı, Nı cibı dın hekayımizin qıhrımanı ı şırf tıvıllıd etdi.

ı şırfın dünyaya gılmısi babası Hacı Kazımın qıfıltın vıfat etmısinı sıbb oldu. Belı ki, Hacı Kazımın Hısnın adında bir qoca xıdmıtçisi vardı. Bu xıdmıtçi ı limırdana ıllılik etmıyinı görı hamı ona Hısnın ıllı nami verib çağırırdı. Hısnın ıllı ı limırdanı çox ıstıyirdi vı onun böyüyıb, ındi evli kışı olmasını ısla nızırı almayıb, yenı dı ıllılik vızifısinde ıllı götürmıyirdi. Hacı Kazım Hısnın ıllıyı dımişdi ki, hırgah ı limırdanın oğlu olsa, ona da ıllı olacaqsan. Bu da Hısnın ıllını nıhayıt dırdıcdı şad etmişdi. O idi ki, Hısnın ıllı hamıdan tez Nı cibı xanımın oğlan doğmasını bilib Hacı Kazıma müjdı vermıyı qaçdı. O zaman Hacı Kazım bazardan evı gıllirdi. Qapıya çatdıqda Hısnın ıllı tıngnı fıls bu xıbbırı ona verdi. Hacı Kazımın bu şadlıq xıbbırındı nı rıyı çatlayıb öldü vı intizarını çıkdıyı nıvısinı görmıdı. Bu ittifaq cümlını, ıllılxısus Hısnın ıllını mıyus edib, şadlıqdan qoydu, o özünü bu barıdı müqıssir hesab edib deyirdi:

- Hırgah mın şadlıq xıbbırı ona vermısnı idim, onun bağı çatlayıb ölmızdi.

Atasının vıfatından sonra ı limırdan ticarıt işini baş xadimi ı zimı tapşırıb, özü gününün çoxunu evdı keçirmıyı başladı.

ı şırf böyüyıb, yaşı altıya yaxınlaşdı. Bu, çox gözəl, sağlam vı sevimli bir uşaq idi. Nı cibı xanımın elm tırbıyı vermıkdı nı dırdıcdı qabilı vı ustad bir ana olmağı oğlunun gözəl hüsnü vı ıxlaqından görünürdü. ı şırf izinsiz heç bir şey ıllı vurmazdı, söyüş kimi fına xasıyyıtlır ısla onda yox idi. Dili qayıt şirin idi. Sağ yanağında büyük bir xalı var idi; gülın zaman bu xal üzünün çuxuruna düşüb, ona xeyli mıllahıt verirdi. Ata-anası ı şırfi çox ıstıyirdi. Hır gün ona cırbı cırbı libas geyindirib gızdırdırdı. Atası onun üçün balaca ıktıkrli fayton vı bir eşşık almışdı. Hısnın ıllı eşşıyı faytona qoşub, gündı ı şırfi şıhırdı gızdırdırdı. Şıhır ıhlinin ıksrı onu tanıyıb ızıldırdı. ı limırdan tanışlarına gülı-gülı deyırdi:

- Şıhır uşaqları arasında mın bir mışur adam olmuşam; onlar harada mın görsılr, "Odur ı şırfın atası gedir", - deyib, bir-bırlırını göstırlırdı.

Həsən lələyi gəldikdə xalqın şüfə böylə diqqətlə baxıb nəzər yetirdiyin və onu tərif edib, "Nə gözəl uşaqdır!" dediklərinə çox acığı tutardı.

- Axırda birinin uşağa gözü dəyicəkdir, - deyib Nəcibə xanımına şikayət edərdi. O da gülüb deyirdi:

- Göz dəyməkdən qorxma, Həsən lələ, onlar yanlış sözlərdir, ancaq şüfə fəna xasiyyətlə uşaqların yoldaşlığından, tərk edib sərlərindən mühafizə et.

- Yox, xanım, siz bədən gözün təsirini inanın... Mən çox ittifaqlar bilirəm, - deyən Həsən lələ cavab verirdi.

Nəcibə xanım Həsən lələnin çox rəhmdil, saf və sadə bir qoca olmasını nəzərə alıb, onun köhnə adətli tərifləri olmasını adi bir təbiət sayırdı, ona görə də bu barədə onun ilə artıq bəhs etməyirdi, o idi ki, bir gecə şüfə soyunduranda onun boynunda parçaya tikilmiş bir heykəl görüb dedi:

- Oğlum, bunu kim sənin boynundan asmışdır?

Şüfə dodaqlarında təbəssüm, iri və qara gözlərini şivə ilə kiçildib, xeyli nəzakətlə dedi:

- Heç kəs deməzsən ki?

- Yox, oğlum, heç kəs deməz, de!

- Bunu Həsən lələ asmışdır, demişdir ki, heç kəs deməz, bunu assan sənin göz dəyməz.

Bu, Nəcibə xanımın oğluna verdiyi tərbiiyə müğayir¹ idis də, bir tərifdən Həsən lələnin şüfə olan məhəbbətini və digər tərifdən də onun "belə olmasa ona göz dəyər!" dediği ilə iztirabda olduğunu nəzərdə tutub, duanı oğlunun boynundan çıxartmadı.

Atasının vəfatından sonra əlimərdənin ticarət işi tənəzzül etməyi başladı. Buna da ümdə səbəb o idi ki, əlimərdən dükanda yığıb, ticarət etməyi əsla sevməyirdi. Onun cavan təbiəti həmişə hərkətdə olmaq istəyirdi. Uşaqlıqda dəni çox sevib, gəmiçiliyi arzu edirdi. Atasının sağlığında ticarət işini irəli aparmaq üçün tez-tez İstambula səfər edirdi. Bu isə onun dəni mənəbbətini daha da artırardı. İndi işi belə göründü, əsla sevmədiyini xələf alışı-verişindən bilmərrəli çəkib, arzusunu çəkdiyi gəmiçilik fikrini düşdü, ona görə də dükanının bütün

¹Zidd

malını satıb, bir gəmi aldı və gəmiçiliklə məşğul oldu. Əlimərdən bu iş çox şad idi. Amma Nəcibə xanım həmişə qorxuda olub, əsla rahat olmayırdı. Biçarə arvad hər dəfə dənizin fırtınası qalxanda sübhə kimi yatmayıb, dua edirdi. Belə qorxuda vaxt keçirmək Necibə xanıma təsir edib, onu gündən-günə arıqladırdı. Nə qədər rın yalvarıb, bu sənətdən əl çəkməsini təvəqqe edirdisə dəəri qəbul etməyib rədd edirdi və deyirdi:

- Nəcibə, ölüm gələnin vaxt hər yerdə olsa aparasıdır; istərsən rahat evdə və istərsən də dənizdə olsun.

Nəcibə deyirdi:

- Mənim rahatlığım üçün sənənin təvəqqə edirəm ki, dənizə özün getməyəsən. Sən xidmətçilərinə göndər, özün də hesaba baxarsan.

- Yox, əzizim, belə olmaz. İş sahibi görək işinin üstündə olsun. Görmədinmi istəklə və baş xidmətçimiz əziz işi nə yerə yetirdi?! Qorxma, inşallah mənə heç şey olmaz.

Bu sözlər Nəcibə xanımı rahat etməyirdi.

Əlimərdənin evi dənizin kənarında tikilmişdi. Buradan dənizin üzü göz sürdükcə aydın görünürdü. Əlimərdən səfərdə olan zaman ana və oğlu tez-tez eyvana çıxıb, durbinlə dənizə baxırdılar ki, görsünlər gəmiləri görünürmü. Əlimərdənin dənizə olan məhəbbəti oğlu Şəfəq də sirayət etmişdi. Hətta oyun şeyləri içində gəmi, lodka, qayıq və başqa dəniz şeylərini qeyrilərindən artıq sevirdi. Bağçalarında balaca bir göl var idi. Burada Şəfəq lodkada yığılıb, lələsi ilə gəzirdi. Gah-gah bu göldə balıq tuturdular və çimirdilər. Əlimərdən hər dəfə dənizdən çıxıb, evinə gələnin zaman, Nəcibənin qorxusundan dənizin möhnət və zəhmətindən əsla danışmayıb, hər yerdə onun tərifi və gözəlliyini söyləyirdi. Bu nağullar həmişə Şəfəq böyük təsir edir və öz ürəyində dənizə olan məhəbbətini daha da artırır. Hətta Həsənin lələnin də nağddan içində dəniz xüsusunda olanlarını artıq sevirdi. Bu məhəbbət Nəcibə xanımı qorxudurdu. Odur ki, deyirdi:

- Şəfəq, sən, fırtınalı və döşətili dənizə buraxmaram! Səni İstambula aparıb "Məktəbi-hərbiyyəyə" verəcəyəm ki, oradan baban kimi "Paşa" çıxasan!

- Yox, anacığım! Mən onu istəməyirəm, mən oxuyub "kapitan" olacağam! Özümün gəlim olacaq və Həsənin lələni də orada "matros" edəcəyəm – Şəfəq anasına bu yol ilə cavab verirdi.

Oğlunun belə cavabından Əlimərdan fərhəhlənib, Nəcibəyə deyirdi:

- Nahaq yerə, əzizim, zəhmət çəkmə, oğul gerək atasının yolu ilə getsin.

Əlimərdanın gəmiçilikdə də baxtı gətirmədi. Gah gəmisini dumana düşüb, başqa gəmilərə toqqaşır və sınıb onu xeyli zərərlə salırdı; gah daşdığı mala zərər yetirdiyi üçün onun cəriməsini verirdi. Getdikcə Əlimərdan borca düşürdü, bu səbəbi onu fikir alırdı; ancaq işinin boylu dolaşq olmasını Nəcibədən gizli saxlayırdı ki, onu təşviş salıb rahatsız etməsin. Həmişə Nəcibənin yanında Əlimərdan özünü şad saxlayırdı. Nəcibə isə bunu duyurdu və bunu üçün də keyfi açılmayırdı. Əlimərdana tez-tez yalvarırdı ki, bu səni təndən əl götürsün. İndi Əlimərdan özü də bu fikrə gəlmişdi. Ona görə Nəcibəyə dedi: "Nəcibə səni söz verim ki, işlərimi bir qaydaya salan kimi bu səni təndən əl götürəcəyəm". Nəcibə Əlinin verdiyi bu vədəsindən nihayət şad oldu.

* * *

Payızın son ayı idi. Qara dənizin ən fırtınalı bir zamanı idi. Üç gün idi ki, dənizin nərlitisi və gurultusuna adət etməmiş şəhər əhli yata bilməyirdi. Qara dənizin boylu adətən xaric nərlitisini qoca kişilər də görmədiklərini söyləyirdilər. Əlimərdanın gələnin vaxtı idi. Fəqət gəlib çıxmadığı Nəcibə xanımı çox təşviş salırdı. Gecələr yatmayıb namaz qılır və Əlimərdanın salamat olması üçün allaha dua edirdi. Gündüzlər də dərbində dənizə baxıb, təşvişdə idi. Qara dənizin zəhmi balaca əşrəfi də almışdı. O, Həsən lələsinə deirdi: "Həsən lələ! Daha mən kapitan olmağı istəmirəm!" Nəcibənin təşvişi getdikcə artırdı.

- Həsən lələ, görəsən bu necə işdir. Əlimərdan necə oldu? Üç gün bundan qabaq gəlib çıxması idi. Bu barədə sən nə fikir edirsən?

- Qorxma, xanım, Allah kərimdir, heç şey olmaz! Gəminin kapitanı təcrübəli adamdır. Qara dənizi öz əlinin içi kimi tanıyır.

Nəcibə xanım artıq dərəcədə təşvişdə idi. Hansı gəmiçidən soruşurdularsa, gördüm deyən yox idi. Nəhayət, "Trapezund" şəhərinə mal apardığını soraq verən tapıldı. Həsən lələ həər gəmi gələnin kimi körpüdə hazır olurdu ki, ağasından bir xəbər bilsin. Bir axşam Həsən lələ xeyli qəmgin evə qayıtdı. Nəcibə xanım onu görüb, artıq təşvilə soruşdu;

- Həsən ləl, nə xəbər bildin?

- Xanım, bir yaxşı xəbər bilməmişəm, ağa, nə səbəbdən isə "N" şəhərində gəmidən mal verdiyi zaman divan, tərfindən tutulub dustaq olmuşdur və gəminin bəzi malları da zəbt edilmişdir, Ancaq nə səbəb? Nə üçün? Burasını dürüst xəbər verən yoxdur.

Bu xəbərdən biçarə Nəcibə xanım bitab olub, özündən getdi. Bu ittifaqdan üç gün keçmiş əlimərdən gəmiyi ilə bərabər gəlib, öz şəhərinə çıxdı. Fəqət, şəhərli çatan kimi onunla gələn divan əhli onu, kimsə ilə görüşməmiş, həbsxanaya apardılar və bir müddət heç kəsi onun yanına qoymadılar.

Zavallı Nəcibə bu ittifaqdan xəstə olub yatdı. Axırda Nəcibə xanımaəri ilə görüşməyi izin verildi. Əlimərdən arvadı ilə görüşdükdə dedi:

- Nəcibə, öz təqsirimdir ki, çəkirəm. Axır vaxtlar işlərim çox dolaşmışdı, borclarım həddən aşmışdı. Ancaq həqiqəti səndən gizləyirdim. Bir cuhud məni yoldan çıxartdı. Çox artıq kirayə verməklə Osmanlı torpağından Rusiyaya gəmilə "kontraband" qaçaq malı yığdı.

Gəlib "N" şəhərinə çıxdıq. Sahibi getdi ki, axşam gəlib mahnı gəmidən çıxartsın. Mən də yük vurduğum qeyri malları gəmidən çıxardırdım. Divan əhli gəlib gəmini axtardı. "Kontraband" malları tutdu. Cuhud da yox oldu. Təqsiri boynuma qoyub məni dustaq etdilər. Ancaq, Nəcibə, qəm etmə, allah kərimdir. Get şərfdən də müğayət ol.

Əlimərdəni altı ay həbsdə saxlayanadan sonra məhkəmə işini baxdılar və onu müqəssir edib, beş il vaxta Sibirdə, Tomsk quberniyaya göndərməyi qərar verdilər və iki həftə möhlət verdilər ki, bütün işlərini sərfəncəm etsin. Əlimərdən hər şeyini satıb, borclarını verdi və özünü də bir qədər pul qaldı. Əlimərdənin fikri sibirliyini çəkib qurtarınca Nəcibə və şərfi Kamılı xanımın yanında qoymaq idi. Amma vəfalı arvad rindən ayrılmaq istəmirdi. Kamilə xanım vəəri nə qədər yalvardılar isə də mümkün olmadı. Axırda Əlimərdən ləacsiz qalıb, razı oldu. Həsən ləl də bunlardan ayrılmaq istəmirdi və dedi: mən çox dünya görmüşəm və özüm də rusca bilirəm. Siz isə heç biriniz bilməyirsiniz, mənsiz necə dolanarsınız? Mənim sizə xeyirdən başqa nə zərər olar bilər? Həsən ləl bu sözün sonra Əlimərdəni getməyi izin istədi və onu razı elədi.

Yaym əvvəlində, yağışlı bir gündə Əlimərdən, Nəcibə, şərf və Həsən ləl gözə yaşlı, qohum-qrəbalarından və gözəl vətənlərindən

ayrılıb, vaqon ilə yola düşdü. Vaqon axırıncı fitini verib, tərpnəndi, stansiyada bir övrət qışqırıb, ürüyü getdi. Bu övrət Kamilə xanım idi. Bacısının Sibir kimi yad və dərşətli bir ölkəyə getməsinə zavalı arvad səbir edib bilməyirdi. Vaqonun dömr pəncərəsindən baxan Nəciyə xanım da bacısını öylə gördükdə bitab olub, yerə yıxıldı. Əlimərdana gəldikdə, onun ürüyündə olan qəm və qüssə bir mərtəbəyə çatmış idi ki, saatlarla gözünü bir nöqtəyə dikib, harada olduğunu hiss edib bilməyirdi. Və onu da belə fikrə salan arvad və oğlu idi. O fikir edirdi ki, Sibir kimi soyuq bir vilayətdə, cənub qönçəsi Nəciyə və Qafqaz çiçəyi Əşrəf necə dolanacaqlar?!

Əşrəf ata-anası kimi qəmgin deyildi. Çünki Həsən lələnin deməsi ilə Əşrəf öylə bilirdi ki, özünə vilayəti köçürülər və orada atasının dustaq etməyib, azad edəcəklər. Bunların vaqonu özünə vaqonlar kimir deyildi. Pəncərələri dömrədən olub, qapılarında da əsgər dayanırdı. Bu əsgər həmişə Əşrəfi görəndə nə isə, bir söz deyirdi və gülümsünürdü. Əşrəf rusca bilmədiyini üçün onun dediyini başa düşmüyürdü. Amma Həsən lələ əsgərlə rusca danışdı. Həsən lələ tez-tez stansiyalarda düşüb, Əşrəf üçün yeməli şeylər alırdı. Və bəzən Əşrəfin özünü də düşürdü, gəzdirirdi. Səfirin altıncı günü gəlib, böyük bir stansiyaya çıxdılar. Bu zaman Həsən lələ vəzəldə bir səbirli müsəlmanla tanış olmuşdu. Onunla şirin söhbətdə iken. Əşrəf qeyri adamlarla bərabər vəqondan stansiyaya düşdü. Həsən lələnin bundan xəbəri olmadı. Bayram günü olduğuna görə stansiyada və onun ətrafında çox adam var idi. Bir dərstə adam ney çalıb, oynayırdılar, bir dərstə də, çinli bir oyunçunun cürbəcür oyun göstərməsinə tamaşa edirdi. Vaqondan düşdükdə Əşrəfin nəzəri bu oyunbaza sataşdı və irəlilə gedib ona tamaşa etməyə başladı. Bir azdan sonra vaqon fit verib, hərəkət etdi. Əşrəfin bundan xəbəri olmadı. Həsən lələnin də başı söhbətə qarışmış, Əşrəfin stansiyada qalmasından xəbəri olmadı. Çinli oyunbaz oyunu qurtarıb, pul yığmağa başladı. Adamlar yavaş-yavaş dağılışırdılar. Əşrəf də geri qayıdıb, gördü ki, vaqonları yoxdur, getmişdir.

Əşrəf vaqonları getmiş görüb, ağlamağa başladı. Adamlar onun başına yığışmış, onun kim olduğunu və burada nə qayırdığını xəbərlə aldırsa, Əşrəf cavab verib bilmədi, çünki rus dilini bilməyirdi. Onlar Əşrəfin çərəkəsi libasından duyduqları ki, bu bir müsəlman uşağıdır və anladılar ki, bu, ata-anasından izinsiz vəqondan düşüb, burada qalmış-

dır. Onlar şərfin halına çox yanırdılar. Onlardan biri gedib "jandarm" çağırıdı ki, şərfi ona tapsırsınlar. Şərf silahlı jandarmı görüb qorxudan qışqırdı və özünü bir qoca övrətin üstünə atdı, qoca arvad şərfin başını sıgallayıb öpdü. Zavalı çocuq arvadın qucağında qorxusundan tir-tir şirdi. O, öylə bilirdi ki, jandarmı ona tənbəh etmək üçün çağırmışlar. Rəhimdil arvad şərfin halına nəhayət yanırdı. Bu qoca arvadın adı Sofiya Aleksandrovna idi. Nikolay İvanoviç ilə Samara şəhərində gedirdilər. Bunun əri orada edadı məktəbdə ümumi təbəyyat müəllimi idi. İndi bu stansiyada vaqon gözləyirdilər ki, yola düşsünlər. Şərf jandarmin qorxusundan səsinə kəsib, Sofiya Aleksandrovnanın qucağına sıxılmışdı. Bu halda Nikolay İvanoviç gəlib çıxdı. Əhvalatdan xəbərdar olandan sonra Nikolay İvanoviç jandarma dedi:

- Yəqin ki, bu müsəlman uşağı Sibirə gedən vaqondan düşüb qalmışdır. Siz gedib stansiya nazirini məlum edin ki, bu barədə o biri stansiya teleqram vursun. Qoy uşaq da bizim yanımızda qalsın. Buyur bu da mənim "Kart vizitim"dir!

Jandarm "Kart viziti" alıb oxudu: - "Nikolay İvanoviç Barsov Samara edadı məktəbinin ümumi təbəyyat müəllimi". Jandarm buna razı olub getdi. Adamlar da dağılıdılar.

İki rəhimdil qocanın səyi ilə şərf ağlamağını kesib könlü açıldı. Nikolay İvanoviç şərfin adını bilmək üçün böylə bir dərəcə başladı. Barmağı ilə arvadını göstərərək dedi: "Sofiya", sonra özünü göstərərək dedi: "Nikolay". Şərf onun fikrini anlayıb, hələ soruşmamış əli ilə özünü göstərərək dedi: "Şərf". Ər və arvad şərfin böylə bir zəhinli uşaq olduğu üçün başını sıgalladılar. Jandarmin stansiya nazirini əhvalatı deməsinə görə o da teleqraf vurmuşdu. Yarım saatdan sonra xəbər çıxdı ki, ikinci stansiyanın yaxınlığında vaqon yoldan çıxıb çox ölənlə yaralı vardır. Bu stansiyadan komək istəyirlər. Bu halda Samaraya gedən vaqon gəlib çıxdı. Nikolay İvanoviç stansiya nazirindən təvəqqe etdi ki, şərfi özü ilə Samaraya aparmağa izin versin. Bu barədə öz dilindən iltizam kağızı verməyi hazırırdı ki, həər vaxt uşağın ata-anası çıxsın, öz xərci ilə haraya istəsinlər, göndərsin. Stansiya naziri buna razı olub, iltizam kağızını və adresini ondan aldı. Nikolay İvanoviç şərfi götürüb, özü ilə Samaraya apardı.

Nəcibə xanım gözlərini açıb, vaqonda özünü yorğan-döşək içində gördü. Biçarə övrət, öylə zəif idi ki, üzərini də tərpətməyi qüdrəti yox

idi: iki gün idi ki, bihuşluğu davam edirdi. Nə cibə xanımın özünü gəlmiş yini
limərdən çox şad oldu. Lakin qorxusundan danışdıra bilmədi. Bu halda vaqonun
qapısı açıldı. Nə cibə xanımın gözünü silahlı əsgər sataşdı. limərdən durub qapını
örtədi. Nə cibə xanım zəif səslə dedi:

- Nə fəna yuxu gördüm!.. Vaqon dağılmayıbmış...

limərdən arvadının fikri özünü dürist gəlmişdiyini və vaqonun dağılmasını
yuxu bildiyini görüb dedi:

- Əzizim, azarlı olmağına görə həkim, bir müddət danışmayıb, rahat
olmağını əmr etmişdir. İki gündür ki, acsan, al bir az süd iç!

limərdən Nə cibə xanıma bir qədər süd bulka yedirdi. Bir azdan sonra
Nə cibə xanım yuxuya getdi. limərdən isə onun yanında qəmgin və məyus yəlləşib
fikir getdi. "Bir müddətdən sonra Nə cibə yaxşı özünü gəlirsə və Əşrəfim hanı? -
deyib sorarsa, nə cavab verəcəyəm, xudaya?"

* * *

O zaman Əşrəf Nikolay İvanoviç və Sofiya Aleksandrovna ilə gəlmiş, Samara
şəhərinə çatdılar. Vaqonda Əşrəf bir-iki dəfə ağladısa da, axırda Nikolay
İvanoviçin səyi ilə sakit oldu. Samaraya çatanda Əşrəf, Ədil (Volqa) çayında üzün
gəlməliyi görüb, yenə vətənləri yadına düşdü. Lakin bu səfər ağlamayıb, Əli ilə
gəlməliyi göstərərək, Sofiya Aleksandrovna dedi:

- Bax, bizim də boylu gəlmimiz var idi. Mənim özümün "lodka"m da var idi.
Həmişə lələmlə minib gəzirdik.

Sofiya Aleksandrovna "lodka" sözündən başqa bu danışqdan heç bir şey anlaya
bilmədi. Əşrəfi qucağına alıb dedi:

- Gözəl, Əşrəfim! Qoy evimizə çataq, sənin bazardan bir yaxşı lodka
alacağam. Çarhovuzumuzda oynadacaqsan. Ondan başqa çoxlu oyun şeyləri də
alacağam. - Əşrəf də bu danışqdan ancaq "lodka" sözünü başa düşdü.

Barsov aldığı ev, Volqa çayının kənarında tikilmişdi. Bu evin eyvanından çox
gözəl mənzərə açılırdı. Şəhərdən axşama kimi cürbəcür gəlmiş Volqa çayının
üzərində ağzı yuxarı-aşağı üzürdülər. Əşrəf buradan tamaşa etməyi çox sevirdi.

Bir tərfdən yolun ziyyətində, bir tərfdəndə lazımınca müqəyyəd olunmamaqdan Nəciyə xanımın azarı getdikcə şiddət edirdi. Həsən lələyi gəldikdə, o da ağır yaraların zərbindən həmişə (böhran) içində olub, danışmağa qadir deyildi. Həsən lələni azarlara məxsus olan ayrı bir vəqonda aparırdılar. Əlimərdən Həsən lələsiz çox ziyyət çəkirdi, çünki rus dilini bilməyirdi; bir şey lazım olanda məttəl qalırdı. Uzun səfərdən sonra axırda gəlib, hökumət tərəfindən təyin olunan Sibirdə Tomsk şəhərinə çatdılar. Bu şəhərdə divan tərəfindən polisə tapşırılıb azad olundular. Həsən lələ ilə Nəciyə naxoş olduqları üçün, bunları xəstəxanaya almağı hökumət, müərcim vasitəsilə, Əlimərdənə təklif etdi; ancaq bunu Əlimərdən qəbul etmədi və müərcim müsləmandan təvəqqü etdi ki, onun ilə bərabər şəhərdə mənzil axtarsınlar; o da razı olub, öz evində kiraylı oturmalarını təklif etdi. Əlimərdən çox şadlıqla bunu qəbul etdi. Bu adam Həbibulla adlı tomsklı cavan bir oğlan idi ki, polissə yazıçılıq edirdi. Həbibulla yazıçılıq və evlərinin bir hissəsini kiray verməklə arvadı Gülsüm ilə bərabər məişət edirdi.

Əlimərdən Həbibulladan üç otaq kirayə edib, burada qaldı. Gülsüm Nəciyə xanıma ürəkli qulluq edirdi. Bunun belə ürəkli çalışmasına görə Nəciyə xanım yavaş-yavaş sağalmağa başladı. Həsən lələ də sağalmağa üz qoyurdu. Əlimərdən Həbibullanın gözəl xasiyyətini və onlarla etdiyi yaxşı rəftarı görüb, onu qardaşı kimi sevirdi. Əlimərdən şəhərdə bələd olduqda, orada qafqazlılardan tapıb, onlar ilə tanış oldu. Onların əksəri Əlimərdən kimi Sibirə sürgün göndərilmişdilər. Bunlardan bələdrinin vaxtı tamam olmuşdusa da, buraya öyrəşib daha öz yerlərinə qayıtmaq istəmirdilər.

* * *

Tomskdə qarlı və çovğunlu bir gün idi. Nəciyə xanım otaqda sandalya üstündə yəlləşib, qəmgün-qəmgün bayıra baxırdı. Külək qarı qaldırıb, oraya-buraya çırpırdı; bacanın gurultusu Nəciyə xanımın qəmini daha da artırırdı.

Şimal qışının bu dəhşətli mənzərəsinə baxır idisə də xəyalı öz yerlərinin gözəl mənzərələrində idi.

Əlimərdan və Həsənin lələ də bu otaqda idilər, onlar da çölün gurultu və şaqqıltısına tamaşa edirdilər. Birdən Nəcibə xanım dönüb Həsənin lələdən soruşdu.

- Həsənin lələ, vaqon dağılan zaman Əşrəf hansı çuxasını geymişdi?

Həsənin lələ cavab verməyib, başını aşağı saldı. Biçarə qocanın gözəl rindən yaş tökülürdü. Əlimərdan arvadına dedi:

- Nəcibə, nə üçün yenə Əşrəfin ölümünü yada salıb, Həsənin lələni məyus etdin? Onsuz da yazıq kişinin o gündən bəri üzü qəm-qüssədən açılmayıb.

- Bağışla, əzizim, bu gecə də Əşrəfi yuxumda gördüyüm üçün soruşdum. Yuxumda gördüm ki, Əşrəf mənə deyir: "Ana, qara çuxamı çıxart, ağ çuxamı geydir".

Həsənin lələ birdən başını qaldırıb, nə isə demək istədi; lakin özünü saxlayıb, yenə başını aşağı saldı.

Həsənin lələnin yaraları sağalıb özünü gəlidiyi zaman, Əlimərdan vaqonun necə dağılmasını və Əşrəfin meyidinin tapılmasını, ona söyləmişdi. Həsənin lələ bir tərəfdən öz təqsirini və bir tərəfdən də Nəcibə xanımın birdəflilik Əşrəfin ölümü xəbəri ilə sakit olmasını nəzər alıb, onun itməyini xəbərlə vermədi. Bu tərəfdən də Nəcibə xanım Əşrəfi yaddan çıxartmayırdı.

Nikolay İvanoviç və lələlxüsüs Sofiya Aleksandrovnanın səyi ilə Əşrəf yavaş-yavaş rusca danışmağa başladı. Buna hər iki qoca artıq şad idi. Sofiya Aleksandrovnə gününün çoxunu Əşrəfin təbəbiyyəsinə sərf edirdi. Hava getdikcə soyuqlaşır, Volqa nəhri donmağa başlayırdı. Cənub havasında pərvəriş tapmış Əşrəf bu soyuq çox təsir edirdi. Bunu görüb Nikolay İvanoviç ona isti qış paltarları aldı. Sofiya Aleksandrovnə Əşrəfi geyindirib, hər gün gəzməyi aparırdı. Əşrəf gəzən vaxt balaca uşaqları qar üstündə kirşilə sürüşən görüb, Sofiya Aleksandrovnadan təvəqqe edirdi ki, ona da oylə kirşilə alsın. Sofiya Aleksandrovnə onun xahişini mənə gətirdi. Dekabr ayı gəlirdi; məktəblər on beş gün qış tətili münasibətilə bağlandı. Nikolay İvanoviç dərindən azad olub, hər gün Əşrəfi gəzməli yerlərə aparırdı. Bir dəfə Nikolay İvanoviç sirkin açılmağını qələzədə oxuyub, arvadına dedi:

- Sofiya Aleksandrovnə, bu gecə sirk açılır, yaxşı olmazmı ki, bu gecə Əşrəfi aparaq, keyfi açılıns?

- Çox gözəl fikirdir, əzizim, doğrudan da bu, Əşrəf üçün böyük bir şadlıqlar.

Axşam vaxtı hər    geyinib, sirkə getdill r. Sirk adamla dolu idi.    r fi Həsən     bir neçə d  f sirkə aparmışdı. Bu d  f sirk onun ata-anasını yadına saldı; ona görə başını Sofiya Aleksandrovnanın dizinə qoyub, həzin-həzin ağlamağa başladı. Sofiya Aleksandrovna onun başını sığallayıb, soruşdu: "N    n ağlayırsan,  zizim? Dayan, bu saat başlayacaqlar; görəcəksən n  qəribə şey r göstərəcəklər!.. Bu halda oyun başlandı, Yalançı pəhləvan m zh k ni başlayıb c rb c r oyunlar çıxarmağa   ru etdik ,    r f qəmini yaddan çıxarıb, qaqqıltı ilə gülürdü.    r fin kefinin a ılması qocaları  ad etdi. Oyun qurtardı. Bunlar ev rin  qayıtdılar.    r f ev rind  sirkə gördükləri oyunları çox məharətlə təqlid edirdi. On beş gün qış t tlini    r f çox şadlıqla keçirirdi. Təzə ildə Nikolay  vanovi  v  Sofiya Aleksandrovna    r f  yaxşı b x yi  r aldılar. Qış tətili qurtardı. Nikolay  vanovic birinci gün idi ki, dərsə getmişdi. D rsd n qayıdanda Sofiya Aleksandrovna onun qəmli olduğunu görüb bunun səbəbini soruşdu. Nikolay  vanovi  cavabında nahiyy  müdiri tərəfindən aldığı kağızı uzatdı. Bu kağıza da onun Samara edadi məktəbindən Qazan məktəbinə təyin olunması yazılmışdı.

Nikolay  vanovi  dedi:

- Hərçənd ki, mənim Qazan edadi məktəbinə təyin olunma ımda qullu uma  skiklik yoxdur, bileks, Qazan daha boy k v  dar lf nu olan bir şəhərdir, ancaq Samarada çoxdan b ri oldu umuza görə bu şəhərə  yr nm  dik. Nikolay  vanovi  h zirl  b yanvar ayının on ikisində Samaradan köçüb, təzə qulluğuna getdi.

Nikolay  vanovi  Qazan şəhərini qabaqda da bir neçə d  f görmüşdü. Amma arvadı birinci d  f idi ki, bu şəhəri görürdü. Sofiya Aleksandrovna uzaqdan Qazanın mənzərəsini görüb çox bəyəndi. Nikolay  vanovi  dedi:

- Doğrudur, Qazanın g r n    yaxşıdır, amma abi-havası, təmizliyi Samaraya  atmaz. Havasının təbiəti belədir ki, yayda çox isti və qışda çox soyuq olur. Bu şəhərin nat mizliyin  g ldik , Volqa n hrinin sahilində olan şəhərlər arasında birincidir. Mən çox qorxuram ki, sən bu şəhərin abi-havasını g t rm ys n.

- İnşallah, heç şey olmaz, - dey  Sofiya Aleksandrovna ərinə cavab verdi. Barsovlar edadi məktəbinin yaxınlığında bir ev tutub, sakin oldular. Nikolay  vanovi  qorxd   şey başa gəldi. Belə ki ar-

vadı Qazanın abi-havasını götürməyib, müdam azarlı olurdu. O, arvadına deyirdi:

- Səbir et, əzizim, yay tətili başlanan kimi, səni götürüb Samaranın bağlarına aparacağam. Özüm isə ərizə verib yenə köhnə yerini istəyəcəyəm; hər gah verməsələr, o vaxt mən də qulluqdan istefa verəcəyəm.

Sofiya Aleksandrovna azarlı olduğu üçün əsrfin günü qəmgin keçirdi. Tamam gün onun otağında qalıb, şəkil və oyun şeyləri ilə məşğul olurdu. Onunla oynamağa, gəzməyi getməyi yoldaşları da yox idi.

Nikolay İvanoviç dərindən qayıdıb, bir də dərəcədən gedəndə, gününü azarlı arvadının yanında keçirirdi. Ancaq bir-iki dəfə arvadının təvəqqünə görə əsrfi kışını mindirib gəzdirmişdi.

Qazanın çovğunlu və boranlı qışı axıra yetdi. Bahar günəşi havanı, torpağı qızıqdumağa başladı. Qar əridi. Qazanka və Volqa çayları buzdan azad oldular. Ağaclar çiçəklənib, otlar böyürdü.

Sofiya Aleksandrovna azardan sağalıb, əsrfi tez-tez gəzməyi aparırdı. Qazan bağlarının içində "Russkaya Şvetsariya" adlı bağ əsrfin çox xoşuna gəlirdi, çünki bu bağ hündür ağacları ilə vətəni Qafqaza çox bənzəyirdi. Bu bağın bir tərəfində uşaqlara məxsus bir yer hazırlamışdılar ki, orada onlar oynayırdılar.

Bir dəfə Sofiya Aleksandrovna əsrfə Qafqaz libası geyindirib, həmin bağa apardı. Onu uşaqların içində qoyub özü bir xanımla söhbət məşğul oldu. Əsrf bir skamyada oturub, qəmgin-qəmgin uşaqlara baxırdı. İki uşaq, biri oğlan, biri qız, əsrfi belə qəmgin görüb, onu oynamağa təklif etdilər. Amma əsrf istəmirdi.

Bu bağ, bu oynayan uşaqlar, əsrfin yadına vətənlərini, ata-anasını və Həsən ləğvini saldı. Zavalı uşaq başını skamya üzünə qoyub, həzin-həzin ağlamağa başladı. Uşaqlar onun ağlamağını görüb, başına yığıldılar. Birisi ona oyun şeyi verdi ki, ağlamasın, o biri uşaq, əlinə konfet uzatdı. Bir balaca qız da yaylığını çıxarıb, onun gözünü sildi. Bu uşaqların içində doqquz yaşında, üstü Avropa libaslı, amma başında ağ fəs Mustafa adlı bir müsəlman uşağı da var idi. Bu uşaq əsrfin paltarından onun bir müsəlman olduğunu zənn edib, onunla belə sual-cavab etdi:

- Sən müsəlmanmısan?

Əsrf cəld başını qaldırıb, Qafqaz ləğvindən cavab verdi:

- Hə, müsəlmanam!
- Adın niçindir?
- Ə şərff!
- Niçi yaşın bar?

Ə şərff "niçin", "bar" ləfzlərini anlamadı isə də "yaş" sözündən sualı başa düşdü və dedi:

- Mənim yeddi yaşım var!

Mustafa da Qazan uşağı olduğundan Ə şərfin dilini yaxşı anlamayırdı; o, Ə şərfdən soruşdu:

- Sinin atan barmı?
- Yoxdur, atam ölübdür!

Sonra Mustafa Ə şərfin əlindən tutub dedi: - Yıblama, gəl, minimlən gitik! (Ağlama, dur, mənimlə gəl!)

Ə şərff durub onunla gəzməyi getdi. Ə şərff öz başına gələni ona nəql edirdi. Mustafa onun dilini tamamilə anlamayıb, ancaq bəzi sözlərini başa düşürdü.

Mustafanın atası, Bührhəndin adlı, dövlətli bir müsəlman idi. Sənəti sövdaçılıq idi. Mustafadan başqa da bir övladı yox idi. Övladına həmişə ana, həmişə rus dili oxudurdu. Mustafa hər gün qulluqçuları ilə gəlib, "Russkaya Şəhəri" bağında oynayırdı. Mustafa Ə şərffə yarıtürk və yarırus dili ilə qandırılmışdı ki, hər gün bu bağa gəlib oynasınlar; Ə şərff də buna razı olmuşdu. Bu vaxtdan başlayıb, Ə şərff və Mustafa hər gün bu bağda görüşüb, dostlaşdılar. Sofiya Aleksandrovnaya mümkün olmayan vaxt, Ə şərffə qulluqçularına qoşub, bağa gəzməyi göndərirdi. Mustafanın səyi ilə Ə şərff az vaxtda Qazan dilini də aşına oldu. Sofiya Aleksandrovnə bağda Mustafa ilə tanış olmuşdu. Onun tərbiyəli və həlim bir uşaq olduğuna görə, Ə şərffə yaxınlaşmağına özü də səy edirdi. Bundan əlavə, Ə şərff bir müsəlman uşağı olduğunu mülahizə edib, fikir edirdi ki, divan vasitəsilə Ə şərfin ata-anası və qohum-əqrəbəsi tapılacaqdır. Mustafa Ə şərffə qonaq çağırıb, onu öz ata-anası ilə tanış etmişdi. Ə şərff onların hər ikisini çox xoş görmişdi. Mustafanın anası Ayış, hər onu görəndə bağrına basıb əzizləyirdi, öpürdü və onun halına yanırırdı. Ə şərfin də, Ayış çox xoşuna gəlirdi. Hər onu görəndə qucağına atılıb, onu öpürdü, çünki onun bir suyu anasına oxşayırdı. Ə şərfin vasitəsilə Barsovalar da onlar ilə tanış olub, gedib gəlirdi. Bu iki külfət bir-birini sevib dost oldular. Sofiya

Aleksandrovna Qazanın abi-havasını götürməyib təzədən azarladı və bir aya qəddər naxoş olub, may ayının axırında vəfat etdi. Onun ölümü vəfatını çox qəmgin etmişdi. O idi ki, yay tətili başlanan kimi, qəmini dağıtmaq üçün, Avropa səyahəti fikrinə düşdü. Əşrəfi özü ilə səyahətə aparmağı məsləhət bilməyib, onu müvəqqəti Bühranəddingildə qoydu; onlar isə, Əşrəfi çox şadlıq ilə qəbul etdilər. Yay tətili qurtardı. Nikolay İvanoviç gəlib çıxmadı. Bühranəddin bu barədə ədadi məktəbindən xəbər bilmək üçün nazirin yanına getdi. O da Nikolay İvanoviç Parij şəhərində vəfat etdiyini xəbər verdi. Bu xəbər hamı külfəti qəmgin etdi.

Əşrəf Bühranəddingildə qalıb, Mustafa ilə bərabər yaşamağa başladı.

UŞAQLIQ HƏ YATIMDAN XATİRƏ LƏR

Atam Rzaqulu deyirmiş ki, mənim üç oğlum, bir qızım olacaqdır. Onlara bu adları qoyacağam: Qəhrəman, Rüstəm, Süleyman, Məhtaban. Atamın bu arzusu mənə gəlir.

Böyük oğlu Qəhrəman öz sağlığında, hələ uşaq ikən vəfat edir. Mənim təvəllüdümün iki ay sonra özü də vəfat edir. Üç körpə uşağın pərvəriş, təlim və tərbiyəsi annam Dürnisənin öhdəsinə düşür. Dayım Səfərli Vəlibəyov (Zaqafqaziya səminariyasının müəllimi) bacısının bu ağır vəzifəsini bir qədər yüngülləşdirmək məqsədilə böyük qardaşım Rüstəmi, altı yaşında uşaq ikən, yaşadığı Qori şəhərində aparır. Orada öz yanında hazırladıb Tiflis şəhərində gimnaziyaya qoyur. Mən də bacım Mahtabanla anamın himayəsində, Seyidli kəndində yaşamağa başladım. Seyidli kəndi indiki Ağdam şəhərinin bir hissəsidir. Uşaqlıq həyatımın böyük hissəsi bu kənddə keçmişdir.

KƏND MƏİŞƏTİ

Seyidli və onu əhatə edən kəndlilərin bağ-bağatı o dərəcədə boldur ki, göz ətrafda ot və ağacdən savayı bir şey görmür. Haraya baxırsan bağ, bağ və yenə də bağ. Hətta göyün üzə ağacların arasından parça-parça görünür. Dar doqqazlarından başqa açıqlıq yer yoxdur. Buranın üzüm bağları Gürcüstan bağları kimi gəlsə də deyildir. Tənəkləri hər növ hündür ağaclara dırmaşdırılmışlar.

Payız fəslə üzüm salxımları budaqlardan sallanaraq ağacları yolka kimi bəzəyir.

Mən gözlərimi açıqda özümü belə zəngin təbiət içində gördüm. O mənə mərəhmətli qucağında yaşadarkən, həyatın ağır, zəhmətli hallarını - yetimlik, yoxsulluq məşqqətini unutturdu. Biz uşaqların bütün günləri bağlarda keçirdi. Ta aclıq bizə qalib gəlməyincə evlərimizə qayıtmazdıq. Qayıtdıqda da çox vaxt, ələrimizə bir parça çörək alaraq, yenə də bağa qaçardım. Cürbəcür meyvələr orada; çiçəklər, göy

otlar orada; rəngin pərvanları, oxuyan quşlar orada. Bizi bağlara cəlb edən şeylər bunlar idi.

İlin hər fəslində biz uşaqlar üçün bağda məşğuliyyət var idi. Bahar vaxtı ağaclar hər növ rəngin çiçəkləri açaraq, bağları gülüstana döndürirdi. Bu zaman quşlar yuva tikməyi məşğul olduqda, biz də onlara bəhs edərək evcik tikib çiçəkləri bəzərdik. Bu mövsümdə yetişməyi başlayan meyvələri göldə, biz onların deyməyini gözləməzdik. Alça çiçəyini töküb bir balaca böyüyən kimi göy olmağına baxmayaraq, duz ilə yeyirdik. Sonra tut ilə giləs dəyməyi başlardı.

Yay fəslində ərik, gavalı boyutkən deyirdi. Payız gəldikdə, böyükləri bərabər, üzüm, heyva, nar, əzgil, zoğal, alma, armud, qoz və qeyri meyvələri yağmağa məşğul olardıq. Hətta qışda da özümüz üçün iş tapardıq. Qar hər yeri bürüyən zaman, biz bağın xiyabanlarında qardan top qayırır, onları yumalamağa başlardıq. Top getdikcə irilənərək axırda boyumuzdan hündür olardı, daha yumalamağa gücümüz çatmazdı. Ya da qardan adam, heyvan heykəli qayırardıq. Lakin bu oyunun axın ağlamaq olardı. Çünki üşümüş qollarımızı oda verdikdə sııldamağa başlardı.

Uşaq bir qəddər özünü anladıqda hər şeyin sirrini bilmək istəyir. O zaman ananın təlim və tərbiyə rolu artır. Çünki birinci növbədə uşaq sualı ona verir. Doğrudur, uşağın hər sualına cavab vermək müşküldür. Lakin mümkün olan dərəcədə cavab verib onu sakit etmək lazımdır. Mən də anama çox sual verirdim. Bir dəfə anam ilə bağımızda idim. Cırcırma aramsız cırlıdayırdı.

- Ana, o cırcırma nə deyir, - deyən sual etdim.
- Oğlum, o cırcırma deyir ki:

Qarışqacığ-quruşqacığ.

Mən dedi, qarışqacığ.

Dedi, dedi, dedi, dedi.

Mən anamın bu cavabına xeyli güldüm. Sonra o sözləri təkrarlədim. Cırcırma oxuyanda mən də ona qoşulub deyirdim:

- Qarışqacığ-quruşqacığ,

Mən dedi, qarışqacığ.

Dedi, dedi, dedi, dedi.

Sözlərin ahəngi cırcıramanın oxumasına ehtəzə bənzəyirdi ki, sanki doğrudan da, cırcırma o sözləri deyirdi.

* * *

Yenı bir gün anam hıyıtı oturub köynık tikirdi. Mın dı yanında oturmuşdum. Sırçıl r "cik-cik" edırk hıyıtı sıs salmışdılar. Tut ağacının başında oturmuş sırçı birdın: "Cırrıt!" edırk sıs saldı. Sırçıl r o dı qıq sıl rını k sıb özl rını ç p rın içın soxdular. Mın buna tıccüb edib soruşdum:

- Ana, o sırçı nı dedi? Quşlar niy gizl ndil r?

- Oğlum, o sırçı dedi ki, qaçın, tez gizl nin, budur qırğı g lir! Doğrudan da bir azdan sonra qırğı göründü. Çıl xoruz qışqırıq saldı.

Qırğı dayanmayıb keçdi. Mın heyıtdı idim. Tıccüb soruşdum:

- Ana, bu quş dilini sın haradan bilirs n? Mın dı öyr nı bil r mmi?

Annam gül r k dedi:

- Niy bilmirs n! Quşlara fikir vers n, öyr nı bil rs n. Tağı moğlun ovçudur. O, quşlar, heyvanlar haqqında çox şey bilir. Ondan soruş, desin.

TAĞI MI

ı mim Mirzı Mımmın din üç oğlu var idi: Tağı, Aslan, Mehdi. Tağı böyük, Mehdi kiçik qardaş idi. Sonuncu İranda tıbb tıhsıl ed rdi. O, İrana ged n zaman mın çox kiçik olduğuma gör yadıma g lmir. Qardaşlardan yalnız Tağı evli idi. Onun mınd n iki yaş kiçik Mımmındağa adlı bir oğlu var idi. bu, m nım oyun yoldaşım idi. Tağı ımi sair ımizad lirim nisb t n mınd böyük tı sir buraxmışdı. Sıxav tlı, rıhmdil, h lım tı bıtı tlı bu ş lxs öz xasiyy tı cı h tincı hamının hörm tını qazanmışdı. Atam kimi onun da ova artıq h vı si var idi. Qızılquş, qırğı, tula saxlayıb, ölnı kimi ondan l götür mdi. Ata m hıbb tını görm dıms dı, atalıq m hıbb tını bu sevgili ımizad m dı gördüm.

Tağı ımi quşular arasında m şur idi. O, b sıldıyı quşun önünd n bir qırqovul qaçıb canını qurtara bilm zdi. Ov tulararı da çox tılimli olardılar.

Mın ıvı lırdı quşların adlarını, növl rini, yaşayışlarını, xasiyy tı rını bilm zdim. Çalağan il quzğuna fırq qoymazdım. Onları m n

öyrəndən Tağı əmi oldu. Göyün üzündə bir qara nöqtə kimi görünən alıcıquşu məni göstərənək deyirdi:

- Bax, o göy üzündə süzən quş qaraquşdur. Ova çıxıbdır.

- Tağı əmi, o yuxarıda quş yoxdur. O, kimi ov edəcəkdir? – deyən soruşduqda:

- Onun ovu yerədir. Alıcı quşların gözləri çox iti olar. Onlar yerə siçan kimi xırda bir heyvanın hərəkət etməyini görürlər. İndi o qaraquş da yerə dovşanın qaçdığını, ya kəkliyin uçmağını gördükdə, ildırım kimi şığıyıb caynağına alacaqdır. Sonra bir uca dağın başında oturub yeyəcəkdir, - deyən Tağı əmi məni cavab verirdi:

Mən qaraquş, quzğun, çalağan, qızılquş, qırğı, yapalaq, bayquş, sar kimi tən yeyən vəhşi quşları, alacəhr, şeyda bülbül, sarıköynək, baltadimdik kimi oxuyan bağ quşlarını, ya da turac, qırqovul, kəklik, çil, bildirçin kimi ov quşlarını məktəbdə şəkildən yox, hələ uşaq ikən təbiətin özündə, Tağı əminin vasitəsilə gördüm, öyrəndim. Onun mürtəbəlilik vəziyyəti bir bunlarla bitmirdi. Mühitimdə gördüyüm şeylərin adlarını, onlarla mənim gələn dəyişiklikləri yenidən ondan öyrəndim. Mən vətənlər qurdları ilə kəpənəklərin əlaqədar olduqlarını bilməzdim.

Bir dəfə bağda ala-bəzək bir qurdu yarpağa büküb gətirdim.

- Tağı əmi, bax gör nə qəşəng qurddur? - deyən ona göstərdim.

- Doğrudur, gözəldir. Lakin bu qurd kəpənək olanda daha da gözəl olacaqdır, - deyən Tağı əmi əlavə etdi.

Mən təccüb edənək soruşdum:

- Bundan necə kəpənək olacaqdır? Onun qanadları var, bunun yoxdur.

Tağı əmi cavab verdi:

- Bu qurd yarpaq yeyən-yeyən böyüyəcəkdir. Sonra hörümçək kimi tor hörüb içində qalacaqdır. Bir müddətdən sonra onun gözləri, ayaqları yox olub topal olacaqdır. Sonra topala qanadlar, göz gələcəkdir.

Yazın isti günlərinin birində baramasını deşib çıxacaqdır. Bağda uçub çiçəklərdə qonduqda, sən də papağını əlinə alaraq onu tutmaq fikrini düşəcəksən.

Mən o vaxta kimi ipək qurdunun saxlanması görməmişdim. Sonralar özümüz qurd saxladıqda Tağı əminin nağıl etdiyini öz gözümə gördüm.

O zaman m nd  iki arzu vardı. Biri at minib seyr etmək, digəri Tağı  mi kimi quş ovuna getmək. Bunların birincisinə Tağı  mi razı olaraq, ikincisi üçün:

- H   ova ged n vaxtın deyil, g  n il s ni qırğı ilə bildirçin ovuna aparacağam. Qızılquş ovuna atla gedərlər. Yaxşı at minm k  yr ns n, ona da apararam, - dey  məni sevindirdi.

Tağı  mi dediyinə əməl edən şəxs idi. O gündən atları suvarmağa göndərəndə m n  də boz madyana minm y  izin verdi. Anam təşvişə d ş r k:

- Ay Tağı, at uşağı yıxar, - dedikdə:
- Qorxma, heç zad olmaz. Bizl r at üstündə b y m ş k, - dey  onu sakit etdi.

Mən get-gedə kənd uşaqları arasında birinci at min n oldum. Bir hadisə anamı qorxuya saldı. O məni bir müddət at minm y  qoymadı. Belə ki, bir dəfə Həsən adlı yoldaşımınla Ağdam bazarına gedirdim.

- G l  apısaq, - dey  yoldaşım təklif etdi. Onun altında   yaşar  rg  idi, m nimkind  Tağı  minin boz madyanı.

- K h r at altımda olsaydı, g l  apısaq dem zdim, - dey  H s nı utandırdım.
- Eybi yoxdur, sənə bir qəddər ara versəm, razı olarsanmı?
- Olaram, - dey  cavab verdim.

Bazarla,  apışdığımız yerin məsafəsi iki kilometrə kimi var idi. Yol enli v  hamar idi. Qorxulu yol    d ng  idi. Mən irəlidən Həsən arxadan atların başını buraxdıq. İki d ng ni salamat keçdik. Üçüncü d ng y  xeyli qalmış Həsən gəlib məni keçdi. Bunu gördükdə mən atın başını yığdım. Lakin Həsən  rg ni saxlaya bilməzdi. Bazara d n n d ng ni keçdikdə  rg  H s nı üstündən    metr y  qəddər atdı. Bunu gördükdə adamlar y y r ş d l r. Mən də gəlib çatdım. H s n n qıçı iki yerdən sınmı dı. Onu xalça  st  qoyub evlərinə apardılar. Seyidlinin məşhur sınıq ısı Məşədi Yusif onu bir ayın  rzind  sağaldıb ayaq  st  qoydu. Həsən irəliki kimi yen  bizimlə oyun yoldaşı oldu. Onda axsamaqdan əlamət belə qalmamışdı.

Bu məşhur sınıq ını, uşaqlar üçün yazdığım "Nurəddin" adlı hekayədə yad etmişəm.

QUŞ TUTMA

Tağı minin göstərişi ilə mən və Məmmədağa qaratoyuq, ala-cəhrə, sərçə kimi quşları tutmağı öyrənmişdik. Qaratoyuq tutmaq üçün at qılından cəllə hörüb, bağda, ağaclar altında çox gözəl olan yerdə qururduq. Özümüz də uzaqda, ağac altında gizləlib, pusquda dururduq.

Qaratoyuq bağın xələllərini toyuq kimi eşləy-eşləy gəlib axırda cəllə qurduğumuz yerdə çıxırdı. Eşləndiyi vaxt ayağı cəllənin qıldan qayrılmış gözünə düşürdü. Qaratoyuq ayağını çəkəndə qıl halqa daralıb onu bənd edirdi. O zaman quş ayağını azad etmək üçün dartmırdı və çapalaydı. Bunu gördükdə biz qaratoyuğun üstünü alırdıq. Sevin-sevin aparıb qəfəsi salırdıq. Qaratoyuq əsarətə tez öyrənişir, sonra oxumağa başlayır. Hətta onu tar ilə oxumağa öyrədirlər.

Sərçə tutmaq üçün heç cəllə də lazım gəlmirdi. Həyətin bir küncündə xələbirin altına və yanlarına dən tökürdük. Xələbirin bir yanını qaldırıb altına karandaş kimi hamar çubuqdan dirək verirdik. Çubuğun alt ucuna uzun sap bağlayıb pusquda durardıq. Sapın ucu əlimizdə olardı. Sərçələr dənləy-dənləy gəlib xələbirin altına girdəndə birdən sapı çəkərdik. Sərçələr nə qədər cəllə qaçsalar da, yenə bir-ikisi xələbirin altında qalardı.

Bunların maraqlısı çərtmə ilə alacəhrə tutmaq idi. Bütöv qozu iki parçaya edirdik. Parçanın birinə tam ortasından dəşirdik. Bu dəşiyə çöp taxardıq. Onun ucuna da bircə dənə at qılından kəməndə kimi halqa qayıraraq bağlayardıq. Çöpün ucunu qoz ləpəsindən yuxarı çıxartmırdıq. Çərtməni bağda ya yerə sancardıq, ya da ağacda budağa bağlardıq. Alacəhrə qoza çox aşıqdır. Çərtməni gör-gör yenə də özünü onun üstə atır. Lakin qoz ləpəsini dimdiklərkən, həmişə ayaqlarını halqanın içində düşməkdən gözəl yir. Nə qədər cəlləlik etsə də axırda dadlı qoz ləpəsi onun əsir düşməsinə bəis olardı. Ayağı tora düşüb asılı qaldıqda, qışqırıq salardı.

MƏMMƏDAĞANIN ALACƏHRƏ Sİ

Çox köçəri quş var ki, qış mövsümü Qarabağda qalıb isti yerlərə köçməyir. O cümlədən biri də bağ quşu alacəhrədir. Nağıl etdiyim il qış bollu qar və çovğun ilə gəldi. Hər növ havaya öyrənmiş sərçələr

belə qışa davam gətirə bilirdilər. Onlar gündüzlər özlərini hıyıldə, tövləy, peyniliy, evlərin dahlizlərinə soxaraq yem tapırdılar. Gecələr də samanlığa, dəyəllərə, daxmaların, gülüş damların deşiklərinə girərk özlərini soyuqdan mühafizə edirdilər. Lakin bağlarda yaşayan şux, sevimli alacəhrəciklər belə havada həm acından, həm də soyuqdan artıq ziyyət çəkirdilər. Bunların bütün pənah yerləri bağların qaratıkan çəpərləri idi ki, orada az-çox yem tapa bilirdilər. Gecələr də orada yatırdılar. Həmin qış, yoldaşım Məmmədağanı çəkək azarı tutdu. Bu xəstəliyə düşməni soyuqdan saxlamaq lazımdır. Məmmədağa Tağı minin tək övladı idi. Ona görə onun xatiri ziz idi.

Məmmədağanın çox gözəl xasiyyəti var idi. Mən onu hər vaxt mühafizə edərk qoymazdım ki, uşaqlar ona ziyyət versinlər. Əmizadlılığımın köhnədən qalma bir qara damı var idi. Orada heç kəs olmurdu. Məhsul saxlamaq üçün anbar idi.

Qara damlar qışda çox isti olarlar. Necə də olmasın! Dərin quyu kimi yerin içində girən damlara ortadan bir baca qoyub üstünə bir metroya qədər qalın torpaq tökürdülər. Bu ağırlığa davam gətirməsi üçün torpaq pillələr qazırlar. Onun üstünü örtürlər. Buna dəhliz deyirlər. Babalarımızın bu köhnə "imarət"inə nədən "qara" adı verildiyini bilirsinizmi? İki şeydən: biri üstünə tökülən qara torpaqdan, o biri tütüdə, içrisi hirsənib qurum tutaraq, qaralmağandan.

Tağı mi Məmmədağanı soyuqdan saxlamaq üçün arvadı Bacı-xanımla dama yığışdı. Ocağa böyük kötüklər qoyub yandırtdılar. Gecə-gündüz damda ocaq sönməzdi. Bayırdan içəri girdikdə sanki bir hamama girirdin. Mənim günlərimin çoxu burada keçirdi. Tağı mi ovdan cürbəcür hadisələr söyləyirdi.

Məmmədağanı sevindirmək üçün bir dəfə çortmə qurub bir ala-cəhrə tutdum. Məmmədağa buna çox şad oldu. Qəfəs olmadığı üçün alacəhrəni bir gün aşızsızın altında saxladıq: zavalı quşcıqaz o qədər aclıq çəkmiş ki, azadlığı üçün əsla çalışmayıb, ancaq qarnını doydururdu. O biri günü ayağına uzun sap bağlayıb damın içində buraxıdıq. Quşcıqaz yenə də qaçmaq fikrində deyildi. Damın içində, dəndən tutmuş çörək, qənd qırıntılarına kimi nə düşürdü dimdikləyib yeyirdi. Məmmədağa elə öyrənmişdi ki, ona süd doğraması, südlü aş, firni və qeyri xərək verdikdə alacəhrə də boşqabın qırağına qonub onunla bərabər yeyirdi. Bir azdan sonra sapı da ayağından açdıq. Buna çox şad idi. Çünki damda sap ilə rahat gəzə bilmirdi. Həmişə dimdiyi ilə

sapı ayağından çıxartmaq istəyirdi. Bu gündən sərbəst olaraq, damın içində cık-cık edən-edən gah uçurdu, gah yorğan-döşək yükünün üstə oturub mürğülüyirdi. Lakin damdan bayıra çıxmırdı.

Bir səhər damda oturmuşduq. Birinci gün idi ki, hava açılıb gün çıxmışdı. Günəşin şüələri damın bacasından içəriyə düşmüşdü. Alacəhr cık-cık edərək damda uçurdu. Birdən bacadan çıxıb getdi.

- Ah, quşum qaçdı! - deyən Məmmədağa qışqırdı.

- Qorxma yenə gələcəkdir. Belə isti yeri, yemək-içməyi buraxıb getməz, - deyən Tağı Əmi onu sakit etdi. Doğrudan da, bir azdan sonra yenə də cık-cık edərək bacadan içəri uçdu.

Bu sevimli quşcıqaz tamam qış damda yaşayıb baharda bağa uçdu. Lakin köhnə məkənini və dostlarını unutmayıb gahdan bir ziyarət edirdi.

İLANLARLA MÜBARİZƏ

Yazın isti günlərindən başlamış payızın əvvəlində kimi, bağlarda gəzəndə, dar doqqazlarla gəzəndə, koluqda, qulançarlıqda biz uşaqlar, özümüzü zəhərli ilanlardan gözəməliyik. Açıqlıq yerdə bu asan idi. Lakin bağda, qalın otlar içində qıvrılıb yatmış ilanı hardan gorub, özümüzü bu müzür heyvandan mühafizə edəydik? Dostumuz koramal otların arası ilə hərəkət edəndə məlum olurdu. Amma zəhərli ilanlar məlum olmurdu. Bir yay olmayırdı ki, ilan uşaq vurmamış olsun. Onlar da bizdən paylarını yaxşıca alardılar. İsti günlərdə çəpərlərin döşü ilanlarla dolu olardı. Onlar yuvalarından çıxıb özələrini günə verirdilər. Biz də dərhal bağlayıb onlarla müharibə edərdik. Hər birimizin əlində uzun çomaq olardı. Kimin gözünü qıvrılıb yatmış, ya hərəkət edən ilan sataşsaydı, tez çomağı ilə vurub öldürürdi. Hər kəs çox öldürsəydi, o, birinciliyi qazanardı.

Bilmirəm haradan çıxmışsa, guya kərtənkəllər ilanlara ağa verirlər, ona görə bunları da düşmənlər sırasına qoyub qırardıq. Bu barədə Tağı Əmin soruşduqda o, belə cavab verdi:

- Yalan sözdür; kərtənkəllərin zəhəri yoxdur. özələri də zəhərli həşəratı yeyib tərifi etməklə bizə böyük mənfəət yetirirlər. O ki qaldı ilana, onun iki zəhərli dişi var. Zəhər dişinin dibində nazik pərdəli iki

tuluğun içində dr. İlan çaldıqda pərdələri yırtılıb zəhər yaralının qanına qarışır, onu zəhərləyib öldürür.

Tağı minin bu verdiyi məlumatdan sonra biz kərtənkəli qırmağı tərək etdik.

TAĞI MİNİN TƏRLƏNİ

Tağı minin iki növ ov quşu olardı. Biri qızılquş, o biri qırğı. Qırğı ilə Tağı mi bildirçin tutardı. Qızılquş ilə qırqovul, kəklik, turac ovuna gedərdi,

Son zamanlar Tağı mi bir yerə getdikdə quşları mənə tapşırırdı. Quşlara nə qədər və nə cür tətbiq verməyi Tağı mi mənə öyrətməşdi.

- Bax, tətbiq yağlı olmasın, - deyərək Tağı mi dübarə tapşırırdı.

Mən Tağı minin hər hərəkətini götürmüşdüm. Onun kimi bəhləni geyirdim. Quşun bağını qıfılda açardım. Əti təlimlə alaraq, bir-iki addımdan quşu müşqururdum. Ac quş tez özünü tətbiq üstünə atırdı. Lakin Tağı mi kimi quşu ağaca buraxıb çağırmağa cürət edə bilmirdim. Qorxurdum ki, dövr edib havaya qalxsan, tuta bilməyim.

Nağıl etdiyim ilə, Tağı mi dağdan gəldikdə, özü ilə bir qızılquş da gətirdi. Bu, tərlən idi. Tağı mi onu yuvadan düşürmüşdü. Ona lazım olan tərbiiyi verərək ova hazırlayırdı. Bir müddət ac saxlayıb yem vaxtı hər yerdə ağaca buraxırdı. Sonra təlin cücə götürərək heyətin o biri başından çağırırdı. Tərlən cücəni gördükdə uçub təlinə qonurdu. Cücənin tükərini yolmağa başlayırdı. Ətini deddikdə Tağı mi cücəni quşun təlinə alıb onu yenə ağaca buraxırdı. Dübarə çağırırdı. Quş uçub gəlirdi. Bir-iki dəfə belə etdikdən sonra yedirirdi. Sabahısı cücə vətəninə tətbiq götürürdü. Bəzi vaxt qırmızı dəsmal bükərək tətbiq oxşadırdı. Tərlən ona da gəlirdi.

Bu tərlənin caynaqları qeyri quşlara görə çox iti idi. Bəhlədən keçib tətbiq batırdı. İki bəhləni bir-birinin üstündən geyməyincə onu tətbiq götürməyə mümkün deyildi.

Bir dəfə Tağı mi bazara getmişdi. Tərlən hər yerdə, öz müyyənin yerində qıfıl üstündə bağlı idi. Mən və Məmmədağa bağda idik. Birdən hər yerdə qışqırq qopdu. Biz qaçaraq gəldik. Onda gördük ki, Tərlən, Məmmədağanın bir yanında bibisi oğlu tətbiq yubu basmarlayıb cücəni kimi altına alıb. Arvadlar da quşu tutub çəkir ki, uşağı buraxsın.

- Nə qayırırsınız? - deyən qışqırdım. - Quşu çəkəmyin, yoxsa uşağın itini qopardar. - Cəld arvadları kənara edib tərslərin ayaqlarını sıxmağa başladım. Quşun caynaqları açılıb uşağı buraxdı. Arvadlar bu ittifaqdan elə heyəcəyə gəlmişdilər ki, quşu boğub öldürməyə istəyirdilər. Mən mane oldum. Yaxşı ki, bu halda Tağı əmin özü gəlib çıxdı. Arvadları sakit edərkən dedi:

- Yaxşı, mən quşumu bu gündən damda saxlayacağam. Siz də uşaqlarmızdan muğayət olub, başına buraxmayın.

Tərslərin əyyubə hücum etməsinin onun qırmızı köynəyi səbəb olmuşdu. Tərslər qırmızı şeyi həris idi. Harada görsəydi üstünə atlanardı. Tağı əminin bu tərsləri axırda məşhur bir quş oldu.

AXTAR VƏ ŞƏNGÜL

Axtar və Şəngül Tağı əminin ov tulaı idi. Axtar erkək, Şəngül qancıq idi. Axtar qısaboylu, gödəktüklü, boz rəngli, görkəmsiz tula idi. Gödək, məxmər kimi hamar, düm ağ rəngli, üstü qara xalı və zolaqlı tükü var idi. Belə, ayaqların, burnu incə idi. Qaşlarının üstündə iki gözün bənziyəni xalı vardı.

Bu tulaıların zahiri başqa olduğu kimi, xasiyyəti də başqa idi. Axtar qaşqabaqlı, tənbi, İstirahət sevin tula idi.

Şəngül diribaş, şən, mehriban, sevimli bir heyvan idi.

- İt də gülməmi? - deyən şübhə edən şəxs Şəngülün gülər halını gördükdə - bəli, gülür, - deyən təsdiq edirdi. Budur, tənbi Axtar həytdə uzanıb özünü günəşə verir. Şəngül isə oynamaq istəyir. Nə etsin?

Kimə oynasın? Bozdar köpəkləmi? O, qocalmış, gözlərinə pərdə gəlmiş heyvər bir köpəkdir. Onunla oynamağı Şəngül sevmir. Bir dəfə onunla oynadıqda Bozdar nədənsə acıqlanıb onu boğmuşdu: Ondan bəri Bozdar ilə yaxınlıq etmədi.

Tənbi də olsa, yenə öz yoldaşı Axtar, Şəngül qısıla-qısıla gedib, Axtarın ayağından çəkəmyə başladı. Axtar başını qaldırıb, dişlərini ağardaraq mırıldadı. Şəngül kənara çəkildi. Axtar yenə uzandı. Bir azdan sonra Şəngül gəlib Axtarın qulağından yapışaraq çəkəmyə başladı. Acıqlı Axtar qalxaraq onun üstə hücum etdi. Şəngül qoyub qaçdı. Axtar yenə uzanıb yatmağa məşğul oldu. İndi Şəngül onu başqa yol ilə təngə gətirməyə başladı. Axtarın üstündən o tərəf-bu tərəfə tullanaraq onu narahat etdi. Axtar bilirdi ki, oynamayınca Şəngül ondan

çəkmiş yəni cəhəddir. O idi ki, bir dəfə üstündən tullandıqda cəld qalxıb onu basmarladı. Sonra buraxıb özü qaçdı. Şəngül axır məramına çatdı. Axtar şövqə gəlib onunla oynamağa başladı.

Şəngül ilə Axtarın əsil bayramı Tağı Əmi kəhər atı minib, qızılquşu əlinə götürərək ova gedəndə idi. Tulaları çağırmağa ehtiyac yox idi, çünki qızılquşun qumru səsi onları xəbərdar etmişdi. İndi Axtarı tanımaq olmurdu. Tənbəllik necə olmuşdu? Hərəkətsizlik harada qaldı? Şəngül gəldikdə o, şadlıqdan özündən çıxardı. Gah sirk itləri kimi Axtarın üstündən tullanardı, gah qoca Bozdarın quyruğundan dartardı, gah da darvazanı cırmaqlayıb qaçmaq istəyirdi.

Bunların xasiyyətləri ovda bürüz verirdi. Axtar ovun izini aradıqda aram və diqqətli hərəkət edirdi. Şəngül isə səbirsizliklə gah irəli qaçardı, gah yana üz tutub gedirdi. O zaman Tağı Əmi:

- Şəngül qaldı! – deyərək onu çağırırdı. O da sahibini tabe olaraq o saat geri qayıdardı, ovun izini yenidən aramağa başlardı.

Ovu tapdıqda Axtar da, Şəngül də öz təlimləri üzrə sağ əllərini qaldıraraq Tağı Əmiyə baxırdılar. Tağı Əmi:

- Bas! - dedikdə atlanıb quşu qaldırırdılar. Lakin burada da Şəngül bəzi vaxt, illəlxüsə Tağı Əmi gecikdikdə səbiləşərək ovu izinsiz qaldırırdı.

ÇƏRİK SƏFƏRİ

Yazın axırını idi. Biçin başlanmışdı. Tağı Əminin ailəsi Çəriyə köçmüşdü. Çərik, Seyidli kəndinin əkin və otlaq yerləri idi. Orada bizim dəyirman və əkin yerlərimiz var idi. Tağı Əmi məni bikef gördükdə:

- Qəm etmə. Biçin qurtarıb xırman başlandıqda gəlib səni də aparacağam. Orada Məmmədağa ilə vələ minərsiniz. Sonra tez-tez bildirçin ovuna gedəcəyik, - deyərək mənim könlümü aldı.

Aradan on gün keçmiş Tağı Əmi öküz arabası ilə gəlib çıxdı.

- Hazır ol, sabah səni də Çəriyə aparacağam. Məmmədağanın balıq qarmağı burada qalmışdır. Onunkunu da, özünkünü də götür, orada balıq tutarsınız, - deyərək Tağı Əmi tapşırırdı. Hazır tilov olmadığı üçün Tağı Əmi iynəni yib bizə qarmaq qayırmışdı.

Səhər erkən araba qoşuldu. Tağı Əmi bəhləni mənə verərək dedi:

- Al bəhləni gey, qırğım səni aparacaqsa, arabanı mən sürəcəyəm.

Mən buna çox şad idim. Şəngül ilə Axtar məndən də artıq şad idilər. Anam mənə ötürdükdə:

- Bax, oğlum, günəşdə gəzmə, çayda çimmə, yoxsa qızdırarsan, - deyər tapşırı. Lakin özü də bilirdi ki, bunlara əməl olunmayacaqdır. Yola düşdük. Şəngül ilə Axtar arabanın ağır ayağı ilə gedər bilməyib gah irəli qaçırdılar, gah da qayıdıb qarşımıza gəlirdilər. Ağdamdan Çəriy 9-10 kilometr yol idi. Çəriyin tarlalarına çatdıqda Axtar ilə Şəngül ovlamağa başladılar. Tağı əminin gözəlri tularlarda idi.

- Axtar ovun izin düşmüşdü. Qırğını mənə ver, - deyər Tağı əmi arabadan düşdü. Mən qırğını ona verdim. Tağı əmi qırğının qayışını açdı. Bu halda Axtar sağ ayağını qaldıraraq marğa durdu. Tağı əmi qırğını ovcuna aldı. Axtara yaxınlaşaraq:

- Axtar bas! - deyər əmr etdi. Tula o saat özünü bildirçinin üstünə atdı. Bildirçin pırlıtlı ilə qalxdı. Tağı əmi qırğını gəməşdi. Bildirçin əlli addım qaçmamışdı ki, qırğı onu havada caynağına alıb yerə endi. Mənzilə gəlib çatınca Tağı əmi altı bildirçin tutdu.

- Nahara sizə bildirçin çıxırtması verəcəyəm. Məmmədağanın qızıl inəyi də yenidən doğmuşdur. Ləzzətli bulaması var, - deyər Tağı əmi tərif etdi.

Mənim gələcəyimi Məmmədağa çox şad idi. Biçarə nə etsin? Böyüklər işləməşgöl, oynamağa uşaq yox.

BALIQ YERİN İLAN

Bir gün Məmmədağa ilə dəyirmanın aşağısında çinarların kölgəsində oturub, qarmaq ilə balıq tuturduq. Bir saatdan artıq ovlamağın nəticəsində adama barmaq iriliyində iki balıq tutmuşduq.

- Eh! İndiyə kimi əlimizlə gələnlərdən bundan çox tuta bilərdik, - deyər Məmmədağa şikayətli vəziyyətdəndi.

- Doğru deyirsən, dur gedək axtaraq, - deyər mən də onun fikrinə şərik oldum.

Dəyirmanı yatırırdıqda, suyu dəhşətlən arxa buraxardılar. Su axarkən yeri oyub çuxurlar, oyuxlar əmələ gətirirdi. Dəyirman işlədikdə arxın suyu kəsilirdi. Su ancaq oyuxlarda, çuxurlarda gölmə tutardı. Məmmədağa ilə bu gölmələrdə balıq axtarırdıq.

Yenə də ayaqlarımızı soyunub, qollarımızı çirmələyərək balıq axtarmağa başladıq. Bir az vaxtda 7-8 balıq tutduq. Arx aşağı gedər-

kın bir böyük gölmüyə rast gəldik. Paltarımızı soyunmağa məcbur olduq. Su gölmədə göbəyimizə kimi çıxırdı. Bir az suyu araşdırmışdıq ki, Məmmədağa səsləndi:

- Bay, balıq əlimdəydi!
- Hanı, hanı? - deyən mən də onun yanında axtarmağa başladım. Bir azdan sonra mənim də əlimə bir uzun şey düşdü.
- Nə uzun balıqdır... Söz ağzımızda yarımçıq qaldı. Qara zolaqlı, ucları diş-diş bir ilan suyun üzünə çıxdı.
- İlan! - deyən qışqırdım. Biz cəld Sudan çıxdıqda ilan da üstümüzə hücum edərək quruya çıxdı. Lakin gölmənin ətrafı yamac olduğundan sürüşüb yenə suya düşdü. Bizim qışqırığımıza xırmandan Tağı əmi ilə bərabər adamlar töküldülər. İlan sudan bir barmaq yuxarıda deşik tapıb başını oraya soxmuşdu. Adamlar kürək ilə onu öldürüb sudan çıxartdılar. Tağı əmi ilana baxaraq dedi:
- Yaxşı, salamat qurtarmısınız. Bu ilan gürzədir. Çox zəhərli ildir. Görünür yuxarıdan sürüşüb suya düşmüşdür, sonra çıxıb bilməmişdir.

Mən Seyidlinin çəpərlərində belə ilan çox görmüşdüm və uşaqlar ilə də öldürmüşdüm. Lakin gürzə olduğunu bilmirdim. Bu hadisəni uzun müddət unuda bilmədim. Buna səbəb Krilovun "Uşaq və ilan" təmsili idi ki, uşaqlığımda əzbərlənmişdim. İndi də onu yadımda saxlamışam:

İstər ilan balıq tuta, ilan tutub bir uşaq,
Parçalayıb qorxudan o vaxtında dil-dodaq.
İlan baxıb uşağa aqıl ol, deyib, gər
Artsa belə cürət, çox zərər sənə deyər.
Hifz elədi bu səfər allah səni, şükr qıl,
Bundan sonra zarafat etdiyini tanı, bil.

TALESİZ QUŞCIĞAZ

Taxıl biçilib döyülmüşdü. Qalmışdı dərman işi. Tağı əmi asud idi. Günərinin çoxunu ovda keçirirdi. Yaxında ov etdikdə mənə də özü ilə aparırdı. Bir gün Məmmədağa anası ilə Seyidliyə getmişdilər. Onlar bir də axşam qayıdacaqdılar. Tağı əmi dedi:

- Dur, biz də onlar gəlincə bildirçin ovuna gedək.

Mən bu təklifdən artıq şad oldum, çünki axşama kimi yoldaşsız nə edəcəyimi özüm də bilmirdim. Tağı mənə ov torbasını boynundan asaraq dedi;

- Vəzifəmizi ayıraq. Axtar ilə Şəngül bildirçini izləyib qaldıracaqlar, mən də qırğını vaxtında vuracağam. O da ovu tutacaqdır.

Sən də onları bu torbaya dolduracaqsan.

Mən Tağı mənə sözünü gülüb dedim:

- Mənim işim həmişə asandır.

Ov üçün uzaq getmək lazım deyil. Biçilmiş tarlaların külləliyindən bildirçinlərin "bit-billit" səsləri gəlirdi. Tağı mənə zəhmətli çatdıqda:

- Axtar tet! Şəngül tet! Ha burda, ha burda, Şəngül qaldı! - deyən tulararı ovlatmağa başladı. Bu gün Şəngül Axtara üstün gəlmişdi. Birinci ovu qaldıran o oldu. Tağı mənə bildirçinin başını kəsib mənə verdikdə Axtarın ayağı altından bir bildirçin də qalxdı. Qırğını buraxmağa fürsət olmadı. Bildirçin uçub yaxın bir kolun içində girdi.

- Eybi yoxdur, o da bizim malımızdır, hara getsə axırda sənənin torbanda olacaqdır, - deyən Tağı mənə kola tərif üz qoydu. Bizdən irəliləyən tularlar yüyürüb kola çatdılar. İkisi də başlarını kolun içində soxduqdan sonra dalı-dalı çəkilməyə başladılar. Bu vaxt biz onlara çatdıq.

- Tağı mənə, tularlar nə üçün geri çəkildilər, - deyən soruşdum.

- Yəqin ilan görmüşlər, bu saat bilirik, - deyən Tağı mənə kola diqqətli baxmağa başladı. - Səhv etməmişəm, ilandır, özü də gürz. Qıvrılıb yatmışdır. Bu saat onu tutacağam, - deyən Tağı mənə qırğını mənə verdi.

Tağı mənə ilandan əsla çəkinməzdi. Bir balaca ağac ilə başından basıb. İndi də tənəki cibindən çıxarıb içində bir qədər qır çıxartdı. Sonra həmin çubuğun sapı ilə ilanın başından basıb boğazından yapışdı. Hazır etdiyi çubuq qırını ilan boğazına salıb onu bir qədər əlində saxladı. Sonra yerə qoydu. İlan hərəkətsiz qaldı. Mən təccüb edərək Tağı mənə dedi:

- İlanın zəhmətindən başqaları öldüyü halda, ilan özü tənəkinin qırından zəhmətli nəfəs alır. İndi bu ilan şişib kötük kimi olacaqdır.

- Bunu deyən Tağı mənə ilanı götürüb kolun üstünə qoydu. Sonra qırğını mənə alıb:

- Axtar tet! Şəngül tet! - deyən tulararı kola girməyə çağırdı.

Şəngül ilan ölüsündən də qorxaraq kola yaxın düşmədi. Axtar isə özünü kolun içində soxdu. Lakin bildirçini orada tapmadı. Məlum oldu ki, bildirçin ilan fəqərəsindən istifadə edərək özünü başqa yerə ver-

mişdir. Axtar da ovdan 11 çəkən hənif deyildi. Tezliklə onun izin düşüb tapdı. Tağı 1mi deyən kimi bu da bizim malımız oldu. Günüş qüruba enirdi. Torba da getdiklə şışirdi.

- Daha kifayət edər, - deyər Tağı 1mi evə tərif döndü. Bir az getmişdik ki, Şəngül ayağını qaldıraraq Tağı 1minin üzünə baxdı.

- Bu da Şəngülün xatiri üçün, - deyər Tağı 1mi qırğını ovcuna aldı. Şəngül bunu gördükdə özünü bildirçinin üstünə atdı. Qırğı bu son bildirçini də tutdu. Tağı 1mi bunu qırğıya vermək istədikdə:

- Tağı 1mi, o bildirçini öldürmə, mən ver, onu evə diri aparacağam, - deyər rica etdim.

- Yaxşı, al bunu. Torbadan bir bildirçin ver, qırğıya yedirdim.

Mən Tağı 1miyə bir ölü bildirçin verdim, o da diri bildirçini mənə verdi. Bildirçini cibimdə 1limə tutmuşdum. Zavallı heyvancığın ürəyi elə döyünürdü ki, deyəsən bu saat partlayıb, canı çıxacaqdı.

Fikrim daim bunda olaraq necə qayıdıb ilan olan kola çatdığımızı bilmədim. Tağı 1mi ilanı göstərərək dedi:

- Görürsən necə şışmişdir?

Mənim yenə də fikrim cibimdəki quşda olaraq, ilana mənə qoymadım. Tağı 1mi mənə fikirlə görüşərək dedi:

- Görürəm, həmişə yorulmusan, həmişə də acmışan, beləmi? Səbir elə, evə yaxlaşmışıq.

- Yox, Tağı 1mi, mən yorulmamışam, amma acmışam.

Yorulmağımı boynuma almadım ki, Tağı 1mi bir də mənə ova aparmaz. Lakin mənə qəmgün və pərişan edən cibimdəki quşcıqaz idi, ona çox acıyırdım. İndi bunu Tağı 1midən almağıma peşman idim. Bu torba başları kəsilmiş quşlara heç də acıyırdım. Onları bu diridən xoşbəxt hesab edirdim. Onlar öləb getmiş, daha bir də dirilib oxumayacaqlar, yuva tikib bala çıxarmayacaqlar... Yenə də quşcıqazın ürəyi döyünürdü. Bir an rahat olmurdu. Bu işə mənə təsir edirdi. Nə edim? Buraxımmı! Onda Tağı 1mi mənə nə deyər? Mənə sevməz, bir də ova aparmaz. Yox, bu yaramaz, - deyər fikrimi dəyişdirmək istədim. Lakin cibimdəki ürəyi döyünən heyvancıq mənim də üreyimin döyünməsinə səbəb oldu. Daha səbrim tükənmişdi. Quşu azad etməkdən artıq, özümü bu əzabdan xilas etmək fikrində idim. Axırda belə bir hiylə gəlirdim: bir az Tağı 1midən geriye qalaraq, 1limi cibimdən çıxarıb:

- Vay, yıxıldım! - deyər özümü yerə atdım. Bildirçin cibimdən çıxıb pırıltı ilə uçmağa başladı. Qırğı bunu gördükdə çırpınıb Tağı 1minin 1lindən çıxdı. Ayaqlarından uzun qayış sallana-sallana bildir-

çini tutub yerı endi. Tağı ımi onu qırğının ıbindın alıb başını kdsi. Sonra iki bölük edırk tulalara atdı.

- Görürım, çox yorulmusan. Düz yerdı ayağın büdrıyir, yerı yıxılırsan, - deyı Tağı ımi gülmsıyı başladı. Mnim fikrim ölın quşda ikın, soruşdum:

- Tağı ımi, tox qırğı da ov dalınca gedırmi?

- Sınin quşun kimi bıxtsızırın dalınca gedır, - deyı Tağı ımi tıbbıssüm ilı cavab verdi.

QAYIBIN İTİ

Qayıb kışının ıvıvıli mal-qaralı, qoyun-sürölü, dövltli bir kındlı idi. Get-gedı dövlti ıbindın çıxıb bir cüt öküz, bir inık sahibi olmuşdu. ı vıvıli dövltıdın ona Qaraqıllı adlı bir çoban iti yadigar qalmışdı. Sonsuz Qayıb kışı bu köpıyi övlad kimi sevirdi. Hırgah bir adam ondan:

- Qayıb ımi, arvadının ölümünü ıstırsın, yoxsa itinin? - deyı sual etsıydi:

- ı lbıttı arvadımın, - deyı cavab verırdi. Qayıb kışının bu itı bir belı mıhbıbbıt bağlaması hamını heyrtı gıtırdi. Sıbbını arayanlar deyirdır ki, bir falçı onu inandırıp ki, nı qıdır Qaraqıllı sağdır sın bir zaman, yenı ırılıki kimi dövlt sahibi olacaqsan.

İtin özün gıldıkdı, adı çoban itırındın xeyli iri, qüvvıtlı, cısur vı hünırlı bir heyvan idi. uzun qara tükırı onu çox heybtli göstırdi. Qaraqıllının qorxusundan bir qurd Qayıbın sürüsünı yaxırı gıı bılmızmış. "Qayıbın iti" adı ilı ıtrafda mışhur olaraq, bu köpık dıllırdı zırbı-mıssı kimi sıylırdı. Birisi itini çox tırif etdikdı:

- Nı çox tırif edirsın? Qayıbın iti olmayacaqdır ki, - deyı onun sözünü kısrıldıır.

Mın dı bu itdın çox şeylr eşitmişdim. Lakin özünü gönmımişdim.

Qayıbın iti hürmızdi. Yol ilı dinc gedın adamlarla ışı ıolmazdı. Başqa itlr kimi onların üstünı getmızdi. Lakin birisi qabağundan ıtır atlı, ıtır piyada qaçmaq ıtdıkdı qızmış şır kimi üstünü alardı.

Mın Çırıkdı olan zaman Qayıb kışı dı bıçın vı xırman ıılırın mışğul idi. İti dı yanında idi.

Bir gün Tağı ımi ovdan çox quş gıtırmışdı. Bir neçısinı xurcuna qoyaraq mın dedi:

- Boz madyanı min, bunları Hümmlətgilə apar.

Hümmlət Tağı minin xalası oğlu və həmə də qayını idi. Tağı mi mənə ata mindirdikdə dedi:

- Bax, Qayıbgilin obasının yanından keçərkən atı yavaş sür. Olmaya-olmaya çapasan.

- Arxayın ol, Tağı mi, çapmaram, - deyənə söz verdim.

Hümmlət migil ilə bizim aramız üç kilometr kimi idi. Gedənbaş obanın yanından səlamlət keçib getdim. Tapşırığı mənə gətirib qayıdarkən yenə obanın yanından keçdikdə atı yavaş-yavaş sürdüm. Bir vaxt bir it hür-hür üstümə gəlidi. Bunun səsinə eşitkək başqaları da tökülüb gəlirdilər. Atı addım-addım sürərkən nəzərim itərdi. Onların içində Qayıbın itini arayırdım. Lakin ona oxşar bir it yox idi. Bu mənə ürək verdi. Bir qədər getdikdən sonra itlərin səsləri kəsilməkdə idi. Cürətlənib madyanı tərkimlədim. Bir də baxıb gördüm ki, tozu duman kimi qatdıraraq, bir qara it gəlir. O saat atı saxladım. İt mənə çatan kimi atın önündə ayaq üstə qalxdı. Baş atın başı ilə bərabər oldu. Qorxudan nəfəsimi içimə çəkmişdim. Bir az belə durduqdan sonra Qaraqıllı dönüb yavaş-yavaş getməyə başladı. Mən elə qorxmışdım ki, atı yavaş sürməyə də cürət etmirdim. İt xeyli getmişdi ki, mən də atı yürüş ilə sürməyə başladım. İt obaya yaxınlaşırdı, mən də mənzilə.

- Yox, daha gəlməz, - deyən özümə ürək verdim. Tağı migil də təpədən mənə tamaşa edirdilər. Bu mənə cürət verdi, madyanı çapmağa başladım. Tağı mi mənə mənə nə isə işarə edirdi. Lakin mən nə istədiyini anlamadım. O və başqaları mənə qarşıma tərəf yüyürməyə başladılar. Bundan mən şübhələnib geriyyət baxdım. Onda gördüm ki, yaramaz köpək mənə nələt çəkəcək istəmir. Atı saxladım. İt nəinki kimi atın qabağında dikəldi. Bu səfər at rahat durmayıb başını yırğaladı. O saat köpək madyanın alt dodağını dartıb parçaladı. İt bununla kifayətlənərək obalarına tərəf yola düşdü. Madyanın ağzından qan çeşmə kimi axırdı. İt gözünü itdi. Lakin mən daha səhvimi təkrar etməkdən çəkinərək yerimdə durmuşdum. Tağı mi hamudan irəliləyib çatdı.

- İt sənə yaralamayıb ki? - deyən təşvişlə sordu.

- Yox, Tağı mi, ancaq madyanın ağzını qapdı, - deyən cavab verdim.

- Madyan cəhənnəmə, sən səlamlət çıxmısan. Min belə madyan sənə qurban, ancaq bu sənə nəsihət olsun. Bundan sonra böyüklərin sözündən çıxmazsan.

MÜNDÜ RİCAT

Müqəddimə.....	4
----------------	---

PYESLƏR

Tamahkar.....	15
Dibdat bəy.....	47
Türk birliyi	60
Laçın yuvası.....	65
Molla Nəsrəddin Bakıda.....	96
Çərx-i-fəlik.....	112
Qaranlıqdan işığa.....	119
Şahsənəm və Gülpəri	125
Bir eşqin nəticəsi.....	133
Səadət zəhmətidir.....	151
İki yol.....	157
Şeytan.....	165
Eşq və intiqam.....	174
Yeni həyat.....	227

HEKAYƏLƏR

Kövkəbi-hürriyyət.....	241
Yuxu.....	243
Qonaqlıq.....	244
Tutu quşu.....	245
Qan bulağı.....	246
Ümid çırağı.....	250
Cəhalət qurbanı.....	253
Qatil uşaq.....	262
Molla Qasım.....	268
Nə üçün.....	275
Təbrik.....	278
Sona xala.....	285
Zarafat.....	291
Müalicə	293
Namus.....	301
"Yoluxma xəstəlik".....	310
İki dost, iki düşmən.....	313
Mister Qreyin köpüyü.....	322
Bax mənə buna yoxam.....	326

Gənc maşinistka və qoca yazıçı.....	331
-------------------------------------	-----

QORXULU NAĞILLAR

Əhməd və Məleykə.....	335
Abbas və Zeynəb.....	339
Nurəddin.....	344
Qaraca qız.....	379
Şərif.....	411
Uşaqlıq həyatımdan xatirələr.....	427

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

"ŞƏRQ-QƏRB"

BAKİ-2005

Buraxılışa məsul:	Əziz Güllüliyev
Texniki redaktor:	Rövşən Ağayev
Tərtibatçı-rəssam:	Nərgiz Əliyeva
Kompyuter sənəfləndiricisi:	Rəşad Həmidov
Korrektor:	Hüseyn Şahbəndiyev

Yığılmağa verilmişdir 12.07.2004. Çapa imzalanmışdır
21.01.2005.

Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərqi 28. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 12.